

ISSN-2415-3842 (Online)

ISSN-2311-889X (Print)

КАРПАТИ:

*людина, етнос,
цивілізація*

THE CARPATHIANS:
populace, ethnos, civilization

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
З ПРОБЛЕМ КАРПАТОЗНАВСТВА**

9'2023

Івано-Франківськ

УДК 94(292.451/.454)
ББК 63.3

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії, етнології і археології Карпат
Centralny ośrodek turystyki górskiej PTTK**

Карпати: людина, етнос, цивілізація. Івано-Франківськ, 2023. Вип. 9. 420 с.

The Carpathians: populace, ethnos, civilization. Ivano-Frankivsk, 2023. Vol. 9. 420 p.

Головний редактор Микола Кугутяк (м. Івано-Франківськ)

Відповідальні редактори Світлана Боян-Гладка (м. Івано-Франківськ)
Оксана Семак (м. Івано-Франківськ)

Редакційна рада Олег Жерноклеєв (м. Івано-Франківськ)
Дмитро Степовик (м. Київ)
Єжи Каплон (м. Краків, Республіка Польща)
Ігор Кочкін (м. Івано-Франківськ)
Беата Лоренс (м. Жешув, Республіка Польща)
Олександр Марущенко (м. Івано-Франківськ)
Василь Марчук (м. Івано-Франківськ)
Марта Новак (м. Гданськ, Республіка Польща)
Антоанета Олтяну (м. Бухарест, Румунія)
Ян Островський (м. Краків, Республіка Польща)
Степан Павлюк (м. Львів)
Ігор Райківський (м. Івано-Франківськ)
Борис Савчук (м. Івано-Франківськ)
Ганна Скрипник (м. Київ)
Петро Сіреджук (м. Івано-Франківськ)
Богдан Томенчук (м. Івано-Франківськ)
Анджей Янечек (м. Варшава, Республіка Польща)

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту історії, етнології і археології Карпат
(протокол № 1 від 2 вересня 2022 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(серія KB № 15084-3656P від 7 квітня 2009 р.)*

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, ауд. 713
Інститут історії, етнології і археології Карпат
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, тел.: 59-61-87

**СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХНІЙ
ЗМІСТ НЕ ОBOB'ЯЗKOBО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ**

ЗМІСТ

НЕЗВІДАНИМИ СВІТАМИ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО І ДУХОВНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІЗНАННЯ ІСТОРІЇ. ДО 70-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ КУГУТЯКА

Ігор Цепенда. Живий подвижницький чин на шляху до Храму 8
Ihor Tsependa. Live Pilgrimage Rite on the Way to the Temple.

Оксана Дрогобицька. Наукова діяльність професора Миколи Кугутяка 17
Oksana Drohobyska. Scientific Activity of Professor Mykola Kugutyak.

Богдан Томенчук, Роман Кобильник, Борис Хрусьов, Ігор Кочкін.
Археологічні дослідження пам'яток сакральної спадщини Карпатського
регіону професором Миколою Кугутяком 35
Bohdan Tomenchuk, Roman Kobylnyk, Borys Khruslov, Ihor Kochkin.
Archeological Researches of the Sacred Heritage Monuments of the Carpathian
Region by Professor Mykola Kugutyak.

*Микола Вітенко. Проект “Західно-Українська Народна Республіка 1918–
1923. Енциклопедія”: від ідеї до реалізації 48*
*Mykola Vitenko. Project “Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923.
Encyclopedia”: From an Idea to Implementation.*

*Роман Берест, Ігор Берест. Внесок професора Миколи Кугутяка у вивчен-
ня старожитностей галицького чернецтва 57*
*Roman Berest, Ihor Berest. Contribution of Professor Mykola Kugutyak to the
Study of Antiquities of Halychyna Monastics.*

*Світлана Боян-Гладка. Духовна культура Українських Карпат в етнологіч-
них студіях професора Миколи Кугутяка 64*
*Svitlana Boian-Hladka. The Spiritual Culture of the Ukrainian Carpathians in
the Ethnological Researches of Professor Mykola Kugutyak.*

*Андрій Міщук, Мар'яна Міщук. Суспільно-політична проблематика
в дослідженнях професора Микола Кугутяка 78*
*Andrii Mishchuk, Mariana Mishchuk. Socio-Political Issues in the
Researches of Professor Mykola Kugutyak.*

*Олег Єгзешій, Ігор Райківський. Микола Кугутяк – засновник
і багатолітній головний редактор наукового і культурно-просвітнього
краєзнавчого часопису “Галичина” 88*
*Oleh Yehreshii, Ihor Raikivskyi. Mykola Kugutyak – the Founder and
Long-term Chief Editor of the Scientific, Cultural, Educational and Regional
Journal “Halychyna”.*

Андрій Королько. Микола Кугутяк – голова спеціалізованої вченої ради. 98
Andrii Korolko. Mykola Kugutyak – Head of the Specialized Academic Council.

Петро Костючок, Лілія Щербін. Педагогічна діяльність професора
Миколи Васильовича Кугутяка 105
Petro Kostyuchok, Liliia Shcherbin. Pedagogical Activity of Professor Mykola
Vasyliovych Kugutyak.

ІСТОРІЯ

Віталій Нагірний. Середньовічне городище в Чернелиці: історія вивчення
пам'ятки 112
Vitaliy Nagirnyy. The Medieval Hillfort in Chernelytsia: the History of the
Study of the Object.

Микола Литвин. Станиславів – тимчасова столиця Української Народної
Республіки (липень, вересень–жовтень 1920 р.) 121
Mykola Lytvyn. Stanyslaviv – Temporary Capital of the Ukrainian People's
Republic (July, September–October 1920).

Олександр Добржанський. Зародження краєзнавства Буковини в часи
австрійського військового правління 1775–1786 рр. 132
Oleksandr Dobrzhanskyi. The Origin of Bukovyna Local History During the
Austrian Military Rule, 1775–1786.

Лілія Бурачок. Державотворча діяльність Осипа Назарука в уряді
Західно-Української Народної Республіки 143
Liliia Burachok. State-forming Activities of Osyp Nazaruk in the Western
Ukrainian People's Republic Government.

Любов Генік. Історія галицької шляхти 150
Liubov Genyk. History of the Halychyna Nobility.

ЕТНОКУЛЬТУРА

Микола Кугутяк. Християнізація Галицького Прикарпаття: формування
і розвиток монастирської традиції, духовна і культурно-цивілізаційна
місія чернецтва 174
Mykola Kugutyak. Christianization of Halychyna in Precarpathian Region:
Formation and Development of the Monastery Tradition, the Spiritual, Cultural
and Civilizational Mission of the Monastics.

Катажина Цекляж. Етнографічна виставка Покуття в Коломиї у 1880 р. та
її вплив на розвиток польської етнографії. 200
Katazhyna Seklyazh. Ethnographic Exhibition of Pokuttia in Kolomyia in
1880 and Its Influence on the Polish Ethnography.

Jerzy Kapłon. Początki przewodnictwa górskiego w Karpatach. 210
Jerzy Kapłon. The Beginnings of Mountain Guidelines in the Carpathians.

- Богдан Томенчук.* Етнокультурні та етнополітичні процеси в Східнокарпатському регіоні в умовах глобальних природно-кліматичних змін у Європі (неоліт – пізнє середньовіччя) 222
Bohdan Tomenchuk. Ethno-Cultural and Ethno-Political Processes in the Eastern Carpathian Region in the Conditions of Global Natural and Climate Changes in Europe (Neolith – Late Middle Ages).
- Олег Павлишин.* Рахманський Великдень – архаїка, трансформації уявлень та ритуалів 249
Oleh Pavlyshyn. Rahmanish Easter – Archaics, Transformations of Imaginations and Rituals.
- Тетяна Наконечна (Гошчівка).* Дерево в традиційній різдвяній обрядовості українських горян 265
Tetiana Nakonechna (Hoshchitska). A Tree in the Traditional Christmas Rite of the Ukrainian Highlanders.
- Петро Сіреджук.* Дещо з історії розвитку туризму гуцульського Космача. 292
Petro Siredzhuk. Something from the History of the Development of Tourism in Hutsul Kosmach.
- Олександр Коломийчук.* Бог і християнська віра в сучасному суспільно-культурному житті міста Долина Івано-Франківської області (на прикладі парафії Серця Ісуса і Серця Марії) 302
Oleksandr Kolomyichuk. God and Christian Faith in the Contemporary Socio-Cultural Life of Dolyna Town of Ivano-Frankivsk Region (on the Example of the Heart of Jesus and Heart of Mary Parish).
- Олег Єгreshій.* Отець Павло Хрущ: штрих до портрета священника і громадського діяча 330
Oleh Yehreshii. Father Pavlo Khrushch: a Detail to the Portrait of the Priest and Public Figure.
- Ольга Ігнатюк.* Роль галицького духовенства у формуванні української державності в першій чверті XX ст. 338
Olha Ihnatiuk. The Role of the Halychyna Spirituality in Formation of Ukrainian State in the First Quarter of the 20th Century.
- Ірина Солонець.* Внесок української інтелігенції у дослідження етнографії Гуцульщини (кінець XIX – початок XX ст.) 362
Iryna Solonets. The Contribution of the Ukrainian Intelligentsia into the Research of Ethnography of Hutsulshchyna (the End of the 19th – Beginning of the 20th Centuries).

<i>Світлана Боян-Гладка</i> . Збереження бойківської традиційної культури (на матеріалах польових досліджень у населених пунктах Вишків і Сенечів Вигодської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської області).	371
<i>Svitlana Boian-Hladka</i> . Preservation of Boikivska Traditional Culture (Based on the Materials of the Field Research in the Population Areas of Vyshkiv and Senechiv in the Vyhoda Territorial Community of Ivano-Frankivsk Region).	
<i>Олег Проців</i> . Використання капканів у традиційному полюванні Галичини XVI – початку XX ст.	380
<i>Oleh Protsiv</i> . The Use of Traps in Traditional Hunting in Halychyna of the 16 th – the Beginning of the 20 th Centuries.	

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Андрій Королько</i> . На ниві дослідження туристично-рекреаційного потенціалу Карпатського регіону (Рецензія: Kapłan J. Oddział Lwowski Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego 1883–1939. Kraków, 2021. 252 s. [Studia i materiały do dziejów turystyki górskiej. T. III])	400
<i>Andrii Korolko</i> . In the Field of Research of the Tourist and Recreational Potential of the Carpathian Region (Review: Kaplon J. The Lviv Branch of the Polish Tatra Society 1883–1939. Krakow, 2021. 252 p. [Studies and Materials on the History of Mountain Tourism. Vol. III]).	
Михайло Паньків . Одна з важливих праць про українське бджільництво. (Рецензія: Уляна Мовна. Бжільництво: український обрядовий контекст. Львів, 2017. 552 с.)	411
Mykhailo Pankiv . One of the Important Works about Ukrainian Beekeeping. (Review: Uliana Movna. Beekeeping: Ukrainian Ritual Context. Lviv, 2017. 552 p.)	
<i>Петро Сіреджук</i> . Приятелі гуцулів.	414
<i>Petro Siredzhuk</i> . Hutsul Friends.	
АВТОРИ	417
AUTHORS	

**НЕЗВІДАНИМИ СВІТАМИ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО
І ДУХОВНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІЗНАННЯ
ІСТОРІЇ. ДО 70-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА
МИКОЛИ КУГУТЯКА**

УДК 94(477)

ЖИВИЙ ПОДВИЖНИЦЬКИЙ ЧИН НА ШЛЯХУ ДО ХРАМУ

ІГОР ЦЕПЕНДА

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2926-8935>
e-mail: rector@pnu.edu.ua

Стаття присвячена аналізу діяльності професора Миколи Кугутяка в галузі історії. Виділено, що дослідницька проблематика М. Кугутяка пов'язана з чернечою подвижницькою традицією, етнокультурними процесами в Галичині та Карпатському регіоні загалом. Велику увагу він приділяв управлінській діяльності – присвятив десятки років факультету історії, політології і міжнародних відносин, перебуваючи на посаді декана. Визначено, що М. Кугутяк виступив автором ідеї, натхненником і головним редактором фундаментального 4-томного видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія” (2018–2021 рр.), яке стало науковим проєктом з нагоди 100-річного ювілею ЗУНР. М. Кугутяк об'єднав навколо нього зусилля десятків науковців з провідних академічних установ і закладів вищої освіти України.

Ключові слова: *Микола Кугутяк, історик, управлінська діяльність, Галичина, Карпатський регіон, етнокультурні процеси, подвижницька традиція.*

У когорті визначних українських вчених-істориків та університетських педагогів і вихователів сучасності гідне місце посідає декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор історичних наук, професор Микола Васильович Кугутяк.

Цього року йому виповнюється 70 літ, що є доброю нагодою поміркувати над роллю непересічної, пасіонарної особистості в історії та повсякденні очолюваного ним факультету й нашого Стефаниківського університету загалом. Адже завдяки багаторічній діяльності й покликанню, високому науковому, фаховому і людському авторитетові й чину М. Кугутяка на факультеті створена особлива атмосфера високої моральності й порядності, товариськості й поваги, вимогливості й відповідальності, підтримки і взаємодопомоги, творчого підходу до організації на високому рівні освітнього, навчально-виховного процесу і наукової праці. Це дозволяє факультету впродовж декількох десятиліть досягати поважних успіхів і результатів у багатьох напрямках університетського життя, важливим об'єктивним свідченням і показником чого є, зокрема, постійна популярність спеціальностей факультету в абітурієнтів та високі набори студентів і магістрантів перших курсів, які обрали факультет історії, політології і міжнародних відносин своєю долею і справою свого життя.

М. Кугутяк народився 27 жовтня 1952 р. в с. Назавизів Надвірнянського району Станіславської (тепер Івано-Франківської) області в сім'ї службовця. Навчався у Назавизівській, а згодом – у Переріслянській середній школі на Надвірнянщині, яку закінчив у 1969 р. Вищу освіту він здобув у Івано-Франківському державному педагогічному інституті імені В. С. Стефаника, до якого вступив у 1976 р., відчувачи

неабияку зацікавленість історією та археологією. Після його закінчення з вересня до листопада 1981 р. М. Кугутяк працював учителем історії Пасічнянської середньої школи Надвірнянського району.

З грудня 1981 р. до грудня 1984 р. Микола Васильович навчався в аспірантурі Інституту суспільних наук Академії наук УРСР у м. Львів (нині Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України). Кандидатську дисертацію на тему “Становище та революційно-визвольна боротьба сільськогосподарського пролетаріату Західної України в 1929–1939 рр.” захистив 28 червня 1985 р. у спеціалізованій вченій раді Одеського державного університету.

З 1984 р. М. Кугутяк працює на історичному факультеті Івано-Франківського педагогічного інституту, спочатку асистентом, а з 1986 р. – старшим викладачем кафедри загальної історії. У 1990 р. йому було присвоєно вчене звання доцента, 1996 р. – професора. Впродовж 1993–1999 рр. М. Кугутяк очолював кафедру нової та новітньої історії Прикарпатського університету, 1999–2006 рр. – кафедру всесвітньої історії.

У 1994 р. в Українському вільному університеті (м. Мюнхен, Німеччина) він захистив дисертацію з присвоєнням вченого ступеня доктора філософії. 6 лютого 1996 р. в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України М. Кугутяком була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему “Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 рр.” за спеціальністю “Етнологія”.

У 1993 р. Микола Васильович був обраний деканом історичного факультету Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, а після його реорганізації в Інститут історії, політології і міжнародних відносин – його директором (2006–2016 рр.). На посаді декана факультету історії, політології і міжнародних відносин, яку він безперервно обіймає три десятиліття, повною мірою розкрився його непересічний талант керівника важливого й авторитетного структурного підрозділу нашого університету, натхненного організатора історичної науки та освіти в регіоні. Стилю трудової діяльності Миколи Васильовича властиві новаторський, творчий підхід і винятково відповідальне ставлення до виконання своїх посадових обов'язків, стратегічне бачення перспектив розвитку факультету, постійна увага до зміцнення та удосконалення його кадрового і наукового потенціалу й матеріальної бази.

Результатом багаторічної креативної діяльності М. Кугутяка стала оптимізація структури факультету, відкриття нових кафедр і спеціальностей, впровадження нових освітніх програм, започаткування і диверсифікація нових наукових шкіл і напрямів, заснування спеціалізованих вчених рад і низки фахових, наукометричних періодичних видань, ініціювання, керівництво підготовкою та публікація ґрунтовних колективних досліджень з актуальних проблем історії, археології та етнології України й Карпатського краю.

До пріоритетних напрямів наукових студій професора М. Кугутяка в 1990-х – на початку 2000-х рр. тривалий час належали історія українського суспільно-політичного руху в Галичині й процеси націє- і державотворення у ХІХ–ХХ ст., діяльність політичних партій Західної України в міжвоєнний період. Знаковими для вітчизняної історичної науки після відновлення державної незалежності України 1991 р. стали монографічні праці М. Кугутяка “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху

(XIX ст. – 1939 р.)” (1993 р.)¹, “Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років” (1994 р.)². Професорові М. Кугутяку належить науковий пріоритет у дослідженні українського національно-демократичного руху в краї, його ролі в боротьбі за національне визволення та українську державність. Вагомим результатом його багаторічної праці в окресленій тематичній ніші стала фундаментальна двотомна монографія “Українська націонал-демократія (1918–1939)” (2002–2004 рр.)³, яка розкриває цю суспільну течію як національний феномен партійно-політичного руху в краї.

М. Кугутяк ініціював і керував підготовкою та публікацією низки ґрунтовних колективних ілюстрованих видань, покликаних ознайомити широку громадськість Прикарпаття з історичним минулим рідного краю. Створені на комплексних, міждисциплінарних засадах, ці праці, насамперед книги “Прикарпаття. Спадщина віків: пам’ятки природи, історії, культури, етнографії” (2006 р.)⁴ та “Західно-Українська-Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія” (2008 р.)⁵ стали унікальним науковими виданнями, що не мають аналогів в Україні та за її межами. Офіційним суспільним і громадським визнанням ілюстрованої історії ЗУНР стало відзначення її II премією в номінації “Минувшина” на X Всеукраїнському конкурсі “Книга року-2008” і перше місце в номінації “Наукові видання” на міжнародному форумі книговидавців у Львові 2009 р.

Важливе археографічне значення в контексті подальших наукових досліджень відповідної проблематики мають підготовлені під орудою Миколи Васильовича багатотомний джерельний компендіум “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті” (2009–2014 рр.)⁶ та “Український Євромайдан.

¹ Микола Кугутяк, *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)*. (Івано-Франківськ, 1993), 200.

² Микола Кугутяк, *Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років)*. (Івано-Франківськ, 1994), 70.

³ Микола Кугутяк, *Українська націонал-демократія (1918–1939)*. Т. 2. (Київ–Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004), 704; Микола Кугутяк, *Українська націонал-демократія (1918–1929)*. Т. 1. (Київ–Івано-Франківськ : Плай, 2002), 536.

⁴ *Прикарпаття. Спадщина віків: пам’ятки природи, історії, культури, етнографії*, авт. ідеї та голов. ред. М. Кугутяк. (Львів : Манускрипт-Львів, 2006), 567.

⁵ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія*, автор ідеї, головний редактор і керівник авторського колективу Микола Кугутяк. (Львів–Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008), 524.

⁶ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Кн. 1: (1919–1929). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2012), 600; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Кн. 2: (1929–1939). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2014), 600; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті: Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 3: (1947–1957). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2011), 768; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті: Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 2: (1945–1946). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2010), 696; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 1: (1939–1945). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2009), 600.

Прикарпатський вимір” (2016 р.)⁷, присвячені історії вітчизняного самостійництва в минулому та сучасній Революції Гідності 2013–2014 рр., що розпочала радикальні цивілізаційні зміни в Україні та її рух до Європи.

Унікальний талант і здібності М. Кугутяка як ефективного організатора і менеджера сповна розкрилися під час підготовки з нагоди 100-річного ювілею ЗУНР фундаментального 4-томного видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія” (2018–2021 рр.)⁸, яке стало видатною подією в суспільно-політичному, науковому й культурно-освітньому житті України. Виступивши автором ідеї, ініціатором, натхненником і головним редактором цього великого наукового проекту, М. Кугутяк об’єднав навколо нього зусилля десятків науковців з провідних академічних установ і закладів вищої освіти України, якими підготовлено понад три тисячі статей, що комплексно розкривають яскравий феномен вітчизняної історії – добу ЗУНР. Ставши першим у вітчизняній історичній науці енциклопедичним виданням з проблематики українського національного державотворення у ХХ ст., дана праця перемогла в номінації “Минувшина” і стала лауреатом Всеукраїнського рейтингу “Книжка року – 2021”.

Нові перспективні можливості для поглиблення і вдосконалення наукових досліджень з’явилися на факультеті історії, політології і міжнародних відносин нашого університету з відкриттям у 2006 р. кафедри етнології і археології, засновником і першим завідувачем якої до 2014 р. був професор М. Кугутяк. З його ініціативи у 2007 р. організовані навчально-науковий Інститут історії, етнології і археології Карпат та Карпатська етнологічно-археологічна експедиція “Карпати–Дністер”, діяльність яких започаткувала виявлення, картографування та обстеження стародавніх і середньовічних культових пам’яток Прикарпаття та розвиток якісно нових наукових тем і напрямів пошукової діяльності. Вони, насамперед, пов’язані із сакральною історією і духовною культурою України, вивченням стародавніх культових і мегалітичних пам’яток Карпат, відомих скельних святилищ, середньовічних і новочасних християнських чернечих обителів, дослідженням етнокультурних процесів у Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення, відновленням історичної пам’яті й популяризацією етнокультурної спадщини населення Карпат.

Понад 15 років триває інтенсивна пошукова діяльність М. Кугутяка в новій, багато в чому унікальній, незвіданій проблемно-тематичній царині. Її результатом стала поява монографічних досліджень, які заснували новий напрям української історичної науки, що вивчає стародавні мегалітичні пам’ятки України. До найбільш відомих праць сучасного періоду наукової діяльності М. Кугутяка, присвячених культовим старожитностям стародавнього населення Українських Карпат, слід віднести “Терношорське скельне

⁷ *Український Євромайдан. Прикарпатський вимір*, за ред. М. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2016), 704.

⁸ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1: А–Ж. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018), 688; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 2: З–О. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019), 832; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 3: П–С. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020), 576; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 4: Т–Я. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 688.

святилище в Карпатах” (2007 р.)⁹, “Кам’яні старожитності Космача” (2007 р.)¹⁰, “Скельні святилища сокільських вершин” (2008 р.)¹¹, “Старожитності Гуцульщини: джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам’яток історії та культури у 2-х томах” (2011 р.)¹², “Стародавні храми на священних вершинах Косівщини” (2012 р.)¹³ “Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах” (2015 р.)¹⁴. Цими новаторськими студіями вперше введено до наукового обігу сотні оригінальних пам’яток, розкрито етапи цивілізаційного поступу населення краю, особливості розвитку його етнічної історії, духовної і матеріальної культури. Свідченням міжнародного визнання наукової діяльності і творчих здобутків М. Кугутяка став вихід у 2018 р. хорватською мовою у м. Загреб (Республіка Хорватія) його праці “*Kamena svetišta ukrajinskih Karpata (prijevodi s ukrajinskoga)*”¹⁵.

Важливим сегментом пошукових зусиль М. Кугутяка є комплексне вивчення низки чернечих обителів Карпатського регіону, зокрема історії Манявського і Гошівського монастирів як відомих духовно-культурних центрів і сакральних осередків українського народу. Здійснені вперше в українській соціогуманітаристиці на сучасному науковому рівні й на фундаменті значного масиву архівних та історіографічних джерел, ці монографії й публікації, а саме “Великий Скит у Карпатах” у 3-х томах (2013–2017 рр.)¹⁶ та “Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах”: у 3-х томах (вийшли перші два томи, 2018–2021 рр.)¹⁷ започаткували створення у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника наукової школи дослідження духовної спадщини краю, його сакральних традицій.

⁹ Микола Кугутяк, *Терношорське скельне святилище в Карпатах*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 72.

¹⁰ Микола Кугутяк, *Кам’яні старожитності Космача*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 100.

¹¹ Микола Кугутяк, *Скельні святилища сокільських вершин*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008), 128.

¹² *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам’яток історії та культури*: у 2 т. Т. 1. М. Кугутяк, *Сакральна спадщина Гуцульщини*, (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 447; *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат : Каталог пам’яток історії та культури* : у 2 т. Т. 2. *Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи*, автор ідеї, гол. редактор і керівник автор. колективу М. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 267.

¹³ Микола Кугутяк, *Стародавні храми на священних вершинах Косівщини*. (Косів : Писаний Камінь, 2012), 134.

¹⁴ Микола Кугутяк, *Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 144.

¹⁵ Mikola Kuġutjak, *Kamena svetišta ukrajinskih Karpata: (prjevodi s ukr.)*; prired. Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. (Zagreb : Katedra za ukr. jezik i književnost Filozofskog fak. Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 174.

¹⁶ *Великий Скит у Карпатах*: у 3 т. Т. 2: *Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.*, гол. ред. М. В. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 514; *Великий Скит у Карпатах*: у 3 т. Т. 3: М. Кугутяк, *Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний феномен*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2017), 520.

¹⁷ *Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах*: у 3 т. Т. 1: *Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX століть*, за ред. М. В. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018), 552; *Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах*: у 3 т. Т. 2: *Ясногірський монастир у документальних джерелах XX – початку XXI століть*, за ред. М. В. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 810.

Результатом невтомної творчої діяльності професора М. Кугутяка є понад дві сотні публікацій, зокрема десять індивідуальних монографій, розділи в колективних виданнях, статті, навчально-методичні посібники. Як керівник факультету він був організатором значної кількості міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій. Найбільш резонансні серед них: “Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.” (1996 р.), “Українська повстанська армія – феномен національної історії” (2002 р.), “Західно-Українська Народна Республіка: до 85-річчя утворення” (2003 р.), “Духовна вісь України: Галичина–Наддніпрянина–Донеччина” (2004 р.), “Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі XX ст.” (2007 р.), “Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923: До 90-річчя утворення” (2008 р.), “Степан Бандера в українському національно-визвольному русі XX ст.” (2008 р.), “Традиційна українська культура Прикарпаття в контексті глобалізаційних процесів” (2009 р.), “Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр.” (2009 р.), “Народний рух України у новітньому українському державотворенні та розбудові громадянського суспільства” (2009 р.), “Скит Манявський у духовному і культурному житті України та зарубіжжя: до 400-річчя заснування” (2011 р.), “Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії XX ст.” (2012 р.), “Гошівська обитель у духовному і культурно-історичному житті України: феномен українського греко-католицького чернецтва” (2017 р.), “Західно-Українська Народна Республіка: революція, державність, соборність. До 100-річчя утворення ЗУНР” (2018 р.), “Українська повстанська армія в боротьбі проти нацистського і більшовицького тоталітарних режимів. До 80-річчя створення УПА” (2022 р.) та інші.

Професор М. Кугутяк приділяє величезну увагу видавничій і публікаторській діяльності факультету історії, політології і міжнародних відносин. Він був багаторічним головним редактором ініційованих і заснованих ним наукового культурно-просвітнього і краєзнавчого часопису “Галичина” (1997 р.), “Вісника Прикарпатського університету: Історія” (1998 р.), міжнародного журналу “Карпати: людина, етнос, цивілізація” (2009 р.), що стали авторитетними і знаними в Україні й світі науковими фаховими періодичними виданнями.

Піклуючись про формування нової генерації висококваліфікованих науковців-істориків і етнологів, дбаючи про тяглість, неперервність і наступність науково-освітньої та університетської традиції, Микола Васильович багато працює з аспірантами, докторантами, здобувачами наукових ступенів. З 2003 р. він незмінно очолює спеціалізовану вчену раду для захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями “Історія України”, “Всесвітня історія” та “Етнологія”. Впродовж двадцяти років у керованій ним спеціалізованій вченій раді було захищено 6 докторських і 78 кандидатських дисертацій, з них 57 зі спеціальності “Історія України” та 27 – “Етнологія”. За останню чверть століття безпосередньо під науковим керівництвом М. Кугутяка було захищено 2 докторські і 25 кандидатських дисертацій з історії України, етнології, всесвітньої історії, що переконливо свідчить про розбудову і становлення наукової історико-етнологічної школи, засновником і фундатором якої є професор М. Кугутяк.

Важливим напрямом багатогранного чину М. Кугутяка є громадська робота. У 1995–1998 рр. він очолював Івано-Франківську обласну організацію Конгресу української інтелігенції. Тривалий час плідно керує історичною секцією Івано-Франківського осередку Наукового товариства імені Шевченка.

Багаторічна самовіддана і подвижницька діяльність М. Кугутяка на ниві історичної науки та освіти отримала високе суспільне визнання і гідне державне пошанування. Ухвалою Івано-Франківської обласної ради та обласної державної адміністрації він був нагороджений дипломом “Кращий науковець року – 2005”. За вагомі наукові досягнення і значний внесок у розвиток вітчизняної науки та освіти у 2007 р. М. Кугутяк удостоєний високого звання “Заслужений діяч науки і техніки України”, у 2011 р. отримав відзнаку Президента України – ювілейну медаль “20 років незалежності України”, а 2017 р. був нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня. Він також відзначений ювілейною медаллю Івано-Франківської обласної ради “100-річчя ЗУНР”, відзнаками Національної спілки краєзнавців України, є лауреатом обласної краєзнавчої премії імені Володимира Полека, почесним доктором Ужгородського національного університету, почесним професором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, академіком Академії наук вищої школи України.

У свої 70 років професор М. Кугутяк залишається відкритим для всього нового й незвіданого, демонструє неабиякий творчий потенціал, велику енергію та оптимізм, віру в українську Перемогу, спрямовуючи їх на реалізацію численних наукових проєктів і планів, удосконалення навчально-виховної та науково-дослідної діяльності факультету історії, політології і міжнародних відносин.

З нагоди поважного ювілею від імені колективу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника зичу Миколі Васильовичу Кугутяку міцного здоров'я, родинного щастя, тепла і затишку, творчого довголіття і великих успіхів у всіх справах і починаннях. Божої підтримки і благословення Вам! З роси й води!

LIVE PILGRIMAGE RITE ON THE WAY TO THE TEMPLE

IHOR TSEPENDA

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2926-8935>
e-mail: rector@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the activities of professor Mykola Kugutyak in the field of history. The Dean of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Doctor of Historical Sciences, Professor Mykola Vasyliovych Kugutyak has a worthy place in the cohort of prominent Ukrainian historians and university teachers and educators. This year he turns 70 years old, which is a good opportunity to reflect on the role of this unique, passionate personality in the history and everyday life of the faculty headed by him and our Stefanyk University in general. After all, thanks to many years of activity and vocation, high scientific, professional and human authority and rank of M. Kugutyak, a special atmosphere of high morality and decency, sociability and respect, demandingness and responsibility, support and mutual assistance, a creative approach to organization at a high level of education has been created at the faculty educational process and scientific activity. This allows the team of the faculty to achieve significant success and results in many areas of university life for several decades, an important and objective evidence and indicator of which is, in particular, the constant popularity of the faculty's specialties among applicants and high numbers of first-year students and master's students who have chosen the Faculty of History, Political Science and International Relations with their destiny and their life's work.

He paid great attention to management activities, devoting dozens of years to the faculty of history, political science and international relations while serving as a dean. In 1993, Mykola Vasyliovych was elected as a dean of the Faculty of History of Vasyl Stefanyk Precarpathian University, and after its reorganization into the Institute of History, Political Science and International Relations – its director (2006–2016). In the position of the dean of the Faculty of History, Political Science and International Relations, which he has held continuously for almost three decades, his extraordinary talent as the head of an important and authoritative structural division of our university, an inspired organizer of historical science and education in the region, has been fully revealed. Mykola Kugutyak's work style is characterized by an innovative, creative approach and an exceptionally responsible attitude to the performance of his duties, a strategic vision of the faculty's development prospects, and constant attention to strengthening and improving its personnel and scientific potential and material base. The result of many years of Mykola Kugutyak's creative activity was the improvement of the structure of the faculty, the opening of new departments and specialties, the introduction of new educational programs, the initiation and diversification of new scientific schools and directions, the establishment of specialized academic councils and a number of professional, scientometric periodicals, initiation, management of preparation and publication thorough collective research on current problems of history, archeology and ethnology of Ukraine and the Carpathian region.

It was determined that M. Kugutyak was the author of the idea, the inspirer and the chief editor of the fundamental 4-volume publication "The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia" (2018–2021), which became a scientific project on the occasion of the 100th anniversary of the WUPR. During its prepared training, M. Kugutyak's unique talent and abilities as an effective organizer and manager were revealed. For more than 15 years, the scientist has been intensively researching a new, largely unique, unexplored problem-thematic area. Its result was the appearance of monographic studies, which initiated a new direction of Ukrainian historical science, which studies the ancient megalithic monuments of Ukraine, which are unique for the spiritual history of Ukraine. It is highlighted that the research problem of M. Kugutyak is related to the monastic ascetic tradition, ethno-cultural processes in Halychyna and the Carpathian region in general.

Public work is an important direction of M. Kugutyak's multifaceted career. For a long time he headed the Ivano-Frankivsk regional organization of the Congress of Ukrainian Intelligentsia and fruitfully manages the historical section of the Ivano-Frankivsk branch of the Shevchenko Scientific Society. He united dozens of historical scientists from leading academic institutions and institutions of higher education of Ukraine.

Key words: Mykola Kugutyak, historian, management activity, Halychyna, Carpathian region, ethno-cultural processes, ascetic tradition.

REFERENCES

Antiquities of Hutsulshchyna. Sources of the Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Catalog of Monuments of History and Culture: in 2 vol. Vol. 1. Kugutyak, M. *Sacred Heritage of Hutsulshchyna*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 447; Vol. 2. *Hillforts, Castles, Centers of Salt Production, Ancient Transcarpathian Routes*, the author of the idea, ch. editor and chief author. team of M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 267. (in Ukrainian).

Hoshiv Monastery of the Virgin on Yasna Hora in the Carpathians: in 3 vol. Vol. 1: *Hoshiv Monastery in Written Historical Sources of the 16th–20th Centuries*, edited by M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018), 552; Vol. 2: *Yasnohirsky Monastery in Documentary Sources of the Middle 20th – Early 21st Centuries*, edited by M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 810. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Ancient Temples on the Sacred Peaks of Kosivshchyna*. Kosiv : Pysanyi Kamin, 2012, 134. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Bubnyshche. Rock Sanctuary of the Great Goddess in the Carpathians*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015, 144. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Halychyna: Pages of History. Essay on Social and Political Movement (19th century – 1939)*. Ivano-Frankivsk, 1993, 200. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Rock Sanctuaries of the Sokil Peaks*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2008, 128. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Stone Antiquities of Kosmach*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2007, 100. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Ternoshory Rock Sanctuary in the Carpathians*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2007, 72. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *The Holodomor of 1933 and Western Ukraine (the Tragedy of the Naddniprianshchyna against the Background of the Social Sentiments of the Western Ukrainian Public in the 20s and 30s)*. Ivano-Frankivsk, 1994, 70. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Ukrainian National Democracy (1918–1929)*. Vol. 1. Kyiv–Ivano-Frankivsk : Plai, 2002, 536. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Ukrainian National Democracy (1918–1939)*. Vol. 2. Kyiv–Ivano-Frankivsk : Nova Zoria, 2004, 704. (in Ukrainian).

Kuĝutjak, Mikola. *Kamena svetišta ukrajinskih Karpata: (prjevodi s ukr.)*; prired. Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb : Katedra za ukr. jezik i knjiŝevnost Filozofskog fak. Sveučilišta u Zagrebu, 2018. (in Croatian).

Prykarpattia. The Heritage of the Ages: Sights of Nature, History, Culture, Ethnography, author ideas and heads. ed. M. Kugutyak. Lviv : Manuscript-Lviv, 2006, 567. (in Ukrainian).

The Great Skyt in the Carpathians: in 3 vol. Vol. 2: *The Great Skyt in Documents and Materials of the 17th–21st Centuries*, Ch. ed. M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015, 514; Vol. 3: Kugutyak, M. *The Great Skyt in the Markova Pustyn: Ukrainian Spiritual and Cultural-Historical Phenomenon*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2017, 520. (in Ukrainian).

The Ukrainian National Liberation Movement in Precarpathian Region in the 20th century. Documents and Materials, resp. ed. M. Kugutyak. Vol. 1. Book 1: (1919–1929). Ivano-Frankivsk : CPF “Lik”, 2012, 600; Book 2: (1929–1939). Ivano-Frankivsk : CPF “Lik”, 2014, 600. (in Ukrainian).

The Ukrainian National Liberation Movement in Precarpathian Region in the 20th Century. Documents and Materials, resp. ed. M. Kugutyak. Vol. 2. Book 1: (1939–1945). Ivano-Frankivsk : CPF “Lik”, 2009, 600; Book 2: (1945–1946). Ivano-Frankivsk : CPF “Lik”, 2010, 696; Book 3: (1947–1957). Ivano-Frankivsk : CPF “Lik”, 2011, 768. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923: An Illustrated History, author of the idea, chief editor and head of the author’s team Mykola Kugutyak. Lviv–Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2008, 524. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 1: A–Zh. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018, 688; Vol. 2: Z–O. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2019, 832; Vol. 3: P–S. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2020, 576; Vol. 4: T–Ya. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 688. (in Ukrainian).

Ukrainian Euromaidan. Precarpathian Dimension, edited by M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2016, 704. (in Ukrainian).

УДК 94(477)

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ КУГУТЯКА

ОКСАНА ДРОГОБИЦЬКА

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-1708>
e-mail: oksana.drohobyska@pnu.edu.ua*

У статті аналізуються наукові здобутки відомого історика, етнолога, професора Миколи Кугутяка. Основну увагу звернено на сферу наукових зацікавлень дослідника, його індивідуальні та колективні видання. Аналізуючи численні публікації науковця з історії національно-визвольного руху та духовної спадщини населення Українських Карпат, авторка наголошує на його важливій ролі в процесі формування етноісторичної школи на базі Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Доведено, що М. Кугутяк сформував ціле покоління молодих науковців – істориків, політологів та етнологів.

Ключові слова: наукова діяльність, історик, Микола Кугутяк, етноісторична школа, духовна культура, монастир, Галичина.

Факультет історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника відомий своїми потужними науковими школами, які генерують нові концептуальні підходи до вивчення історичного процесу, щороку публікують фундаментальні видання і гідно репрезентують навчальний заклад – як в Україні, так і за її межами. Безперечно однією з найбільш знакових є наукова школа, створена Миколою Васильовичем Кугутяком – видатним дослідником, громадським діячем, патріотом. Завдяки самовідданій праці, наполегливості та неабияким організаторським вмінням йому вдається керувати великим науково-педагогічним колективом упродовж трьох десятиліть. Так, у 1993 р. М. Кугутяк обраний деканом історичного факультету, з 2006 р. – директором Інституту історії і політології, з 2016 р. – деканом факультету історії, політології і міжнародних відносин. За ці роки він став прикладом та натхненником для своїх колег, студентів, аспірантів, багатьох поколінь молодих істориків. Відповідальна посада й численні адміністративні обов'язки не завадили провадити активну наукову діяльність, брати участь у політичних акціях і громадських заходах.

Основні віхи біографії М. Кугутяка проаналізовані в статтях істориків О. Жерноклеєва, І. Райківського та М. Сигидина¹, тому ми зосередимося здебільшого на наукових здобутках ученого. У 1994 р. він захистив дисертацію в Українському вільному університеті (м. Мюнхен, Німеччина) з присвоєнням ученого ступеня доктора

¹ Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський, “Професору Миколі Кугутяку – 50”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, Вип. 8, (2002), 6–11; Олег Жерноклеєв, Михайло Сигидин, “До 60-річчя доктора історичних наук, професора М. В. Кугутяка”, *Український історичний журнал*, по. 5, (2012), 231–233.

філософії, 1996 р. – докторську дисертацію на тему: “Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 рр.” в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України (м. Київ). У грудні того ж року отримав учене звання професора². Наукові дослідження охоплюють широке коло проблем: від різних аспектів суспільно-політичного життя Галичини XIX – 30-х рр. XX ст. та історичної персоналістики до особливостей духовної культури Карпатського регіону. Важливе місце серед наукових зацікавлень також займають пошук, збір, каталогізація і друк археографічних матеріалів.

У 1993 р. вийшла праця М. Кугутяка “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)”³. У передмові до видання автор справедливо наголосив, що проблема національно-визвольних змагань українського народу, зокрема в Галичині, була однією з найбільш сфальсифікованих ділянок в історії України. Тому він поставив за мету на основі документальних матеріалів, кращих здобутків історичної науки й без ідеологічних переконачень розкрити процес національно-політичного та державного відродження галицьких українців, їх звитяжну боротьбу впродовж XIX – 30-х рр. XX ст.⁴. Відзначимо, що науковцю вдалося на високому рівні проаналізувати початки національного відродження у Галичині, так звану Весну народів 1848 р., виникнення нових суспільно-політичних рухів, громадських організацій і партій, національно-визвольні змагання 1914–1921 рр., політику польського окупаційного режиму міжвоєнної доби та ін. Як підкреслив у рецензії дослідник М. Вегеш, ця книга написана на основі великого фактичного матеріалу, доступною для широкого загалу мовою і є вагомим внеском у розвиток вітчизняної історіографії⁵.

У монографії “Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років)” (1994)⁶ М. Кугутяком простежено вплив голодомору, колективізації та винищення українства Наддніпрянщини на активізацію національно-визвольного руху на західноукраїнських землях⁶. Окрім цінного фактичного матеріалу, книга містить численні документи, серед яких звернення 35 громадських організацій Західної України до українського народу у зв’язку з голодом, повідомлення газети “Діло”, “Нова Зоря”, резолюції протесту, ухвалені на народних вічах Галичини, партійні відозви тощо. Особливо варто відмітити, що в ній вперше розкрито масовий рух західноукраїнської громадськості, спрямований на порятунок голодуючих в Україні. Вагомий внесок здійснив учений і в підготовку монографії “Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія” (керівник авторського колективу й відповідальний редактор проф. О. Карпенко), яка вийшла друком у 2001 р. Це комплексне дослідження обсягом майже 40 друкованих аркушів стало помітною подією у науковому житті тогочасного історичного факультету⁷.

² Жерноклеєв, Райківський. “Професору Миколі Кугутяку – 50”, 8.

³ Микола Кугутяк, *Галичина: сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)*. (Івано-Франківськ : [б. в.], 1993), 200.

⁴ Ibid, 6.

⁵ Микола Вегеш, “Гортаючи сторінки історії Галичини: [Рецензія на кн.: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.]”, *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Вип. 3, (1998), 99.

⁶ Микола Кугутяк, *Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років)*. (Івано-Франківськ, 1994), 70.

⁷ Жерноклеєв, Райківський, “Професору Миколі Кугутяку – 50”, 9.

Двотомна фундаментальна монографія М. Кугутяка, “Українська націонал-демократія (1918–1939 рр.)” висвітлює динаміку розвитку провідної політичної сили краю у боротьбі за національне визволення й українську державність⁸. У вступі автор наголосив на давній традиції національно-демократичного руху, що впливає з індивідуалізму української вдачі, багатовікової тенденції до стирання станових меж усередині спільноти й культивованої ідеї свободи⁹. Перший том присвячений аналізу діяльності Української національно-демократичної партії (УНДП) у період ЗУНР, а також Української народно-трудової партії (УНТП) та Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО) як національного феномена партійно-політичного руху. У другому томі наведено 228 документів та матеріалів, серед яких: резолюції, звіти, протоколи з’їздів, партійні програми, заяви й доповіді громадських діячів, статті з періодичних видань міжвоєнного періоду, документи польських органів державної влади, спогади учасників національно-визвольного руху тощо.

За редакцією вченого опубліковано чимало колективних видань. Зокрема, до 15-ї річниці Незалежності України побачила світ фундаментальна праця “Прикарпаття: спадщина віків” (2006)¹⁰. Як зазначено в передмові, підготовка цього унікального ілюстрованого науково-популярного видання є “важливою складовою загальнонаціонального завдання популяризації наукових знань про Україну та її історичні землі, їхнє легендарне минуле, самобутню культуру, талановитий народ”¹¹. У книзі здійснено комплексний аналіз природно-географічних умов, археологічних пам’яток краю, його історико-культурного розвитку, етнографічних особливостей і туристичного потенціалу. Структура включає чотири тематичні розділи, які складаються з підрозділів. Окрім загального редагування, М. Кугутяк виступив співавтором передмови та підрозділу “Між двома світовими війнами (1919–1939)”. Особливо вражає широка джерельна база й багатий ілюстративний матеріал (понад 3 тисячі світлин), який детально передає особливості та колоритність Прикарпаття. Водночас варто відзначити, що книга написана українською та англійською мовами, що робить її доступною для читачів за межами України.

Не менш знаковим став вихід іншого колективного видання за редакцією М. Кугутяка – “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія” (2008)¹². Колективу авторів з Івано-Франківська, Львова, Києва, Чернівців, Тернополя та Ужгорода вдалося відтворити передумови й історичний контекст утворення ЗУНР, зовнішню та внутрішню політику держави, соціально-економічне, культурно-освітнє життя, а також побут тогочасного населення. Книга цінна не тільки новітніми підходами до висвітлення подій, а й численними ілюстративними матеріалами, оригінальними фотодокументами.

⁸ Микола Кугутяк, *Історія української націонал-демократії (1918–1929)*. Т. 1. (Київ–Івано-Франківськ, 2002), 536; Микола Кугутяк, *Українська націонал-демократія (1918–1939)*. Т. 2. (Київ–Івано-Франківськ, 2004), 704.

⁹ Ibid, Т. 1, 5.

¹⁰ *Прикарпаття. Спадщина віків: пам’ятки природи, історії, культури, етнографії*, авт. ідеї та голов. ред. М. Кугутяк. (Львів : Манускрипт-Львів, 2006), 567.

¹¹ Ibid, 9.

¹² *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія*, автор ідеї, головний редактор і керівник авторського колективу Микола Кугутяк. (Львів–Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008), 524.

Логічним продовженням цієї тематики стало унікальне чотиритомне видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія” (2018–2021)¹³. У ньому вперше в українській та зарубіжній історичній науці опубліковано біографії відомих та малознаних діячів ЗУНР. Енциклопедія отримала численні позитивні відгуки та стала лауреатом конкурсу “Книжка року’2021” у номінації “Минувшина”. Професор М. Кугутяк є редактором та автором численних статей, приурочених як знаковим персоналіям (Костянтин Чехович, Володимир Целевич, Платонід Петро Філяс та ін.), так і концептуальним питанням – “Український національно-визвольний рух на Західній Україні проти польського окупаційного режиму 1919–23”¹⁴ чи “Проблема польсько-українських відносин у політичному дискурсі Західно-Української Народної Республіки”¹⁵.

Як справедливо зазначають історики О. Реєнт та О. Марущенко, за масштабами охоплення і висвітлення проблематики енциклопедія ЗУНР не має аналогів у вітчизняній історіографії. Однією з важливих концептуальних засад видання є його цивілізаційно-ціннісний, багатовимірний і разом з тим україноцентричний характер, що яскраво проявилось у вивченні історичних персоналій. Водночас ця праця є щирою даниною пам’яті сучасного покоління громадян України десяткам тисяч борців, які віддали своє життя за свободу рідного краю, за право жити у власній вільній незалежній суверенній і соборній Українській державі¹⁶.

Впродовж 2009–2014 рр. за редакцією М. Кугутяка вийшло п’ять книг збірника документів “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті”¹⁷. Опубліковані матеріали детально відтворюють атмосферу польської, а згодом німецької окупації краю, демонструють методи і засоби дискримінації українців, розкривають

¹³ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1: А–Ж. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018), 688; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 2: З–О. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019), 832; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 3: П–С. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020), 576; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 4: Т–Я. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 688.

¹⁴ Микола Кугутяк, “Український національно-визвольний рух на Західній Україні проти польського окупаційного режиму 1919–23”, *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 4: Т–Я. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 224–236.

¹⁵ Тетяна Дерешук, Микола Кугутяк, “Проблема польсько-українських відносин у політичному дискурсі Західно-Української Народної Республіки”, *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 3: П–С. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020), 254–258.

¹⁶ Олександр Реєнт, Олександр Марущенко, “Рецензія: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Енциклопедія: У 4 томах”, *Український історичний журнал*. Ч. 1. (2022), 224, 225.

¹⁷ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Кн. 1: (1919–1929). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2012), 600; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Кн. 2: (1929–1939). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2014), 600; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 3: (1947–1957). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2011), 768; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 2: (1945–1946). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2010), 696; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 1: (1939–1945). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2009), 600.

Світлина 1. Професор М. Кугутяк, проректор з наукової роботи, професор В. Якубів та доцент М. Вітенко обговорюють фундаментальне видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія”.

засади та рушійні сили визвольної боротьби. Окремі томи присвячені героїчному спротиву українських повстанців радянському тоталітаризму, засобам і методам підпільної роботи. На особливу увагу заслуговує той факт, що, завдяки документам, уміщеним у цьому збірнику, вдалося повернути із забуття імена багатьох українських патріотів.

Революції Гідності, її причинам та передумовам присвячено ще одне науково-документальне видання за редакцією М. Кугутяка – “Український Євромайдан. Прикарпатський вимір” (2016)¹⁸. Професор у співавторстві з доцентом М. Вітенком підготували вступ, історичний екскурс “На шляху до незалежності й свободи”, хронологічний “Літопис Революції Гідності”, післямову та численну підбірку документів і матеріалів, фотографій тих буремних подій. Загалом з упевненістю можна стверджувати, що ця книга посіла гідне місце серед досліджень, приурочених Євромайдану та участі мешканців Івано-Франківщини в боротьбі за європейські цінності та свободу.

Якщо проаналізовані індивідуальні та колективні видання були написані більше в історико-документальному розрізі, то наступні публікації вирізняються як за тематикою, так і способами подачі матеріалу. Адже із заснуванням кафедри етнології і археології у 2006 р. настав новий етап у науковій роботі М. Кугутяка. У рамках цієї кафедри професор розпочав формування на сучасних методологічних засадах нової етнологічної школи в Україні. Так, з його ініціативи у 2008 р. створено науково-дослідний Інститут історії, етнології і археології Карпат, а також Карпатську археологічну експедицію, яка впродовж 2006–2023 рр. здійснила цілу низку важливих відкриттів.

¹⁸ *Український Євромайдан. Прикарпатський вимір*, за ред. М. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2016), 704.

Світлина 2. Відкриття унікальних наскельних рельєфів XII–XIII ст. у печерній обителі біля с. Поділля Галицького (нині Івано-Франківського) р-ну Івано-Франківської області (проф. М. Кугутяк та доц. Б. Томенчук).

Як керівник наукової теми “Історико-культурні та етносоціальні процеси на Прикарпатті” М. Кугутяк визначив основні пріоритети досліджень на наступні роки. Зокрема науковець започаткував комплексне вивчення стародавніх пам’яток Карпатського регіону: скельно-печерних комплексів, культових каменів, петрогліфів, а також середньовічних городищ-святилищ та монастирів. У ході обстеження пам’яток застосовувався міждисциплінарний підхід, а до експедиційної роботи залучалися археологи, етнологи, геологи, скульптори, архітектори, фольклористи та краєзнавці. Особливо великий внесок у проведення археологічних розвідок зробили учасники експедиції – наукові співробітники Інституту історії, етнології і археології Карпат Б. Томенчук та Р. Кобильник.

У 2007–2018 рр. вийшла низка монографій і статей М. Кугутяка, у яких на основі співставлення та аналізу комплексу історичних, археологічних та етнографічних джерел культові об’єкти вперше постали як унікальні стародавні ритуальні пам’ятки загальнонаціонального та європейського значення. У першу чергу йдеться про “Кам’яні старожитності Космача” (2007)¹⁹, “Терношорське скельне святилище в Карпатах” (2007)²⁰, “Скельні святилища сокільських вершин” (2008)²¹ і “Стародавні храми на

¹⁹ Микола Кугутяк, *Кам’яні старожитності Космача*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 100.

²⁰ Микола Кугутяк, *Терношорське скельне святилище в Карпатах*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 72.

²¹ Микола Кугутяк, *Скельні святилища сокільських вершин*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008), 128.

Світлина З. Професор М. Кугутяк зі старшим викладачем Р. Кобильником під час експедиції.

священних вершинах Косівщини” (2012)²². У вказаних працях дослідник опирається на багатий джерельний матеріал, місцеву фольклорно-легендарну традицію, а також топоніміку. Наприклад, у книзі “Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах” (2015) зроблено спробу реконструкції релігійного світогляду, структури міфоруального простору, теогонії і космогонії святилища²³.

Загалом вивчаючи духовну культуру Карпат, дослідник уперше ввів до наукового обігу сотні оригінальних стародавніх, середньовічних і новочасних пам’яток, розкрив етапи цивілізаційного поступу краю, особливості розвитку його етнічної історії, духовної і матеріальної культури. Водночас він наголосив на проблемі збереження виявлених природних історико-культурних об’єктів, які зазнають руйнувань унаслідок дій так званих неорганізованих туристів.

Одним зі шляхів захисту пам’яток культури, на думку науковця, має стати детальна їх каталогізація і введення до державного реєстру. З цієї точки зору особливо цінним є двотомне фундаментальне видання “Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам’яток історії та культури”, опубліковане в співавторстві з М. Волощуком, Б. Томенчуком, І. Кочкіним та П. Сіреджуком. Перший том під назвою “Сакральна спадщина Гуцульщини” включає розділи “Стародавні скельні святилища і ритуальні камені” та “Монастирі Галицької

²² Микола Кугутяк, *Стародавні храми на священних вершинах Косівщини*. (Косів : Писаний Камінь, 2012), 134.

²³ Микола Кугутяк, *Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 144.

Гуцульщини в період середньовіччя і нового часу”²⁴. До другого тому “Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи” ввійшли чотири розділи: “Городища Пруто-Бистрицького підгір’я”, “Замки і оборонні двори Галицької Гуцульщини”, “Соляні джерела та осередки солевидобутку” й “Давні транскарпатські шляхи на Гуцульщині”²⁵. Кожний розділ двотомника складається з текстової частини, у якій розкрито основні результати досліджень, а також містить інформацію про пам’ятку. Остання включає: назву пам’ятки; її розташування; тип; датування (епоха); час відкриття (локалізації); автора або дослідника; опис; історію; дослідження або обстеження (хто, коли, результати, література); легенди. Крім того, інформацію про кожну пам’ятку доповнюють карта її просторово-географічного розташування, а також план-схема, фото, рисунки тощо.

Зауважимо, що видання професора М. Кугутяка, присвячені духовній спадщині населення Карпат, отримали міжнародне визнання. Зокрема, 2018 р. у Загребі (Хорватія) вийшла праця “Kamena svetišta ukrajinskih Karata” (“Кам’яні святилища Українських Карпат”)²⁶. Ця монографія одразу викликала помітний інтерес хорватських учених. Відомий дослідник Владімір Петер Госс, який виступив одним із рецензентів видання, наголосив на важливості опублікованих компаративних матеріалів, оскільки вони дають поштовх до подальших пошуків. “Книга Миколи Кугутяка веде нас по тій єдиній у своєму сенсі екосистемі, по сакральному краєвиду, пропонуючи нам вражаючий шлях, заснований на великій концентрації гірських культурних пам’яток і ритуального каміння з петрогліфами”, – відзначила культурологиня Єлка Вінце Паллуа²⁷.

У результаті досліджень видано також низку путівників, які містять найважливішу коротку інформацію про пам’ятку, місце її розташування та пов’язані з нею легенди й перекази. Серед таких путівників слід згадати “Календарне святилище у Терношорах”, “Стародавні пам’ятки Покутських Карпат”, “Писаний Камінь”, “Священні камені Чорногори”. Вони були розповсюджені серед учителів-істориків, школярів та всіх зацікавлених історією рідного краю²⁸. Це дало змогу озайомити громадськість із маловідомими сакральними пам’ятками давнього населення Українських Карпат і відкрило можливість до прокладення нових, перспективних туристичних маршрутів.

Крім цього, професор М. Кугутяк є співавтором численних краєзнавчих видань – “Мій рідний край – Прикарпаття”²⁹, “Літопис державотворення на

²⁴ *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам’яток історії та культури: у 2 т. Т. 1.* М. Кугутяк, *Сакральна спадщина Гуцульщини*, (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 447.

²⁵ *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам’яток історії та культури: у 2 т. Т. 2.* *Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи*, автор ідеї, гол. редактор і керівник автор. колективу М. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 267.

²⁶ Mikola Kuġutjak, *Kamena svetišta ukrajinskih Karata: (prjevodi s ukr.)*; prired. Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. (Zagreb : Katedra za ukr. jezik i književnost Filozofskog fak. Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 174.

²⁷ У світ вийшла хорватською мовою нова монографія Миколи Кугутяка “Кам’яні святилища Українських Карпат”. Доступ отримано, <https://ipmv.pnu.edu.ua/2018/06/28>

²⁸ Микола Кугутяк, *Писаний Камінь*, упоряд. О. Дрогобицька. (Івано-Франківськ, 2010), 3; Микола Кугутяк, *Священні камені Чорногори*, упоряд. О. Дрогобицька. (Івано-Франківськ, 2010), 3.

²⁹ Мій рідний край – Прикарпаття, ред. В. Кононенко. (Івано-Франківськ : Плай, 2000), 376.

Прикарпатті”³⁰, “Криворівня”³¹, наукових статей з топоніміки Прикарпаття³², що вкотре доводить наскільки широким є коло його наукових зацікавлень. Перелічені праці написані на багатому джерельному матеріалі, включаючи як офіційні документи, так і усні джерела.

Останнім часом центральне місце в дослідженнях науковця приділяється Скиту Манявському як одному з головних чернечих осередків Карпатського регіону. Виявлений та зібраний унікальний масив першоджерел створив підґрунтя для того, щоб уперше простежити історію монастиря на основі проблемно-хронологічного підходу, розкрити історіографічну, джерелознавчу, археологічну та мистецтвознавчу складові великоскитської проблематики³³. Результатом стало тритомне видання “Великий Скит у Карпатах”. До першого тому “Патерик Скитський. Синодик” (2013) увійшли збірки новел та оповідань агіографічного змісту й аскетичного характеру про духовні подвиги християнських монахів під загальною назвою Патерик Скитський (створений 20-х рр. XVII ст.) та рукописна пам’ятка XVII–XVIII ст. Синодик*. Остання містить короткі біографічні дані ченців монастиря, а також інформацію про історичну обстановку в краї, внутрішньомонастирські відносини. Публікація такого збірника джерел має міжнародне значення, оскільки серед скитських ченців були представники дев’яти країн – Білорусії, Молдови, Литви, Росії, Сербії, Болгарії, Чехії, Греції та Македонії.

До другого тому “Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.” (2015) включено сотні унікальних документів і матеріалів, більшість з яких виявлено в останні роки у вітчизняних, австрійських, польських і румунських архівах та наукових бібліотеках. Вони розкривають маловивчені або невідомі сторінки історії Великого Скиту, дають змогу визначити його роль і місце в історії української церкви, духовному й національно-культурному розвитку України XVII–XVIII ст., відродження святині на початку XXI ст.³⁴

Знаковим став третій том “Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний феномен” (2017), де на широкий джерельний базі висвітлено особливості виникнення і розвитку Великого Скиту, обставини його ліквідації та відродження, а також розкрито суть скитського духовного й культурно-історичного феномена, значення в церковних відносинах України і близького зарубіжжя в контексті

³⁰ Микола Кугутяк, Степан Кобута, Богдан Гаврилів, *Літопис державотворення на Прикарпатті*. (Івано-Франківськ, 2002), 94.

³¹ Микола Кугутяк, Віталій Кононенко, Василь Грещук та ін. *Криворівня*. (Івано-Франківськ, 2003), 84.

³² Микола Кугутяк, Михайло Паньків, “Топоніми як джерело до вивчення сакральних пам’яток Прикарпаття”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 5. (2014), 247–257; Микола Кугутяк, Михайло Паньків, “Топоніміка як історичне джерело Тлумаччини”, *Тлумач: історія та сучасність: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 800-річчю заснування м. Тлумача (Тлумач, 24 жовтня 2013 р.)*, упорядник А. Білас. (Івано-Франківськ–Тлумач : Злагода, 2014), 68–78.

³³ Олег Жерноклеєв, “Великий Скит у духовному житті Європи епохи Бароко. [Рецензія: Великий Скит у Карпатах : у 3 т. Т. 1 : Патерик Скитський. Синодик, за ред. М. Кугутяка. Львів : Манускрипт-Львів, 2013. 726 с.]”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, 24 (2013), 370.

* Поменники, синодики – поминальні записи імен померлих, священників, ченців, ктиторів, жертводавців, вірних для зачитування в храмі під час богослужінь.

³⁴ *Великий Скит у Карпатах: у 3 т. Т. 2: Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.*, гол. ред. М. В. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 514.

Світлина 4. Презентація видання “Великий Скит у Карпатах” у Національному заповіднику “Софія Київська” (5 грудня 2017 р.).

подій XVII–XVIII ст., кінця XX – початку XXI ст.³⁵ Загалом згадана публікація не тільки заповнила чергову “білу пляму” в історії Манявського Скиту, а й привернула увагу громадськості до цієї пам’ятки.

Не менш унікальним є ще одне колективне тритомне видання, підготовлене за редакцією професора М. Кугутяка, – “Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах” (Світлини 5, 6). Воно розкриває багату історичну, культурну та духовну спадщину Гошівського монастиря впродовж віків. Учений підготував передмову “Храм на горі”, вступну статтю до першого тому “Писемні джерела з історії Гошівської обители” й кодикологічний опис монастирського поменника. Перший том під назвою “Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX століть” (2018) включає Гошівський монастирський літопис, “Поменник монастиря Гошівського Преображення Господнього року 1662 липня 11”, а також 127 історичних документів, віднайдених у вітчизняних, австрійських і польських архівах та описаних професором М. Кугутяком і кандидатом історичних наук В. Гавадзиним³⁶.

Другий том “Ясногірський монастир у документальних джерелах середини XX – початку XXI століть” (2021) містить сотні унікальних документів та матеріалів, більшість

³⁵ *Великий Скит у Карпатах*: у 3 т. Т. 3: Кугутяк М. *Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний феномен*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2017), 520.

³⁶ *Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах*: у 3 т. Т. 1: *Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX століть*, за ред. М. В. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018), 552.

Світлина 5. Презентація видання “Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX століть” (справа наліво: професор Микола Кугутяк, проректор Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Сергій Шарин, архієпископ і митрополит Івано-Франківський УГКЦ Володимир Війтишин, ігумен Гошівського монастиря о. Мар’ян Гробельний (ЧСВВ)).

з яких тільки нещодавно введено до наукового обігу³⁷. У ньому показано роль цієї видатної відпустово-паломницької святині українського народу в духовно-світоглядній опозиції більшовицькому тоталітаризму, а також процес відродження у незалежній Україні. Наразі готується до друку третій том видання.

Загалом М. Кугутяк є автором 10 індивідуальних монографій, понад 200 наукових статей, рецензій, виступів на конференціях та ін. Очолював спеціалізовані вчені ради К 20.051.05 (2003–2008, 2013–2016 рр.) та Д 20.051.05 (2008–2013, 2016–2019, 2020 рр.) за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.05 – етнологія. З червня 2022 р. спецрада Д 20.051.05 під головуванням М. Кугутяка продовжила свою роботу вже за трьома спеціальностями – історія України, етнологія та всесвітня історія.

Професор проводить активну діяльність, спрямовану на підготовку молодих наукових кадрів, у тому числі й докторів наук. Він здійснював наукове консультування докторських дисертацій професора О. Жерноклеєва (“Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)” (2007)) та професора І. Райківського (“Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття” (2014)). Тематика досліджень аспірантів і здобувачів охоплює питання політології, історії та етнології. Так, серед політологів варто відзначити доцентів:

³⁷ *Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах: у 3 т. Т. 2: Ясногірський монастир у документальних джерелах XX – початку XXI століть*, за ред. М. В. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 810.

Світлина 6. Презентація видання “Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах” (зліва направо: керівник видавництва “Манускрипт-Львів” Петро Мелень, професор Микола Кугутяк та ігумен Гошівського монастиря о. Вінкентій Слободян, 22 квітня 2021 р.).

М. Геніка (“Українське питання в діяльності польських політичних партій (1920–1926”)), М. Міщук (“Українська радикальна партія – Українська соціалістично-радикальна партія: ідеологія, організація, політика (1918–1939 рр.)”), М. Москалюка (“Український християнсько-суспільний рух у Галичині (1920–1939 рр.)”), Л. Кобуту (“Сутність і особливості української соціал-демократії у політичній концепції Володимира Левинського”).

Під керівництвом М. Кугутяка сформувалися талановиті вчені, без яких зараз важко уявити не тільки сучасний факультет історії, політології і міжнародних відносин, а й інші структурні підрозділи університету. Зокрема, доцентка Н. Стецюк займає посаду завідувача кафедри міжнародних відносин, Ю. Довган – доцента кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки, Л. Бурачок і Л. Щербін – кафедри всесвітньої історії, О. Новосьолов – кафедри готельно-ресторанної та курортної справи факультету туризму. Протягом 2017–2020 рр. Н. Локатир очолювала відділ міжнародних зв’язків університету. Захистивши кандидатську дисертацію, М. Волощук не зупинився на досягнутому, тож зараз як доктор історичних наук, професор керує Центром медієвістичних студій при кафедрі всесвітньої історії та активно працює над формуванням нових наукових кадрів. Доцент Ірина Солонець вміло поєднує наукову та адміністративну роботу, займаючи посаду начальника навчально-методичного відділу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Починаючи з 2006 р. кандидатські дисертації за спеціальністю “Етнологія” захистили: П. Костючок (“Етнополітичні та національно-культурні процеси на

Гуцульщині в контексті становлення української нації (кінець XIX ст. – 1939 р.)”), О. Баран (Дрогобицька) (“Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.)”), І. Дмитрук (Солонець) (“Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця XIX – початку XXI ст.”), С. Боян-Гладка (“Весняно-літня календарна обрядовість бойків кінця XIX ст. – 1930-ті роки”), В. Гавадзин (“Весняні календарні обряди і звичаї гуцулів XX ст.”), А. Випасняк (“Традиційне скотарство українського населення Східної Галичини (90-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.)” та О. Коломийчук (“Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків у другій половині XIX – на початку XXI ст.”). Прикметно, що С. Боян-Гладка, О. Дрогобицька, П. Костючок та І. Солонець після захисту кандидатських дисертацій працюють на кафедрі етнології і археології, беруть участь у польових експедиціях, своєю чергою формуючи нове покоління студентів-етнологів.

Чимало науковців, які писали дисертаційні дослідження під керівництвом М. Кугутяка, продовжують свій шлях у навчальних закладах Івано-Франківська та за його межами. Так, Галина Гладка – доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету, Руслан Кульчицький – директор Чортківського ЗЗСО І–ІІІ ступенів № 2. Олександр Коломийчук з 2020 р. працює на посаді молодшого наукового співробітника відділу “Український етнологічний центр” в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (м. Київ). Молодий вчений наголошує, що його науковий керівник “завжди націлював на пошук глибинних сенсів та коріння явищ традиційно-обрядової культури, закликав керуватись передусім ціннісним підходом у її вивченні та інтерпретації, а відтак заклав у мені головні принципи методології етнологічних досліджень”.

Микола Кугутяк – засновник і редактор наукового історико-краєзнавчого журналу “Галичина” та “Вісника Прикарпатського національного університету. Історія”. За його редакцією у 2009 р. розпочато випуск нового наукового видання, присвяченого карпатознавчій проблематиці, – “Карпати: людина, етнос, цивілізація”. У ньому публікуються статті багатьох вітчизняних фахівців, а також зарубіжних авторів з Молдови, Угорщини, Румунії, Словаччини, Словенії та США.

Професор виступив організатором цілої низки міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій: “Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України” (1994), “Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.” (1996), “Галичина у Другій світовій війні (1939–1945 рр.)” (1999), “Соборність України: історія і сучасність” (1999), “Українська повстанська армія – феномен національної історії” (2002), “Духовна вісь України: Галичина–Наддніпрянщина–Донеччина” (2004), “Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923. До 90-річчя утворення” (2008), Всеукраїнська наукова конференція, присвячена збереженню та відродженню традиційних звичаїв і обрядів у етнографічних регіонах України в рамках III Міжнародного фольклорного фестивалю етнографічних регіонів України “Родослав” (2009), “Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 роках” (2009), “Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії XX ст.” (2012), “Християнство в Карпатах: до 1025-річчя хрещення України-Руси” (2013), “Гошівська обитель у духовному і культурному житті України: феномен українського греко-католицького чернецтва. До 400-річчя ЧСВВ” (2017), “Західно-Українська Народна Республіка: революція, державність, соборність. До 100-річчя утворення ЗУНР” (2018), “Акт

Злуки УНР і ЗУНР – втілення ідеї соборності й національної консолідації України: досвід та уроки. До 100-річчя Акту Злуки” (2019), “Олександр Карпенко – видатний український історик, педагог, суспільний діяч” (до 100-річчя від дня народження)” (2021), “Перші Карпатські етнологічні читання” (2021), “Українська повстанська армія в боротьбі проти нацистського і більшовицького тоталітарних режимів” (2022) та інших.

Учений активно працює над тим, щоб результати історичних досліджень стали доступними для якомога ширшого кола зацікавлених осіб, краєзнавців, учителів, студентів та учнів. Тому ініціює та проводить численні презентації видань факультету, круглі столи, студентські конференції тощо. Він також популяризує духовну культуру населення Карпат через ЗМІ, беручи участь у теле- та радіопередачах, виступаючи на шпальтах преси³⁸. “Українці мають велику спадщину, але спочатку нам треба провести інвентаризацію, аби знати, чим володіємо”, – наголосив М. Кугутяк в інтерв’ю з кореспондентом газети “Час і Події”³⁹.

З метою якнайширшого ознайомлення громадськості з проблемою збереження сакральної спадщини нашого регіону М. Кугутяк організував постійно діючу виставку “Пам’ятки духовної культури Українських Карпат” у рамках презентації міжнародного культурно-соціального проєкту “Таємниці України для тебе”. Виставка складається з 15 експонатів, об’єднаних чотирма тематичними блоками: “У пошуках індоєвропейської прабатьківщини. Відкриття забутої сакральної спадщини”, “Кургани Прикарпаття: могили, святилища, ритуальні комплекси”, “Городища-святилища Прикарпаття” та “Монастирські обителі Прикарпаття”. Її відвідують як науковці, так і вчителі, учні. Наприклад, 18 липня 2021 р. професор прочитав стендову лекцію “Пам’ятки духовної культури Українських Карпат” для 25 членів громадської організації “Науково-просвітницьке товариство “Просвіта-Світовид”.

Ухвалою Івано-Франківської обласної ради та обласної державної адміністрації за значний особистий внесок у розвиток науки професор М. Кугутяк нагороджений дипломом “Кращий науковець року-2005”. За наполегливу працю та вагомі наукові здобутки у 2007 р. отримав почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України, 2011 р. – відзнаку Президента України (ювілейну медаль “20 років незалежності України”), 2017 р. – орден “За заслуги” III ступеня. У рамках відзначення 100-річчя створення Західно-Української Народної Республіки нагороджений ювілейною медаллю Івано-Франківської обласної ради “100 років ЗУНР”. Крім цього, науковець є почесним доктором Ужгородського національного університету, лауреатом обласної премії ім. Володимира Полека в галузі краєзнавства, головою історичної секції Івано-Франківського осередку Наукового товариства ім. Шевченка.

³⁸ *За філіжанкою кави. Микола Кугутяк. Інтерв’ю. Івано-Франківське обласне телебачення “Галичина”. 20 травня 2019. Доступ отримано, <https://galtv.if.ua/video/za-filizhankoyu-kavy-mykola-kogutyak>; Професор ПНУ Микола Кугутяк. Нескорена Гошівська обитель: битва з імперією. Інтерв’ю. 15 липня. 2020. Доступ отримано, <https://www.youtube.com/>; Микола Кугутяк, історик: Бубнищанське святилище зі скельним храмом Великої Богині – одна з найстародавніших і найоригінальніших сакральних пам’яток Європи (повна розмова). Інтерв’ю з України. 25 липня 2019. (Ч. I). Доступ отримано, <https://rozmova.wordpress.com/2019/07/29/mykola-kuhutyak-3/>*

³⁹ *Микола Кугутяк, історик: Бубнищанське святилище зі скельним храмом Великої Богині – одна з найстародавніших і найоригінальніших сакральних пам’яток Європи (повна розмова). Інтерв’ю з України. 25 липня 2019. (Ч. I). Доступ отримано, <https://rozmova.wordpress.com/2019/07/29/mykola-kuhutyak-3/>*

Світлина 7. Виставка “Пам’ятки духовної культури Українських Карпат” у рамках проекту “Таємниці України для тебе” (м. Київ).

Внесок М. Кугутяка в розвиток сучасної історичної науки важко переоцінити, адже опубліковані ним фундаментальні етноісторичні дослідження та унікальні археографічні матеріали дозволяють заповнити чергові “білі плями” в життєписі українського народу. Саме завдяки його працям багатьом вдалося по-новому поглянути на вже відомі події, а також досягнути чимало незвіданого. Результати численних експедицій цікаві як фаховим історикам, так і вчителям, учням.

Представники наукової школи, сформованої під керівництвом цього авторитетного вченого, гідно репрезентують свої здобутки на всеукраїнському та міжнародному рівнях. Адже, крім методології наукового дослідження, вони перейняли прагнення до невтомного пошуку, самовідданість у праці та тверду національно-патріотичну позицію.

Прикметно, що науковець активно працює над популяризацією історико-культурної спадщини населення Карпатського регіону, залучаючи до цього ЗМІ. Численні виступи на конференціях, участь у виставках, презентаціях дають можливість актуалізувати проблеми, пов’язані з потребою інвентаризації та збереження пам’яток духовної культури. Водночас вони вкотре підтверджують етнографічне розмаїття, а відтак і туристичну привабливість нашого краю.

SCIENTIFIC ACTIVITY OF PROFESSOR MYKOLA KUGUTYAK

OKSANA DROHOBYTSKA

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Ethnology and Archeology
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-1708>
e-mail: oksana.drohobytska@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The article analyzes the scientific achievements of the famous historian, ethnologist, professor Mykola Kugutyak. The main attention is paid to the field of scientific interests of the researcher, his individual and collective publications.

The problems of M. Kugutyak's scientific research are related to the process of formation of the Western Ukrainian party-political system, directions of Ukrainian socio-political thought and ethno-national aspects of the political movement. In addition, the scientist initiated a comprehensive study of the ancient monuments of the Carpathian region: rock-cave complexes, cult stones, petroglyphs, as well as medieval sanctuaries and monasteries.

Analyzing the scientist's numerous publications on the history of the national liberation movement and the spiritual culture of the Carpathian population, the author emphasizes his important role in the process of the formation of the ethno-historical school on the basis of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. It is proven that M. Kugutyak formed a whole generation of young scientists – historians, political scientists and ethnologists. Many scientists who wrote dissertation research under his guidance continue their careers in educational institutions in Ivano-Frankivsk and beyond.

Professor M. Kugutyak was the organizer of a number of international and all-Ukrainian scientific conferences. He also popularizes the spiritual culture of the Carpathian population through the mass media, participating in TV and radio broadcasts, speaking in the press columns. In order to familiarize the public with the problem of preserving the sacred heritage of our region as widely as possible, Professor M. Kugutyak organized the permanent exhibition “Monuments of the Spiritual Culture of the Ukrainian Carpathians” (as a part of the presentation of the international cultural and social project “Secrets of Ukraine for You”).

In general, the contribution of the scientist to the development of modern historical science is difficult to overestimate, because he is the author of 10 individual monographs, more than 200 scientific articles.

Thanks to M. Kugutyak's research, many people managed to look at already known events in a new way, as well as to understand a lot of things that are still unknown. The results of expeditions and scientific research are interesting not only to professional historians, but also to teachers and students. It is noteworthy that the scientist is actively working on the popularization of the historical and cultural heritage of the Carpathians, involving the mass media in this. Numerous speeches at conferences, participation in exhibitions, presentations give an opportunity to actualize problems related to the need for inventory and preservation of monuments.

The scientist is actively working on popularizing the historical and cultural heritage of the population of the Carpathian region, involving the media in this. Numerous speeches at conferences, participation in exhibitions, presentations give an opportunity to actualize problems related to the need to inventory and preserve monuments of spiritual culture. At the same time, they once again confirm the ethnographic diversity, and thus the tourist attractiveness of our region.

Key words: scientific activity, historian, Mykola Kugutyak, ethno-historical school, spiritual culture, monasteries, Halychyna.

REFERENCES

- A New Monograph by Mykola Kugutyak "Stone Sanctuaries of the Ukrainian Carpathians" Was Published in Croatia.* Accessed, 2022, <https://ipmv.pnu.edu.ua/2018/06/28> (in Ukrainian).
- Antiquities of Hutsulshchyna. Sources of the Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians: Catalog of Monuments of History and Culture:* in 2 vol. Vol. 1. Kugutyak, M. *Sacred Heritage of Hutsulshchyna.* Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 447; Vol. 2. *Hillforts, Castles, Centers of Salt Production, Ancient Transcarpathian Routes,* the author of the idea, ch. editor and chief author. team of M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 267. (in Ukrainian).
- Hoshiv Monastery of the Virgin on Yasna Hora in the Carpathians:* in 3 vol. Vol. 1: *Hoshiv Monastery in Written Historical Sources of the 16th–20th Centuries,* edited by M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018), 552; Vol. 2: *Yasnohirsky Monastery in Documentary Sources of the Middle 20th – Early 21st Centuries,* edited by M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 810. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Ancient Temples on the Sacred Peaks of Kosivshchyna.* Kosiv : Pysanyi Kamin, 2012. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Bubnyshche. Rock Sanctuary of the Great Goddess in the Carpathians.* Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola, *Halychyna: Pages of History. Essay on Social and Political Movement (19 Century – 1939).* Ivano-Frankivsk, 1993. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Pysanyi Kamin,* compiler O. Drohobyska. Ivano-Frankivsk, 2010. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Rock Sanctuaries of the Sokil Peaks.* Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2008. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Sacred Stones of Chornohora,* compiler O. Drohobyska. Ivano-Frankivsk, 2010. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola, *Stone Antiquities of Kosmach.* Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2007. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Ternoshory Rock Sanctuary in the Carpathians.* Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2007. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *The Bubnyshche Sanctuary with the Rock Temple of the Great Goddess is One of the Most Ancient and Original Sacred Monuments in Europe (Full Conversation).* Interview from Ukraine. 25 lypnia 2019. (Ch. I) Accessed September 2, 2022, <https://rozmova.wordpress.com/2019/07/29/mykola-kuhutyak-3/> (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *The Holodomor of 1933 and Western Ukraine (the Tragedy of Naddniprianshchyna against the Background of the Social Sentiments of the Western Ukrainian Public in the 20s and 30s).* Ivano-Frankivsk, 1994. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Ukrainian National Democracy. 1918–1939.* Vol. 1. Kyiv–Ivano-Frankivsk, 2002. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Ukrainian National Democracy. 1918–1939.* Vol. 2. Kyiv–Ivano-Frankivsk, 2004. (in Ukrainian).
- Kuĝutjak, Mykola. *Kamena svetišta ukrajinskih Karpata: (prjevodi s ukr.);* prired. Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb : Katedra za ukr. jezik i književnost Filozofskog fak. Sveučilišta u Zagrebu, 2018. (in Croatian).
- Kugutyak, Mykola, Kobuta Stepan, Havryliv, Bohdan. *Chronicle of State Formation in Prykarpattia.* Ivano-Frankivsk, 2002. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola, Kononenko, Vitaliy, Greshchuk, Vasyl et al. *Kryvorivnia.* Ivano-Frankivsk, 2003. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola, Pankiv, Mykhailo. "Toponyms as a Historical Source of Tlumachchyna", in *Tlumach: istoriia ta suchasnist. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 800-richchju zasnuvannia m. Tlumacha (Tlumach, 24 zhovtnia 2013 r.),* compiler A. Bilas. Ivano-Frankivsk–Tlumach : Zlahoda, 2014, 68–78. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola, Pankiv, Mykhailo. "Toponyms as a Source for the Study of the Sacred Monuments of Prykarpattia", *The Carpathians: populace, ethnos, civilization*, no. 5 (2014): 247–257. (in Ukrainian).

My Native Region – Prykarpattia, ed. V. Kononenko. Ivano-Frankivsk : Plai, 2000. (in Ukrainian).

Mykola Kugutyak, professor of PNU. The Unconquered Hoshiv Monastery: the Battle with the Empire. July 15, 2022 interview. Accessed, <https://www.youtube.com/> (in Ukrainian).

Over a Cup of Coffee. Mykola Kugutyak, interview. Ivano-Frankivsk Regional Television "Halychyna". 20 mai 2019. Accessed, <https://galtv.if.ua/video/za-filizhankoyu-kavy-mykola-kogutyak> (in Ukrainian).

Prykarpattia. The Heritage of the Ages: Monuments of Nature, History, Culture, Ethnography, the author of the idea, head. editor and chief author. team of M. Kugutiak. Lviv : Manuscript-Lviv, 2006. (in Ukrainian).

Reient, Oleksandr, Marushchenko, Oleksandr, "Review: the Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 4", *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, vol. 1 (2022), 220–226. (in Ukrainian).

The Great Skyt in the Carpathians: in 3 vol. Vol. 2: *The Great Skyt in Documents and Materials of the 17–21 Centuries*, Ch. ed. M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015, 514; Vol. 3: Kugutyak, M. *The Great Skyt in the Markova Pustyn: Ukrainian Spiritual and Cultural-Historical Phenomenon*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2017, 520. (in Ukrainian).

The Ukrainian National Liberation Movement in the Prykarpattia in the 20th century. Documents and Materials, resp. ed. M. Kugutyak. Vol. 1. Book 1: (1919–1929). Ivano-Frankivsk : CPF "Lik", 2012, 600; Book 2: (1929–1939). Ivano-Frankivsk : CPF "Lik", 2014, 600. (in Ukrainian).

The Ukrainian National Liberation Movement in the Prykarpattia in the 20th Century. Documents and Materials, resp. ed. M. Kugutyak. Vol. 2. Book 1: (1939–1945). Ivano-Frankivsk : CPF "Lik", 2009, 600; Book 2: (1945–1946). Ivano-Frankivsk : CPF "Lik", 2010, 696; Book 3: (1947–1957). Ivano-Frankivsk : CPF "Lik", 2011, 768. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923: An Illustrated History, the author of the idea, chief editor and head of the author's team Mykola Kugutyak. Lviv–Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2008, (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 1: A–Zh. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018, 688; Vol. 2: Z–O. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2019, 832; Vol. 3: P–S. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2020, 576; Vol. 4: T–Ya. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 688. (in Ukrainian).

Ukrainian Euromaidan. Prykarpatskyi Dimension, according to the ed. office M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2016. (in Ukrainian).

Vehesh, Mykola, "Turning the Pages of the History of Halychyna", *Actual and Youth Problems of the History of Ukraine*, vol. 3, (1998), 94–99. (in Ukrainian).

Zhernokleiev, Oleh, Raikivskyi, Ihor, "Professor Mykola Kugutyak – 50", *Scientific and Cultural and Educational Local History Journal "Halychyna"*, vol. 8. (2002), 6–11. (in Ukrainian).

Zhernokleiev, Oleh, Syhydyn, Mykhailo, "To the 60th Anniversary of the Doctor of Historical Sciences, Professor M. V. Kugutyak", *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, vol. 5 (2012), 231–233. (in Ukrainian).

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК САКРАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ПРОФЕСОРОМ МИКОЛОЮ КУГУТЯКОМ

БОГДАН ТОМЕНЧУК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-8378>
e-mail: bogdan.tomenchuk@pnu.edu.ua*

РОМАН КОБИЛЬНИК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних
галузей історичної науки
Інститут історії, етнології і археології Карпат
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
e-mail: roman.kobylnyk@pnu.edu.ua*

БОРИС ХРУСЛОВ

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Івано-Франківський фаховий коледж
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
e-mail: boryskhruslov@gmail.com*

ІГОР КОЧКІН

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6755-8602>
e-mail: ihor.kochkin@pnu.edu.ua*

У статті розкрито результати археологічних досліджень з духовної культури давнього населення Карпатського регіону професором Миколою Кугутяком. Важливою заслугою М. Кугутяка в дослідженнях пам'яток сакральної спадщини є організація комплексних етнологічно-археологічних експедицій та створення нової дисципліни в історичній науці – етноархеології. Вчений здійснив історико-міфологічний аналіз десятків скельних культових петрогліфічних пам'яток, які характеризуються наявністю численних скульптурних, рельєфних і графічних знаково-образних зображень.

Ключові слова: Микола Кугутяк, етноархеологія, етнологічно-археологічні експедиції, культові пам'ятки, петрогліфічні пам'ятки.

Світлина 1. Професор М. Кугутяк під час експедиції в Уричі Сколівського (нині Стрийського) р-ну Львівської обл.

Уже більше чотирьох десятиліть самовіддано трудиться на ниві української історії професор, доктор історичних наук Микола Кугутяк, якому 27 жовтня 2022 р. виповнилося 70 років. В останні два десятиріччя Микола Васильович проявив себе не лише як класичний історик та етнолог, але і як професійний археолог, обравши для своїх студій таку вельми мало досліджувану проблематику, а точніше важко досліджувану тему в археологічній науці, як духовна культура давнього населення Карпатського регіону. В етнології дана тематика є пріоритетним напрямом досліджень, але тут вона часто обмежена в наявності давніх джерел. Саме пошук цих джерел і привів М. Кугутяка в археологію. В останній час ці проблеми, як в археології, так і в етнології, змусили вчених обох напрямів не лише до організації комплексних археолого-етнологічних експедицій, але і до створення такої нової дисципліни в історичній науці, як етноархеологія. Професор М. Кугутяк одним з перших в Україні став активним послідовником цього нового наукового напрямку, коли заснував і очолив спочатку кафедру етнології і археології (2005 р.) на історичному факультеті Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, а потім навчально-науковий Інститут історії, етнології і археології Карпат (2008 р.).

У 2006 р. М. Кугутяк організував уже комплексну постійно діючу Карпатську археологічну експедицію, отримавши відповідний дозвіл – “Відкритий лист” від польового комітету Інституту археології НАН України. До її складу увійшли як історики й етнографи, так і археологи. Серед них: Петро Сіреджук, Борис Хруслов, Роман Кобильник, Микола Вітенко, Богдан Томенчук. Під час польових досліджень експедиції, її учасниками були й інші викладачі Прикарпатського національного

Світлина 2. Археологічні розкопки студентів-істориків під керівництвом доцента Б. Томенчука та професора М. Кугутяка в урочищі Скитик с. Манява Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

університету, місцеві краєзнавці. У роботі експедиції брали безпосередню участь також студенти-історики, зокрема при проходженні археологічної практики.

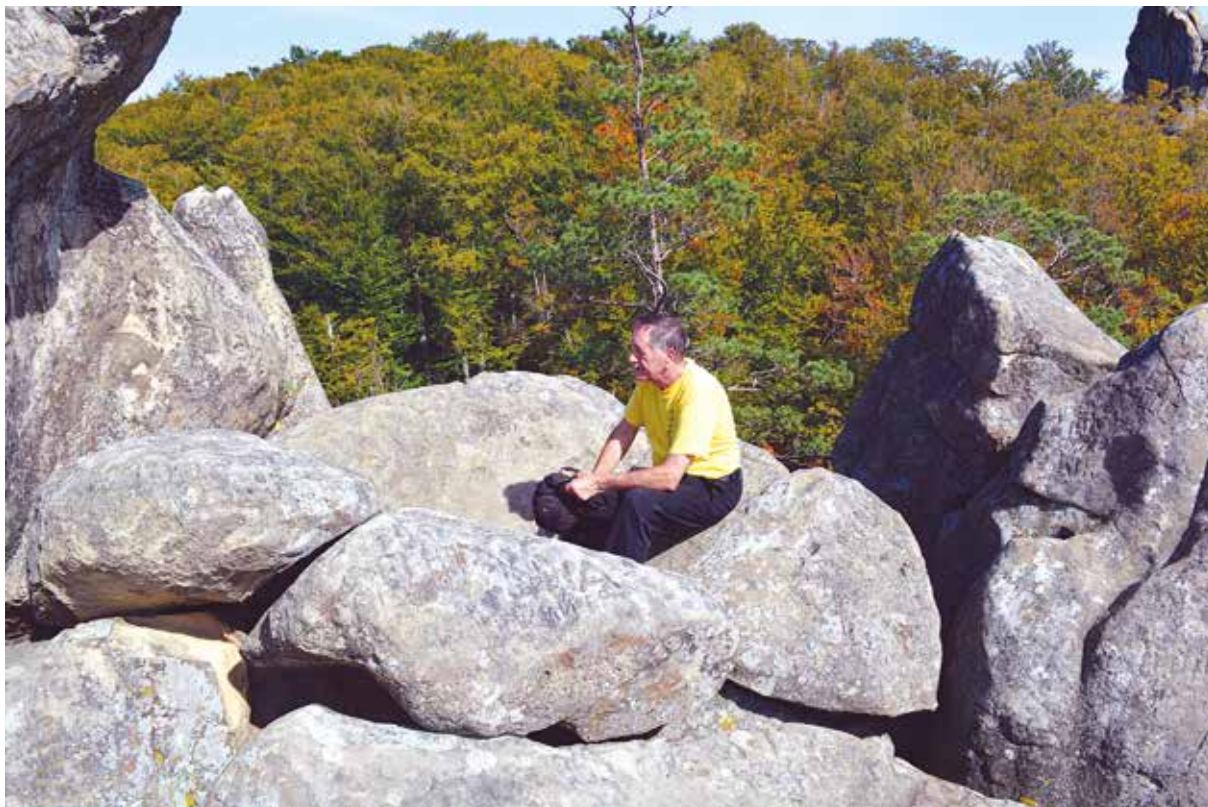
Експедиція почала працювати за двома основними напрямками досліджень:

1. Стародавні скельні святилища і ритуальні камені.
2. Середньовічні монастирі, замки і городища.

У результаті широкомасштабних досліджень, проведених на території Івано-Франківської та суміжних із Прикарпаттям теренах Чернівецької, Львівської та Закарпатської областей, було виявлено більше п'яти десятків скельних культових петрогліфічних пам'яток, які характеризуються наявністю численних скульптурних, рельєфних і графічних знаково-образних зображень.

Варто згадати такі відомі культові комплекси на території Галицької Гуцульщини, як Черногірський, Космацький Терношорський, Микуличинський, Верхньоаясенівський, Великороженьський і Татарівський, які стали еталонами в науці й надзвичайно популярними в сучасному туризмі. А їх ще є десятки на території Бойківщини і Буковини. Разом з відомими культовими комплексами Балкан, Кавказу і Середземномор'я тепер їх відкрито і в Карпатському регіоні, який постає як один з найбільших центрів концентрації культових пам'яток у Центрально-Східній Європі.

Зроблений М. Кугутяком історико-міфологічний аналіз кожної пам'ятки підтверджує, на думку дослідника, їх належність до неолітично-єнеолітичних культур Карпатського регіону як контактної зони двох великих європейських етнокультурних

Світлина 3. Професор Микола Кугутяк під час експедиції в с. Бубнище Болехівської міської ради Івано-Франківської обл.

ареалів: Східносередземноморського і Центральноєвропейського. Саме в цей період Східнокарпатський регіон став найважливішим у Дунайському (Карпато-Балканському) регіоні культуротворним центром індоєвропейських племен. Саме тут і тоді сформувалась “Карпатська металургійна провінція” – найбільша в тогочасній Європі база мідного і бронзового виробництва продукції, яка мала значне поширення в цілому євразійському регіоні.

Відкриті професором М. Кугутяком карпатські культові комплекси були багатофункціональними, використовувались і в пізніші часи, аж до прийняття християнства. Про це свідчать зафіксовані етнографами численні легенди і перекази, які тепер мають повноцінну наукову історичну підоснову. У цьому плані необхідно особливо відзначити Черногірський культовий комплекс, який став одним з найбільш досліджуваних об’єктів Карпатської археологічної експедиції. У ході наукових розвідок М. Кугутяком було вперше підтверджено його реальне існування як одного з трьох найбільших у цілому слов’янському світі святилищ, яке описав Аль-Масуді в X ст. (за Б. Томенчуком)¹

Уже в християнські часи Чорна гора дістала назву “Піп-Іван”, пов’язану з народним ім’ям Івана Хрестителя, одного з найбільш популярних святих у Карпатському регіоні. За ініціативою М. Кугутяка 2009 р. на Чорній горі (Піп-Іван) було вперше встановлено пам’ятний хрест. Відбулося своєрідне новітнє охрещення культової

¹ Богдан Томенчук, “Чорногора в історії давніх слов’ян (за Аль-Масуді X ст.)”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, по. 8, (2002), 25–34.

гори. Тепер на цьому Священному місці давньослов'янського населення цілого Карпатського регіону Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника спільно з Варшавським університетом утворено Міжнародний науковий центр "Обсерваторія". У структурі Чорногірського наукового центру передбачено окремий музейний комплекс, до якого ввійдуть ті численні скельні культові петрогліфічні об'єкти, які відносяться до Чорногірського "храму на Чорній горі", як його описав арабський географ. Можливо, цей музейний комплекс стане основою окремого державного заповідника, який візьме на себе функцію охорони всіх подібних карпатських скельних святилищ, дослідженню яких присвятив багато років М. Кугутяк.

Пам'ятки вивчалися у різні пори року та періоди доби. Особливе враження вони справляли в ранішній та вечірній час. Але чи не найбільше в нічну пору – при світлі повного місяця або вогнища, коли ніби оживали скелі з чудернацькими витворами природи і зображеннями на них, зробленими вже людськими руками. Ледь помітні зараз, вони ставали рельєфними і чіткими, а їхні тіні творили свій окремий багатоплановий світ. Усе це і був світ давно минулих і незаних релігійних образів, які існували у своїх міфічних сюжетах. Світ, зрозуміти який намагається М. Кугутяк. Ми все більше переконувалися, що саме це був їхній час "життя", який бачили і знали лише жерці. Час людського споглядання та молінь біля них був у світлу пору доби. Тоді вони вже були статичними суворими іконними образами, з підсиленими фарбованими розписом деталями. Все це стосується і християнських святинь, зокрема "печерних храмів", які зараз ще часто сприймаються як просто "келії монахів".

Згадані культові пам'ятки безперечно були частиною не лише досить складної міфологічної системи, але і частиною не менш складної культової інфраструктури, на що наголошував завжди під час їх вивчення Микола Васильович. І це знаходило підтвердження в його дослідженнях багатьох пам'яток, коли вдавалось простежити різні типи скельних житлово-господарських прибудов та навіть окремих майданчиків, обмежених стінами.

Польові наукові дослідження, етнографічні та історичні джерела, матеріали української та зарубіжної історіографії дозволили професору М. Кугутяку зробити теоретичне обґрунтування своїх наукових концепцій. Вони узагальнені в таких його працях:

Світлина 4. Встановлення пам'ятного хреста з ініціативи М. Кугутяка на Чорногорі (г. Піп-Іван, 2009).

Світлина 5. Пам'ятний хрест на Чорногорі (г. Піп-Іван).

“Терношорське скельне святилище в Карпатах” (2007 р.)², “Кам'яні старожитності Космача” (2007 р.)³, “Скельні святилища сокільських вершин” (2008 р.)⁴, “Стародавні храми на священних вершинах Косівщини” (2012 р.)⁵, “Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах” (2015 р.)⁶.

Фундаментальною працею є монографічне дослідження “Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури: у 2 т. Т. 1. Сакральна спадщина Гуцульщини” (2011 р.)⁷.

Окремо необхідно відзначити, що, попри суто дуже короткі й загальні підсумки наукового доробку М. Кугутяка, слід пам'ятати про проведену ним надзвичайно складну організаційну підготовку. Не маючи матеріального забезпечення і фінансування, йому вдалося створити невеликий, але надзвичайно дружній

науковий колектив однодумців, який сформувався в численних поїздках, пов'язаних з вивченням культових пам'яток Карпат і Подністров'я. Він існує та працює досі, ставши за ці роки справжнім науковим осередком. На початках для всіх нас це була зовсім нова тема. Ми навчалися з кожною поїздкою, здобуваючи необхідний досвід у вивченні таких незвичних для нас культових пам'яток. Методика їхніх досліджень, на жаль, донині є не розробленою – як в Європі, так і в українській науці. Опубліковані М. Кугутяком результати цих студій дозволяють говорити тепер про їхній досить високий прикладний і теоретичний рівень. Про це свідчать рецензії та окремі публікації матеріалів у європейських наукових виданнях.

² Микола Кугутяк, *Терношорське скельне святилище в Карпатах*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 72.

³ Микола Кугутяк, *Кам'яні старожитності Космача*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 100.

⁴ Микола Кугутяк, *Скельні святилища сокільських вершин*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008), 129.

⁵ Микола Кугутяк, *Стародавні храми на священних вершинах Косівщини*. (Косів : Писаний Камінь, 2012), 134.

⁶ Микола Кугутяк, *Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 144.

⁷ *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури: у 2 т. Т. 1*. Микола Кугутяк, *Сакральна спадщина Гуцульщини*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 447.

Світлина 6. Професор М. Кугутяк, доцент Б. Томенчук, старший викладач Р. Кобильник та студенти-історики на Блаженному Камені в Скиті Манявському.

У підсумку хочеться ще раз відзначити зроблений Миколою Васильовичем надзвичайно детальний опис усіх досліджуваних пам'яток, які подано в системі з навколишнім середовищем. Це дало можливість досліднику зрозуміти їх комплексний характер як окремих святилищ з відповідною інфраструктурою. Крім того, Микола Васильович зміг побачити приховані часом не лише самі графічні знаково-образні системи, але і їх маловиразні численні деталі, які простежені вперше. Дослідник у цілому зробив спробу їх реконструкції та історико-міфологічного аналізу.

Не менш результативними стали дослідження М. Кугутяка пізньосередньовічних монастирських комплексів у підгір'ї Карпат та в Подністров'ї. А це також більше п'яти десятків об'єктів, які треба було проаналізувати, користуючись лише нечисленними згадками в писемних джерелах та в усній традиції місцевого населення. Найбільше уваги було приділено, безперечно, таким великим духовним центрам, як Манявський Хрестовоздвиженський чоловічий монастир (ПЦУ) і Гошівський монастир Преображення Господнього Чину Святого Василя Великого. На території першого досліджено фундаменти Свято-Вознесенської (урочище Вознесіння) та Свято-Преображенської (урочище Скитик) дерев'яних церков. На території другого виявлено й досліджено фундаменти церков Пресвятої Неподільної Трійці та Преображення Господнього (урочище Чорний Ділок). Крім того, вивчалась їхня інфраструктура. Дані дослідження проводилися спільно з Прикарпатською археологічною експедицією Івано-Франківського відділення охоронної служби Інституту археології НАН України (керівник В. Романець).

Світлина 7. Професор М. Кугутяк і доцент Б. Томенчук під час археологічних обстежень в урочищі Скитик с. Манява Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

Крім археологічних досліджень цих великих монастирських комплексів, М. Кугутяком здійснено велику роботу з виявлення архівних джерел з їх історії. У результаті цієї довгої і кропіткої праці в архівах України та Європи було видано чотири збірки документів з відповідними перекладами і коментарями⁸.

Окремою темою постійних багаторічних досліджень М. Кугутяка були і є скельно-печерні монастирі Прикарпаття і Подністров'я, які дали йому можливість відкрити ще одну маловідому сторінку раннього християнства. Найбільш дослідженими ним стали скельні комплекси монастирів у Бубнищі, Межигірцях, Поділлі, Ямниці, Соколі, де детально вивчалась їх інфраструктура та знаково-символічні зображення на стінах церков і келій.

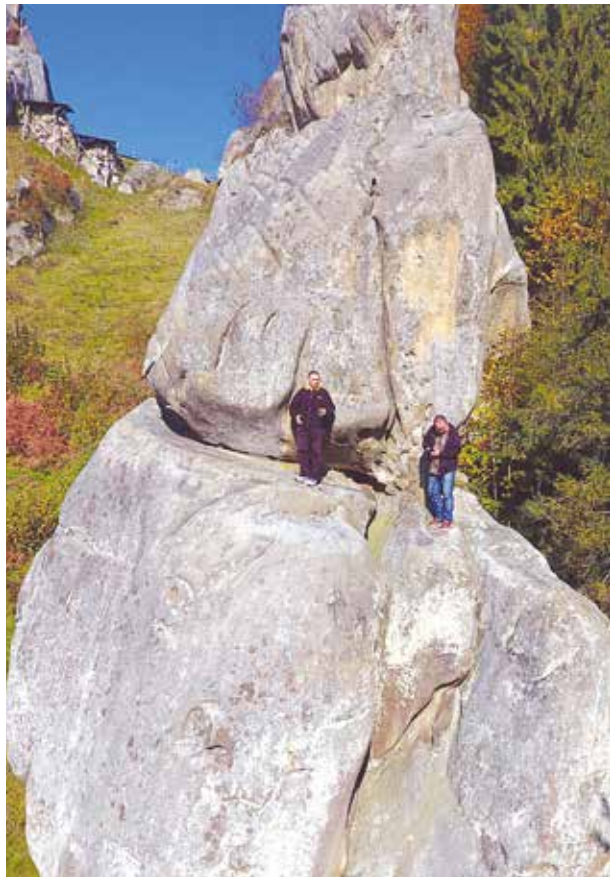
Серед новітніх тем, які успішно розробляються професором М. Кугутяком, є монастирі давнього Галича. Він знайний не лише як великий столичний політичний центр Галицького і Галицько-Волинського князівства, але і як єпископсько-митрополичний осідок, у структурі якого лише в самому місті XII–XIII ст. було більше десяти

⁸ *Великий Скит у Карпатах*: у 3 т. Т. 1. *Патерик Скитський*. Синодик, гол. ред. М. В. Кугутяк. (Івано-Франківськ, 2013), 728; Т. 2: *Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.*, гол. ред. М. В. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 514; *Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах*: у 3 т. Т. 1. *Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX століть*, за ред. проф. М. В. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018), 552; Т. 2: *Ясногірський монастир у документальних джерелах XX – початку XXI століть*, за ред. М. В. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 810.

монастирських комплексів. Ще стільки ж знаходилося і в його околицях. Не всі вони мають свою окрему, задокументовану в архівах історію, лише окремі з них досліджувались археологічно. Саме їх історія і буде представлена в новому монографічному дослідженні М. Кугутяка, яке він готує до 1125-річчя давнього Галича (2023 р.). На цей час уже зібрано чимало архівних джерел, відомості з яких неодноразово перевірялись ним при археологічному обстеженні цих давніх монастирських комплексів Галича.

Попри дослідження пам'яток сакральної спадщини Карпатського регіону, Микола Васильович проводив археологічне вивчення пам'яток оборонного характеру (давні городища, середньовічні замки та укріплені двори), які були центрами суспільно-політичного, економічного й культурного життя краю. Він також здійснив археологічні дослідження осередків традиційного солевидобутку та інфраструктури давніх транскарпатських шляхів. Цим останнім темам були присвячені окремі розділи 2-го тому "Старожитностей Гуцульщини" (2011 р.), написаного в співавторстві з колегами Богданом Томенчуком, Петром Сіреджуком, Мирославом Волощуком та Ігорем Кочкінім⁹.

У цілому, треба відзначити комплексний характер досліджень, які проводились етнологічно-археологічною експедицією "Карпати-Дністер", керованою Миколою Васильовичем. По-перше, це були стаціонарні щорічні кількамісячні дослідження, у яких були задіяні студенти-історики під час проведення навчальної археологічної практики. Це насамперед стосується досліджень монастирських комплексів у Маняві (2010–2020 рр.) та в Гошеві (2016–2017, 2019–2022 рр.). Понад 300 студентів змогли пізнати не лише методику археологічних розкопок, але і не знаний для них світ монастирського життя, зокрема через спілкування з монахами, семінаристами та прочанами. Крім того вони брали участь у богослужіннях, хресних ходах і спільних святкових трапезах. Їхніми руками було встановлено кільканадцять пам'ятних христів та впорядковано два старі монастирські кладовища. Після охоронних розкопок відкриті ними об'єкти, зокрема фундаменти чотирьох середньовічних церков, були законсервовані і частково

Світлина 8. Експедиція професора М. Кугутяка в с. Урич.

⁹ *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури: у 2 т. Т. 2. Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи*, автор ідеї, гол. редактор і керівник автор. колективу М. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 267.

Світлина 9. Учасники експедиції. Перший зліва старший викладач Р. Кобильник, другий зліва професор М. Кугутяк, перший справа Б. Хруслов.

музеефіковані. Всі ці комплексні роботи здійснені й завдяки великій підтримці монахів та ігуменів – Вінкентія Слободяна і Мар'яна Гробельного. Особливу подяку виносимо митрополитам Іоасафу Василюку (ПЦУ) і Володимиру Війтишину (УГКЦ), а також єпископу Феогносту Бодоряку (ПЦУ), який у ті часи був простим монахом, але й одночасно нашим студентом.

По-друге, це були як одноденні, так і кількадевні роботи на сотнях пам'яток, від кордонів Польщі до Молдови. По-третє, проводилася систематична робота у фондах державних і шкільних музеїв, приватних колекцій.

І, нарешті, це сотні зустрічей з краєзнавцями, представниками місцевих органів влади, з населенням краю. Без них часто було б неможливо знайти дорогу до окремих як відомих, так і в більшості не знаних для нас пам'яток з цікавими повір'ями та легендами. Останні детально занотовано Миколою Васильовичем. У підсумку вони завжди активно обговорювалися всіма нами у вечірній час біля вогнищ, поблизу виявлених і вже обстежених об'єктів історико-культурної спадщини, до вивчення яких нам пощастило долучитися завдячуючи М. Кугутяку, організатору, справжньому науковому керівнику і Товаришу.

Кожен з нас, учасників численних поїздок, пов'язаних з вивченням сакральної спадщини Карпат, має свої окремі незабутні враження від них. Хтось тепер більше згадує про таємничі зображення і знаки на скелях та стінках печер, хтось – про фундаменти нововідкритих церков і могили монахів, а ще хтось – про важкодоступні скелі й глибокі урвища Карпат і Подністров'я. Але всі пам'ятають при цьому щасливі години товариського

спілкування та обговорення щойно відкритих і незвіданих місць релігійних культів, топографії яких властивий справді якийсь сакральний характер місцевості. А в цілому, все це були дивовижні світлі сторінки нашого експедиційного життя – немов при відвідуванні Храму і зустрічі з матеріалізованою Легендою в переказах наших батьків.

Історико-етнографічне вивчення Карпат триває лише понад 150 років. Новітні дослідження вже носять інтердисциплінарний характер. Саме такими є і студії професора М. Кугутяка. Його науковий доробок на царині вивчення сакральної спадщини з позицій етноархеології справедливо може бути поставлений в один ряд з дослідженнями І. Вагилевича, Я. Головацького і В. Шухевича, які першими звернули увагу на духовну етнокультуру населення Карпатського регіону, що є основою всіх інших проявів матеріальної етнокультури. Попереду ще багато нерозгаданих таємниць і незвіданих пам'яток. Дослідження тривають. Ми високо цінуємо ту плідну наукову співпрацю, яка об'єднала всіх нас за останні два десятиліття завдяки М. Кугутяку – толерантному і виваженому в складних ситуаціях керівнику, здатному належно поціновувати професійні здобутки колег, морально підтримувати й заохочувати нас до подальших наукових звершень.

З нагоди знаменного ювілею щиро бажаємо Миколі Васильовичу здоров'я, незгасного ентузіазму, який його супроводжує завжди, підтримки від родини та колег.

**ARCHEOLOGICAL RESEARCHES OF THE SACRED HERITAGE
MONUMENTS OF THE CARPATHIAN REGION
BY PROFESSOR MYKOLA KUGUTYAK**

BOHDAN TOMENCHUK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Ethnology and Archeology
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-8378>
e-mail: bogdan.tomenchuk@pnu.edu.ua*

ROMAN KOBYLNYK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of the History of Central and Eastern Europe and Special Historical Disciplines
Institute of History, Ethnology and Archeology of the Carpathians
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
e-mail: roman.kobylnyk@pnu.edu.ua*

BORYS KHRUSLOV

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ivano-Frankivsk Vocational College
57 T. Shevchenko, st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
e-mail: boryskhruslov@gmail.com*

IHOR KOCHKIN

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Ethnology and Archeology
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6755-8602>
e-mail: ihor.kochkin@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The results of archeological research on the spiritual culture of the ancient population of the Carpathian region by Professor Mykola Kugutyak have been revealed. The work of the archeological expedition under the leadership of M. Kugutyak, where students-historians took a direct part, in particular, during the archeological practice was highlighted. The expedition works according to two main directions of research: 1) ancient rock sanctuaries and ritual stones; 2) medieval monasteries, castles and fortifications. As a result of large-scale research carried out both on the territory of Ivano-Frankivsk and in the adjacent areas of the Carpathian region in Chernivtsi, Lviv and Zakarpattia regions, more than five dozen rock cult petroglyphic monuments were discovered, which are characterized by the presence of numerous sculptural, relief and graphic symbols – figurative images. We can mention only such well-known cult complexes on the territory of Halychyna Hutsul region as Chornohirskiy, Kosmatskiy, Ternoshorskiy, Mykulychynskiy, Verkhniyosasenivskiy, Velykorozhenskiy and Tatarivskiy, which have become benchmarks in science and are extremely popular in modern tourism. And there are still dozens of them on the territory of Boikivshchyna and Bukovyna. Together with the famous cult complexes of the Balkans, the Caucasus and the Mediterranean, they have now been discovered in the Carpathian region, which is emerging as one of the largest centers of concentration of cult monuments in Central-Eastern Europe.

An important place in the research of monuments of the sacred heritage of M. Kugutyak belongs to the organization of complex ethnological and archeological expeditions and the creation of a new discipline in historical science – ethnoarcheology. The Carpathian cult complexes discovered by Professor M. Kugutyak had multifunctional significance and were used even in later times, until the adoption of Christianity. This is evidenced by numerous legends and stories recorded by ethnographers, which now have a full-fledged scientific and historical foundation. In this regard, it is necessary to mention the Chornohora cult complex, which became one of the most studied objects of the Carpathian archeological expedition. In the course of scientific investigations, M. Kugutyak first confirmed its real existence as one of the three largest sanctuaries in the entire Slavic world, which was described by Al-Masudi in the 10th century (according to B. Tomenchuk).

M. Kugutyak made a historical-mythological analysis of dozens of rock cult petroglyphic monuments, which are characterized by the presence of numerous sculptural, relief and graphic symbolic images. This made it possible for the researcher to understand their complex nature, as separate sanctuaries with the appropriate infrastructure. In addition, Mykola Vasyliovych was able to see not only the graphic symbolic images themselves, but also their small, numerous details, which were traced for the first time. The researcher as a whole made an attempt at their reconstruction and historical-mythological analysis.

Mykola Kugutyak's research of late medieval monastic complexes in the Carpathian foothills and Transnistria was no less effective. And these are also more than five dozen objects that had to be analyzed using only a few mentioned in written sources and in the oral tradition of the local population. Undoubtedly, the greatest attention was paid to such large spiritual centers as the Maniava Khrestovozdvyzhenskiy Men's Monastery (PCU) and the Hoshiv Monastery of the Transfiguration of the Holy Order of Saint Basil the Great. On the territory of the first, the foundations of the wooden churches of Sviato-Voznesenska (Voznesinnia tract) and Sviato-Preobrazhenska (Skytyk tract) were investigated. On the territory of the second, the foundations of the Churches of the Holy Indivisible Trinity and the Transfiguration of the Lord were discovered and investigated (the Chornyi Dilok tract). In addition, their infrastructure was studied. These studies were carried out jointly with the Carpathian Archeological Expedition of the Ivano-Frankivsk Department of the Security Service of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine (head V. Romanets). In addition to researching the monuments of the sacred heritage of the Carpathian region, Mykola Vasyliovych conducted an archeological study of monuments of a defensive nature (ancient hillforts, medieval castles and fortified courtyards), which were the centers of the socio-political, economic and cultural life of the region. Separately, he carried out archeological research on the sites of traditional salt production and the infrastructure of the ancient Transcarpathian routes.

Key words: Mykola Kugutyak, ethnoarcheology, ethnological-archeological expeditions, cult monuments, petrographic monuments, graphic symbolic images, Transcarpathian routes.

REFERENCES

Antiquities of Hutsulshchyna. Sources of the Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Catalog of Monuments of History and Culture: in 2 vol. Vol. 1. Kugutyak, M. *Sacred Heritage of Hutsulshchyna*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 447; Vol. 2. *Hillforts, Castles, Centers of Salt Production, Ancient Transcarpathian Routes*, the author of the idea, ch. editor and chief author. team of M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 267. (in Ukrainian).

Hoshiv Monastery of the Virgin on Yasna Hora in the Carpathians: in 3 vol. Vol. 1: *Hoshiv Monastery in Written Historical Sources of the 16th–20th Centuries*, edited by M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018), 552; Vol. 2: *Yasnohirsky Monastery in Documentary Sources of the Middle 20th – Early 21st Centuries*, edited by M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 810. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Ancient Temples on the Sacred Peaks of Kosivshchyna*. Kosiv : Pysanyi Kamin, 2012, 134. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Bubnyshche. Rock Sanctuary of Great Goddess in the Carpathians*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015, 144. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Rock Sanctuaries of the Sokil Peaks*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2008, 128. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Stone Antiquities of Kosmach*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2007, 100. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Ternoshory Rock Sanctuary in the Carpathians*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2007, 72. (in Ukrainian).

The Great Skyt in the Carpathians: in 3 vol. Vol. 1. *Pateryk Skytskyi. Synodyk*, chief. ed. M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk, 2013, 728; Vol. 2: *The Great Skyt in Documents and Materials of the 17th – 21st Centuries*, Ch. ed. M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015, 514; Vol. 3: Kugutyak, M. *The Great Skyt in the Markova Pustyn: Ukrainian Spiritual and Cultural-Historical Phenomenon*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2017, 520. (in Ukrainian).

Tomenchuk, Bohdan. “Chornohora in the History of the Ancient Slavs (according to Al-Masudi of the 10th century)”, *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal “Halychyna”*, no. 8, (2002), 25–34. (in Ukrainian).

УДК 94 (477)

ПРОЄКТ “ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА 1918–1923. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ”: ВІД ІДЕЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

МИКОЛА ВІТЕНКО

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин, кафедра історії
Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки*

*Навчально-науковий центр дослідження українського
національно-визвольного руху імені О. Карпенка
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8486-4073>

e-mail: vitenko.mykola@pnu.edu.ua

У статті описано процес підготовки і публікації 4-томного видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія”. Вказано, що автором ідеї цього проєкту виступив професор Микола Кугутяк. Описано розробку концепції видання, формування словника енциклопедії, підбір авторів, відповідальних керівників блоків статей, здійснення наукового пошуку, редагування тощо. Підкреслюється, що реалізація проєкту стала можливою завдяки активній науковій роботі кількох сотень українських істориків.

Ключові слова: *Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), енциклопедія, автор, гасло, наукове редагування.*

Ідея створення енциклопедії Західно-Української Народної Республіки виникла і викристалізувалася поступово. Її появі передувала багатолітня робота професора О. Карпенка, який присвятив своє життя вивченню історії ЗУНР.

З ініціативи О. Карпенка в Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника з 1993 р. кожні 5 років проводилися наукові конференції з даної проблематики, а 6 квітня 1994 р. Президія НАН України ухвалила рішення про створення наукового підрозділу зі спільним підпорядкуванням НАН України та Прикарпатському університету ім. В. Стефаника. Такий підрозділ під назвою “Відділ регіональних проблем” було створено в січні 1995 р. Керував відділом професор О. Карпенко. У складі відділу працювали М. Кугутяк, Б. Савчук, О. Жерноклеєв та В. Великочий, які обрали темами своїх докторських досліджень історію західноукраїнських земель останньої третини ХІХ – першої третини ХХ ст. і значною мірою історію ЗУНР.

З ініціативи та за участю працівників відділу 2001 р. було видано монографію “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: історія”¹, а впродовж 2001–2013 рр. опубліковано унікальне 5-томне (у 8 кн.) археографічне видання, присвячене історії ЗУНР – фактично історія держави мовою документів та архівних матеріалів².

¹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Історія*, кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. (Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001), 628.

² *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали*. Т. 1, уклад. : О. Карпенко, К. Мицан. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001), 584; Т. 2, уклад. : О. Карпенко, К. Мицан. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003), 712; Т. 3. Кн. 1, уклад. : О. Карпенко, К. Мицан. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005), 644; Т. 3. Кн. 2, уклад. : О. Карпенко, К. Мицан. (Івано-

У 2004 р. Відділ регіональних проблем було реорганізовано в Науковий центр дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса. Проблематика наукових студій підрозділу залишилася незмінною – історія ЗУНР. Вже 2008 р. було опубліковано монографію “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія” (головний редактор М. Кугутяк)³. На презентації цього видання прозвучали пропозиції підготувати більш ґрунтовне дослідження з історії ЗУНР, а також розробити комплекс заходів для відзначення 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки.

Саме в рамках підготовки до святкування столітнього ювілею було сформовано оргкомітет, що особливо активно діяв з 2014 р. На одному з його засідань професор М. Кугутяк запропонував ідею, яка б дозволила належним чином ушанувати пам’ять творців і захисників української державності, – підготувати енциклопедію ЗУНР. Спочатку ця ідея була сприйнята оргкомітетом доволі скептично, а її реалізація видавалася малоюмовірною. Більшість членів оргкомітету з відзначення 100-річчя утворення ЗУНР пропонували провести міжнародну наукову конференцію, опублікувати тематичний збірник наукових статей тощо. Однак М. Кугутяк проявив наполегливість і спочатку переконав у доцільності підготовки енциклопедії науковців факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (в т. ч. співробітників Навчально-наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху ім. О. Карпенка – саме так з 2010 р. називається колишній Відділ регіональних проблем) – В. Великочого, О. Жерноклеєва, І. Райківського, М. Ґеника, О. Єґрешія, С. Кобуту, А. Королька, М. Вітенка, Б. Паску та ін. Ідею М. Кугутяка активно підтримали О. Добржанський – декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, колишній учень О. Карпенка – професор М. Литвин, згодом також історики з інших університетів та наукових установ. Уже до листопада 2015 р., завдяки активній роботі М. Кугутяка, було окреслено основні напрями діяльності оргкомітету зі святкування 100-річного ювілею ЗУНР, а також розпочато розробку концепції енциклопедії та підготовки “Словника” до неї.

2015–2017 рр. виявилися найбільш складними в ході формулювання концепції енциклопедії ЗУНР. Адже кінцевий продукт оргкомітетом уявлявся спочатку порізному. Були пропозиції підготувати однотомне видання з певним переліком тематичних статей і невеликими біографіями про творців ЗУНР. Деякий час домінувала концепція тритомної тематичної публікації. Так, енциклопедія вбачалася у вигляді окремих блоків за взірцем уже опублікованого раніше археографічного видання. Перший том планувалося присвятити передумовам, причинам та обставинам утворення Західно-

Франківськ : Лілея-НВ, 2005), 680; Т. 4, уклад. : О. Карпенко, К. Мицан. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008), 886; Т. 5. Кн. 1, уклад. : О. Карпенко, К. Мицан. (Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009), 944; Т. 5. Кн. 2, уклад. : О. Карпенко, К. Мицан. (Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011), 948; Т. 5. Кн. 3, уклад. : О. Карпенко, К. Мицан; передм. : М. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013), 992.

³ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія*, автор ідеї, головний редактор і керівник авторського колективу Микола Кугутяк. (Львів–Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008), 524.

Української Народної Республіки. У другому томі мали бути висвітлені державні інституції, законодавство, соціально-економічне становище населення, його національний та релігійний склад, діяльність політичних партій, становище національних меншин. Третій том передбачалося повністю присвятити становищу ЗУНР на міжнародній арені, взаєминам між ЗУНР та УНР, а також польсько-українській війні 1918–1919 рр. У ході подальшої роботи такі концепції оргкомітетом було відхилено. Адже в першому випадку видання було б неповним, фрагментарним, у другому містило б численні повтори, було б важким для користування читачам, а головне – значною мірою повторювало б уже відомі попередні видання з історії Західно-Української Народної Республіки і залишало б мало місця для наукової новизни. За нових умов, коли розпочалася російсько-українська війна, такі концепції видавалися вже неактуальними. Потрібне було щось якісно нове, прогресивніше – таке, що матиме належний запит в українському суспільстві.

Зрештою було обрано концепцію формування єдиного словника до енциклопедії зі складанням переліку гасел – як тематичних, так і біографічних – за абеткою. Така концепція дозволяла доповнювати цей перелік новими публікаціями, об'єднувати різні статті чи знімати в разі потреби (повтори тощо). Вона суттєво спрощувала роботу авторів, редакції майбутнього видання, дозволяла вести підготовку публікації системно і послідовно, а також була зрозумілою читачам. Саме гнучкість цієї концепції сподобалася членам оргкомітету видання і науковцям, які згодом стали ядром авторського колективу. Реалізація даної концепції вимагала попередньої тривалої підготовки. Наприкінці 2017 р. було опубліковано невелику брошуру “Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія. Словник”⁴.

Словник уміщував невелику передмову з роз'ясненнями мети видання енциклопедії, основних принципів розміщення статей та деякі особливості подачі інформації, зразки орієнтовних статей, перелік гасел, список скорочень. Найбільше місце займав перелік гасел. За кожним гаслом закріплювався відповідальний член редколегії чи безпосередньо автор, пропонувалася рекомендована кількість знаків (розмір статті). Загалом у переліку було 2424 гасла. Приблизний підрахунок розмірів статей і можливої загальної кількості друкованих знаків засвідчив, що видання за своїм обсягом можна буде розбити на 3 томи.

Важливими для успішної реалізації проекту енциклопедії були принципи формування гасел до словника. Так, серед тематичних статей домінували назви державних інституцій – УНРада, Президент УНРади, Державний Секретаріат, Українська Центральна Рада; політичних партій – Українська національно-демократична партія, Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія; міжнародних дипломатичних заходів та угод – Генуезька конференція, Каннська конференція, Версальський мирний договір тощо; релігійних інституцій – Українська греко-католицька церква; товариств – “Просвіта”, Українське товариство охорони військових могиł; періодичних видань – часописи “Республіка”, “Україна”, “Самоохотник” та ін. Серед біографічних статей вміщувалися такі: керівники українських державних утворень, послы УНРади, державні секретарі ЗУНР, лідери українських політичних партій, громадських та релігійних організацій, товариств, вищий та середній старшинський склад Української Галицької армії, повітові комісари ЗУНР, видатні українські діячі

⁴ “Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія. Словник”. (Івано-Франківськ, 2017), 75.

культури і мистецтва, журналісти тієї доби. Серед іноземців до енциклопедії планувалося включити біографії керівників держав Антанти, очільників делегацій на мирних переговорах. Значне місце відводилося політичному та військовому проводу ворожих до України на той час держав – Польщі, Угорщини, “білої” та “червоної” Росії.

На якийсь час основний тягар роботи перекладався на членів редколегії, які координували роботу низки дослідників за окремими напрямками, – В. Великочого, В. Верстюка, О. Добржанського, М. Кугутяка, К. Курилишина, М. Литвина, І. Соляра, Р. Тимченка, О. Павлишина, С. Павлюка, І. Патриляка, І. Цепенду та координатора видання – М. Вітенка. На цьому етапі до проєкту було залучено десятки авторів і розпочалося активне написання статей, уточнення нюансів, комунікація, збір ілюстрацій тощо. М. Кугутяку та І. Цепенді довелося вирішувати питання про фінансування видання енциклопедії, що теж було непросто. І якщо 1 том було профінансовано Львівською та Івано-Франківською обласними радами, то вже 2, 3 та 4 надруковані за кошти, виділені саме Івано-Франківською облрадою.

Планувалося, що до 1 листопада 2018 р. буде підготовлено всі три томи енциклопедії. Однак уже перші 2-3 місяці 2017 р. у ході написання статей засвідчили, що така мета недосяжна. Працюючи над конкретними гаслами, автори були змушені повністю переглядати наявні джерела, історіографію і фактично по-новому писати статті. Ситуація доповнювалася появою великої кількості оцифрованих джерел та матеріалів. З іншого боку технічні новації і спрощували роботу, дозволяли оперативно перевірити, уточнити факти, події, явища тощо.

У силу низки обставин робота над виданням загальмувалася і навіть виникла загроза зриву проєкту загалом. М. Кугутяк та М. Вітенко докладали зусиль, щоб активізувати авторів. Одним з тих, хто відгукнувся, був проф. М. Лазарович із Тернопільського економічного університету. Він тривалий час задавав загальний темп у підготовці статей, намагаючись писати одну статтю кожні 2-3 дні (це були переважно біографії старшин Української Галицької армії) і вже незабаром підготував понад 300 статей. Його здобутки спонукали до активної роботи інших авторів. Уже на початок 2018 р. було принаймні 5 авторів, які написали понад 100 статей кожен. Та виникла інша проблема – системності. Адже потрібно було готувати насамперед статті до 1 тому енциклопедії, а автори писали одночасно статті і до першого, і до другого, і до третього.

Після тривалих нарад під керівництвом М. Кугутяка було ухвалено зосередитись на гаслах на літери А–Ж і готувати їх поетапно: спочатку сконцентруватись на статтях на А, після завершення збору цього блоку – редагувати матеріали, вичитувати їх, готувати електронний макет, а тоді переходити до літери Б. Потім ішла черга статей на літеру В і т. д. Системність такого підходу дозволяла поетапно готувати видання.

Не все вдавалося. Так, з різних причин окремі автори, які спочатку зголосилися до участі в проєкті, змушені були відмовитися від нього. Деякі дослідники готували статті не надто високого наукового рівня. На такі виклики доводилося оперативно реагувати – передоручати написання статей іншим науковцям, дошукувати необхідний матеріал в архівах і бібліотеках. Зрештою було вироблено певний алгоритм дій у різних критичних ситуаціях. У результаті до вересня 2018 р. було подано до друку перший том видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія”⁵. Його

⁵ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1: А–Ж. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018), 688.

презентація відбулася у ході Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю ЗУНР у м. Львів, Івано-Франківськ, Чернівці у жовтні–листопаді 2018 р. У січні 2019 р. його було презентовано в м. Київ на урочистостях, пов'язаних зі святкуванням 100-річчя проголошення соборності українських земель. Окрасою тому стали статті про авіацію, державні інституції, секретаріати (уряд), символіку, дипломатію ЗУНР, жіноцтво в УГА, джерела з історії Західно-Української Народної Республіки, біографії М. Грушевського, С. Голубовича та ін.

Підготовка першого тому виявила окремі неточності та упущення, на які довелося зважувати надалі: наприклад, уніфікацію вимог до ілюстрацій, їхніх розмірів, уніфікацію оформлення рекомендованої літератури під кожною статтею, встановлення мінімальних та максимальних розмірів біографічних статей.

З іншого боку, перший том енциклопедії, його концепція загалом видалися вдалим й отримали заслужені позитивні відгуки читачів та наукових критиків, що дозволило продовжити роботу над наступними томами і залучити нових авторів – П. Гуцала, В. Голубка, О. Луцького, В. Окаринського, О. Реєнта, В. Старика та ін. Вдалося залучити і низку зарубіжних істориків – В. Венглевича, М. Мушинку, Ф. Сисина, Р. Шіндо та ін. Загалом авторський колектив зріс до 248 осіб.

У ході роботи над другим томом було знайдено записи К. Науменка, відомого дослідника історії УГА, з десятками прізвищ старшин. Більшість із них була раніше маловідомою чи невідомою науковцям. Паралельно Чеський національний ресурс “Крамеріус” зробив доступними особові картки старшин та вояків УГА, які перебували на території Чехословаччини в 1920-х рр. як інтерновані чи студенти в різних чехословацьких вищих навчальних закладах. Відкритішими для дослідників у цей час стали національні бібліотеки та архіви Чехії, Австрії, Польщі. У відкритому доступі опинилися стислі виписки з десятків тисяч справ репресованих радянською каральною системою. Часто вони подавалися у цих реєстрах без прив'язки до ЗУНР чи УГА, але наявність кількох баз даних дозволяла ідентифікувати людей, уточнити місце і час народження, здобуту освіту, кар'єру на цивільній чи військовій службі, роль в українській визвольній боротьбі, подальшу долю, обставини смерті та місця поховання. Сприяли роботі над енциклопедією українські ресурси газети “Свобода” (<http://svoboda-news.com/>), що виходила і виходить у США, та “Архіву української періодики он-лайн” (<https://libraria.ua/>). У них вдалося виявити десятки некрологів державних діячів ЗУНР, старшин УГА, спогади, іноді повідомлення про переслідування польськими, німецькими чи радянськими спецслужбами, матеріали судових процесів тощо.

Значною мірою поява великої кількості електронних баз даних із архівними документами і відкриття доступу до них були зумовлені пандемією коронавірусу, що розпочалася в лютому-березні 2019 р. Наявність списків конкретних осіб, а також відкриття доступу до електронних баз даних дозволили готувати практично з нуля біографії десятків, якщо не сотень, активних учасників українських визвольних змагань.

Пандемія призупинила звичну роботу університетів, бібліотек, архівів, спричинила великі зміни в методології наукових досліджень, на які потрібно було реагувати. Адже непоодинокими стали випадки, коли досліднику з Івано-Франківська було складніше записатися в Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО якийсь час узагалі не приймав відвідувачів, потім не більше 4 на день) чи Центральний державний історичний

архів України у м. Львів, ніж відвідати оцифроване сховище в Празі чи Відні. Пандемія коронавірусу була викликом для нашого видання, але колектив дав гідну відповідь. Більшість авторів зуміли перебудувати свою діяльність і зрештою пандемія навіть стала сприяти виданню, адже вивільнювала більше часу на наукову, а не викладацьку роботу і суттєво розширила джерельну базу енциклопедії.

У результаті другий том енциклопедії, презентований у листопаді 2019 р., вийшов дещо більшим, ніж перший. Особливий інтерес читачів викликали статті про законодавство ЗУНР, Західно-Українську Народну Республіку як історичний феномен, з'їзди представників впливових у ЗУНР політичних партій, громадських організацій, історіографію ЗУНР, консульства і закордонні представництва ЗУНР, Костя Левицького, Івана Макуха, Легіон українських січових стрільців, меморіальні поховання державних діячів ЗУНР та воєнків УГА, міські субкультури часів ЗУНР, музейні установи, присвячені українським визвольним змаганням, військовий однострій УГА. Цікавими були і численні біографічні статті⁶.

Науковий марафон над підготовкою наступних томів енциклопедії тривав і далі. Третій том мав стати завершальним, однак загальний масив зібраних статей уже на весну 2020 р. суттєво перевищив заплановане. Після тривалих нарад оргкомітету, редколегії, було вирішено дослухатися до пропозиції М. Кугутяка і розділити підготовлені матеріали на два томи – третій та четвертий.

До третього тому було внесено статті лише трьох літерних блоків – П, Р та С. Ще на етапі підготовки цього тому вирізнялися статті про культурно-історичні пам'ятки ЗУНР, пандемії та епідемії в ЗУНР, Першу світову війну і її вплив на український народ, про Євгена Петрушевича, Симона Петлюру, “Пласт” (у т. ч. про участь неповнолітніх українських юнаків і дівчат у подіях Української революції), повітові та містечкові УНРади, польсько-українську війну, Раду державних секретарів, радянсько-українські війни, українську соборність як національну ідею, столиці ЗУНР та ін.⁷. Презентація третього тому наприкінці жовтня 2020 р. продемонструвала значний інтерес науковців і пересічних читачів до енциклопедичного видання, зацікавленість Івано-Франківської обласної ради продовжити фінансувати його друк і популяризацію серед населення України.

На кінець зими 2021 р. роботу над четвертим томом було в основному завершено. До нього мали ввійти статті на літери Т–Я, зокрема про табори військовополонених та інтернованих, територію ЗУНР, Тимчасовий основний закон (конституцію) ЗУНР, українські політичні партії часів ЗУНР, “Чотирикутник смерті”, Українську Народну Республіку, Українську Центральну Раду, Українську парламентарну репрезентацію, Український горожанський комітет, українські товариства в діаспорі, організації комбатантів, фалеристику та філателію ЗУНР, Івана Франка і його синів, Андрея Шептицького, Янівський цвинтар. Однак автори та читачі пропонували долучити до 4 тому ще додаткові статті (переважно біографії), які з різних причин були упущені в 1–3 томах. Після тривалих консультацій такі статті було сформовано в окремий блок⁸.

⁶ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 2: З–О. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019), 832.

⁷ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 3: П–С. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020), 576.

⁸ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 4: Т–Я. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 688.

На презентації у жовтні 2021 р. було представлено всі 4 томи. Загалом до них увійшло 3269 статей, що перевищило заплановану кількість майже на 900 гасел⁹. Видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія” ще до завершення реалізації цього проєкту виконало своє призначення і активно виконує його сьогодні – привернуло і привертає увагу громадськості до проблеми історичної пам’яті, належного пошанування українських військових цвинтарів, встановлення пам’ятних знаків на честь українських державних діячів, перейменування на їхню честь вулиць у наших містах. Наприкінці 2021 р. видання стало лауреатом конкурсу “Книжка року-2021” у категорії “Минувшина”.

Проєкт “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія” виявився доволі важким марафоном для ініціатора видання М. Кугутяка, членів редакційної ради та авторів. Уже на кінець третього тому відчувалася помітна втома, адже була потреба писати статті, шукати доповнення, додаткову інформацію, джерела, архівні матеріали, заповнювати пропуски. Майже щотижня проводилися робочі наради за участю 5–8 осіб, ледь не щоденно здійснювалися десятки телефонних дзвінків, велося листування з авторами (отримання матеріалів від них, уточнення з ними викладеної в їхніх статтях інформації і т. д.). Постійний ритм роботі вже доводилося задавати М. Кугутяку. Багато праці в процесі підготовки матеріалів до публікації лягало на невелике коло людей. Так, наукове та літературне редагування статей здійснювалося в кілька етапів і, наприклад, М. Кугутяк, Г. Пославська, П. Гуцал, О. Павлишин, М. Вітенко вичитували кожну статтю декілька разів, після чого вносилися численні правки, уточнення. Були поодинокі ситуації, коли статті доводилося знімати взагалі чи переробляти докорінним чином: на початку редагування якась маленька деталь потребувала уточнення – і це уточнення часом змінювало усю філософію статті. Наприклад, стаття про певну персоналію трактувала того чи іншого діяча в надзвичайно позитивних барвах, як прогресивного діяча, але уточнення інформації про ставлення до подій Української революції, до ідеї української державності одразу, як правило, вело до переоцінки цієї персоналії. Особливо це стосувалося іноземних політиків – Ш. де Голля, Д. Ллойд-Джорджа та ін., та не лише їх, але й окремих українських діячів, які в багатьох випадках несправедливо возвеличені в сучасних реаліях. Були також інші ситуації – коли із забуття доводилося повертати осіб надзвичайно діяльних, патріотів, творців української державності, суттєво доповнювати й уточнювати інформацію про них.

Особливо цікавими були випадки, коли про певну особистість у колективу істориків було дуже мало інформації – прізвище, ім’я, посада в уряді ЗУНР чи звання в УГА, а вже за кілька днів спільними зусиллями вдавалося реконструювати цілу біографію, часто драматичну, складну і, водночас, надзвичайно повчальну. Це була справді колективна робота, адже хтось із науковців знаходив записи в метричних книгах про місце і час народження, про батьків, хтось – про навчання в гімназії та університеті, ще хтось – про кар’єрні особливості, а ще хтось – про обставини й місце смерті, поховання. При цьому кожен із цих фактів опирався на різні документальні матеріали. Такий стиль роботи

⁹ Олександр Реєнт, Олександр Марущенко, “Рецензія: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 : Енциклопедія: у 4 т.”, *Український історичний журнал*. Ч. 1. (2022), 224, 2.

потребував активної комунікації між науковцями, взаємодопомоги і взаємодоповнення. У результаті за шість років конструктивної співпраці сформувалося певне неформальне коло однодумців, що і дозволило спільними зусиллями багатьох науковців реалізувати проєкт “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія”.

**PROJECT “THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC 1918–1923.
ENCYCLOPEDIA”: FROM AN IDEA TO IMPLEMENTATION**

MYKOLA VITENKO

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of the history of Central and Eastern Europe and Special Historical Disciplines
Educational and Scientific Center for the Study of the Ukrainian National Liberation
Movement named after O. Karpenko
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8486-4073>
e-mail: vitenko.mykola@pnu.edu.ua*

SUMMARY

This article describes the process of preparation and publication of the 4-volume edition “The Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923. Encyclopedia”. It is indicated that the author of the idea of this edition was Professor Mykola Kugutyak, who managed to organize a circle of scientists around the project. The idea of creating an encyclopedia of the Western Ukrainian People’s Republic arose and crystallized gradually. Its appearance was preceded by the long-term work of Professor O. Karpenko, who devoted his life to studying the history of the WUPR. By November 2015, thanks to the active work of M. Kugutyak, the main areas of the activity of the organizing committee for the celebration of the 100th anniversary of the WUPR were outlined, and the development of the encyclopedia concept and preparation of the “Dictionary” for it began.

In September 2018, the first volume of the publication was submitted for printing, and its presentation took place during the International Scientific Conference dedicated to the 100th anniversary of the WUPR in the cities of Lviv, Ivano-Frankivsk, and Chernivtsi in October–November 2018. In January 2019 it was presented in the city of Kyiv at the events related to the celebration of the 100th anniversary of the proclamation of the unity of the Ukrainian lands. The second volume of the encyclopedia, presented in November 2019, was somewhat larger than the first one.

The third volume included articles of only three letter blocks – P, R and S. Even at the stage of preparation of this volume, articles on cultural and historical monuments of the WUPR, pandemics and epidemics in the WUPR, the First World War and its impact on the Ukrainian people stood out about Yevhen Petrushevych, Symon Petliura, “Plast”, district and town UNRada, the Polish-Ukrainian War, the Council of State Secretaries, the Soviet-Ukrainian wars, Ukrainian sobriism as a national idea, the capital of the WUPR.

By the end of winter 2021, work on the fourth volume was largely complete. It was to include articles from the letters T–Ya, in particular about the camps of prisoners of war and internees, the territory of the WUPR, the Provisional Basic Law (constitution) of the WUPR, Ukrainian political parties of the WUPR period and others. However, authors and readers suggested that additional articles (mainly biographies) would be added to volume 4, which for various reasons were omitted in volumes 1–3. After lengthy consultations, such articles were included as a separate block. In general, all 4 volumes were presented at the presentation in October 2021. In total, they included 3269 articles.

It is described how the development of the publication concept took place, the encyclopedia dictionary was formed, authors were selected, responsible managers for individual sections, blocks of articles, how scientific research, editing, etc. were carried out. It is emphasized that the implementation of the publication project became possible only thanks to the active scientific work of several hundred Ukrainian historians.

Publication “The Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923. Encyclopedia” even before the completion of this project fulfilled its purpose and is actively fulfilling it today – it attracted and continues to attract public attention to the problem of historical memory, proper respect for Ukrainian military cemeteries, installation of memorial signs in honor of Ukrainian statesmen, renaming in their honor streets in our cities. At the end of 2021, the publication became a laureate of the “Book of the Year-2021” contest in the “Past” category.

Key words: the Western Ukrainian People’s Republic (WUPR), encyclopedia, authors, slogans, scientific editing, publication, project.

REFERENCES

Reient Oleksandr, Marushchenko Oleksandr. “Review: The Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923: Encyclopedia: in 4 volumes”, *Ukrainian Historical Journal*. Part 1. (2022), 224, 2. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923: An Illustrated History, author of the idea, chief editor and head of the author’s team Mykola Kugutyak. Lviv – Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2008, 524 (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People’s Republic. 1918–1923. Documents and Materials. Vol. 1, edited by: O. Karpenko, K. Mytsan. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2001, 584; Vol. 2, edited by: O. Karpenko, K. Mytsan. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2003, 712; Vol. 3. Book 1, edited by: O. Karpenko, K. Mytsan. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2005, 644; Vol. 3. Book 2, edited by: O. Karpenko, K. Mytsan. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2005, 680; Vol. 4, edited by: O. Karpenko, K. Mytsan. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2008, 886; Vol. 5. Book 1, edited by: O. Karpenko, K. Mytsan. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2009, 944; Vol. 5. Book 2, edited by: O. Karpenko, K. Mytsan. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2011, 948; Vol. 5. Book 3, edited by: O. Karpenko, K. Mytsan; Foreword: M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2013), 992. (in Ukrainian).

“The Western Ukrainian People’s Republic. Encyclopedia. Vocabulary”. Ivano-Frankivsk, 2017, 75. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 1: A–Zh. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018, 688; Vol. 2: Z–O. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2019, 832; Vol. 3: P–S. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2020, 576; Vol. 4: T–Ya. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 688. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923: History, director. author number and chief ed. O. Karpenko. Ivano-Frankivsk : Siversiia, 2001, 628. (in Ukrainian).

УДК 92.920.012

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА МИКОЛИ КУГУТЯКА У ВИВЧЕННЯ СТAROЖИТНОСТЕЙ ГАЛИЦЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА

РОМАН БЕРЕСТ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра режисури та хореографії
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7405-2020>
e-mail: berest_liet@ukr.net*

ІГОР БЕРЕСТ

*Українська академія друкарства
відділ інформаційної, бібліотечної та архівної справи
вул. Під Голоском, 19, Львів, Україна, 79000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6141-4678>
e-mail: berestigor1@gmail.com*

Доктор історичних наук, професор Микола Васильович Кугутяк належить до числа талановитих і багатопланових дослідників давньої історії України. Його творчий доробок є доволі вагомим, значним і відомим у науковому середовищі. Останнім часом одним із провідних напрямів науково-пошукової діяльності вченого стало вивчення історії чернецтва. Про його велику суспільну місію свідчать відомості давньоруських літописів, повідомлення зарубіжних авторів, специфічні назви урочищ, народні перекази тощо. Чорне духовенство зробило величезний внесок у культурно-освітнє, соціально-економічне, морально-етичне життя давньоруського населення. Захоплення чернецтвом не стало випадковістю, адже на землях Галичини в середні віки існувало чимало монастирів, історія яких досі залишається майже невідомою.

Ключові слова: *творчий доробок, наукове середовище, чернецтво, Галичина, культурно-освітнє життя.*

Ім'я доктора історичних наук, професора Миколи Васильовича Кугутяка є добре відомим не лише серед науковців України, але й далеко за її межами. Його творчий доробок складає сотні цінних наукових праць. З метою пошуку нових пам'яток, інформативних відомостей він часто виступав ініціатором, організатором, натхненником та учасником польових експедицій. 2022 року доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника М. Кугутяк відзначив своє 70-ліття. З нагоди ювілею щиро вітаємо Миколу Васильовича та бажаємо йому міцного здоров'я і ще багато, багато років плідної наукової праці.

Серед наукових зацікавлень професора М. Кугутяка помітне місце займає давня історія чернечих обителів регіону Карпат і Прикарпаття. Надзвичайна важливість та актуальність даної тематики є очевидною. Важко однозначно оцінити ту величезну місію, яку виконало середньовічне монашество в історії та культурі України. Від початків праукраїнської державності чернецтво зробило вагомий внесок у справу становлення, поширення та розвитку християнської культури серед населення, у протистояння давнім

язичницьким традиціям, звичаям й обрядам. Саме представники чорного духовенства закладали підвалини науки, мистецтва, книгодрукування, теоретичних і практичних знань.

Особливе значення суспільної місії чернецтва полягає не лише в тому, що воно сприяло утвердженню та поширенню в масах нового релігійного світогляду, але й у тому, що саме ченці доби середньовіччя були носіями писемності. Саме ченці на землях України-Руси стали першими літописцями, вчителями, митцями, лікарями, винахідниками. Крім цього, діяльність середньовічних монахів дослідники відзначають у багатьох галузях економіки, науки, освіти та культури¹. Однак ще й досі низка важливих питань давньої історії чернецтва внаслідок різних причин залишається невідомою.

Робота професора Миколи Кугутяка в галузі вивчення давньої спадщини чернецтва відзначається різноплановим комплексним характером. Вона включає в себе пошук і дослідження писемних джерел у вітчизняних та зарубіжних архівних установах, стаціонарні археологічні й спелеологічні роботи, польові пошукові дослідження тощо. Як показали результати досліджень, комплексне використання різнотипних джерел збагачує та взаємодоповнює невідому історико-культурну спадщину.

Для пошуку і дослідження старожитностей краю з ініціативи М. Кугутяка у 2006 р. у Прикарпатському національному університеті було створено постійно діючу Карпатську етнологічно-археологічну експедицію, яку згодом значно підсилив талановитими дослідниками науково-дослідний Інститут історії, етнології і археології Карпат. Пріоритетними завданнями експедиції стали пошук, фіксація, обстеження та вивчення стародавніх культових пам'яток Прикарпаття, дослідження специфічних місцевих топонімічних, гідронімічних та інших типів назв, які часто містять унікальну історичну інформацію про невідоме минуле населеного пункту чи урочища тощо.

За короткий період, завдяки діяльності експедиції на території гуцульського Прикарпаття та Карпат, було виявлено сотні нових, досі не відомих історичних пам'яток, а серед них – велику кількість різнотипних чернечих осель. Об'єктом особливої уваги стали печерні монастирі, скити і невеликі порожнини, які могли слугувати аскетам для самотнього проживання. Про велике значення чернечої спадщини свідчить те, що у фундаментальній роботі-каталозі “Старожитності Гуцульщини” М. Кугутяк давнім монастирям відводить цілий розділ².

Автор цілком логічно згадує монастирі Карпат і Прикарпаття, відомі з давньоруських літописів (Полонинський, Синевидський та ін.). Значну увагу він приділяє повідомленням про давньоруське чернецтво, які наведені в описах французького автора Адемара Шабанського (XI ст.), чеського каноніка Косьми Празького (XII ст.), польського хроніста Яна Длугоша (XIV ст.) та інших³.

Важливе значення для багатогранного висвітлення проблематики чернецтва мають праці авторів XVIII–XIX ст. Дослідник згадує низку каталогів, які в різні часи та в різних місцях виходили у світ. Перший відомий каталог чернечих пам'яток опублікований

¹ Роман Берест, “Археологічна наука про форми, види та типи існування середньовічного чернецтва в Галичині”, *Археологічні дослідження Львівського університету*, ред. Леонтій Войтович, (Львів, 2009), 102–114.

² *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури*: у 2 т. Т. 1. Микола Кугутяк, *Сакральна спадщина Гуцульщини*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 347–434.

³ Ibid, 348.

у 1773 р. латинською мовою в Почаєві під назвою “Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilli Magni” (“Каталог монастирів Чину Святого Василя Великого”). Згодом, у 1859 р., появилася каталог, який у Львові видав о. Іриней Яворський, а також каталог монастирів, який у львівському видавництві в 1867 р. опублікував М. Коссак⁴.

Помітним доповненням у висвітленні проблематики стали наукові студії І. Вагилевича, Я. Головацького, І. Шараневича, А. Петрушевича, Ю. Целевича, О. Чоловського, В. Деметрикевича, А. Шнайдера, Г. Осовського, Л. Чачковського, І. Коперницького, М. Драгана, І. Витановича, М. Ваврика, М. Грушевського, І. Крип'якевича, Я. Пастернака та інших дослідників ХІХ – першої половини ХХ ст. Опікуном багатьох із них у складні часи стала церква і безпосередньо митрополит Андрей Шептицький⁵. Праці науковців другої половини ХХ – початку ХХІ ст., зокрема В. Тараса, Б. Томенчука, М. Вуяно, О. Мацюка, В. Долотка, Р. Береста⁶, збагатили й розширили інформацію про вже знані обителі, ввели до наукового обігу велику кількість не відомих раніше пам'яток чернецтва.

Щодо результатів виконання розвідкових польових робіт, то побіжно варто відзначити, що біля села Воскресинці Коломийського району на Івано-Франківщині на горі Святої П'ятниці експедиція під керівництвом професора Миколи Кугутяка, використовуючи специфічні місцеві назви урочищ, пов'язані з чернецтвом, побутуючі місцеві легенди та перекази, виявила залишки давньої чернечої обителі. Пам'ятка донині не відома в історичній науці. На місці церкви давнього монастиря – урочища, зараз покритого лісом, споруджена невелика капличка. Поблизу каплички знаходиться “Монастирська криниця”, яка під такою назвою в пам'яті місцевих старожилів існує доволі давно⁷.

Залишки іншого, також не відомого досі в історичній науці, монастиря учасники експедиції (Б. Томенчук, П. Сіреджук та ін.) під керівництвом М. Кугутяка відкрили у 2008 р. поблизу села Грабовець Богородчанського району. Зафіксовано давні знівельовані оборонні вали та рови, специфічні назви урочищ (Чернече, За Монастирем та ін.), численні легенди та перекази, що дало змогу дослідникам локалізувати місце знаходження пам'ятки та чернечого кладовища на горі Голинського⁸.

Серед унікальних чернечих пам'яток, які відкрила експедиція під керівництвом М. Кугутяка у 2009 р., заслуговує на увагу Зарічанський монастир. Свою назву він отримав від с. Заріччя Надвірнянського району. Обитель знаходиться в урочищі Монастир на помітно виділеній горі, що за 1,5 км від сучасного села. Пам'ятка належить до споруд оборонного типу. Назва урочища, а також перекази засвідчують, що тут колись існувала монастирська оселя. Детального археологічного дослідження вимагають не тільки залишки пам'ятки в урочищі Монастир, але й в урочищі Могили, у якому, за припущенням дослідників, могло знаходитися стародавнє чернече кладовище⁹.

Завдяки діяльності експедиції за порівняно короткий період (2006–2012 рр.) виконано колосальну пошуково-дослідницьку роботу. Тоді було відкрито, описано та

⁴ Кугутяк, *Старожитності Гуцульщини*, 349–350.

⁵ Ігор Берест, “Андрей Шептицький і Перша світова війна”, *Науково-практична конференція, науковців, викладачів і студентів, діячів церкви та громадських організацій Львова і області. Гуманітарно-освітня концепція Митрополита А. Шептицького* (3 листопада 2015 р.), (Львів, 2015), 134–140.

⁶ Роман Берест, *Середньовічні монастирі Галичини. Житло і побут*. (Львів, 2011), 342.

⁷ Кугутяк, *Старожитності Гуцульщини*, 356–357.

⁸ Ibid, 359–359.

⁹ Ibid, 362–367.

частково обстежено унікальні пам'ятки середньовічного чернецтва в Дорі, Коломиї, Косові, Максимцю, Монастирчанах, Назавизові, Нижньому Березові, Нижньому Вербіжі, Печеніжині, Пістині, Рожневі, Середньому Березові, Середньому Майдані, Сподні, Солотвині, Спасі, Старуні, Товмачику, Тюдіві, Черганівці й багатьох інших населених пунктах.

Чи не найбільший інтерес викликала історія Скиту Манявського. Від часу появи публікації Івана Вагилевича польською мовою “Монастир Скит у Маняві” (1848 р.) пам'ятка багато разів привертала увагу дослідників. До проблематики історії обителі наприкінці XIX – в першій половині XX ст. зверталися А. Петрушевич, Т. Мокловський, В. Дідушицький, Ф. Білоус, І. Франко, І. Свенціцький, В. Пещанський, М. Драган, В. Фішер, Р. Лукань, Я. Пастернак, М. Голубець, Я. Константинович та ін.

У другій половині XX – на початку XXI ст. історію Манявського монастиря продовжувало вивчати чимало відомих науковців, розширюючи відомості про пам'ятку завдяки архівним документам, даним польових досліджень¹⁰ тощо. І навіть зараз історія Великого Скиту в Маняві, упродовж тривалого часу, є предметом посиленого інтересу багатьох істориків, археологів, краєзнавців, любителів історії. Про це свідчить поява понад 300 наукових, науково-популярних публікацій, які з'явилися за останні 175 років.

Експедиція дослідників під керівництвом професора М. Кугутяка у 2010 р. здійснила широкомасштабні наукові дослідження у Манявському монастирі і в його недалеких околицях. У результаті проведених археологічних робіт біля Блаженного Камня, а також на горі Вознесінка та в інших місцях знайдено нові артефакти й відомості про давню історію обителі.

Відшукуючи першовитоки чернечої пам'ятки в Маняві та відтворюючи її найдавнішу історію, було проаналізовано великий масив писемних джерел і літератури. Знайдено цікаві відомості про відвідування обителі багатьма знаними релігійними та світськими особами. Найбільшу увагу серед них привернув відомий церковно-освітній діяч кінця XVI – початку XVII ст., релігійний подвижник, чернець, організатор та засновник багатьох монастирів на землях Київської Русі Іов Княгиницький, а також його сучасник – український релігійний і літературний діяч, православний монах, полеміст Іван Вишенський, які в рукописних документах згадували монастир Ватопед і своє перебування на Афоні.

В пошуках нових відомостей про обитель професор Микола Кугутяк відвідав Афон та досі діючий монастир Ватопед. У науковій бібліотеці Румунської академії наук дослідник виявив Патерик Манявського монастиря, який вважався втраченим, а також унікальні рукописні документи періоду XVI–XVII ст., що відкривають майже невідомі сторінки історії монастиря, персоніфікують і збагачують наші знання про нього. Знайдені документи лягли в основу тритомного фундаментального видання під назвою “Великий Скит у Карпатах”.

У першому томі поміщено копію рукописного оригіналу Патерика, зроблено переклад тексту сучасною українською літературною мовою, наведено додаткові тлумачення. Доповненням до першого тому послужив “Синодик”¹¹. Під назвою “Великий

¹⁰ Роман Берест, “До історії Великого Скиту у Маняві”, *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, вип. 18, (Львів, 2014), 428–431.

¹¹ *Великий Скит у Карпатах*: у 3 т. Т. 1. *Патерик Скитський. Синодик*, гол. ред. М. В. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2013), 728.

Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.” другий том, який також вийшов за редакцією професора Миколи Кугутяка, містить велику колекцію різних за характером документів, дотичних до історії обителі¹².

Автором третього тому, присвяченого висвітленню найдавніших сторінок історії Манявського монастиря, є професор М. Кугутяк¹³. У томі поміщено цікаві історичні відомості про найдавнішу та новітню історію обителі, її подвижників, теперішні і давні світліни духовних осіб, окремих дослідників, а також численні копії маловідомих документів з різних архівних установ України та зарубіжжя, які засвідчують велике релігійне, культурне та суспільне значення пам’ятки.

Професор М. Кугутяк був керівником та учасником низки археологічних експедицій. Переважну більшість з них приурочено дослідженню давньої історії чернецтва. З власної практики зауважимо, що вивчення чернечої спадщини вимагає застосування особливих підходів, методів та методичних прийомів¹⁴.

Однією з цінних пам’яток Прикарпаття є Гошівський монастир. Його найдавнішій історії також присвячено багато наукових праць, які охоплюють різні сторони його існування. З метою раціонального використання ресурсу було складено перспективний план виконання досліджень¹⁵. Археологічні роботи експедиції в Гошеві дали новий фактологічний матеріал про давню історію пам’ятки¹⁶. Здобуті відомості знайшли гідне місце серед публікацій у різних видавництвах України та зарубіжжя.

Результати комплексних досліджень Гошівського монастиря на чолі з професором М. Кугутяком детально висвітлено в тритомній ґрунтовній науковій праці “Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах”. Крім цього, у різних наукових виданнях вийшла низка його публікацій. Загалом зауважимо, що наукові праці вченого завше викликають підвищений інтерес до тієї чи іншої проблематики і є добрим прикладом творчого підходу для молодих дослідників.

Професор М. Кугутяк був учасником та виступав організатором цілої низки актуальних і важливих міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференцій, семінарів, диспутів. Заслужовують на особливу увагу конференції “Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина” (2004), “Скит Манявський у духовному і культурному житті України та зарубіжжя: до 400-річчя заснування” (2011), “Космач в історії Гуцульщини та України: до 600-річчя першої писемної згадки”

¹² *Великий Скит у Карпатах: у 3 т. Т. 2: Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.*, гол. ред. М. В. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 514.

¹³ *Великий Скит у Карпатах: у 3 т. Т. 3.* Кугутяк М. *Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний феномен.* (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2017), 576.

¹⁴ Роман Берест, “Методика виконання наукових досліджень печерних пам’яток середньовічного чернецтва”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 7–8 (Івано-Франківськ, 2017/2018), 195–200.

¹⁵ Микола Кугутяк, “Гошівська Ясногірська обитель: стан і перспективи історичних досліджень”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 7–8, (Івано-Франківськ, 2017/2018), 11–27.

¹⁶ Богдан Томенчук, Микола Кугутяк, Василь Романець, Ігор Кочкін. “Підсумки перших охоронних археологічних досліджень Гошівського монастиря, які провела у 2016–2017 роках Карпатська історико-археологічна експедиція”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 7–8, (Івано-Франківськ, 2017/2018), 40–47.

(2012), “Християнство в Карпатах: до 1025-річчя хрещення України-Руси” (2013) та багато інших.

На порозі 70-ліття ми вшановуємо і щиро вітаємо славного Ювіляра, відзначаючи його вагомі творчі здобутки, які знайдуть гідне місце в скарбниці національної історії.

CONTRIBUTION OF PROFESSOR MYKOLA KUGUTYAK TO THE STUDY OF ANTIQUITIES OF HALYCHYNA MONASTICS

ROMAN BEREST

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Directing and Choreography
1 University st., Lviv, Ukraine, 79000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7405-2020>
e-mail: berest_liet@ukr.net*

IHOR BEREST

*Ukrainian Academy of Printing
Department of Information, Library and Archives Affairs
19 Pid Holoskom st., Lviv, Ukraine, 79000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6141-4678>
e-mail: berest_igor1@gmail.com*

SUMMARY

Doctor of Historical Sciences, Director of the Institute of History and Political Science, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Honored Local Historian of Ukraine, Professor of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Mykola Kugutyak celebrated his 70th birthday on October 27, 2022. He belongs to the number of talented, versatile and energetic researchers of the past of the Ukrainian Carpathian region and the ancient and modern history of our state. His creative work in many areas of historical science is quite significant and well known in the scientific community.

Recently, one of the leading areas of research activity of the scientist at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University has been the study of the history of the origin, development and peculiarities of the activities of the black clergy in the Carpathians and surrounding lands. On the initiative of the historian, a scientific expedition was created in 2006 to solve field research tasks. He led it. During the last years, the expedition members discovered and examined hundreds of almost unknown monuments of various times, among which the vast majority belonged to monasticism. This became a notable contribution to the cause of highlighting the national history and culture and the black clergy, in particular.

Numerous architectural, archeological, speleological, epigraphic, ethnocultural and other monuments, information from ancient Rus chronicles, reports of foreign authors, specific names of tracts, folk legends and traditions testify to the great social mission of monasticism. It was the Orthodox monks who brought Christianity to the land of Kyivan Rus and actively contributed to its introduction and spread. The new script, which was offered to the ancient Ruthenians by the solun brothers – the monks Cyril and Methodius, became important.

In general, the black clergy made a huge contribution to the cultural and educational, socio-economic, moral and ethical and even to the international and socio-political life of the ancient Rus population. It steadfastly resisted pagan traditions, especially during the difficult times of loss of statehood and domination by foreigners, worthily defended the national culture, supported existing folk traditions, customs and rites.

Therefore, the fascination with monasticism did not become an accident in the scientific biography of the researcher Mykola Kugutyak, because on the lands of Eastern Halychyna in the Middle Ages, and later and in modern times, there were a large number of caves and artificially built monasteries,

hermitages, settlements of anchorites, hesychasts, kinovites, keliots, idiorits, information about which still remains almost unknown. Only the application of a special technique of speleological research makes it possible to rationally study cave monuments.

The special merit of the scientist lies in his great personal contribution to the search, research, truthful and multifaceted coverage of the ancient history of the Ukrainian people, the unheard of phenomenon of proto-Ukrainian monasticism.

Key words: expedition, methodology, archeological research, written heritage, speleological works, black clergy, unknown monasteries, hermitages.

REFERENCES

Antiquities of Hutsulshchyna. Sources of the Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Catalog of Monuments of History and Culture: in 2 vol. Vol. 1. Kugutyak, M. *Sacred Heritage of Hutsulshchyna*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 447; Vol. 2. *Hillforts, Castles, Centers of Salt Production, Ancient Transcarpathian Routes*, the author of the idea, ch. editor and chief author. team of M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 267. (in Ukrainian).

Berest, Ihor. "Andrei Sheptytskyi and the First World War", *A Scientific and Practical Conference of Scientists, Teachers and Students, Members of the Church and Public Organizations of Lviv and the Region. Humanitarian and Educational Concept of Metropolitan A. Sheptytskyi* (November 3, 2015). Lviv, 2015, 134–140. (in Ukrainian).

Berest, Roman. "Archeological Science about the Forms, Species and Types of Existence of Medieval Monasticism in Halychyna", *Archeological Research of Lviv University*, ed. Leontii Voitovych, Lviv, 2009, 102–114. (in Ukrainian).

Berest, Roman. *Medieval Monasteries of Halychyna. Housing and Everyday Life*. Lviv, 2011, 342. (in Ukrainian).

Berest, Roman. "Methodology of Scientific Research of Cave Monuments of Medieval Monasticism", *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 7–8, (2017/2018), 195–200. (in Ukrainian).

Berest, Roman, "To the History of the Great Skyt in Maniava", *Materials and Research on the Archeology of Carpathians and Volyn*, (Lviv, Issue 18, 2014), 428–431. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. "Hoshivska Yasnohirska Monastery: State and Prospects of Historical Research", *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 7–8, (2017/2018), 11–27. (in Ukrainian).

The Great Skyt in the Carpathians: in 3 vol. Vol. 1. *Pateryk Skytskyi. Synodyk*, chief. ed. M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2013, 728; Vol. 2: *The Great Skyt in Documents and Materials of the 17th–21st Centuries*, chief. ed. M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015, 514; Vol. 3: Kugutyak, M. *The Great Skyt in the Markova Pustyn: Ukrainian Spiritual and Cultural-Historical Phenomenon*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2017, 520. (in Ukrainian).

Tomenchuk, Bohdan, Kugutyak, Mykola, Romanets, Vasyl, Kochkin, Ihor. "Results of the First Protective Archeological Investigations of the Hoshiv Monastery, Conducted in 2016–2017 by the Carpathian Historical and Archeological Expedition", *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 7–8, (2017/2018), 40–47. (in Ukrainian).

УДК 94(477.92)

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ В ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ КУГУТЯКА

СВІТЛАНА БОЯН-ГЛАДКА

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1834-9425>
e-mail: svitlana.boyan-gladka@pnu.edu.ua*

У статті аналізуються дослідження пам'яток духовної культури Українських Карпат, здійснені відомим етнологом, істориком Миколою Васильовичем Кугутяком. Основну увагу зосереджено на польовій роботі Карпатської етнологічно-археологічної експедиції під керівництвом Ученого, результатами якої стали фундаментальні наукові видання. Акцентовано, що саме професор М. Кугутяк уперше виявив стародавні культові й оборонні пам'ятки Карпат.

Ключові слова: *Микола Васильович Кугутяк, духовна культура, культові пам'ятки, християнські пам'ятки, монастирі, Українські Карпати, Карпатська етнологічно-археологічна експедиція, культові камені, петрогліфи.*

У сучасній вітчизняній етнологічній науці чимале місце у сфері дослідження духовної культури належить професору Миколі Васильовичу Кугутяку. Він констатує, що український народ за свою історію створив унікальну за змістом і формою національну духовну культуру, в якій сакральне є ментальною особливістю. Її проявом виступає велика кількість культових пам'яток, локалізованих М. Кугутяком в Українських Карпатах.

Учений започаткував системне вивчення стародавніх пам'яток Українських Карпат: скельно-печерних петрогліфічних комплексів, культових каменів, а також середньовічних городищ, замків, фортець Прикарпаття. Особливу увагу він зосередив на дослідженні монастирських пам'яток.

Загалом, етнологічна робота професора М. Кугутяка в галузі вивчення духовної культури відзначається застосуванням емпіричного матеріалу та різноманітного кола джерел. Комплексне використання різних типів джерел у дослідженнях духовної сфери мало своїм наслідком публікацію М. Кугутяком наукових праць. Особливо цінним є двотомне фундаментальне видання “Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури”. Перший том під назвою “Сакральна спадщина Гуцульщини” має розділи “Стародавні скельні святилища і ритуальні камені” та “Монастирі Галицької Гуцульщини в період середньовіччя і нового часу”¹. Другий том “Городища, замки, осередки солевидобутку,

¹ *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури* : у 2 т. Т. 1. М. Кугутяк, *Сакральна спадщина Гуцульщини*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 447.

Світлина 1. Професор М. Кутуток під час експедиції у с. Грабів Рожнятівського (нині Калуського) р-ну Івано-Франківської обл. (2007 р.).

давні транскарпатські шляхи”² розкриває важливі результати досліджень та містить матеріал про різноманітні пам’ятки.

У 2006 р. з ініціативи М. Кутутока розпочато вивчення наукової теми “Духовна культура Українських Карпат”. Під його керівництвом засновано етнологічно-археологічну експедицію “Карпати–Дністер”, з метою виявлення та дослідження пам’яток духовної культури краю.

На початковому етапі її діяльності значний інтерес для М. Кутутока становили культові пам’ятки Прикарпаття. Впродовж 2006–2011 рр. успішної експедиційної роботи було виявлено значну кількість невеликих городищ-святилищ Гуцульщини, які за своєю типовою структурою були ідентичними. Експедицією здійснювались археологічні розвідки сакральних пам’яток на території Верховинського, Надвірнянського, Тлумацького, Тисменицького, Богородчанського, Долинського, Рожнятівського, Галицького районів Івано-Франківської області.

Визначальною особливістю наукової роботи професора М. Кутутока є польові дослідження – розвідкові експедиції, інтерв’ю, анкетування, спостереження. Вони дозволяють залучити до наукового обігу досі не відомий джерельний матеріал, який ілюструє особливості української етнокультури. При вивченні топоніміки населених пунктів особлива роль відводиться методу картографування, завдяки якому можна

² *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам’яток історії та культури: у 2 т. Т. 2. Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи*, автор ідеї, гол. редактор і керівник автор. колективу М. Кутуток. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011), 267.

реконструювати давню історію краю і встановити місцезнаходження нових історико-культурних об'єктів, що в повній мірі проявилось під час досліджень монастирських пам'яток.

Завдяки опитуванню місцевого населення Прикарпаття зібрано значний масив польового матеріалу: легенди, перекази, пісні тощо. Для комплектування та зберігання зібраної польової етнографічної інформації на кафедрі етнології і археології функціонує Науковий етнографічний архів факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Саме спираючись на пам'ятки усної народної творчості, топонімію населених пунктів, дослідником було висунуто низку гіпотез стосовно української міфології та значення дохристиянських пам'яток для становлення духовної культури краю.

Вченим було розроблено запитальник для роботи з респондентами і своєрідну комплексну інвентаризацію пам'яток за такою структурою: назва пам'ятки; розташування; тип пам'ятки; датування (епоха); час відкриття (локалізації); автор або дослідник; опис; історія; дослідження або обстеження (хто, коли, результати, література); легенди. Крім того, матеріал про пам'ятку містив карту, на якій позначено її просторово-географічне розташування, а також план-схему, фото, рисунки тощо. Дослідження пам'яток духовної культури проводились із застосуванням семіотичного, порівняльно-типологічного методів та натурних обстежень.

Під керівництвом професора М. Кугутяка впродовж 17 років було здійснено сотні пошукових експедицій територією Гуцульщини, Східної Бойківщини та Галицького Опілля, що дало змогу виявити понад 300 нових пам'яток. Нововиявлені пам'ятки духовної культури було картографовано, внесено на топографічні карти, створено тематичні карти, складено схематичні плани пам'яток, а на цілій низці об'єктів проведено археологічні дослідження. Результатом польових досліджень стало відкриття сакральних пам'яток, десятків скельних святилищ, городищ, монастирів та замків. Так, було виявлено біля двох десятків городищ-святилищ IX–XII ст. уздовж річок Бистриця Надвірнянська, Бистриця Солотвинська, Прут, Черемош, на гірських перевалах Українських Карпат.

Професором М. Кугутяком проводились дослідження скельно-печерних комплексів, культових каменів у Карпатах та Подністров'ї. Він зробив значний внесок у вивчення стародавніх культових й оборонних пам'яток (Розгірче, Урич, Бубнище, Підкамінь та інші). Дохристиянські культові пам'ятки як історико-культурний та археологічний феномен стали предметом комплексного вивчення. Дослідник зосередився на виявленні та описі окремих печерних і наскельних петрогліфічних комплексів, локалізованих у ряді рівнинних і гірських місцевостей. На окрему увагу вченого заслуговує численна зооморфна, менше – антропоморфна наскельна скульптура, рельєфи і графіка, різноманітні знаково-символічні петрогліфічні комплекси, а також чашні камені, сакральні трони та інші елементи ритуальних пам'яток, котрі зустрічаються в Карпатському регіоні.

Слід відмітити особливу значимість саме пам'яток дохристиянських часів на території Карпат, пріоритет у вивченні яких належить професору М. Кугутяку. Дослідник здійснив опис і каталогізацію культових пам'яток у Карпатах, виділив своєрідні “пояси сили” (геоактивні зони) які, на думку низки фахівців, у різні часи виконують певну історичну роль. Це підтверджується накладанням більше 50 святилищ Карпатського

поясу скельних храмів, виявлених Миколою Васильовичем, на карту тектонічних розломів, зокрема її 44–46 лінії. Однак досвід вивчення культових об'єктів краю вказує на потребу комплексного підходу в дослідженні такого складного явища, яким є скельні храми Карпат, місця сакральної взаємодії людини й природи, земного і космічного.

Лінійні закономірності розташування ритуальних скельних комплексів дали змогу виявити досі не відомі науці сакральні пам'ятки неподалік від Бубнища, зокрема біля с. Грабів – Камінь Колибач, с. Суходіл – Камінь Довбуша, с. Князівське – Павлівський Камінь, скельні комплекси на горі Бруструвата, що біля с. Липовиця, а також у селах Витвиця і Пациків Калуського району. Багаторічне вивчення стародавніх культових об'єктів уможливило набуття не тільки цінного досвіду, узагальненого в низці публікацій, а й виявлення їхніх типологічних особливостей, наблизило до розуміння сакральних архетипів. Дослідження професора М. Кугутяка показали, що скельні пам'ятки на Гуцульщині й Бойківщині, попри певні особливості, мають подібну композиційну структуру, іконографічні стандарти.

Микола Кугутяк здійснив своєрідну класифікацію скельних святилищ Українських Карпат за формою і конструктивними особливостями. Він згрупував їх за трьома основними типами:

1) круглі (овальні) або підковоподібні (Снідавка I, II;

Світлина 2. Професор М. Кугутяк біля Камня Дякова Скрина, ліворуч від Камня Колибач (с. Грабів, 2007 р.).

Світлина 3. Професор М. Кугутяк під час обстеження Камня Колибач (с. Грабів, 2007 р.).

Світлина 4. Вид зліва Камня Колибач (с. Грабів, 2007 р.).

Світлина 5. Петрогліфи на Камені Колибач.

Світлина 6. Петрогліфи на Камені Колибач

Світлина 7. Професор М. Кугутяк на Колибачі.

Космач III, IV; Великий Рожен II; Микуличин I, III; Манява II; Чорногора, Багна, Грабів, Суходіл, Князівське, Витвиця, Пациків;

2) продовгуваті (Верхній Ясенів, Город, Дора);

3) брамоподібні (Яворів, Великий Рожен I, Розтоки I).

Карпатська етнологічно-археологічна експедиція під керівництвом професора М. Кугутяка постійно активно працювала в кожному адміністративному районі Івано-Франківської області й за межами. У 2007 р., під час одної із сотень таких поїздок, особливе враження справив сакральний комплекс у с. Грабів Рожнятівського району Івано-Франківської області – Колибач (культовий камінь) (Світлини 1; 2; 3; 4), Хоромищі (місце колишнього монастиря) та кургани (висота 2,5–3 м). У результаті обстеження вдалося виявити досі не відомі науці сакральні пам'ятки в с. Грабів – Камінь Колибач та кілька курганів в урочищі Хоромищі (територія вздовж гірського хребта Кам'яний). Це дає змогу припускати, що саме поселення тут існувало ще в дохристиянські часи.

У результаті широкомасштабних досліджень професором М. Кугутяком було виявлено Карпатський пояс чернечих обителів, які розташовувались на місцях стародавніх святилищ, зокрема в с. Грабів. Усвідомлення карпатського феномена монастирських пам'яток стало можливим завдяки синхронно-

му вивченню християнських та язичницьких храмів.

Встановлено, що пояс чернечих пам'яток у Карпатах простягнувся з південного сходу на північний захід через населені пункти: Непоротове, Хрещатик, Тюдів, Сморна, Пістинь, Люча, Дора, Заріччя, Назавизів, Грабовець, Манява, Князівське, Сваричів, Перегінськ, Грабів, Церківна, Сукіль, Бубнище, Розгірче, Урич, Спас (Старосамбірський р-н Львівської області).

Таким чином, дослідники експедиції М. Кугутяк та Б. Томенчук вважають, що Камінь Колибач, котрий має форму голови змії, був святилищем у дохристиянський часи. Модель храму вказує на космічний рівень мислення, де святилище виступає священною подобою Всесвіту.

Виявлена велика кількість петрогліфів (висічені зображення) на Каміні Колибач, об'єднана в теогонічні й космогонічні композиції, символічні моделі, уособлювала світотворчі сили природи. Петрогліфи – висічені зображення на кам'яній основі є надзвичайно важливим історичним джерелом. У цьому випадку наскельні малюнки, як правило, мають різну тематику – ритуальну, меморіальну, знакову з усіма можливими варіаціями, проте петрогліфи на Каміні Колибач є ритуального значення.

Загалом, петрогліфи відомі практично скрізь, де є каміння і проживали люди. Серед типових зображень – тварини, житло, сцени

Світлина 8. Колибач, передній вид.

Світлина 9. Урочище Хоромищі, де в кінці XVII – середині XVIII ст. діяв монастир. Друга галявина, ліва її частина (с. Грабів).

Світлина 10. Урочище Хоромищі. Друга галявина, права її частина (с. Грабів).

Світлина 11. Урочище Хоромищі. Третя галявина (с. Грабів).

полювання, а також календарні системи. Останній тип характерний Колибачу (Світлини 5–8).

Такі зображення на каменях здебільшого мали магічний характер для представників того народу, котрі їх створювали. В Україні подібні петрогліфи знайдено тільки на Кам'яній Могилі – світовій пам'ятці давньої культури. Зображення на Колибачі, які були виявлені М. Кугутяком, – це одна з важливих знахідок у Карпатах такого масштабу і друга знахідка в Україні після Кам'яної Могили.

Наразі цю пам'ятку продовжують

досліджувати вчені Карпатської етнологічно-археологічної експедиції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

На південь від Колибача, приблизно на відстані 1 км, виявлено урочище Хоромищі – священне місце християн, у даному випадку – місцевого населення, оскільки, згідно з писемними пам'ятками, у кінці XVII – середині XVIII ст. там діяв монастир. Таке близьке розташування пам'яток, на думку М. Кугутяка, свідчить про те, що з прийняттям християнства в Київській Русі на місці язичницьких святилищ практикувалось будівництво монастирів. Під час обстеження встановлено, що сама територія Хоромищів має вигляд трьох галявин на вершині лісистій гори. На одній із них присутні висипані п'ять курганів висотою 2,5–3 м, діаметром 3–5 м, що, ймовірно, слугували похованнями монахів у часи існування монастиря або були ще з дохристиянського періоду.

У результаті обстеження встановлено, що монастир знаходився на другій галявині, зліва від першої, поруч із курганами, проте фундаменту не виявлено в силу тих причин, що, очевидно, саме будівництво храму було дерев'яним (Світлини 9, 10). Третя галявина розташовувалась на підвищеному пагорбі з трьома трохи меншими за висотою і діаметром курганами, які окреслені колами, ніби ровами (Світлина 11). Дещо інші за розмірами і зовнішнім виглядом насипи наводили Миколу Васильовича та учасників експедиції на думку, що це також поховання монастирські. Проте питання курганів потребує серйозних археологічних обстежень.

Таким чином, встановлено, що монастир знаходився на другій (центральной) галявині, а зліва і справа – галявини з курганами. Необхідно відзначити, що Хоромищі – це магічне місце: тут абсолютна тиша, не чути співу птахів, шелесту листя дерев; усі три галявини зовсім не зарослі чагарниками, а, навпаки, кожної весни цвіте конвалія та ростуть дикі лікарські трави. Це місце сили, де можна збагатитись енергією природи і зцілитися джерельною водою, яка витікає з-під Колибача (Світлина 12). Під час розвідок було зібрано польовий матеріал про властивості цієї води. Перекази місцевого населення засвідчують, що ця джерельна вода має лікувальні властивості; нею вмивалися, її пили, щоб бути здоровим, робили останній ковток перед смертю для того, щоб легше відійти у засвіти.

Світлина 12. Цілюще джерело біля Колибача (с. Грабів).

На факультеті історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника постійно діє виставка “Пам’ятки духовної культури Українських Карпат”, яка була створена у 2018 р. М. Кугутяком і стала наочним результатом роботи Карпатської етнологічно-археологічної експедиції. Виставка складається з 4 частин: 1) У пошуках індоєвропейської прабатьківщини. Відкриття забутої сакральної спадщини; 2) Кургани Прикарпаття: могили, святилища, ритуальні комплекси; 3) Городища-святилища Прикарпаття; 4) Монастирські обителі Прикарпаття. У 2020 р. в рамках презентації Міжнародного культурно-соціального проєкту “Таємниці України для тебе” було представлено її в м. Київ для популяризації пам’яток духовної культури Українських Карпат.

На основі польових етнографічних досліджень, результатів археологічних розвідок та аналізу історичних джерел, протягом останніх років опубліковано низку монографій та наукових статей М. Кугутяка, присвячених духовній культурі Прикарпаття, де культові пам’ятки вперше подані як унікальні ритуальні об’єкти загальнонаціонального значення. Насамперед у працях “Кам’яні старожитності Космача” (2007)³, “Терношорське скельне святилище в Карпатах” (2007)⁴, “Скельні святилища сокільських вершин”

³ Микола Кугутяк, *Кам’яні старожитності Космача*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 100.

⁴ Микола Кугутяк, *Терношорське скельне святилище в Карпатах*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 72.

(2008)⁵ і “Стародавні храми на священних вершинах Косівщини” (2012)⁶ дослідник на основі джерел, місцевих легенд і переказів, топоніміки висвітлив пам’ятки духовної культури дохристиянських часів.

Учений багато уваги й зусиль приділив дослідженню знакових сакральних пам’яток. Саме книга “Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах” (2015)⁷ є результатом багаторічних наукових пошуків професора М. Кугутяка. За підсумками експедиційних досліджень, скельний комплекс уперше постає як унікальна стародавня сакральна пам’ятка загальнонаціонального і європейського значення. Було виявлено комплекс не відомих досі антропо- і зооморфних наскельних зображень, знаків і символів, нижніх і верхніх жертовників, зроблено спробу реконструкції релігійного світогляду, структури міфоритуального простору, теогонії і космогонії святилища.

Протягом 2006–2015 рр. у ході наукових розвідок М. Кугутяком виявлено в Українських Карпатах більше 50 скельних святилищ і ритуальних каменів з петрогліфічними комплексами. Для них, як і для духовної культури неоліту, енеоліту загалом, притаманний культ Великої Богині. Його супроводжують образи птаха, бика, змія, риби, антропоморфна й зооморфна пластика, сакральні трони, чаші, стопи, символіка Місяця, перехрещені круги, косораменні хрести, наскельні теогонічні й космогонічні сюжети тощо.

Як зазначає дослідник, пам’ятки, що локалізовані на Гуцульщині й Бойківщині, так досі й не стали предметом вивчення для археологів, етнографів, істориків, краєзнавців. Винятком є три скельні пам’ятки на Бойківщині – в Уричі, Бубнищі й Розгірчному, котрі викликають зацікавленість науковців і громадськості краю. Особливий інтерес становить пам’ятка в Бубнищі з її нагромадженням гігантських скель і каменів, що нагадують дивовижні істоти, печерами, гротами та ущелинами, яким присвячені численні легенди і перекази (Світлина 13).

Більшу частину своєї кропіткої праці Микола Васильович приділив етно-археологічним дослідженням християнських пам’яток Карпат. Комплексне вивчення історичних, археологічних, петрогліфічних, топонімічних, фольклорних та інших видів джерел дало йому змогу повною мірою розкрити роль і місце української церкви, монастирів у розвитку духовної культури українського народу. У ході етнологічно-археологічних експедицій ученому вдалося з’ясувати ландшафтну типологію місць розташування монастирів, їхню планувально-композиційну структуру, зокрема особливості побудови оборонних і житлово-господарських комплексів. Особлива увага приділялася проблемі історії створення та діяльності чернечих обителів, у тому числі й господарської, соціальної організації монахів тощо. Важливе місце у вивченні християнських пам’яток належить Скиту Манявському та Гошівському монастирю як важливим чернечим осередкам Карпат. Дослідник розглянув і теоретичні проблеми, серед них особливості поширення християнства в Карпатському регіоні, релігійні реалії

⁵ Микола Кугутяк, *Скельні святилища соківських вершин*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008), 128.

⁶ Микола Кугутяк, *Стародавні храми на священних вершинах Косівщини*. (Косів : Писаний Камінь, 2012), 134.

⁷ Микола Кугутяк, *Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 144.

Світлина 13. Обстеження скельного комплексу в Бубнищі професором М. Кугутяком, доцентом Б. Томенчуком, старшим викладачем Р. Кобильником.

через призму етнічних, духовно-світоглядних, культурних та побутових пріоритетів, традиційно притаманних місцевому населенню.

Окрім цього, етнологічно-археологічною експедицією “Карпати–Дністер” під керівництвом М. Кугутяка та за участю відомого археолога Б. Томенчука було виявлено й досліджено фундаменти двох дерев’яних церков та окремі келії, які входили до двох пізньосередньовічних (XVII–XVIII ст.) укріплених малих скитів (урочища Скитик та Вознесінка). Вони підтвердили писемні та зібрані легендарні свідчення про їхнє існування, характер забудови і датування. Добра збереженість кам’яних фундаментів давніх споруд дала можливість здійснити їхню часткову чи повну реконструкцію і музеєфікацію, а в цілому відновити ці монастирські комплекси як діючі церковні (монастирські) осередки в структурі існуючого Скиту Манявського. Таким чином, це дозволило відтворити давню інфраструктуру Скиту на час XVII–XVIII ст.

Результатом роботи стало видання “Великий Скит у Карпатах: у 3 томах”. До першого тому “Патерик Скитський. Синодик” (2013)⁸ увійшли збірки новел та оповідань агіографічного змісту й аскетичного характеру про духовні подвиги монахів під назвою Патерик Скитський (створений 1620-х рр.) та рукописна пам’ятка XVII–XVIII ст. Синодик. Другий том “Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.” (2015) складають сотні унікальних документів і матеріалів, більшість з яких виявлено автором в останні роки у вітчизняних, австрійських, польських і румунських

⁸ *Великий Скит у Карпатах: у 3 т. Т. 1: Патерик Скитський. Синодик*, гол. ред.: М. В. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2013), 728.

архівах та наукових бібліотеках⁹. У третьому томі “Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний феномен” (2017) на широкій джерельній базі висвітлено особливості виникнення і розвитку Великого Скиту, обставини його ліквідації та відродження, а також розкрито суть скитського духовного й культурно-історичного феномена, значення в церковних відносинах України і близького зарубіжжя в контексті подій XVII–XVIII ст., кінця XX – початку XXI ст.¹⁰

Середньовічні монастирі, за твердженням професора М. Кугутяка, як правило, будували біля пам’яток ще дохристиянської культури. Відповідно християнські монастирі і храми виникали на місцях давньої духовної традиції. Це, зокрема, стосується як Манявського, так і Гошівського монастирів та інших обителей краю.

Дослідження Гошівського монастиря під керівництвом Миколи Васильовича тривають уже біля 10 років. Це видатна відпустова пам’ятка, центр паломництва вірян. За своїм значенням він близький до Люрду, Ченстохової, але при цьому історія Гошівського монастиря мало досліджена.

Фундаментальна праця “Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах” є унікальним тритомним виданням, підготовленим професором М. Кугутяком, яким започатковано ґрунтовні дослідження монастиря. Вона розкриває історичну, культурну та духовну спадщину Гошівського монастиря впродовж віків. У першому томі під назвою “Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX століть” (2018) опубліковано Гошівський монастирський літопис, “Поменник монастиря Гошівського Преображення Господнього року 1662 липня 11”¹¹. Другий том “Ясногірський монастир у документальних джерелах середини XX – початку XXI століть” (2021) містить чимало унікальних документів та матеріалів, більшість з яких вперше введено до наукового обігу¹². Як зазначає М. Кугутяк, “ми маємо справу з Гошівським феноменом, до розуміння якого можна наблизитися, якщо прочитати документи, вміщені у другому томі видання “Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах”¹³. Наразі триває підготовка третього тому.

У результаті наукових розвідок виявлено майже 150 монастирів, які існували на території Івано-Франківської області. Відомі монастирі княжого Галича (у селах Крилос, Сокіл, Вікторів, Межигірці, Пітрич та інші) є предметом вивчення дослідника. Переважно це печерні монастирі, які походили за своєю традицією ще з княжої доби. Однак згодом вони постали як наскельні обителі.

Попри велике значення результатів етноархеологічних студій професора М. Кугутяка в духовній культурі України, слід відмітити важливу роль досліджень у ту-

⁹ *Великий Скит у Карпатах*: у 3 т. Т. 2: *Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.*, гол. ред. М. В. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015), 514.

¹⁰ *Великий Скит у Карпатах*: у 3 т. Т. 3: Кугутяк М. *Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний феномен*. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2017), 520.

¹¹ *Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах*: у 3 т. Т. 1: *Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX століть*, за ред. М. В. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018), 552.

¹² *Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах*: у 3 т. Т. 2: *Ясногірський монастир у документальних джерелах XX – початку XXI століть*, за ред. М. В. Кугутяка. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 810.

¹³ Ibid.

ристичній галузі. Вченим було видано цілу низку путівників – “Календарне святилище у Терношорах”, “Стародавні пам’ятки Покутських Карпат”, “Писаний Камінь”, “Священні камені Чорногори”, які містять найважливішу коротку інформацію про пам’ятку, місце її розташування та пов’язані з нею легенди й перекази. Це дало змогу ознайомити громадськість із маловідомими духовними пам’ятками українців та відкрило можливість до прокладення нових перспективних туристичних маршрутів Українськими Карпатами.

Отож, невтомний дослідник духовної культури України М. Кугутяк здійснив численні експедиції Українськими Карпатами з метою пошуку стародавніх та християнських пам’яток духовної культури. Він уперше ввів до наукового обігу сотні оригінальних стародавніх, середньовічних і новочасних пам’яток, що послужило поштовхом у розвитку етнічної історії, духовної і матеріальної культури України. У ході пошуку і вивчення пам’яток учений широко використовував матеріали мікротопонімії, місцевого фольклору, етнографії (календарна обрядовість), декоративно-ужиткового мистецтва Гуцульщини й Бойківщини, що в сукупності засвідчують глибинні спадкові ознаки традиційної культури. Досліджувати культові пам’ятки Українських Карпат – це його духовне покликання. Вивчаючи їх, Микола Васильович присвятив своє життя найкращій сфері етнологічної науки. Він є ідейним натхненником молодого покоління етнологів у вивченні духовної культури України.

THE SPIRITUAL CULTURE OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS IN THE ETHNOLOGICAL RESEARCHES OF PROFESSOR MYKOLA KUGUTYAK

SVITLANA BOIAN-HLADKA

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Ethnology and Archeology
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1834-9425>
e-mail: svitlana.boyan-gladka@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The researches of monuments of the spiritual culture of the Ukrainian Carpathians by the famous ethnologist and historian Mykola Vasyliovych Kugutyak is analyzed. In modern national ethnological science, a significant place in the field of spiritual culture research belongs to Professor Mykola Kugutyak. He initiated the study of the ancient monuments of the Ukrainian Carpathians: rock-cave complexes, cult stones, petroglyphs, as well as medieval settlements, castles, and fortresses. The researcher focused special attention on the study of Christian monuments – monasteries.

The ethnological work of Professor M. Kugutyak in the field of spiritual culture was marked by the use of empirical material and a diverse range of sources. The complex use of various types of sources in the research of the spiritual sphere was the result of a considerable number of scientific works published by Professor M. Kugutyak.

The main attention is focused on the field work of the Carpathian ethnological and archeological expedition under the leadership of the scientist, the results of which became fundamental scientific publications. Field researches by Professor M. Kugutyak are reconnaissance expeditions, interviews, questionnaires, observations. They made it possible to bring into scientific circulation hitherto unknown source material that illustrates the peculiarities of Ukrainian ethnoculture. When studying the toponymy of settlements, a special role was assigned to the mapping method, thanks to which it was possible to reconstruct the ancient history of the region and establish the location of new historical and cultural objects, which were fully manifested during the research of monastic monuments.

Thanks to the survey of the local population of Prykarpattia, a significant array of field material was collected: legends, tales, songs, etc. The Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University functions for the collection and storage of collected field ethnographic information at the Department of Ethnology and Archeology. Based on the monuments of oral folk art, the toponymy of settlements, the researcher put forward a number of hypotheses regarding Ukrainian mythology and the significance of pre-Christian monuments for the formation of the spiritual culture of the region. Scientists have developed a questionnaire for working with respondents and a kind of complex inventory of monuments according to the following structure: name of the monument; location; type of attraction; dating (period); opening time (localization); author or researcher; description; history; research or survey (who, when, results, literature); legends in addition, the material about the monument contained a map showing its spatial and geographical location, as well as a plan-scheme, photos, drawings, etc. The study of monuments of spiritual culture was carried out using semiotic, comparative and typological methods and field surveys.

Under the leadership of Professor M. Kugutyak, as a result of the work of the Carpathian Ethnological and Archeological Expedition, over 17 years, hundreds of search expeditions were carried out in the territory of Hutsulshchyna, Eastern Boykivshchyna, Halytske Opillia, which made it possible to discover more than 300 new monuments. Newly discovered monuments of spiritual culture were mapped, entered on topographic maps, thematic maps were created, schematic plans of monuments were drawn up, and archeological research was conducted on a number of objects. The result of the expedition was the discovery of sacred monuments, dozens of rock sanctuaries, hillforts, monasteries and castles. Thus, the Carpathian archeological expedition discovered about two dozen sanctuaries of the 9–12 centuries along the Bystrytsia Nadvirnianska, Bystrytsia Solotvynska, Prut, and Cheremosh rivers, on the mountain passes of the Ukrainian Carpathians.

Professor M. Kugutyak conducted research on rock-cave complexes and cult stones in the Carpathians and Transnistria. He made a significant contribution to the study of ancient religious and defensive monuments (Rozhirche, Urych, Bubnyshche, Pidkamin and others).

As a historical, cultural and archeological phenomenon, pre-Christian religious monuments have become the subject of complex study. The researcher focused the main attention on the discovery and description of individual cave and rock petroglyph complexes located in a number of plain and mountainous areas.

Numerous zoomorphic, less anthropomorphic rock sculptures, reliefs and graphics, various sign-symbolic petroglyph complexes, as well as cup stones, sacral thrones and other elements of ritual monuments found in the Carpathian region deserve special attention of the scientist. For the first time, the researcher discovered the ancient religious and defensive monuments of the Carpathians.

Key words: Mykola Vasyliovych Kugutyak, monument, spiritual culture, religious monuments, Christian monuments, monasteries, Ukrainian Carpathians, Carpathian Ethnological and Archeological Expedition, religious stones, petroglyphs.

REFERENCES

- Antiquities of Hutsulshchyna. Sources of the Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Catalog of Monuments of History and Culture.* in 2 vol. Vol. 1. Kugutyak, M. *Sacred Heritage of Hutsulshchyna*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 447; Vol. 2. *Hillforts, Castles, Centers of Salt Production, Ancient Transcarpathian Routes*, the author of the idea, ch. editor and chief author. team of M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2011, 267. (in Ukrainian).
- Hoshiv Monastery of the Virgin on Yasna Hora in the Carpathians:* in 3 vol. Vol. 1: *Hoshiv Monastery in Written Historical Sources of the 16th – 20th Centuries*, edited by M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018), 552; Vol. 2: *Yasnohirskyi Monastery in Documentary Sources of the Middle 20th – Early 21st Centuries*, edited by M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 810. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Ancient Temples on the Sacred Peaks of Kosiv Region*. Kosiv : Pysanyi Kamin, 2012, 134. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Bubnyshche. Rock Sanctuary of the Great Goddess in the Carpathians*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015, 144. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Rock Sanctuaries of the Sokil Peaks*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2008, 128. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Stone Antiquities of Kosmach*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2007, 100. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *Ternoshory Rock Sanctuary in the Carpathians*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2007, 72. (in Ukrainian).

The Great Skyt in the Carpathians: in 3 vol. Vol. 1. *Pateryk Skytskyi. Synodyk*, chief. ed. M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2013, 728; Vol. 2: *The Great Skyt in Documents and Materials of the 17th – 21st Centuries*, Ch. ed. M. V. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2015, 514; Vol. 3: Kugutyak, M. *The Great Skyt in the Markova Pustyn: Ukrainian Spiritual and Cultural-Historical Phenomenon*. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2017, 520. (in Ukrainian).

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОФЕСОРА МИКОЛА КУГУТЯКА

АНДРІЙ МІЩУК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-8980>
e-mail: andrii.mishchuk@pnu.edu.ua*

МАР'ЯНА МІЩУК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра політичних інститутів та процесів
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2589-6582>
e-mail: mariana.mishchuk@pnu.edu.ua*

Стаття присвячена аналізу суспільно-політичної проблематики в дослідженнях професора Миколи Кугутяка. Відзначено, що наукові зацікавлення вченого пов'язані з етнополітичними й етнокультурними процесами в Галичині, Карпатському регіоні, в той же час велику увагу він приділяє суспільно-політичній проблематиці, зокрема державно-політичним процесам у Галичині (XIX – перша половина XX ст.), становленню західноукраїнської партійно-політичної системи, напрямам української суспільно-політичної думки. З'ясовано, що, добре усвідомлюючи значення національного питання, професор М. Кугутяк завжди відводив йому першорядну роль. Українська держава та нація – у центрі поглядів та наукових досліджень М. Кугутяка.

Ключові слова: політична партія, політичне життя, етнополітичні процеси, державотворення.

Проголошення незалежності України, закріплене підсумками всенародного референдуму, створило нову суспільно-політичну реальність у нашій державі. Однак саме на ХХІ ст. припали події, які вплинули на свідомість громадян нашої держави, – це Помаранчева революція, Революція Гідності та російсько-українська війна.

Проблематика наукових досліджень М. Кугутяка пов'язана з етнополітичними й етнокультурними процесами в Галичині, Карпатському регіоні, водночас велику увагу він приділяє суспільно-політичній проблематиці, зокрема дослідженню державно-політичних процесів у Галичині (XIX – перша половина XX ст.), становленню західноукраїнської партійно-політичної системи, напрямам української суспільно-політичної думки.

У контексті державотворення постала потреба формування нової політичної системи, одним із найважливіших структурних елементів якої є, безперечно, партійна система. Саме політичні партії, виражаючи інтереси соціальних груп та забезпечуючи представництво інтересів у політичній сфері суспільства, активно впливають на діяльність органів державної влади, економіку, соціальні процеси. Як відомо, діяльність будь-якої

політичної партії визначається, у першу чергу, рівнем суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку держави, у якій вона діє. Політична партія є найпоширенішою формою організованої участі громадян у політиці, відносно стабільною суспільною організацією, яка, по-перше, виражає інтереси і формулює політичні пріоритети певних суспільних груп; по-друге, змагається за здобуття влади або здійснення впливу на неї; по-третє, сприяє встановленню каналів зв'язку між державою та громадянином; по-четверте, виробляє власну ідеологію або заявляє про свою прихильність до однієї з уже існуючих ідеологій, узгоджуючи з нею свої політичні вимоги¹.

Зародження радикального руху в Східній Галичині, виникнення першої політичної партії європейського типу – Русько-української радикальної партії проаналізовано в дослідженні професора М. Кугутяка “Радикальна партія в Східній Галичині”². Важливе концептуальне значення для аналізу суспільно-політичної проблематики має “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)”³, у якій автор висвітлив національне та державно-політичне відродження галицьких українців та їхню національно-визвольну боротьбу протягом XIX ст. – 1939 р.

В умовах формування та творення концепції національної ідеї, вагому роль відіграє ґрунтовний аналіз та дослідження окремих етапів державотворення. У цьому контексті важливим фактором виступає дослідження ЗУНР. Власне політичному життю ЗУНР присвячені статті М. Кугутяка “Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 роках”⁴ та “Українські політичні партії і ЗУНР”⁵. Автор відзначає, що вже з перших днів існування ЗУНР суспільно-політичний рух набирав помітного розмаху: відбувалися партійні з'їзди, організовувались політичні віча. Три найбільш впливові крайові політичні сили – націонал-демократи, радикали й соціал-демократи виступили за національне визволення українського народу. Саме їхня співпраця, на думку М. Кугутяка, дозволила здійснити національно-демократичну революцію в краї та розпочати будівництво Української Держави⁶.

Історію західноукраїнських земель відтворено і в чотиритомному енциклопедичному виданні “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія”⁷ – найбільш ґрунтовному дослідженні історії ЗУНР, завершеному науковцями під керівництвом професора М. Кугутяка напередодні 30-ї річниці Незалежності України.

¹ *Політологія*. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і суспільство, А. Колодій, В. Харченко, Л. Климанська. (Київ : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000).

² Микола Кугутяк, “Радикальна партія в Східній Галичині”, *Український Історичний Журнал*, по. 10, (1990), 55–62.

³ Микола Кугутяк, *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)*. (Івано-Франківськ, 1993), 200.

⁴ Микола Кугутяк, “Галицькі українці у боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 роках”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, по. 1 (1997), 45–57.

⁵ Микола Кугутяк, “Українські політичні партії і ЗУНР”, *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, вип. 6, (2000), 163–169.

⁶ Микола Кугутяк, “Українські політичні партії і ЗУНР”, *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, вип. 6, (2000), 163.

⁷ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1: А–Ж. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018), 688; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 2: З–О. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019), 832; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 3: П–С. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020), 576; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 4: Т–Я. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021), 688.

Видання містить статті про основні етапи державотворення ЗУНР (в контексті реалізації ідеї незалежності, соборності), інформацію про політичну та військову еліту ЗУНР, військові частини Галицької армії, аналіз формування та функціонування державних і місцевих інституцій, біографій окремих людей, які активно творили Західно-Українську Народну Республіку та боролися за права, свободи і власну державу, а також відомості про лідерів провідних європейських держав та їхній вплив на Українську національно-визвольну революцію початку ХХ ст.⁸

Найбільш характерною особливістю політичних партій Західної України міжвоєнного періоду було те, що вони функціонували в умовах, коли український народ не мав своєї держави (за винятком короткого періоду існування Західно-Української Народної Республіки). Суспільно-політична діяльність партій національно-державницької орієнтації була об'єктивно зумовлена подальшим наростанням національно-визвольного руху українців в умовах окупаційного режиму. Провідна роль у тогочасній політичній системі належала ліберально-центристській Українській національно-демократичній партії (з 1925 р. Українське націонал-демократичне об'єднання), що було відображено М. Кугутяком у двотомному виданні «Українська націонал-демократія (1918–1939)»⁹.

У першому томі висвітлено історію розвитку української націонал-демократії у 1918–1929 рр. – провідної політичної сили в боротьбі за національне визволення та українську державність. Розкрито діяльність Української національно-демократичної партії в період ЗУНР, а також Української народно-трудової партії та Українського національно-демократичного об'єднання як національного феномена партійно-політичного руху. Звернення до історичної традиції особливо актуальне з огляду на вирішальну роль, яку відіграла українська націонал-демократія в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. у відродженні незалежної демократичної Української держави. До другого тому видання включено документи і матеріали, які висвітлюють державотворчі концепції, програмні цілі й завдання, різноманітні аспекти розвитку найвпливовішої політичної сили краю – української націонал-демократії, яку уособлювали Українська національно-демократична партія, Українська народно-трудова партія та Українське національно-демократичне об'єднання. Документи збірника відтворюють діяльність націонал-демократів у період ЗУНР (1918–1919), їхню боротьбу за відродження української державності в 1920–1923 рр., рух за консолідацію національно-демократичних сил у 1923–1925 рр. Велику групу становлять матеріали, які розкривають процес ідейно-політичного становлення УНДО 1925–1928 рр., посилення його політичних впливів у 1928–1929 рр.

Добре усвідомлюючи значення національного питання, професор М. Кугутяк відводив йому особливе місце. Українська держава та нація – у центрі поглядів та наукових досліджень ученого.

У 1994 р. в Українському вільному університеті (м. Мюнхен, Німеччина) М. Кугутяк захистив дисертацію з присвоєнням ученого ступеня доктора філософії. Дисертацію на

⁸ Науковці Прикарпатського університету завершили написання Енциклопедії ЗУНР. Доступ отримано, suspilne.media/157803-naukovci-prikarpatskogo-universitetu-zaversili-napisanna-enciklopedii-zunr/

⁹ Микола Кугутяк, *Українська націонал-демократія (1918–1929)*. Т. 1. (Київ–Івано-Франківськ : Плай, 2002), 536; Микола Кугутяк, *Українська націонал-демократія (1918–1939)*. Т. 2. (Київ–Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004), 704.

здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему “Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 рр.”¹⁰ захистив 6 лютого 1996 р. в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, за спеціальністю “Етнологія”.

З ініціативи Миколи Васильовича в березні 2000 р. створено кафедру політології (станом на сьогодні це дві кафедри: політології, кафедра політичних інститутів та процесів). На базі кафедри політології 10 жовтня 2005 р. засновано Прикарпатський центр політичних та євроінтеграційних досліджень. Під керівництвом професора М. Кугутяка захищено кандидатські дисертації з політичної науки, зокрема М. Москалюком (перший кандидат політичних наук на Івано-Франківщині, який очолював кафедру політології впродовж 2003–2005 рр.).

На особливу увагу заслуговує також багатотомне видання за науковою редакцією М. Кугутяка “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали”¹¹.

За редакцією професора М. Кугутяка видано дві фундаментальні колективні монографії. Зокрема до 15-ї річниці Незалежності вийшла книга “Прикарпаття: спадщина віків” (2006)¹². Це наукове історико-культурологічне видання містить різноплановий текстовий та ілюстративний матеріал про драматичну й водночас героїчну історію краю, демонструє колорит місцевої традиційної народної культури. У 2008 р. опубліковано монографію “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія”¹³. Ювілейне ілюстроване видання, присвячене 90-й річниці утворення Західно-Української Народної Республіки, є спробою сучасного осмислення важливих і складних сторінок історії українського національного державотворення ХХ ст., певного узагальнення здобутків української історіографії у вивченні цієї тематики за роки незалежності України¹⁴. У дослідженні, крізь призму нового текстового матеріалу, фотодокументів та інших ілюстрацій, висвітлено історичні передумови національно-демократичної революції 1918 р., узагальнено досвід державного будівництва та визвольної боротьби українців у часи існування ЗУНР.

¹⁰ Микола Кугутяк, “Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 роках [Текст]”, (дис. д-ра іст. наук: 07.00.05, нац. акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політол. Київ, 1996), 435.

¹¹ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Кн. 1: (1919–1929). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2012), 600; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Кн. 2: (1929–1939). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2014), 600; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 1: (1939–1945). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2009), 600; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 2: (1945–1946). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2010), 696; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 3: (1947–1957). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2011), 768.

¹² *Прикарпаття: спадщина віків: пам’ятки природи, історії, культури, етнографії*, авт. ідеї та голов. ред. М. Кугутяк. (Львів–Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2006), 596.

¹³ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія*, автор ідеї, головний редактор і керівник авторського колективу Микола Кугутяк. (Львів–Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008), 524.

¹⁴ Олег Жерноклеєв, “Микола Кугутяк”, *Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності*. (Івано-Франківськ, 2010), 193.

З ініціативи Миколи Васильовича та Навчально-наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху імені професора О. Карпенка було проведено міжнародні конференції, присвячені провідним постатям українського національно-визвольного руху: “Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ століття” (17–18 травня 2007 р., Івано-Франківськ) та “Степан Бандера в українському національно-визвольному русі ХХ століття” (11 грудня 2008 р., Івано-Франківськ).

Професор М. Кугутяк виступив організатором цілої низки міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій: “Українська повстанська армія – феномен національної історії” (2002), “Західно-Українська Народна Республіка: до 85-річчя утворення” (2003), “Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923. До 90-річчя утворення” (2008), “Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923. До 95-річчя утворення” (2013). Конференція “Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина” (2004 р.) присвячена консолідації українського суспільства, ідеї соборності України. Дослідження різних аспектів поняття “соборність” України дає змогу усвідомити передумови, характер і особливості формування української національної державності, екстраполювати події та явища минулого на реалії суспільно-політичного життя початку ХХІ ст.¹⁵. Поняття “соборності” тісно пов’язане з категорією “суверенітет”.

“Суверенність нації” стала результатом розвитку демократичної ідеології. А тому рівень зрілості та розвитку будь-якого суспільства визначається ступенем його демократичності. Формування сучасної політико-партійної структури українського суспільства на засадах демократії посилює зацікавлення витоками демократичного руху.

Політична думка ще з античних часів розглядала демократію як вагому ознаку цивілізованості суспільства. Глибоку історичну традицію розвитку ідей демократизму мала й українська нація, адже весь “український націоналізм – від Шевченка по січових стрільців був народнім, демократичним”¹⁶. Саме демократична ідея пробудила українську націю до відродження та надала їй внутрішньої активності.

Демократія опирається на принципи класичної ліберальної демократії, яка сформувалася ще у ХVІІІ ст. та передбачає поєднання народовладдя і закону, парламентаризм, абсолютну цінність людської особистості та рівність усіх людей, визнання невідчужуваності прав людини на життя, договірний характер відносин між державою та індивідом, захист від державного втручання в особисте життя людини, свободу.

Одним з головних критеріїв демократичності суспільства є можливість громадян брати реальну участь в управлінні державними справами. Історичний досвід багатьох країн переконливо свідчить, що всі намагання кардинально оновити суспільне життя були приречені на невдачу, якщо вони не підкріплювалися активним залученням різних категорій громадян до вироблення рішень та втілення їх у життя. Лише за умов подолання інертності населення суспільство одержує могутній імпульс саморозвитку завдяки включенню в демократичний процес головної діючої сили історії – народу¹⁷.

¹⁵ Микола Кугутяк, Олександр Марущенко, Ігор Райківський, “Всеукраїнський науково-методологічний проект “Україна соборна”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, по. 12–13 (2006–2007), 462–464.

¹⁶ М. Миколаєвич, “Кілька заміток до питання: нація і демократія”, *Живе Слово*. Ч. 1. (1939), 6.

¹⁷ *Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів*, за редакцією О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. (Київ : Видавничий центр “Академія”, 2000), 87.

Саме тому велику увагу варто приділяти формуванню політичної свідомості мас, набуттю ними досвіду та навичок політичної поведінки, бо “нічого не вартий народ культурно слабкий та політично неорганізований”¹⁸. Окрім того, демократичні засади, як відомо, можуть бути впроваджені в життя лише за умови високого рівня політичної культури громадян. Саме тому велику увагу у своїй науковій діяльності професор М. Кугутяк приділяє висвітленню та аналізу актуальних подій.

Можливість громадян брати реальну участь в управлінні та вирішенні як державних, так і громадських справ є найважливішим демократичним критерієм. Суспільство не може бути демократичним, якщо його громадяни позбавлені таких прав. 21 листопада 2013 р., після того, як уряд Азарова оголосив, що Україна не підписуватиме угоду про асоціацію з Євросоюзом, розпочалися перші протести громадських активістів, опозиційних політиків у Києві на Майдані Незалежності. Так зародився Євромайдан (Революція Гідності)¹⁹. Людина є найвищою суспільно-моральною цінністю. Та проросійський режим В. Януковича керувався іншими імперативами: корупція, силові методи реалізації політики, насильство, що призвели до великих людських жертв – “Небесної Сотні”.

За редакцією професора М. Кугутяка було підготовлене науково-документальне видання “Український Євромайдан. Прикарпатський вимір”²⁰, презентація якого відбулася 1 березня 2016 р. у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Сам Микола Васильович з цього приводу зазначив: “Робота над книгою тривала майже два роки. Зважаючи на те, що на сьогоднішній день ми не маємо всієї повноти документів, книга наповнена своїм оригінальним змістом. Він полягає у тому, що ми намагалися через доступні широкому загалу документи розглянути революційні події у Франківську”²¹. У дослідженні проаналізовано причини та передумови Євромайдану (Революції Гідності), рушійні сили, мету і завдання. Книга особливо актуальна, зважаючи на те, що саме тут деталізовано внесок жителів Івано-Франківської області в події Революції Гідності, висвітлено перебіг народного виступу, який активізував політичну свідомість суспільства, розпочав вагомі переміни не тільки в Україні, але й, по суті, вплинув на творення нового напрямку розвитку світового політичного процесу. Окремий розділ присвячений загибим прикарпатським Героям Небесної Сотні, Героям України – Романові Гурику, Сергієві Дідичу, Ігореві Дмитриву, Богданові Калиняку, Михайлові Костишину, Ігореві Ткачуку та Василю Шереметі. Мужність, звитяга і самовідданість наших полеглих героїв має назавжди вкорінитися в пам’яті народу та стати невід’ємною частиною історії державницьких, національно-визвольних змагань.

Політичне життя суспільства неможливе без власної державницької ідеології. В сучасному розумінні ідеологія є системою релігійних, філософських, політичних, правових, естетичних ідей, переконань, ідеалів, які відображають ставлення людей до

¹⁸ “Зясування позицій”, *Борітеся*. Ч. 1. (1928, 25 лютого), 3.

¹⁹ *Євромайдан: як все починалося*. Доступ отримано, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42050834>.

²⁰ *Український Євромайдан. Прикарпатський вимір [Текст]*, за ред. проф. Миколи Кугутяка; [Івано-Франків. облрада та ін.]. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2016), 701.

²¹ *Презентоване науково-документальне видання “Український Євромайдан. Прикарпатський вимір”*. Доступ отримано, <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-oblastej-2016-03-03-prezentovane-naukovo-dokumentalne-vidannya>.

дійсності й одне до одного, властиві окремим суспільним групам (верствам, класам, націям тощо), сприймаються ними як беззаперечна істина, відображають їхні специфічні інтереси й задають відповідну парадигму світосприйняття та практичної взаємодії з оточенням²². Вона є теоретично узагальненою системою поглядів і переконань стосовно суспільства, у якій теоретичне та емпіричне знання переплітаються з віруваннями і ціннісними орієнтаціями. Інституційними органами виробництва державотворчої ідеології є держава та її інститути, а також інституції громадянського суспільства²³. Державотворча ідеологія є системою ціннісних орієнтацій, яку виробляють і поширюють політичні лідери та науковці.

“За значний особистий внесок у державне будівництво, соціально-економічний, науково-технічний, культурно-освітній розвиток України, вагомі трудові здобутки та високий професіоналізм нагородити орденом “За заслуги” III ступеня – Кугутяка Миколу Васильовича”, – йдеться в Указі “Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня незалежності України”, підписаному Президентом України Петром Порошенком 23 серпня 2017 р.²⁴.

Проблеми морального функціонування будь-якого соціуму, в тому числі й українського, сьогодні займають чільне місце в цілому комплексі економічних, соціально-політичних, духовних перетворень. Саме християнські принципи та мораль домінують у поглядах та практичній діяльності професора М. Кугутяка. Однак, якщо постає питання про збереження державності та територіальної цілісності, коли легально-правові, цивілізовані методи не спрацьовують, адже диктаторська росія їх не визнає, то нагальною та морально виправданою, на думку М. Кугутяка, є потреба самозахисту. Дуже важливе значення має міжнародна допомога і підтримка, однак віра у власні сили, надія на Божу опіку, впевненість у ЗСУ мають стати домінантами у світогляді громадян України. Адже свобода є вродженою метою кожної людини і нації, за яку мусить боротися кожна особа і кожний народ. Ця константа є особливо важливою в умовах російсько-української війни.

SOCIO-POLITICAL ISSUES IN THE RESEARCHES OF PROFESSOR MYKOLA KUGUTYAK

ANDRII MISHCHUK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-8980>
e-mail: andrii.mishchuk@pnu.edu.ua*

²² С. Г. Рябов, *Політологія: словник понять і термінів. 2-ге вид., переробл. і допов.* (Київ : Видавничий дім “КМ Академія”, 2001), 96.

²³ І. Миклашук, “Державотворча ідеологія як чинник демократичного розвитку України”, *Політичний менеджмент*, по. 5, (2009), 69.

²⁴ Указ Президента України №251/2017 “Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня незалежності України”. Доступ отримано, <http://www.president.gov.ua/documents/2512017-22438>.

MARIANA MISHCHUK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Political Institutions and Processes
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2589-6582>
e-mail: mariana.mishchuk@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of social-political issues in the studies of Professor Mykola Kugutyak. It is noted that the issues of scientific research by M. Kugutyak are related to ethno-political and ethno-cultural processes in Halychyna, the Carpathian region, at the same time, he pays great attention to socio-political issues, in particular, to the study of state-political processes in Halychyna (19th – the first half of the 20th century), the formation of the Western Ukrainian party-political system, directions of Ukrainian socio-political thought. It was determined that, being well aware of the importance of the national issue, Professor M. Kugutyak never assigned it a secondary role. The Ukrainian state and nation are at the center of scientist's views and scientific research.

“Halychyna: Pages of History (19th century – 1939)” is of great conceptual importance for the analysis of socio-political issues. In the essay on socio-political movement the author highlighted the national and state-political revival of Halychyna Ukrainians and their national liberation struggle during the 19th century to 1939. In the conditions of formation and creation of the concept of the national idea, a thorough analysis and research of individual stages of state formation plays an important role. In this context, the study of the WUPR is an important factor. The articles of M. Kugutyak “Ukrainians of Halychyna in the Struggle for State Independence in 1920–1923” and “Ukrainian Political Parties and the WUPR” are devoted to the political life of the WUPR. The history of the Western Ukrainian lands is reproduced in the encyclopedic four-volume publication “The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia” – the most thorough study of the history of the WUPR, completed by scientists under the leadership of Professor Kugutyak on the eve of the 30th anniversary of Ukraine's Independence.

Professor M. Kugutyak devoted considerable attention to the study of the events of the Revolution of Dignity in 2014 in Ukraine. The presentation of scientific and documentary publication “Ukrainian Euromaidan. The Precarpathian Dimension” took place on March 1, 2016, at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. The study analyzed the causes and prerequisites of Euromaidan (Revolution of Dignity), driving forces, goals and objectives. The book is particularly relevant because it illustrates the contribution of the residents of Ivano-Frankivsk region to the events of the Revolution of Dignity in details, the course of the popular speech is highlighted, which activated the political consciousness of society, initiated significant changes not only in Ukraine, but also, in fact, influenced creation of a new direction of development of the world political process.

The problems of the moral functioning of any society, including the Ukrainian one, today occupy a prominent place in the whole complex of economic, socio-political, and spiritual transformations. It is Christian principles and morality that dominate the views and practical activities of Professor M. Kugutyak. However, if the question of preserving statehood and territorial integrity arises, when legal and civilized methods do not work, because dictatorial Russia does not recognize them, then, according to M. Kugutyak, the need for self-defense is urgent and morally justified. International aid and support is very important, but faith in one's own strength, hope for God's protection, confidence in the Armed Forces must become dominant in the outlook of Ukrainian citizens. After all, freedom is the innate goal of every person and nation, for which every person and every nation must fight. This constant is especially important in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Key words: political party, political life, ethno-political processes, state formation, political processes, activity, national issue.

REFERENCES

- "Clarification of Positions", *Borotba*, Part 1, February 25, 1928, 3. (in Ukrainian).
- Decree of the President of Ukraine no. 251/2017 "On awarding Ukraine with state awards on the occasion of the Independence Day of Ukraine". Accessed, <http://www.president.gov.ua/documents/2512017-22438>. (in Ukrainian).
- "Euromaidan: How It All Began". Accessed, <http://www.bbc.com/ukrainian/features-42050834>. (in Ukrainian).
- Kolodii, A., Kharchenko, V., Klymanska, L. *Politology*. Book 1: Politics and Society. Book 2: State and Society. Kyiv : Elga-N, Nika-Center, 2000, 584. (in Ukrainian).
- Kugutyak, M., Marushchenko, O., Raikivskyi, I. All-Ukrainian Scientific and Methodological Project "Conciliar Ukraine", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 12–13, (2006–2007), 462–464. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Halychyna: Pages of History. Essay on Social and Political Movement (19th century – 1939)*. Ivano-Frankivsk, 1993, 200. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. "Halychyna Ukrainians in the Struggle for State Independence in 1920–1923", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 1, (1997), 45–57. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. "National-political Movement in Halychyna in 1890–1939": thesis. Dr. hist. sciences : 07.00.05. Mykola Kugutyak; National Acad. of Sciences of Ukraine, National Institute of relations and politics. Kyiv, 1996, 435. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. "Radical Party in Eastern Halychyna", *Ukrainian Historical Journal*, no. 10, (1990), 55–62. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Ukrainian National Democracy (1918–1939): in 2 vol. Vol. 1. Kyiv–Ivano-Frankivsk : Plai, 2002, 536; Vol. 2, Kyiv–Ivano-Frankivsk : Nova Zoria, 2004, 704.* (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. "Ukrainian Political Parties and WUPR", *Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood*. Vol. 6, Lviv, 2000, 163–169. (in Ukrainian).
- Myklashchuk, I. "State-building Ideology as a Factor in the Democratic Development of Ukraine", *Political Management*, no. 5, (2009), 63–71. (in Ukrainian).
- Mykolaievych, M. "A Few Notes on the Question: Nation and Democracy", *Zhyve Slovo*, part 1, (1939), 2–9. (in Ukrainian).
- Political Science: A Guide for Students of Higher Education Institutions, edited by O. V. Babkina, V. P. Horbatenko. Kyiv : Publishing centre "Akademiia", 2000, 368. (in Ukrainian).
- "Presented scientific documentary edition "Ukrainian Euromaidan. Carpathian Dimension". Accessed, <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-oblastej-2016-03-03-prezentovane-naukovo-dokumentalne-vidannya>. (in Ukrainian).
- Prykarpattia. The Heritage of the Ages: Monuments of Nature, History, Culture, Ethnography, author of the idea, head. editor and chief author. team of M. Kugutyak. Lviv : Manuscript-Lviv, 2006. (in Ukrainian).
- Riabov, S. *Political Science: a Dictionary of Concepts and Terms*, 2-nd ed., revised. and added. Kyiv : "KM Academy" Publishing House, 2001, 256. (in Ukrainian).
- "Scientists of Precarpathian University have finished writing the WUPR Encyclopedia". Accessed, <http://www.suspilne.media/157803-naukovci-prikarpatskogo-universitetu-zaversili-napisanna-enciklopedii-zunr/>. (in Ukrainian).
- The Ukrainian National Liberation Movement in Prykarpattia in the 20th century. Documents and Materials, resp. ed. M. Kugutyak. Vol. 2. Book 1: (1939–1945). Ivano-Frankivsk, 2009. 600. (in Ukrainian).
- The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 1: A–Zh. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018, 688. (in Ukrainian).
- The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 2: Z–O. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2019, 832. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 3: P–S. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2020, 576. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 4: T–Ya. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 688. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic (1918–1923): Illustrated History, author of the idea, chief editor and head of the author's team Mykola Kugutyak. Lviv–Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2008, 524 p. (in Ukrainian).

Ukrainian Euromaidan. Precarpathian Dimension, edited by M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2016. (in Ukrainian).

Zhernokleiev, O. "Kugutyak Mykola Vasyliovych", *Institute of History and Political Science: 70 Years of Pedagogical, Scientific and Public Activity*. Ivano-Frankivsk, 2010, 192–195. (in Ukrainian).

УДК 94(477)

МИКОЛА КУГУТЯК – ЗАСНОВНИК І БАГАТОЛІТНІЙ ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР НАУКОВОГО І КУЛЬТУРНО- ПРОСВІТНЬОГО КРАЄЗНАВЧОГО ЧАСОПISУ “ГАЛИЧИНА”

ОЛЕГ ЄГРЕШІЙ

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>
e-mail: ludyna@ukr.net*

ІГОР РАЙКІВСЬКИЙ

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>
e-mail: igor.raikivskyi@pnu.edu.ua*

У статті проаналізовано діяльність засновника і багатолітнього головного редактора наукового і культурно-просвітнього краєзнавчого часопису “Галичина” – професора Миколи Кугутяка. Звернено увагу на те, що на його сторінках завдяки організаційним заходам М. Кугутяка друкувалися статті відомих учених не лише з Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, а й з інших закладів вищої освіти України.

Ключові слова: *головний редактор, наукова діяльність, Микола Кугутяк, науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис “Галичина”.*

1997 р. вийшов друком перший номер Наукового і культурно-просвітнього краєзнавчого часопису “Галичина” (до офіційної перереєстрації, 2010 р., мав назву “Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис”). Поява цього видання практично стала продовженням давньої традиції історичних студій країв та регіонів України, біля джерел якої були видатні українські вчені Михайло Грушевський, Іван Франко, Володимир Гнатюк, Іван Крип'якевич та ін. Дослідження історичного минулого на регіональному рівні продовжувалася навіть у радянські часи, незважаючи на опір партійно-тоталітарного комуністичного режиму. Це знайшло відображення у виданні багатотомної “Історії міст і сіл Української РСР”, збірника праць “З історії західноукраїнських земель” тощо. Однак розвідки радянських учених із регіональної тематики з ідеологічних причин залишилися односторонніми, різні аспекти національної історії спотворювалися, а то й просто замовчувалися. Олександр Довженко справедливо писав про радянську Україну як “єдину країну в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним...”¹.

¹ О. П. Довженко, *Сторінки щоденника (1941–1956)*. (Київ, 2004), 43.

Із проголошенням національно-державної незалежності в 1991 р. виникли можливості для об'єктивного, неупередженого дослідження регіональної проблематики, на основі ґрунтовного опрацювання архівних першоджерел, з використанням здобутків західної і традиційної української історіографії, практично заборонених до цього часу в Україні. Пізнання національно-культурних традицій того чи іншого регіону, “малої” батьківщини є основою для усвідомлення української національної ідеї, формування патріотизму, без чого неможливий духовний розвиток і консолідація української нації на сучасному етапі. Звідси випливає важливість вивчення історичного краєзнавства, окремих аспектів історичного минулого краю як передумови для глибшого осмислення загальноукраїнської історії, коли розуміння закономірностей загального досягається через пізнання особливостей одиничного.

Одним із перших українських часописів у незалежній Україні для істориків, філологів, мистецтвознавців, усіх, хто цікавиться краєзнавчою проблематикою, став науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис “Галичина”, ініціатором появи якого виступив М. Кугутяк. “Заснування нового видання, – ішлося у зверненні редакції до читачів у першому номері, – зініційоване групою вчених Івано-Франківська, Львова, Києва, спричинене ... необхідністю об'єктивного науково вивіреного дослідження різних сторін суспільного життя краю, особливостей його історичного досвіду”. Редакція новоствореного часопису мала на меті “проводити системні дослідження найактуальніших та маловивчених проблем регіональної та всеукраїнської історії, культурології, політології, літературознавства, мистецтвознавства, ... питання історичного досвіду етнополітичних стосунків у краї ..., особливостей міжконфесійних відносин”. Передбачалося публікувати також джерела з історії України – “документи, матеріали, спогади, що проливають світло на недостатньо відомі сторінки історії краю”, особливий інтерес приділявся проблемам сучасного національного державотворення².

Часопис був затверджений фаховим виданням ВАК України 1998 р. з таких галузей наук: історія, філологія, мистецтвознавство. З часу перереєстрації (2010 р.) журнал став фаховим з історії і мистецтвознавства, а від 2015 р. – виключно з історичних галузей. Засновником видання виступив історичний факультет Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (з 2005 р. – Інститут історії і політології, з 2012 р. – Інститут історії, політології і міжнародних відносин, з 2017 р. – факультет історії, політології і міжнародних відносин). Програмними цілями видання, згідно зі Свідомством про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, було відтворення об'єктивної картини історичного минулого краю, ознайомлення громадськості з культурною спадщиною українського народу, аналіз суспільно-політичної ситуації в сучасній Україні.

Головним редактором видання з часу його заснування і до 2019 р. був доктор історичних наук, доктор філософії, професор, заслужений діяч науки і техніки України, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Микола Васильович Кугутяк. Завдяки його сприянню до редакційної ради видання у різні роки входили відомі в Україні вчені: Володимир Грабовецький, Василь Грещук, Володимир Качкан, Віталій

² “Слово до читачів”, *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис “Галичина”*, по. 1, (1997).

Кононенко, Володимир Матвійшин, Раїса Чугай (м. Львів), Тарас Салига (м. Львів), Михайло Станкевич (м. Львів) та ін. До редакційної колегії часопису, крім Миколи Васильовича, свого часу належали: Ігор Райківський, Олександр Лисенко (м. Київ), Олександр Марущенко, Степан Кобута, Сергій Дерев'янка, Олег Жерноклеєв, Степан Хороб, Володимир Комар, Тамара Галицька-Дідух, Василь Дебенко, Іван Монолатій, Андрій Королько, Олег Єгрешій, Лілія Шологон, Галина Стефанюк, Микола Вітенко та ін. Відповідальними секретарями видання були Ігор Райківський (від заснування до 2007 р., № 12–13), Олександр Марущенко (№ 14 у 2008 р. і № 15–16 у 2009 р.) та Олег Єгрешій (з 2010 р., № 17 і до сьогодні).

У 2022 р. виповнилося 25 років із часу появи першого номера “Галичини”. За цей час вийшло друком 34 номери часопису³, з них вісім – об’єднаних. Публікації (за 25 років існування видання їх налічується майже 1 тис.) дають уявлення про історичний розвиток краю в загальноукраїнському контексті, що сприяє утвердженню української національної самосвідомості, особливо серед молодого покоління. Як відомо, історична пам’ять, пізнання історії, звичаїв і традицій, філологічних особливостей, мистецтва рідного народу – ключові чинники існування будь-якої сучасної нації.

На сторінках часопису “Галичина”, завдяки організаційним заходам М. Кугутяка, друкувалися статті відомих учених – докторів наук, професорів і кандидатів наук, доцентів, не лише з Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, а й з інших вищих навчальних закладів України (з Києва, Львова, Тернополя, Чернівців, Луцька, Харкова, Донецька, Кривого Рогу, Одеси, Чернігова, Рівного, Житомира, Вінниці, Миколаєва, Херсона та ін.). Так, виходили друком статті авторитетних науковців з Києва – Олександра Реєнта, Олександра Лисенка, Юрія Шаповала, Олександра Удода та ін.; зі Львова – Леоніда Зашкільняка, Степана Макарчука, Костянтина Кондратюка, Івана Патера, Ігоря Соляра, Миколи Литвина та ін.; з Чернівців – Володимира Ботушанського, Петра Брицького, Олександра Добржанського, Георгія Кожолянка та багатьох інших. Водночас у часописі неодноразово друкувалися іноземні автори – науковці з Польщі, США та деяких інших країн.

З ініціативи М. Кугутяка окремі номери “Галичини” друкували матеріали міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, що відбувалися в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, зокрема: “Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ століття”, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського діяча (№ 14 за 2008 р.)⁴; “Степан Бандера в українському національно-визвольному русі ХХ століття” до 100-річчя від дня його народження (№ 15–16 за 2009 р.)⁵; “Українська повстанська армія – феномен вітчизняної

³ Див.: *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, по. 1, (1997), 192; по. 2, (1998), 201; по. 3, (1999), 195; по. 4, (2000), 208; по. 5–6, (2001), 413; по. 7, (2001), 195; по. 8, (2002), 226; по. 9, (2003), 206; по. 10, (2004), 284; по. 11, (2005), 337; по. 12–13, (2006–2007), 483; по. 14, (2008), 582; по. 15–16, (2009), 774; *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, по. 17, (2010), 374; по. 18–19, (2011), 417; по. 20–21, (2012), 551; по. 22–23, (2013), 582; по. 24, (2013), 390; по. 25–26, (2014), 419; по. 27, (2015), 374; по. 28, (2016), 276; по. 29–30, (2017), 416; по. 31, (2018), 237; по. 32, (2019), 285; по. 33, (2020), 215; по. 34, (2021), 276.

⁴ *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, по. 14, (2008), 582.

⁵ Ibid, по. 15–16, (2009), 774.

і світової історії XX ст.”, приуроченої 70-річчю заснування УПА (№ 24 за 2013 р.)⁶; Всеукраїнської наукової конференції “Західно-Українська Народна Республіка. До 95-річчя утворення” (№ 25–26 за 2014 р.)⁷ та Міжнародної наукової конференції “Західно-Українська Народна Республіка: революція, державність, соборність”, присвяченої 100-річчю Акта Злуки УНР і ЗУНР (№ 32 за 2019 р.)⁸.

Деякі номери видання присвячено ювілеям відомих прикарпатських науковців-істориків. Так, спарений номер часопису (№ 22–23) за 2013 р.⁹ був укладений на пошану довголітнього завідувача кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського університету, доктора історичних наук, професора Володимира Грабовецького з нагоди його 85-річчя. У номері (№ 5–6) за 2001 р.¹⁰ опубліковано матеріали на пошану доктора історичних наук, почесного професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Олександра Карпенка – низка статей і спогадів про нього, наукові праці з проблематики, якою він займався. У номері 17 за 2010 р. було поміщено розділ до 70-річчя заснування Прикарпатського університету, зокрема спогади колишнього декана історичного факультету Івана Шумейка¹¹. У спареному номері (№ 18–19)¹² за 2012 р. окремий розділ присвячено 350-річчю створення м. Івано-Франківська. Номер видання (№ 20–21) за 2012 р.¹³ був підготовлений колегами й учнями професора Миколи Кугутяка з нагоди його 60-річчя.

Значна частина наукових статей, опублікованих М. Кугутяком у часописі “Галичина”, висвітлювала проблеми новітньої історії України, зокрема державотворчі та етнополітичні процеси в Галичині першої половини XX ст., проблеми історіографії ЗУНР, партійно-політичне життя регіону тощо. Водночас до дослідницької сфери М. Кугутяка потрапляли й інші за тематикою та сюжетним наповненням наукові питання. Так, вивчалися етнокультурні процеси в Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення, пам’ятки археології та історія монастирів Прикарпаття. Окремі статті професора М. Кугутяка написані в галузі історії вітчизняної освіти (передусім, вони стосувалися ретроспективи та перспектив розвитку факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)¹⁴. Співавтором цих публікацій був багатолітній професор університету Петро Степанович Федорчак.

Микола Васильович був також активним дописувачем ювілейних статей на пошану колег – викладачів факультету. Назагал, публікації М. Кугутяка друкувалися в рубриках: “Історія”, “Етнологія”, “Археологія”, “Документи і матеріали”, “Історіографія”, “Мемогу”, “Хроніка наукового життя”, “Проблеми державотворення”, “До 80-річчя Української революції 1917–1920 рр.”, “Український національно-визвольний рух 30–

⁶ Ibid, no. 24, (2013), 390.

⁷ Ibid, no. 25–26, (2014), 419.

⁸ Ibid, no. 32, (2019), 285.

⁹ Ibid, no. 22–23, (2013), 582.

¹⁰ Ibid, no. 5–6, (2001), 413.

¹¹ Ibid, no. 17, (2010), 374.

¹² Ibid, no. 18–19, (2011), 417.

¹³ Ibid, no. 20–21, (2012), 551.

¹⁴ Ibid, no. 4, (2000), 170–176; no. 17, (2010), 11–23.

50-х років XX століття: концептуально-методологічний контекст, міжнародний вимір”, “Концептуально-методологічні засади і міжнародне значення українського національно-визвольного руху 30–50-х років XX століття”. Співавторами Миколи Васильовича виступали відомі науковці й викладачі Прикарпатського університету: Ігор Цепенда, Олег Жерноклеєв, Василь Марчук, Іван Монолатій, Ігор Райківський, Степан Кобута, Олександр Марущенко, Богдан Томенчук, Ігор Кочкін та ін.

На сьогодні часопис “Галичина” активно розвивається, входить до категорії Б наукових видань в Україні. У 2013 р. видання отримало Міжнародний стандартний номер серіальних видань ISSN 2312-1165. Часопис індексується в наукометричній системі Index Copernicus (Республіка Польща), статті й анотації часопису присутні в міжнародній бібліотечній базі Google Scholar, реєстраційній базі Ulrichsweb (Ulrich’s Periodicals Directory) (США). Безумовно, розвиток часопису на сучасному етапі – значною мірою результат багатолітньої організаційної і творчої діяльності М. Кугутяка (до слова, нині він – член редакційної колегії видання). Бо, як промовисто зазначається у відомому прислів’ї: “Набрав висоту – пам’ятай про тих, хто допоміг Тобі розправити крила”. Ювіляру ж бажаємо міцного здоров’я і подальших творчих успіхів.

Публікації М. Кугутяка в науковому і культурно-просвітньому краєзнавчому часописі “Галичина” впродовж 1997–2022 рр.

Історія

Кугутяк М. В. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність України у 1920–1923 рр. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 1997. № 1. С. 45–57; 1998. № 1 (2). С. 56–66 (продовження).

Кугутяк М. В. Українське національно-демократичне об’єднання: активізація діяльності, посилення громадсько-політичних впливів (1928–1930 рр.). *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 1999. № 3. С. 24–34; 2000. № 4. С. 90–96 (продовження).

Кугутяк М. В. Проблема державно-правового статусу Галичини у політичних концепціях Української народно-трудової партії (1920–1923). *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 240–253.

Кугутяк М. В. Національно-правова демократична держава і відкрите громадянське суспільство: проблеми гармонізації. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 7. С. 7–13.

Кугутяк М. В., Кобута С. Й. Політико-правові підстави визнання ОУН та УПА воюючою стороною у Другій світовій війні. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2008. № 14. С. 58–66.

Кугутяк М. В., Вітенко М. Д. Українська національна ідея в Галичині в контексті польсько-української боротьби за виборчу реформу 1900–1914 рр. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2009. № 15–16. С. 37–46.

Цепенда І. Є., Кугутяк М. В. Українська націонал-демократія в Листопадовій 1918 року національно-демократичній революції на західноукраїнських землях. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2014. № 25–26. С. 21–39.

Кугутяк М. В. Крилоський монастир Успіння Пресвятої Богородиці: історіографічний дискурс, писемні джерела. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2021. № 34. С. 193–210.

Історія вітчизняної освіти

Кугутяк М. В., Федорчак П. С. Історичний факультет Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника: 60 років навчально-виховної, наукової та громадської діяльності. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2000. № 4. С. 170–176.

Кугутяк М. В., Федорчак П. С. Історичний факультет – Інститут історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: 70 років творчої діяльності та перспективи розвитку. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2010. № 17. С. 11–23.

Археологія

Томенчук Б. П., Кугутяк М. В., Мельничук О. Р. Дослідження Галицької археологічної експедиції у 2006 р. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2006–2007. № 12–13. С. 47–50.

Томенчук Б. П., Кугутяк М. В. Городища і замки Галицької Гуцульщини. Матеріали дослідження 2006–2010 рр. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2010. № 17. С. 29–56.

Етнологія

Кугутяк М. В. Камінь Довбуша в Завоєлах. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2006–2007. № 12–13. С. 145–188.

Рецензії

Кугутяк М. В., Жерноклеєв О. С. Жнива великі та робітників мало. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 1998. № 1 (2). С. 184.

Кугутяк М. В., Кобута С. Й. Важка історія важкого століття. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2002. № 8. С. 223–224.

Кугутяк М. В., Монолатій І. С. Вагомий внесок в історіографію історії України нової доби. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2003. № 9. С. 198–202.

Кочкін І. Т., Кугутяк М. В. Енциклопедія Трипільської цивілізації. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2004. № 10. С. 268–269.

Кугутяк М. В. У пошуках нових обріїв українського історіописання (Моргун В. А. К.; Донецьк : Промінь, 2013. 168 с.). *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2013. № 24. С. 372–374.

Історіографія

Кугутяк М. В. Історіографія українського національно-демократичного руху 1918–1939). *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2002. № 8. С. 54–69.

Кугутяк М. В. Історія Великого Скиту як наукова проблема. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2013. № 22–23. С. 455–470.

Документи до мартирологів українського народу

Кугутяк М. В. Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську Вижному восени 1914 року. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2003. № 9. С. 134–144.

Документи і матеріали

Гладка Г., Кугутяк М., Москалюк М., Хруслов Б. У боротьбі за Церкву, націю й державу. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 1998. № 1 (2). С. 67–72.

Ювілеї

Кугутяк М. В., Марущенко О. В., Томин Ю. М. Професор Петро Федорчак – учений, педагог і громадський діяч. До 70-річчя від дня народження. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2003. № 9. С. 6–13.

Кугутяк М. В., Райківський І. Я., Соляр І. Я. Академік Ярослав Ісаєвич – учений, педагог і громадський діяч (До 70-річчя від дня народження). *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2005. № 11. С. 325–326.

Кугутяк М. В., Марчук В. В., Марущенко О. В., Стефанюк Г. В. На службі історичної науки (До 50-річчя від дня народження професора Олександра Лисенка). *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2005. № 11. С. 327–328.

Кугутяк М. В., Федорчак П. С. До 70-річчя професора Ярослава Калакури. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2006–2007. № 12–13. С. 465–467.

Кугутяк М. В., Марчук В. В., Цепенда І. Є. Професору Маю Панчуку – 70! *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2006–2007. № 12–13. С. 468–470.

Кугутяк М. В., Дрогобицька О. Я. Видатний дослідник Покуття. До 70-річчя з дня народження Михайла Паньківа. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2010. № 17. С. 353–355.

Кугутяк М. В., Кочкін І. Т. З любов'ю до Галицької землі. До 60-річчя Богдана Томенчука. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2010. № 17. С. 356–358.

Кугутяк М. В., Жерноклеєв О. С., Райківський І. Я. Високий професіоналізм історика. До 50-річчя Олександра Марущенка. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2010. № 17. С. 359–360.

Кугутяк М. В., Марущенко О. В. Поступ педагога і науковця. Сергієві Дерев'янку – 50! *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2010. № 17. С. 361–362.

Кугутяк М. В., Климончук В. Й., Штерн В. Ю., Міщук М. Б. Покликання бути істориком, політологом і громадянином (До 50-літнього ювілею Василя Марчука). *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2011. № 18–19. С. 392–394.

Кугутяк М. В., Комар В. Л., Федорчак П. С., Кобильник Р. В. Відданий педагогічній професії (До 70-річчя з дня народження Юрія Томина). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2011. № 18–19. С. 395–396.

Кугутяк М. В., Райківський І. Я., Королько А. З. З любов'ю до Рідного краю (До 60-річчя з дня народження Василя Бурдуланюка). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2011. № 18–19. С. 397–398.

Кугутяк М. В., Сигидин М. В. Професору Ігореві Євгеновичу Цепенді – 50! *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2014. № 25–26. С. 13–15.

Кугутяк М. В., Вітенко М. Д. Від захоплення історією до справи всього життя (До 50-річчя з дня народження професора Володимира Леоновича Комара). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2014. № 25–26. С. 16–18.

Memory

Кугутяк М. В., Красівський О. Я., Марущенко О. В., Марчук В. В. Життя в ім'я науки. Пам'яті Івана Кураса. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2005. № 11. С. 329–331.

Кугутяк М. В. Пам'яті дослідника історії ЗУНР професора Олександра Карпенка. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2013. № 24. С. 383–384.

Кугутяк М. В., Райківський І. Я. Пам'яті Івана Михайловича Шумейка. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2015. № 27. С. 368–369.

Кугутяк М. В., Марущенко О. В. Пам'яті Івана Івановича Червінкіна-Корольова – педагога, вченого, наставника. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2016. № 28. С. 272.

Хроніка наукового життя

Кугутяк М. В., Марущенко О. В., Райківський І. Я. Всеукраїнський науково-методологічний проект “Україна соборна”. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2006–2007. № 12–13. С. 462–464.

Праці про М. Кугутяка і його творчість

Жерноклеєв О., Райківський І. Професору Миколі Кугутяку – 50. Основні праці Миколи Кугутяка. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2002. № 8. С. 6–12.

Цепенда І. Є. До 60-річчя професора Миколи Кугутяка. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2012. № 20–21. С. 15–18.

Кожолянко Г. К. Божий дар служити науці й людям (З нагоди ювілею Миколи Кугутяка). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2012. № 20–21. С. 19–22.

Жерноклеєв О. С. Великий Скит у духовному житті Європи епохи Бароко (Великий Скит у Карпатах : у 3 т. Т. 1 : Патерик Скитський. Синодик / за ред. М. Кугутяка. Львів : Манускрипт-Львів, 2013. 726 с.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2013. № 24. С. 369–371.

Томенчук Б. П., Кочкін І. Т. До 65-річчя професора Миколи Кугутяка. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2017. № 29–30. С. 401–403.

**MYKOLA KUGUTYAK – THE FOUNDER AND LONG TERM CHIEF
EDITOR OF THE SCIENTIFIC, CULTURAL, EDUCATIONAL
AND REGIONAL HISTORY JOURNAL**

OLEH YEHRISHII

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>
e-mail: ludyna@ukr.net*

IHOR RAIKIVSKYI

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>
e-mail: igor.raikivskyi@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The article highlights the role of Doctor of Historical Sciences, Doctor of Philosophy, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Dean of the Faculty of History, Political Science and International Relations Mykola Kugutyak in the founding and development of the Scientific, Cultural, Educational and Regional History Journal “Halychyna”. It is emphasized that it was one of the first Ukrainian journals in independent Ukraine for historians, philologists and art critics. It is noted that Professor Mykola Kugutyak was the initiator of the publication and its long-term editor-in-chief (until 2019). Thanks to the assistance of M. Kugutyak, in 1998 the journal was approved as a professional edition of the Ukrainian Academy of Sciences in the following fields of science: history, philology, art history. Since the re-registration (2010), the journal has become specialized in history and art history, and since 2015 – exclusively in historical fields.

The article notes that in 2022 it was 25 years since the publication of the first issue of the Scientific, Cultural, Educational and Regional History Journal “Halychyna” appeared. During this time, 34 issues of the journal were published, of which eight were paired.

It is emphasized that thanks to the organizational measures of M. Kugutyak, the pages of the Scientific, Cultural, Educational and Regional History Journal “Halychyna” published articles by famous scientists – doctors of science, professors and candidates of science, associate professors, not only from Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, but also from other universities, educational institutions of Ukraine (in particular, from Kyiv, Lviv, Ternopil, Chernivtsi, Lutsk, Kharkiv, Donetsk, Kryvyi Rih, Odesa, Chernihiv, Rivne, Zhytomyr, Vinnytsia, Mykolaiiv, Kherson, etc.). The article indicates that foreign authors – scientists from Poland, the USA and some other countries – also published their works in the journal on several occasions.

A significant part of the scientific articles published by M. Kugutyak in the journal “Halychyna” highlighted the problems of the modern history of Ukraine, in particular, the state-building and ethno-political processes in Halychyna in the first half of the 20th century, the problems of the party and political life of the region, etc. At the same time, M. Kugutyak’s research field also included other scientific questions in terms of subject matter and content. Thus, ethnocultural processes in the Carpathian region from ancient times to the present day, archeological sites and the history of monasteries in the Carpathian region were studied. Separate articles by Professor M. Kugutyak are written in the field of the history of national education.

It is noted that currently Scientific, Cultural, Educational and Regional History Journal “Halychyna” is actively developing and is included in category B of scientific publications in Ukraine.

The journal is indexed in the scientometric system Index Copernicus (Republic of Poland), articles and abstracts of the journal are available in the international library database Google Scholar, the registration database Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory) (USA). The article emphasizes that the development of the journal at the current stage is largely the result of long-term organizational and creative activity of Mykola Kugutyak.

Key words: Scientific, Cultural, Educational and Regional History Journal "Halychyna", professor Mykola Kugutyak, founder, scientific publication, editor-in-chief.

REFERENCES

"A Word to the Readers", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 1, (1997), 1. (in Ukrainian).

Dovzhenko, O. P. *Pages of a Diary (1941–1956)*. Kyiv, 2004, 43. (in Ukrainian).

Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna", no. 1, (1997), 192; no. 2, (1998), 201; no. 3, (1999), 195; no. 4, (2000), 208; no. 5–6, (2001), 413; no. 7, (2001), 195; no. 8, (2002), 226; no. 9, (2003), 206; no. 10, (2004), 284; no. 11, (2005), 337; no. 12–13, (2006–2007), 483; no. 14, (2008), 582; no. 15–16, (2009), 774. (in Ukrainian).

Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna", no. 17, (2010), 374; no. 18–19, (2011), 417; no. 20–21, (2012), 551; no. 22–23, (2013), 582; no. 24, (2013), 390; no. 25–26, (2014), 419; no. 27, (2015), 374; no. 28, (2016), 276; no. 29–30, (2017), 416; no. 31, (2018), 237; no. 32, (2019), 285; no. 33, (2020), 215; no. 34, (2021), 276. (in Ukrainian).

УДК 94(477)

МИКОЛА КУГУТЯК – ГОЛОВА СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ

АНДРІЙ КОРОЛЬКО

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7435-5806>
e-mail: korolko_andr@ukr.net*

У статті здійснено аналіз головування та діяльності Миколи Кугутяка в спеціалізованій вченій раді Д 20.051.05 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Описано внесок професора в підготовку наукових кадрів, які працюють сьогодні в Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника та інших наукових і навчальних закладах України. Підкреслюється, що під керівництвом М. Кугутяка успішно функціонує наукова етноісторична школа.

Ключові слова: спеціалізована вчена рада, наукові кадри, професор, етноісторична школа.

Адміністративну діяльність на посаді керівника одного з ключових для Прикарпатського національного університету підрозділів – факультету історії, політології і міжнародних відносин – Микола Васильович Кугутяк поєднує з плідною науковою роботою. Поряд із величезним науковим доробком ученого варто виокремити і його чітку організацію підготовки наукових кадрів. Одним з форпостів цієї ділянки праці стала робота спеціалізованої вченої ради з захисту докторських і кандидатських дисертацій, діяльність якої триває майже двадцять років, а її незмінним головою є Микола Васильович. Потреба створення спеціалізованої вченої ради з захисту кандидатських і докторських дисертацій зі спеціальностей “історія України” та “етнологія” була зумовлена формуванням на історичному факультеті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в 1990-х – на початку 2000-х рр. двох наукових шкіл – Володимира Грабовецького і Миколи Кугутяка.

У рамках першої, заснованої нині вже покійним доктором історичних наук, академіком Академії наук Вищої школи, заслуженим діячем науки і техніки України, професором кафедри історії України В. Грабовецьким (1927–2015), проводяться дослідження українських національно-визвольних змагань та рухів у Галичині від середньовіччя до новітнього часу, історії населених пунктів Прикарпаття. Здійснюються значні наукові студії з актуальних питань вітчизняної історії: українського національного руху XIX – початку XX ст., історичного краєзнавства, української церкви, українського козацтва, Прикарпаття і м. Івано-Франківська.

Вивченням історії суспільно-політичних процесів у Галичині (XIX – перша половина XX ст.) займаються представники наукової школи, яку очолює доктор історичних наук, академік Академії наук Вищої школи, заслужений діяч науки і техніки України, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин М. Кугутяк.

Наукова школа під керівництвом Миколи Васильовича в контексті етнографічно-археологічної експедиції “Карпати – Дністер” у першій половині 2000-х рр. розпочала дослідження старожитностей Українських Карпат; здійснювалося подальше всебічне вивчення етнографічних районів, зокрема Бойківщини, Гуцульщини, Опілля, Покуття¹.

Активізації наукової роботи в університеті посприяло заснування наукових центрів. У 1995 р. було створено Відділ регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (нині – Навчально-науковий центр дослідження українського національно-визвольного руху імені О. Карпенка)².

Для поглиблення досліджень на базі історичного факультету в 1990-х – на початку 2000-х рр. періодично проводилися міжнародні та всеукраїнські наукові конференції. Цій справі багато зусиль віддає Микола Васильович, адже розуміє, що на “майданчиках” наукових форумів виявляють ініціативу, хист, творчий підхід не тільки знані вчені, але й здобувачі наукового ступеня, які через апробацію результатів своїх студій ведуть підготовку дисертаційних робіт. Додатковим імпульсом для завершення написання дисертацій молодих дослідників став вихід у світ фахових наукових журналів – Наукового і культурно-просвітницького краєзнавчого часопису “Галичина” (з 1997 р.) та “Вісника Прикарпатського університету. Історія” (з 1998 р.), а пізніше – наукового журналу з проблем карпатознавства “Карпати: людина, етнос, цивілізація” (з 2009 р.). Головним редактором цих наукових видань став М. Кугутяк.

Формування наукових кадрів здійснюється через аспірантуру та докторантуру. Більша частина випускників М. Кугутяка на межі тисячоліть захищали дисертації в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівському національному університеті імені І. Франка, Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича та в інших наукових й освітніх закладах України. Тому на початку 2000-х рр. назріла потреба захисту дисертаційних робіт у Alma Mater – Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Микола Васильович Кугутяк зайнявся організацією спеціалізованої вченої ради на базі історичного факультету. Відлік роботи її першої каденції розпочато наказом ВАК України від 9 квітня 2003 р. № 187, згідно з яким спеціалізований вчений раді К 20.051.05 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника було надано право на період до 9 квітня 2005 р. проводити захист дисертацій за спеціальностями: 07.00.01 – історія України, 07.00.05 – етнологія³.

Наказами МОН і ВАК України протягом 2003–2020 рр. функціонували сім каденцій спеціалізованих вчених рад К 20.051.05 (2003–2008, 2013–2016) і Д 20.051.05

¹ Андрій Королько, “Спеціалізована вчена рада”, *Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності*, під ред. професора М. Кугутяка. (Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2010), 108.

² Микола Вітенко, “Науковий центр дослідження українського національно-визвольного руху Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Курача НАН України”, *Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності*, під ред. професора М. Кугутяка. (Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2010), 98–102; *Навчально-науковий центр дослідження українського національно-визвольного руху імені О. Карпенка*. Доступ отримано, <https://ipmv.pnu.edu.ua/навчально-науковий-центр-дослідження/>

³ Андрій Королько, “Спеціалізована вчена рада”, 108.

(2008–2013, 2016–2019, 2020) у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. У всіх каденціях спеціалізованої вченої ради її незмінним головою був М. Кугутяк. Протягом вказаного періоду відбулися захисти 6 докторських і 78 кандидатських дисертацій, з них 57 зі спеціальності 07.00.01 – історія України та 27 зі спеціальності 07.00.05 – етнологія; одна переатестація наукового ступеня; одне колективне рецензування дисертації⁴.

Більшість дисертаційних робіт захищені випускниками аспірантури або ж здобувачами, які були прикріплені до кафедри історії України та етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Наукове керівництво дисертаційних досліджень здійснювали доктор історичних наук, професор Микола Васильович Кугутяк, доктор історичних наук, професор Володимир Васильович Грабовецький, доктор історичних наук, професор Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, професор Ігор Ярославович Райківський, доктор політичних наук, професор Сергій Миронович Дерев'янка, кандидат історичних наук, доцент Михайло Ілліч Паньків, кандидат історичних наук, доцент Богдан Петрович Томенчук, кандидат історичних наук, доцент Тамара Вячеславівна Галицька-Дідух, кандидат історичних наук, доцент Андрій Зіновійович Королько, кандидат історичних наук, доцент Петро Леонтійович Костючок.

Захищались наукові роботи також здобувачами закладів вищої освіти міст Львова, Чернівців, Тернополя, Луцька, Житомира, Дрогобича. Опонували дисертаційні роботи провідні вчені України: Май Іванович Панчук, Олександр Петрович Реєнт, Ігор Ярославович Соляр, Микола Романович Литвин, Олександр Іванович Гуржій, Олександр Євгенович Лисенко, Олександр Сергійович Рубльов, Степан Петрович Павлюк, Олександр Володимирович Добржанський, Орест Якубович Красівський, Олексій Михайлович Сухий, Мар'ян Михайлович Мудрий, Георгій Костянтинович Кожолянко, Михайло Федорович Юрій та ін.⁵.

Необхідно виокремити чітку організацію підготовки наукових кадрів під керівництвом М. Кугутяка. Серед захищених дисертантів у спеціалізованій вченій раді керівником 11 здобувачів наукового ступеня був М. Кугутяк: Ходак Віталій Ярославович (тема дисертації “Суспільно-політична діяльність Організації українських націоналістів (1929–1934 рр.)”, 2005 р.); Бурачок Лілія Василівна (“Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940)”, 2006 р.); Костючок Петро Леонтійович (“Етнополітичні та національно-культурні процеси на Гуцульщині в контексті становлення української нації (кінець XIX ст. – 1939 р.)”, 2006 р.); Баран (Дрогобицька) Оксана Ярославівна (“Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.)”, 2007 р.); Дмитрук (Солонець) Ірина Федорівна (“Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця XIX – початку XXI ст.”, 2009 р.); Випасняк Андрій Іванович (“Традиційне скотарство українського населення Східної Галичини (90-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.)”, 2010 р.); Боян (Боян-Гладка) Світлана Петрівна

⁴ Спеціалізовані вчені ради. Доступ отримано, <https://ipmv.pnu.edu.ua/спеціалізовані-вчені-ради/>

⁵ Спеціалізовані вчені ради. Доступ отримано, <https://ipmv.pnu.edu.ua/спеціалізовані-вчені-ради/>

(“Весняно-літня календарна обрядовість бойків кінця XIX ст. – 1930-ті роки”, 2010 р.); Гавадзин Володимир Васильович (“Весняні календарні обряди і звичаї гуцулів XX ст.”, 2011 р.); Кульчицький Руслан Володимирович (“Громадсько-політична діяльність Івана Макуха (1872–1946 рр.)”, 2014 р.); Коломийчук Олександр Юрійович (“Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків у другій половині XIX – на початку XXI ст.”, 2015 р.); Локатир Наталія Миколаївна (“Громадсько-політична та наукова діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)”, 2018 р.)⁶.

Як секретар спеціалізованої вченої ради (з 2008 р.), хочу відзначити такі риси характеру Миколи Кугутяка: тактовність і пунктуальність, людяність і доброзичливість, принциповість і відповідальність. Потрібно виділити і його дипломатичність у розв’язуванні непростих ситуацій – як під час розгляду дисертацій в експертній комісії, так і в процесі захисту.

У червні 2022 р. прийнято наказ МОН України, згідно з яким спеціалізований вчений раді Д 20.051.05 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника надано право на період до 6 червня 2025 р. проводити захист дисертацій уже за трьома спеціальностями: 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – всесвітня історія, 07.00.05 – етнологія⁷. І знову мені доля випала бути вченим секретарем спецради поряд із її головою М. Кугутяком.

За майже двадцятирічний період діяльності спеціалізованої вченої ради під керівництвом Миколи Васильовича активізувалася робота колективу факультету історії, політології і міжнародних відносин. Частина колег М. Кугутяка, які є не тільки

⁶ Ігор Райківський, “Інформація про захист кандидатських дисертацій у спеціалізованій вченій раді К 20.051.05 при історичному факультеті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2003 р.”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*. Ч. 9, (2003), 204–205; Ігор Райківський, “Інформація про захист кандидатських дисертацій у спеціалізованій вченій раді К 20.051.05 при історичному факультеті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2004 р.”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*. Ч. 10, (2004), 281–282; Ігор Райківський, “Інформація про захист кандидатських дисертацій у спеціалізованій вченій раді К 20.051.05 при Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2005 р.”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, Ч. 11, (2006/2007), 332–333; Ігор Райківський, “Інформація про захист кандидатських дисертацій у спеціалізованій вченій раді К 20.051.05 при Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2006 р.”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, Ч. 12–13, (2006/2007), 471–474; Андрій Королько, “Інформація про захист кандидатських дисертацій у спеціалізованій вченій раді К 20.051.05 при Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2007–2008 рр.”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, Ч. 17, (2010), 367–370; Андрій Королько, “Інформація про захист докторських (кандидатських) дисертацій у спеціалізованій вченій раді Д 20.051.05 при Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2008–2010 рр.”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, Ч. 17, (2010), 363–367; Андрій Королько, “Інформація про захист докторських (кандидатських) дисертацій у спеціалізованій вченій раді Д 20.051.05 ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” у 2010–2013 рр.”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, Ч. 22–23, (2013), 572–577; Андрій Королько, “Інформація про захист кандидатських дисертацій в спеціалізованій вченій раді К 20.051.05 ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” у 2013–2016 рр.”, *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, Ч. 28, (2016), 265–269; *Спеціалізовані вчені ради*. Доступ отримано, <https://ipmv.pnu.edu.ua/спеціалізовані-вчені-ради>.

⁷ *Спеціалізовані вчені ради*. Доступ отримано, https://svr.pnu.edu.ua/?page_id=211

членами спеціалізованої вченої ради, але і його учнями, посилили науково-дослідну роботу в структурному підрозділі університету.

Так, у 2007 р. створено науково-дослідний Інститут історії, етнології і археології Карпат (нині навчально-науковий Інститут історії, етнології і археології Карпат), основною метою діяльності якого є дослідження етнокультурних процесів у Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення шляхом виявлення та вивчення старожитностей, уведення в науковий обіг нових археологічних пам'яток, писемних джерел, їх осмислення та формування етноісторичних концепцій, відновлення історичної пам'яті й популяризація етнокультурної спадщини населення Карпат⁸. З 2015 р. при кафедрі всесвітньої історії діє Центр медієвістичних студій, що вивчає історію Галича та Галицької землі (до кінця XVIII ст.), міграційних процесів середньовіччя та історичної термінології⁹.

На факультеті під керівництвом М. Кугутяка успішно функціонує наукова етноісторична школа, яка працює над темою “Духовна культура населення Карпатського регіону від найдавніших часів до XX ст.”. Вона започаткувала комплексні стаціонарні й розвідкові дослідження Карпатського регіону в адміністративних межах Івано-Франківської, Чернівецької, Львівської і Закарпатської областей. Проведено обстеження старожитностей Українських Карпат, досліджено стародавні монастирі та городища краю.

Поряд із Миколою Васильовичем активну наукову діяльність проводять викладачі кафедр факультету, які є членами спеціалізованої вченої ради Д 20.051.05. Співробітники кафедри історії України і методики викладання історії під керівництвом професора І. Райківського працюють над розробкою різних аспектів історії Галичини, історичного краєзнавства. Колективи кафедри всесвітньої історії під керівництвом професора О. Жерноклеєва та кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки під керівництвом професора В. Комара працюють над вивченням питань міграційних процесів доби Середньовіччя, імперської політики Росії та Австро-Угорщини, боротьби народів Центрально-Східної Європи з тоталітарними режимами в XIX–XX ст., історії Вселенської Церкви, історичної антропології, енциклопедичними студіями.

Микола Васильович піклується роботою спеціалізованої вченої ради. Кожну проблему вирішує з оптимізмом і притаманним йому почуттям гумору, знаходиться в руслі наукового й громадського життя України та краю, має заслужений авторитет серед колег та студентської молоді. Завдяки своєму багаторічному досвіду та наполегливій праці, досліднику вдалося виховати ціле покоління молодих науковців, які сьогодні продовжують його справу.

Зичимо Вам міцного здоров'я, творчого довголіття, реалізації нових цікавих проєктів з історії, археології та етнології!

⁸ Микола Кугутяк, Петро Костючок, “Інститут історії, етнології і археології Карпат”, *Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності*, під ред. професора М. Кугутяка. (Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2010), 91–98; *Навчально-науковий Інститут історії, етнології і археології Карпат*. Доступ отримано, <https://nnieak.pnu.edu.ua>

⁹ *Центр медієвістичних студій*. Доступ отримано, <https://kvi.pnu.edu.ua/центр-медієвістичних-студій/>

MYKOLA KUGUTYAK – HEAD OF THE SPECIALIZED ACADEMIC COUNCIL

ANDRII KOROLKO

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7435-5806>
e-mail: korolko_andr@ukr.net*

SUMMARY

One of the important areas of scientific activity of Mykola Kugutyak is the work of the Specialized Academic Council D 20.051.05 for the defense of doctoral and candidate theses at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. The Specialized Academic Council has been active for almost twenty years, and M. Kugutyak is its constant chairman.

The need to create a specialized academic council was determined by the formation of scientific schools at the Faculty of History of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in the 1990s and early 2000s. One of the personnel forges was the scientific ethno-historical school under the leadership of M. Kugutyak.

The article notes that the formation of scientific personnel of the university is carried out through postgraduate and doctoral studies. The majority of theses in the Specialized Academic Council are defended by postgraduate graduates or applicants who were attached to the Department of History of Ukraine and the Department of Ethnology and Archeology of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Mykola Kugutyak was the head for 11 degree holders among the defended dissertations in the Specialized Academic Council. Young scientists from higher education institutions in the cities of Lviv, Chernivtsi, Ternopil, Lutsk, Zhytomyr and Drohobych also defended their scientific works.

The article highlights the following character traits of M. Kugutyak as the head of the Specialized Academic Council: tact and punctuality, humanity and benevolence, adherence to principles and responsibility. Diplomacy in solving difficult situations is characteristic of a scientist – both during the examination of a dissertation by an expert committee and during the defense of a scientific work.

Over the almost twenty-year period of activity of the Specialized Academic Council under the leadership of Mykola Vasyliovych, the work of the Faculty of History, Political Science and International Relations has been intensified. Some of M. Kugutyak's colleagues, who are not only members of the Specialized Academic Council, but also his students, strengthened the scientific research work in the structural unit of the university.

At the faculty, under the leadership of M. Kugutyak, the scientific ethno-historical school is successfully functioning, which works on the topic "Spiritual culture of the population of the Carpathian region from the earliest times to the 20th century". It initiated comprehensive stationary and reconnaissance research of the Carpathian region within the administrative boundaries of Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Lviv, and Transcarpathian regions. A survey of the antiquities of the Ukrainian Carpathians was carried out, ancient monasteries and settlements of the region were researched.

The establishment of scientific centers contributed to the activation of scientific work at the university. In 1995, the Department of Regional Problems of the Institute of Political and Ethno-National Studies of the NAS of Ukraine and Vasyl Stefanyk Precarpathian National University was established (now the Educational and Scientific Center for the Study of the Ukrainian National Liberation Movement named after O. Karpenko).

It is noted that M. Kugutyak constantly takes care of the work of the specialized academic council. He solves every problem with optimism and his inherent sense of humor, he is in line with the scientific and public life of Ukraine and the region, has a deserved respect among colleagues and the student youth. Thanks to his long-term experience and hard work, the researcher managed to educate a whole generation of young scientists who continue his work today.

Key words: Specialized Academic Council, scientific personnel, professor, ethno-historical school.

REFERENCES

- "Center for Medieval Studies". Accessed, <https://kvi.pnu.edu.ua/центр-медіє-вістичних-студій/> (in Ukrainian).
- "Educational and Scientific Center for the Study of the Ukrainian National Liberation Movement named after O. Karpenko". Accessed, <https://nniieak.pnu.edu.ua/> (in Ukrainian).
- Korolko, Andrii. "Information on the Defense of Doctoral (Candidate) Theses in the Specialized Academic Council D 20.051.05 at the Institute of History and Political Science of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in 2008–2010", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 17, (2010), 367–370. (in Ukrainian).
- Korolko, Andrii. "Information on the Defense of Doctoral (Candidate) Theses in the Specialized Academic Council D 20.051.05 at the Institute of History and Political Science of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in 2008–2010", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 17, (2010), 363–367. (in Ukrainian).
- Korolko, Andrii. "Information on the Defense of Doctoral (Candidate) Theses in the Specialized Academic Council D 20.051.05 at the Institute of History and Political Science of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in 2008–2010", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 22–23, (2013), 572–577. (in Ukrainian).
- Korolko, Andrii. "Information on the Defense of Doctoral (Candidate) Theses in the Specialized Academic Council D 20.051.05 at the Institute of History and Political Science of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in 2013–2016", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 28, (2016), 265–269. (in Ukrainian).
- Korolko, Andrii. "Specialized Academic Council", *Institute of History and Political Science: 70 Years of Pedagogical, Scientific and Public Activity*, ed. professor M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : I. Ya. Tretiak publisher, 2010, 108–111. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola, Kostiuchok, Petro, "Institute of History, Ethnology and Archeology of the Carpathians", *Institute of History and Political Science: 70 Years of Pedagogical, Scientific and Public Activity*, editor. professor M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : I. Ya. Tretiak publisher, 2010, 91–98; Educational and Scientific Institute of History, Ethnology and Archeology of the Carpathians, 2010, 91–98. (in Ukrainian).
- Raivivskyi, Ihor. "Information on the Defense of Candidate's Theses in the Specialized Academic Council K 20.051.05 at the Faculty of History of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in 2003", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 9, (2003), 204–205. (in Ukrainian).
- Raivivskyi, Ihor. "Information on the Defense of Candidate's Theses in the Specialized Academic Council K 20.051.05 at the Faculty of History of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in 2004", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 10, (2004), 281–282. (in Ukrainian).
- Raivivskyi, Ihor. "Information on the Defense of Candidate Theses in the Specialized Academic Council K 20.051.05 at the Institute of History and Political Science of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in 2005", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 11, (2006/2007), 332–333. (in Ukrainian).
- Raivivskyi, Ihor. "Information on the Defense of Candidate Theses in the Specialized Academic Council K 20.051.05 at the Institute of History and Political Science of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in 2006", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 12–13, (2006/2007), 471–474. (in Ukrainian).
- "Specialized Academic Councils". Access is granted, <https://ipmv.pnu.edu.ua/спеціалізовані-вчені-ради/> (in Ukrainian).
- Vitenko, Mykola. "Scientific Center for the Study of the Ukrainian National Liberation Movement of the Vasyl Stefanyk Institute of History and Political Science of the Precarpathian National University and the Ivan Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine", *Institute of History and Political Science: 70 Years of Pedagogical, Scientific and Public Activity*, editor. professor M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk : I. Ya. Tretiak publisher, 2010, 98–102. (in Ukrainian).

УДК 94(477)

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА КУГУТЯКА

ПЕТРО КОСТЮЧОК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8719-8723>
e-mail: petro.kostyuchok@pnu.edu.ua*

ЛІЛІЯ ЩЕРБІН

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра всесвітньої історії
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4456-6597>
e-mail: lilia.scherbin@pnu.edu.ua*

У статті проаналізовано педагогічну діяльність доктора історичних наук, професора, декана факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Миколи Кугутяка. Охарактеризовано основні аспекти викладацької діяльності М. Кугутяка, запроваджені на факультеті з його ініціативи навчальні курси, навчально-методичну літературу та матеріали.

Ключові слова: М. Кугутяк, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, історія України, філософія і методологія історії.

Педагогічна діяльність професора М. Кугутяка займає чільне місце в його життєписі. Це яскравий приклад універсальної людини, яка пройшла тривалий шлях від учителя до професора. Свою багатогранну діяльність на педагогічній ниві М. Кугутяк розпочав у 1981 р. вчителем історії Пасічнянської середньої школи. З 1984 р. працював асистентом кафедри загальної історії Івано-Франківського державного педагогічного інституту, з 1986 р. – старшим викладачем, з 1990 р. – доцентом кафедри історії України, з 1996 р. – професором кафедри.

У другій половині 1980-х рр. молодий викладач читав нормативний лекційний курс з історії СРСР радянського періоду, використовуючи проблемний підхід до висвітлення раніше замовчуваних сторінок історії: голодомор 1932–1933 рр., сталінські репресії, колективізація тощо. Під керівництвом М. Кугутяка працювало неформальне студентське об'єднання “Альтернатива”, учасники якого дискутували про важливі і маловивчені теми національної історії¹.

На тлі процесів перебудови та, відповідно, становлення окремої кафедри історії України в педагогічному інституті тоді ще доцент М. Кугутяк першим на теренах

¹ Ігор Цепенда, “До 60-річчя професора Миколи Кугутяка”, *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, Ч. 20–21 : До 60-річчя професора Миколи Кугутяка, (2012), 18.

Прикарпаття почав викладати для студентів комплексний курс новітньої історії України. За спогадами випусників тих часів, у лекційному курсі він позбувся формаційних підходів до висвітлення історичного процесу у XX ст., наголошував на об'єктивності його вивчення, окреслював суб'єктність української нації у вирі суспільно-політичних подій. Зокрема, він уперше почав розглядати національно-демократичну революцію 1917–1921 рр. з позицій українського державотворення та націєбудівництва, а події Другої світової війни – виключно з позицій боротьби українців проти нацизму та комунізму. Нові віяння історичного перфомансу у викладі М. Кугутяка спонукали тодішніх студентів до активної дослідницької діяльності, що своєю чергою спричинило революційне переосмислення ними національної історії та творення нової генерації вітчизняних істориків.

З початком 1990-х рр., викладаючи різноманітні навчальні курси, професор М. Кугутяк завжди намагався використовувати інноваційні форми й методи педагогічної майстерності, наголошував на важливості інтеграції навчально-виховного процесу для особистісного розвитку студентства, постійно на заняттях підтримував креативний підхід до висвітлення загальнонаціональної та локальної історії. З 1991 р. М. Кугутяк першим із вітчизняних педагогів-істориків у навчальному курсі новітньої історії України в провадженні освітнього процесу почав використовувати навчально-методичні матеріали, які ґрунтувалися виключно на архівних дослідженнях політичної історії західноукраїнських земель міжвоєнного періоду².

Вагомий вплив на творення нової генерації істориків, краєзнавців і етнографів справила публікація монографії “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)”³. Вона стала першим виданням, яке узагальнювало особливості політичної історії краю та ідею української соборності. Зауважимо, що покоління майбутніх істориків отримували знання про історію Галичини власне з цієї книги.

Микола Кугутяк – відомий вітчизняний освітній менеджер. Як талановитий організатор вищої історичної освіти в краї, знаний педагог та вмілий лектор професор започаткував за змістом, суттю та наповненістю цілком нові лекційні курси, які стали базисом для підготовки майбутніх фахівців-гуманітаріїв. Так, на лекціях та семінарах курсу “Україна в зарубіжних доктринах і стратегіях XX століття” студенти вивчали та вивчають роль і місце України в системі міжнародних відносин упродовж XX ст., зростаюче значення України у світовому геополітичному просторі.

Основні етапи розвитку філософії історії, сенс, спрямованість історії, моделі історії, еволюцію поглядів на місце й роль людини в історії, єдність та багатоманітність всесвітньої історії студенти вивчають з М. Кугутяком у курсі “Філософія і методологія історії”. Аналізуючи досягнення сучасної історичної науки, студенти мають змогу опанувати теоретичні основи історії: принципи, методи, підходи⁴.

² Прикарпаття – наш край : методичні рекомендації для учителів; кер. автор. колективу О. Ю. Карпенко; автор. колект.: М. В. Кугутяк та ін. (Івано-Франківськ : ІФОВ Педтовариства УРСР, 1989), 102; Микола Кугутяк, *Голодомор 1933-го і Західна Україна: Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років*; ред. О. М. Пилип'юк. (Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ, 1994), 72.

³ М. В. Кугутяк, *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)*. (Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ, 1993), 200.

⁴ М. В. Кугутяк, Л. В. Щербін, *Філософія і методологія історії : навчально-методичний посібник з курсу для підготовки фахівців зі спеціальності 032 “Історія та археологія” освітньо-кваліфікаційного рівня “Магістр”*. (Івано-Франківськ, 2016), 54.

Доволі неординарно та нетривіально професор Микола Кугутяк підійшов до викладання навчальної дисципліни “Міфологія”. На основі власних етноархеологічних студій останнього двадцятиліття, згідно з компаративістським підходом, студентам запропоновано досягнути спеціальну термінологію, класифікацію та зміст міфів, різні міфологічні системи, які побутують у народів світу⁵.

Курс “Духовна культура України” для підготовки фахівців за спеціальністю 032 “Історія та археологія” третього кваліфікаційного рівня “доктор філософії (PhD)” передбачає формування теоретичних знань і практичних навиків з дослідження духовного розвитку України в руслі сучасних теоретичних підходів історичної науки; ознайомлення аспірантів з історією та змістом духовної культури в контексті як історії, археології, так і суспільно-духовних процесів сьогодення; розширення світогляду аспірантів; формування комплексного історичного та духовного ядра їхнього світобачення, зміст якого творить суттєвий вплив на ефективність професійної діяльності та самореалізацію як істориків⁶.

Професор М. Кугутяк знаний як талановитий організатор вищої історичної освіти на Прикарпатті. Власне за його ініціативи і сприяння на базі історичного факультету успішно були ліцензовані й акредитовані освітні програми з історії, політології, етнології, міжнародних відносин, міжнародних економічних відносин. Після реформування переліку освітніх спеціальностей та системи акредитації освітніх програм він підтримував упровадження з цих напрямів підготовку фахівців магістерського, докторського рівнів та рівня доктора філософії.

Відзначимо, що М. Кугутяк – автор понад 20 навчально-методичних посібників. Його різноманітний історичний, етнологічний та етноархеологічний науковий доробок у вигляді відповідних публікацій є і залишиться важливим джерелом для надання високого рівня освітніх послуг та підвищення педагогічної майстерності.

Ще одним значним аспектом педагогічної діяльності професора М. Кугутяка є ефективна, результативна, вміла та вдала робота з молодим поколінням. Під його керівництвом за майже сорокаліття праці на педагогічній ниві десятки студентів успішно захистили магістерські, дипломні, бакалаврські та курсові роботи. Водночас протягом останнього тридцятиріччя він виховав цілу плеяду знаних науковців. За його керівництва, методичної допомоги й особистісної підтримки були вдало захищені біля 30 наукових досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата й доктора історичних наук.

Водночас професор М. Кугутяк започаткував етноархеологічну школу на Прикарпатті. Своїм невгамовним науковим ентузіазмом та прикладом за участю колег і студентства провів понад сто наукових розвідок у різних куточках краю, зробив чимало нових відкриттів, що сприяли переосмисленню давньої та пізньосередньовічної історії регіону.

Отже, професор М. Кугутяк у своїй педагогічній діяльності використовує сучасні інноваційні форми й методи читання лекцій і проведення семінарських занять,

⁵ М. В. Кугутяк, *Міфологія : навчально-методичні рекомендації з курсу (анотація лекційного курсу, плани семінарських занять): для підготовки фахівців за напрямом підготовки 032 “Історія та археологія (Етнологія)” кваліфікаційного рівня “Магістр”*. (Івано-Франківськ, 2016), 23.

⁶ М. В. Кугутяк, *Духовна культура України : навчально-методичні вказівки з навчального курсу (самостійна, індивідуальна робота, комплект контрольних робіт) для підготовки фахівців за напрямом підготовки 032 “Історія та археологія” третього кваліфікаційного рівня “доктор філософії (PhD)”*. (Івано-Франківськ, 2021), 46.

удосконалює системи діагностики знань студентів, цифрові інструменти та проєктні підходи для посилення індивідуалізації, взаємодії, творчості та співпраці між студентами, сприяє розкриттю їхніх здібностей, прогресу в опануванні навчального матеріалу, їхньому фаховому становленню. Він є ініціатором запровадження нових навчальних курсів, які сприяють професійному зростанню майбутніх істориків, формуванню світогляду, громадянської активної позиції.

Наукові дослідження М. Кугутяка спричинили розробку нових нормативних і вибіркового курсів для здобувачів освіти різних рівнів. Висока компетентність, педагогічна майстерність, академічні знання, ініціативність, креативність, чудове вміння спілкуватися та слухати вирізняють М. Кугутяка. Він постійно вдосконалюється, щоб бути в курсі новинок у своїй спеціальності та мати можливість навчати їм своїх учнів.

PEDAGOGICAL ACTIVITY OF PROFESSOR MYKOLA VASYLIOVICH KUGUTYAK

PETRO KOSTIUCHOK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Ethnology and Archeology
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://0000-0001-8719-8723>
e-mail: petro.kostyuchok@pnu.edu.ua*

LILIA SHCHERBIN

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of World History
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://0000-0002-4456-6597>
e-mail: lilia.scherbin@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The article analyzes the pedagogical activity of the Doctor of Historical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Mykola Kugutyak is a well-known national educational manager. The main aspects of M. Kugutyak's teaching activity are characterized, the educational courses, educational and methodological literature and materials are introduced at the faculty on his initiative.

As a talented organizer of higher historical education in the region, a well-known teacher and a skilled lecturer, the professor initiated completely new lecture courses in terms of content, which became the basis for training future specialists.

Professor M. Kugutyak is known as a talented organizer of higher historical education at Precarpathian University. Due to his initiative and assistance, educational programs on history, political science, ethnology, international relations, international economic relations were successfully licensed and accredited on the basis of the Faculty of History. After reforming the list of educational specialties and the system of accreditation of educational programs, he introduced the training of specialists at the master's, doctoral and doctor of philosophy levels in these areas.

It is noted that M. Kugutyak is the author of more than 20 educational and methodological works. His diverse historical, ethnological and ethnoarcheological scientific heritage in the form of relevant publications is and will remain an important source for providing high-level educational services and improving pedagogical skills.

Another significant aspect of the pedagogical activity of Professor M. Kugutyak is effective, efficient, skillful and successful work with the younger generation. Under his leadership, over almost

forty years of work in the pedagogical field, dozens of students successfully defended their master's, bachelor's and course theses. At the same time, during the last thirty years, he educated a number of famous scientists. Under his guidance, methodical assistance and personal support, about 30 scientific researches for obtaining a candidate and a doctor degrees of historical sciences were successfully defended.

At the same time, Professor M. Kugutyak started an ethnoarcheological school in the Carpathians. With his indomitable scientific enthusiasm and example, with the participation of colleagues and students, he conducted more than a hundred scientific explorations in various places of the region, made many new discoveries that contributed to the rethinking of the ancient and late medieval history of the region.

Therefore, in his pedagogical activity, Professor M. Kugutyak uses modern innovative forms and methods of lecturing and conducting classes, improves systems for diagnosing students' knowledge, digital tools and project approaches to strengthen individualization, interaction, creativity and cooperation between students, promotes the disclosure of their abilities, progress in mastering the educational material, their professional growth. He is the initiator of the introduction of new educational courses that contribute to the professional growth of future historians, the formation of a worldview, and an active civic position.

The scientific researches of M. Kugutyak led to the development of new normative and elective courses for students of various levels of education. M. Kugutyak possesses high competence, pedagogical skill, academic knowledge, initiative, creativity, excellent ability to communicate and listen. He is constantly improving himself in order to be aware of new developments in his specialty and to be able to teach his students with the help of them.

Key words: M. Kugutyak, pedagogical activity, pedagogical skills, history of Ukraine, philosophy and methodology of history, initial materials, competence.

REFERENCES

Kugutyak, M. V. *Halychyna: Pages of History. An Outline of the Socio-Political Movement (19th Century – 1939)*. Ivano-Frankivsk : Publishing House of PNU, 1993, 200. (in Ukrainian).

Kugutyak, M. V. *Mythology: Educational and Methodological Recommendations for the Course (Annotation of the Lecture Course, Plans for Seminar Classes): for the Training of Specialists in the Field of Training 032 "History and Archeology (Ethnology)" of the "Master" Qualification Level*. Ivano-Frankivsk, 2016, 23. (in Ukrainian).

Kugutyak, M. V. *Spiritual Culture of Ukraine: Educational and Methodological Guidelines for the Educational Course (Independent, Individual Work, a Set of Control Papers) for the Training of Specialists in the Field of Training 032 "History and Archeology" of the Third Qualification Level "Doctor of Philosophy (PhD)"*. Ivano-Frankivsk, 2021, 46. (in Ukrainian).

Kugutyak, Mykola. *The Holodomor of 1933 and Western Ukraine: The Tragedy of the Naddniprianshchyna Against the Background of the Social Attitudes of the Western Ukrainian Public in the 20s and 30s*; ed. O. M. Pylypiuk. Ivano-Frankivsk : Publishing House of PNU, 1994, 72. (in Ukrainian).

Kugutyak, M. V., Shcherbin, L. V. *Philosophy and Methodology of History: Educational and Methodological Manual for the Course for Training Specialists in the Specialty 032 "History and Archeology" of the Educational Qualification Level "Master"*. Ivano-Frankivsk, 2016, 54. (in Ukrainian).

Prykarpattia – Our Region: Methodical Recommendations for Teachers; driver author. team O. Yu. Karpenko; author. collec.: M. V. Kugutyak and others. Ivano-Frankivsk : IFOV Agricultural Societies of the Ukrainian SSR, 1989, 102. (in Ukrainian).

Tsependa, Ihor. "To the 60th Anniversary of Professor Mykola Kugutyak", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 20–21: To the 60th Anniversary of Professor Mykola Kugutyak, (2012), 18. (in Ukrainian).

ІСТОРІЯ

УДК 902.2(477.86)

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ГОРОДИЩЕ В ЧЕРНЕЛИЦІ: ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТКИ*

ВІТАЛІЙ НАГІРНИЙ

Ягеллонський університет
Інститут історії, відділ історії Східної Європи
вул. Голембя, 13, Краків, 31-007, Республіка Польща
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4360-7729>
e-mail: vitaliy.nagirnyy@uj.edu.pl

У статті описано історію вивчення середньовічного руського городища на околицях смт Чернелиця Городенківського району Івано-Франківської області. Охарактеризовано перші археологічні розвідки в цьому регіоні, показано зацікавлення об'єктом у міжвоєнний та радянський періоди, проаналізовано спеціалізовані студії вітчизняних дослідників з кінця ХХ ст. Представлено результати комплексного історико-археологічного, топографічного і містобудівного аналізу об'єкта на основі попередніх досліджень 2012–2013 і 2016 рр.

Ключові слова: Чернелиця, Чернелиця IV, Покуття, середньовічне городище, археологічна пам'ятка.

Середньовічне городище в Чернелиці внесене до Реєстру пам'яток археології національного значення України під назвою Чернелиця IV¹. Воно знаходиться на високому трикутному мисі на правому березі р. Дністер на відстані трьох кілометрів на північний схід від смт Чернелиця Городенківського району Івано-Франківської області. Городище займало площу біля 5 га, мало тридільну структуру (дитинець, боярсько-дружинна частина, посад) і було захищене стрімкими схилами мису та трьома лініями земляних валів, ровів і дерев'яних укріплень². Нижню межу функціонування городища прийнято датувати серединою Х ст. або ХІ ст.³ Щодо верхньої межі, то найбільш правдоподібною видається думка, що воно припинило своє існування внаслідок одного з татарських нападів у ХVІ ст. або навіть у першій половині ХVІІ ст.⁴

* За допомоги в пошуку матеріалів до даної статті висловлюю щирю подяку працівниці Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Галині Микитюк.

¹ “Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України станом на 27 березня 2007 р.”, *Законодавство України*. Доступ отримано, <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-%D0%BF>

² Загальна характеристика об'єкта див. у працях: Зеновій Федунків та ін., “Давньоруське городище Чернелиця IV: результати попередніх досліджень”, *Княжа доба*, no. 8, (2014), 225–234; Віталій Нагірний, “Середньовічне городище в Чернелиці: загальна характеристика”, *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Проблеми їх збереження та використання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції до 80-річчя від дня народження Михайла Рожка, 6–7 червня 2019 р., Львів–Урич*, відп. за вип. Роман Миська, (Львів, 2019), 25–26.

³ Богдан Томенчук, *Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень. 1976–2006 рр.* (Івано-Франківськ : видавець І. Я. Третяк, 2008), 488–489.

⁴ В історичній науці зустрічаємо припущення, що городище могло бути знищене монголами в середині ХІІІ ст. (Богдан Томенчук, *Археологія городищ Галицької землі*, 488–489) або припинило своє існування в ХV ст. (Зеновій Федунків та ін., “Давньоруське городище Чернелиця IV: результати попередніх досліджень”, 227). Однак найновіші дослідження показують, що воно існувало принаймні до ХVІ ст. (Vitaliy Nagirnyy, “Czernelica nad Dniestrem – od grodu średniowiecznego do miasta nowożytnego”, *Krakowskie Pismo Kresowe*, no. 10, (2018), 14–15).

У даній праці спробуємо показати коли і як ця пам'ятка потрапила в орбіту зацікавлень істориків і археологів та охарактеризуємо сучасний стан її вивчення.

Перші археологічні розвідки на Покутті розпочалися в середині 1870-х рр. З ініціативи Археологічної комісії Академії знань (Akademia Umiejętności) у Кракові до Покутського регіону був делегований Адам Гонорій Кіркор (Adam Honory Kirkor), котрий протягом 5 тижнів проводив археологічні пошуки на території сучасних Тлумацького, Городенківського, Снятинського і Коломийського районів⁵. На жаль, згаданий археолог обминув стороною Чернелицю і її околиці⁶. Однак результати його пошуків, опубліковані в 1876 р., показали перспективи археологічного вивчення Покуття і зумовили зростання зацікавлення дослідників даним регіоном.

Під впливом експедиції А. Кіркора археологічні розвідки в околиці Чернелиці розпочав Владислав Пшебиславський (Władysław Przebysławski), власник маєтку в сусідньому с. Уніж і член Грона консерваторів Східної Галичини у Львові. У 1877 р. він виявив фрагменти кераміки і кам'яні поховання, котрі датував періодом між 5000 і 2500 рр. до н. е.⁷ Археологічні починання В. Пшебиславського в Чернелиці, попри його активну участь в охороні місцевих історичних пам'яток⁸, не отримали продовження і дослідник сконцентрувався на вивченні об'єктів у сусідніх місцевостях та на лівобережжі Дністра⁹.

Наступні поверхневі розвідки в цьому регіоні мали місце тільки через пів століття після В. Пшебиславського. У 1930-х рр. околиці Чернелиці разом із городищем оглянув Ярослав Пастернак¹⁰, а в 50–60-х рр. XX ст. – радянські археологи¹¹. Наприкінці 60-х і в 70-х рр. XX ст. городище в Чернелиці вперше появилось на сторінках популярно-наукових видань: у 1969 р. воно було згадане в туристичному путівнику Прикарпаття¹², 1978 р. його занотували представники української еміграції в Канаді – Ярослав Пастернак¹³, про якого вже йшлося вище, та виходець із Чернелиці Клим Трачук¹⁴.

⁵ Adam Kirkor, *Pokucie pod względem archeologicznym*. (Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1876), 1.

⁶ Ibid, 1–2, przyp. 1 (там детальний перелік місцевостей, у яких проводив свої пошуки А. Кіркор).

⁷ Władysław Przebysławski, *Repertorium zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicyi Wschodniej*. (Lwów : Wydawnictwo Grona c. k. Konserwatorów Galicyi Wschodniej, 1906), 25. Хронологія, запропонована В. Пшебиславським, без сумніву, вимагає верифікації сучасними археологами. Див. також: Bohdan Janusz, *Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej*. (Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1981), 114 (перше видання: Lwów, 1919).

⁸ Magda Arsenicz, “Losy zamku w Czernelicy na Pokuciu w latach 1880–1939 w świetle badań archiwalnych”, *Wiadomości Historyczne*, no. 5, (2014), 12.

⁹ Див.: Władysław Przebysławski, *Repertorium zabytków przedhistorycznych*, 9–59.

¹⁰ Ярослав Пастернак, “Городенщина в безодні віків”, *Городенщина. Історично-мемуарний збірник*, ред. Михайло Марунчак, (Нью-Йорк–Торонто–Вінніпег : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1978), 22. Наповерхневий характер розвідок Я. Пастернака вказує відсутність Чернелиці в переліку археологічних пам'яток, котрі львівський археолог досліджував офіційно, див.: Ігор Коваль, Іван Миронюк, *Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України*. (Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006), 213–215.

¹¹ Див.: *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (каменный век)*, авт. кол. Р. Т. Грибович и др. (Киев : Наукова думка, 1987), 28–29, 83.

¹² *Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник*. (Ужгород : Карпати, 1969), 184.

¹³ Ярослав Пастернак, “Городенщина в безодні віків”, 22.

¹⁴ Клим Трачук, “Містечко Чернелиця”, *Городенщина. Історично-мемуарний збірник*, ред. Михайло Марунчак, (Нью-Йорк–Торонто–Вінніпег : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1978), 471.

Останній навіть помістив у своїх працях короткий опис об'єкта: “При вході з Залісся до лісу, по правому боці є чотирикутна площа величиною 100х100 м обведена валом. Сама площа рівна, дещо поросла кущами. Її використовували під сінокіс. Вал поріс грубими черешнями і ліщиною”¹⁵. За версією того ж автора, за княжих часів тут існувала укріплена боярська садиба і невелике село¹⁶. Інформація К. Трачука, відтворена автором, імовірно, тільки по пам'яті, оскільки містить поважні неточності, особливо щодо розмірів і форми поселення.

Переломним моментом у вивченні історичного об'єкта в Чернелиці стала випадкова знахідка – в 1987 р. мешканець Коломиї, під час збирання грибів, виявив на східному схилі мису біля валу городища срібний скарб із десятка предметів. Незабаром після цього, місце знахідки детально обстежив івано-франківський археолог Богдан Томенчук, котрий виявив ще кілька речей. У цілому скарб складався з 18 предметів: 2 браслети, 2 кулони, 11 сережок київського типу з намистинами, 3 скроневих кільця¹⁷.

Тоді ж Б. Томенчук провів перші фахові археологічні дослідження на городищі – виконав його обміри, здійснив розвідкові розкопки і розрізи валів та виявив фрагменти кераміки XII–XIII ст. На підставі обстеження ним було відтворено характер планувальної структури й особливості оборонної системи городища. Результати досліджень археолог коротко описав у формі неопублікованого звіту та короткій статті, підготовлених до “Зводу пам'яток історії та культури Івано-Франківської області”¹⁸.

Він першим відмітив, що поселення складається з трьох майданчиків, укріплених високими валами та ровами з напільного, південно-західного боку, має культурний шар товщиною 10–15 см, сліди житла ранньозалізного часу, фрагменти кераміки фракійського гальштату та кераміки XII–XIII ст., сліди укріплень – ескарпів, а в північно-західному куті другого майданчика простежується невелике штучне підвищення 20х10 м. Б. Томенчук виявив також сліди невеликого поселення (1 га) на захід від городища¹⁹. Дослідник спробував визначити і хронологічні рамки функціонування поселення. На його думку, воно було засноване в X ст. або найпізніше в XI ст., знищене монголами в середині XIII ст.²⁰

Видавалося б, що введення городища до наукового обігу, а також його значні розміри і виявлений археологічний скарб викличуть значне зацікавлення дослідників даним об'єктом. Однак він ще значний час залишався “непоміченим” істориками і краєзнавцями. За винятком Б. Томенчука²¹, інші автори або взагалі не писали про

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

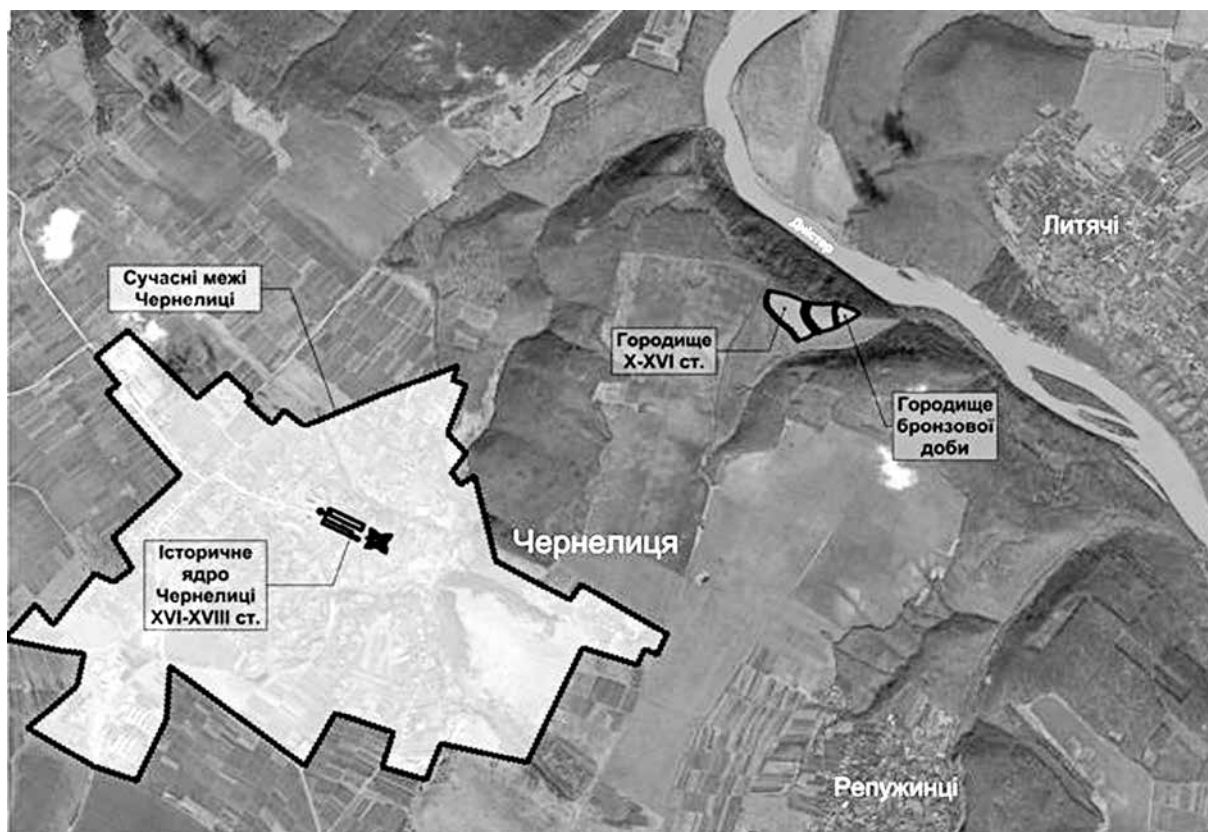
¹⁷ Наталія Палійчук, “Срібний скарб з Чернелиці”, *Ямгорів*, по. 11–12, (2004), 60–61.

¹⁸ Богдан Томенчук, “Звіт про археологічні дослідження, проведені в 1988 році на городищі в с. Буківна Тлумацького району Івано-Франківської області, та розвідки городищ”, Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук України в Києві, 1988/86; Богдан Томенчук, “Городище Чернелиця IV”. Стаття до “Зводу пам'яток історії та культури Івано-Франківської області”. Рукопис, Архів НРВ “Звід пам'яток історії та культури Івано-Франківської області”, папка Городенківський район.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid. Див. також: Богдан Томенчук, *Археологія городищ Галицької землі*, 488–489.

²¹ Ibid. Див. також найновішу працю цього автора: Богдан Томенчук, *Галич і Мала Галицька земля XII–XIII ст. Історична топографія городищ*. (Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016), 271.

Світлина 1. Городище Чернелиця IV, історичне ядро Чернелиці XVI–XVIII ст. і сучасна Чернелиця. Ситуаційна схема. Автор Л. Квятковський (2016).

городище в Чернелиці²², або обмежувалися тільки лаконічними згадками нього²³. Позитивним винятком стала тільки стаття Наталії Палійчук, у котрій детально описано срібний скарб (18 жіночих ювелірних прикрас), знайдений 1987 р., що в даний час зберігається у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею²⁴.

Ситуація з вивченням городища почала змінюватися тільки в другому десятилітті ХХІ ст. Поштовхом до чергового етапу студій стали польові дослідження Чернелицького замку групою українських і польських науковців протягом 2012–2017 рр.²⁵. Вивчаючи фортифікаційну споруду Нового часу в центрі сучасного селища, дослідники (Лариса Поліщук, Зеновій Федунків, Віталій Нагірний) звернули увагу і на середньовічне городище в околицях Чернелиці. У 2012 р. ними були виконані детальні обміри об'єкта, напівінструментальна зйомка території, графічна і документальна фотофіксація сучасного

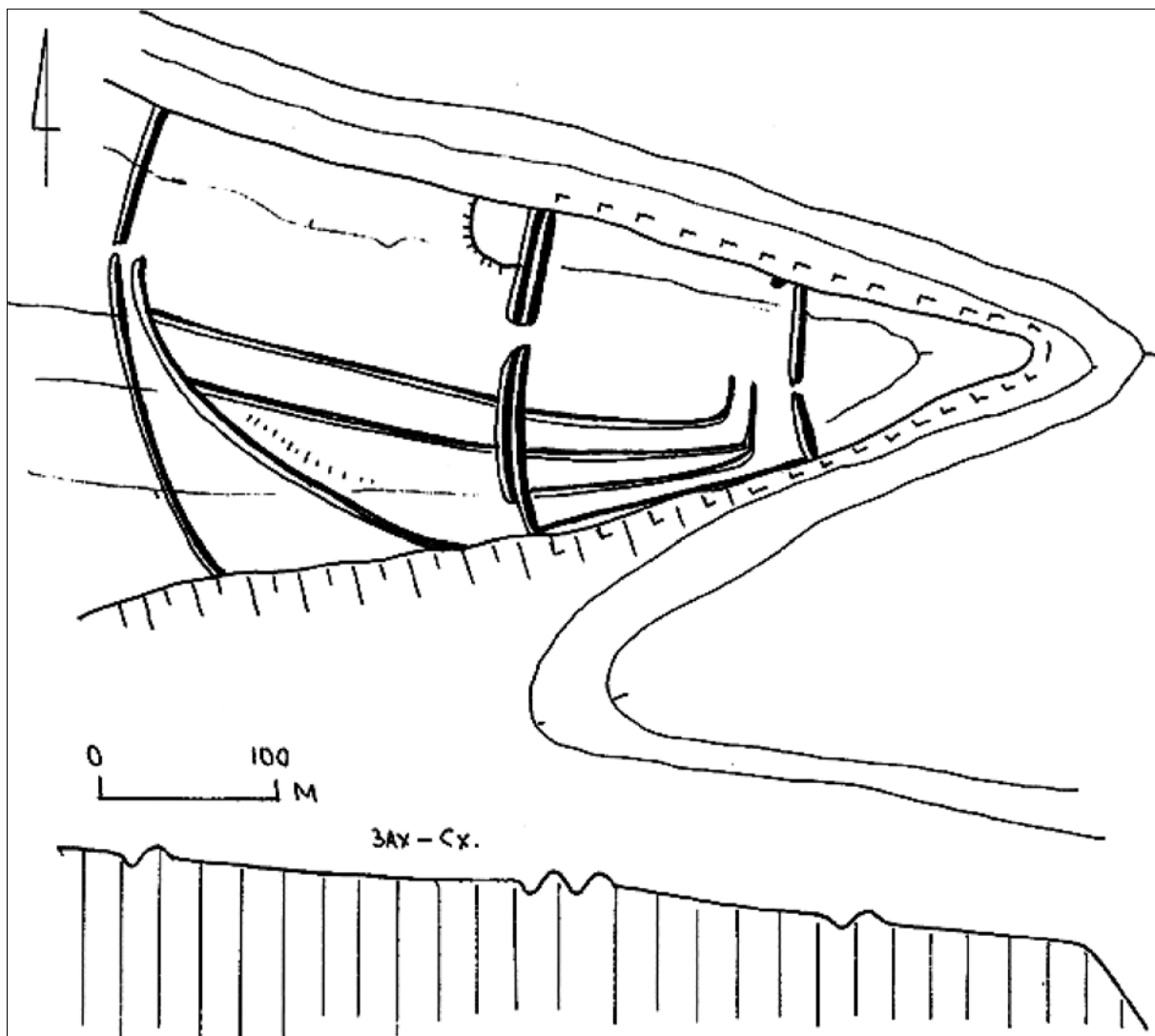
²² Як приклад можна навести працю: Володимир Никифорок, Роман Смеречанський, *Старожитності Городенківщини*. (Снятин : Над Прутом, 1995), 20.

²³ Див. наприклад: Ігор Випасняк, Ярослав Яценюк, *Чернелиця – містечко над Дністром (Короткий історичний нарис)*. (Чернівці : Технодрук, 2007), 10; Роман Смеречанський, Олександр Каглян, Володимир Никифорок, *Городенківщина стежками століть*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009), 35–36; Ярослав Николович, *Закувала зозуленька ой під Чернелищев. Нариси, документи з історії містечка*. (Львів : Апріорі, 2013).

²⁴ Наталія Палійчук, "Срібний скарб з Чернелиці", 60–62.

²⁵ Опис першого етапу досліджень Чернелицького замку див.: Віталій Нагірний, "Наукові дослідження Чернелицького замку в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.", *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, по. 26, (Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015), 11–12.

стану пам'ятки. У серпні того ж року та у квітні 2013 р. працівники і студенти Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Лариса Поліщук, Зеновій Федунків, Христина Василів, Оксана Дуфенюк) виконували додаткові обміри для уточнення планувальної структури городища. За результатами обмірної фіксації дослідники накреслили схему плану укріплень городища на топографічній підоснові (М 1:5000), виконаній у 2011 р. ДП “Карпатське підприємство геодезії, картографії та кадастру”²⁶.

Світлина 2. Схема планувальної структури та розрізу по території городища, виконана Б. Томенчуком (1987).

Ще одна українсько-польсько-чеська експедиція (Павел Варжека, Віталій Нагірний) на досліджуваний об'єкт мала місце в травні 2016 р. Поверхневі обстеження і неінвазійний збір матеріалів дали цікаві результати – були виявлені фрагменти кераміки (від залізного віку до XVI ст.), а також залишки будівельної глини і кісток тварин.

²⁶ Зеновій Федунків та ін., “Давньоруське городище Чернелиця IV: результати попередніх досліджень”, 228.

Результатом згаданих вище обстежень 2012–2013 рр. та 2016 р. стала серія публікацій, що побачили світ 2013–2019 рр.²⁷ Вони дозволили зафіксувати сучасний стан городища, уточнити його розміри, визначити характер поселення, а також скоригувати верхню межу його функціонування.

Обстеження городища у 2012–2013 рр. дали можливість встановити таке: майданчик в урочищі Перекопи утворений з півночі і сходу стрімким схилом Дністровського каньйону, з півдня – пологим схилом яру з глибоким тальвегом, із заходу – рівниною, яка, очевидно, крім валів і ескарпів, захищалася складною системою дерев'яно-земляних укріплень; загальна площа поселення складає біля 5 га; воно належить до мисових трикутних городищ, поширених на цілому Середньому Подністров'ї; поселення має складну структуру з суміжними майданчиками і комбіновану лінію укріплень; відстань від нього до р. Дністер по вододілу близько 0,6 км; на час обстеження майданчик повністю заліснений; з напільної західної сторони збереглося три лінії валів (середня лінія з подвійним валом) з ровами, три майданчики між ними, фрагменти невисоких поздовжніх валів і терас із залишками ескарпування на південних схилах другого і третього майданчиків; на верхівці мису виявлено ймовірну садибу місцевого урядника або знатної особи з розташованою нижче господарською терасою; там же зберігся бетонний дот часів Першої світової війни²⁸.

Отримані нові дані про поселення дозволяють припускати, що на початковому етапі існування (період належності до держави київських Рюриковичів) воно мало характер прикордонного укріплення. Включення поселення до складу держави галицьких Ростиславовичів, а згодом галицько-волинських Романовичів, віддаленість від зовнішніх кордонів нового князівства і вигідне розташування на важливому торговельному шляху з Галича до Константинополя, що проходив по р. Дністер, привели до перетворення прикордонного форпосту на поселення значних розмірів з тридільною структурою (дитинець, боярсько-дружинна частина, посад).

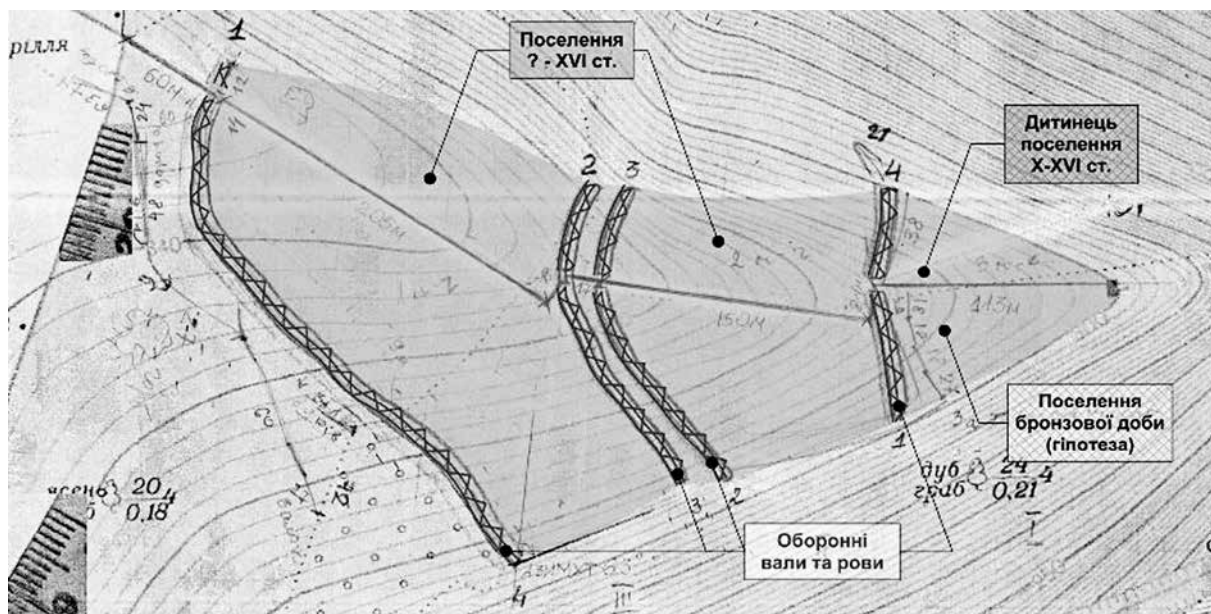
Суттєво уточнити можна також верхню межу функціонування поселення. До цього часу в науковій літературі висловлювалися думки, що воно могло бути знищене монголами в середині XIII ст.²⁹ або припинило своє існування в XV ст.³⁰ Однак наявність на городищі фрагментів кераміки, котра датується XVI ст., а також виявлення обпаленої будівельної глини дозволяють вважати, що місто існувало принаймні до XVI або навіть

²⁷ Vitalij Nagirnyj, "Dawnoruski grod w Czernelicy", *Kurier Galicyjski*, no. 21 (139), 2013, 17; Зеновій Федунків та ін., "Давньоруське городище Чернелиця IV: результати попередніх досліджень", 225–234; Віталій Нагірний, "Чернелиця: основні етапи містобудування", *Галич і Галицька земля: досвід і проблеми збереження історико-архітектурної спадщини середньовічних міст в Україні та Європі*. (Галич : Національний заповідник "Давній Галич", 2016), 344–352; Vitaliy Nagirnyy, "Czernelica nad Dniestrem – od grodu średniowiecznego do miasta nowożytnego", 9–24; Віталій Нагірний, "Чернелиця на Покутті: основні віхи історії містечка", *Алманах "Българска украинистика"*, no. 8, (2019), 96–105; Віталій Нагірний, "Середньовічне городище в Чернелиці: загальна характеристика", 25–26.

²⁸ Зеновій Федунків та ін., "Давньоруське городище Чернелиця IV: результати попередніх досліджень", 228–229.

²⁹ Богдан Томенчук, *Археологія городищ Галицької землі*, 488–489.

³⁰ Зеновій Федунків та ін. "Давньоруське городище Чернелиця IV: результати попередніх досліджень", 227.

Світлина 3. Схема плану основних укріплень городища Чернелиця IV за обмірами 2012 р. Масштаб оригіналу М 1:5000. Креслення Х. Василів (2013).

до першої половини XVII ст. і було зруйноване під час одного з татарських нападів на Покуття³¹.

Дослідження Б. Томенчука та експедицій 2012–2013 рр. і 2016 р. не тільки ввели до наукового обігу інформацію про городище в Чернелиці, але і дозволили встановити його розміри та зробити припущення щодо характеру поселення і ймовірних часових рамок його функціонування. З іншого боку, неінвазійні методи обстеження на цьому етапі фактично вичерпали свої можливості. Пролити більше світла на історію даного об'єкта зможуть археологічні розкопки.

THE MEDIEVAL HILLFORT IN CHERNELYTSIA: THE HISTORY OF THE STUDY OF THE OBJECT

VITALIY NAGIRNYI

Jagiellonian University

Institute of History, the Department of Eastern-European History

13 Gołębia st., Krakow, 31-007, Republic of Poland

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4360-7729>

e-mail: vitaliy.nagirnyy@uj.edu.pl

SUMMARY

The medieval castle in Chernelytsia is known in science as Chernelytsia IV. It is located on a high triangular bowl on the right bank of the river Dniester at a distance of three kilometers to the north-east of the village Chernelytsia in Horodenkivskyi district, Ivano-Frankivsk region. The hillfort occupied an area of about 5 hectares. It was divided into the dytynets, a boyar-retinue unit and a posad and was captured by three lines of earthen ramparts, ditches and wooden fortifications. It was founded in the middle of the 10th century or in the 11th century and existed till the 16th or the first half of the 17th century. The first general archeological research in this area was carried out in the

³¹ Vitaliy Nagirnyy, "Czernelica nad Dniestrem – od grodu średniowiecznego do miasta nowożytnego", 14–15.

second half of the 70s of the 19th century by Wladyslaw Przebyslawski. In the 1930s, the surroundings of Chernelytsia were examined by the Ukrainian archeologist Yaroslav Pasternak, and in the 50–60s of the 20th century by the Soviet archeologists. In the late 60^s – 70^s of the 20th century information about the fortified settlement in Chernelytsia appeared on the pages of popular scientific publications and in the works of representatives of the Ukrainian emigration to Canada for the first time. An important moment in the study of the site was the accidental discovery of a treasure trove of silver jewelry on its territory in 1987. As a result, the first professional research of the site was carried out by Ivano-Frankivsk archeologist Bohdan Tomenchuk. He carried out its archeological exploration and measurement, discovered silver jewelry and fragments of ceramics. The results of his research were described in the form of a report in 1988 and in some other works published in the first decade of the 21st century. After B. Tomenchuk introduced the indicated archeological memo into the science, for some time it remained “unnoticed” by other archeologists and historians. Only in 2012 Ukrainian and Polish researchers (Larysa Polishchuk, Zenovii Fedunkiv, Vitaliy Nagirnyy) conducted new studies of the settlement. A detailed measurement of the object and the territory was made, graphic and documentary photographs of its current state were taken. Then a detailed plan of the settlement was made on a topographic basis (1:5000). In May 2016, the fortified settlement was investigated by Ukrainian, Polish and Czech researchers (Pavel Vařeka, Vitaliy Nagirnyy). The fragments of ceramics and the remains of building materials were revealed. As a result of studies in 2012–2013 and 2016 a number of scientific publications appeared. They made it possible to clarify the size of the settlement, to determine its character, to clarify the chronological framework of its existence, and also to record the current state of the object. The new data allow us to consider that the settlement, at the initial stage of its existence (when it was becoming a part of the Riurykids’ state), had the character of boundary fortification. At the next stage (after the Halych Rostyslavovychs, and later the Halych-Volynian Romanovychs became the part of the state), it began to develop and grew into a town with a triple structure (dytynets, boyars and squad part, posad). We can also consider that the settlement did not disappear after the Mongol attack, but functioned until the 16th or the first half of the 17th century and was burned down during one of the Tatar attacks on Pokuttia. It must also be emphasized that non-invasive methods have exhausted their capabilities at the present stage of research. Only archeological excavations can provide new data.

Key words: Chernelytsia, Chernelytsia IV, Pokuttia, the medieval hillfort, archeological monument.

REFERENCES

“About the Registration of the Historical Monuments, Pieces of Monumental Art and Archeology of National Heritage in the State Register of Immovable Monuments of Ukraine as on March 27, 2007”, *Ministerial Order of December 20, 2001*. Accessed, <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-%D0%BF>. (in Ukrainian).

Archeology of Prykarpattia, Volyn and Zakarpattia (The Stone Age), author’s collective R. T. Hrybovych et al. Kyiv : Naukova Dumka, 1987, 28–29. (in Russian).

Arsenicz, Magda. “The Fate of the Castle in Chernelytsia in Pokucie in the Years 1880–1939 in the Perspective of Archival Studies”, *Wiadomości Historyczne*, no. 5, (2014), 12. (in Polish).

Fedunkiv, Zenovii, et al. “Medieval Ruthenian Settlement Chernelytsia IV: Results of Preliminary Research”, *Kniazha Doba*, no. 8, (2014), 225–234. (in Ukrainian).

Janush, Bohdan. *Prehistoric Monuments of Eastern Halychyna*. Krakow : Jagiellonian University Printing House, 1981, 114 (first edition: Lwow, 1919). (in Polish).

Kirkor, Adam. *Pokuttia in Archeological Perspective*. Krakow : Jagiellonian University Printing House, 1876. (in Polish).

Koval, Ihor, Myroniuk, Ivan. *Yaroslav Pasternak – a Researcher of the Antiquities of Ukraine*. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria, 2006. (in Ukrainian).

Nagirnyy, Vitaliy. “Chernelytsia on Pokuttia: the Main Milestones in the History of the Town”, *Almanah “Bulgarska Ukrainistyka”*, no. 8, (2019), 96–105. (in Ukrainian).

Nagirnyy, Vitaliy. "Chernelytsia on the Dniester River – from a Medieval Town to a Modern City", *Krakowskie Pismo Kresowe*, no. 10, (2018), 14–15. (in Polish).

Nagirnyy, Vitaliy. "Chernelytsia: the Main Stages of Urban Development", *Halych and Halytska Land: Experience and Problems of Preserving the Historical and Architectural Heritage of Medieval Cities in Ukraine and Europe*. Halych : National Reserve "Ancient Halych", 2016, 344–352. (in Ukrainian).

Nagirnyy, Vitaliy. "Scientific Researches on the Castle of Chernelytsia in the Second Half of the 20th – the Beginning of the 21st Century," *Visnyk of the Precarpathian University. History*, no. 26, Ivano-Frankivsk : Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2015, 11–12. (in Ukrainian).

Nagirnyy, Vitaliy. "The Medieval Settlement in Chernelytsia: General Characteristics", Monuments of Tustan in the Context of the Development of the Carpathians. *Problems of Their Preservation and Use: Materials of the IV International Scientific and Practical Conference to the 80th Anniversary of the Birth of Mykhailo Rozhko, June 6–7, 2019, Lviv–Urych*, ed. Roman Myska, Lviv, 2019, 25–26. (in Ukrainian).

Nagirnyy, Vitaliy. "The Old Rutenian Town of Chernelytsa", *Kurier Halytskyi*, 21 (139), 2013. (in Polish).

Nykolovych, Yaroslav. "Zakuvala Zozulen'ka oy pid Chernelycev", *Essays, Documents on the History of the Town*. Lviv : Apriori, 2013. (in Ukrainian).

Nykyforuk, Volodymyr, Smerechanskyi, Roman. *Antiquities of Horodenka Region*. Sniatyn : Nad Prutom, 1995, 20. (in Ukrainian).

Paliichuk, Natalia. "Silver Treasure from Chernelytsia", *Yamhoriv*, 11–12, (2004), 60–61. (in Ukrainian).

Pasternak, Yaroslav. "The Horodenka Region through the Centuries", *The Horodenka Region. Historical-Memoir Collection*, ed. Mykhailo Marunchak. New York–Toronto–Winnipeg : Shevchenko Scientific Society, 1978. (in Ukrainian).

Przebyslawski, Wladyslaw. *A Repertory of Prehistoric Monuments on the Outskirts of Sixteen Districts of Eastern Halychyna*. Lviv : Publishing house c. k. Conservators of Eastern Halychyna, 1906, 25. (in Polish).

Smerechanskyi, Roman, et al. *The Horodenka Region through the Centuries*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2009, 35–36. (in Ukrainian).

Soviet Prykarpattia. Guidebook. Uzhhorod : Karpaty, 1969. (in Ukrainian).

Tomenchuk, Bohdan. *Archeology of Hillforts of the Land of Halych. Halychyna and Bukovyna Part of Prykarpattia. Research Materials. 1976–2006*. Ivano-Frankivsk : Publisher I. Ya. Tretiak, 2008, 488–489. (in Ukrainian).

Tomenchuk, Bohdan. *Halych and Small Halych Land in the 12th–13th Centuries. Historical Topography of Settlements*. Ivano-Frankivsk : Symphoniiia Forte, 2016, 271. (in Ukrainian).

Tomenchuk, Bohdan. "Report on Archeological Research Conducted in 1988 at the Settlement in the Village of Bukivna of the Tlumach District of the Ivano-Frankivsk Region, and Explorations of Settlements", *Scientific Archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine in Kyiv*, 1988/86. (in Ukrainian).

Tomenchuk, Bohdan. "The Settlement Chernelytsia IV". Article to the "Compendium of Monuments of History and Culture of the Ivano-Frankivsk Region". Manuscript, Archives of the State Historical and Cultural Center of the Ivano-Frankivsk Region, folder Horodenka district. (in Ukrainian).

Trachuk, Klym. "The Town of Chernelytsia", *The Horodenka Region. Historical-Memoir Collection*, ed. Mykhailo Marunchak. New York–Toronto–Winnipeg : Shevchenko Scientific Society, 1978, 471. (in Ukrainian).

Vypasniak, Ihor, Yatseniuk, Yaroslav. *Chernelytsia – a town on the Dniester (Brief Historical Sketch)*. Chernivtsi : Technoprynt, 2007. (in Ukrainian).

УДК 94:329.17(477.83/86-11) “1920”

СТАНИСЛАВІВ – ТИМЧАСОВА СТОЛИЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЛИПЕНЬ, ВЕРЕСЕНЬ–ЖОВТЕНЬ 1920 р.)

МИКОЛА ЛИТВИН

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
відділ “Центр дослідження українсько-польських відносин”
вул. Козельницька, 4, Львів, Україна, 79000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>
e-mail: lytvynmr@gmail.com*

У статті доведено, що Станиславів (нині Івано-Франківськ) був не лише тимчасовою столицею Західно-Української Народної Республіки (січень–травень 1919 р.), а й Української Народної Республіки (липень, вересень – жовтень 1920 р.). У цей час у місті працювала Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки на чолі з істориком В'ячеславом Прокоповичем. На засіданнях уряду обговорювалися не лише питання поточної політики, а й стратегічні проблеми – укладання Конституції УНР, розробка законопроекту про державний устрій Української Народної Республіки. Велику увагу урядовці приділили вирішенню актуальних питань внутрішньої політики держави – реорганізації місцевих органів влади, фінансуванню підготовки і друку шкільних підручників, відновленню залізничного транспорту і поштово-телеграфного зв'язку на визволених територіях, пропаганді національно-державної ідеї серед місцевого населення. Чимало коштів виділено на реорганізацію та зміцнення армії.

Міністри регулярно обговорювали актуальні питання зовнішньої політики – перебіг мирних переговорів у Мінську і Ризі, діяльність української військової місії у Варшаві, становище української військово-політичної еміграції у Польщі, можливість заключення антибільшовицької військової конвенції з генералом Павлом Врангелем. Загалом діяльність Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки у Станиславіві сприяла популяризації ідей відродження незалежності України, актуалізувала потребу об'єднання українських земель у єдиній державі.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, уряд, Станиславів, зовнішня і внутрішня політика.

Історики, як правило, не лише пишуть/реконструюють, а й творять історію – вибудовують власні наукові парадигми, актуалізуючи нові синтези, спростовуючи (чи творячи) історичні міфи. Власне професор історії Микола Кугутяк належить до тих науковців-енциклопедистів, хто не лише задовольняє власні творчі амбіції, а й чутливо реагує на суспільні запити, духовні потреби, політичні виклики доби. Академічний вишкіл випускник історико-педагогічного факультету Івано-Франківського державного педінституту ім. В. Стефаника здобув у Інституті суспільних наук АН УРСР (нині Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), що дав українській науці знаних учених – Володимира Грабовецького, Олександра Карпенка, Юрія Сливку, Михайла Швагуляка, Ярослава Ісаєвича, які прямо чи опосередковано були причетними до формування професійних зацікавлень майбутнього вченого й організатора науково-освітнього процесу на факультеті історії, політології і міжнародних відносин Прикарпат-

ського національного університету ім. В. Стефаника. Нині доробок професора складають історичні та археографічні праці, присвячені українському визвольному рухові новітньої доби, насамперед Українській революції 1914–1923 рр., міжвоєнній добі, історичній/культурній пам'яті народу. Окремо відзначимо фундаментальні роботи з літопису Західно-Української Народної Республіки, які побачили світ за наукового редагування вченого¹. Вказані дослідження, зокрема авторства Миколи Кугутяка, Івана Монолатія, Олега Павлишина, Миколи Вітенка та ін., висвітлюють внутрішню та зовнішню політику ЗУНР, розкривають долі її державних та військових діячів. Згадані праці реконструюють також перебування у Станиславові Державного Секретаріату, Української Національної Ради, діяльність її комісій (земельної, військової, законодавчої, фінансової, шкільної, заграничних справ, технічної відбудови, суспільної опіки, комунікації, адміністративної); розкривають механізм ухвалення законів держави – про основи шкільництва (13 лютого 1919 р.), про вживання мови у внутрішньому та зовнішньому урядуванні (8 квітня 1919 р.), про право громадянства (18 квітня 1919 р.), земельного закону (14 квітня 1919 р.). У цей час місто набувало українського характеру, про що свідчила українізація назв вулиць на честь князя Лева, короля Данила, гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Івана Виговського, письменників Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Юрія Федьковича, Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка, Лесі Українки, історика і державного діяча Михайла Грушевського. Соборні настрої мешканцям тимчасової столиці ЗУНР (Західної Обласі УНР) несли гастролі наддніпрянських митців – хорової капели Олександра Кошиця та інших виконавців. На жаль, в історичній пам'яті галицьких українців майже не відклався період перебування у місті в липні, вересні–жовтні 1920 р. урядових установ УНР. Йдеться про добу російсько-польсько-української війни (тривалий час її називали польсько-радянською війною).

Пропонована стаття має на меті реконструювати діяльність Ради Народних Народних Міністрів УНР у Станиславові, який фактично став тимчасовою столицею Української Народної Республіки. Як відомо, 9 липня 1920 р. наддніпрянський уряд на чолі з В. Прокоповичем виїхав з Кам'янця-Подільського і 12–15 липня провів декілька засідань у Станиславові. Офіційна Варшава, щоправда, висловлювала занепокоєння, що союзний уряд використовує факт свого перебування на цій території для перегляду державно-політичного статусу Східної Галичини. Зрештою, до цього наддніпрянці схилили східногалицьких політиків, діячів ЗУНР, які засуджували можливість узаконення окупації краю Польщею. У зв'язку з цим проти ночі 15 липня урядовці УНР та їхні сім'ї (близько 1200 осіб) були де-факто затримані польською владою і під конвоем доставлені потягом до Тарнова (неподалік Кракова), де 19 липня розквартировані й працювали майже два місяці².

¹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія*, головний редактор і керівник М. Кугутяк. (Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008), 524; *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Енциклопедія*, голова редколегії М. Кугутяк. (Івано-Франківськ, 2018), Т. 1, 688; (Івано-Франківськ, 2019), Т. 2, 832; (Івано-Франківськ, 2020), Т. 3, 576; (Івано-Франківськ, 2021), Т. 4, 688.

² *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали*: у 2 т. Т. 2, відп. ред. В. Верстюк (Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2006), 691.

12 липня 1920 р. чергове урядове засідання провів голова Ради Народних Міністрів В. Прокопович, який доповів про проблеми евакуації уряду за межі Східної Галичини. У його роботі взяли участь міністри: А. Ніковський, В. Сальський, С. Стемповський, О. Саліковський; керуючі міністерствами: шляхів – П. Пилипчук, юстиції – В. Цівчинський, фінансів – А. Маршинський, т. в. о. державного контролера – І. Кабачків, т. в. о. державного секретаря – В. Оніхимовський, товариш міністра фінансів – П. Відібіда. Стверджено також необхідність постійного перебування членів уряду при армії³.

Наступного дня в урядовому засіданні під головуванням В. Прокоповича взяли участь І. Огієнко, Є. Архипенко, П. Красний, С. Стемповський, О. Саліковський, А. Ніковський, В. Сальський, П. Холодний, П. Пилипчук, А. Маршинський, В. Цівчинський, І. Кабачків, В. Оніхимовський, П. Відібіда, обговоривши проблему обміну українських грошей на польські марки. Кожному урядовцю і члену його родини виділено по 700 польських марок на тиждень. На засіданні 14 липня Ради Міністрів доручив міністрам встановити точну кількість евакуйованих до Станиславова наддніпрянців, вияснити їхнє відношення до військової служби, з'ясувати, хто з них бажає податися до димісії. Ухвалено рішення також про утворення в місті школи міліції, надання допомоги (1 млн карбованців) Горожанському комітету Львова для допомоги біженцям з Наддніпрянщини⁴.

На екстреному урядовому засіданні о 4 годині ранку 15 липня за участю В. Прокоповича, І. Косенка, П. Красного, С. Стемповського, В. Сальського, О. Саліковського, А. Ніковського, І. Огієнка, Є. Архипенка, А. Маршинського, І. Кабачківа, В. Оніхимовського, Г. Юзефського і А. Відібіди проінформовано про вимогу місцевої польської адміністрації негайно вирушити з міста на захід до Тарнова. У зв'язку з цим вирішено надіслати протест до польського уряду⁵. Наступні засідання проведено на залізничних станціях Ряшева, Пшеворська (16–17 липня), на яких обговорено проблему постачання армії зброєю та одягом, роботу військової місії у Варшаві. 20 липня започатковано діяльність у Тарнові⁶.

Після успішних оборонних боїв українсько-польського війська проти Червоної армії біля Львова 17–19 серпня і Замостя 17–31 серпня польське командування оголосило на початку вересня контрнаступ на Галицькому фронті⁷. Бойові порядки 3-ї і 6-ї польських армій зміцнювала Армія УНР під командуванням М. Омеляновича-Павленка (близько 17,5 тис. вояків, 49 гармат, 300 справних кулеметів), яка 14–15 вересня прорвала фронт біля Єзуполя і відтіснила більшовицьку піхоту до Монастириськ–Коропця, захопивши 400 полонених і 150 возів з амуніцією. Водночас наддніпрянська група генерала О. Удовиченка атакувала Чортків. За підтримки бронепотягів “Кармелюк” і “Запорожець” група генерала О. Загородського розгорнула бої з визволення Бучача. 19 вересня більшовицькі частини відступили з Тернополя, який більше місяця був столицею маріонеткової Галицької соціалістичної радянської республіки. 22

³ Ibid, 115.

⁴ Ibid, 117–118.

⁵ Ibid, 118–119.

⁶ Ibid, 120–128.

⁷ *За свободу. Українсько-польський діалог та спроби порозуміння*, відповідальний редактор М. Литвин. (Львів, 2021), 277–278; Szajdak, S. *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku* (Warszawa : OW RYTM, 2005), 203–219.

вересня наддніпрянські частини вступили до Кам'янця-Подільського, 27 вересня – до Проскурова⁸. Протибільшовицький наступ зупинив прелімінарний польсько-більшовицький договір по Ризі 12 жовтня 1920 р., який нейтралізував бойові дії та змусив польсько-українське військо відійти з району Жмеринки – Могилева-Подільського до берегів Збруча і Горині⁹. На той час Армія УНР нараховувала 4,5 тис. карабінів, 2,5 тис. шабель, 6,5 тис. коней, 51 гармату, 306 кулеметів. Щоправда, польське командування пообіцяло передати С. Петлюрі нову партію карабінів, кулеметів, гармат¹⁰.

Відступ Червоної армії за Збруч спонукав уряд УНР знову повернутися на рідні терени. 15 вересня 1920 р. Рада Народних Міністрів УНР провела чергове засідання у Станиславові, на якому були присутні голова В. Прокопович та урядовці – А. Ніковський, С. Тимошенко, А. Лівіцький, О. Галкин, А. Маршинський, К. Мацієвич, М. Миронович, П. Зайцев. Головноуправляючий справами мистецтва і національної культури, літературознавець П. Зайцев виконував функцію секретаря. Урядовці ухвалили асигнувати 1 млн гривень на поповнення військового фонду, спростивши видатки військового характеру й пов'язані з обороною держави¹¹.

Урядове засідання 17 вересня 1920 р. заслухало інформацію керівника Міністерства земельних справ Є. Архипенка про загальні основи земельної реформи. Обговорено також поточну зовнішню політику УНР й ухвалено:

“а) необхідно заключити стратегічний союз з Брангелем і поставитися обережно щодо союзу з ним політичного;

б) відносно совітської Росії прийняти тактику використання можливих мирових переговорів в цілях агітаційних, спираючись на принципи поданого через варшавську місію меморандуму;

в) в справі польсько-українського союзу поширити, заглибити й закріпити культурно-політичне єднання з політичними й культурними колами Польщі, збільшуючи шляхом агітації популярність польсько-українського союзу й української державної ідеї;

г) продовжувати й заглиблювати дружні відносини з Румунією;

д) по всій Європі, особливо у Франції й Англії, де наша політика була не досить виразною, повести ширшу інформаційну роботу, об'єднавши й координуючи її під началом міністерства закордонних справ;

е) утворити для цього цілий ряд агентур за кордоном...”¹².

Ухвалено також скоротити кількість і штати українських закордонних місій, активізувати культурно-просвітню працю серед війська й інформування населення в прифронтовій смузі, для чого виділено 6 млн гривень¹³.

На засіданні 18 вересня, відразу ж після звільнення Східної Галичини від більшовицького поневолення, обговорено військово-політичну ситуацію в регіоні, а також правові аспекти бойових дій Армії УНР, зокрема діяльність судів під час війни. Заслухано

⁸ Szajdak, S. *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*, 203–219; Руккас, А. “Армія УНР: Рік 1920”, *Універсум*, no. 9–10, (2020), 36–42.

⁹ Kumaniecki, J. *Pokoj polsko-radziecki 1921. Geneza. Rokowania. Traktat. Komisje mieszane*. (Warszawa, 1985), 54–55.

¹⁰ *Українсько-московська війна 1920 року в документах*, опрацював П. Шандрук (Варшава, 1933), Ч. 1, 298–299.

¹¹ *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали*: у 2 т. Т. 2, 691.

¹² Ibid, 205–207.

¹³ Ibid.

стан функціонування гуралень та цукроварень; створено Тимчасове бюро в справі евакуації, впроваджено посаду уповноваженого уряду УНР для зв'язку з польською владою. Затверджено також відозву до населення України “з лозунгом примирення”¹⁴. Не секрет, що це було пов'язано з військовими реквізиціями, що викликало обурення серед населення.

22 вересня урядовці ствердили необхідність створення цивільного управління при Головній команді військ УНР, закупівлі за кордоном військової форми для армії. За пропозицією військового міністра М. Ковалю-Медзвєцького виділено кошти на утримання військової місії УНР у Бельгії, затверджено її штат¹⁵. На урядовому засіданні 25 вересня заслухано доповідь голови військової місії УНР у Варшаві генерал-хорунжого В. Зелінського¹⁶. Наступного дня розглянуто організаційні питання. Зокрема рекомендовано проводити засідання двічі на день – о 10 годині ранку й о 5 годині вечора. Обговорено також політику Франції щодо України. Голова української делегації на конференції в Ризі, міністр внутрішніх справ УНР О. Саліковський прозвітував про працю згаданої делегації, якій урядовці висловили щире подяку. Обговорено також доповідь голови надзвичайної дипломатичної місії УНР у Польщі, міністра юстиції А. Лівичького про взаємини “з російськими колами антибольшевицького напрямку”. Йшлося насамперед про переговори з представниками генерала П. Врангеля¹⁷.

Засідання від 27 вересня розпочалося інформацією голови Ради Народних Міністрів В. Прокоповича про становище на фронті, після чого доручено міністрам військових справ і закордонних справ запровадити передачу комунікатів штабу Дієвої армії УНР польським радіо за кордон. Затверджено законопроект про утворення Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції, її штат і щомісячні зарплати працівникам. За ініціативою Міністерства закордонних справ графа М. Тишкевича призначено постійним членом української делегації на Паризьку мирну конференцію; висловлено йому подяку за працю голови української дипломатичної місії. Знову обговорено перебіг переговорів з генералом П. Врангелем й ухвалено: “З приводу нових інформацій визнати можливим скласти з генералом Врангелем військову конвенцію з політичними гарантами, а саме: при умові визнання урядом генерала Врангеля самостійності української народної республіки і її сучасного уряду”¹⁸. Обговорено також хід переговорів на конференції в Ризі; до української делегації кооптовано С. Шелухіна. Рекомендовано українські кандидатури до складу Вищої економічної ради в Ризі. Поінформовано урядовців про те, що уряд “совітської Росії” відхилив участь представників УНР на мирних переговорах у Ризі. Для різних видатків Міністерства шляхів виділено 156,1 тис. польських марок. Обговорено і зміни до територіально-адміністративного поділу, скасовано посади губерніяльних та повітових комісарів – їх мали замінити начальники губерній і повітів¹⁹.

На урядовому засіданні 28 вересня під головуванням В. Прокоповича заслухано законопроекти, що стосувалися фінансово-господарських питань – плати за оренду

¹⁴ Ibid, 208–209.

¹⁵ Ibid, 218.

¹⁶ Ibid, 219.

¹⁷ Ibid, 220–221.

¹⁸ Ibid, 222–223.

¹⁹ Ibid, 223–224.

нерухомості, міських прибутків, видатків та кошторисів (зокрема щодо утримання коней, кінних та велосипедних екіпажів). Товаришем міністра внутрішніх справ УНР призначено В. Дмитріїва. Уточнено штати цивільного управління при Головній команді військ УНР. Ухвалено закон, який визначав “категорії осіб, визнаних нездатними до військової служби”. Обговорено і затверджено законопроект Міністерства внутрішніх справ, що визначав необхідність реквізиції “осельних і неосельних приміщень для задоволення потреб державних та громадських загальнодержавного значення установ, а також осіб, перебуваючих на службі в державних установах”. Продовжено обговорення законопроекту того ж міністерства про перевибори до губерніяльних, повітових, волосних, міських та містечкових народних самоврядувань²⁰.

Урядове засідання, що відбулося наступного ранку за участю В. Прокоповича, О. Саліковського, А. Ніковського, І. Огієнка, Є. Архипенка, П. Холодного, А. Маршинського, М. Литвицького, І. Кабачківа, В. Оніхімовського, ухвалило асигнувати в розпорядження Міністерства народного господарства з коштів державної скарбниці 1 млрд гривень для закупівлі “речей військового постачання”. Обговорено законопроект Міністерства народного господарства “про перетворення тимчасової закупочної комісії у Варшаві в державну закупочну комісію Української Народної Республіки за кордоном”. Головою вказаної комісії призначено вченого-металурга І. Фещенка-Чопівського. Затверджено склад представників до Економічної ради Балтійських держав і України в Ризі на чолі зі С. Франкфуртом²¹.

На вечірньому засіданні 29 вересня затверджено закон про перевибори до губерніяльних, повітових, міських та містечкових народних самоврядувань. Водночас доручено міністру внутрішніх справ М. Литвицькому розробити законопроект про реформу місцевого самоврядування²². Наступного ранку урядовці обговорили законопроекти Міністерства внутрішніх справ про встановлення тимчасових положень “Про громадське сільське управління”, “Про громадське сільське самоврядування”, “Про громадські сільські повинності”²³, які після довгої дискусії прийнято на вечірньому засіданні. На тому ж вечірньому засіданні до української делегації на конференцію Прибалтійських держав у Ризі кооптовано полковника О. Данильчука²⁴.

1 жовтня урядовці обговорили проблему забезпечення службовців державних установ одягом, ініціювали створення представництв Міністерства народного господарства при армії та окремих їх структурах, призначення цивільних прифронтових комісаріатів при арміях та дивізіях військ УНР. Професора С. Франкфурта призначено радником Міністерства закордонних справ²⁵. На вечірньому засіданні обговорено проблему морського торговельного і пасажирського руху, становище у внутрішній торгівлі; затверджено відозву до всіх кооперативних об’єднань і окремих кооперативів; виділено позику Кубанському краєвому уряду в сумі 100 млн гривень. Голова Ради Народних Міністрів В. Прокопович поінформував урядовців про план “реевакуації міністерств з м. Тарнова”

²⁰ Ibid, 226–228.

²¹ Ibid, 222–231.

²² Ibid, 232–233.

²³ Ibid, 234.

²⁴ Ibid, 235–238.

²⁵ Ibid, 239–241.

до Станиславова. Йшлося насамперед про переїзд Державної канцелярії і Державного контролю, виплату його службовцям утримання за жовтень²⁶.

2 жовтня на пропозицію міністра освіти І. Огієнка збільшено пенсію письменниці Ользі Кобилянській, обговорено також стан організації цукрової промисловості та гуральництва. Наступного дня обговорено проблему українських біженців, виділено кошти на видання “Вістника міністерства ісповідань” (500 тис. крб) та закупівлю книг для богословського й історико-філологічного факультетів Кам’янець-Подільського державного українського університету²⁷.

З великим піднесенням урядовці 3 жовтня вислухали доповідь голови Директорії УНР, Головного отамана С. Петлюри, у якій він охарактеризував внутрішньополітичне становище держави, більшість території якої окупувало більшовицьке військо. Насамперед зазначено, що українському війську стратегічну допомогу надає польський союзник, активно проходить мобілізація до 3-ї і 4-ї українських дивізій. Щоправда, серед поборовців майже половину становлять хворі та поранені. С. Петлюра звернув увагу на потребу мобілізації чоловіків на Волині, а також збільшення кавалерії; рекомендував від кожних ста дворів узяти троє коней. У доповіді детально охарактеризовано стан руїни господарства, до чого спричинила більшовицька окупація. Стверджено шанобливе ставлення українського війська до єврейського населення, яке охоче йде на мобілізацію і до праці у військових майстернях. Відзначено необхідність розгортання корпусу кордонної сторожі на Дністрі, а також кращого інформування населення про поточну політику. Особливу увагу приділено проблемам українського війська, яке потребувало нової зброї, амуніції, взуття та теплого одягу, зокрема пошиття нових шинелей і придбання сидел для організації окремої кавалерійської дивізії. Підкреслено, що “деморалізація большевицької армії й повстання в тилу ворога – найважливіші фактори нашого можливого успіху”. Запропоновано відновити діяльність Міністерства преси і пропаганди, порушити перед польським урядом “справу повороту нам рухомого складу, вивезеного польським військом з України”, організувати майстерні для виробництва рушничних набоїв. У зв’язку з війною та виступом С. Петлюри Рада Народних Міністрів ухвалила переглянути окремі норми законодавства й спрощення судівництва²⁸. Урядове засідання 4 жовтня 1920 р. розглянуло пропозицію Голови Ради Народних Міністрів В. Прокоповича щодо асигнування допомоги Станиславівському горожанському комітетові (2 млн гривень), яка не була схвалена міністрами. Стверджено необхідність перебрання Міністерством фінансів у своє розпорядження цукроварень і гуралень. Новим товаришем міністра фінансів затверджено професора Х. Лебедя-Юрчика²⁹.

7 жовтня засідання під головуванням В. Прокоповича намагалося розглянути пропозиції комісії “по виробленню Конституції Української Народної Республіки”, однак за відсутністю голови комісії питання зняли з обговорення. Натомість обговорили діяльність Міністерства закордонних справ, якому додатково виділили 70 тис. марок³⁰. Через день урядовці заслухали інформацію про стан телеграфного і поштового зв’язку на деокупованих територіях УНР, розміри місцевих податків³¹.

²⁶ Ibid, 242–244.

²⁷ Ibid, 244–247.

²⁸ Ibid, 248–250.

²⁹ Ibid, 250–251.

³⁰ Ibid, 252.

³¹ Ibid, 253–254.

10 жовтня міністри обговорили проблему прифронтових територій, катастрофічний стан майна і рухомого складу залізниць, потребу відновлення цукрової промисловості, а також можливість евакуації державних установ зі Станиславова. На тому ж засіданні обговорено законопроект військового міністерства про мобілізацію до армії Української Народної Республіки³². Наступного дня схвалено законопроект міністра народного господарства про організацію цукрової промисловості, а також стверджено необхідність прискорення розгляду справ у військових судах³³. 11–12 жовтня заслухано та обговорено доповідь голови Української надзвичайної дипломатичної місії у Польщі, міністра юстиції А. Ливицького щодо переговорів з Російським політичним комітетом на чолі з Б. Савінковим у Варшаві та білогвардійським урядом генерала П. Врангеля. Невдовзі (5 листопада 1920 р.) уряд УНР таки підписав воєнну конвенцію з цим комітетом про спільну боротьбу проти більшовиків³⁴.

13 жовтня обговорено законопроекти військового міністерства про покарання за різні зловживання при постачанні армії, про прискорення розгляду справ у вищих військових судах. На шкільні потреби виділено 30 млн гривень. Міністерство народного господарства поінформувало про певні надлишки запасів цукру і хліба, які можуть бути продані за кордон. Продовжено розгляд законопроекту про державний устрій УНР³⁵.

14 жовтня голова Директорії С. Петлюра призначив новим прем'єр-міністром А. Ливицького, його заступником О. Саліковського, натомість В. Прокопович залишився в уряді як міністр без портфеля. Того ж дня у Станиславові відбулося чергове урядове засідання, у якому взяли участь А. Ніковський, Є. Архипенко, І. Огієнко, С. Тимошенко, П. Красний, О. Саліковський, П. Видибіда, В. Цівчинський, П. Зайцев, І. Паливода, І. Кабачків, В. Оніхимовський. Головував міністр закордонних справ А. Ніковський. На засіданні розглянуто низку фінансово-господарських питань, зокрема законопроекти про організацію гуральництва, фінансування власників цукроварень і гуралень³⁶. Наступного дня розглянуто питання про фінансування цукрової і горілчаної промисловості, про підвищення грошової кари за провини³⁷.

Засідання, яке відбулося 16 жовтня в Станиславові, проводив уже новий голова уряду А. Ливицький. На ньому оголошено накази Директорії УНР про нові кадрові призначення в уряді. За пропозицією І. Огієнка колишньому голові уряду В. Прокоповичу оголошено щире подяку. Заслухано інформацію А. Ливицького про його поїздки на фронт та реевакуацію окремих державних установ до Кам'янця-Подільського. Взято до уваги інформацію міністра закордонних справ щодо “розслідування подій деяких частин української армії”. Ішлося, зокрема, про Херсонську дивізію Армії УНР, яка залишила фронт і через Карпати перейшла до Чехословаччини, де була роззброєна й інтернована в таборі м. Ліберця³⁸.

18 жовтня Рада Народних Міністрів розглянула звіт Міністерства закордонних справ про стан перемир'я між Польщею та “совітською” Росією. На тому ж засідан-

³² Ibid, 255–256.

³³ Ibid, 257–258.

³⁴ Ibid, 259, 693.

³⁵ Ibid, 261–262.

³⁶ Ibid, 263–264.

³⁷ Ibid, 266–267.

³⁸ Ibid, 267–269, 271–273, 694.

ні призначено пенсію дружині військового міністра Західної Області УНР Дмитра Вітовського Марії Вітовській. На засіданні 19 жовтня під головуванням А. Ливицького обговорено деякі кадрові питання, проблеми державних закупівель, зокрема для армії³⁹.

20 жовтня обговорено діяльність українських видавництв у Відні, які одержали допомогу від Міністерства народної освіти. Виділено кошти для філії Українського Червоного Хреста при Дієвій армії УНР для організації шпиталів, збірних санітарних станиць, харчових пунктів, рухомих крамниць. Книгознавця С. Сірополка призначено товаришем міністра освіти⁴⁰. Наступного дня обговорено питання повернення окремих урядовців та політиків УНР на Батьківщину, оподаткування збіжжям населення, що має землю. Ользі Кобилянській виділено одноразову допомогу в сумі 100 тис. польських марок. Обговорено можливість зайняття посади радника Міністерства праці галичанина О. Безпалка⁴¹.

План реєвакуації центральних установ зі Станиславова (через Ярмолинці) на Наддніпрянщину (Кам'янець-Подільський) розглянуто на урядовому засіданні 22 жовтня 1920 р. Для її оптимізації доручено голові торговельно-економічної місії у Польщі І. Фещенку-Чопівському заключити з польським урядом поштово-телеграфну конвенцію⁴². Наступного дня заслухано доповідь голови Ради Народних Міністрів А. Ливицького про політичне становище на Кубані, хід українсько-польських дипломатичних переговорів у Варшаві⁴³. 23–25 жовтня обговорено законопроект Міністерства внутрішніх справ про Державну Народну Раду Української Народної Республіки⁴⁴.

27 жовтня обговорено план щодо “перешивки широкої тори на нормальні європейські дільниці”, зокрема залізничні відтинки Гусятин – Ярмолинці, Волочиск – Проскурів, Кам'янець-Подільський – Проскурів, Проскурів – Жмеринка, встановлено тимчасовий залізничний тариф⁴⁵. Наступного дня обговорено план відбудови залізничних мостів⁴⁶.

Після виїзду зі Станиславова чергові урядові засідання проведено на залізничній станції Гусятин (3 листопада), а від 11 листопада – у Кам'янці-Подільському⁴⁷.

Відзначимо також, що наддніпрянські урядовці намагалися зав'язати контакти з галицькими інтелектуалами. Зокрема міністр народної освіти УНР І. Огієнко зустрічався у Станиславові з істориком М. Кордубою, у Львові з істориком І. Крип'якевичем, запропонувавши їм посади професора в новоствореному Кам'янець-Подільському державному університеті. Як відомо, галицька інтелігенція була проти відкриття українського університету в Станиславові, на чому наполягала польська влада. Більшість галицьких політиків виступали за відкриття українського університету у Львові⁴⁸. Не сприймав український політикум Східної Галичини й зовнішньополітичний курс уряду

³⁹ Ibid, 274–275.

⁴⁰ Ibid, 276–277.

⁴¹ Ibid, 277–279.

⁴² Ibid, 280–281.

⁴³ Ibid, 282–283.

⁴⁴ Ibid, 284–288.

⁴⁵ Ibid, 292–293.

⁴⁶ Ibid, 294–295.

⁴⁷ Ibid, 296–297.

⁴⁸ М. Кордуба, *Щоденник 1918–1925*. (Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2021), 380–388.

УНР, зокрема інкорпорацію Польщею Східної Галичини і Волині⁴⁹. Загалом діяльність Ради Народних Міністрів УНР у Станиславові сприяла консолідації антибільшовицької боротьби, популяризації ідеї відродження незалежності України, актуалізувала необхідність об'єднання українських земель у єдиній державі.

STANYSLAVIV – TEMPORARY CAPITAL OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (JULY, SEPTEMBER–OCTOBER 1920)

MYKOLA LYTVYN

*Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypiakevych
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Department "Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations"
4 Kozelnytska st., Lviv, Ukraine 79000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>
e-mail: lytvynmr@gmail.com*

SUMMARY

The article was prepared in honor of Professor Mykola Kugutyak, a well-known researcher of the Ukrainian Liberation Movement of the 20th century, the author of historical, archeographical and encyclopedic publications dedicated to the Western Ukrainian People's Republic (1918–1923). The work of the scientist consists of historical and archeographical works dedicated to the Ukrainian liberation movement of the modern period, primarily the Ukrainian revolution of 1914–1923, the interwar period, and the historical/cultural memory of the people. Separately, we note the fundamental works from the annals of the Western Ukrainian People's Republic, which saw the light of day under the scientific editing of the scientist.

The article proves that Stanyslaviv (now Ivano-Frankivsk) was not only the temporary capital of the WUPR (January – May 1919), but also the Ukrainian People's Republic (July, September–October 1920). At that time, the Council of People's Ministers of the UPR, headed by historian Viacheslav Prokopovych, worked in the town. On October 14, 1920, he was replaced by lawyer Andrii Livytskyi. At the government meetings, not only issues of current policy were discussed, but also strategic problems – the conclusion of the Constitution of the UPR, the development of a bill on the state structure of the UPR.

The proposed article aims to reconstruct the activities of the Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic in Stanyslaviv, which actually became the temporary capital of the Ukrainian People's Republic.

Government officials paid great attention to solving urgent problems of the state's domestic policy – reorganization of local authorities, financing the preparation and printing of school textbooks, subordination to state bodies of the sugar and alcohol industry, restoration of railway transport and postal and telegraph communication in the liberated territories, propaganda of the national-state idea among the local population. A lot of funds have been allocated for the reorganization and strengthening of the army – the purchase of weapons and ammunition, the tailoring of military uniforms, the provision of financial assistance to the families of the victims, the organization of mobilization of young people for military service.

The Ministers regularly discussed topical issues of foreign policy – the course of peace negotiations in Minsk and Riga, the activities of the Ukrainian military mission in Warsaw, the situation of Ukrainian military-political emigration in Poland, the possibility of concluding an anti-Bolshevik military convention with General Pavlo Wrangel. Ukrainian politicians of Eastern Halychyna criticized

⁴⁹ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Кн. 1: (1919–1929). (Івано-Франківськ: КПФ "ЛІК", 2012), 88–96.

the content of the Ukrainian-Polish military-political union, especially the article on the incorporation of Eastern Halychyna and Volyn into the Polish state. They also considered it inappropriate to establish a Ukrainian university in Stanyslaviv. It should also be noted that Transnistrian government officials tried to establish contacts with Halychyna intellectuals. The Ukrainian politicians of Eastern Halychyna did not accept the foreign policy course of the UPR government, in particular the incorporation of Eastern Halychyna and Volyn by Poland.

In general, the activities of the Cabinet of Ministers of the UPR in Stanyslaviv contributed to the popularization of the ideas of revival of Ukraine's independence, actualized the need to unite Ukrainian lands in a single state.

Key words: Ukrainian People's Republic, government, Stanyslaviv, foreign and domestic policy.

REFERENCES

Directory, Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic. 1918–1920. Documents and Materials: in 2 volumes, responsible editor V. Verstiuk, Vol. 2. Kyiv : Olena Teliga Publishing House, 2006, 691. (in Ukrainian).

For Freedom. Ukrainian-Polish Dialogue and Attempts at Understanding, responsible editor M. Lytvyn. Lviv, 2021, 277–278. (in Ukrainian).

Korduba, M. *Diary 1918–1925*. (Lviv : Publication of the Ukrainian Catholic University, 2021), 380–388. (in Ukrainian).

Kumaniecki, J. *Pokoj polsko-radziecki 1921. Geneza. Rokowania. Traktat. Komisje mieszane*. Warszawa, 1985, 54–55. (in Polish).

Rukkas, A. "Army of the Ukrainian People's Republic: Year 1920", *Universum*, no. 9–10, (2020), 36–42. (in Ukrainian).

Szajdak, S. *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*. (Warszawa : OW RYTM, 2005), 203–219. (in Polish).

The Ukrainian-Moscow War of 1920 in Documents, processed by P. Shandruk (Warsaw, 1933), Part 1, 298–299.

The Ukrainian National Liberation Movement in Prykarpattia in the 20th Century. Documents and Materials, resp. ed. M. Kugutyak. Vol. 2. Book 1: (1939–1945). Ivano-Frankivsk : KPF "LIK", 2012, 768. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia. Vol. 1: A–Zh. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2018, 688; Vol. 2: Z–O. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2019, 832; Vol. 3: P–S. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2020, 576; Vol. 4: T–Ya. Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2021, 688. (in Ukrainian).

УДК 908(477.85):930"1775/1786"

ЗАРОДЖЕННЯ КРАЄЗНАВСТВА БУКОВИНИ В ЧАСИ АВСТРІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПРАВЛІННЯ 1775–1786 рр.

ОЛЕКСАНДР ДОБРЖАНСЬКИЙ

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
факультет історії, політології та міжнародних відносин
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна, 58012
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-188X>
e-mail: o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua*

У статті проаналізовано розвиток краєзнавчих досліджень Буковини в період військового правління 1775–1786 рр. Відзначено, що в цей час з'явилися перші публікації про край у європейських наукових журналах. Особливістю краєзнавства цього періоду було те, що переважна більшість досліджень належала перу військових, які готували свої повідомлення не для друку, а для інформування вищого керівництва держави. Однак ці праці мали краєзнавчий характер, у них містився цінний матеріал про природу, економічний стан, населення, віросповідання, систему управління, населені пункти краю та ін.

Праці, які з'явилися в цей час, стали міцною підвалиною для подальших краєзнавчих досліджень у XIX–XX ст.

Ключові слова: Буковина, Австрія, краєзнавство Буковини, військове правління, буковинознавство.

У часи перебування Буковини в складі Австрії (Австро-Угорщини) значної популярності набули краєзнавчі дослідження. Наприкінці XIX – на початку XX ст. щорічно публікували десятки праць з історії населених пунктів краю, етнічних та соціальних груп, монастирів і церков, розвитку окремих виробництв та занять населення, статистики, етнології та фольклористики тощо. Краєзнавство входило до переліку обов'язкових предметів викладання в гімназіях. Видавалися підручники та навчальні посібники з краєзнавства Австро-Угорщини і Буковини. Були створені громадські об'єднання, які займалися розвитком досліджень та популяризацією знань про Буковину. Ці пошуки здійснювали як університетські вчені з науковими ступенями, так і аматори, які прагнули поширити знання про рідний край.

Однак така ситуація склалася не відразу. Краєзнавство Буковини в австрійський період пройшло декілька етапів розвитку і на цьому шляху додало чимало перешкод – як організаційного, так і академічного характеру.

У пропонованій статті хочемо зупинитися на зародженні та перших кроках краєзнавства Буковини від часу приєднання до Австрії 1774–1775 рр. і до 1786 р., коли край перебував під управлінням військової адміністрації. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- проаналізувати появу перших буковинознавчих робіт у 70–80-х рр. XVIII ст.;
- вияснити стримуючі фактори розвитку краєзнавства в зазначений період;
- визначити головні напрями та особливості краєзнавчих досліджень цього часу.

Дана проблема поки що не знайшла належного вивчення в науковій літературі.

Серед дотичних до теми досліджень можна назвати роботи кустоша (зберігача фондів) бібліотеки Чернівецького університету Й. Полека, у яких він перерахував деякі краєзнавчі праці цього часу, розташувавши їх у хронологічному порядку¹. Крім того, Й. Полек активно займався розшуком та публікацією повідомлень про Буковину краєзнавчого характеру останньої чверті XVIII ст. Зокрема, завдяки його зусиллям були оприлюднені праці Г. Сплєні, Ф. Міра, Й. Будзінського та інших. Як правило, до цих публікацій подавалися короткі коментарі.

Важливим для нашого дослідження є бібліографічний покажчик Е. Бека “Краєзнавство Буковини”, у якому літературу подано за тематичними рубриками².

Відзначимо двомовне німецько-румунське видання “Буковина в перших географічних, історичних, економічних та демографічних описах”³, у якому надруковано опубліковані раніше повідомлення про Буковину Г. Сплєні, В. Балша та ін. Вступ, післямову, примітки та коментарі до видання зробив Р. Григорович, передмову написав Д. Ватаманюк. 2019 р. ця книга була перевидана в Чернівцях румунським культурологічним центром “Єудоксіу Гурмузакі”⁴. Також варто назвати праці про окремих дослідників Буковини цього періоду – Г. Сплєні⁵, В. Балша⁶. Однак у них лише частково, крізь призму досліджень кожного окремого автора, аналізуються краєзнавчі розвідки Буковини зазначеного часового відтинку.

Отже, проблема зародження краєзнавства Буковини в австрійський період є актуальною і важливою – як з точки зору потреби наукового осмислення, так і виходячи з потреб розвитку сучасного краєзнавчого руху, який повинен опиратися на міцний фундамент досліджень попередніх часів.

Зародження краєзнавства Буковини було тісно пов’язане з історичними подіями, що відбувалися в 70-х рр. XVIII ст. в цьому регіоні. Як відомо, після захоплення в 1772 р. Галичини австрійська влада замислилась над приєднанням частини Північної Молдавії, яка вклинювалася між Галичиною і Трансильванією та обмежувала прямі зв’язки між цими двома частинами монархії. Імператор Йосиф II поставив завдання вивчити окреслені терени з точки зору вигоди приєднання до Австрії. З цією метою 1773 р. в Північну Молдавію було відправлено дві групи військових. Одна рухалася з боку Трансильванії. Очолював її на той час підполковник К. Енценберг. Друга вступила

¹ Johann Polek, *Repertorium der landeskundlichen Literatur des Herzogtums Bukowina*. (Czernowitz : Pardini, 1892), 186; Johann Polek, “Rückblick auf die Forschungen zur Landes- und Volkskunde der Bukowina seit 1773”, *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*. 1893. (Czernowitz, 1893), 3–20.

² Erich Bek, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*. (München, 1966), 378.

³ *Bucovina on primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*. (București : ed. acad. Române, 1998), 463.

⁴ *Bucovina on primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*. (Cernăuți, 2019), 436.

⁵ Ferdinand Ziegler, *Der Zustand der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation. Dargestellt im Spiegel der ersten Deutschschrift des kommandierenden Generals Freih. v. Spleny*. (Czernowitz, 1888), 41; *General Spleny's Beschreibung des Bukowiner Distrikts*. (Hrsg. von Johann Polek. Czernowitz : Pardini, 1893), 167; Габріель фон Сплєні. *Опис Буковини*, переклад з німецької, передмова і коментар О. Д. Огуя, М. М. Сайка. (Чернівці : Рута, 1995), 110.

⁶ Michai-Stefan Ceașu, “Vasile Balș, un iosefinist bucovinian”, *Anuarul Museului Bucovina*. XVII–XIX. (1990/1992), 407–418.

в Молдавію з боку Галичини й досліджувала, перш за все, Подністров'я до Хотина і Кам'янця-Подільського. У цій групі працювало декілька офіцерів, капітан-лейтенант Гофман, капітан-лейтенант Гарбах, капітан-лейтенант Кузерсдорф. Найбільш відомий серед них був капітан Генерального штабу Фрідріх фон Міг, який на завершальному етапі досліджень очолив картографування Північної Буковини.

Обидві групи підготували цілу низку повідомлень та картографічних матеріалів для імператора й вищих чиновників держави про край, який планувалося приєднати до Австрії. Деякі з них мали характер краєзнавчих праць, описували зазначену територію, її населення, природні ресурси, економічні відносини тощо.

Загалом інформація від цих груп переконала імператора Йосифа II про доцільність і нагальну потребу приєднати частину Північної Молдавії до Австрії. У серпні 1774 р. австрійські війська окупували цю територію, а в травні 1775 р. вона була офіційно приєднана до імперії Габсбургів після укладення відповідної угоди з Туреччиною в Константинополі. Австрійці вирішили надати їй давню українську назву Буковина, яку використовувало місцеве населення. Ця назва також зустрічалася в історичних документах з початку XV ст.

Австрійська влада встановила на новоприєднаній території військове управління, яке тривало до 1786 р., коли Буковину було прилучено до Королівства Галичини і Володимирії. Першим правителем краю протягом 1775–1778 рр. був генерал Габріель Сплєні, після нього 1778–1786 рр. край очолював на той час уже генерал К. Енценберг. Військове правління стало хоча й нетривалим, але, все ж, окремим періодом в історії краю і саме в цей час опубліковані перші праці краєзнавчого характеру про Буковину.

Власне варто наголосити, що до краєзнавчих праць про Буковину цього часу ми зараховуватимемо ті, які були видані в період військового правління, а також ті, які були написані тоді як інформаційні записки для вищого керівництва Австрії, але опубліковані майже через сто років.

Першою побачила світ стаття “Історико-географічний опис Буковинського краю, відданого турками Угорщині”, опублікована в журналі “Листування А. Л. Шлєцера, переважно історичного та політичного змісту” (“A. L. Schlözer's Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts”)⁷ за 1781 р. Зазначалося, що публікація належить офіцеру імператорсько-королівського війська, який декілька років перебував на Буковині.

Стаття невелика, містила багато цікавого матеріалу, але разом з тим і чимало неточностей. Уже сама назва вказувала на те, що автор був переконаний, що Буковина стане складовою угорської частини держави, тобто буде приєднана до Трансильванії. Але, як відомо, сталося інакше. Взагалі, судячи з тексту, автор був симпатиком Угорщини.

Аналізуючи назву Буковина, автор навів реальну версію, що ця назва походить від букових лісів, які займають значну частину краю. По-польськи (автор не знав, що є русинська (українська) мова) Буковина означає буковий ліс (Buchenwald). Отже звідси й назва краю.

Разом з тим, була оприлюднена і якась фантастична версія, яку автор вважав основною, що, імовірно, назва походить від місцевості на півдні Буковини і князя, який

⁷ “Historische-geographische Beschreibung der an Ungern von den Türken abgetretenen Landschaft Bukowina”, A. L. Schlözer's *Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts*. (Göttingen, 1781). Achter Teil. Heft XLV. 145–153.

володів тією територією. Він писав, що на березі річки Молдова є місцевість “Casa Bucsoja”, що означає фортеця Буксо, а Буксо, можливо, був такий князь, який володів певними територіями на півночі Молдавії. От від цього Буксо ніби й походить назва Буковина⁸. Теорія явно надумана й ненаукова, але цікаво, що ще в другій половині XIX ст. певні інтерпретації цієї теорії можна було зустріти в довідкових виданнях⁹.

У роботі наведено адміністративний поділ краю, який мав місце на початок 80-х рр. XVIII ст. Автор слушно відзначив, що край ділиться на два округи: верхній, або північний, центром якого є Чернівці. Він тягнеться від Дністра до Серету. І нижній, або південний, який простягається до кордону з Трансильванією, з центром у Сучаві. Кожна з цих 2 основних частин ділиться ще на кілька районів, які називаються околами; до кожного з цих околів належить певна кількість сіл¹⁰.

Дуже коротко автор зупинився на історії краю, підкресливши, що край якийсь час входив до складу Угорщини й був частиною Трансильванії. Дещо більше місця приділено опису природи Буковини. Зокрема наголошено на багатстві водних ресурсів, описано ріки Черемош, Дністер, Прут, Серет, Молдова і чомусь Золота Бистриця, яка до Буковини не стосувалася.

Також відзначено наявність великої кількості лісів, корисних копалин у горах. Назвав поширену тоді легенду, що колись на березі Пруту вимивалося багато золота. Зауважив, що місцеві жителі ніколи не виявляли інтересу до гірничої справи, але, можливо, цьому завадило важке турецьке панування.

Автор вказував на низький рівень освіченості простих людей і небажання навчатися. Він наводив приклад, що коли було відкрито безплатні початкові школи для євреїв, багато сімей заявило, що вони краще переселяться до Туреччини чи Молдавії, ніж віддадуть своїх дітей до школи¹¹.

Досить цікавою є характеристика вищих верств населення. Автор виокремлював три соціальні групи: бояри, резеші та рупташі. Він відзначав, що бояри – малочисельна група, яка володіє значними земельними угіддями, прирівнював їх до західноєвропейських графів; резеші, вважав автор, це ніби барони, яких є близько 150 сімей. Безперечно, таке порівняння є досить надуманим. Третя група – рупташі, найнижча частина знаті, які мали певні соціальні привілеї, але не володіли значними багатствами¹².

У роботі подано характеристики міст краю, до яких віднесено Чернівці, Садгору, Вижницю, Сучаву, Серет. Щодо Чернівців автор відзначав, що за період австрійського панування в місті з'явилося багато нових будинків і розмістилася військова адміністрація краю.

У примітці до статті А. Шлецер зауважував, що до журналу дещо пізніше надійшла ще одна, більш розлого стаття про Буковину й пообіцяв опублікувати її незабаром. Це було зроблено наступного 1782 р. в новому журналі “Stats-Anzeigen”, який почав видавати А. Шлецер у Гьотінгені. Стаття також опублікована без позначення автора, але дослідники пізніше встановили, що це була доповідна записка К. Енценберга імператорові

⁸ Ibid, 146.

⁹ Johann Polek, *Die Erwerbung der Bukowina durch Österreich*. (Czernowitz, 1889), 54.

¹⁰ Historische-geographische Beschreibung der an Ungern von den Türken abgetretenen Landschaft Bukowina, 146.

¹¹ Ibid, 150–151.

¹² Ibid, 152.

Йосифу II від 1773 р.¹³. Називалася вона “До Буковини та з неї”, з підзаголовком “У вересні 1781 р.”¹⁴. Мабуть, підзаголовок означав час, коли К. Енценберг вислав своє повідомлення до журналу. Публікація складалася з двох частин. Перша частина – це власне записка К. Енценберга від 1773 р. У ній подано відповіді на 5 питань, які були поставлені групі К. Енценберга імператором Йосифом II, щоб вияснити доцільність приєднання північної Молдавії до Австрії. В основному ці питання зводилися до того, чи можливо збудувати дорогу від Трансильванії через Дорну до Кимполунга й далі до Галичини, щоб з’єднати ці дві провінції Австрії. А також вигоди і проблеми, які може спричинити приєднання цієї території.

Відповіді були підготовлені двома офіцерами Генерального штабу й остаточно сформульовані К. Енценбергом. Останній констатував, що можливості побудови дороги сприятливі, також приєднання дасть можливість зміцнити східний кордон Австрії. Описано водні та сухопутні шляхи сполучення Буковини. Відзначалося, що в краї на той час проживало 30 тис. сімей. Але значна частина жителів повтікала зі своїх домівок у зв’язку з військовими діями. Енценберг звернув увагу на впливову соціальну групу в краї – бояр. Він висловив упевненість, що вони позитивно сприймуть приєднання краю до Австрії.

Було пораховано, що весь край разом з населенням можна оцінити у 20 млн 780 тис. флоринів¹⁵. Загалом, Енценберг переконливо доводив, що Австрії надзвичайно вигідно приєднати цей край, наголошуючи на багатстві його природних та людських ресурсів.

У другій частині публікації було подано список населених пунктів Буковини за абеткою. Відзначено, що на Буковині було 5 міст (Чернівці, Садгора, Серет, Сучава, Вижниця), 235 сіл, 28 монастирів, 51 поселення з розкиданими (поодинокими) будинками (присілки)¹⁶. Судячи з усього, цей перелік складено вже в часи перебування К. Енценберга на посаді військового управителя краю, тобто значно пізніше, ніж першу частину публікації.

Отже, дві перші публікації в наукових журналах пов’язані з іменем А. Л. Шлецера. Вони були видані в 1781–1782 рр. і мали переважно ознайомлюючий характер. Основна ідея полягала в тому, щоб дати якісь загальні відомості про територію, що ввійшла до складу Австрійської держави.

Після приєднання Буковини до Австрії першим військовим керівником краю став, як уже згадувалося, генерал Габріель Сплєні. Протягом свого правління він підготував і надіслав до вищого керівництва держави цілу низку повідомлень, у яких описував становище Буковини в зазначений час. З його іменем пов’язана третя за хронологією журнальна публікація з краєзнавства Буковини останньої чверті XVIII ст. Вона побачила світ 1790 р. в періодичному виданні “Новий журнал з новітньої історії, географії та етнографії” (“*Neues Magazin für die neuere Geschichte, Erd- und Völkerkunde*”), який видавав у Лейпцігу відомий німецький історик, географ, економіст Фрідріх Готліб

¹³ Johann Polek, *Die Erwerbung der Bukowina*, 14.

¹⁴ “Von und aus der Bukowina. Im Sept. 1781”, *Stats-Anzeigen. Herausgegeben von A. L. Schlözer*. Band 1. (Göttingen, 1782), 38–58.

¹⁵ Ibid, 46.

¹⁶ Ibid, 55–58.

Канцлер¹⁷. Ця публікація містила витяг з опису Буковинського дистрикту генерала Г. Г. Сплени (про який ітиметься далі) та фрагменти реляції секретаря Надвірної канцелярії Бернхарда фон Єніша, який добре володів турецькою мовою і був направлений до Буковини 1775 р. під час визначення кордону з Туреччиною. Стаття була опублікована французькою, з короткою передмовою німецькою мовою. У передмові відзначалося, що Буковина якийсь час перебувала у володінні Угорщини, потім Молдавського князівства та Туреччини і пояснювалося чому і як край був приєднаний до Австрії. У самому повідомленні містилася стисла інформація про історію краю, географію, населення та його соціальну структуру, економіку, культуру, ремесла та торгівлю, управління і правові відносини. На жаль, у тексті неможливо розрізнити – де власне повідомлення Г. Сплени, а де інформація Б. Єніша. Для підготовки публікації була проведена певна пошукова робота в архівах вищих установ Відня, однак хто підготував цю публікацію залишається невідомим.

Власне цими трьома публікаціями й обмежуються оприлюднені в наукових журналах останньої чверті XVIII ст. краєзнавчі праці про Буковину часів військового правління. Однак варто мати на увазі, що таких досліджень у цей час здійснено значно більше. Просто вони не були оприлюднені, бо в основному це напрацювання, зроблені австрійськими чиновниками чи військовими для вищого керівництва держави. Вони довго зберігалися у віденських архівах, були опубліковані тільки через понад сто років – у другій половині XIX ст. Але ці повідомлення сформували певну базу для уявлення про знання з історії, географії, економіки, демографії, віросповідання, системи управління, становища населених пунктів Буковини тощо. Тому їх також варто зараховувати саме до краєзнавчих досліджень останньої чверті XVIII ст.

Характерними в цьому плані були записки генерала Г. Сплени. Найбільш відомі з них дві. Перша доповідна записка датується 10 грудня 1774 р. Вперше про неї було повідомлено професором Чернівецького університету Ф. Ціглауером 1888 р. в його праці “Становище Буковини на час австрійської окупації”¹⁸. Щоправда, учений не опублікував повідомлення Г. Сплени як окремий документ, а подав його у власному переказі, використовуючи фрагменти доповіді як цитати. Учений наголошував, що найбільш цінним у повідомленні Г. Сплени є опис краю на час його приєднання до Австрії. Зазначимо, що в цій доповідній записці Г. Сплени ще не використовував назву Буковина, а пропонував називати новоприєднану територію Галицьким прикордонним генералатом.

Друге повідомлення Г. Сплени, більш повне, увійшло в історію під назвою “Опис буковинського дистрикту” й датоване орієнтовно кінцем серпня – початком вересня 1775 р.¹⁹. Саме фрагмент цього повідомлення було оприлюднено французькою мовою 1790 р. в “*Neues Magazin für die neuere Geschichte, Erd- und Völkerkunde*”.

Повністю “Опис буковинського дистрикту” з підзаголовком “за його минулим і донині ще існуючим станом, разом з пропозиціями, як у майбутньому можна було

¹⁷ “Description de la Bukowina”, *Neues Magazin für die neuere Geschichte, Erd- und Völkerkunde*. Herausgegeben von F. G. Kanzler. (Leipzig, 1790), 287–308.

¹⁸ Ferdinand Zieglauer, *Der Zustand der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation. Dargestellt im Spiegel der ersten Deutschrft des kommandieren Generals Freih. v. Spleny*. (Czernowitz, 1888), 41.

¹⁹ Габріель фон Сплени. *Опис Буковини*, 6.

б поліпшити дотеперішній статус краю в політиці та економіці” був опублікований Й. Полеком тільки 1893 р.²⁰. Робота Г. Сплени складалася з трьох частин. Перша під назвою “З минулого становища Буковинського дистрикту” була присвячена описові краю на час приєднання до Австрії. Зокрема зроблено географічний та економічний опис краю, охарактеризовано найважливіші населені пункти, характер нації (переважну більшість населення краю Г. Сплени вважав волохами). Характеризуючи попереднє правління, автор досить критично розповідав про звичаї та порядки, які панували в краї. Наголошував, що вони не мають нічого спільного з цивілізованими нормами Австрії.

У другій частині Г. Сплени запропонував цілу низку реформ, які необхідно було провести на Буковині для покращення управління краєм. Третя частина присвячена проблемі розвитку економіки краю, зокрема сільського господарства, ремесел і торгівлі.

До “Опису Буковинського дистрикту” було вміщено як додаток “Таблицю місцевостей Буковинського округу”, де подано назву населених пунктів з вказівкою кількості сімей, які в них проживали, і соціальною структурою жителів. Так, було виокремлено знать, до якої відносили бояр, мазилів та шляхтичів. Також окремо фіксувалися священники, селяни, судові службовці – умблатори, арнаути, бирани, калараші. Подано було також чисельність купців, вірмен, євреїв, циган.

У Таблиці Г. Сплени вміщено 290 населених пунктів. Загальна чисельність населення – 17047 сімей. Однак до переліку увійшли й населені пункти, які після розмежування кордонів за Баламутівською конвенцією 2 липня 1776 р. були повернуті Туреччині. Вперше ця Таблиця окремо опублікована Й. Полеком у 1793 р.²¹. Варто також зауважити, що кількість населених пунктів у Сплени та Енценберга відрізняється ще й тому, що не було єдиного підходу до того, що вважати селом, що хутором, що населеним пунктом з поодинокими будинками. Це було впорядковано в австрійській статистиці тільки в другій половині XIX ст.

Крім Г. Сплени, цікаві повідомлення про Буковину залишив майор Ф. Міг. Як уже зазначалося, він проводив картографування північної частини Буковини, а потім брав участь у розмежуванні кордону між Туреччиною та Австрією на Буковині. Результатом трирічних спостережень стала його праця “Топографічний опис Буковинського дистрикту з військовими анотаціями”, підготовлена взимку 1775–1776 рр. Вперше вона була опублікована Й. Полеком у 1897 р.²².

У цій праці Ф. Міг послідовно описував населення краю, зазначаючи, що на час приєднання воно становило 14989 сімей, тобто близько 70 тисяч осіб, які проживали в трьох містах (Чернівці, Серет, Сучава) і 263 інших населених пунктах. В етнічну структуру населення Ф. Міг особливо не вникав, виокремивши волохів, трохи угорців і боснійців, а також циган і євреїв. Про русинів не згадано нічого – мабуть, усіх їх, виходячи з православного віросповідання, він відніс до волохів.

За заняттями Ф. Міг поділив мешканців краю на скотарів і землеробів, відзначаючи також, що частина населення займалася хижацьким вирубуванням лісів. Він закликав

²⁰ *General Splenys Beschreibung der Bukowina*, Herausgegeben von Dr. J. Polek. (Czernowitz, 1893), 167.

²¹ Johann Polek, “Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775”, *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*. 1893. (Czernowitz, 1893), 27–44.

²² Major Friedrich von Mieg: “Topographische Beschreibung der Bukowina”, Herausgegeben von der Dr. J. Polek. *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*. 1897. (Czernowitz, 1897), 3–37.

повністю припинити такі заняття. Вважав, що населення могло би процвітати завдяки сільськогосподарському виробництву, акцентував увагу на можливості вирощування фруктів.

У роботі Ф. Міґа приділено увагу опису річок і водних ресурсів, гір, лісів, корисних копалин і видобувних промислів, обробки деревини, торгівлі. Він, для прикладу, наголошував на вигідності торгівлі сіллю з українським Поділлям, можливості закупівлі в українських селян зерна. Одним з перших Ф. Міґ висловив думку про доцільність і вигідність сплаву лісу по Черемошу, можливості судноплавства по Дністру і Пруту.

Окрему частину роботи становила військова записка, у якій автор роздумував над тим, як забезпечити захист цієї території на випадок можливих воєн із сусідніми державами.

Надзвичайно цікавим для розуміння становища Буковини через майже десять років після приєднання до Австрії є дослідження Й. Будзінського “Опис Буковинського дистрикту, в якому відображено географічне, фізичне, економічне, торговельне, військове і духовне становище, разом із деякими зауваженнями щодо того, як деякі пункти слід покращити в майбутньому”²³, подане Галицькому Генеральному командуванню в січні 1783 р. і також опубліковане Й. Полеком наприкінці XIX ст.

Й. Будзінський на початок 80-х рр. XVIII ст. був повітовим інженером у Берегівському комітаті на Закарпатті й проживав у м. Мукачево. Восени 1781 р. його призначили очільником картографічної комісії з упорядкування земельних володінь на Буковині. Комісія проіснувала до 1783 р. і встигла повністю опрацювати земельні володіння в 40 населених пунктах Буковини. Вона була закрита рішенням Йосифа II у зв’язку з відсутністю коштів. На підставі проведеної роботи, власних спостережень та використовуючи доступні на той час документи, в тому числі й “Опис” Г. Сплєні, Й. Будзінський підготував названу вище роботу. Особливо цікавими в ній є зауваження щодо населення Буковини. Автор справедливо відзначав, що на Буковині був відсутній точний підрахунок населення. Наводилося тільки кількість сімей. У роботі подана точна демографічна статистика щодо 40 населених пунктів, які встигла обстежити комісія. Зокрема, зафіксовано, що на 1782 р. у Кіцмані проживало 848 жителів, Мамаївцях разом з Ревною і Бурдеєм – 1745, Заставній – 1035, Валеві – 852, Веренчанці – 1250, Радівцях – 1077 тощо. Таким чином, у деяких селах жителів у той час було більше, ніж у майбутніх повітових центрах – Кіцмані, Радівцях, Заставній.

Будзінський описав зовнішній вигляд, одяг, їжу населення Буковини, зауваживши певні побутові відмінності між соціальними групами мазилів і селян. Відзначено, що переважну більшість мешканців краю становили православні, які чим менше навчені релігії, тим більше віддані їй.

Одним з перших Й. Будзінський зауважив, що переважна більшість населення Буковини є русинами (руснаками), розмовляє русинською мовою. Щоправда, він чомусь помилково вважав, що всі русини є колишніми підданими Польщі й переселилися на Буковину звідти. За твердженням Й. Будзінського, лише чверть населення розмовляє молдавською мовою, особливо область Сучави заселена молдаванами²⁴. Безперечно, тут

²³ *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1783. Nach einer Denkschrift des Mappierungsdirektors Johann Budinszky.* (Czernowitz, 1894), 64.

²⁴ *Ibid.*, 32.

треба зважати на те, що переважну більшість своїх обстежень Й. Будзінський проводив у північній та північно-західній частинах Буковини.

У 80-х рр. XVIII ст. у вищих колах влади Австрії обговорювалося питання щодо майбутнього статусу Буковини. Буковинське боярство обстоювало ідею про збереження окремого статусу краю. Яскравим виразником таких інтересів став Василь Балш, який, хоча й народився у Яссах, з 1776 р. неодноразово бував на Буковині, а пізніше був призначений працювати у військовій адміністрації краю. Він добре розумівся на прагненнях місцевої аристократії, підготував і направив до керівника Надвірної військової ради у Відні графа А. Гадику розлогу записку “Опис Буковини та її внутрішнього становища”. Її вперше також опублікував Й. Полек у 1895 р. в додатку до роботи “Поїздки імператора Йосифа II в Галичину та на Буковину”²⁵.

Хоча записка В. Балша мала характер політико-публіцистичного трактату, в ній наведено чимало краєзнавчого матеріалу про Буковину. Найперше, В. Балш досить цілісно показав соціальну структуру буковинського суспільства. Він з піднесенням писав про бояр – на його думку, вони могли бути прогресивною силою суспільства, рушійною силою реформ у краї. Разом з тим досить критично ставився до мазилів і вважав, що вони повинні платити податки, як і інші непривілейовані верстви. Як представник боярства В. Балш дуже критично ставився до селянства, звинувачуючи його в неробстві й небажанні розвивати господарство.

Так само В. Балш досить багато уваги приділяв опису Православної церкви на Буковині, структурі управління Церквою, її економічного становища. Звертав увагу на численні зловживання і давав пропозиції щодо реформування управління Церквою.

Досить цікавими є роздумування В. Балша щодо економіки краю. Він різко виступав проти хижацького вирубування лісів селянами, пропонував активізувати прикордонну торгівлю, наголошував на потребі розвивати ремесла.

Загалом записка В. Балша цілком логічно доповнює ту краєзнавчу літературу, яка була написана в період 1775–1786 рр.

Таким чином, у часи військового правління на Буковині побачили світ перші праці краєзнавчого характеру. Характерно, що написані вони були переважно військовими, які брали участь у приєднанні краю до Австрії. Інформація, вміщена в цих працях, мала переважно популярний характер, стосувалася як опису природних особливостей краю, так і економіки, управління, населення, його соціальної та етнічної структури. Чимало відомостей мали дуже приблизний, неточний і науково не обґрунтований характер. Особливо це стосувалося етнічної структури населення.

Основними труднощами на шляху розвитку краєзнавчих досліджень був низький освітній рівень населення, відсутність навчальних закладів середньої та вищої освіти, недостатня увага з боку освічених верств до новоприєднаної території.

Однак ці перші публікації стали важливою основою для розгортання подальших краєзнавчих досліджень у наступні періоди, давали можливість порівнювати становище Буковини на початок приєднання до Австрії і в пізніший час. Без знання цих праць важко уявити загальну картину розвитку буковинознавства в Австрії (Австро-Угорщині) в останній чверті XVIII – на початку XX ст.

²⁵ Johann Polek, “Josef’s II Reise nach Galizien und der Bukowina”, *Jahresbericht des Bukoeiner Landes-Museums*. 1895. (Czernowitz, 1895), 103–112.

THE ORIGIN OF BUKOVYNA LOCAL HISTORY DURING THE AUSTRIAN MILITARY RULE, 1775–1786

OLEKSANDR DOBRZHANSKYI

*Yurii Fedkovych Chernivtsi National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
2 Kotsiubynskyi st., Chernivtsi, Ukraine, 58012
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-188X>
e-mail: o.dobrzhanskiy@chnu.edu.ua*

SUMMARY

The article analyzes the origin of the study of local history in Bukovyna during the period of Austrian military rule in 1775–1786. The main thesis of the article is to prove that it was the very time that the study of local history of Bukovyna began to form as a separate direction of research, which was connected with the appearance of the first publications on Bukovyna studies in research journals in Europe, which can be confidently classified as studies of local history.

Besides, a number of detailed internal reports were written by the military and officials about the state of affairs in Bukovyna, its natural resources, economy, ethnic and religious composition of the population, settlements, and educational development at the specified time. Although these detailed internal reports were published only in the late 19th century, they, undoubtedly, should also be classified as regional study works of the period of military rule.

The publishing activity of well-known historians August Ludwig von Schlozer and F. Kanzler, who showed interest in the publication of these articles, was of great importance for the appearance of the first articles on Bukovyna studies in research journals.

If the first article about Bukovyna, published in 1781, contained a lot of inaccuracies and dubious information, then the two subsequent ones in 1782 and 1790 were already marked by the best selection of material, although they provided fairly generalized, but reliable information about the region.

The most famous publication of that time was the message of the first military ruler of the region, General Gabriel Anton von Spleny. In his work “Description of Bukovyna” he gave a lot of information about the nature of the region, involvement of the local population in agriculture, crafts, trade, and management of the region during the times of the Principality of Moldavia. The table about settlements and their inhabitants in terms of social and partially ethnic structure is also valuable.

The reports of Colonel F. Mig and engineer F. Budzinsky are of considerable interest. They contained a lot of information about agriculture, the employment of the population in various crafts. We pay special attention to the note by F. Budzinsky, in which for the first time, on the basis of real statistical surveys, was established that the vast majority of the population of Northern Bukovyna were Rusyns (Ukrainians), they spoke the Ruthenian (Ukrainian) language, and Vlachs prevailed only in Southern Bukovyna, especially in the region around Suceava. This went against many reports of that time that the Vlachs predominantly populated Bukovyna. There was no ethnic statistics at that time, so there was a significant discrepancy in the reports about the peoples living on the territory of the region.

Many information messages of that time were related to social and religious groups. Considerable material on this issue can be found in the note by V. Balș. However, this note requires critical comprehension, since the author lobbied for the interests of the Bukovynian boyars, idealized that group, portraying it as perhaps the main driving force of reforms. This was not entirely true.

Thus, the thesis that the study of local history in Bukovyna of the Austrian period originated during the period of Austrian military rule does not cause reservations. It was that time when the first articles on the study of local history in Bukovyna had been published in research journals, memos containing versatile information about the region, its population, natural features, the state of economic development, the management system, settlements were written for the highest circles of the state. In the following decades, local history of Bukovyna was further developed and flourished

especially in the late 19th – early 20th centuries as a powerful popular scientific, educational and cultural direction of research and popularization of knowledge about the native land.

Key words: Bukovyna, Austria, local history of Bukovyna, military rule, Bukovyna studies.

REFERENCES

- Bek, Erich. *Bibliography on Regional Studies of Bukovyna. Literature by the Year 1965*. Munich, 1966. (in German).
- Bukovyna at the Beginning of 1783. Based on a Memorandum by the Mapping Director Johann Budinszky*. Chernivtsi, 1894. (in German).
- Bukovyna in the First Geographical, Historical, Economic and Demographic Descriptions*. Bucharest : Ed. Acad. Române, 1998; Second edition : Chernivtsi, 2019. (in Romanian).
- Ceausu, Michai-Stefan. "Vasile Balsh, a Bukovynian Josephinist", *The Yearbook of the Bukovyna Museum*. XVII–XIX. (1990/1992), 407–418. (in Romanian).
- "Description de la Bukovyna", *Neues Magazin für die neuere Geschichte, Erd- und Völkerkunde*. Edited by F. G. Chancellor, 1790, 287–308. (in German).
- "From and to Bukovyna. In Sept. 1781", *Stats View*. 1782. Part 1. (in German).
- General Spleny's Description of the Bukovynian District*. Chernivtsi : Pardini, 1893. (in German).
- "Historical-geographical Description of the Bukovyna Region ceded to Ungern by the Turks", A. L. A. L. Shlozer *Correspondence Mostly of Historical and Political Content*. 1781. Eighth part. Notebook XLV. (in German).
- Mieg, Friedrich. "Topographical Description of Bukovyna", *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*. 1897. (in German).
- Polek, Johann. "A look back at Research into Bukovynian Regional and Folklore Since 1773", *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, 1893. (in German).
- Polek, Johann. "Joseph's II Travelling to Halychyna and Bukovyna", *Jahresbericht des Bukowiner Landes-Museums*, 1895. (in German).
- Polek, Johann. "List of Places in Bukovyna from 1775", *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, 1893. (in German).
- Polek, Johann. *Repertory of the Regional Literature of the Duchy of Bukovyna*. Chernivtsi : Pardini, 1892. (in German).
- Polek, Johann. *The Acquisition of Bukovyna by Austria*. Chernivtsi, 1889. (in German).
- Splenny, Gabriel Anton. *Description of Bukovyna*, Translation from German, preface and comments by O. OGuy, M. Saiko. Chernivtsi, 1995. (in Ukrainian).
- Zieglauer, Ferdinand. *The State of Bukovyna at the Time of the Austrian Occupation. Shown in the Mirror of the First Interpretation of the Commanding General Freih. v. Spleny*. Chernivtsi, 1888. (in German).

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСИПА НАЗРУКА В УРЯДІ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ЛІЛІЯ БУРАЧОК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин,
кафедра всесвітньої історії*

вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 79000

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6266-4927>

e-mail: liliia.burachok@pnu.edu.ua

У статті розглядається громадсько-політична та державотворча діяльність Осипа Назарука в 1918–1919 рр., його участь в антигетьманському повстанні, діяльність в урядах Західно-Української Народної Республіки та Української Народної Республіки. Простежено початок ідейної еволюції О. Назарука від радикалізму до монархізму і клерикалізму.

Ключові слова: *Осип Назарук, громадсько-політична діяльність, ЗУНР, УНР.*

Осип Назарук, безсумнівно, належить до когорти визначних діячів українського національно-політичного відродження та Української революції 1917–1921 рр. У досліджуваний період 1918–1919 рр. виразно визначився початок його ідейної еволюції від соціалізму до консерватизму і монархізму.

На той час О. Назарук був уже авторитетним громадсько-політичним діячем, популярним журналістом-публіцистом, відомим завдяки своїй активній роботі в Українській радикальній партії, її друкованих органах. Саме як представник від Української радикальної партії (УРП) він був включений до складу Української Національної Ради (УНРади), створеної 18 жовтня 1918 р. у Львові¹. В УНРаді він входив до окремої політичної комісії².

З перших днів листопада почалися важкі бої між українськими і польськими військовими підрозділами за м. Львів. 13 листопада 1918 р. було проголошено ЗУНР на чолі з головою УНРади Є. Петрушевичем. Головою уряду нової держави – Тимчасового Державного Секретаріату став К. Левицький. За таких умов О. Назарук брав участь у делегації УНРади під керівництвом Л. Цегельського до польського уряду. На перемовинах обговорювалося питання перемир'я між ворогуючими сторонами³. Проте ці переговори не дали бажаного результату. Боротьба за Львів продовжувалася. Маючи недостатньо військових сил, уряд ЗУНР вирішив направити делегацію до Києва й просити гетьмана П. Скоропадського надати допомогу. До складу цієї делегації ввійшли О. Назарук та М. Шухевич, які 6 листопада прибули до Києва⁴. “Дня 5 листопада поїхав я до Києва з дорученням УНР до Гетьмана П. Скоропадського разом

¹ *Енциклопедія українознавства*, під ред. В. Кубійовича. (Мюнхен, 1949), 678.

² М. Гуцуляк, *Перший листопад 1918 р. на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Зриву*. (Київ : Либідь, 1993), 18.

³ Осип Назарук, “В українській дипломатичній службі в роках 1915–1923”, *Літопис Червоної Калини*, по. 10, (1938), 5.

⁴ Д. Дорошенко, *Історія України 1917–1923*. (Нью-Йорк : Червона Калина. Київ, 1954), 536.

із інженером М. Шухевичем”, – писав О. Назарук⁵. УНРада уповноважила делегацію просити в гетьмана допомоги в основному військово-технічними засобами. О. Назарук уважав за краще домогтися прибуття до Львова українських військових частин. На Наддніпрянщині в той час діяв корпус Січових стрільців, що був сформований з полонених галичан австро-угорської армії. Він міг суттєво вплинути на перебіг українсько-польської війни. Осип Назарук попросив гетьмана, щоб саме їх той відпустив до Галичини. Гетьман заявив, що не матиме нічого проти, щоб Січові стрільці нібито “самовільно” перейшли Збруч й опинилися у Львові. І хоч Український національний союз в особі В. Винниченка назвав О. Назарука в справі Січових стрільців зрадником, однак останній усе ж поїхав до Білої Церкви, де тоді перебував корпус Січових стрільців⁶.

12 листопада 1918 р. О. Назарук приїхав зі столиці до Білої Церкви. Саме в цей час готувалось антигетьманське повстання на чолі із С. Петлюрою і В. Винниченком. Перед стрільцями постало питання: за ким піти? Йти за Назаруком означало визволяти Львів, за Петлюрою – брати Київ. Для цього було скликано Стрілецьку раду, яка відбулася 12–18 листопада 1918 р. у м. Біла Церква⁷. О. Назарук запропонував піти на Львів. Він розповів про тяжкі бої, які точилися там, заявивши стрільцям: “Батьки і матері вас прокленуть, якщо не підете на Львів”⁸.

На Стрілецькій раді підтримав О. Назарука тільки Р. Сушко; усі інші старшини виступили проти, оскільки вже був підготовлений виступ проти гетьманату. Скоропадський настроїв проти себе Січове стрілецьтво та інші прогресивні верстви тогочасного суспільства, заключивши 13 листопада 1918 р. договір про “союз” із Росією, що вів до втрати української державності. Стрілецька рада відхилила прохання О. Назарука й вирішила всіма стрілецькими силами вирушити на Київ⁹.

Перебуваючи в Білій Церкві, О. Назарук пройнявся антигетьманськими настроями. Дізнавшись про так звану Федеративну грамоту П. Скоропадського та про те, що Січові стрільці ухвалили повалити гетьманат, О. Назарук вирішив узяти участь у протигетьманському повстанні. На його рішення вплинули також С. Петлюра і В. Винниченко, з якими Назарук був знайомий. Він сам описував, як формувалися його антигетьманські настрої та визрівало рішення долучитися до повстання: “Я брав у тім участь в довір’ї до великоукраїнської інтелігенції та до тих же стрільців, котрих застав уже замотаних у повстанчу змову із обуренням, що гетьман підписав відомий “союз” чи підданство Москві. Але мені здається, що гетьман спирався на росіян ще заки Січові Стрільці виступили проти нього. Напевно не скажу, таке було враження. Не знаючи справи і ситуації та довіряючи особисто знайомим мені С. Петлюрі та В. Винниченку, вмішався в повстання проти Гетьмана”¹⁰.

Таким чином, О. Назарук узяв активну участь у протигетьманському повстанні як член Стрілецької ради та політичний дорадник окремого загону Січових стрільців, який виніс основний тягар боротьби за Київ. О. Назарук був одним з авторів першого,

⁵ Осип Назарук, “За велич нації”, *Спогади*. (Нью-Йорк, 1955), 53.

⁶ *Історія Січових Стрільців: воєнно-історичний нарис*. (Київ : Либідь, 1992), 119.

⁷ С. Шевчук, *Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для галицької землі (1918–1938 рр.)*. (Торонто, 1965), 41.

⁸ *Історія Січових Стрільців*, 119.

⁹ *Ibid*, 120–121.

¹⁰ Іван Лисяк-Рудницький, *Липинський*: у 2 т. Т. 2. (Філадельфія, 1976), 40.

віддрукованого в Білій Церкві, маніфесту Директорії про повстання, у якому гетьмана було оголошено поза законом. Точніше, він власноручно зредагував його перший варіант, написаний С. Петлюрою. Назарук згадував, що “повикидав найгрубішу лайку та заложив ідейно-політичне оправдання бунту: мовляв, виступаємо проти гетьмана тому, що він згодився на Федерацію України з Московщиною, а ми хочемо зовсім окремої, тобто самостійної держави”¹¹.

Після вступу військ Директорії до Києва й повалення гетьманської влади було створено Раду Народних Міністрів В. Чехівського, куди ввійшов О. Назарук як міністр, керівник Українського телеграфного агентства. У спогадах він підтвердив своє перебування на цій посаді: “Сам одержав я номінацію на шефа Української телеграфної агенції. Бюро знаходилося на вул. Хрещатик 25”¹². Будучи міністром, О. Назарук виконував обов’язки зв’язкового, з доручення УНРади при уряді С. Петлюри сприяв налагодженню відносин ЗУНР та УНР.

Маючи досвід дипломатичної роботи та знання іноземних мов, О. Назарук неодноразово брав участь у переговорах як перекладач уряду УНР із представниками німецької армії, яка перебувала тоді в Україні.

11 листопада 1918 р. Німеччина підписала акт про перемир’я, що фактично означало повну її капітуляцію. 13 листопада 1918 р. ЦБК РСФРР офіційно заявив про відмову від Брестського миру. Посилаючись на анулювання мирного договору з Німеччиною, заступник секретаря закордонних справ Л. Карахан опублікував циркуляр, з якого випливало, що Раднарком більше не визнає Україну як самостійну державу.

У грудні 1918 р. радянські війська почали наступ на Київ. Уряд Директорії УНР спробував порозумітися з Росією щодо питання державності України, але зазнав невдачі. Більшість в уряді Директорії схилилася до пошуку згоди з Антантою.

Своєю позицією щодо французького десанту, який висадився на Кримському півострові, й вимог його командування українська влада прагнула відразу ж виявити намір не загострювати стосунків і шукати можливостей порозуміння. На кінець січня було вислано до Одеси місію на чолі з О. Грековим для переговорів про конкретні кроки у зв’язку з фактичними військовими діями між Росією та Україною¹³.

Становище УНР дедалі більше погіршувалося, що знайшло своє відображення і в розходженнях усередині її уряду. 16 січня 1919 р. відбулася нарада уряду, були присутні три делегати від Стрілецької ради: О. Назарук, А. Мельник, Ю. Чайківський. О. Назарук у своєму виступі зазначив: “Рада С.С. (Січових Стрільців. – Л. Б.) постановила оголосити диктатуру. Чи панове міністри погоджуються співпрацювати з нами?”¹⁴. Він запропонував замість Директорії встановити військову диктатуру С. Петлюри, С. Коновальця та А. Мельника. Інші (О. Янко та М. Шаповал) наполягали на встановленні радянської влади. Рада Народних Міністрів відмовила як першим, так і другим, ухваливши, що справу має вирішувати Трудовий Конгрес¹⁵.

¹¹ Осип Назарук, “За велич нації”, 54.

¹² Осип Назарук, *Рік на Великій Україні: конспект спогадів з Української революції*. (Нью-Йорк : Червона Калина, 1978), 83.

¹³ Ю. Юрченко, *Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті*. (Мюнхен, 1971), 250.

¹⁴ *Нескорений вогонь віри (збірка на пошану А. Мельника)*. (Париж, 1971), 65.

¹⁵ Ibid, 250.

У другій половині січня 1919 р. визріли передумови для політичних переговорів з Антантою. 20 січня було утворено урядову делегацію, до якої входили, крім О. Грекова, міністри О. Назарук і С. Остапенко¹⁶. О. Назарук виконував у цій делегації одночасно функції дипломатичного діяча і перекладача. Однак переговори якогось реального результату для УНР не принесли.

Тим часом просування польських військ спричинилося до того, що урядові структури ЗУНР були змушені переїхати до Тернополя, а згодом до Станиславова. Зовнішня небезпека, яка нависла над двома українськими державами – УНР і ЗУНР, призвела до того, що 22 січня 1919 р. було проголошено злуку їх в одне державне об'єднання – Українську Народну Республіку. Але спроба об'єднання двох українських держав залишилася фактично декларацією. Польські війська методично витісняли адміністрацію ЗУНР із західноукраїнських земель. Радянські війська з протилежного боку посилили наступ і 5 лютого 1919 р. захопили столицю УНР – м. Київ.

Уряд УНР змушений був переїхати до Вінниці, після чого почалися переговори з Антантою, спрямовані на досягнення негайної угоди про спільну боротьбу проти більшовицької Росії. Французьке командування висунуло ультимативні вимоги реорганізувати уряд УНР і саму Директорію, вилучити з її складу представників соціалістичних партій, реорганізувати армію та підпорядкувати її союзному командуванню. У цих умовах С. Петлюра заявив, що припиняє своє членство в Соціал-демократичній партії. В. Винниченко передав повноваження голови Директорії С. Петлюрі й виїхав за кордон. Голова уряду В. Чехівський подав у відставку. Було створено нову, несоціалістичну Раду Народних Міністрів. Її головою став С. Остапенко, прихильник Антанти. До Ради було запрошено правих та поміркованих діячів: І. Огієнка, Є. Архипенка, О. Шаповала та інших, від галицьких діячів – О. Назарука.

В уряді С. Остапенка О. Назарук зайняв посаду керуючого управлінням преси і пропаганди¹⁷. У зв'язку з цим О. Назарук згадував: “Тоді доручено мені місце шефа Нової інституції”¹⁸. Перебуваючи на цій посаді, він інформував про події на фронтах редакцію органу Армії УНР “Ставка”¹⁹.

У березні – квітні 1919 р. О. Назарук відвідав Галичину, де вперше зустрівся з В. Липинським, одним з ідеологів гетьманського уряду. Їхнє знайомство перетворилося згодом на сердечну особисту дружбу й політичне побратимство. Проте в політичних стосунках між О. Назаруком і В. Липинським від початку були посіяні приховані зерна майбутніх розходжень, які врешті-решт призвели до відкритого конфлікту²⁰. Під тиском радянських військ навесні 1919 р. С. Петлюра та уряд УНР змушені були відступати з Вінниці до Жмеринки, а потім до Проскурова і Рівного. На початку травня вони евакуювалися до Радзивилова.

Тим часом добре вишколена й споряджена Францією армія польського генерала Ю. Галлера з'явилася в Галичині. За короткий час було придушено організований опір військ ЗУНР на Холмщині. У середині травня 1919 р. поляки здобули міста Станиславів і Луцьк. Літо й осінь 1919 р. належать до найбухливішого періоду в житті О. Назарука.

¹⁶ Ю. Юрченко Ю., *Українсько-російські стосунки після 1917 р.*, 250.

¹⁷ В. Винниченко, *Відродження нації: у 3 т. Т. 3.* (Київ–Відень, 1920), 277.

¹⁸ Осип Назарук, *Рік на Великій Україні*, 86.

¹⁹ І. Кедрин, *Життя, події, люди: спомини і коментарі*. (Нью-Йорк: Червона Калина, 1976), 75.

²⁰ Іван Лисяк-Рудницький, *Липинський*, 40.

Демісіонувавши в червні 1919 р. з уряду УНР, він очолив керівництво Пресової квартири Української Галицької армії (УГА). Про цю подію О. Назарук писав у своїх спогадах: “Дня 6 червня 1919 року одержав я від генерала Павленка усне доручення (потім письмове) обняти Пресову квартиру Галицької Армії”²¹. Під впливом Польщі на 15–16 липня УГА перейшла за р. Збруч. Виділ УНРади і Державний Секретаріат передали Є. Петрушевичу всю повноту влади й наділили його диктаторськими повноваженнями. Є. Петрушевич створив новий західноукраїнський уряд, куди О. Назарук увійшов як уповноважений (керівник) преси і пропаганди²².

Упродовж кількох місяців, від липня до листопада 1919 р., обидва українські уряди – наддніпрянський і галицький перебували в Кам’янці-Подільському. У цей час О. Назарук належав до найближчих співробітників і радників Є. Петрушевича. Він редагував орган уряду та армії – газету “Стрілець”. Офіційна позиція О. Назарука та його темперамент зробили його головним речником галицької сторони в тодішніх гострих суперечках між галицькими й наддніпрянськими державними проводами²³.

У Кам’янці-Подільському О. Назарук брав участь у численних засіданнях Уряду Уповноважених Диктатора, куди, крім нього, входили С. Витвицький, С. Голубович, І. Мирон²⁴. Водночас О. Назарук на цьому етапі своєї діяльності брав активну участь у засіданнях УРП. На одному з таких засідань (початок листопада 1919 р.) він висунув план об’єднання УРП з партією есерів²⁵. Проте його не вдалося здійснити.

Саме в цей період мали місце спроби створити певну ідеологічну базу можливого порозуміння з так званим білим російським рухом. Вони знайшли відгомін у деяких колах галицького громадянства й виходили з припущення можливості погодження України з Росією на базі спільності їхніх національних і державних інтересів, тобто побудови міждержавних відносин обох країн на політичній і правовій базі Переяславського договору 1654 р. К. Левицький запропонував замислитись над питанням можливої конфедерації України з майбутньою нерадянською Росією. Подібні ж думки висловлював і О. Назарук у газеті “Стрілець”²⁶.

У листопаді 1919 р. О. Назарук разом з оточенням Є. Петрушевича поїхав до Відня, що став осередком західноукраїнського уряду²⁷. Під час їхнього переходу через Дністер О. Назарук вів переговори від уряду ЗУНР з королем Румунії. З цього приводу він згадував: “16 листопада 1919 року згодилися Румуни перевести нас через Дністер у Басарабію, яка вже була під охороною військ”.

1919 р. виявився плідним і у творчій діяльності О. Назарука. Він написав низку статей та фейлетонів для газети “Стрілець”, яку в той час редагував. Уже після переходу УГА за р. Збруч, Пресовою квартирою було видано в Кам’янці-Подільському за редакцією О. Назарука кільканадцять випусків “Бібліотеки Стрільця”. Того ж року в Кам’янці-Подільському вийшли дві книги О. Назарука – “Про політичні партії”, “Рік на Великій Україні”. Останній твір – автобіографічний нарис, у якому автор описав свою політичну

²¹ Ibid, 109.

²² Осип Назарук, *Рік на Великій Україні*, 86.

²³ С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях*. (Філадельфія, 1956), 40.

²⁴ Іван Лисяк-Рудницький, *Липинський*, 134.

²⁵ С. Ярославин, *Визвольна боротьба*, 40.

²⁶ Осип Назарук, *Рік на Великій Україні*, 87.

²⁷ Іван Лисяк-Рудницький, *Липинський*, 134.

діяльність, починаючи з поїздки з делегацією ЗУНР до П. Скоропадського, і закінчуючи переправою через р. Дністер на шляху еміграції з України до Відня. Багато уваги автор приділив висвітленню ідейно-політичної ситуації в Україні 1915–1919 рр.²⁸.

У досліджуваній нами період (1918–1919 рр.) О. Назарук загалом ще стояв на позиціях УРП, брав активну участь у її діяльності. Членом цієї партії О. Назарук залишився і надалі; він був членом Закордонної групи УРП, яка підтримувала диктатуру Є. Петрушевича (1920–1921 рр.)²⁹. Проте вже тоді розпочалась еволюція його політичних поглядів, що дуже яскраво відобразилось у його спогадах “Рік на Великій Україні”.

Неспроможність Директорії утримати в країні порядок викликала в О. Назарука розчарування демократично-республіканською і соціалістичною системою УНР та зневіру в державотворчу здатність її вождів. Досвід революційного часу переконав його в необхідності сильної влади, зосередженої в руках однієї людини. Це був початок ідейної еволюції О. Назарука, який через декілька років став на гетьманські, монархічні та клерикальні позиції.

Отже, О. Назарук виступав на суспільно-політичній арені України першої половини ХХ ст. як активний, непересічний діяч, який прагнув здобуття української державності. Незважаючи на те, що часто змінював свої світоглядні позиції навколо проблем суспільно-політичного життя, шляхів розв’язання українського питання, увійшов в історію України як знаний політик, фаховий журналіст і публіцист. Досі вагомим залишається внесок О. Назарука в історію української суспільно-політичної думки як чільного ідеолога монархізму, католицизму, консерватизму.

STATE-FORMING ACTIVITIES OF OSYN NAZARUK IN THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC GOVERNMENT

LILIA BURACHOK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Sciences and International Relations
Department of World History
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6266-4927>
e-mail: liliia.burachok@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The public-political and state-building activities of Osyn Nazaruk in 1918–1919, his participation in the anti-hetman uprising, activities in the governments of the Western Ukrainian People’s Republic and the Ukrainian People’s Republic are considered. O. Nazaruk was an authoritative social and political figure, a popular publicist journalist, known for his active work in the Ukrainian Radical Party and its printed organs. Being a representative of the Ukrainian Radical Party, he became a member of the Ukrainian National Council (UN Council), created on October 18, 1918 in Lviv.

O. Nazaruk took an active part in the anti-hetman uprising as a member of the Rifleman Council and a political advisor of a separate unit of Sich riflemen, who bore the brunt of the struggle for Kyiv. O. Nazaruk was one of the authors of the first manifesto of the Directory about the uprising, printed in Bila Tserkva, in which the hetman was declared an outlaw. More precisely, he personally edited its first version, written by S. Petliura.

Having experience in diplomatic work and knowledge of foreign languages, O. Nazaruk repeatedly participated in negotiations as a translator of the government of the Ukrainian People’s Republic with representatives of the German army, which was then in Ukraine.

²⁸ Осип Назарук, *Рік на Великій Україні*, 160.

²⁹ І. Кедрин, *Життя, події, люди*, 38.

The beginning of O. Nazaruk's ideological evolution from radicalism to monarchism and clericalism is traced. In June 1919, he headed the press office of the Ukrainian Halychyna Army (UHA). In general, 1919 turned out to be fruitful in the creative activity of O. Nazaruk. He wrote a number of articles and feuilletons for the "Strilets" newspaper, which he edited at that time. Already after the transferring of the UHA to the Zbruch river, several issues of "Strilets Library" were published by the Press House in Kamianets-Podilskyi under the editorship of O. Nazaruk. In the same year, two books by O. Nazaruk "About political parties" and "Barn Floor on Great Ukraine" were published in Kamianets-Podilskyi. The last work is an autobiographical essay in which the author described his political activities, beginning with a trip with the WUPR delegation to P. Skoropadskyi, and ending with a crossing of the Dniester River on the way to emigrate from Ukraine to Vienna. The author paid a lot of attention to the coverage of the ideological and political situation in Ukraine in 1915–1919. O. Nazaruk generally still stood on the positions of the Ukrainian Radical Party and took an active part in its activities. O. Nazaruk remained a member of this party in the future.

O. Nazaruk spoke on the social and political arena of Ukraine in the first half of the 20th century as an active, extraordinary figure who sought to achieve Ukrainian statehood. Despite the fact that he often changed his outlook on the problems of social and political life, ways of solving the Ukrainian question, he entered the history of Ukraine as a well-known politician, professional journalist and publicist. O. Nazaruk's contribution to the history of Ukrainian social and political thought as a leading ideologist of monarchism, catholicism, and conservatism remains significant.

Key words: Osyp Nazaruk, social and political activity, state-building activity, Western Ukrainian People's Republic (WUPR), Ukrainian People's Republic (UPR), emigration, hetmanate, statehood.

REFERENCES

- Doroshenko, D. *History of Ukraine 1917–1923*. New-York : Chervona Kalyna. Kyiv, 1954, 536. (in Ukrainian).
- Encyclopedia of Ukrainian Studies*, edited by V. Kubiovych. Munich, 1949. 678. (in Ukrainian).
- History of the Sich Riflemen: a Military-Historical Essay*. Kyiv : Lybid, 1992, 119. (in Ukrainian).
- Hutsuliak, M. *The First November of 1918 in the Western Lands of Ukraine with Memories and Biographies of the Committee of Executors of the November Uprising*. Kyiv : Lybid, 1993. (in Ukrainian).
- Kedryn, I. *Life, Events, People: Memories and Comments*. New-York : Chervona Kalyna, 1976, 75. (in USA).
- Lysiak-Rudnytskyi, I. V. *Lypynskiyi*: in 2 volumes, vol. 1, 2. Philadelphia, 1976, 240. (in Ukrainian).
- Nazaruk, O. *A year in Great Ukraine: a Summary of Memories from the Ukrainian Revolution*. New-York : Chervona Kalyna, 1978, 87. (in Ukrainian).
- Nazaruk, O. "For the Greatness of the Nation", *Nazaruk O. Memories*. New-York, 1955, 53. (in Ukrainian).
- Nazaruk, O. "In the Ukrainian Diplomatic Service in the Years 1915–1923", *Annals of Chervona Kalyna*, no. 10, (1938). (in Ukrainian).
- Shevchuk, S. It Is Time to Tell the Truth about Our Liberation Struggle to Achieve Freedom for the Halychyna Land (1918–1938). Toronto, 1965, 41. (in Ukrainian).
- Unconquered Fire of Faith (Collection in Honor of A. Melnyk)*. Paris, 1971, 65. (in Ukrainian).
- Vynnychenko, V. *The Revival of the Nation*: in 3 vol. Vol. 3. Kyiv–Vienna, 1920, 277. (in Ukrainian).
- Yaroslavyn, S. *Liberation Struggle on Western Ukrainian Lands*. Philadelphia 1956. (in Ukrainian).
- Yurchenko, Yu. *Ukrainian-Russian Relations after 1917 in the Legal Aspect*. Munich, 1971, 250. (in Ukrainian).

ІСТОРІЯ ГАЛИЦЬКОЇ ШЛЯХТИ

ЛЮБОВ ГЕНИК

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет психології
кафедра релігієзнавства, теології і культурології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
e-mail: genyk-sas@ukr.net

У статті розкрито походження слов'янських народів: склавинів, антів, венедів, русів, каппадокійців, білих хорватів. Автором висвітлено, що білі хорвати 993 р. стали на службу до київського князя Володимира Великого і взяли назву "руси", втративши при цьому право мати свого правителя. Союз хорватів із Києвом дістав назву "королівство Галичини і Володимирії". Після занепаду Києва, його престолонаслідники зі спадковими титулами "король" довгий час зберігали традиції Руської держави, що її історики називають Галицько-Волинське королівство або князівство. Згодом ці землі як рівноправний союзник увійшли до складу Угорщини, Литовської держави, а ще пізніше – до складу Речі Посполитої. Тому в усі часи Галичина і Волинь мали автономію. Права галицького (карпатсько-хорватського) лицарства, які були майже однакові в цілій Європі, крім права спадкування, зберігалися в Галичині до 1939 р. Нащадки білих хорватів живуть і сьогодні, плекають свої традиції (Вербіж, Нижній Березів, Вишний Березів, Середній Березів, Баня Березівська, Малий і Великий Ключів, Космач, Пнів, Печеніжин та інші поселення в Галичині).

Лицарство мало свої шляхетські традиції, честь і обов'язки захищати підданих, вдов, сиріт, жінок, а також карати порушників закону. Саме з лицарства беруть свій початок запорозькі козаки та інші армії Європи, українські військові, правоохоронці міліція, яка носить форму кольору європейського лицарства. Основна функція шляхти від середньовіччя до ХХ ст. – збереження європейських держав.

Ключові слова: слов'яни – нащадки Яфета, слов'янські народи: венеди, руси, анти, склавини, білі хорвати, поляни й деревляни, каппадокійці, а всі разом, у греків – Велика Скитія; готи – народ лицарських традицій, остготи, вестготи. Лицарські ідеали, церемонії посвяти, чесноти, традиції, герби, одяг, обов'язки, привілеї. Традиції шляхти – це традиції козаків, військових, правоохоронців.

Для більшості пересічних громадян України згадка про українську шляхту викличе скептичне запитання про те, чи така існувала взагалі. Трагедія української нації на сучасному етапі й полягає насамперед у тому, що вона не знає справжньої історії України, привчена вивчати її за одною "Повістю минулих літ"¹, та й аналіз шкільних підручників з історії України показує, що в нас досі використовується стара термінологія там, де вона взагалі не відповідає дійсності. Але це проблема, яку поступово вирішить наша нація, якщо вона стане справжньою державотворчою нацією, або зникне назавсім.

Роль дрібної української шляхти в історичній науці протягом ХІХ – початку ХХІ ст. розглядалася низкою дослідників українських (М. Андрусяком², В. Антоновичем³,

¹ *Повість временных лет*. (Ленинград : Лениздат, 1956).

² Михайло Андрусяк, *Звідки взялася шляхта на нашій землі*. (Львів, 1938), 32.

³ В. Б. Антонович, *Коротка історія Козаччини*, передм. І. І. Глизя. (Київ : Україна, 2004), 304.

В. Брехуненком⁴, В. Липинським⁵, І. Кузичем-Березовським⁶, Г. Нудьгою⁷, В. Потоцьким та Семененком⁸, В. Смолієм⁹, Б. Сушинським¹⁰, І. Франком¹¹) та іноземних (Д. Бовуа¹², Г. Левассар де Бопланом¹³, А. Віміні¹⁴, Ш.-Л. Лесюром і Лозінським¹⁵, В. Папроцьким і К. Слюсарек, Дж. Флетчером і П. Шевальє¹⁶, М. Оссовською¹⁷, Ж. Руа¹⁸, А. Штекертом¹⁹).

Хоча частина джерел про лицарство взагалі та давньоруське боярство (за кельтською трад. з давньоірл. *Boaige* – вільний власник стада)²⁰ була відома історикам: “Руська правда”²¹, “Літопис Руський”²², “Галицько-Волинський літопис”²³, аж наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. опубліковано нові документи й перекладено українською мовою: найдавнішу південнослов’янську пам’ятку “Літопис попа Дукляніна”²⁴, книги Жана-Бенуа Шерера “Літопис Малоросії, або Історія козаків запорожців”²⁵ і останнього гетьмана Запорозької Січі Пилипа Орлика “Вивід прав України”²⁶, листуван-

⁴ *Історія українського козацтва: нариси:* у 2 т. Т. 1, ред. кол. В. А. Смолій; НАН України, Ін-т історії України, НДІ козацтва. (Київ : Вид. дім. “Києво-Могилянська академія”), 2009. В. А. Брехуненко [та ін.], 2009, 800.

⁵ В. Липинський, *Твори:* у 2 т. Т. 1. (Пенсільванія : Філадельфія, 1990), 637.

⁶ І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України.* (Detroit : Universal Slavic Printers), 1962, 163–210.

⁷ Григорій Нудьга, *Республіка Козаків (Середньовічна Європа про Січ та Козаків).* (Львів : Україна, 1991), 118; Григорій Нудьга, “Українці в університетах Європи”, *Український календар.* (Варшава, 1968), 315–320.

⁸ В’ячеслав Потоцький, *Шляхта. Честь та гонор. Найбільший лицарський орден усіх часів: факти, міфи, коментарі.* (Харків : Школа, 2014), 669.

⁹ *Історія українського козацтва: нариси:* у 2 т. Т. 1.

¹⁰ Б. М. Сушинський, *Всесвітня історія лицарства.* (Одеса : Вид. Дім ЯФВ, 2005), 634.

¹¹ Іван Франко, “Дещо про шляхту ходячкову”, *Світ*, по. 15, (1882), 263.

¹² Даніель Бовуа, *Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр.* (Львів : Кальварія, 2007), 296.

¹³ Любомир Винар, “Огляд історичної літератури про початки української козащини”, *Книжник.* (Київ : Вид-во Товариства книголюбів, 1990), 6–13.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ М. Оссовская, *Рыцарь и буржуа: Исследование по истории морали*, пер. с польск., общ. ред. А. А. Гусейнова; Вступ. ст. А. А. Гусейнова и К. А. Шварцман. (Москва : Прогресс, 1987), 528.

¹⁸ Ж. Руа, *История рыцарства*, изд. 2-е. (Москва, 2001).

¹⁹ Aleksandr Dr. Stekert. *Przydomki polskie, litewskie i rusińskie zebral.* (Kraków, 1897); Przedruk fotolitograficzny wykonany przez the Figaro Press. (London, 1960), 144.

²⁰ Козакевич Геннадій. *Військові традиції давніх кельтів на землях України в IV–I ст. до н. е.* Київ : Темпора, 2008, 96–97.

²¹ *Руська правда. Збірник.* (Київ, 1976).

²² *Літопис Руський.* За Іпатіївським списком. Пер. з давньорус. Л. Махновець. (Київ : Дніпро, 1989), 590.

²³ *Галицько-Волинський літопис*, відп. за вип. Р. М. Федорів. (Львів : Червона Калина, 1994), 253.

²⁴ *Літопис попа Дукляніна: Найдавніша південнослов’янська пам’ятка*, перекл. з хорв. Антін Івасюк. (Оттава : University of Ottawa Press, 1986), 41.

²⁵ Жан-Бенуа Шерер, *Літопис Малоросії, або Історія козаків запорожців*, пер. з фр. В. В. Коптілов. (Київ, 1994), 311.

²⁶ Орлик П. *Вивід прав України.* (Львів : МП “Слово”, 199), 128.

ня київських монархів з Римом “*Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia* (1075–1953). Vol. 1–2”²⁷, що частково згадують про походження козаків, як представників української шляхти, та пізніший літопис Феодосія Софоновича “Хроніка літописців стародавніх”²⁸, які й почали серйозно вивчатися дослідниками шляхти взагалі й української зокрема.

Перші відомості про українську шляхту (козаків) зібрав історик Д. Яворницький²⁹. Проте тільки недавно за матеріалами храмових розписів кінця XVIII – поч. XX ст. уточнили дані про українську шляхту (дворянство) в Російській імперії дослідники Білоцерківщини, зокрема Є. Чернецький, який опублікував дві роботи, де зафіксовані списки нобілітованої шляхти цього краю³⁰.

До вже згаданих джерел про українську шляхту та шляхту взагалі додалися опубліковані 2006–2007 рр. праці Сергія Лисенка “Правобережна шляхта. Кінець XVIII – перша половина XIX ст.: список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія”³¹ та списки нобілітованої шляхти Волинської губернії в 5-ти томах під загальним заголовком “Легітимована правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX ст.): довідник легітимованої шляхти Волинської губернії”³².

Але наукові дослідження про українську шляхту XIV–XX ст., здійснені на архівних джерелах, вийшли в Україні доби незалежності відповідно 1993, 2001, 2010 рр. з-під пера доктора історичних наук Н. Яковенко “Українська шляхта Волині і Центральної України кінця XIV – середини XVII століття”³³ та кандидатів історичних наук Н. Старченко “Становище жінки-шляхтянки на Волині другої половини XVI – початку XVII ст.: майновий та правовий аспекти”³⁴ і Л. Сливки “Галицька

²⁷ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia* (1075–1953). Vol. 1: 1075–1700; Vol. 2: 1700–1953. Collegit introductione et adnotationibus auxit P. Athanasius G. Welykij OSBM. (Romae : PP. Basiliani-Piazza della Maonna Dei Monti), 1953, 20–21.

²⁸ Феодосій Софонович, *Хроніка літописців стародавніх*. (Київ : Наукова думка, 1992), 336.

²⁹ Д. І. Яворницький, *Історія запорізьких козаків*: у 3 т. Т. 1. (Київ : Наукова думка, 1990).

³⁰ Євген Чернецький, *Шляхта Васильківського повіту Київської губернії за сповідальними розписами православних храмів початку XIX ст. (Білоцерківщина, Васильківщина, Мотовилівщина, Рокитнянщина, Фастівщина)*. (Біла Церква : Мустанг, 1998), 26; Євген Чернецький, *Правобережна шляхта за російського панування (кінець XVIII – початок XX ст.): джерела, структура стану, роди*. (Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2007), 176.

³¹ Сергій Лисенко, *Правобережна шляхта. Кінець XVIII – перша половина XIX ст.: список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія*. Державний комітет архівів України, Центральний держ. історичний архів України, м. Київ. 2-ге вид., випр. та доп. (Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2007), 448.

³² *Легітимована правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX ст.): довідник*, уклад. С. Лисенко, Є. Чернецький; Державний комітет архівів України, Центральний держ. історичний архів України, м. Київ. (Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006). Т. 1–5. Список легітимованої шляхти Волинської губернії. Т. 1: 393; Т. 2: 224; Т. 3: 240; Т. 4: 224; Т. 5: 240.

³³ Н. М. Яковенко, *Українська шляхта Волині і Центральної України кінця XIV – середини XVII ст.* (Київ : Наукова думка, 1993), 416.

³⁴ Наталія Старченко, “Становище жінки-шляхтянки на Волині другої половини XVI – початку XVII ст.: майновий та правовий аспекти”, (дис. канд. іст. наук: 07.00.01. НАН України; Інститут східноєвропейських досліджень. Київ, 2001), 225.

дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914)”³⁵. Робота В. Кривошея “Українська шляхта напередодні визвольної війни середини XVII століття: історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали” започаткувала врахування історико-етнографічних матеріалів у дослідженнях НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень³⁶. Свідченням того, що ця заборонена довгих 80 років тема стала нарешті предметом серйозного наукового вивчення, була поява кількох дисертаційних робіт історичного характеру, зокрема: Ю. Зазуляка “Шляхта руського воєводства у XV ст.”, І. Кондратьєва “Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV–XVIII ст.”, А. Петрика “Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.)” та О. Якимчук “Шляхта Рівненського повіту в соціально-економічному та культурному житті краю кінця XVIII – початку XX ст.”³⁷, які охоплювали вивчення окремих територій України. Зовсім недавно побачила світ узагальнююча робота В. Потоцького “Шляхта. Честь та гонор. Найбільший лицарський орден усіх часів”³⁸.

На окрему увагу заслуговують дослідження геральдичного матеріалу, що багато років теж не проводилися в Україні. Без цього комплексне вивчення окресленої проблеми неможливе. Тому вивчення через багато десятиліть забуття сфрагістичних пам’яток, яке провів О. Алфьоров “Особові печатки Правобережної України: кінець XVIII – перша половина XIX ст.”³⁹, розкрило 2005 р. цікаві матеріали для подальших наукових пошуків.

Проте ці роботи тільки розпочали давати відповіді на запитання, які виникають перед дослідниками про лицарство взагалі та українську шляхту зокрема, підтвердивши, що: а) на XIV ст. на українських землях існував привілейований стан лицарства (нім. мовою – шляхта), який мав певні обов’язки і певні привілеї у суспільстві та зберігся в Галичині до середини XX ст.; б) жінки-шляхтянки мали відповідно рівні майнові і юридичні права з чоловіками, що суттєво вирізняло їх від представниць свого стану в інших країнах Європи.

Відповіді на запитання звідки взагалі походить цей привілейований стан шляхти, як він пов’язаний з українським та іншими етносами, поки що ці роботи не дають. Зрозуміло, що й про походження галицької шляхти відомостей не так багато.

З погляду юридичної науки це питання є важливим хіба в галузі історії українського права, але аж ніяк не є предметом дослідження в царині інших ділянок права,

³⁵ Л. В. Сливка, *Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914)*. (Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009), 220.

³⁶ В. В. Кривошея, *Українська шляхта напередодні визвольної війни середини XVII століття: історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали*. (Київ : [б. в.], 2000), 139.

³⁷ Юрій Зазуляк, “Шляхта руського воєводства у XV ст.”, (дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2004), 192; Ігор Кондратьєв, “Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV–XVIII ст.”, (автореф. дис... канд. іст. наук: Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2005), 15; Андрій Петрик, “Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.)”, (автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, Інститут народознавства. Львів, 2007), 20; Оксана Якимчук, “Шляхта Рівненського повіту в соціально-економічному та культурному житті краю кінця XVIII – початку XX ст.”, (автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2007), 20.

³⁸ В. Потоцький, *Шляхта. Честь та гонор. Найбільший лицарський орден усіх часів*, 669.

³⁹ Олександр Алфьоров, *Особові печатки Правобережної України: кінець XVIII – перша половина XIX ст.*; Історичний факультет НПУ ім. М. Драгоманова, Товариство охорони старожитностей Київщини, Наукове товариство ім. Вацлава та Едварда Руліковських, Білоцерківське рицарське коло. (Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2005), 100.

бо за Конституцією України не зазначено наявності станів чи класів у державі. А раз не існує станового устрою держави, то, з погляду права, стани, навіть якщо вони існують де-факто, не є предметом вивчення де-юре⁴⁰. Але для з'ясування історії українського народу детальне вивчення походження різних станів, що існували на території сучасних земель України, і законодавче забезпечення їхніх прав дасть можливість краще зрозуміти наше минуле.

Об'єктом дослідження є історія лицарства в Європі, а предметом – лицарський стан та його історія на території українських земель, зокрема в Галичині.

Тому метою даної статті є з'ясування історії виникнення і розвитку шляхетського стану в Україні, його місця і ролі в житті нашого народу та в Східній Галичині.

Для того, щоб зрозуміти суть кількох проблем даної статті, слід чітко поставити завдання, на які вона має відповісти:

1. Звідки походила традиція станів, зокрема лицарства-боярства-козацтва-шляхти-дворянства?
2. Які фактори впливали на становлення європейського лицарства та його політичних і моральних ідеалів?
3. Які спільні й відмінні риси виникнення, становлення та діяльності європейської шляхти (лицарства) й української?
4. Якщо існувала українська шляхта, то який був її політичний і юридичний (державний) статус у різні історичні періоди?
5. Яку історичну роль виконувала дрібна українська шляхта в житті українського та інших етносів світу?

Станове суспільство існувало в багатьох народів, про що свідчать їхні письмові пам'ятки. Знаємо, що в єгиптян були такі стани: жерців, воїнів, уру, ремісників та залежних людей – мерет, неджеси, хему, іхутіу. За законами царя Хаммурапі можна виокремити такі суспільні верстви населення у Вавилоні: жерці, авелуми – знатні мужі, воїни, мушкенуми – селяни і вардуми – раби. У стародавній Індії теж існувала станова система варн, куди входили вільні люди: брахмани – жерці, кшатрії – воїни, вайшії – селяни та недоторкані – шудри – залежні люди. Звідси дослідник соціальної структури давніх цивілізацій професор О. Крижанівський робить висновок, що “соціальна замкнутість окремих груп населення мала місце також в інших стародавніх суспільствах”⁴¹.

Порівняльний аналіз європейських середньовічних збірників документів, літописів і хронік – таких як “Законои Етельберта (560–616)”, “Законои Хлотаря (673– 685) і Едрика (685–686)”, “Законои Іне (688–726)”, “Вестготська правда (654)”, Законои Альфреда (871–899)”, “Салічна правда (507–511)”, “Саксонська правда (802–803)”, “Городель-

⁴⁰ Любов Генік, “До проблеми юридичного забезпечення прав дрібної української шляхти в Україні та за кордоном”, *Наукова конференція “Духовні корені вічного буття українців”: “Велика Хорватія – історія українців і хорватів”*. (Івано-Франківськ : Просвіта-Світовид, 2013), 48–77.

⁴¹ О. П. Крижанівський, *Історія Стародавнього Сходу*. Підруч. для студ. ВНЗ. (Київ : Либідь, 2000), 401.

ський привілей (1413 р.)”⁴², “Руська правда” (XI ст.)⁴³ – підтвердив, що в Європі була окрема військова верства, яка називалась лицарством (згодом – шляхтою), а в Київській Русі – боярством, але її походження ці джерела не вказують.

За яких обставин виникло все європейське лицарство? Воно зародилося в час розвитку феодалізму, коли формувалися ранньофеодальні централізовані держави. Монархам необхідна була військова сила. Цю військову силу складали вихідці з родин менших феодалів, бо майно в Західній Європі успадковував переважно один⁴⁴ з найстарших (у деяких країнах із наймолодших) синів, рідше дочок, а інші сини мали заробити собі майно військовою службою, як правило, у короля чи якогось великого феодала. Людина складала лицарську присягу служити своєму васалові певний час і мала дотримати свого слова. Власне цього було достатньо, щоб узяти лицаря на службу, якщо, окрім наявних у нього військових заслуг та якостей, він ще склав присягу (тобто дав слово служити певний час у конкретної людини).

Частина синів шляхетного походження ішла в монастирі, забравши із собою свою частку майна (так частково формувалося монастирське багатство)⁴⁵, а згодом ставали священниками чи єпископами або залишалися рядовими монахами-схимниками.

Але в середні віки склалася певна васальна залежність, яка передбачала кілька важливих правових моментів. По-перше, існувала т. зв. васальна драбина, відома всім ще зі шкільних підручників, котру коротко можна сформулювати так: “васал мого васала – мій васал”. З одного боку це робило залежними тих лицарів, котрі не володіли землею, але тільки наймалися на військову службу, бо вони, склавши присягу, служити своєму господарю (а переважно він уже присягнувся служити королю), автоматично ставали підданими короля і т. д. З васальною залежністю виникли лицарські герби.

З іншої сторони така васальна залежність давала простому лицарю, який тільки починав свій лицарський шлях, шанс бути захищеним від розбою та примушування зломити присягу, оскільки він автоматично – через свого господаря – ставав васалом якогось великого феодала й міг розраховувати на відповідний юридичний і військовий захист. Це правило носило загальноєвропейський характер і могло бути використане будь-ким із лицарів для свого захисту від якихось корисливих інтересів. Відомим з історії є факт, коли син короля Ярослава Мудрого Дмитро-Ізяслав (1024–1078), втративши Київ, використав закони васалітету й оголосив себе васалом Папи Римського, а Папа Григорій VII (Гіндельбранд, 1073–1085), як сюзерен, оголосив його кривдникові Болеславу II, що київський князь (латинською гех) Дмитро-Ізяслав є його васалом, перебуває під захистом Папи, а тому треба негайно повернути його вітцівщину. Йі іноземні війська покинули Київ, а Дмитро-Ізяслав повернувся до своїх володінь⁴⁶.

Така васальна “драбина” діяла в усіх країнах Європи. У випадку завоювання одної держави іншою васальна залежність залишалася і зберігалися лицарські привілеї

⁴² *Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн*: Навч. посіб. для студентів юридичних спеціальностей ВНЗ, за ред. В. Д. Гончаренка. У 2 т. (Київ : Видавничий Дім “Ін Юре”, 1998), Т. 1: 503; Т. 2: 607.

⁴³ *Руська правда. Збірник*. (Київ, 1976).

⁴⁴ *Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн; Хрестоматія по історії середніх веков*: у 3 т., 409, 413, 566–568.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*. Vol. 1: 1075–1700; Vol. 2: 1700–1953, 5–6, 7–8.

завойованої шляхти, хоч їй додавалося військових повинностей, як і селянству чи міщанству додавалося податків. У різних країнах при завоюваннях чи об'єднаннях двох або трьох держав становище завойованих народів складалося неоднаково⁴⁷. У більшості випадків становище завойованої корінної шляхти зберігалася, але її статус погіршувався, порівняно зі становищем шляхти-завойовника. Особливо це стосувалося дрібної шляхти.

Такі відносини, для прикладу, були узаконені й існували між норвезькою та фінською шляхтою, датською та норвезькою, іспанською та голландською, а також в інших країнах Європи аж до Реформації, що, звичайно, викликало пізніше революційне напруження. Такі ж нерівноправні відносини склалися між польською та українською шляхтою, що постійно приводило до непорозумінь, війн, урешті до зубожіння та майже цілковитого зникнення української шляхти⁴⁸. Згодом і польська шляхта сама потрапила в залежність від московського дворянства. Тоді б знадобилося запорозьке козацтво з його військовими силами, та його вже не було. Дивним чином, але російське дворянство теж поступово почало зникати, незважаючи на те, що зберігалася царська монархія.

Звичайно, не можна оминати засад лицарства, яких дотримувалася ціла Європа. По-перше, лицарське звання людина повинна була заслужити, навіть якщо вона мала шляхетське походження. До цього звання вона йшла багато років. Спочатку молодий юнак служив у лицаря зброєносцем або пажем, вивчав військову справу, оволодіваючи різними видами зброї, навчався певних правил поведінки в суспільстві, здобував освіту, вивчав мови, а головне, сам мусив бути людиною відповідних моральних якостей. І тільки тоді, коли старший лицар переконувався, що особа, яка в нього служить, готова до посвяти в лицарі (навіть якщо він був уже лицарського походження від батьків), відбувалася відповідна процедура посвяти.

По-друге, лицарем могла стати людина, яка, не будучи лицарем за походженням, показала себе в бою чи при захисті міста, країни, краю або в якихось інших екстремальних ситуаціях, але була приблизно відповідного віку й особисто вільною.

По-третє, лицарі мусили дотримуватися певних моральних засад⁴⁹. Якщо з'ясувалося, що лицар зламав ті лицарські (шляхетські) принципи, то це для нього, його родини, його товаришів по стану було найбільшою ганьбою.

По-четверте, лицар мусив володіти відповідними лицарськими відзнаками (гербом, печаткою, одягом), що визнавалися на міжнародному рівні, мати коня і відповідну зброю, зброєносця та пажа (чи слугу).

На той час існували певні лицарські чесноти:

1. Лицар мусив бути вірний суверенові, церкві, своїм васалам і підданам, і раз дане слово (про дотримання лицарських чеснот і гідності) дотримувати до смерті. Надавати опіку і поміч слабшим, сиротам, вдовам, беззахисним і бідним, своїм підданам (селянам чи міщанам).

2. Заступатися перед безправ'ям. Лицар мав бути суддею і кáрою всім, хто когось скривдив на майні, честі, здоров'ї.

3. Дотримуватися головних християнських чеснот (спокій, витримка, впевненість, відвага і щедрість тощо) та десяти заповідей Божих⁵⁰.

⁴⁷ *Хрестоматія з історії держави і права України*, 52–56, 60–83, 138, 203.

⁴⁸ *Ibid*, 122, 214–216.

⁴⁹ М. Оссовская, *Рыцарь и буржуа: Исследование по истории морали*, 130.

⁵⁰ Любов Генік, *Історія християнства: католицизм*. Т. 1, 63–07.

4. Старанно удосконалювати свою військову майстерність, танцю, знання іноземних мов, правил етикету та дипломатії тощо⁵¹.

Якщо говорити коротко – лицарські ідеали зводилися до таких чеснот: віра в Бога і справедливість, правда, вірність, шляхетність, любов до ближнього. Найбільшою особистою якістю лицаря була честь.

“Спочатку лицарями іменував король, пізніше майордом, а ще пізніше – князі й графи в день св. Юрія на архієрейській Службі Божій. Всі пажі й зброєносці йшли до святого Причастя, слухали проповідь єпископа про лицарські чесноти, освячувалися пояси й мечі, відбувалося опоясування лицаря, цілували єпископський перстень. На підвищенні сидів суверен і єпископ. Суверен приймав присягу і опоясував поясом, єпископ – вручав перстень (печатку з гербом. – Л. Г.). При такій системі лицарської ієрархії вільним ніхто не був, адже “ніхто не мав права власності на землю, бо лицар залежав від свого суверена, той від графа, граф від князя, князь від короля. Селянство становило робочу силу лицарства. Найбільшою провиною лицаря було зламання присяги суверенові”, – пише дослідник історії боярства Іван Кузич-Березовський⁵².

Мати надійну охорону й опору знизу прагнув кожен правитель. Але раби чи просто найманці надійності йому ніколи не гарантували. Тому кожен монарх, який приходив до влади чи шляхом виборів, чи шляхом одержання своєї посади по спадковості, як правило, походив зі стану людей, які професійно займалися військовою справою, знали її важливість і розуміли роль у збереженні того суспільного договору, який укладався між вільними власниками земель, на основі яких формувалося кожне мале європейське державне об’єднання, а згодом і велика держава. І знову тут виникав дуже важливий моральний фактор, який важко було проконтролювати фізичним чи силовим способом, але який відігравав чи не основну роль у збереженні цілісності кожного державного об’єднання: дотримання слова (обіцянки), викладеного в договорі сторін.

Власне з такої необхідності постає європейське лицарство як окремий військовий стан вільних людей, котрі виконують певну функцію в суспільстві, дотримуються певних моральних засад і готові служити, опираючись на ці принципи.

На основі ґрунтовних досліджень, зроблених вченими-науковцями про історію виникнення козацтва, як представників шляхти-лицарства⁵³, можна констатувати, що:

А) Вивчення історії виникнення козацтва підтверджує існування давньоруського лицарства, яке згодом відоме у світі як запорозьке козацтво і веде свою писану історію з IX ст. від готів (“Походження козаків, якщо можна їм вірити, сягає 800 р., а їхні

⁵¹ І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 163–210; М. Оссовская, *Рыцарь и буржуа*, 130–135.

⁵² І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 163–167.

⁵³ В. Б. Антонович, *Коротка історія Козаччини*, 304; К. Бондаренко, ““Ой летіли дикі гуси” (Українські найманці в історії воєн)”, *Політика і культура*, по. 35, (1999); Любомир Винар, “Огляд історичної літератури про початки української козаччини”, *Книжник*. (Київ : Вид-во Товариства книголюбів), 6–13; *Історія українського козацтва*. Нариси: у 2 т. Т. 1, 800; Леся Кондратенко, “Походження козаків”, *Книжник*. (Київ : Вид-во Товариства книголюбів, 1990), 17–20; Григорій Нудьга, *Республіка козаків*, 118; В. Б. Свербигуз, *Шляхетська бесіда*. Вип. І. (Київ : ТОВ “Дельта-копі”, 2000), 29; Б. М. Сушинський, *Всесвітня історія лицарства*. (Одеса : Вид. Дім ЯФВ, 2005), 634; Н. М. Яковенко, *Українська шляхта Волині і Центральної України кінця XIV – середини XVII ст.*, 416; М. Оссовская, *Рыцарь и буржуа: Исследование по истории морали*, 528; *Przydomki polskie, litewskie i rusińskie zebrał Aleksandr Dr. Stekert*. (Kraków, 1897), 144.

перші військові збори відбулися 948 р.”)⁵⁴ і мало свої особливості, але досліджень про нього було небагато⁵⁵.

Б) Фактично запорозькі козаки визнавалися і використовувалися у Європі як військова лицарська сила на службі візантійським імператором, польськими, іспанськими та французькими королями, Папою Римським, російськими царями й імператорами, про що свідчить низка документів та історичних досліджень⁵⁶, проте традиційно в історіографії вважалося, що на території України була або польська шляхта, або російське дворянство, а про руську, а з XVI ст. – українську – майже не згадувалося.

Європейське лицарство пережило кілька епох, про це написано багато праць⁵⁷, але в даному дослідженні хочемо наголосити про таке:

1. Певні лицарські морально-етичні ідеали існували в середовищі вільних людей ще до прийняття християнства, але не всі. Більш детально про це в книзі М. Оссовської “Лицар і буржуа: дослідження з історії моралі”⁵⁸.

2. Основні лицарські ідеали сформувалися в середовищі особисто вільних людей, на основі християнського вчення про ближнього⁵⁹.

3. Ці лицарські ідеали підтримували самі монархи та інші представники середньовічних держав, а також плекала й формувала Церква Христова.

4. Цікавим є той момент, що лицарські ідеали не мали національних, релігійних чи географічних обмежень. Лицарі, з їхніми відзнаками, визнавалися в усьому європейському суспільстві й навіть за межами християнського світу⁶⁰. Лицарів відпускали під чесне слово з неволі (за обіцянки принести викуп)⁶¹, надавали допомогу після бою пораненому суперникові⁶² й навіть тіла загиблих обов’язково хоронили або відправляли за можливості родичам чи рідним.

Згадані вище європейські християнські чесноти були характерні для всього лицарства, незалежно від його етнічного походження. Тому ще до середини XIII ст. бачимо тісні зв’язки між лицарством цілої Європи (взяти хоча б для прикладу одруження синів і дочок Ярослава Мудрого)⁶³, які підтверджують існування лицарських традицій ще в давні часи.

Звичайно, дуже важливо окреслити, який статус мала шляхта давньоруська, а згодом українська за етнічною ознакою (походженням) на загальноєвропейському фоні в різні періоди. Тобто, білі хорвати, як інші слов’яни-склавини – венеци, анти, що з IV ст. н. е. мали свої перші військово-державні утворення “Славії” – започаткували

⁵⁴ Пилип Орлик, *Вивід прав України*, 128.

⁵⁵ Жан-Бенуа Шерер, *Літопис Малоросії, або Історія козаків запорожців*, 50; Б. М. Сушинський, *Всесвітня історія лицарства*, 634.

⁵⁶ Григорій Нудьга, *Республіка козаків*, 118; В. Б. Свербигуз, *Шляхетська бесіда*, 29; Б. М. Сушинський, *Всесвітня історія лицарства*, 634; Н. М. Яковенко, *Українська шляхта Волині і Центральної України кінця XIV – середини XVII ст.*, 416.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ М. Оссовская. *Рыцарь и буржуа: Исследование по истории морали*, 528.

⁵⁹ Любовь Генник, *Історія християнства: католицизм*. Т. 1. Основні ідеї християнства, 185–184.

⁶⁰ Б. М. Сушинський, *Всесвітня історія лицарства*.

⁶¹ І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 163–167.

⁶² *Монашеские ордена: бенедиктинцы, кармелиты, иоаниты, тамплиеры, тевтонцы, театинцы, иезуиты и др.*, авт. сост. Александр Андреев. (Москва–Київ, 2003), 399.

⁶³ *Anne of Kiev*. Доступ отримано, <http://en.wikipedia.org/wiki>.

перші форми незалежного державного правління, що проявилось в існуванні їх як окремих малих держав зі столицею в Перемишлі, потім у Кракові, а згодом – у Стільському⁶⁴. І коли Володимир Великий приєднав їх до складу Київської держави, вони зберегли свої права як лицарі, що стали його васалами. Після походів київського князя Володимира в Карпати в 981 та 992–993 рр. згадок у давньоруських літописах про білих хорватів немає, бо вони пізніше вживали назву “руси”⁶⁵, але самі білі хорвати не зникли, а, як наголошує І. Кузич-Березовський⁶⁶, стали на службу до Володимира як його військова прикордонна сила. З цього моменту особистий статус окремих лицарів не змінився, але білі хорвати втратили свій єдиний привілей – мати або вибирати свого правителя.

Зі згаданих вище фактів стає зрозуміло: а) чому з цього часу територія західноукраїнських земель аж до XX ст. називалася королівство Галичини і Володимирії (як союз двох рівноправних державних об’єднань: Києва і Галичини (білих хорватів)). Можливо, це сталося вже після татаро-монгольського нашествия, але тоді це не пояснює, чому король Данило Галицький мав у Києві свого посадника Дмитра на 1240 р. та чому володів спадковим титулом короля ще його батько – Роман Мстиславович⁶⁷;

б) чому галицьке боярство, що в основному складалося з білих хорватів і готів, літописець називає “крамольним” – через постійні бунти проти київських монархів чи їхніх намісників у Галичині, які не були з їхнього середовища;

в) чому воно (галицьке боярство) довго не розуміло загальнодержавних інтересів Києва, де аж до XIV ст.

У час існування держави київських монархів руське боярство складало основу військової дружини, яка користувалася такими самими лицарськими правами (“Руська правда”)⁶⁸ та християнськими ідеалами, що і європейське лицарство. На той час, коли організовувалися хрестові походи, їхні організатори (а це було кілька монархів Європи, у тому числі й син королеви Франції Анни Ярославни)⁶⁹ почали збір коштів та запрошення бажаючих малоземельних і безземельних лицарів піти в похід для визволення Гробу Господнього від мусульман. Факти перебування ігумена Києво-Печерської лаври Данила в Єрусалимі⁷⁰ та заснування на Русі (25.XII) 1149 р. духовно-військового ордену “Лицарі Христа” представниками королівської родини, який належав до орденів монаршого підпорядкування і виник якраз під час Другого походу хрестоносців (1147–1149 рр.) свідчить сам за себе. При владі в Києві тоді був Ізяслав Мстиславович (онук

⁶⁴ Орест Корчинський, “Городище в селі Стільське на Львівщині (Короткий підсумок досліджень)”, *Наукова конференція “Велика Хорватія – історія українців і хорватів”*. (Івано-Франківськ : Просвіта-Світовид, 2013), 3–23.

⁶⁵ М. Тиводар, “Етнодемографічні процеси на Закарпатті в I – початку III тисячоліття”, 7–31.

⁶⁶ І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 163–210.

⁶⁷ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*. Vol. 2: 1700–1953, 30.

⁶⁸ *Руська правда*. (Київ, 1976).

⁶⁹ I. Hugh, Count of Vermandois. Доступ отримано, http://de.wikipedia.org/wiki/Hugo_von_Vermandois.

⁷⁰ “Житие и хождение игумена Данила в Святую землю”, *Древнерусская литература. Хрестоматия*, сост. В. И. Прокофьев. Учебн. для вузов. Изд. 2-е, доп. (Москва : Просвещение, 1988), 47–51.

Володимира Мономаха) та митрополит Київський Клим Смолятич, а в Антіохії правила праправнучка Анни Ярославни – Констанція (1130–1163)⁷¹.

Хрестові походи дуже вплинули на поширення лицарських (пізніше шляхетських) гербів, які існували ще в дохристиянські часи як окремі умовні таємні знаки в жерців стародавнього Єгипту. “Герби постали в часи розвою лицарських чеснот, в часи хрестоносних походів”, – наголошує нащадок березівського боярства дослідник І. Кузич, хоч існували уже в давніх кельтів. Учасник походу мав одержати своє ленно в дідичність (з правом передавати по спадковості), а кожний міщанин – стати лицарем. Щоб розпізнавати своїх у поході лицарі (організатори походів. – Л. Г.) ввели свої знаки, які носили на шоломах і щитах⁷², а також на печатках (перснях), хоругвах. Таким чином, усі учасники походу після складання присяги були васалами кількох сюзеренів і належали до їхніх гербів.

Кожна частина герба (його складові) і кольори мали своє символічне значення. У випадку з автором даного дослідження, то більшість її односельчан – березівської шляхти – належали до герба короля Саса. Із зображень на гербі “Сас” видно, що вони були васалами другого і третього синів короля Саса й брали участь у хрестових походах. Золоті зірки і серп місяця – елементи герба “Леліва” – підкреслюють, що його власники були пов’язані з іллірійцями-хорватами і французькими (чи руськими) хрестоносцями; срібна стріла – головний елемент гербу “Сас”, який бере свій початок у Саксонії, згодом потрапила до Угорщини, а звідти – до Галичини ще в часи короля Данила; павичеве пір’я у гербі вказує, що ведуть свій родовід ще з XI ст., – бо навіть до сьогодні головний убір нареченої в Березові, коли вона з друзями запрошує на весілля, нагадує частину нашоломника з герба – павичеві пір’я оздоблені квітами⁷³ (Світлини Б-1, Б-2, Б-3).

Дослідник військових традицій кельтів Геннадій Козакевич, опираючись на аналіз австрійських археологів та знахідок на Закарпатті, констатує, що “носіями гальштадської археологічної культури (знайденої біля м. Зальцбург в Австрії в XIX ст.) були предки кельтів та іллірійців. Звідси зрозуміло, чому в гербі Сас є елементи іллірійських символів”⁷⁴.

Отже, найбільш імовірно, що до хрестових походів галицька шляхта, яка ще з 993 р. охороняла торгові шляхи з Київської Русі до Західної Європи, долучилася саме через нащадків угорського короля Андрія та королеви Анастасії.

Мусимо наголосити, що монгольське нашествя надзвичайно ускладнило зберігання лицарських традицій. Воно ламало васальну систему, право великого і середнього лицарства на успадкування своїх земель по батьках і встановлювало систему купівлі тих земельних наділів (через ярлики), які раніше частина лицарства одідичувала (отримувала в спадщину від котрогось із батьків). Тоді вступали в силу не закони права, а право

⁷¹ “Лицарські ордени”, *Лицарська культура: Середньовіччя*. Доступ отримано, <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

⁷² І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 167–168; Геннадій Козакевич, *Військові традиції давніх кельтів на землях України в IV–I ст. до н. е.* (Київ : Темпора, 2008), 112.

⁷³ І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 183; Герб Сас. Доступ отримано, http://wikipedia/commons/d/df/Herb_Sas.jp

⁷⁴ Геннадій Козакевич, *Військові традиції давніх кельтів на землях України в IV–I ст. до н. е.*, 5–6.

сили, зброї, хабаря (калиму), вміння збрехати, обманути, захопити майно підступом чи просто шляхом убивства. Всіх, хто намагався захистити свій народ, зокрема права дрібного лицарства, селянства, міщанства, зрештою віру християнську, знищували, як короля Данила Галицького⁷⁵ чи чернігівського князя Михайла і його боярина Федора⁷⁶.

Аж саме тоді руське боярство-лицарство велике й середнє усвідомило всю небезпеку, що їм загрожувала через міжусобиці та іго, адже таке безправ'я роз'їдало традиційну систему нормальних правових відносин, створювало хаос і повністю руйнувало будь-які підвалини Києво-Руської держави. Це пояснює, чому руське боярство так швидко стало на службу в Литовському князівстві, котре за основу державних відносин узяло правову систему, зафіксовану "Руською правдою"⁷⁷.

До сказаного вище про рівноправні та нерівноправні відносини лицарства в країнах Європи додамо, що в історії окремих держав склалися і такі умови співіснування етносів, коли навіть при завоюваннях панівне лицарство старалося зберегти приблизно рівноправні відносини між народами. Прикладом можуть служити правові відносини, що склалися між українцями і литовцями й були зафіксовані в "Литовських статутах", зберігаючи чітко виписані раніше правові відносини; є група документів, які підтверджують існування руського лицарства-шляхти і навіть фіксують його юридичний статус. До речі, він передбачав загальноєвропейське право (привілей) руського лицарства найматися на військову службу в інших країнах, у випадку неможливості знайти службу в Литовській державі⁷⁸.

Отже, служба руського лицарства за межами землі Руської була не випадковим явищем. Тому представників шляхти, а найбільше – галицької дрібної і великої до XIX ст. можна було побачити у військових походах, у революціях Європи, і серед учасників Громадянської війни у США, довіреними особами президентів (як Степан де Говора-Дрогомирецький) чи імператорів (як завідувач архіву Генерального штабу та професор Вищої військової академії у Вінер-Нойштадті капітан Василь фон Урбанович чи військовий аташе в Японії в 1904–1906 рр. граф Станіслав Шептицький) та багато інших, про яких ми майже нічого не знаємо⁷⁹.

Звідси стає зрозумілим, що всі титули, традиції, привілеї, звичаї, що існували серед лицарства Європи, широко були відомі і серед лицарства Литовської держави, а пізніше – шляхти Речі Посполитої та інших країн, у тому числі й серед руської, а згодом української шляхти. Історик з діаспори Іван Кузич-Березовський підкреслює, що "до завоювання Галичини іноземцями боярство звалось по батькові (Іванюк, Данилюк). Щойно з-за Польщі прийшла традиція називати боярство від місцевості, яку вони посідали (Березовські, Кульчицькі, Дрогомирецькі та ін.)"⁸⁰.

⁷⁵ І. Кузич-Березовський, *Суверени України*. (Мічіган, 1980), 235.

⁷⁶ *Давня українська література: Хрестоматія*, упор. М. М. Сулима. (Київ : Освіта, 1992), 576.

⁷⁷ *Руська правда*. (Київ, 1976).

⁷⁸ *Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн*. Т. 1, 46.

⁷⁹ К. Бондаренко, "“Ой летіли дикі гуси” (Українські найманці в історії воєн)"; Любов Генік, "Ідея федерації Австрії і ЗУНР", *Визвольний шлях*, по. 1, (2003), 36–45; І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство*, 254; Григорій Нудьга, *Республіка козаків*; Б. М. Сушинський, *Всесвітня історія лицарства*.

⁸⁰ І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 38.

У Галицько-Волинській державі через дунайську реєміграцію боярство було вільним і запрошувало князів, пішовши шляхом піднесення гідності одиниці всупереч інтересам цілої держави. Після монгольського нашествия кількість лицарства на західних землях Русі збільшилася за рахунок боярства з київських земель. Галицьке боярство було всотеро численнішим, ніж лицарство на Заході, через давньоруське право ділити спадщину усім дітям порівну⁸¹. “Коли б галицьке боярство не посунуло своїх прав занадто далеко та не намагалося правити державою (замість короля. – Л. Г.), чого не вміло, – Руська держава короля Данила не зникла б із карти Європи”, – пише уродженець Галичини, історик І. Кузич-Березовський⁸².

Кілька слів про становище українського лицарства-шляхти після зникнення держави короля Данила Галицького. По татаро-монгольському завоюванню на руїнах колишньої Київської держави формуються три державні центри: Московське царство, Литовське князівство та королівство Галичини і Володимирії. Але, на жаль, Галицько-Волинська держава втратила незалежність і була розділена між Литвою та Угорщиною, а тому уточнимо про ставлення Угорської держави до прав українського лицарства: вона потвердила права українського лицарства (1340–1387) й довіряла українській шляхті настільки, що під чесне слово відпускала руських лицарів додому з полону по викуп з обіцянкою, що в обумовлений час і місце його буде принесено⁸³.

Ще протягом 1387–1471 рр. йшла боротьба за збереження елементів незалежності українських земель, але поступово становище населення мінялося, оскільки сил руського лицарства було замало, щоб захиститися від постійно зростаючої турецько-татарської агресії. Із втратою незалежності Литви та утворенням Речі Посполитої (1569) права й привілеї української шляхти зберігаються спочатку, але поступово починають обмежуватися. Цьому сприяло багато зовнішніх факторів, у тому числі й різниця в обрядах та відмінні правила спадкування, а також нижчі права Київської митрополії в складі іншої держави. Саме в той час змінюється назва “боярство” на термін “шляхта” (Geschlecht з нім.), що, за твердженням польських істориків, означає рід⁸⁴.

Крім лицарської присяги шляхта мала свої традиції. Герб був не лише знаком, під яким збиралася шляхта, але знаком спільного походження роду. Всі важливі родові справи шляхта одного герба вирішувала спільно – на шляхетських зборах. Лицарі складалися, коли виникала необхідність когось викупити з неволі чи закладений маєток (ще в 1891 р. березівська шляхта викупила закладений у шинку маєток свого земляка-шляхтича, склавши по 1200 австрійських гульденів з кожного), коли треба було обстояти права шляхтича чи його родини, забезпечені законом, але кимось порушені (підтримка галицькою шляхтою прав дрібного шляхтича Богдана Хмельницького – факт очевидний), коли треба було відкрити й утримати школи (братські школи) та ін.⁸⁵

Як із лицарства постала шляхта? Історик І. Кузич-Березовський пише: “Лицарі-шляхтичі – одідичували землю, сини діставали землю від батьків і не складали присягу

⁸¹ Любов Генік, “До проблеми юридичного забезпечення прав дрібної української шляхти в Україні та за кордоном”, 63–67.

⁸² І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 167.

⁸³ Ibid, 168.

⁸⁴ Ibid, 169.

⁸⁵ Ibid, 198–210.

суверенові (бо не стало київських, а потім галицько-волинських королів та їхньої традиції. – Л. Г.), а обов'язки та ідеї залишилися ті самі.

Коли українські землі опиняються в складі іноземних держав, серед шляхти, яка переходить під правові закони іншої держави, починається розшарування. По-перше – передача маєтків одному із синів, за західноєвропейською системою у тих родинах, хто переходив на латинський обряд. По-друге – іноземні уряди заохочували перехід на свою сторону українського лицарства поділенням його новими земельними та правовими привілеями.

Згодом шляхта збрала всі земельні багатства у свої руки, пригнобила міщанство та селянство й стала визискувачем у свого народу. Так шляхта стала паразитом”, – наголошує дослідник цієї проблеми І. Кузич-Березовський⁸⁶.

Велика українська шляхта поступово спольщувалася⁸⁷. І одна з причин, чому київська ієрархія почала переговори про підписання Берестейської унії 1596 р. – це перехід великої української шляхти на латинський обряд та законодавче не забезпечення прав Київської митрополії у складі Речі Посполитої. Саме унія уможливила збереження національної ідентичності української християнської традиції і законодавче забезпечення прав віруючих іншого обряду в складі іноземної держави. Це пізніше давало законні права українській шляхті боронити свої привілеї, бо в умовах формування двох могутніх держав Московського царства і Польського королівства – про право українського народу не думав ніхто й унія була вигідна лише українцям, а вони її статтями не раз скористалися⁸⁸.

Власне десь у той період уже чітко сформувалися ступені шляхти. Збираючи архівні матеріали про своїх земляків, І. Кузич-Березовський наголошує, що документи виділяють такі ступені шляхти-лицарства:

- шляхетний (*nobilis*) – титул бідної шляхти;
- шляхетно-уроджений (*nobilis generosus*) – середній ступінь шляхти;
- найвища третя верства (*Magnifici*) – високо уроджений; підкреслює, що березуни (тобто його земляки з Галичини) титулували себе в усіх документах (за архівами) як “шляхетно-уроджені (*nobilis generosus*)”⁸⁹.

Десь протягом пів сотні років українська шляхта способом малих повстань обстоювала свої права, аж поки Б. Хмельницький не закликав її до національно-визвольної війни через заборону чумацької торгівлі в Україні та вбивство його сім'ї. Чи зберігала українська шляхта свої традиції військової служби в Європі? Зберігала й брала активну участь, мала щодо європейських подій свою власну думку. Це видно з таких фактів:

1. З відкриттям європейських університетів кількість студентів-українців у них, за спеціальним дослідженням Г. Нудьги, коливалася від 15 до 35% від загального числа всіх європейських студентів⁹⁰.

⁸⁶ Ibid, 165–166.

⁸⁷ В. Липинський, “Вірність лицарів чи холопство рабів?”, *Державницька думка*. Ч. 7–8, (Філадельфія, 1952), 70–76.

⁸⁸ Софрон Мудрий, *Нариси історії Церкви на Україні*. 2-ге вид. (Рим : Папська колегія св. Йосафата, 1990), 296; А. В. Річинський, *Проблеми української релігійної свідомості*, упор. А. Колодний, О. Саган. (Київ–Тернопіль : Світ знань–Воля, 2000), 432.

⁸⁹ І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 187.

⁹⁰ Геннадій Нудьга, “Українці в університетах Європи”, *Український календар*. (Варшава, 1968), 315–320.

2. Українці приймають ідеї Реформації, навіть під її впливом перекладають староукраїнською мовою Острозьку Біблію (повний слов'янський біблійний канон), дають притулок деяким протестантам, але в той же час, коли від Риму відколюється значна частина країн Європи, українці укладають Берестейську унію (1596)⁹¹.

3. На українських землях іде активна ідеологічна боротьба: протипротестантська, уніатсько-православна, католицько-православна, але тільки на сторінках полемічних творів того часу⁹².

4. Українці дають притулок шляхтичам, які втікали від переслідувань з Європи; самі вступають за запрошенням на службу до короля Франції чи Іспанії, вчаться у єзуїтських колегіях чи духовних закладах Риму (див. спогади про мандрі Василя Григоровича-Барського)⁹³.

І от тут виникає ще одне дивне запитання: де знаходили притулок утікачі, зокрема лицарство, з країн Європи в період реформаційних війн? За даними документів, перш за все серед козаків, бо козаки на той час були духовно-лицарським орденом⁹⁴.

Ще в XIX ст. галицька шляхта вже майже зовсім зубожіла так, що Іван Франко називав її "ходачковою", але пам'ятала про своє призначення⁹⁵. Історик І. Кузич-Березовський знайшов документи про перебування своїх предків-шляхтичів у військовому ополченні, що на боці Австрії воювало проти Наполеона, серед збройного загону, який охороняв учасників Головної Руської Ради у Львові 1848 р. (Іван Арсенич-Березовський – дядько засновника Інституту права імені Адама Коцка у Вінніпезі д-ра Василя Ярослава Арсенича, 1887–1953), серед учасників Гуцульського куреня Легіону УСС та Гуцульської сотні УГА (командир Гриць Голинський), серед студентів і стрільців, які воювали на фронтах Першої світової, серед докторів і професорів низки європейських університетів⁹⁶. Лицарство мало свої шляхетські традиції, честь і обов'язки: захищати підданих, вдів, сиріт, жінок і дітей, а також карати порушників закону. Саме з лицарства беруть свій початок запорозькі козаки та інші армії Європи, українські військові, правоохоронці, чия темно-синя форма, як і прапор Європейського Союзу, є саме кольору європейського лицарства. Основна функція шляхти від середньовіччя до XXI ст. – збереження європейських держав.

Жаль, що для незалежної Української держави ні військові, ні моральні лицарські традиції не потрібні, хоча нащадки шляхти їх намагаються зберегти всупереч усім перешкодам. Про це яскраво свідчить гібридна війна на сході України, де 20-річні і літні воїни своїм життям і героїчною смертю (як березун Микола Семак, герба Траби (pol. Trały); 15.03.1993 р. н. з Бані Березівської, який загинув 19 січня 2015 р. в Доне-

⁹¹ Софрон Мудрий, Нариси історії Церкви на Україні, 196; Давня українська література: Хрестоматія, 576.

⁹² Ibid.

⁹³ "Пішохідця Василя Григоровича-Барського. Мандрівка до святих місць", *Давня українська література: Хрестоматія*, упорядник М. М. Сулима. (Київ : Освіта, 1992), 385–392.

⁹⁴ Д. І. Яворницький, *Історія запорізьких козаків*: у 3 т. Т. 1. (Київ : Наукова думка, 1990).

⁹⁵ Іван Франко, "Дещо про шляхту ходачкову", по. 15, (Львів : Світ, 1882), 263.

⁹⁶ І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*; Любов Генік, Б. В. Ігнатюк, "Перша світова війна та інші війни і новела Василя Стефаника "Сини"", *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923*. Т. II. Administracja – Kultura. (Warszawa–Iwano-Frankiwnsk : Fundacja "Wolność i demokracja", 2018), 182–208.

цькому аеропорту, підірвавшись у БТР на міні, але автомата з рук не випустив навіть мертвим)⁹⁷ та численні їхні нагороди підтверджують: ідеали, принципи лицарства не вмерли, як і збереглося саме лицарство без титулів, але залишилось у світогляді та діях тисяч українців від часу наступів і поразок, походів і Майданів аж донині.

HISTORY OF THE HALYCHYNA NOBILITY

LIUBOV GENYK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of Psychology
Department of Religious Studies, Theology and Culture
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-1708>
e-mail: genyk-sas@ukr.net*

SUMMARY

The article reveals the origin of the Slavic peoples: Slavs, Antis, Veneds, Rus, Cappadocians, White Croats. The author highlighted that in 993 the White Croats entered the service of the Kyivan prince Volodymyr the Great and took the name “Rus”, thereby losing the right to have their own ruler. The union of the Croats with Kyiv received the name “Kingdom of Halychyna and Volodymyriia”. After the decline of Kyiv, its heirs to the throne with the hereditary title of “king” for a long time preserved the traditions of the Rus state, which its historians call the Halychyna-Volyn Kingdom or principality. Later, as an equal ally, these lands became the part of Hungary, the state of Lithuania, and even later – the Part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Therefore, at all times Halychyna and Volyn had autonomy. The rights of the Halychyna (Carpathian-Croatian) knighthood, which were almost the same throughout Europe, except for the right of inheritance, were preserved in Halychyna until 1939.

During the existence of the state of the Kyivan monarchs, the Russian boyars formed the basis of the military union, that enjoyed the same chivalric rights (“Ruska Pravda”) and Christian ideals, as well as European chivalry. At the time when the crusades were organized, their organizers (and these were several monarchs of Europe, including the son of the Queen of France Anna Yaroslavna) began collecting funds and inviting willing knights with little land to go on a campaign to liberate the Holy Sepulcher from the Muslims.

The descendants of the White Croats live today, preserving their traditions: Verbizh, Nyzhnii Bereziv, Vyzhnii Bereziv, Serednii Bereziv, Bania Berezivska, Malyi and Velykyi Kliuchiv, Kosmach, Pniv, Pechenizhyn and other settlements in Halychyna.

Chivalry had its noble traditions, honor and duties to protect subjects, widows, orphans, women, as well as to punish violators of the law. The Zaporozhia Cossacks and other armies of Europe, the Ukrainian military, law enforcement officers, and the militia, which wore uniforms in the colors of European chivalry, originated from chivalry. The main function of the nobility from the Middle Ages to the 20th century was the preservation of European states.

Key words: Slavs – descendants of Japheth, Slavic peoples: Veneti, Rus, Anty, Sclavin, White Croats, Polians and Drevlians, Cappadocians, Great Scythia; Goths, people of knightly traditions, Ostrogoths, Visigoths. Chivalric ideals, initiation ceremonies, virtues, traditions, coats of arms, clothing, duties, privileges. The traditions of the nobility, the traditions of the Cossacks, the military, and law enforcement officers.

REFERENCES

- A Tale of Temporary Years. Leningrad : Lenizdat, 1956. (in Ukrainian).
“About the Russians”, *Textbook of the history of the USSR. From the earliest times to the 17th Century*. Kind. 2nd Kyiv, 1956, 124. (in Ukrainian).

⁹⁷ *Przydomki polskie, litewskie i rusińskie zebrał Dr. Aleksandr Stekert*. (Kraków, 1897). *Przedruk fotolitograficzny wykonany przez the Figaro Press*. (London, 1960), 108.

Alfiorov, Oleksandr. *Personal Seals of Right Bank Ukraine: the End of the 18th – the First Half of the 19th Century*; Faculty of History of the NPU named after M. Dragomanov, Society for the Protection of Antiquities of Kyiv Region, Scientific Society named after Vaclav and Edward Rulikovsky, Bila Tserkva Knights Circle. Bila Tserkva : Publisher Oleksandr Pshonkivskyi, 2005, 100. (in Ukrainian).

Ancient Ukrainian Literature: Chrestomatiia, emphasis. M. M. Sulyma. (Kyiv : Education, 1992), 576. (in Ukrainian).

Andrusiak, Mykhailo. *Where did the Nobility Come from in Our Land*. Lviv : app. D. Tchaikovsky, 1938, 32. (in Ukrainian).

Annals of Pope Duklianin: The oldest South Slavic monument, from Croatian translation Antin V. Ivasiuk. Ottawa : University of Ottawa Press, 1986, 41. (in Ukrainian).

Anne of Kyiv. Accessed, From Wikipedia, the free encyclopedia // <http://en.wikipedia.org/wiki> (in Ukrainian).

Antonovych, V. B. *Short History of Kozachchyna*, prev. I. I. Glyzia. Kyiv : Ukraine, 2004, 304. (in Ukrainian).

Beauvois, Daniel. *Russian Power and the Polish Nobility in Ukraine 1793–1830*; trans. Z. Borysiuk. Lviv : Kalvariia, 2007. 296. Bibliography: p. 275–284. Translation ed.: Pouvoir russe et noblesse polonaise en Ukraine 1793–1830 / D. Beauvois, Paris, 2003. (in Ukrainian).

Bondarenko K. ““Oi Letily Dyki Husy” (Ukrainian Mercenaries in the History of Wars)”, *Politics and Culture*, no. 35, 1999. (in Ukrainian).

Chernetskyi, Yevhen. *Nobility of the Vasyliki District of the Kyiv Province According to Confessional Paintings of Orthodox Churches of the Beginning of the 19th Century*. (*Bilotserkivshchyna, Vasylikiushchyna, Motovylivshchyna, Rokytnianshchyna, Fastivshchyna*); Bila Tserkva Centralized Library System, Bila Tserkva Branch of the Institute for Training Statistics and Market Specialists, Bila Tserkva Regional Organization of the Ukrainian Heraldic Society, Society for the Protection of Antiquities of Kyiv Region, Bila Tserkva City Organization of the Ukrainian Society for the Preservation of Historical and Cultural Monuments. Bila Tserkva : Mustang, 1998, 26. (in Ukrainian).

Chernetskyi, Yevhen. *The Right-bank Gentry under Russian Rule (End of the 18th – Beginning of the 20th Century): Sources, State Structure, Families*; Bila Tserkva Knights Circle, Society for the Protection of Antiquities of Kyiv Region, Scientific Society named after brothers Vaclav and Edward Rulikovsky, Bila Tserkva city centralized library system, Bila Tserkva local history museum. Bila Tserkva : Ed. Oleksandr Pshonkivskyi, 2007. 176.

Chronicle of Rus, according to the Ipatiev list. Trans. from Old Russian L. Makhnovets. Kyiv : Dnipro, 1989. XIV, 590. (in Ukrainian).

Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ukrainae Illustrantia (1075–1953). Vol. 1: 1075–1700; Vol. 2: 1700–1953. Collegit introductione et adnotationibus auxit P. Athanasius G. Welykyj OSBM. Romae : PP. Basiliani-Piazza della Madonna Dei Monti, 1953. Vol. 1, 30. (in Ukrainian).

Franko, Ivan. “Something about the Hodachkiv Nobility”, *World*, no. 15, (1882), 263. (in Ukrainian).

Halychyna-Volyn Chronicle, resp. for issue R. M. Fedorov. Lviv : Chervona Kalyna, 1994, 253. (in Ukrainian).

Genyk, L. *History of Christianity: Catholicism*. Vol. 1: Basic ideas of Christianity. Manual for students Ivano-Frankivsk : Tipovit, 2012, 576. (in Ukrainian).

Genyk, L. “The Idea of the Federation of Austria and the WUPR”, *Liberation Path*, no. 1, (2003), 36–45. (in Ukrainian).

Genyk, L. “The Role of the Apostolic Capital in the Formation of the Identity of Christianity of the Cyril and Methodius Tradition”, *Ukraine and the Vatican. Collection Series of Science Works*. Vol. I: Ukrainian-Vatican Relations in the Context of Social and Interfaith Problems. Ivano-Frankivsk–Kyiv, 2008, 257–269. (in Ukrainian).

Genyk, L. “To the Problem of Legal Protection of the Rights of Small Ukrainian Gentry in Ukraine and Abroad”, Scientific conference “Spiritual roots of the eternal life of Ukrainians”:

“Greater Croatia – the History of Ukrainians and Croats”. Ivano-Frankivsk : Prosvita-Svitovyd, 2013, 48–77. (in Ukrainian).

History of the Ukrainian Cossacks: Essays: in 2 vol., ed. number V. A. Smolii; NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, Research Institute of Cossacks. Kyiv : Ed. House. “Kyiv-Mohyla Academy”, 2009. Vol. 1. 2009, 800. (in Ukrainian).

Hugh I, Count of Vermandois. Accessed, http://de.wikipedia.org/wiki/Hugo_von_Vermandois (in Ukrainian).

Knightly orders. Knightly culture: Middle Ages. Accessed, <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian).

Kondratenko, Les. *Origin of the Cossacks*. Kyiv : Edition of the Society of Book Lovers, 1990. (in Ukrainian).

Kondratiev, Ihor. “The Lubech Nobility: the Genesis and Evolution of the Regional Military Community in the XV–XVIII Centuries”, autoref. Dis... Cand. History Science: 07.00.01; Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Kharkiv, 2005. (in Ukrainian).

Korchynskyi, Orest. “A Fort in the Village of Stilske in Lviv Region (Brief summary of research)”, *Scientific conference “Greater Croatia – the History of Ukrainians and Croats”*. (Ivano-Frankivsk : Prosvita-Svitovyd, 2013), 3–23. (in Ukrainian).

Kryvosheia, V. V. *Ukrainian Nobility on the Eve of the Liberation War of the Mid 17th Century: Historical-Geographical and Historical-Genealogical Materials*. Kyiv : [b. v.], 2000, 139. (in Ukrainian).

Kryzhanivskyi, O. *History of the Ancient East, sub-division. for students*. Kyiv : Lybid, 2000, 592. (in Ukrainian).

Legitimate Right-bank Nobility (Late 18th – Mid 19th Centuries): Reference Book, comp. S. Lysenko, E. Chernetskyi; State Committee of Archives of Ukraine, Central State Historical Archive of Ukraine. Kyiv–Bila Tserkva : Ed. Oleksandr Pshonkivskyi, 2006. (in Ukrainian).

Lypynskyi, V. “Loyalty of Knights or Servitude of Slaves?”, *State Opinion. Philadelphia*. Part 7–8, (1952), 70–76. (in Ukrainian).

Lypynskyi, V. *Works* in 2 vol. Vol. 1. Pennsylvania : Philadelphia, 1990, 637. (in Ukrainian).

Lysenko, Serhii. *Right-bank Nobility. The End of the 18th Century – the First Half of the 19th Century: a List of the Nobility of the Volyn, Kyiv and Podillia Provinces Whose Nobility Rights Were Checked by the Central Audit Commission*; State Committee of Archives of Ukraine, Central State Historical Archive of Ukraine. Bila Tserkva : Publication of the Society for the Protection of Antiquities of Kyiv Region, 2002. 393. (in Ukrainian).

Monastic Orders: Benedictines, Cisterians, Carmelites, Johnites, Templars, Teutons, Franciscans, Dominicans, Augustinians, Capuchins, Ursulines, Theatines, Jesuits, etc. Author Alexander Andreev. Moscow–Kyiv : Alternative – Eurolints, 2003, 399. (in Russian).

Nudha, H. The Republic of the Cossacks (Medieval Europe about Sich and the Cossacks). Fund of Spiritual Revival named after A. Sheptytskyi, 1991, 118. (in Ukrainian).

Nudha, H. “Ukrainians in European Universities”, *Ukrainian Calendar*. Warsaw, 1968, 315–320. (in Ukrainian).

Osovska, M. *Knight and Bourgeois: Researches. on the History of Morality: Trans. from Polish*, general ed. A. A. Huseynova; Introduction. Art. A. A. Huseynova and K. A. Shvartsman. Moscow : Progress, 1987, 528. (in Russian).

Petryk, Andrii. “Boyars of the Halychyna-Volyn State (XII–XIV Centuries)”, autoref. Dis... Cand. History Science: 07.00.01; NAS of Ukraine, Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypiakevych, Institute of Ethnology. Lviv, 2007, 20. (in Ukrainian).

Polish, Lithuanian and Ruthenian Nicknames Were Collected by Aleksandr Dr. Stekert. Krakow, 1897. Photolithographic print made by the Figaro Press. London, 1960, 144. (in Ukrainian).

Richynskyi, A. *Problems of Ukrainian Religious Consciousness*, ref. A. Kolodny, O. Sagan. Kyiv–Ternopil : World of Knowledge–Volia, 2000, 432. (in Ukrainian).

Rua, J. *History of Chivalry*, ed. 2nd. Moscow, 2001. (in Ukrainian).

Rus Truth. Collection. Kyiv, 1976. (in Ukrainian).

Slyvka, L., *Halychyna Petty Nobility in Austria-Hungary (1772–1914)*. Ivano-Frankivsk : Misto-NV, 2009. 220. (in Ukrainian).

Sofonovych, Feodosii. *Chronicle of Ancient Chroniclers*. Kyiv : Naukova Dumka, 1992, 336. (in Ukrainian).

Starchenko, Nataliia. “The Position of a Noble Woman in Volyn in the Second Half of the 16th – Beginning of the 17th Century: Property and Legal Aspects”, Diss. Ph. D. history Sciences: 07.00.01, Institute of East European Studies. Kyiv, 2001, 225. (in Ukrainian).

Sushynskiy, B. *World History of Chivalry*. Odesa : Ed. YAFV House, 2005, 634. (in Ukrainian).

Sverbyguz, V. *Gentleman’s Conversation*. Vol. I. Kyiv : “Delta-copy” LLC, 2000, 29. (in Ukrainian).

Textbook on the History of the State and Law of Foreign Countries: Education. Manual for students of legal specialties of the university, ed. V. D. Honcharenko. In 2 vol. Kyiv : In Yure, 1998. Vol. 1: 503; Vol. 2: 607. (in Ukrainian).

Textbook on the History of the State and Law of Ukraine. Vol. 1. From the earliest times to the beginning, of the 20th century: Education. manual for law students. special university of the 2nd year, V. D. Honcharenko. A. Y. Rohozhyn, O. D. Sviatotskyi; Under the editorship member-cor. APN of Ukraine V. D. Honcharenko. Kyiv : In Yure, 1997, 13–19. (in Ukrainian).

“The Life and Journey of the Abbot Danylo in the Holy Monastery”, *Old Rus Literatura. Textbook*, comp. V. Prokofiev. School for universities. 2nd ed., add. Moscow : Enlightenment, 1988, 47–51. (in Ukrainian).

Vynar, Liubomyr. “Review of Historical Literature on the Beginnings of the Ukrainian Cossack State”, *Knyzhnyk. Kyiv : Publishing House of the Society of Book Lovers*, 1990, 6–13. (in Ukrainian).

White Croats. Settlement Map. Accessed, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/8/8b/White_Croatsians.jpg/ (in Ukrainian).

Yakovenko, N. “The Ukrainian Nobility of Volyn and Central Ukraine at the End of the 14th – the Middle of the 17th Century”. Kyiv : Naukova Dumka, 1993, 416. (in Ukrainian).

Yakymchuk, Oksana. “The Nobility of the Rivne District in the Socio-Economic and Cultural Life of the Region at the End of the 18th – Beginning of the 20th Century”, autoref. Dis... Cand. History Sciences: 07.00.01 / Yakymchuk Oksana Oleksandrivna ; Lviv National University named after Ivan Franko. Lviv, 2007, 20. (in Ukrainian).

Yavornytskyi, D. *History of the Zaporizhzhia Cossacks*: In 3 vol. Vol. 1. Kyiv : Naukova Dumka, 1990. (in Ukrainian).

Zazuliak, Yurii. “The Nobility of the Rus Voivodeship in the 15th Century”, Dis... Cand. History Sciences: 07.00.01; Lviv National University named after Ivan Franko. Lviv, 2004. 192. (in Ukrainian).

Світлина А 1. Лицарський герб “Сас” – один із гербів березівської шляхти. Звідси назва нареченої в хорватських поселеннях (і в Березовах) – княгиня.

Світлина А 2. Герб тевтонських лицарів (готів).

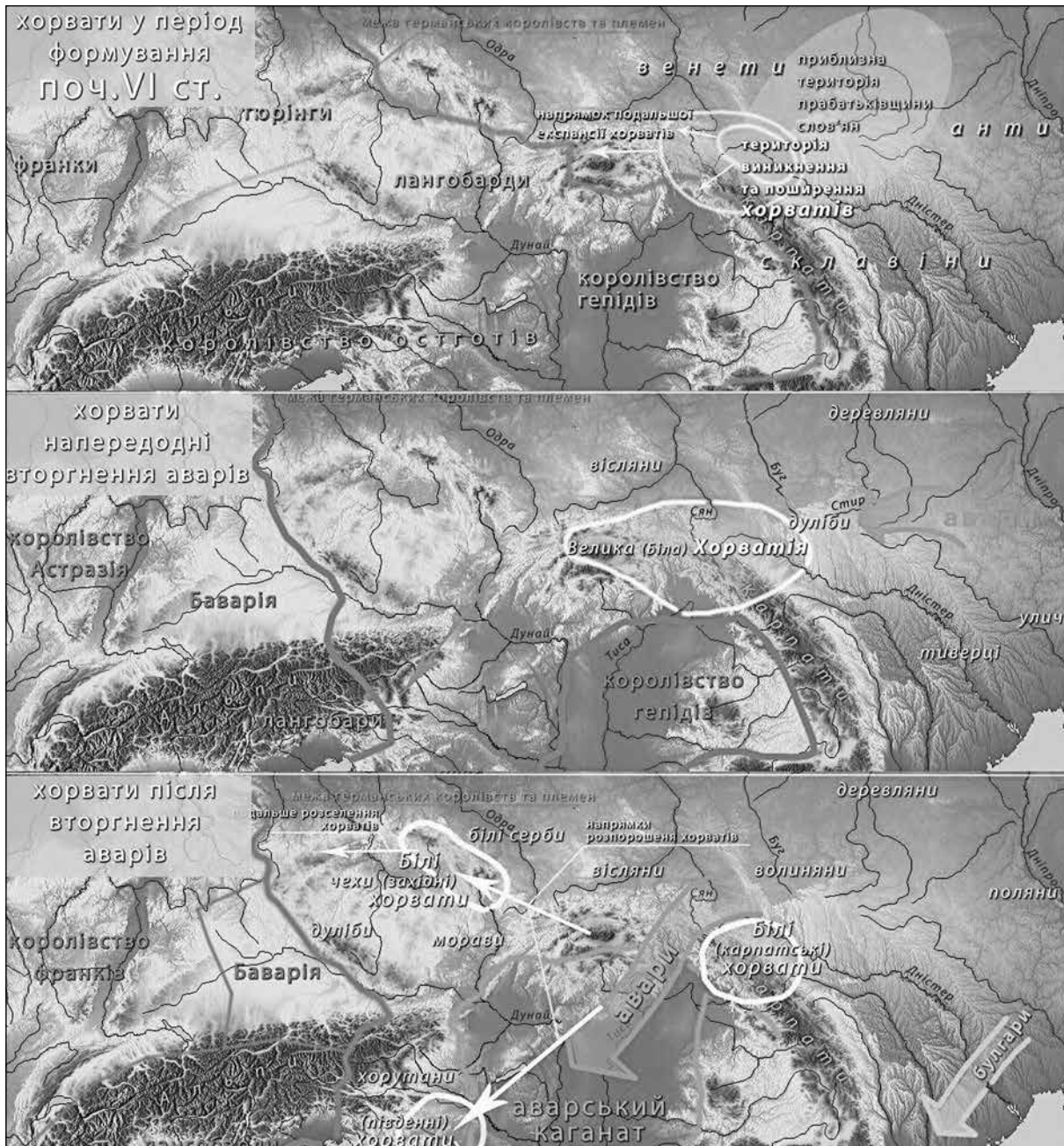
Світлина Б 1. Головний убір (чѹлок) нареченої (О. Ільницької, герба Янчик), темно-червоні спідниці, пояси – крѹйки і сорочки з традиційними геометричними узорами під час запрошення на весілля з білим хлібом – калачем у руках у с. Березів Нижній (Косівський р-н Івано-Франківська обл. Літо 2010 р.).

Світлина Б 2. Одяг наречених (справа) Івана Фіцича та Анни Урбанович (справа) і друзи Антона Фіцича (зліва) з дружною (у капелюсі) Зеновією Геник у час весілля в с. Березів Нижній (Косівський р-н Івано-Франківська обл. Осінь 1957 р.).

Світлина Б 3. Головний убір нареченої (*каптур*) Л. Геник та *запаска* і традиційні сорочки (з *кокардами*) у нареченого В. Ігнатюка під час весілля після завивання в с. Березів Нижній Косівського р-ну Івано-Франківської обл. 20 листопада 1993 р.

Світлина В. Карти 3, 4, 5. Розселення білих хорватів.

ЕТНОКУЛЬТУРА

УДК 930.85: 27-523:39 (477.83)

ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ ГАЛИЦЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ, ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК МОНАСТИРСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ, ДУХОВНА І КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНА МІСІЯ ЧЕРНЕЦТВА

МИКОЛА КУГУТЯК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8936-3080>
e-mail: mykola.kuhutiak@pnu.edu.ua*

У статті зроблена спроба комплексного аналізу проблем християнізації Галицького Прикарпаття, становлення і розвитку монастирської традиції, а також духовної і культурної місії чернецтва. В цьому контексті зазначено, що євангелізація Галицького Прикарпаття відбувалася у три етапи й хронологічно охопила кінець IX–XIII ст., провідна роль у цьому належала чернецтву Сходу і Заходу.

Якщо перша хвиля християнізації краю пов'язана з Великоморавською державою і Першим Болгарським царством у кінці IX–X ст., то завершення цього процесу постає з утвердженням на Прикарпатті київської моделі християнства в XI–XIII ст. зі східновізантійським обрядом. Одночасно цей процес супроводжувався одержавленням Галицької землі, яке завершилось утворенням Галицько-Волинського князівства.

Поява чернецтва зумовлена християнізацією краю IX–X ст. У статті вказано на провідну роль монастирів у євангелізації Галицького Прикарпаття. Зазначено, що чернецтво давнього Галича, як і київська традиція, успадкувало дві основні форми подвижництва – єремітсько-пустельницьку і кінновійно-спільнотну. Остання пов'язана з князівською ктиторською традицією, до якої в Галичі могли належати Крилоський монастир Успіння Пресвятої Богородиці, Святого Пророка Іллі, Святого Івана, Святого Данила.

У статті звернено увагу на монастирський феномен Крилоської гори, для якого характерна значна кількість обителів, а також досі не зауважена проблема печерних монастирів давнього Галича. Зазначено, що середньовічні обителі засновувалися біля дохристиянських культових пам'яток – скельних святилищ, ритуальних курганів чи городищ-святилищ. До того ж, монастирі Крилоської гори були пов'язані з печерними обителями Середнього Подністрів'я, а також із Карпатським поясом монастирів.

Виявом нового розуміння аскетичного ідеалу була поява середнього типу чернечого подвижництва у вигляді скитів і пустиней XIV–XV ст.

Зауважено, що впродовж століть монастирі виступали головним осередком духовності на Русі загалом і в Галицькій єпархії зокрема, про що свідчить зростаюча впродовж XII–XVIII ст. тенденція до писання богослужбової літератури, розвитку релігійного мистецтва, церковного будівництва, яке поєднувало в собі візантійський і романський архітектурні стилі.

Ключові слова: євангелізація Галицького Прикарпаття, зародження і розвиток чернецтва в давньому Галичі, пустельницькі й кінновійні форми подвижництва, Крилоська гора, печерні обителі, цивілізаційна місія чернецтва.

Темою християнізації Прикарпаття вітчизняні дослідники зацікавилися ще в другій половині XIX ст., попри те вона й досі залишається складною, не до кінця вивченою і контрверсійною. Спираючись в основному на вітчизняні літописні й деякі західні джерела, автори XIX–XX ст. в особі А. Петрушевича, І. Шараневича, Й. Пеленського, С. Томашівського, М. Чубатого, Т. Коструби, М. Стахів¹ обґрунтовували свої, часто суперечливі, версії проблеми хрещення Карпатського регіону, звертаючи увагу на початки євангелізації краю, джерела його походження – від Великої Моравії і Болгарії, Риму чи Візантії, або ж відзначаючи їх почергове домінування, прямий чи опосередкований вплив сусідніх держав на різних історичних етапах тощо. У низці випадків важлива роль відводилася легендарним версіям, які потребували тривалої перевірки.

Початок XXI ст. ознаменувався залученням до наукового вивчення ширшого кола писемних (католицьких і візантійських актових матеріалів) і археологічних джерел, які дали змогу дослідникам, зокрема Я. Дашкевичу, С. Мудрому, Б. Боднарюку, І. Скочилиасу, Б. Томенчуку, Р. Бересту² та іншим, простежити різні етапи християнізації Прикарпаття впродовж IX–XIII ст., ґрунтовніше проаналізувати цивілізаційні впливи, роль і місце Східної і Західної церков, визначити Галицьке Прикарпаття як місце зустрічі двох великих християнських систем – спочатку в давньому Галичі, а згодом увиразнитися в Гошівському монастирі й Великому Скиті (Манява).

Сучасні наукові історичні знання про християнізацію Прикарпаття найбільш повно відображені в працях Б. Боднарюка та І. Скочилиаса, що обумовлює їх короткий розгляд. Вивчаючи релігійну культуру Галицької Русі XII–XVI ст., І. Скочилиас звернув особливу увагу на проблему київського християнства, яке стало важливим засобом збереження культурної самобутності місцевого населення, включно з ідеєю “богоспасаемого града Галича”³. Релігійний етос населення Прикарпаття автор розглядає в системі західних і східних духовних впливів IX–XII ст., що проявилось в церковно-монастирській архітектурі давнього Галича, рукописних богослужбових пам’ятках, іконографіч-

¹ А. Петрушевич, *Краткое историческое известие о введении христианства в Прикарпатских странах во времена св. Кирилла и Мефодия тихже учениками и проповедниками*. (Львов, 1882); І. Шараневич, *Монографіи до історії Галицької Русі*, М. Смирнова, М. Дашкевича и д-ра И. Шараневича. (Въ Тернополи, 1886); Й. Пеленський, “Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел”, *Галич. Збірник наукових праць*. Серія 2. Вип. 4, (2018); С. Томашівський, *Історія Церкви на Україні*. (Філадельфія, 1961); М. Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*. (Рим–Нью-Йорк, 1965); Т. Коструба, *Нариси церковної історії України X–XIII століття*. (Львів, 1939); М. Стахів, *Христова церква в Україні. 988–1596*. (Львів, 1993).

² Я. Дашкевич, *Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії*. (Львів, 2016); С. Мудрий, *Нарис історії церкви в Україні*. (Жовква, 2010); Б. Боднарюк, “Проблема Карпатської Русі в контексті місіонерської практики Візантії, Римської курії та Першого Болгарського царства (кінець IX – початок XI ст.)”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 5, (2014), 40–55; І. Скочилиас, “Поширення християнства у Прикарпатті. Княжий Галич в історії київського християнства: культура, релігія, політика й еклесіальна пам’ять (XII–XVI століття)”, *Духовна спадщина давнього Галича*. (Львів; Івано-Франківськ, 2018), 41–51; Б. Томенчук, “Християнізація Галицької землі й ранні державотворчі процеси в Карпатському регіоні”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 5, (2014), 67–74; Р. Берест, “До питання про прийняття християнства на землях Північного Прикарпаття (Постановка проблеми)”, *Археологічні дослідження Львівського університету*, вип. 10, (2007), 185–193.

³ І. Скочилиас, “Поширення християнства у Прикарпатті. Княжий Галич в історії київського християнства”, 31.

ному малярстві з домінуванням теми Спаса-Учителя і Пресвятої Богородиці (Одигітрія, Покрова).

Автор робить спробу виявити впливи візантійського ісихазму на духовне життя Галицької Русі XIV–XV ст., спричинені, з одного боку, падінням Галицько-Волинської держави й інкорпорацією галицьких земель до Польської Корони, а з другого – поширенням афонськими монахами-анакхоретами ісихії як форми духовної аскези, Ісусової молитви, вчення про таворське світло і божественні енергії, внутрішню людину й перевагу “філософії серця” над “філософією розуму”⁴.

Поширення християнства на Прикарпатті дослідник виводить, як і свого часу А. Петрушевич, ще з послідовників кирило-мефодіївської традиції, Великоморавської держави IX ст., релігійні впливи якої поширилися до Бугу й Стиру, імовірно Стрия, при цьому відзначає “набагато ранішу євангелізацію території сучасної Західної України, ніж у Середньому Подніпров’ї”⁵, у якій брали участь і сповідники католицького обряду.

У контексті давнього Галича І. Скочилиас частково торкається монастирської проблематики. Автор, посилаючись на Я. Ключовського, який, за приблизними підрахунками дослідників, подає на території Русі 7 тисяч сакральних об’єктів, а також 150–200 княжих і боярських монастирських храмів X–XII ст., згадує, за літописними даними, знамениті чернечі осередки Галицько-Волинського князівства⁶.

Проблему християнізації Карпатської Русі Б. Боднарюк розглядає в контексті місіонерської практики Візантії, Риму і Першого Болгарського царства кінця IX – початку XI ст., при цьому слід особливо відзначити, що автор спирається на потужний компендіум західних і східних актових джерел, зокрема “Священні Акти Ордену Св. Бенедикта”, “Аннали Ордену Св. Бенедикта”, “Бертинські аннали”, “Хроніку” Регіона Прюмського, “Хроніку” Лева Остійського, “Барійські аннали”, “Гільдесгеймські аннали”, візантійські історичні опуси – “Життєпис Василя Македонянина”, Костянтина Багрянородного, “Історичний компендіум” Григорія Кедрина, “Історичні епітоми” Іоанна Зонари, “Історичний синопсис” Іоанна Скилиці та багато інших⁷.

Дослідник відзначає наявність великої тематичної історіографії проблеми, яка зводиться до трьох основних векторів євангелізації Русі – Болгарії, Риму і Візантії, проте всі вони вказують на те, що хрещення відбувалося у кілька етапів з допомогою місіонерів Сходу і Заходу. При цьому автор зазначає, що в процесі християнізації Карпатського регіону провідна роль належала монахам, які діяли в складі чернечих орденів Заходу і християнських місій Сходу.

Після проповідницької діяльності Кирила і Методія місію навершення слов’янських племен Карпатського регіону перебрали на себе Велика Моравія і Перше Болгарське царство, яким довелося конкурувати з німецькими ченцями-бенедиктинцями та ірландськими монахами. Спираючись на джерела, Б. Боднарюк стверджує, що в наддністрянській Галичині, галицькій Лемківщині, Надсянні до Бугу й Стиру, а також Карпат-

⁴ Г. Палама, *Триады в защиту священно-безмолвствующих*. (Москва, 2011), 33, 163, 164.

⁵ І. Скочилиас, “Поширення християнства у Прикарпатті. Княжий Галич в історії київського християнства”, 42.

⁶ Ibid, 45.

⁷ Б. Боднарюк, “Проблема християнізації Карпатської Русі в контексті місіонерської практики Візантії”, 41.

ській Україні “в означену добу вже існувала, щоправда, у не до кінця організованому, напіввархаїчному стані церковна структура з нечисленним духовенством”. Таким чином, населення Галичини і Закарпаття “майже на століття раніше, ніж відбулося офіційне хрещення за Володимира Великого (980–1015), “початково” навернулося “у віру Христову”. І навернення це більшою мірою “просувалося” з Болгарії, ніж з Візантії, особливо після того, як болгарський цар Борис I (825–889) охрестився у 864 р. під ім’ям Михаїла”⁸. На відміну від Києва, де поширювалися впливи Візантії, населення Карпатського регіону прийняло першу хвилю християнізації від Першого Болгарського царства, яке, однак, було ліквідоване 1018 р. Василієм II разом з Охридським патріархатом.

Значний досвід роботи серед дохристиянського населення Галицького Прикарпаття, на цей час, нагромадила й Католицька церква, яка розглядала свою місійну діяльність як одну з найважливіших. При цьому важливо розрізняти офіційні місії, які мали на меті досягнення певних церковно-політичних цілей, і добровільні, які організовувалися з ініціативи окремих ірландських і англосаксонських ченців⁹.

Торкаючись теми київського хрещення, Б. Боднарюк згадує про “Аскольдове хрещення” 879 р., православну євангелізацію княгині Ольги, християнізаційну місію в Києві Адальберта Трирського (910–981), підтриманого Папою Іоанном XII і першим правителем Священної Римської імперії Оттоном, який згодом організував місіонерський центр у Бамберзі з метою християнізації населення Карпатського регіону і Балкан. Посилаючись на О. Кузьміна, дослідник розкриває причини візантійського замовчування Володимирового хрещення Русі, що було пов’язане з аріанським Символом віри, поданим у “Повісті минулих літ” і в Новгородському Першому літописі молодшого ізводу, а також у Корсунській легенді Володимирового хрещення¹⁰.

Термін “Карпатія” вперше зустрічається у візантійських джерелах наприкінці VIII ст., у латинських від середини IX, а болгарських з кінця IX ст. У X ст. ця назва занотована в п’яти візантійських джерелах¹¹.

Місіонерська практика Католицької церкви в Карпатському регіоні відображена у 22 папських енцикліках IX–X ст. Святий Бернар Клервонський у своєму листі за 1144 р. згадував про дві католицькі місії в Карпати – бенедиктинців та ірландських ченців. Єпископ Бруно (Боніфацій) повідомляв у Рим про свою місію 1003–1004 рр. на Прикарпаття, Київ і серед печенігів. Осередки апостольських місій для християнізації населення Карпатського регіону діяли в 13 містах Баварії і Саксонії, п’ять у Польщі, три в Угорщині¹².

Упродовж X й на початку XI ст. діяло п’ять місіонерських осередків на території Першого Болгарського царства. У хроніках чотирьох охридських патріархів ідеться про підготовку десятків проповідників для Прикарпатсько-Дунайського регіону¹³.

Канонік Празької капітули Козьма (XII) у своїй хроніці детально описав географічні межі юрисдикції Празького єпископа в X ст. Козьма Празький повідомляв, що перші

⁸ Ibid, 42, 43.

⁹ Ibid, 43, 44.

¹⁰ Ibid, 45, 46.

¹¹ Ibid, 46.

¹² Ibid, 47, 48.

¹³ Ibid, 49.

монахи серед білих хорватів з'явилися ще в другій половині IX ст. Їхню появу пов'язував з місіонерською діяльністю Кирила і Методія в Моравії в 60–70-х рр. IX ст.¹⁴.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що за 140 років вітчизняна історіографія напружувала певні підходи у висвітленні християнізації Галицького Прикарпаття. Проте слабкість джерельної бази та одночасна її розпорошеність і фрагментарність досі позначаються на цілісному концептуальному осмисленні. Складність у висвітленні проблеми, крім усього іншого, полягає в одночасному переплетінні й контрверсійності інтересів багатьох суб'єктів церковно-релігійних і державно-політичних процесів – Великоморавської держави, Першого Болгарського царства, Празького князівства, Візантії, Риму, Угорщини, Польщі, Русі та інших.

Зважаючи на географічне сусідство краю з низкою держав, історична думка одноставна в тому, що первісне хрещення населення Прикарпаття відбулося значно раніше від євангелізації Середнього Подніпров'я і було пов'язане з моравсько-болгарською християнізаційною традицією. Водночас дослідники сходяться на тому, що процес християнізації краю проходив у кілька етапів, які в кінцевому підсумку привели до утвердження на Прикарпатті київської моделі християнства зі східновізантійським обрядом, котрий забезпечив духовну і культурну самобутність місцевого населення. Розвиток київського християнства супроводжувався державотворчими процесами на Прикарпатті. У результаті внутрішнього одержавлення Галицької землі у кінці XI – на початку XII ст., появи Перемишльського, Звенигородського, Теробовлянського, а згодом Галицького князівств з їх подальшим перетворенням у Галицько-Волинську державу, процес християнізації краю вступив у завершальний період свого розвитку, насамперед пов'язаний з євангелізаційною діяльністю князів Володимирка Володаревича і Ярослава Володимировича, яка привела до остаточної перемоги християнства над язичництвом, спочатку з елементами двовір'я.

У той час, коли чернеча традиція Києва і Галича тільки формувалася, християнське подвижництво уже пройшло понад 700-річний шлях свого історичного розвитку – від єгипетських пустель Фіваїди, Нїтрії, Келїї, Скиту, а далі Палестини, Сирії, Синаю до Святої Гори Афон. Виникнувши в III–IV ст., чернецтво випрацювало велику духовно-аскетичну літературу, оформилося у два основні напрями – пустельницько-анакретський і гуртожитньо-кіновійний та похідні від них скит і лавра. Їхніми засновниками були, відповідно, святий Антоній Великий (250–356), святий Пахомій Великий (292–346), преподобний Макарій Єгипетський (300–397), преподобний Сава Освячений (439–532). Набутий богослужбовий чин, духовна практика і містичний досвід окреслені в працях знаменитих синайських аскетів Іоана Ліствичника (VII ст.), Ісихія Пресвітера (VIII ст.), Філофея Синайського (IX ст.) та багатьох інших¹⁵.

З IX ст. важливим осередком православного чернецтва стала Свята Гора. Два видатні афонські монахи – Петро Афонський і Євфимій Фессалонікійський представляли пустельницьку і лаврську чернечі традиції. Хрисовулом ромейського імператора Василя I

¹⁴ Cosmae Pragensis, *Chronika Boemorum. Herausgegeben B. Bretholz. Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series. Berolini. Apud Weidmannos*, Т. 2, (1923), 138; Козьма Празский, *Чешская хроника. Вступ. статья и комментарии Г. Сончука*. (Москва, 1962), 151.

¹⁵ Б. Боднарюк, *Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–IV ст.* (Чернівці, 2012), 189.

885 р., Афон був призначений тільки для проживання аскетів, а імператор Костянтин Мономах 1146 р. остаточно вигнав мирян зі Святої Гори¹⁶.

Афонське чернецтво пройшло у своєму розвитку три основні етапи: аскетичний, кіновійний і лаврський (гуртожитний). Засновник останнього преподобний Афанасій Афонський заклав 963 р. фундамент знаменитого монастиря – Великої Лаври. Дерев'яні хижі-каліви змінили великі кам'яні монастирські будівлі, а життя пустельників перетворилося на подвижництво чернечої братії¹⁷.

Крім Великої Лаври, у X ст. в “Саду Богородиці” був побудований Ватопедський монастир, присвячений Благовіщенню Богородиці. Згідно з традицією, монастир був заснований імператором Феодосієм I на знак вдячності Богородиці за спасіння сина імператора, який ще малолітнім (paidion) мандрував морем. Під час бурі біля берегів Афону чудесним чином був винесений хвилями на берег під кущ (vatos), у зв'язку з чим монастир названо Vato-pedion¹⁸.

В XI ст. на Афоні утвердився гуртожитний спосіб життя, а кількість невеликих скитів, за даними грецького дослідника С. Кадаса, сягнула 180 обителів¹⁹. Проте аскетичне подвижництво продовжувало розвиватися у вигляді ісихазму. Зародившись ще в середовищі ранньохристиянського чернецтва IV–VII ст., релігійно-містична течія ісихазму* знайшла своє продовження у богопізнавальній теорії IX–XI ст., а згодом оформилася у богословську доктрину Візантії.

За Афонським патериком у 1008–1011 рр., а потім у 1017–1027 рр.²⁰ до аскетичної практики Святої Гори долучився Антоній Печерський – засновник чернецтва на Русі.

Києво-Печерський патерик свідчить, що в Русі XI–XIII ст. були поширені дві основні форми чернечого подвижництва – печерно-пустельницька, яку започаткував на цих теренах Антоній, і кіновійно-спільнотна, заснована преподобним Теодосієм. У Печерському монастирі, як і загалом на руських землях, ці дві форми духовної аскези впродовж віків визначали зміст і форму чернечої традиції в Україні. Загальна тенденція розвитку чернецтва вела до утвердження кіновійно-спільнотного способу життя.

У період князювання Ярослава Володимировича в Києві засновано перші монастирі, серед них – Святого Георгія (чоловічий) і Святої Ірини (жіночий). Тим самим на Русі було започатковано традицію будівництва княжих монастирів, які залежали від князя, ним забезпечувалися. Княжі династії володіли родовими обителями, які практично були ктиторськими і не мали значної кількості ченців. З часом родові обителі поширилися на бояр, церковних ієрархів.

На відміну від кіновійних монастирів, Печерська обитель, за повістю монаха Нестора, була заснована ченцем-анакоретом Антонієм, який спочатку поселився в печері Іларіона біля княжого села Берестове і в ній перебував у молитвах, постах і праці день і ніч. З печерництва почали свій чернечий подвиг дванадцять учнів і послідовників

¹⁶ С. Кадас, *Святая Гора Афон. Монастыри и их сокровища*. (Афины, 2009), 11.

¹⁷ Ibid, 12.

¹⁸ Ibid, 43.

¹⁹ Ibid, 14.

* Ісихазм (від грецького – спокій, тиша, мовчання, усамітнення) – релігійно-богословська течія та етико-містичне вчення про шлях людини в осягненні за допомогою психофізичної медитації єднання з Богом, божественного таворського світла.

²⁰ *Афонський патерик, или Жизнеописания святых на святой Афонской горе просиявших*. (Москва, 2001), 517–521.

Антонія, серед них і преподобний Теодосій. Ченці підземного монастиря, пострижені Антонієм, мали свою печерну церкву.

Проте зростання чисельності монахів спричинилося до виходу з печери й побудови наземного монастиря, ігуменом якого Антоній призначив спочатку ченця Варлаама, а згодом Теодосія. Сам Антоній поселився в окремій печері під новим монастирем, з якої не виходив до кінця життя.

З утвердженням у Печерській обителі кіновійної системи організації чернечого побуту постала проблема його статуту, який складався з Типікону – богослужбової частини і дисциплінарної з усталеним викладом правил життя монахів. Теодосій запровадив Студитський статут, переписаний зі списку монаха Михаїла, який прибув до Києва з Константинополя з митрополитом Григорієм біля 1065 р. З Печерського монастиря Студитський статут поширився іншими монастирями України. Ігумен Теодосій вимагав дотримання норм монашого життя, особливо тих, що стосувалися трапезного чину.

Джерела монастирських прибутків були різними, проте основними були добровільні пожертви вірян, які дарували гроші, землі й цілі села. Іпатіївський літопис за 1158 р. повідомляв, що князь Ярополк Ізяславович подарував Печерському монастиреві кілька сіл. Печерський монастир помітно багатів, при цьому вів активну харитативну і культурно-освітню діяльність.

Закладені Теодосієм статутні норми в Печерському монастирі протрималися недовго. Дослідники відзначають відхід обителі від суворих засад Студитського статуту. Заснування і розвиток Печерського монастиря, його еволюція від печерної обителі до кіновійно-гуртожитного монастиря була певною моделлю, архетипом історичної ретроспекції чернечої традиції в різних регіонах Русі.

Стосовно давнього Галича і Галицької землі очевидно слід погодитися з думкою дослідників про те, що перші чернечі осередки тут появились ще в кінці IX – на початку X ст. у ході християнізаційних процесів у краї. При цьому слід пам'ятати, що саме чернецтво завжди відігравало провідну роль у поширенні християнства, писемності, подоланні язичництва. Як уже зазначалося, за джерельними даними Б. Боднарюка, у результаті християнізаційної і культурно-просвітницької діяльності знаменитих “солунських братів” Кирила і Методія, особливо їхніх учнів і численних послідовників на території Галицької землі, яка в кінці IX – на початку X ст. належала Великоморавській державі й Першому Болгарському царству, вже існувала церковна структура з духовенством, включно з чернецтвом²¹.

Такої ж думки ще з 80-х рр. XIX ст. дотримувався А. Петрушевич, який, спираючись на дослідження чеського історика І. Шафарика, вважав, що зародження чернечої традиції на Прикарпатті слід віднести до IX–X ст., часів Великоморавської держави і Першого Болгарського царства²².

За твердженням Й. Пеленського, у цей же період у Галичі появилася давній монастир Крилос, від якого одержала первісну християнську назву гора, де в XI–XII ст. виник

²¹ Б. Боднарюк, “Проблема християнізації Карпатської Русі в контексті місіонерської практики Візантії”, 42, 48.

²² А. Петрушевич, *Краткое историческое известие о времени введения христианства на Галичской Руси: особенно же об учреждении святительских столиц в Галиче и Львове, и о святителях сидевших на упомянутых столицах*. (Львов, 1882), 7.

княжий двір*. У зв'язку з цим дослідник писав: “Ніде взагалі на землях Старої Русі не було так рано і в такій многості поширене місіонерство з християнського Орієнту і Візантії, як саме тут на горах Карпатах і Верхньому Подністров'ю. За тим промовляють старі назви гір, рік, лісів і прастарі святині, пустельні, чернечі обителі, викуті в живих скалах... Пустельні ці були зав'язками монастирів, а згадана пуща немов їх власністю. Монастир “Кринос” був їх центалею... Такий стан наростати міг навіть через кілька сот років в першому тисячолітті до офіційної перемоги християнства, котре в Галичі допустити можна на 100 років раніше, а ніж в Києві”²³.

Попри твердження дослідників про моравсько-болгарське хрещення населення Прикарпаття ще в IX ст., археологи зазначають, що в IX–XI ст. ранньохристиянські поховання зустрічаються зрідка. Пояснення цього факту очевидно слід шукати в особливій консервативності поховального обряду, адже трупоспалення мало давню історичну традицію. У зв'язку з цим зміна релігійних уявлень, пов'язана з прийняттям християнства, в умовах двовір'я, не вела одразу до зміни поховального обряду, потрібний був тривалий час для переходу до трупопокладення. Лише у XII ст. дослідники відзначають відхід від кремації та утвердження християнської поховальної традиції, що очевидно пов'язано з остаточною перемогою християнства над язичництвом.

Літописні джерела не вказують, які основні напрями чернечого духовного пошуку були поширені в Галицькій Русі. Попри популярність теми давнього Галича, цієї проблеми досі не торкалися дослідники. Проте весь попередній досвід раннього християнського чернецтва засвідчує, що найпоширенішою формою монашої аскези було єрemitство, пустельництво. Проведені нами польові дослідження в Галичі і його околицях засвідчують домінування тут на ранніх етапах саме пустельницької анахорії, представленої численними чернечими пам'ятками Середнього Подністров'я і Карпат.

Виняток становили окремі княжі, очевидно ктиторські монастирі, засновані в Галичі, які дотримувалися статутної гуртожитної регламентації внутрішнього чернечого життя. Тією чи іншою мірою до них могли належати деякі обителі Крилоської гори – Успіння Пресвятої Богородиці, Святого Пророка Іллі, монастирі Святого Івана, Святого Данила та інші. Очевидно, у XII–XIII ст. на Крилоській горі переважали невеликі обителі, засновані на келіотській системі з невеликою кількістю ченців. Мініатюри Крилоського Євангелія кінця XVI ст. опосередковано вказують, що серед обителей Крилоса був печерний монастир, викутий у скельній стінці неподалік джерела.

Загалом тема обителей Крилоської гори, порушена Й. Пеленським, становить своєрідний сакральний феномен, який, у силу своєї унікальності, потребує подальшого вивчення. Дослідник доводив, що за Мозолевим потоком у княжі часи був цілий ряд монастирів, розташованих неподалік один від одного, в урочищах Прокаліїв Сад, Штепанівське, Юрівське, Воскресенське, Данилівське, Шеплякова, Гречище, Туркова, Іванівське, від яких залишилися лише топонімічні назви й оборонні земляні споруди у вигляді ровів і валів. Археологічні розкопки, проведені дослідниками на монастирищах XII–XIII ст. – Святого Пророка Іллі (Л. Лаврецький, І. Шараневич,

* Грецьке слово клірос, принесене на Русь із християнством уже в XI ст., трансформувалось у народі в “кринос” і означало духовенство з архимандритом чи єпископом на чолі. В іншому значенні “кринос” означає місце для співу в храмі.

²³ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 5, спр. 125 Й. Пеленський, Галич і його будівництво в древній добі (XII–XIV ст.). (Львів, 1952), 73.

Й. Пеленський, М. Каргер), в урочищах Штепанівське (Й. Пеленський), Юрівське (Я. Пастернак), Воскресенське (Л. Лаврецький, Й. Пеленський, Я. Пастернак, Ю. Лукомський, Б. Томенчук), Туркова, Іванівське (Й. Пеленський, Ю. Лукомський) дали змогу виявити фундаменти кам'яних храмів і християнські поховання біля них. Про свої розкопки в урочищі Туркова в 1935 р. згадував Я. Пастернак, зазначаючи, що "на Турковій" була за княжих часів тяж церква з цвинтарем"²⁴.

У проблематиці давнього Галича, за винятком окремих досліджень І. Шараневича, Б. Василенка, Б. Томенчука, М. Вуянко, не зауваженою залишалася тема печерних монастирів. Вона досі не сформульована як цілісне комплексне історичне явище, духовний феномен середньовіччя, який ще потребує свого вивчення на археологічному, історичному, релігієзнавчому, культурологічному рівнях, включно з антропологічно-ціннісним виміром проблеми.

На сучасному етапі розвитку історичної науки щодо окресленої теми слід зауважити два основні аспекти. По-перше, печерні християнські пам'ятки ближніх околиць давнього Галича, як і Середнього Подністров'я та Карпат, пов'язані з доісторичною печерною традицією епохи енеоліту, на що вказували свого часу В. Антонович, М. Грушевський, В. Дідушицький, Г. Оссовський, А. Кіркор, В. Василенко та інші. По-друге, печерні монастирі давнього Галича пройшли у своєму розвитку шлях від печерних осідків анахоретів до побудови наскельних чернечих обителів, як це мало місце в класичному варіанті у Вікторіві, Соколі, Підгородді, Межигірцях, за зразком киево-печерської традиції, описаної Нестором.

Печерні монастирі давнього Галича тісно пов'язані з аналогічними пам'ятками Верхнього і Середнього Подністров'я. Сучасна історична наука володіє суперечливими даними стосовно чисельності, типологічних моделей і архітектурно-конструктивних деталей такого самобутнього явища. Очевидно, що печерні пам'ятки Подністров'я, Криму, Карпат, Києва слід розрізняти за специфікою ґрунтових і скельних будівель, ландшафтно-геологічними та кліматичними особливостями.

Вивчення скельно-печерних пам'яток Подністров'я почалося в середині XIX ст. і з великими перервами триває до наших днів. Із загального переліку праць середини XIX – початку XX ст. слід виокремити роботи І. Вагилевича, Я. Головацького, В. Антоновича, Г. Оссовського, А. Кіркора, А. Грушецького, В. Деметрикевича, Б. Карповича та інших.

Найбільш масштабними були дослідження Г. Оссовського, який у 80–90-х рр. XIX ст. зумів обстежити близько 80 печерних пам'яток Подністров'я. Значний внесок у вивчення лівобережжя Дністра зробив київський дослідник В. Антонович. Він обстежив більше 30 пам'яток, значну частину яких було викуто людськими руками ще в період пізнього палеоліту, неоліту (Нагоряни, Студениця, Нечин, Кривчик, Лядова) і відзначалися чималою кількістю людських останків, наявністю кам'яних сокир і крем'яних знарядь (ножі, скребки, нуклеуси), наскельних рельєфів язичницького змісту. Згодом вони були освоєні монахами-пустельниками, про що свідчать викуті в скелі храми, келії, хрести, пристінні лави²⁵.

²⁴ Я. Пастернак, *Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1944 рр.* (Івано-Франківськ, 1998), 80–81.

²⁵ В. Антонович, *О скальных пещерах на берегу Днѣстра въ Подольской губерніи.* (Одеса, 1886), 5, 7, 10, 12, 13, 15, 16.

Особливу увагу вченого привернули печерні монастирі біля сіл Нагоряни, Лядова, Бакота. Про останній з них В. Антонович писав: “Про монастир цей ми знаходимо свідчення у двох литовсько-руських літописах. Літописці розповідають історію завоювання Подолії князями Коріятовичами у другій половині XIV століття... З цього уривка видно, що монастир у Бакоті існував раніше приходу Коріятовичів; він виник, очевидно, в той час, коли Бакота була адміністративним і візовим центром тієї частини Подолії, якою керували Галицькі князі”²⁶.

Дослідником печерних утворень Подністров’я був В. Деметрикевич. Із вивчених ним 10 пам’яток 7 виявилися печерами й гротами монахів. “Гроти в 7 місцевостях, – писав він, – тобто в Розгірчу, Страдчу, Монастирку Більчанським, Сільцю, Спасі, Межигірцях і Крехові були викуті руськими ченцями, або щонайменше штучно перебудовані”²⁷. В. Деметрикевич порівнював їх із відповідними пам’ятками Криму і вважав, що вони походять із XI–XII ст. Зважаючи на результати досліджень чернечих печер і гrotів Середнього Подністров’я, проведених В. Антоновичем, автор убачав у них певну аналогію зі старожитностями в Бубнищі й Розгірчому, зважаючи на подібну техніку виковування скельних гrotів і печер.

Заслужують на увагу дослідження Б. Януша (Карповича), який у своїй праці “Доісторичні старожитності Східної Галичини” подав опис низки печерних пам’яток. В окремій розвідці, присвяченій монастирському печерному комплексу біля села Розгірче, віднесеному ним до княжого періоду, дослідник повідомляв про 45 печерних пам’яток у Галичині, з яких 22 ідентифікував як монастирі²⁸. Княжим періодом датував також печерний монастир біля села Страдч Я. Пастернак.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. вивчення печерно-пустельницьких пам’яток Подністров’я набуло нової динаміки. До їх дослідження долучилися Л. Мацкевий, Р. Рідуш, М. Рожко, І. Винокур, В. Артюх, П. Нечитайло та інші. Виявлені й обстежені ними кілька десятків нових печерних пам’яток Подністров’я значно розширили дослідницьку базу проблеми. Знайдені в ряді печерних об’єктів (Стінка, Непоротове, Жванець, Нагоряни, Оксанівка) багат шарові археологічні комплекси ще з доісторичного періоду з одночасною фіксацією в тих же локаціях знаків і символів християнського змісту дали змогу дослідникам “припускати порівняно ранню появу печерної церковної архітектури на Дністрі”, а компаративний аналіз із аналогічними християнськими петрогліфічними скельно-печерними оборонними комплексами Болгарії уможливив їх датування ще VIII–IX ст.²⁹.

Торкаючись проблеми кількісної характеристики чернечих печерних пам’яток, дослідник П. Нечитайло зазначив, що їхня чисельність у “регіоні Подністров’я сягає 100 об’єктів”. Однак така цифра потребує уточнення стосовно самого поняття “печерні пам’ятки”, а також виникає питання – про який регіон Подністров’я ідеться. Якщо до

²⁶ Ibid, 16.

²⁷ W. Demetrykiewicz, “Groty wykute w skałach Galicyi Wschodniej pod względem archeologicznym”, *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i etnograficzne*. T. VI. (Kraków, 1903), 84, 91.

²⁸ Б. Карпович, “Скельний монастир у Розгірчі”, *Записки ЧСВВ*. Т. 3. (Львів, 1930), 562–573.

²⁹ П. Нечитайло, “Погляд на початки християнської архітектури України (до концепції О. А. Пلامеницької)”, *Археологія*, no. 3, (2006), 87, 88.

подністровських “об’єктів” включити келії і гроти ченців-анакхоретів, скельні монастирі власне Дністра, його лівих і правих приток, Верхнього і Середнього Подністров’я, то їх буде значно більше, ніж 100, а остаточної кількості сьогодні, очевидно, ніхто не назве. Проведені нами польові дослідження впродовж 2006–2023 рр. дали змогу локалізувати десятки не відомих раніше чернечих печер і гrotів (Далишево, Кунисівці, Ісаків, Петрів, Нижнів, Одаїв, Кутище, Делева, Сілець, Манява, Підпечери, Сокіл, Межигірці, Томашівці, Сукіль, Грабів та інші), скельних монастирів правобережжя Дністра та його приток. Незважаючи на зусилля дослідників ХІХ–ХХ ст. і першої чверті ХХІ ст., тема печерного подвижництва Подністров’я залишається маловивченою як цілісне історичне явище. Не з’ясованими є проблеми методики датування пам’яток, їх типологія, не визначено роль і місце в духовно-аскетичній практиці чернецтва України, Центральної і Південно-Східної Європи. Лише системне тривале й комплексне вивчення чернечих пам’яток Подністров’я уможливить повноцінну кількісну і якісну характеристику такого типу об’єктів. Проте вже сьогодні можна констатувати факт однієї з найбільших у Східній Європі концентрацій культових скельно-печерних пам’яток саобутнього Дністровського феномена.

Розгляд печерних пам’яток давнього Галича і Середнього Подністров’я також слід здійснювати в тісному зв’язку з аналогічними пам’ятками Карпат, на що особливо робив наголос Й. Пеленський. Проведене історико-археологічне дослідження культових пам’яток Прикарпаття дало змогу виявити Карпатський пояс середньовічних монастирів, які розташовані на місцях стародавніх скельних святилищ або неподалік від них. Усвідомлення карпатського феномена чернечих пам’яток стало можливим завдяки синхронному вивченню християнських і язичницьких храмів: від Спаського монастиря, що в селі Спас Старосамбірського району Львівської області, за 7 км від українсько-польського кордону, – до скельного монастиря в селі Непоротове Сокирянського району Чернівецької області, неподалік українсько-молдовського кордону. Пояс монастирських пам’яток простягнувся з південного сходу на північний захід через села Тюдів, Сморна, Пістинь, Люча, Дора, Заріччя, Назавизів, Грабовець, Манява, Князівське, Сваричів, Гошів, Грабів, Перегінське, Церківна, Сукіль, Бубнище, Розгірче, Урич, Спас.

Польові дослідження у поєднанні з пошуком нових документальних джерел у вітчизняних і зарубіжних архівосховищах і наукових бібліотеках дали змогу локалізувати лише на території гірської частини Івано-Франківської області більше 40 середньовічних і новочасних обителів. Загалом на Івано-Франківщині виявлено біля 150 монастирів ХІІ–ХVІІІ ст.

Таким чином, у результаті досліджень сакральної спадщини Карпато-Дністровського регіону виявлено два пояси монастирських пам’яток. Один з них – Дністровський, що нараховує понад сотню об’єктів. Другий пояс – Карпатський, який складають понад 40 пам’яток. Остаточна локалізація печерних об’єктів, як і наземних, не завершена, а дослідження тривають.

Усвідомлення Дністровського і Карпатського поясів християнських і дохристиянських культових об’єктів, їх велика концентрація в цьому регіоні виводять на своєрідний концепт-образ – “Пояс Богородиці”, який простягнувся від польсько-українського до українсько-молдовського кордону, від давніх монастирів у Лаврові й Спасі Старосамбірського району Львівської області до печерного монастиря Галиця біля села Непоротове Сокирянського району Чернівецької області. На території Івано-Франківської області

він пролягає від давнього монастиря в селі Пістинь Косівського району (Гуцульщина) до печерних обителів, що біля Бубнища й Сукіля Долинського району (Бойківщина). Цей “пояс сили” сягає понад 300 км у довжину і 50 км у ширину – від Дністра до Карпат. З XII ст. ця територія стала називатися Галицькою землею, сьогодні її можна означити як Велике Прикарпаття. Таким чином, “Пояс Богородиці” складають сотні обителів, тисячі церков і каплиць, серед яких переважають храми, присвячені Богородиці, – монастирі, церкви, каплиці на пошану Різдва Богородиці, Успіння Богородиці, Собору Пресвятої Богородиці, Благовіщення, Введення в храм Пресвятої Богородиці, Покрови Пресвятої Богородиці. Тут спостерігається одна з найбільших концентрацій монастирів в Україні й Східній Європі. Вражений великою чисельністю монастирів у Галичині, М. Грушевський у п'ятому томі своєї “Історії України-Руси” зі здивуванням узагальнив цей сакральний феномен: “страшна хмара”. При цьому вчений зазначив, що “про багато монастирів ми не маємо звісток – вище подані реєстри далеко не вичерпують всього числа монастирів. З другої половини XVII в., з перших років XVIII в. маємо звістки про цілий ряд монастирів, з котрих багато, певно, існували вже давніше”³⁰.

Одним з найскладніших і найвідповідальніших у вивченні печерних монастирів краю було і залишається питання інтерпретації досліджуваних об'єктів. Вітчизняні й зарубіжні дослідники в цілому сформували своє бачення стосовно датування і походження культових печерних пам'яток давнього Галича, Середнього Подністров'я і Карпат. Проблема зводиться до трьох основних позицій. Носіями першої з них є більшість дослідників другої половини XIX–XX ст. в особі І. Вагилевича, В. Антоновича, М. Грушевського, Г. Осовського, А. Грушецького, В. Дідушицького, А. Кіркора, Й. Пеленського, Б. Василенка, І. Винокура та інших, які обстоювали думку про те, що частина печерних монастирів виникла на місці скельних язичницьких храмів ще епохи енеоліту, які до наших днів зберегли антропо- й зооморфні наскельні рельєфи, стародавні престולי, жертвні чаші, пристінні ритуальні лави, названі в народі “лежанками”, прибудови, а також численні знаки і символи (Підпечери, Ямниця, Вікторів, Сокіл, Межигірці, Поділля, Блюдники, Бубнище, Урич, Страдч, Розгірче, Томашівці, Одаїв, Ісаків, Рукомиш, Далишево, Дора та інші). За таких обставин середньовічні пустельники лише пристосовували печерні пам'ятки до християнської культової традиції.

Такі дослідники XIX–XXI ст., як Г. Атанасов, Ф. Палацький, І. Шафарик, А. Петрушевич, Б. Боднарюк, Ю. Шевченко, Р. Берест, пов'язують появу значної частини християнських печерних пам'яток давнього Галича й Середнього Подністров'я з розгромом Візантією Першого Болгарського царства, що почався в другій половині X ст., у зв'язку з чим, за словами Г. Атанасова, “на північ від Дунаю ринула хвиля біженців”, серед них і монахи, які в Подністров'ї викувували в скелях печерні скити³¹. Такий підхід відкривав шлях до обґрунтування появи печерних об'єктів Подністров'я і їх злиття в єдиний часовий континуум з іншими давньоруськими пам'ятками X–XIII ст. і важливими історичними подіями Центрально-Східної Європи. При цьому дослідник Ю. Шевченко відзначав, що фрагментована кераміка цього часу біля печерного монастиря Бакота та інших свідчила про пошанування печерних святинь у княжий період. Богомільля до священних християнських печер Подністров'я відбувалося впродовж XI–XVII ст.

³⁰ М. Грушевський, *Історія України-Руси*. Т. V. (Київ, 1994), 267, 268.

³¹ Ю. Шевченко, “Христианские пещерные храмы Восточной Европы в эпоху Великого переселения народов”, *Археология Восточно-Европейской степи*, вып. 8. (Саратов, 2010), 232.

Третя хвиля печерного будівництва в Подністров'ї, на думку Т. Бобровського, І. Скочилися, Є. Кабанця та інших, припала на “апокаліптичні” віки, пов'язані з монгольським погромом Русі XIII ст. та переселенням значної частини жителів Наддніпрянщини до Галичини й падінням Галицько-Волинської держави в XIV ст., з одного боку, а з іншого проникненням в Україну ісихазму, вчення візантійського богослова Григорія Палами.

Реальні історичні процеси цього часу вказують на переміщення великої частини населення Подністров'я на західноукраїнські землі. М. Грушевський у зв'язку з цим зазначав: “... наша староруська погранична людність взагалі була дуже рухлива, до таких пополохів призвичаєна й мобілізувалася дуже швидко і навіть про татарські страхи могла завчасу поховатися. Літописець, оповідаючи про похід Данила в Угорщину під час походу Бату, каже, що їдучи звідти в Галичину, він стрів у горах, коло Синевідська, маси народу, що тікали в гори від татар”³². Про відхід подніпровського населення вглиб Галичини у зв'язку з нападом монголів писав історик В. Ключевський: “Так південноруське населення з Подніпров'я поверталось на давно забуті місця, покинуті його предками ще в VII ст. Сліди відпливу в цю сторону виявляються у долі двох українних князівств – Галицького і Волинського”³³.

Свідчення масштабних процесів переміщення подніпровського населення знайшли своє відображення в усній народній традиції, десятках легенд і переказів про київських монахів, які, у зв'язку з монгольською агресією, осіли в Подністров'ї, на Прикарпатті й заснували в XIII ст. цілу низку монастирів, зокрема Крехівський, Унівський, Краснопуццанський, Почаївський, Стратинський, Косівський, Манявський та багато інших. Очевидно, значна частина їх була знищена татарами в XIV–XVII ст., тому про них не залишилося жодних документальних свідчень, крім переказів або відповідної мікротопонімії.

Вищезгадані події формували сприятливий ґрунт для поширення ісихазму серед галицьких русинів. Створене єгипетськими і синайськими пустельниками ще в IV–VII ст. етико-містичне вчення про шлях до пізнання Бога через споглядання, мовчання й аскетичне подвижництво в XIV ст. було оновлено й розвинуто Григорієм Паламою, який у ході дискусії з представниками західної християнської традиції здійснив теоретичне обґрунтування ісихазму. Монахи-аскети, прихильники ісихазму, проповідували вчення Григорія Палами про “нетварні” (не створені) божественні енергії, таворське світло Преображення Господнього, Ісусову молитву, верховенство духовних цінностей над матеріальними речами, суть морального ідеалу.

Проте складність в оцінці печерного чернечого феномена в Україні загалом, у давньому Галичі, Подністров'ї та Карпатах зокрема полягає у тому, що він не мав цілковитої відповідності печерним аскетеріям Сходу чи Середземномор'я, де вони не виступають специфічним різновидом духовного пошуку. В умовах теплого й сухого клімату Єгипту, Палестини, Сирії, Синаю, а також й Афону печери були радше затишними оселями. Самобутнього світоглядно-аскетичного вигляду печерне подвижництво набуло в суворих природно-кліматичних умовах України.

Дослідник історії печерного затворництва на Русі Є. Кабанець у своїй праці “Походження печерного затворництва на Русі в історико-географічному вимірі” дійшов

³² М. Грушевський, *Історія України-Руси*. Т. III. (Київ, 1993), 150.

³³ В. Ключевський, *Курс русской истории*. Т. 1. Ч. 1. (Москва, 1987), 286–287.

висновку, що східне, чи середземноморське, печерництво не могло слугувати на Русі тривким зразком для наслідування; особливим різновидом подвижництва, випробування і духовного пошуку воно стало лише в нас, на вітчизняному есхатологічному ґрунті, завдяки суворим кліматичним умовам і тій формі, якої надав йому преподобний Антоній. Київський археолог Т. Бобровський вбачає в самітницьких печерних монастирях Русі домінантну форму духовного пошуку й монастирської організації.

Усна традиція та агіографічна література переповнені архетипними свідченнями про анахоретів, що поселялися в безлюдній місцевості й проживали у викутій скельній чи викопаній у ґрунті печері, до якої згодом приєднувалися їхні послідовники, а на відповідному етапі розвитку виникали спільнотні монастирі. За таким зразком були засновані й розвивалися Лаврівська, Крехівська, Унівська, Краснопущанська, Почаївська, Манявська, Вікторівська, Соکیلська, Межигірська та інші обителі.

У ході багаторічних досліджень зауважено, що середньовічні монастирі, як правило, закладено біля давніх культових пам'яток, ще дохристиянського періоду. Як уже зазначалося, значна частина їх виникла біля давнього Галича, у Середньому Подністров'ї і в Карпатах на місці скельно-печерних святилищ IV–III тис. до н. е. Проте традиція заснування монастирів поширювалася не тільки біля стародавніх печерних об'єктів, але й поблизу ритуальних курганів – одного, найчастіше двох, чи трьох, названих у народі могилами. Така закономірність спостерігається загалом на Прикарпатті, зокрема на Крилоській горі, у ближніх її околицях, у Подністров'ї і навіть, в окремих випадках, у Карпатах. У класичному варіанті факт заснування середньовічних обителей біля двох курганів зафіксовано біля сіл Середній Березів, Раківчик, Бишів, Залип'я, Сваричів, Гошів та в інших населених пунктах краю.

Обстежуючи місця заснування середньовічних монастирів, особливо впадає у вічі топонімічний феномен, зауважений І. Шараневичем ще в 60-х рр. XIX ст. стосовно розташування обителей біля слов'янських городищ. Прагнучи пояснити факт повсюдного поширення топонімів “Городище” і “Монастир”, І. Шараневич припускав, що середньовічні монастирі виконували роль “стацій”, тобто слугували галицьким князям за місця відпочинку в їхніх подорожах до Угорщини чи Польщі. У зв'язку з цим він писав: “Біля джерел Прута, недалеко від Чорної гори є урочище Городок, а не далеко від нього урочище Монастир... Те відкриття веде до думки, що монастирі на шляху з Угр до Галицької Русі служили в дорозі князям за місце відпочинку, т. е. стації”³⁴. Літописні джерела містять відомості про відвідування князями тих чи інших монастирів, як, для прикладу, у Синевідській обителі Пресвятої Богородиці, що біля Сколе, у якій 1241 р. зупинявся князь Данило Романович. Проте причина їхнього розташування біля городищ пояснюється, на нашу думку, тією ж обставиною, що й розміщення біля скельних святилищ чи ритуальних курганів – зв'язок із давньою сакральною традицією. Про близьке сусідство церков і монастирів зі слов'янськими городищами-святилищами описано в літописному оповіданні про Володимирове хрещення Києва: “... повелів він робити церкви і ставити їх на місцях, де ото стояли кумири. І поставив він церкву святого Василя [Великого] на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші”³⁵. Розташування обителей біля городищ-святилищ виявлено неподалік

³⁴ І. Шараневич, “Старинныи пути руско-угорскыи через Карпаты и руско-польскыи через Сянь и Вислу”, *Литературный сборник издаваемый обществом Галицко-русской матицы*. Вып. I–IV. (Во Львове, 1869), 125.

³⁵ *Літопис Руський*. (Київ, 1989), 66.

Надвірної, Назавизова, Фитькова, Грабова, Старого Лисця, Нижнього Вербіжа, Печеніжина, Старих Богородчан, Хотимира і багатьох інших населених пунктів.

Успадковані монастирями місця язичницьких святилищ різних епох виводять на поняття “святого місця”, тяглість духовної традиції, яка продовжувала функціонувати, незважаючи на зміну релігійних систем і часові відстані між ними. До нашого часу ці священні локації поєднують давні монастирі з печерними язичницькими храмами, ритуальними курганами й городищами-святилищами. Духовна культура християнських обителей накладалася на сакральні пам’ятки попередніх епох, що прямо чи опосередковано вказує на безперервну еволюцію сакральної традиції.

Попри те, що середньовічні монастирі, як правило, успадковували дохристиянські культові локації, їхня планувальна структура відрізнялася від дохристиянських ритуальних центрів, за якою на пагорбі був священний гай, требище, ідол. Із заснуванням обителей на горі закладалася церква, келії, цвинтар, сад.

Ландшафтна структура монастирів давнього Галича була пов’язана з горою, річкою, скелею, джерелом. В українській священній картині світу типологія святого місця, сакрального простору – ієротопії відображена в монастирських патериках, житіях святих, окремі аспекти яких можуть бути пізнані через концепти-образи, за якими заснування обителі розглядається як сповнення Божої волі, ієрофанія за якою в земному світі втілюється прообраз священного. Створення таких культових пам’яток, як Києво-Печерська лавра чи Успенський собор у Крилосі, за християнським топосом уможлиблюється завдяки Божому промислу, ієротопічному протоплану за зразком Небесного Єрусалима. Обитель у середньовічному й новочасному монастирському середовищі сприймалася як містична реальність, земна проєкція Царства Небесного. У семантиці священного простору українська духовна традиція уособлювалася в образі храму чи монастиря на горі.

Витоки таких ментально-успадкованих образів і символів сягають першопочатків християнства на руських землях, відображених у “Слові про закон і благодать” митрополита Іларіона Київського (1050), що відзначав у ньому святість землі Руської, у якій “монастиреве на горах стаха, черноризцы явишася”, а “слово евагльское землю наша осіа”³⁶. За середньовічною традицією освячені апостолом Андрієм Первозваним Київські гори стають священним притягальним центром української землі, за якою гора – престол Божий, а храм на горі – Кивот Нового Завіту.

Вивчення символіки середньовічних храмів, іконографії і топографії давнього Галича засвідчує стійку традицію, відображену в тому числі в мініатюрах Крилоського Євангелія, де монастирі постають на горах і пагорбах, що втілює в заснуванні обителей на Святій горі Крилос. Таким чином, храм на горі – скелі з печерою біля джерела чи ріки в українській священній картині світу постає унікальним духовним символом, широко розповсюдженим у метафоричному образі світильника на вершині гори, що осяює шлях.

Монастирі, розташовані на домінуючих висотах, біля давніх транскарпатських шляхів, на підступах до Галича мали фортифікаційні споруди у вигляді ровів і валів, виступали складовими оборонно-сторожової системи країни. На прикладі обителей

³⁶ Іларіон Київський, “Слово про закон і благодать”, *Українська культура: історія, сучасність*. (Львів, 1994), 427.

давнього Галича простежується їхня внутрішня планувальна структура, яка передбачала наявність двох-трьох різнорівневих терас. На найвищій з них була церква. Орієнтація будівель була витримана за святою лінією захід–схід.

Перепад висот між першою і другою терасами міг становити від двох до п'яти метрів. На нижній терасі розміщувалися келії, у яких проживали монахи; поруч були трапезна й кухня. Залежно від особливостей рельєфу на певній відстані від церкви розташовувався цвинтар. Біля сакрального центру був сад. На значній відстані містилися господарські будівлі, ремісничі майстерні, виробничі комплекси, став, пасіка, город, поле.

Фіксованим елементом монастирського планувального укладу була огорожа у вигляді дерев'яного частоколу (паркана) чи кам'яних стін, валів, ровів з входною брамою. Оточуючий ландшафт монастирів давнього Галича набував сакралізованого вигляду. Обитель закладалася як прообраз раю. Рікам і горам надавали назви священних для вірян сакральних об'єктів, імен святих.

Деякі монастирі володіли священними релікваріями, які ставали об'єктами релігійного поклоніння. Ними могли бути місця об'явлення Пресвятої Богородиці, Ісуса Христа, нетлінні мощі святих, чудотворні ікони, цілюще джерело, місця явлення надприродних явищ. Священною реліквією могла бути також стопа Матері Божої, витиснена на камені. У таких місцях закладали монастирі, як це сталося в Почаєві, Києві, Соколі, Маняві, або ж церкви чи каплиці (Заланів).

Апокаліптично-есхатологічні настрої в кризові роки піднімали з місць тисячі людей, які як паломники вирушали до святих місць, іноді за сотні кілометрів. Об'єктами поклоніння в давньому Галичі могли виступати печерні келії анахоретів, монастирі Крилоської святої гори, священні ікони, як це мало місце в Соکیلському монастирі. Усна традиція повідомляє про явлення чудотворної ікони в Соколі біля джерела Матері Божої, яка в 1719 р. була перенесена до катедрального Крилоського монастиря Успіння Пресвятої Богородиці. Дослідник М. Волощук 2016 р. опублікував статтю, згідно з якою в 1200–1213 рр. у Галичі в храмі Святого Пантелеймона зберігалася унікальна реліквія – частинка Животворящого Хреста Господнього, привезена з Візантії в складі посагу другої дружини князя Романа, Марії Каматерос. Згодом реліквія потрапила до Львова, а 1340 р. король Казимир III вивіз її до Кракова. У другій половині XVII ст. вона була перевезена до Франції, де сьогодні знаходиться в скарбниці собору Паризької Богоматері³⁷.

Засновниками монастирів у давньому Галичі могли бути монахи-пустельники, які шукали спасіння душі в пустинях, або ж князі, бояри, вельможі, духовенство. Започатковані в княжий період печерно-анахоретська й кіновійно-спільнотна форми чернечого подвижництва продовжували співіснувати. Попри те загальний вектор розвитку чернецтва був пов'язаний зі зростаючими тенденціями переходу одноосібного пустельництва чи колективної анахорії (келіоти) до статутного кіновійного способу життя.

Виявом нового розуміння аскетичного ідеалу була поява в Україні в післямонгольський період скитів і пустиней. Стосовно самої термінології на означення типології

³⁷ М. Волощук, “Животворящий Хрест Господа нашего Ісуса Христа в історії середньовічного Галича (на маргінесі студій Ельжбети Домбровської та Олександра Майорова)”, *Галич. Збірник наукових праць*. Вип. 1. (Івано-Франківськ, 2016), 35–67.

монастирів, рівня соціальної організації ченців, то у вітчизняній науковій літературі вона ще не знайшла свого повноцінного усталеного визначення. Під терміном “скит” розуміли невелику келіотську чернечу общину, яка дотримувалася суворих аскетичних правил і перебувала в підпорядкуванні спільнотної обителі, що виникла на відповідному етапі розвитку общини. Термін “пустинь” використовувався на означення природно-географічного розташування монастиря, який знаходився далеко від населених пунктів, у безлюдній місцевості. Засновники скитських обителей часто називали їх пустинями. Відмінність спільнотного монастиря від пустині полягала в тому, що в першому чернецтво очолював ігумен, а в другому – чорний монах, старець, або так званий строїтель. Поява скитів і пустиней у багатьох випадках спричинилася до появи нових сіл і міст.

Посилаючись на Василя Великого, Антонія Єгипетського, Григорія Синаїта та Іоана Ліствичника, київський митрополит Фотій у своїй грамоті за 1418 р. подав класифікацію монаших чинів, першим з яких назвав спільнотний, другим – пустельницький з двома або трьома монахами, третім – осібножительний. Усі три чини, на його погляд, мали рівноцінне значення. Однак при заснуванні нових монастирів поширена була скитська форма подвижництва, що відповідала середньому, або “царському” чину.

Поширення середнього типу чернечого подвижництва у вигляді скитництва мало під собою певну соціально-етичну основу, пов’язану з тогочасним розумінням аскетичного ідеалу, який не тільки зосереджувався на спільнотному чернечому житті, послузі, праці й загальному благочесті, але й несприйнятті так званого обмирщення монастирів, значна частина яких стала на шлях нагромадження багатств, придбання сіл, підданих. Власне запровадження скитських статутів, поруч зі студитськими, було спрямоване на моральне очищення чернецтва, відродження його первісних ідеалів. У період діяльності київського митрополита Григорія Цамблака (1415–1419) в Україні бере свій початок скитський статут під назвою “Предание по уставу”, поширений у кількох списках. Статут був розрахований на здійснення богослужінь за відсутності священника і містив детально розроблені літургійні правила. Друга частина статуту мала дисциплінарний характер.

Важливою складовою українського аскетичного ідеалу була убогість, відмова від нагромадження набутих неправдою багатств, привласнення чужого майна, експлуатації людини. Бідність виступала соціально-етичним принципом, онтологічною засадою буття людини в цілому, на основі якої виводилися любов і правда. Засуджувалося те, що було отримане шляхом насильства, неправди, експлуатації, які ведуть до ненависті й ворожнечі. Нажите монастирем майно аскетична традиція адресувала бідним. Ігумен Печерського монастиря Теодосій приніс дари віддавав злидненним, витрачав на харитативні цілі. Благочинна діяльність монастиря була однією з найважливіших його функцій.

Обителі виступали головними осередками духовності у Русі, а її носіями було чернецтво, яке доклалося до поширення Христової віри, розвитку писемності, освіти, книгописання. Значна роль у діяльності чернецтва відводилася проповідництву, спрямованому на досягнення пропедевтичних і морально-етичних цілей. У Галицькій Русі досить рано були переписані й поширені збірки повчань святих отців у вигляді “Слів”, “Паранезисів” (Умовляння), “Прологів”. Згаданий у Галицько-Волинському літописі ігумен Григорій за часів Данила Романовича, який “був чоловіком святим, якого ото не було перед ним і по ньому не буде”³⁸, про якого 1247 р. писав Папа Інокентій IV

³⁸ *Літопис Руський*, 424.

у своєму листі як про абата (архимандрита) з гори Святого Данила³⁹ й відомий як Григорій Філософ, був автором кількох повчань – “К попам”, “О п’янстві”⁴⁰.

У фондах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України (Каталог. Т. 1: XI–XVI ст.) міститься рукописна книга “Ізмарагд. Паранезис Єфрема Сиріна” першої половини XVI ст., яка засвідчує традицію її переписування в Галичині. Вона належала Євстахію Шумлянському, батькові львівського єпископа Йосифа Шумлянського, який подарував її Сваричівському монастирю, ігуменом якого він був у 1661 р. Наступного року він презентував монастирю Чорний Ділок (Гошівська обитель) книгу “Пролог”⁴¹.

Після Києва Галич успадкував традицію давньоруського письменства, яке в основі своїй мало христоцентричний, літургійний характер. Морально-етичний імператив русько-галицького чернецтва ґрунтувався на вченні про людину як творіння Боже з її іпостасними складовими душі і тіла, серця і розуму, богонатхненну ідею уподібнення Христу, формування нової людини, прообразом якої виступав чернець-анакхорет, пустельник, що вів боротьбу з тілесними спокусами і в чернечій аскезі домагався перемоги душі над тілом.

Галицько-Волинський літопис просякнутий морально-напучувальними сентенціями, містить численні повчання про Божественне і людське, душу і тіло, добро і зло, хресне цілування і клятвовідступництво, милосердя до ближнього, гріховність людини і кару за гріхи, спокуту, сповідь, піст, каяття.

Важливою темою у проповідництві X–XIV ст. була боротьба з язичництвом, яке мало на Прикарпатті міцні позиції. Мережа язичницьких святилиць тут сягала аж до Чорної гори. У 2007 р. історико-археологічна експедиція Прикарпатського національного університету локалізувала на вершині гори Вухатий Камінь, що неподалік від Чорної гори, велике скельне святилище. Ще одне виявлено поруч біля гори Гутин-Томнатик. У 30–40-х рр. X ст. арабський мандрівник, учений-енциклопедист Абу-ль-Хасан Алі Ібн Хусейн, відомий під іменем аль Масуді, у своїй праці “Золоті копальні і розсипи самоцвітів”, або “Золоті луги” в розділі LXVI “Опис будівель, шанованих слов’янами” повідомляв про один з трьох найбільших язичницьких храмів слов’янського світу, який знаходився на Чорній горі⁴². Про язичницьке святилище в Галичі, що в урочищі Велесославище, згадували А. Петрушевич, Й. Пеленський.

У XII–XIII ст. на місці святилиць засновували обителі, які несли слово християнської віри, проповідували діяння християнських святих, прославляли святість християнських празників. У безпосередній близькості до язичницького ритуального центру на Крилоській горі постала ціла низка монастирів XII–XIII ст. У своїй статті за 1869 р. І. Шараневич, посилаючись на карту М. Куммерсберга, повідомляв, що “біля джерел

³⁹ Й. Пеленський, “Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел”, 119–120, 242.

⁴⁰ І. Мицько, “Монастирі”, *Історія української культури XIII – першої половини XVII століть*. Т. 2. (Київ, 2001), 235.

⁴¹ *Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах*: у 3 т. Т. 1. *Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX століть*, за ред. М. Кугутяка. (Івано-Франківськ, 2018), 200.

⁴² *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам’яток історії та культури*: у 2 т. Т. 1: Микола Кугутяк, *Сакральна спадщина Гуцульщини*. (Івано-Франківськ, 2011), 134–183.

Прута, недалеко від Чорної гори є урочище Городок, а недалеко від нього урочище Монастир”⁴³. Працюючи в бібліотеці Румунської академії наук, виявлено два рукописи XV і XVIII ст., що виявилися списками написаної 1368 р. книги преподобного отця Нікона, який жив на Чорній горі⁴⁴. У ході обстежень місць скельних святилищ Прикарпаття повсюдно спостерігається перехрещення, нанесення хрестів XII–XIII ст., а подвійна назва “Чорна гора” і “Піп-Іван”, як і в європейській традиції, свідчить про два періоди в історії Чорногори – язичницький і християнський.

Історичні наративи Галицько-Волинського літопису про діяння князів, їхню ворожнечу перегукуються з прагненням домогтися миру і блага для Руської землі, бажанням запровадити християнські норми в державно-політичному житті, підняти освіту, письменство, культуру. Як і Ярослав Мудрий, князі Володимирко Володаревич, Ярослав Володимирович постають як покровителі книжності, поціновувачі богослужбової літератури (Крилоське Євангеліє 1144 р.), засновники скрипторіїв і бібліотек, будівничі церков і монастирів (Спаська божниця, Успенський собор).

Крилоське Євангеліє-тетр 1144 р. очевидно було переписане в Крилоській обителі ще до побудови собору Успіння Пресвятої Богородиці 1157 р. Ярославом Володимировичем. Євангеліє було виявлене Гедеоном Балабаном 1576 р., про що йдеться на аркуші 228. На звороті аркуша 11 починається оригінальна версія “Отче наш” XII ст., що має деяку відмінність від сучасної редакції. Крилоське Євангеліє відзначається стильовими особливостями заставок з використанням рослинної, звіриної та орнітологічної символіки, що уподібнює її до візантійських та інших східних зразків.

Започаткована традиція Крилоських Євангелій знайшла продовження в цілій низці наступних рукописних видань, вивченню яких присвятили свою діяльність І. Шараневич, Я. Пастернак, І. Свенціцький, М. Фіголь, Я. Запаско, О. Попова, І. Скочиляс, В. Фрис та інші.

Заслуговує на увагу версія мистецтвознавця М. Фіголя стосовно крилоського походження Добрилового Євангелія 1164 р., яке було написане дяком Костянтином, у миру Добрилом, для Семеона – попа храму Святого Івана Предтечі⁴⁵. Чітко виражена в мініатюрах візантійська стилістика Євангелія єднає його з літописним Іванівським монастирем, який був археологічно досліджений Ю. Лукомським в урочищі Царинка біля Крилоської гори. Ним була висунута версія про поховання в храмі монастиря Івана і Ростислава Берладників. Як і Ю. Лукомський, дослідник О. Іоаннісян обстоює думку, що обитель на Царинці була родовим монастирем старшої гілки княжого роду Берладників, а його засновником був Іван Василькович, який князував у Галичі 1141 р. Княжий рід Берладників мав тісні зв’язки з Візантією, оскільки Іван Ростиславович Берладник був двоюрідним братом Андроніка Комніна, майбутнього візантійського імператора, який після втечі з Константинопольської в’язниці 1164–1165 рр. перебував у Галичі. За версією О. Іоаннісяна, Андронік і його візантійське оточення очевидно перебували в родовому монастирі двоюрідного брата Івана Берладника на Царинці.

⁴³ І. Шараневич, “Старинныи пути руско-угорскіи через Карпати и руско-полскіи через Сян и Віслу”, 125.

⁴⁴ P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din biblioteca academiei RPR*. Vol. 1. (1959), 40; P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române si slave din biblioteca Academiei Române*. Vol. II. (București, 2003), 80.

⁴⁵ М. Фіголь, *Мистецтво стародавнього Галича*. (Київ, 1997), 171.

Сама назва урочища для О. Іоаннісяна є додатковим аргументом правильності його версії. Дослідник припускає, що грецький тип хрещатого в основі фундаменту храму міг бути побудований візантійським монахом, який відтворив кам'яний взірець із Аттики чи Епіра⁴⁶. На це вказує і особливий характер храму, грецького зразка, прикраси на підлозі церкви та інше.

До визначних рукописних пам'яток належить Галицьке Євангеліє кінця XII – початку XIII ст., яке дослідниця євангельських мініатюр О. Попова пов'язує з візантійським і македонським живописом кінця XII ст., що за стилем виконання уподібнюється комнінській і ранньопалеологічній епохам. Мініатюри Галицького Євангелія, що сьогодні перебуває у Третяковській галереї, відзначаються яскравістю кольорів і святковою оптимістичністю.

Ще одне Галицьке Євангеліє, що зберігається у Санкт-Петербурзі, у відділі рукописів Публічної бібліотеки імені Салтикова-Щедрина, датується 1266–1301 рр. І. Срезневський і В. Фрис датують його 1288 р., переписаним при князеві Леву. Рукопис написано у два стовпчики, чорним кольором і містить 82 заголовні букви, виконані кіновар'ю. У згаданій бібліотеці зберігається “Поучення Єфрема Сиріна”, переписане галицьким майстром. Поміщена в “Поученні” єдина мініатюра виконана в похмурому аскетично-ісихастському плані. Дослідниця О. Попова відносить рукопис до кінця XIII ст.⁴⁷.

Про групу книг, переписаних у Галичі в XIII ст., які дійшли до нас у вигляді фрагментів, повідомляє дослідниця В. Фрис. Ідеться про три аркуші двох “Прологів” (на липень і на липень–серпень), які зберігаються у фонді А. Петрушевича, а також два аркуші збірника повчань XIII ст., що є в Національному музеї у Львові. Серед фрагментів, що датуються XIII ст., є ще три Євангелія апракос. Серед кодексів XIII ст., переписаних на території Галичини, загалом переважають літургійні книги, зокрема Євангелія, яких нараховується 24, і три Апостоли та Службники⁴⁸.

Традиція переписування Крилоських Євангелій продовжувалася в XIV–XVI ст. У Національному музеї імені Андрея Шептицького у Львові зберігається Крилоське Євангеліє-тетр останньої чверті XVI ст., переписане півуставом з чотирма мініатюрами євангелістів. На двох із них, на яких зображені євангелісти Лука та Іван, відтворена топографічна проекція Крилоської гори, а також досі не знаний печерний монастир у Крилосі.

У першій половині XV ст. серед рукописів, пов'язаних з духовною спадщиною Галицької єпархії, число книг збільшилося удвічі. Серед них: Коломийське Євангеліє 1321 р., переписане Федором, Крехівська Палея початку XV століття, пергаментне Євангеліє 1421–1422 рр., що було виконане в Онуфріївському монастирі, розташованому на Сергієвій горі неподалік сучасного Перегінська⁴⁹.

Ще більшою мірою зросла кількість богослужбових книг у XVI–XVII ст. Лише в каталозі Національного музею у Львові виявлено 26 Євангелій і 16 Апостолів, що походили з населених пунктів давнього Галича і його околиць. З цієї території походять

⁴⁶ О. Іоаннісян, “Деревянным или каменным был храм в ур. “Царинка” в древнем Галиче?”, *Фортеця: збірник заповідника “Густань”*. (Львів, 2009), 441–446.

⁴⁷ М. Фіголь, *Мистецтво стародавнього Галича*. (Київ, 1997), 172, 173, 174.

⁴⁸ В. Фрис, “Галицько-волинська книга XIII ст.”, *Княжа доба*, вип. 1. (Львів, 2007), 224, 225, 226.

⁴⁹ І. Скочиляс, “Поширення християнства у Прикарпатті. Княжий Галич в історії київського християнства”, 36.

ще 14 Євангелій XVI ст., що зберігаються у Відділі рукописів Національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника. Серед них Перегінське Євангеліє-тетр, яке було переписане до 1574 р. і виявлене у Сваричівському монастирі (РКК 557). Кодекс переписано півуставом на папері. Він містить 375 аркушів, три мініатюри, три заставки і три ініціали. До нашого часу він зберігся в шкіряній оправі, з мідним оздобленням. У селі Залуква знайдено ще одне Євангеліє-тетр початку XVI ст., яке містить 268 аркушів, а також заставки та ініціали; переписане на папері півуставом (РКК 668). У 1912 р. в Станиславові виявлено Євангеліє-тетр XVI ст. Воно нараховує 304 аркуші тексту, писане золотим кольором і містить заставки й ініціали (РКК 663).

Спроба простежити в загальних рисах євангельську рукописну книжну традицію засвідчує всезростаючу тенденцію переписування богослужбових кодексів, високу духовну культуру в Галицькій єпархії впродовж XII–XVIII ст. Християнське світобачення, що поставало виразником нового культурно-цивілізаційного поступу, проявлялося не тільки в писемних пам'ятках, але й зображальних джерелах, започаткованих у вигляді рельєфів, фрескового живопису, іконостасів, які в образах розповідали світову історію, а також до того не бачених архітектурних форм храмів, що виступали місцем молитви і моделлю космосу⁵⁰. Для іконографії давнього Галича центральними були теми Спаса-Учителя і Богородиці. В Успенському соборі спостерігався фресковий живопис за візантійськими взірцями. На думку М. Фіголя, у соборі було зображення Оранти і Пантократора, які часто зустрічаються в галицькій мобільній пластиці. В середній апсиді Крилоської церкви Успіння Богородиці збереглася фреска в овальному обрамленні, що була перенесена з Успенського собору, на якій зображено Оранту з піднесеними руками й маленьким Ісусом перед нею⁵¹.

Про значне поширення образів Богородиці і Спаса-Учителя свідчить скельний рельєф XII–XIII ст., зауважений у печерному монастирі, що біля села Поділля. Рельєфне зображення Пресвятої Богородиці і Спаса нанесено на вапнякову скельну стінку біля входу до печери, а тому виконано в узагальненому вигляді. Висота рельєфів сягає одного метра, ширина 50 см, глибина 10 см. По контуру образу Богородиці виявлено більше 10 хрестів, деякі з них із розширеними раменами. Характерними для постаті Спасителя є численні зображення хрестів у крузі. Наскельне рельєфне зображення Богородиці і Спасителя, очевидно, відігравало роль храмового іконостаса.

Серед галицьких ікон, що збереглися до наших днів, є “Покрова Богоматері”, яка датується XII–XIII ст. Поширення свята Покрови на Русі припадає на XII ст. У давньому Галичі існував Святопокровський монастир, дослідженням якого займалися Й. Пеленський, Я. Пастернак та інші. М. Фіголь обстоював ідею про те, що ікона Покрови походить зі Святопокровського монастиря в Галичі, а зображення Оранти нагадує фреску з Успенського собору⁵².

У Національному музеї у Львові зберігається ікона Івана Хрестителя з Войнилова, яка, за переказом, була перенесена з Крилоса. М. Фіголь припускає, що вона могла походити з Іванівського монастиря в Крилосі. Зображення Івана Хрестителя близьке до болгарських ікон.

⁵⁰ О. Рафальський, Я. Калакура, В. Коцур, М. Юрій, *Антропологічний код української культури і цивілізації*. Кн. 1. (Київ, 2020), 178.

⁵¹ М. Фіголь, *Мистецтво стародавнього Галича*. Київ, 1997, 169.

⁵² Ibid, 168, 169.

У цілому для іконографічної спадщини Галицької єпархії набув поширення іконопис, який мав свої особливості, сформовані києвохристиянським етосом і балкано-візантійською традицією.

Упродовж середніх віків книжна традиція, як і релігійне мистецтво та церковна архітектура, набули найбільшого розквіту в монастирях. Цю думку висловив Й. Пеленський, вивчаючи архітектуру давнього Галича. “Наплив пустельників, відлюдників і монахів на західні землі Русі, які почали засновувати і будувати перші монастирі, – писав він, – відбувся значно раніше, аніж офіційне хрещення Русі. Цей час християнізації треба віднести принаймні до VII ст. Правдоподібно, вже від незапам’ятних часів місіонери, що прибували в ці краї, закладали серед непрохідних дубових лісів Дністровського надріччя свої скити й монастирі... З постанням монастирів, принаймні від IX ст., завжди в парі йшло церковне будівництво, спершу дерев’яне, згодом муроване”⁵³.

Вивчаючи церквища давнього Галича, Й. Пеленський дійшов висновку, що вони поєднують у собі візантійський і романський архітектурні стилі, які лягли в основу Галицької архітектурної школи XII–XIII ст. Її характерними рисами було використання тесаного каменю для спорудження в плані візантійської квадратної, чотиристовпної церковної споруди з трьома апсидами, або ж продовгуватої базиліки романського стилю з використанням різьби. Видатною пам’яткою Галицької архітектурної школи був Успенський катедральний собор, що ввібрав у себе візантійський квадрат з рівнораменним хрестом і купольним перекриттям. У повній мірі до стандартів Галицької школи належав монастирський храм Святого Пантелеймона.

У галицькій культовій архітектурі важливе місце відводиться також круглим ротондальним храмам XII–XIII ст., традицію побудови яких деякі дослідники виводять ще з часів Великоморавської держави IX–X ст. Загалом походження ротонд одні вчені пов’язують з романським архітектурним стилем, інші з візантійським. До галицьких храмів цього виду належать монастирські храми Пророка Іллі, церква на так званому Полігоні, а також в урочищі Воскресенське. Дещо відмінним за формою є храм Бориса і Гліба біля Побережжя, що має вигляд квадрифолію, традицію побудови яких виводять з території Чехії.

Галицька архітектура XIV – початку XV ст. загалом зберегла свій оригінальний вигляд, дотримуючись візантійсько-романського стилю, попри посилення архітектурних впливів Заходу.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що вітчизняна історіографічна традиція сходиться на думці, що євангелізація Галицького Прикарпаття пройшла у своєму розвитку кілька етапів і хронологічно охопила кінець IX–XIII ст. У процесі християнізації краю провідна роль належала монахам, які діяли в складі чернечих орденів Заходу і християнських місій Сходу й Півдня Європи. Сусідство краю з європейськими країнами спричинилося до того, що євангелізація Прикарпаття відбулася значно швидше, ніж Подніпров’я.

Одну з перших хвиль християнізації краю дослідники пов’язують з Великоморавською державою і Першим Болгарським царством кінця IX–X ст. Завершення євангелізації постає разом з остаточним утвердженням на Прикарпатті київської моделі християнства

⁵³ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, ф. 1, оп. 5, спр. 125 Й. Пеленський, Галич і його будівництво в древній добі, 201–202.

в XI–XIII ст. зі східновізантійським обрядом. Одночасно цей процес супроводжувався одержавленням Галицької землі, яке завершилося утворенням Галицько-Волинського князівства.

Виникнення чернецтва в давньому Галичі пов'язують з християнізацією краю ще в кінці IX–X ст. Монастирі XI–XIII ст. зіграли вирішальну роль в утвердженні християнства на Прикарпатті й подоланні язичництва. Чернецтво давнього Галича успадкувало дві основні форми подвижництва – єрemitсько-пустельницьку та кінovійно-спільнотну. Перша спочатку переважала. Свідченням цього були печерні обителі у Вікторіві, Соколі, Межигірцях, Підпечерах, Поділлі, Ямниці, а також скельно-печерні монастирі Середнього Подніпров'я і Карпат.

Появу кінovійно-спільнотних обителів пов'язують з князівською ктиторською традицією. До них, очевидно, належали обителі Крилоської гори – Успіння Пресвятої Богородиці, Святого Пророка Іллі, Святого Івана, Святого Данила та інші. Монастирський феномен Крилоської гори, який потребує подальшого вивчення, дослідник Й. Пеленський виводить зі значної кількості обителів, локалізованих за Мозолевим потоком. Заслугує на увагу його ж версія про існування давнього монастиря Крилос, що дав назву горі й поселенню, біля якого згодом розмістився княжий двір.

За Києво-Печерським патериком окремі печерні обителі давнього Галича згодом трансформувались у кінovійні обителі з побудовою храму чи монастиря на горі або скелі, як це мало місце в Соколі, Вікторіві, Межигірцях, Підпечерах, Розгірчому, Страдчі, Рукомиші та інших локаціях.

Проведені дослідження дали змогу зауважити, що середньовічні обителі засновувалися біля дохристиянських культових пам'яток – скельних святилищ, ритуальних курганів чи городищ-святилищ. Монастирі Крилоської гори органічно поєднані з печерними обителями Середнього Подністров'я, а також Карпатським поясом монастирів, значна концентрація яких становить сакральний феномен України і Східної Європи. Дослідники цього історичного явища пов'язують його з трьома хвилями християнського печерного будівництва.

Загальний вектор розвитку галицького чернецтва, як і загалом Русі, був зумовлений зростанням тенденцій переходу одноосібного пустельництва до статутного кінovійного подвижництва. Виявом нового розуміння аскетичного ідеалу була поява в післямонгольський період середнього типу чернечого подвижництва у вигляді скитів і пустиней XIV–XV ст., які асоціюють з актуалізацією афонськими монахами ісихастських ідей, а також спробою морального очищення монастирів, відродження первісних ідеалів.

Саме чернечі обителі виступали головними осередками духовності Русі. Про рівень духовної культури в Галицькій єпархії свідчить всезростаюча впродовж XII–XVIII ст. тенденція до поширення богослужбової літератури, утвердження в релігійному мистецтві теми Пресвятої Богородиці й Спаса-Учителя, а також церковного будівництва, спочатку дерев'яного, а згодом кам'яного, яке поєднувало в собі візантійський і романський архітектурні стилі, що стали характерно особливістю Галицької архітектурної школи XII–XIV ст., уособлюючи в українській сакральній картині світу образ храму на горі.

**CHRISTIANIZATION OF HALYCHYNA IN PRECARPATHIAN REGION:
FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MONASTERY TRADITION,
THE SPIRITUAL, CULTURAL AND CIVILIZATIONAL MISSION
OF THE MONASTICS**

MYKOLA KUGUTYAK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Ethnology and Archeology
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8936-3080>
e-mail: mykola.kuhutiak@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The article contains a comprehensive analysis of the problems of Christianization of the Halychyna Prykarpattia, formation and development of the monastic tradition, as well as the spiritual and cultural mission of monasticism. In this context, it is stated that the evangelization of the Halychyna Prykarpattia took place in three stages and chronologically covered the end of the 9th–13th centuries. The leading role in this process belonged to the monasticism of the East and the West.

If the first wave of Christianization of the region is associated with the Great Moravian State and the First Bulgarian Kingdom at the end of the 9th–10th centuries, then the completion of this process appears with the establishment of the Kyivan model of Christianity in the Carpathians in the 11th–13th centuries with the Eastern Byzantine rite. At the same time, this process was accompanied by the secession of the Halychyna land, which ended with the formation of the Principality of Halychyna-Volyn.

The appearance of monasticism is connected with the Christianization of the region in the 9th–10th centuries. The article indicates the non-leading role of monasteries in the evangelization of Halychyna Prykarpattia. It is noted that the monasticism of ancient Halych, as well as the Kyiv tradition, inherited two main forms of asceticism – the hermit and the kinewar-community. The latter is connected with the princely founding tradition, to which the Krylos Monastery of the Dormition of the Blessed Virgin Mary, Saint Prophet Elijah, Saint John, and Saint Danylo could belong in Halychyna.

The article draws attention to the monastic phenomenon of Kryloska Hora, which is characterized by a significant number of monasteries, as well as the hitherto unnoticed problem of cave monasteries of ancient Halych. It is noted that medieval monasteries were founded near pre-Christian cult monuments – rock sanctuaries, ritual mounds or sanctuaries. In addition, the monasteries of Kryloska Hora were connected with the cave abodes of Middle Podnistrovia, as well as with the Carpathian belt of monasteries.

The emergence of a medium type of monastic asceticism in the form of hermitages in the 14th and 15th centuries was a manifestation of a new understanding of the ascetic ideal.

It was noted that over the centuries monasteries were the main center of spirituality in Rus in general and in the Halychyna diocese in particular, which is evidenced by the growing tendency during the 12th–18th centuries to write liturgical literature, the development of religious art, and church construction, which combined Byzantine and Romanesque architectural styles.

Over the centuries, monasteries were the main centers of spirituality in Rus. The level of spiritual culture in the Halychyna eparchy is evidenced by the ever-increasing tendency during the 12th–18th centuries to spread liturgical literature, the establishment of the theme of the Holy Mother of God and the Savior-Teacher in religious art, as well as church construction, first of wood, and later of stone, which combined Byzantine and Romanesque architectural styles, and became a characteristic feature of the Halychyna architectural school of the 12th–14th centuries, embodying the image of a temple on a mountain in the Ukrainian sacred picture of the world.

Key words: evangelization of Halychyna Prykarpattia, origin and development of monasticism in ancient Halych, hermit and kinoviya forms of asceticism, Kryloska Hora, cave monasteries, civilizing mission of monasticism.

REFERENCES

- Antiquities of Hutsulshchyna. Sources from the Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Catalog of Monuments of History and Culture:* in 2 vol. Vol. 1: Kugutyak, M. *Sacred Heritage of Hutsulshchyna*. Ivano-Frankivsk, 2011. (in Ukrainian).
- Antonovych, V. *About rock Caves on the Banks of the Dniester in the Podilsk Province*. Odessa, 1886. (in Ukrainian).
- Archive of the Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypiakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine, f. 1, op. 5, reference 125. J. Pelenskyi, Halych and Its Construction in Ancient Times (12th–14th centuries). Lviv, 1952. (in Ukrainian).
- Athos Pateryk, or Life Descriptions of the Saints Shining on the Holy Mount of Athos*. Moscow, 2001, 517–521. (in Russian).
- Berest, R. “To the Question of the Acceptance of Christianity in the Lands of Northern Prykarpattia (Statement of the Problem)”, *Archeological Research of Lviv University*, Issue 10, (2007), 185–193. (in Ukrainian).
- Bodnariuk, B. *The Charisma of the Desert. Origins, Formation, Spiritual Ascetic and Missionary Practice of Christian Monasticism of the 3–4 Centuries*. Chernivtsi, 2012. 189. (in Ukrainian).
- Bodnariuk, B. “The Problem of the Christianization of Carpathian Rus in the Context of the Missionary Practice of Byzantium, the Roman Curia and the First Bulgarian Empire (End of the 9th – Beginning of the 11th Century)”, *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 5, (2014), 40–55. (in Ukrainian).
- Chronicle of Rus*. Kyiv, 1989. (in Ukrainian).
- Chubatyi, M. *History of Christianity in Rus-Ukraine*. Rome–New-York, 1965. (in Ukrainian).
- Cosmas, of Prague. “Chronika Bohemorum Herausgegeben B. Bretholz”, *Historical Monuments of Germany. German Writers. New series. Berlin. Apud Weidmannos*. Vol. 2, (1923), 138. (in German).
- Dashkevych, Ya. *Ukraine at the Crossroads of Worlds: Religious Studies and Sociocultural Studies*. Lviv, 2016. (in Ukrainian).
- Demetrykevych, V. “Caves Carved in the Rocks of Eastern Halychyna from an Archeological Point of View”, *Materialy Antropologichno-Archeologichne i etnografichne*. Vol. VI. Krakow, 1903. (in Polish).
- Fihol, M. *The Art of Ancient Halych*. Kyiv, 1997. (in Ukrainian).
- Fris, V. *Halychyna-Volyn Book of the 13th Century. Prince's Age*. Issue 1. Lviv, 2007. (in Ukrainian).
- Hoshiv Monastery of the Virgin on Yasna Hora in the Carpathians:* in 3 vol. Vol. 1. *Hoshiv Monastery in Written Historical Sources of the 16th–20th Centuries*, edited by M. Kugutyak. Ivano-Frankivsk, 2018. (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, M. *History of Ukraine-Rus*. Vol. V. Kyiv, 1994. (in Ukrainian).
- Ilarion Kyiivskiy. “A Word about Law and Grace”, *Ukrainian Culture: History, Modernity*. Lviv, 1994. (in Ukrainian).
- Ioannisian, O. “Was the Temple in the Tsarynka Tract in Ancient Halych Wooden or Stone?” *Fortress: Collection of the Reserve “Tustan”*. (Lviv, 2009), 441–446. (in Ukrainian).
- Kadas, S. *Holy Mount Athos. Monasteries and Their Treasures*. Athens, 2009, 11. (in Greek).
- Karpovych, B. “Rock Monastery in Rozhirche”, *Notes of ChSVV*. Vol. 3, (Lviv, 1930), 562–573. (in Ukrainian).

- Kliuchevskiy, V. *Course of Russian History*. Vol. 1. Part 1. Moscow, 1987. (in Russian).
- Kostruba, T. *Essays on the Church History of Ukraine of the 10th–13th Centuries*. Lviv, 1939. (in Ukrainian).
- Kozma Prazhskiyi. *Introduction. Article and comments by H. Sonchuk*. Moscow, 1962, 151. (in Russian).
- Mudryi, S. *Essay on the History of the Church in Ukraine*. Zhovkva, 2010. (in Ukrainian).
- Mytsko, I. "Monasteries", *The History of Ukrainian Culture of the 13th – First Half of the 18th Centuries*. Vol. 2. Kyiv, 2001. (in Ukrainian).
- Nechytailo, P. "A Look at the Beginnings of Christian Architecture in Ukraine (to the concept of O. A. Plamenytska)," *Archeology*, no. 3, (Kyiv, 2006), 87. (in Ukrainian).
- Palama, H. *Triad in Defense of the Sacred and Silent*. Moscow, 2011, 164. (in Russian).
- Panaitiesku, P. *Catalog of Slavo-Romanian and Slavic Manuscripts from Biblioteka Academiei Romane*. Vol. II. Bucharest, 2003. (in Romanian).
- Panaitiesku, P. *Slavic Manuscripts from the RPR Academy Library*. Vol. 1. 1959. (in Romanian).
- Pasternak, Ya. *Old Halych. Archeological and Historical Research in 1850–1944*. Ivano-Frankivsk, 1998.
- Petrushkevych, A. *A Brief Historical Account of the Introduction of Christianity in the Carpathian Countries During the Time of St. Cyril and Methodius as Disciples and Preachers*. Lviv, 1882. (in Ukrainian).
- Rafalskyi, O., Kalakura, Ya., Kotsur, V., Yuriy, M. *Anthropological Code of Ukrainian Culture and Civilization*. Book 1. Kyiv, 2020. (in Ukrainian).
- Sharanevych, I. *Monographs on the History of Halychyna Rus' by M. Smirnov, M. Dashkevych and Dr. I. Sharanevych*. In Ternopil, 1886. (in Ukrainian).
- Sharanevych, I. Old Russian-Hungarian Routes through the Carpathians and Russian-Polish Routes through Sian and Vistula. *Literary Collection Published by the Halychyna-Rus Mother's Society*. Issue I–IV, (Lviv, 1869), 125. (in Ukrainian).
- Shevchenko, Yu. "Christian Cave Temples of Eastern Europe in the Period of the Great Migration of Peoples", *Archeology of the Eastern European Steppe*. Issue 8. Saratov, 2010. (in Russian).
- Skochyliash, I. "Spread of Christianity in Prykarpattia. Prince Halych in the History of Kyiv Christianity: Culture, Religion, Politics and Ecclesiastical Memory (12th–16th Centuries)", *The Spiritual Heritage of Ancient Halych*. Lviv–Ivano-Frankivsk, 2018. (in Ukrainian).
- Stakhiv, M. *Christ Church in Ukraine. 988–1596*. Lviv, 1993. (in Ukrainian).
- Tomashivskiy, S. *History of the Church in Ukraine*. Philadelphia, 1961. (in Ukrainian).
- Tomenchuk, B. "Christianization of the Halychyna Land and Early State-Building Processes in the Carpathian Region", *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 5, (2014), 67–74. (in Ukrainian).
- Voloshchuk, M. "The Life-Giving Cross of Our Lord Jesus Christ in the History of Medieval Halych (on the Margins of the Studies of Elzhbeta Dombrovska and Oleksandr Maiorov)", *Halych Collection of Scientific Papers*, Issue 1, (2016), 35–67. (in Ukrainian).

УДК 39 (477.86)

ЕТНОГРАФІЧНА ВИСТАВКА ПОКУТТЯ В КОЛОМИЇ У 1880 р. ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ

КАТАЖИНА ЦЕКЛЯЖ

*Підгальський державний професійний університет
Інститут гуманітарних наук і туризму
вул. Кокошків, 71, Новий Тарг, 34-400, Республіка Польща
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-9364>
e-mail: katarzynaceklarz@wp.pl*

Восени 1880 р. погляди Європи були повернуті до Коломиї, де урочисто відкрили Етнографічну виставку, організовану Чорногірським відділом Татранського товариства. Його основною метою, окрім наукового пізнання місцевої культури, була популяризація “домашніх продуктів” гуцулів. Представлено близько 10 тис. екземплярів, відбору яких передувала ретельна наукова підготовка. Зібрано старовинні та сучасні речі. Виставка була поділена на 21 тематичний розділ, до яких входили вироби народних промислів. Окремо були представлені музичні інструменти та ритуальні предмети, зокрема колекції з 800 писанок. Виставку доповнили малюнки, картини та фотографії, колекція карт і планів, а також матеріали розкопок з Дніпра. Виставка була розміщена в спеціально побудованому павільйоні. Її організацією опікувався Оскар Кольберг, який підготував каталог виставки, а під час її проведення надавав поважним гостям професійні знання. У день відкриття прибув імператор Франц Йосиф I з родиною та членами уряду. Виставка стала першим колекціонерським заходом такого типу в Польщі, який викликав хвилю інтересу до Гуцульщини.

Ключові слова: етнографічна виставка, товариство “Коломийські Татри”, ритуальні предмети, розкопки, колекції, Гуцульщина, гуцули.

“Гуцульщина” – це слово, яке, не зважаючи на зміну поколінь, викликає у поляків ностальгію. В уяві з’являються образи містичного краю свободи, краю полонин, де життя плине згідно з законами природи, у світі, вкритому таємницями прадавніх вірувань, барвистого одягу і жвавого фольклору. Як пише Яцек Кольбушевський, ця міфологізація колишніх східних територій давньої Польщі з’явилась у другій половині XIX ст. і була пов’язана зі щораз більшим зацікавленням народною культурою, розвитком етнографічних досліджень та гірського туризму¹. Для дослідників, а також тодішніх туристів Гуцульщина була екзотичним краєм (так само, як Підгалля в Малопольщі), що спричиняло захоплення його багатою культурою. Мода на Гуцульщину з більшою чи меншою інтенсивністю продовжується вже понад сто років, знаходячи відображен-

¹ J. Kolbuszewski, *Kresy*. (Wrocław, 1999), 86–79.

ня в наукових публікаціях², культурному туризмі, фотографії³, літературі⁴ та мистецтві⁵.

Анджей Карчмажевський, описуючи мистецтво гуцулів, тобто вибраний аспект матеріальної культури, вжив слів, які характеризують загалом культурну спадщину цієї групи: “Гуцульське мистецтво, творцями якого були прості люди, залишилось не лише у тому середовищі, для якого було призначене, а потрапило також до широких інтелігентських кіл, а навіть до імператорського палацу – що на той час [XIX ст. – К. Ц.] вважалось найвищою мірою визнання. Безсумнівно, на зацікавлення ним вплинуло захоплення тодішньої інтелігенції усім, що народне. Однак його понадчасова цінність випливає з автентичності, оскільки воно було мистецькою маніфестацією громади, яка, живучи в особливих умовах, через мистецтво висловлювала своє ставлення до світу”⁶.

У пропонованій статті варто згадати епізод з історії дослідження Гуцульщини, який великою мірою вплинув на пізніше зацікавлення цим регіоном та його культурою. Ідеться про першу в історії польського музейництва Етнографічну виставку, яка відбулась у Коломиї 1880 р. Це була піонерська колекціонерська акція з метою показати багатство матеріальної культури Покуття, перша такого масштабу наукова ініціатива Чорногірського відділу Татранського товариства (ТТ) в Коломиї. Хоча для членів ТТ, зосереджених передовсім на дослідженні гір, поширенні інформації про них, охорона культурної спадщини не була пріоритетом⁷, організована ними виставка була надзвичайно успішною. Попри те, що цей захід широко описувала тодішня щоденна преса, пізніші публікації на тему польського музейництва зрідка про нього згадували⁸. Можливо, це був наслідок історично-політичних змін, які сталися в Європі після Другої світової війни.

² W. Blacharska, “Dorobek polskich etnografów i muzealników w poznawaniu huculszczyzny”, *Almanach Karpacki. Plaj*, no. 25, (2002), 25–38.

³ A. Spiss, “Pozdrowienia z Huculszczyzny, czyli zbiór pocztówek “huculskich”, *Rocznik Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie*, t. 15, (2009), 291–319.

⁴ S. Vincenz, *Na wysokiej poloninie*, cz. 1. *Prawda starowieku*, (Warszawa 1938), cz. 2. *Nowe czasy (Zwada)*, (Londyn 1970); cz. 3. *Barwinkowy wianek*, (Londyn 1979).

⁵ Гуцульські краєвиди і портрети корінних жителів Гуцульщини (так звані народні типи) зображали, зокрема, Теодор Аксентович, Леон Вичулковський, Казімеж Сіхульський та ін.; G. Niewiadomy, “Opryszki, lirnicy i młodycie. O huculskich inspiracjach w malarstwie polskim XIX–XX wieku”, *Almanach Karpacki. Plaj*, no. 25, (2002), 74–116.

⁶ A. Karczmarszewski, *Sztuka huculów*, (Rzeszów 1985), 5.

⁷ Запис про необхідність охороняти “етнографічні особливості жителів” з’явився в статуті ПТТ щойно в міжвоєнний період: *Statut Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Lwów 1924, § 2 pkt e; *Statut Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego oraz statut wzorowy oddziału PTT*, Kraków 1935, § 3, pkt e.

⁸ Найважливіші праці на цю тему: J. Bujak, “Muzealnictwo etnograficzne w Polsce do 1939 roku”, *Zeszyty Naukowe UJ (“Prace Etnograficzne”)*, no. 8, (1975), 129–130; J. Bujak, “Towarzystwo Tatrzańskie prekursorem zbieractwa etnograficznego w Polsce”, *Rocznik Podhalański*, no. 2, (1979), 91–99; K. Pisera, “Problematyka etnograficzna w działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w latach 1873–1939”, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi (Seria Etnograficzna)*, no. 26, (1986), 89–118; W. A. Wójcik, “Działalność i dorobek TT i PTT w dziedzinie ochrony dóbr kultury i opieki nad zabytkami”, *Ochrona zabytków w działalności TT, PTT i PTTK, w 125-lecie istnienia. Materiały z seminarium w Krakowie i Dobczycach dnia 19 i 20 września 1998 r.*, (Kraków, 1998), 3–11; W. Blacharska, “Dorobek polskich etnografów i muzealników w poznawaniu huculszczyzny”, *Almanach Karpacki. Plaj*, no. 25, (2002), 25–38; K. Ceklarz, *Działalność muzealnicza Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego [w:] Z dziejów Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1873–1950)*, W. A. Wójcik, A. Kurek (red.), (Kraków 2016), 97–128.

Виникнення ідеї виставки

Ідея організувати Етнографічну виставку зародилась під час перших загальних зборів Чорногірського відділу 1878 р. Тоді було запропоновано, щоб відділ, крім туристичних справ, пов'язаних зі Східними Карпатами, зайнявся також охороною “домашніх народних промислів”⁹. Такі дії мали за мету привернути увагу громадськості до культури Покуття і складної матеріальної ситуації його корінних жителів. Було визнано, що найефективнішим способом досягнення мети буде саме виставка, яка представлятиме гуцульську матеріальну культуру (здебільшого ремесло та мистецтво). Одним з головних аргументів у дискусії виявилась невелика колекція дерев'яних, рясно прикрашених гуцульських виробів, яку представив на зборах Марцель Ясінський, викликаючи захоплення і велике зацікавлення інших членів ТТ¹⁰.

Щоб якнайшвидше розпочати роботу над організацією виставки, було створено комісію, до якої ввійшли: згаданий Марцелі Ясінський (1851–?), археолог і етнограф Владислав Пшебиславський з Чортівця (1830–1906) і Ян Грегорович із Жаб'я (1819–1890). Комісії допомагав також Леопольд Вайгель (1842–1906), віцеголова відділу, якого називали “Королем Чорногори”¹¹.

Перші приготування до виставки

Скуповування і продаж гуцульських виробів мали відбуватися на так званому базарі – тимчасовому пункті, розміщеному в одній зі шкіл Коломиї. Створення “базару” повинно було забезпечити колекціонування експонатів, а також надати можливість заробити виробникам, яких залучали з місцевих жителів. Ця ідея не була втілена в життя. Однак дискусії, викликані нею, привели до того, що 1879 р. кількість членів комісії було збільшено до шістнадцяти, а саму комісію перейменували на Комітет виставки¹². Тоді було також затверджено офіційну назву запланованого заходу: Етнографічна виставка Чорногірського відділу Татранського товариства в Коломиї і розширено територію проведення етнографічних досліджень. Як пише Ришард Бриковський: “Про масштаби [запланованої] виставки свідчить те, що протягом року було зібрано та підготовлено експозицію з майже 1000 предметів, здебільшого спеціально замовлених, а виставка, яка первісно повинна була стосуватися тільки гуцульських виробів, охопила в результаті ціле Покуття, тобто 6 повітів: Коломийський, Борщівський, Городенківський, Косівський, Снятинський і Заліщицький”¹³.

Крім цього, було прийнято рішення охопити дослідженнями також суміжні повіти сусіднього Поділля і, для порівняння, залучити предмети, виготовлені вірменами та

⁹ “Wyciąg z protokołu I Walnego Zgromadzenia Członków Oddziału TT pod nazwą Czarnohorskiego odbytego dnia 10 II 1878 w Kołomyi”, *Pamiętnik TT*, no. 4, (1879), L.

¹⁰ M. Turkawski, *Wystawa etnograficzna Pokucia w Kołomyi*, (Kraków 1880), 4.

¹¹ “Wyciąg z protokołu II Walnego Zgromadzenia Członków Oddziału TT pod nazwą Czarnohorskiego”, LI–LII.

¹² До складу Комітету виставки ввійшли зокрема: Владислав Пшебиславський (голова), Ян Грегорович (заступник голови), Ян Шумлянський (скарбник), Мауриці Гловацький (секретар) і Богдан Богосевич, Теодор Хуленський, Ян д'Ентель, Міхал Якубовський, Марцелі Ясінський, Владислав Кавецький, Оскар Кольберг, о. Миколай Мартіні, Ян Адольф Матейко, Вільгельм Шаєр, Титус Слоневський і Леопольд Вайгель.

¹³ R. Brykowski, “W setną rocznicę pierwszej polskiej wystawy etnograficznej w Kołomyi”, *Polska Sztuka Ludowa*, no. 2, (1981), 117.

циганами з цього регіону. Робота розпочалась від формулювання загальних принципів та науково-дослідницьких і колекціонерських завдань. Було опрацьовано також програму майбутньої виставки, яка охоплювала "...по можливості усе, що стосується вивчення населення цих повітів, тобто експонувати його одяг і ношу, житло, різного роду знаряддя, а також домашні промисли"¹⁴.

Було опрацьовано і надруковано однакові формуляри, з рекомендацією подавати їх разом з окремими експонатами, що пропонувались на виставку. Вміщували вони рубрики, у яких слід було подати відомості про того, хто пропонує експонат на виставку, опис та призначення пропонованого експоната, а також технічну інформацію, зокрема приблизний розмір виставкової поверхні, необхідної для презентації предмета¹⁵.

Організуючи виставку, Комітет особливо наголошував на проведенні етнографічних досліджень і науковому опрацюванні зібраної інформації. Було підготовлено детальний етнографічний питальник під назвою "Інструкція дослідження особливостей народної культури", призначений для членів ТТ, які вирушали на польові дослідження. Було проголошено також "Заклик до громади" з проханням допомогти у зборі експонатів та проведенні досліджень і фінансово підтримати весь захід. У "Заклику" було подано основні цілі виставки, зазначаючи, що покровителем цього проекту є Його Ексцеленція граф Влодзімеж Дзедушицький (1825–1899), відомий і шанований меценат науки, природознавець, фольклорист і політик¹⁶. Підтримав ідею також інший визначний дослідник і фольклорист – Оскар Кольберг (1818–1890). Залучення Кольберга до підготовки виставки було вдалим кроком. У цього дослідника був досвід проведення колекціонерських заходів, пов'язаний з участю у Всесвітній виставці в Парижі 1878 р. Кольберг, зокрема, рецензував програму, інструкції та заклик, а також інші надіслані йому матеріали і тексти. Крім того, за кілька місяців до відкриття виставки він приїхав до Чортівця, де допомагав опрацьовувати зібрану колекцію і каталог експонатів¹⁷, а згодом особисто слідкував за підготовкою експозиції. Його заангажованість впливала не тільки з бажання допомогти ТТ, але й з наукових зацікавлень. Опрацьовуючи зібраний матеріал, О. Кольберг водночас заповнював прогалини у власних етнографічних дослідженнях, які проводив на Покутті під час семи експедицій 1861–1880 рр., що дало йому змогу згодом видати першу частину праці під назвою "Pokucie" ("Покуття")¹⁸.

Підготовлені Комітетом документи було розіслано до місцевої влади, приватних землевласників і представників інтелігенції з метою схилити їх до співпраці та залучення до колекціонерської акції. У результаті таких дій вдалося зібрати близько 10 тисяч експонатів, що можна вважати успіхом, на додаток з ретельною науковою підготовкою. Невдовзі, однак, виявилось, що на покупку і перевезення експонатів, а також необхідні будівельні інвестиції та інші видатки витрачено всі зібрані відділом субвенції та

¹⁴ Program wystawy etnograficznej Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Kołomyi", *Pamiętnik TT*, no. 5, (1880), XXV–XXVI.

¹⁵ K. Pisera, "Problematyka etnograficzna", 94.

¹⁶ G. Brzęk, *Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego Twórca*. (Lublin, 1994). Доступ отримано, <http://www.lwow.com.pl/dzieduszycki/dzieduszyccy4.html>.

¹⁷ O. Kolberg, *Katalog przedmiotów wystawy etnograficznej Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Tatrzańskiego połączonej z wystawą płodów górskich, która zaszczycona obecnością Najjaśniejszego Cesarza i Króla Franciszka Józefa I otwarta została w dniu 15 września 1880 r. w Kołomyi*. (Lwów, 1880).

¹⁸ O. Kolberg, *Pokucie. Obraz etnograficzny*. (Kraków, 1882).

пожертви. Брак коштів викликав велике занепокоєння щодо долі здобутих експонатів. Успіх заходу залежав від державної дотації, яка в останній момент була надана Галицьким сеймом.

Славні гості

Допрацьовуючи деталі виставки, організатори подбали про те, щоб серед запрошених гостей не бракувало визначних представників науки, культури та впливових людей з політичних кіл, зокрема імператора Франца Йосифа I. Як пише етнограф Ян Буюк: “Вчинили так не з любові до “Найяснішого Пана”, а з переконання, що цей візит не тільки підвищить ранг самого заходу, але й викличе більше зацікавлення місцевої влади, притягне представників вітчизняної та закордонної преси, завдяки чому виставка, а разом з тим і цілий регіон та його проблеми матимуть широкий розголос”¹⁹.

Запрошення монарха виявилось ефективним маркетинговим кроком. Разом з імператором, який у рамках своєї подорожі Галичиною забажав відвідати виставку в день її відкриття 15 вересня 1880 р., до Коломиї прибули також члени його родини та уряду²⁰. Імператор явно підтримав виставку, купуючи низку експонатів. Придбані ним предмети (зокрема керамічний посуд, кахлева піч тощо) зберігаються сьогодні в Етнографічному музеї у Відні.

Як і передбачалось, відвідини славних гостей спричинили появу в пресі чималої кількості статей, які висвітлювали імператорський візит, а разом з тим і виставку²¹.

Експонати і художнє оформлення експозиції

Виставка містилась у парку на Курцвайлівці на вулиці Зеленій (пізніше перейменованій на вулицю Франца Йосифа), де було споруджено дерев'яний павільйон, запроєктований Вільгельмом Шаєром, одним з членів Комітету. Цей павільйон, як писав М. Туркавський, складався з чотиристінного залу і з двох галерей уздовж боків – усе на значному підвищенні, з дерев'яним покриттям і відповідно освітлене. Стиль будинку серйозний, на швейцарський манер, фасад середньої довжини, а тил довгий, рясно прикрашений фестонами, прапорцями і медальйонами імператорської пари; дві маленькі кімнатки при вході для потреб комітету і персоналу, вишукано декоровані задні ганки викликали приємне враження і тим більше заохочували численних гостей оглядати інтер'єр²².

Усередині павільйон був повністю оббитий білим полотном, щоб декорація не конкурувала з експонованими предметами (оформленням інтер'єру займався художник Тадеуш Рибковський). Дах будинку підпирали дерев'яні стовпи, які водночас слугували елементами експозиції і були прикрашені шкурами тварин та іншими експонованими предметами. Численні експонати висіли на стінах залу, інші були розкладені на столах, розташованих поміж балками: “Дивлячись на таку кількість оригінальних і посправжньому прекрасних предметів, не можна не піддатися радісному подиву! Який

¹⁹ J. Bujak, “Towarzystwo Tatrzańskie prekursorem zbieractwa”, 95.

²⁰ Зокрема намісник Галичини граф Альфред Потоцький і маршалок граф Людвік Водзіцький, а також принц Райнер Габсбург і принц Кароль Людвік, принц Максиміліан Марія фон Турн-унд-Таксіс (племінник імператора) та багато інших.

²¹ “Podróż Najjaśniejszego Pana”, *Czas*, nr 214, (1880), 1–2.

²² M. Turkawski, *Wystawa etnograficzna Pokucia w Kolomyi*. (Kraków, 1880), 8.

доказ таланту, уяви і майстерності нашого народу! Яке безмежне багатство ідей, яке почуття краси, яка мистецька наполегливість! Роздивляючись ці домашні витвори, важко повірити, що вийшли вони з-під рук селянина! Яке потужне джерело рідних форм у всьому цьому, яка невичерпна скарбниця естетично-народних традицій, прадавніх, а все ще живих, яка криниця мотивів!”²³.

Експозицію, про що подбав згаданий О. Кольберг, було поділено на два відділи: етнографічний і додатковий, який представляв “гірські плоди”. Основу виставки становила 21 колекція, названа “групами виробів ручної роботи”, виконаних гуцулами, вірменами і ромами. У її складі були: тканини, готові костюми, кушнірські вироби, прикраси з металу, бондарські, точені, гончарні вироби, сир і молочні продукти, моделі хат, господарські знаряддя, мисливські вироби, музичні інструменти, предмети, пов’язані з календарною та родинною обрядовістю, зокрема колекції писанок, малюнки, картини і фотографії, а також мапи, доісторичні і давні пам’ятки – знаряддя з кістки, каменю, кераміка, бронзові предмети з розкопок на Дніпрі²⁴.

У відділі “гірських плодів” було виставлено живих тварин: гуцульських коней, овець, кіз і худобу. Представлено також приклади вирощуваних рослин, зокрема овочі та фрукти, збіжжя, тютюн, а також цілющі та апотропейні, які гуцули використовували в магічних ритуалах. Окреме місце займали вироби з лози, у тому числі меблі, які виготовлялися жителями Пістині, і колекція мінералів, зібраних і науково опрацьованих Л. Вайгелем.

Відвідування виставки

Під час відвідування члени Комітету особисто показували гостям виставку, пояснювали та ділились фаховими знаннями. До кожного виставленого експоната (чи групи експонатів) додавався відповідний коментар на невеликих аркушах, з інформацією про те, де і ким він був виготовлений, а також про його призначення. На виставці було представлено цікавинку – турецьке військове шатро, встановлене перед виставковим павільйоном. Це шатро, хоч і не мало нічого спільного з етнографією Покуття, викликало велике зацікавлення відвідувачів.

Виставка тривала два тижні, до 30 вересня 1889 р. З нагоди виставки було виготовлено пам’ятну медаль, на одному боці якої містився напис “Етнографічна виставка в Коломиї 15 вересня 1880, яку відвідав імператор Франц Йосиф I”, а на другому – герб міста. Ще одним сувеніром був фотоальбом, який представляв окремі відділи виставки, членів Комітету під час останніх приготувань і сам павільйон.

Що далі з експонатами

Невдовзі після відкриття виставки члени Чорногірського відділу і голова ТТ граф Мечислав Рей та покровитель граф Влодзімеж Дзедушицький зустрілись на надзвичайному засіданні, щоб обдумати подальшу долю зібраних експонатів. Спочатку з’явилась ідея

²³ Ibid, 9.

²⁴ О. Kolberg, *Katalog przedmiotów wystawy etnograficznej Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Tatrzańskiego obejmującej powiaty: kołomyjski, śniatyński, horodelski, zaleszczycki i borszczowski połączonej z wystawą płodów górskich, która zaszczyconą obecnością Najjaśniejszego Cesarza i Króla Franciszka Józefa otwarta została w dniu 15 września 1880 r., w Kołomyi.* (Lwów, 1880).

зберегти колекцію як одне ціле і відкрити Етнографічний музей у Коломиї. Розрахувавши прибутки та витрати, довелось, однак, змінити плани. Підсумувавши витрати та дохід з виставки, виявлено, що доходи (вхідні квитки, лотерейні бони, продаж експонатів і т. д.) не компенсують узятих для організації заходу позик²⁵. Тому частину експонатів продано на аукціоні, інші передано кредиторам у рахунок сплати боргів, зокрема графові Дзедушицькому, який таким чином збагатив свою приватну колекцію.

Деякі експонати потрапили до Міського промислового музею у Львові, де разом з іншими фондами були фахово опрацьовані, а результати досліджень опубліковано в серії 10 збірників під назвою “Wzory przemysłu domowego” (“Зразки домашніх промислів”)²⁶. Після закриття виставки світ побачило ще одне видання – детальний звіт, написаний Марцелі Туркавським²⁷.

Туркавський опублікував також низку інших статей на тему виставки на сторінках різних тодішніх журналів²⁸. Крім того, численні коментарі, відгуки й описи з’явилися у періодичних виданнях: “Tygodnik Ilustrowany”, “Wędrowiec”, “Dziennik Polski” і “Gazeta Narodowa”. Було опубліковано також наукові праці, зокрема “Słownik wyrazów huculskich”²⁹ Я. Грегоровича, “Zwyczaje i obyczaje Huculów”³⁰ Л. Вайгеля, “O Huculach. Zarys etnograficzny”³¹ того ж автора та вже неодноразово згадане “Pokucie”³² О. Кольберга. До того ж виставка надихала митців, сприяла популяризації народного мистецтва, вплинула на зміну сприйняття “народних ремесел” і появу великої кількості товариств, які підтримували локальних ремісників, для прикладу Ткацьке товариство в Косові³³. Мода на Гуцульщину спричинила розвиток краєзнавства і туризму в Східних Карпатах. Дослідники історії музейництва зазначають, що виставка Чорногірського відділу ТТ започаткувала хвилю зацікавлення Гуцульщиною, яке (з різним ступенем інтенсивності) триває досі.

Ідея створення Музею Покуття була реалізована 1892 р. Ініціатором став граф Едвард Стаженський, який виставив для відвідувачів приватну колекцію з Покуття і Підгалля та багату бібліотеку. Після його смерті колекція була розділена, а частина експонатів потрапила до Національного музею у Кракові.

На закінчення слід додати, що в 30-х рр. XX ст., завдяки Товариству приятелів Гуцульщини, було створено Гуцульський музей у Жаб’ю. Урочисте відкриття об’єкта відбулось 1938 р., однак уже через два роки будинок зайняло відділення НКВС, а музей змушений був припинити свою діяльність³⁴.

²⁵ *Sprawozdanie Komitetu Wystawy Etnograficznej Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*. (Lwów, 1880).

²⁶ *Wzory przemysłu domowego wydane przez Muzeum Przemysłowe Miejskie we Lwowie*, serie 1–10, wydane w latach 1880–1889, redaktorem oraz autorem obszernych wstępów był L. Wierzbicki (serie 1–8) oraz L. Rebczyński (serie 9 i 10).

²⁷ M. Turkawski, “Wystawa etnograficzna”, 1–55.

²⁸ Зокрема M. Turkawski, “Wspomnienie wystawy etnograficznej w Kołomyi”, *Kłosy*, no. 831–835, (1881) і “Wystawa etnograficzna Pokucia w Kołomyi”, *Czas*, no. 266–275, (1880).

²⁹ J. Gregorowicz, “Słownik wyrazów huculskich”, *Pamiętnik TT*, no. 5, (1880), 26–35.

³⁰ L. Wejgel, *Zwyczaje i obyczaje Huculów*. (Kołomyja 1884/1885).

³¹ L. Wejgel, “O Huculach. Zarys etnograficzny”, *Pamiętnik TT*, no. 9, (1884), 49–86.

³² O. Kolberg, *Pokucie. Obraz etnograficzny*. (Kraków, 1882).

³³ R. Brykowski, “W setną rocznicę”, 121.

³⁴ Ł. Quirin-Popławski, “Muzeum Huculskie w Żabiem”, *Almanach Karpacki. Plaj*, no. 36, (2008), 111–131.

На території Польщі кількаразово організовано великі музейні заходи, які мали на меті експонувати гуцульську культуру. У 1987 р. в Окружному музеї в м. Радом відбулася виставка “Гуцульщина” спільно з різними музейними осередками, зокрема з Львівською картинною галереєю³⁵. Через чотири роки, у 1991 р., колекцію гуцульських експонатів презентував Етнографічний музей ім. С. Удзєлі у Кракові³⁶. Черговим і найновішим відгуком на зацікавлення Гуцульщиною був Міжнародний гуцульський фестиваль “Слов’янська Атлантида”, ініційований 2011 р. Центральним осередком гірського туризму Польського туристично-краєзнавчого товариства в Кракові³⁷. У рамках цього фестивалю в 14 містах Польщі та 4 в Україні було проведено кількадесят заходів, концертів, майстер-класів і зустрічей, які промували Гуцульщину. Одним з найважливіших культурних заходів цього фестивалю була виставка, організована Національним музеєм у Кракові, під назвою “На високій полонині. Мистецтво Гуцульщини – Гуцульщина в мистецтві” у 40-ву річницю смерті Станіслава Вінценза.

ETHNOGRAPHIC EXHIBITION OF POKUTTIA IN KOLOMYIA IN 1880 AND ITS INFLUENCE ON THE POLISH ETHNOGRAPHY

KATAZHYNIA CEKLYAZH

Podhale State Vocational University in Nowy Targ
71 Kokoszkow st., Nowy Targ 34-400, Republic of Poland
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-9364>
e-mail: katarzynaceklarz@wp.pl

SUMMARY

The article is devoted to the first ethnographic exhibition in the history of Polish museology, which took place in Kolomyia in 1880. It was the first scientific initiative of this scale of the Chornohora branch of the Tatra Society. Its main goal, in addition to the scientific knowledge of local culture, was the popularization of Hutsul “home products”. This event was widely covered by the daily press.

The author noted that about 10,000 specimens were collected for the exhibition, the selection of which was preceded by thorough scientific preparation. Ancient and modern things were collected. The exhibition was divided into 21 thematic sections, which included handicrafts. Musical instruments and ritual objects were presented separately, including the collection of 800 Easter eggs. The exhibition was complemented by drawings, paintings and photographs, as well as the collection of maps and plans, as well as excavations from the Dnipro. The exhibition was housed in a specially built pavilion.

The organization of the exhibition was supervised by the famous ethnographer Oskar Kohlberg, who prepared the exhibition catalog and during the exhibition provided professional knowledge to distinguished guests. The researcher had experience in collecting events related to participation in the World Exhibition in Paris in 1878. Kohlberg, while processing the collected material, at the same time filled in the gaps in his own ethnographic research, which he conducted in Pokuttia during seven expeditions in 1861–1880.

On the opening day, Emperor Franz Joseph I arrived with his family and members of the government. He supported the exhibition by buying a number of exhibits. The items he bought (in particular, ceramic dishes, a tiled stove, etc.) are kept today in the Ethnographic Museum in Vienna.

³⁵ M. Brzezina, *Stylizacja huculska*. (Kraków, 1992), 54–55.

³⁶ U. Janicka-Krzywda, K. Słabosz Palacz, *Huculszczyzna w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Krakowie*. (Kraków, 1991).

³⁷ Z. Gołubiew, M. P. Kruk, J. Kapłon, *Na wysokiej poloninie: sztuka Huculszczyzny – Huculszczyzna w sztuce: w 40. rocznicę śmierci Stanisława Vincenza: katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Krakowie*. (Kraków, 2011).

The exposition was divided into two sections: ethnographic and additional. The basis of the exhibition consists of 21 collections called “groups of handmade products” made by Hutsuls, Armenians and Roma. It included: fabrics, clothing, metal jewelry, cooperage, pottery, cheese and dairy products, housing models, household tools, hunting products, musical instruments, items related to calendar and family rites, including Easter egg collections, drawings, paintings and photographs, as well as maps, prehistoric and ancient monuments from excavations on the Dnipro. In a separate department, live animals (Hutsul horses, sheep, goats, and cattle) and samples of plants (vegetables and fruit, grains, tobacco) used by the Hutsuls in magic were exhibited.

According to the author, the exhibition was the first collection event of this type in Poland, which caused waves of interest to the Hutsul region. It contributed to the popularization of folk art, influenced the change in the perception of “folk crafts” and the emergence of a large number of societies that supported local craftsmen. Fashion for the Hutsul region contributed to the further development of local history and tourism in the Eastern Carpathians.

Hutsul art, the creators of which were ordinary people, remained not only in the environment for which it was intended, but also reached wide intellectual circles, and even the imperial palace – which at that time was considered the highest degree of recognition. Undoubtedly, interest in it was influenced by the enthusiasm of the intelligentsia for all that was popular. However, its timeless value derives from its authenticity, as it was an artistic manifestation of a community that, living in special conditions, expressed its attitude to the world through art.

Key words: ethnographic exhibition, Kolomyia Tatra Society, Hutsuls, folk crafts, Pokuttia, ethnography.

REFERENCES

- Bereza, Mariya. *Hutsul Styling*. Krakov, 1992. (in Polish).
- Blacharska, Wiktoria. “The Achievements of Polish Ethnographers and Museologists in Learning about the Hutsul Region”, *Carpathian Almanac. Plai*, no. 25, (2002), 25–38. (in Polish).
- Brykowskyi, Ryszard. “On the 100th Anniversary of the Airst Polish Ethnographic Exhibition in Kolomyia”, *Polish Folk Art*, no. 2, (1981), 117. (in Polish).
- Brzęk, Gabriel. *Museum of Dzieduszycki in Lviv and its Creator*. Lublin, 1994. Accessed, <http://www.lwow.com.pl/dzieduszycki/dzieduszyccy4.html>. (in Polish).
- Bujak, J. “Ethnographic Museology in Poland until 1939”, *Scientific Journals of the Jagiellonian University (“Ethnographic Papers”)*, no. 8, (1975), 129–130. (in Polish).
- Bujak, J. “The Tatra Society as a Precursor of Ethnographic Collecting in Poland”, *Podhalanskyi Yearbook*, no. 2, (1979), 91–99. (in Polish).
- Ceklyazh, Catherina. “Museum Activities of the Tatra Society and the Polish Tatra Society” [in:] *From the History of the Tatra Society and the Polish Tatra Society (1873–1950)*, W. A. Wojcik, A. Kurek (red.), Krakov, 2016, 97–128. (in Polish).
- “Excerpt from the Protocol of the 1st General Meeting of Members of the TT Branch under the Name Chornohirski Held on February 10, 1878 in Kolomyia”, *Diary TT*, no. 4, (1879), L. (in Polish).
- “Extract from the Protocol of the 2nd General Assembly of Members of the TT Branch under the Name Chornohirski Held on December 29, 1878 in Kolomyia”, *Diary TT*, no. 4, (1879), LI–LII. (in Polish).
- Golubiev, Zofia, Kruk, Mirosław Piotr, Kaplon, Jerzy. *On the High Pasture: the Art of the Hutsul Region – Hutsul Region in Art: on the 40th Anniversary of Stanisław Vincen’s Death: Catalog of the Exhibition at the National Museum in Krakov*. Krakov, 2011. (in Polish).
- Gregorowicz, J. “Dictionary of Hutsul Words”, *Diary TT*, no. 5, (1880), 26–35. (in Polish).
- Janicka-Krzywda, Urshulya, Ślabosz-Palacz, Katherina. *The Hutsul Region in the Collection of the Ethnographic Museum in Krakov*. Krakov, 1991. (in Polish).
- Karchmazhevsky, Andrii. *The Art of Hutsuls*. Rzeszow, 1985. (in Polish).

Kolberg, Oskar. *Pokucie. Ethnographic Image*. Krakov, 1882. (in Polish).

Kolbushevsky, Jacek. *Kresy*. Wroclaw, 1999. (in Polish).

Pisera, Christopher. "Ethnographic Issues in the Activities of the Polish Tatra Society in the Years 1873–1939", *Works and Materials of the Archeological and Ethnographic Museum in Lodz (Ethnographic Series)*, no. 26, (1986), 89–118. (in Polish).

Quirin-Poplavsky, Lukash-Poplavskii, Lukash. "Hutsul Museum in Zhabie", *Carpathian Almanac. Play*, no. 36, (2008), 111–131. (in Polish).

Report of the Ethnographic Exhibition Committee of the Chornohora Branch of the Tatra Society. Lviv, 1880. (in Polish).

Spiss, Anna. "Greetings From the Hutsul Region, or a Collection of "Hutsul" Postcards", *Yearbook of the Ethnographic Museum of S. Udziela in Krakow*, vol. 15 (2009), 291–319. (in Polish).

Statute of the Polish Tatra Society. Lviv, 1924. (in Polish).

Statute of the Polish Tatra Society and a Model Statute of the PT Branch. Krakov, 1935. (in Polish).

"The Journey of the Clearest Pan", *Time*, 1880, no. 214, (1880), 1–2. (in Polish).

"The Program of the Ethnographic Exhibition of the Chornohora Branch of the Tatra Society in Kolomyia", *Diary TT*, no. 5, (1880), XXV–XXVI. (in Polish).

Turkavskyi, Martseli. *Ethnographic Exhibition of Pokuttia in Kolomyia*. Krakov, 1880. (in Polish).

Turkavskyi, Martseli. "Ethnographic Exhibition of Pokuttia in Kolomyia", *Time*, no. 266–275, (1880). (in Polish).

Turkavskyi, Martseli. "Memories of the Ethnographic Exhibition in Kolomyia", *Ears*, no. 831–835, (1881). (in Polish).

Unknown, Gregory. "Thugs, Lyrics and Youth. About Hutsul Inspirations in Polish Painting of the 19th and 20th Centuries", *Carpathian Almanac. Plai*, no. 25, (2002), 74–116. (in Polish).

Vintsenz, Stanislav. *On a High Meadow*, part 1. Old age truth. Warsaw, 1938. (in Polish).

Vintsenz, Stanislav. *On a High Meadow*, part 2. New Times (Zwada). London, 1970. (in Polish).

Vintsenz, Stanislav. *On a High Meadow*, part 3. Periwinkle wreath. London, 1979. (in Polish).

Wejgel, L. "About the Hutsuls. Ethnographic Essay", *Diary TT*, nr 9, (1884), 49–86. (in Polish).

Wejgel, L. *Hutsul Customs and Traditions*. Kolomyia, 1884/1885. (in Polish).

Wojcik, W. A. "Activities and Achievements of TT and PTT in the Field of Protection of Cultural Property and Care of Monuments", *Protection of monuments in activity TT, PTT i PTTK, to its 125th anniversary. Materials from the seminar in Krakow and Dobczyce on September 19 and 20, 1998*. Krakov, 1998, 3–11. (in Polish).

УДК 338.48 (477)

POCZĄTKI PRZEWODNICTWA GÓRSKIEGO W KARPATACH

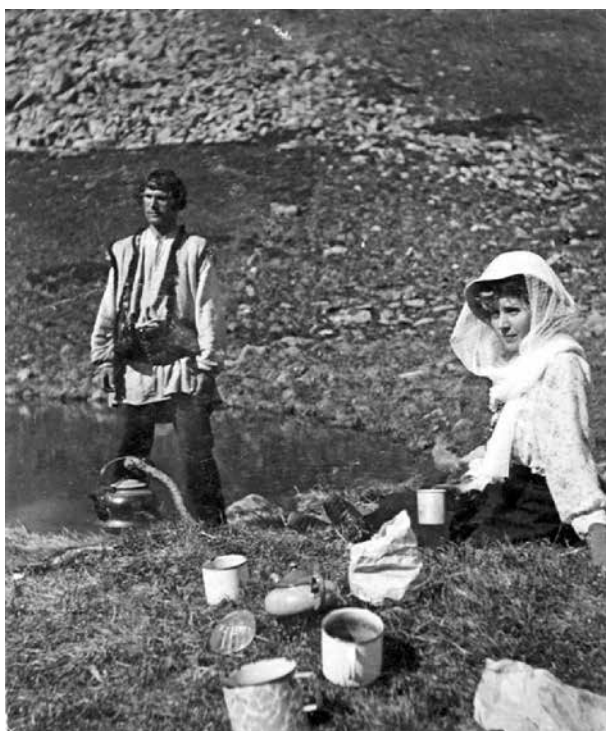
JERZY KAPŁON

Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK
ul. Senatorska 11, 00-075 Warszawa, Polska
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4809-9148>
e-mail: jerzy.kaplon@cotg.pttk.pl

Przewodnictwo to ważny element budowy oferty turystycznej regionu oraz zapewnienia bezpieczeństwa turystom, szczególnie podczas uprawiania turystyki górskiej. Na ziemiach polskich pojawiło się najwcześniej w Tatrach. Konieczność jego powołania pojawiła się w zapisach pierwszego statutu Towarzystwa Tatrzańskiego uchwalonego 31 grudnia 1873 r. Problematyka organizacji przewodnictwa jest aktualna do dzisiaj, a w artykule pt. Początki przewodnictwa górskiego w Karpatach opisane zostały działania zmierzające do jego zorganizowania czynione w okresie od 1873 do 1939 roku w Karpatach w Galicji i w granicach II Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: przewodnictwo górskie, historia turystyki, Polskie Towarzystwo Tatrzańskie.

Zawód przewodnika turystycznego górskiego od wielu lat budzi emocje związane zarówno z jego etosem, zasadami uzyskiwania uprawnień i stosowanych wynagrodzeń za usługi przewodnickie. Dyskusje nt. ponownych regulacji prawnych związanych z tym zawodem toczą się nieustannie. W Polsce jest to zawód regulowany, pod opieką Państwa (Rozporządzenie Ministra Sportu i Turystyki z dnia

Zdjęcie 1. Początek XX wieku. Czarnohora. Hucuł przewodnik i turystka. Archiwum Bogdana Śmigielskiego.

26 czerwca 2014 r. w sprawie nabywania uprawnień przewodnika górskiego Dziennik Ustaw poz. 868 wydany na podstawie art. 34 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych Dz. U. z 2014 r. poz. 196). Oznacza to, że zasady uzyskiwania uprawnień przez przewodników górskich są regulowane przepisami państwowymi, a uprawnienia są uprawnieniami nadawanymi przez Państwo Polskie.

Na ziemiach polskich przewodnictwo pojawiło się najprędzej w górach, w szczególności w Tatrach¹. Poznanie i popularyzacja Tatr nabrały rozmachu po przybyciu do Zakopanego, niewielkiej wówczas wsi, w 1848 r. księdza Józefa Stolarczyka, pierwszego zakopiańskiego

¹ W. Eljasz Radzikowski, *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, nakładem J. K. Żupańskiego. (Poznań, 1870).

proboszcza, i w 1873 r. Tytusa Chałubińskiego. Dzięki nim rozpoczęła się promocja Zakopanego i jego walorów kuracyjnych. W niedługim czasie Tatry i Zakopane stały się bardzo popularne i zaczęły przybywać tu setki kuracjuszy i turystów. Pragnęli oni poznawać Tatry, a jako że obawiali się poruszać samodzielnie w obcym i niebezpiecznym, jak sądzili, terenie, zaczęli najmować – znanych co do kwalifikacji – górali jako przewodników. Jednak, jak podaje w swoim obszernym dziele *Przewodnictwo tatrzańskie* Zofia Stecka, należy domniemywać, że po północnej stronie Tatr to nie Zakopane było kolebką przewodnictwa tatrzańskiego². Obszerny artykuł na ten temat autorstwa Jerzego Kapłona pt. *Przewodnictwo górskie w Towarzystwie Tatrzańskim i Polskim Towarzystwie Tatrzańskim do 1950 r.* ukazał się w materiałach edytowanych po seminarium dot. przewodnictwa na ziemiach polskich, które zostało zorganizowane przez Oddział PTTK w Jeleniej Górze³.

Ponieważ w początkach poznawania Tatr najwięcej chętnych wybierało się na wycieczki w okolice Morskiego Oka, kierowali się oni w tę okolicę drogą przez Poronin i Bukowinę, tam szukając przewodników. Przykład taki podaje Ludwik Zejszner, który, zwiedzając w 1829 r. Dolinę Białki i okolice Morskiego Oka, korzystał z usług przewodników z Poronina. W położonej bliżej gór Bukowinie, gdzie w latach trzydziestych XVIII wieku powstała licznie odwiedzana karczma, skąd także można już było i łatwiej dojechać, a nawet przejść piechotą w góry, oferowano również usługi przewodnickie. Świadczyli je nie tylko górale, ale i zatrudniani w dobrach Homolaców leśnicy⁴.

Organizacją przewodnictwa zajęło się powstałe w 1873 r. Towarzystwo Tatrzańskie. Pierwszy statut stowarzyszenia został podpisany i wydany w formie litograficznej 31 grudnia 1873 r. w Nowym Targu. Dokument ten, zarejestrowany z datą 19 marca 1874 r., w Namiestnictwie we Lwowie uznawany jest za akt formalnego założenia Towarzystwa.

W zadaniach określonych w pierwszym statucie jako koniecznych do realizacji przez Towarzystwo znajdujemy punkt mówiący o konieczności ułatwiania wędrowania po Tatrach. W paragrafie 2. owego statutu pomiędzy innymi środkami mającymi służyć osiągnięciu celów, wymienionych znalazło się również – jak to określono – zorganizowanie zakładu posługaczy i przewodników⁵. Można zatem postawić tezę, że ujęcie w statucie stowarzyszenia konieczności powołania służby przewodnickiej należy traktować jako początek zorganizowanego polskiego przewodnictwa w 1873 roku.

O przewodnikach ułatwiających poznawanie huculszczyzny informuje ksiądz Sofron Witwicki w umieszczonym w wydanym w 1876 r. pierwszym tomie *Pamiętników TT* artykule pt. *Huculy*. Wskazuje na pięciu z nich dając krótką charakterystykę:

1. Koniuszczuk Proć, człowiek trzeźwy, usłużny, szczerzy, znający dosyć dobrze botanikę i wszystkie ścieżki i szczyty.

2. Fedor Łesiak v. Bojczak, ten ma także swoje konie, jest przytem dobry gazda.

3. Jura Szkirczak. Ten wspina się na strome szczyty śmiało za ziołami, umie zabawiać różnie gości ale przytem lubi się trochę napić z manierki, jeżeli jest pod ręką, dlatego więc

² Z. Stecka, „Przewodnictwo tatrzańskie”, *Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Zakopanem*. (Warszawa–Kraków, 1981).

³ J. Kapłon, „Przewodnictwo górskie w Towarzystwie Tatrzańskim i Polskim Towarzystwie Tatrzańskim do 1950 r.,” *200 lat zorganizowanego przewodnictwa w Sudetach 1817–2017*. (Kraków, 2018), 51–65.

⁴ St. Sierotwiński. „Opis wycieczki w Tatry z r. 1841”, *Wierchy*, no. 23, (1954), 198.

⁵ *Statut Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*. (Lwów, 1874, zbiory Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem).

trzeba przewodnikom tylko raz na dzień i to po małym kieliszku wódki dawać, na noclegu zaś można im dać więcej.

4. Wasyl Fodczuk, usłużny ale bardzo wielki nudziarz.

5. Łesio, Sym Paraski Jedczuczki, 18 letni chłopak. Ten bywał już kilka razy na Czarnohorze jest bardzo usłużny i szczerzy⁶.

W Towarzystwie Tatrzańskim już od 1886 r. działalność przewodników nadzorowana była przez specjalnie do tego celu powoływane komisje. Na 183. posiedzeniu Wydziału w dniu 8 listopada tegoż roku Walery Eljasz podjął temat zreformowania przewodnictwa⁷. Uznał za niezbędne "ułożenie statutu cechu przewodników" przez odpowiednią komisję, w skład której weszli: Walery Eljasz, Leopold Świerz, Erard Wiktor Ciechomski i Karol Pieniążek. W zwyczajowo podawanym w "Pamiętnikach TT" składzie osobowym Wydziału TT, dopiero w XVII tomie, podającym skład władz Towarzystwa wedle stanu na dzień 1 kwietnia 1896 r., wśród organów Wydziału TT, pierwszy raz pojawia się skład owej komisji przewodnickiej (Kazimierz Bobek, Józef Jawornicki, Leopold Świerz)⁸.

Rozpoczęto także starania o organizację przewodnictwa poza Tatrami i Czarnohorą. Podczas 265 posiedzeniu Wydziału TT w dniu 17 kwietnia 1893 r. odczytano pismo Wawrzyńca Szkolnika w sprawie nadania mu uprawnień przewodnickich do prowadzenia turystów na Babią Górę w Beskidzie Żywieckim i wydanie książeczki⁹.

Inicjatywę zreorganizowania służby przewodnickiej podniósł Wacław Anczyc w swoim wystąpieniu podczas posiedzenia Wydziału TT w dniu 24 kwietnia 1900 r.¹⁰.

Jak podaje Zofia Stecka w przywoływanym już tu dziele, w 1900 r. powstała specjalna Komisja Klasyfikacyjna Do Spraw Przewodnictwa Tatrzańskiego złożona z siedmiu przewodników I klasy i przewodniczącego, którym był delegat TT. Pierwsze wystąpienie Komisji, dotyczące stawek za usługi przewodnickie, podpisane było przez wchodzących w jej skład przewodników oraz dwóch członków Komisji Przewodnickiej TT, a mianowicie Stanisława Barabasza i Leopolda Świerza oraz wiceprezesa TT Stanisława Ponikłę. Tak więc prócz Komisji Przewodnickiej rozpoczął swoją działalność twór, który dzisiaj nazwalibyśmy może Samorządem Przewodnickim. W Pamiętnikach Towarzystwa Tatrzańskiego t. 23 z 1902 r. w części sprawozdawczej znajdujemy zestawienie komisji specjalistycznych jakie istniały w owym czasie w Oddziale Czarnohorskim TT w 1902 r. Wśród nich wymieniono Komisję dla przewodnictwa, której zadaniem jest zorganizowanie służby przewodników, prowadzenie ewidencji i kontrola pracy przewodników, prowadzenie kursów a także nadzoru nad ich działalnością w tym przyjmowanie skarg i zażaleń na ich pracę, także ustalanie cenników za ich usługi¹¹. Zmiany w nadzorze nad przewodnictwem przyniosło powstanie w 1903 r. Sekcji Turystycznej TT. Powołana na walnym zgromadzeniu TT 26 kwietnia 1903 r. już 1 sierpnia tegoż otworzyła w Zakopanem biuro informacyjne, w którym udzielano rad turystom co do sposobu i zasad uprawiania turystyki oraz wyposażenia w niezbędny sprzęt, a także informowano o licencjonowanych przewodnikach. Od momentu założenia Sekcji

⁶ S. Witwicki, "Hucuły", *Pam. TT*, no. 1, (1876), 84–85.

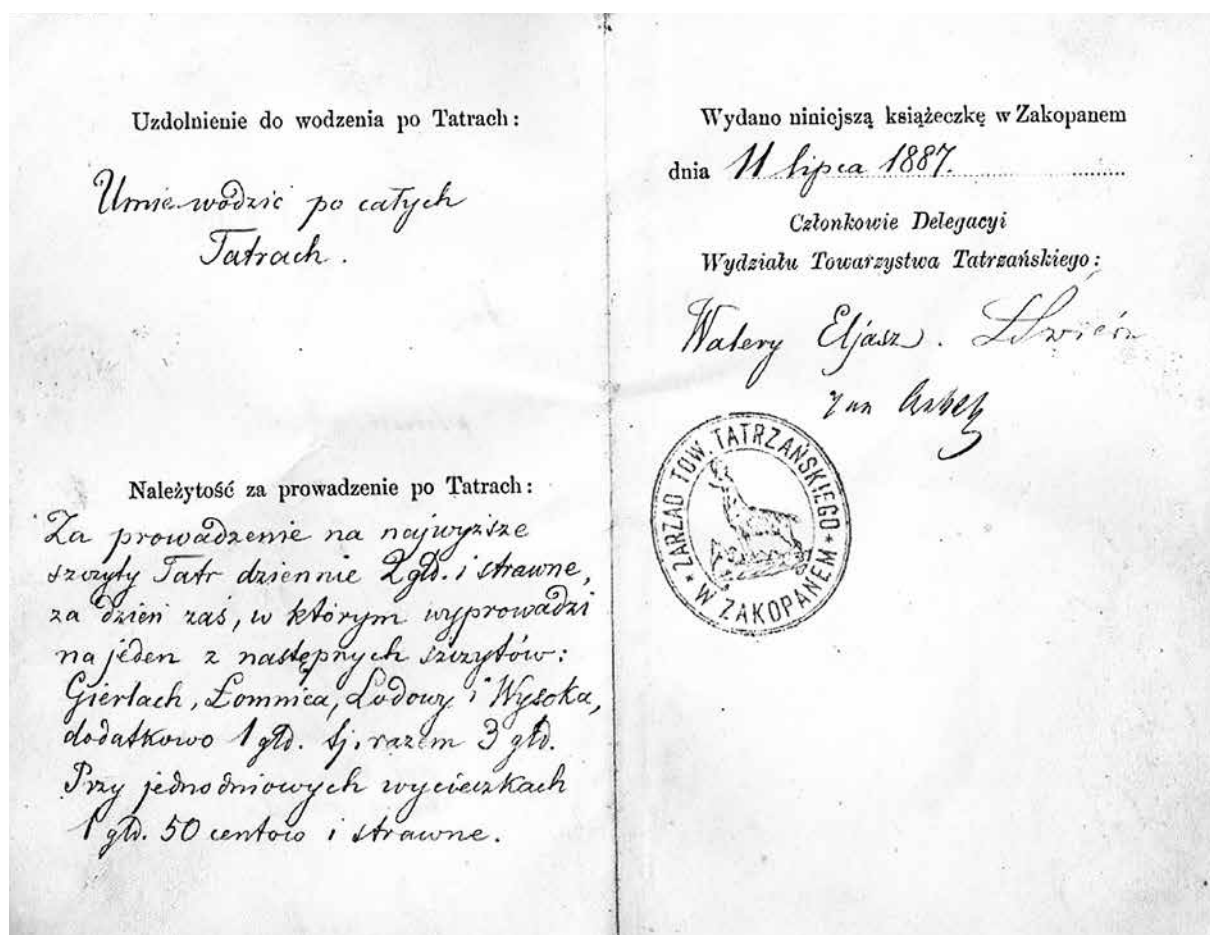
⁷ "183. posiedzenie Wydziału", *Pam. TT*, no. 11, (1887), XVII.

⁸ "Skład Towarzystwa Tatrzańskiego w dniu 1 kwietnia 1896 r.", *Pam. TT*, no. 17, (1896), 37.

⁹ "265 posiedzenie Wydziału TT w d. 17 kwietnia 1893 r.", *Pam. TT*, no. 15, (1894), XIV.

¹⁰ "330. posiedzenie z d. 24 kwietnia 1900 r.", *Pam. TT*, no. 21, (1900), 30.

¹¹ "ZAKRES DZIAŁANIA Komisji wykonawczych Oddziału Czarnohorskiego", *Pam. TT*, no. 23, (1902), CXI.

Zdjęcie 2. Legitymacja przewodnika tatrzańskiego Szymona Tatara Młodsze. Archiwum Alicji i Jerzego Kapłonów.

na sprawy przewodnickie kładziono duży nacisk. Podczas 368. Posiedzenia Wydziału TT w dniu 18 kwietnia 1903 r. poddano dyskusji zapisy projektu Statutu Sekcji Turystycznej. Zwrócono uwagę na treść § 5 ust. 5 który powinien brzmieć: "Współdziałania z Tow. Tatrzańskim w nadzorze nad przewodnikami i fachowym kształceniem tychże"¹². Sekcja, działając poprzez specjalnie ukonstytuowaną Komisję do Spraw Przewodnictwa, jeszcze w 1903 r. dokonała przeglądu posiadaczy książeczek przewodnickich, bowiem okazało się, że posługiwali się nie swoimi książeczkami nieuprawnieni przewodnicy. Dokonała weryfikacji klas przewodnickich, podjęła się też opracowania nowego regulaminu pracy przewodnickiej. W 1905 r. Zarząd Sekcji Turystycznej dokonał weryfikacji kompetencji i na podstawie wyników przeprowadzonych egzaminów oraz zgromadzonych opinii od turystów podzielił przewodników na trzy klasy. Na ten czas było 11 przewodników III klasy, 6 klasy II i 4 klasy pierwszej. Przewodnikami klasy I zostali mianowani: Jan Gąsienica Daniel, Jan Gąsienica Ciaptek, Jędrzej Ulerusan i Stanisław Stopka¹³. Ważnym elementem tej działalności było rozpoczęcie regularnych szkoleń, w tym także związanych z użytkowaniem sprzętu do wypraw

¹² "Obrady Wydziału Towarzystwa Tatrzańskiego. 368 posiedzenie Wydziału z d. 18 kwietnia 1903", *Pam. TT*, no. 24, (1903), 26.

¹³ "Sprawozdanie z czynności Sekcji Turystycznej Tow. Tatrzańskiego w roku 1905", *Pam. TT*, no. 27, (1906), 24.

wysokogórskich. Regulamin powstał ostatecznie w 1906 r. i miał wejść w życie w sezonie letnim 1907, do czego jednak w tym terminie nie doszło. Powstał bowiem spór związany z poprawkami, jakie do treści regulaminu wprowadził Wydział, związanymi z wprowadzeniem niejednolitego nadzoru nad przewodnictwem (w tym Komisji Przewodnickiej TT), a przede wszystkim wprowadzenie starostwa powiatowego w Nowym Targu jako instytucji uznającej przewodników po uzyskaniu opinii TT. W lipcu 1908 r. Sekcja Turystyczna TT zrezygnowała z prowadzenia nadzoru nad przewodnictwem, a zajęła się tym Komisja do Spraw Robót w Tatrach i Przewodnictwa TT.

W 1909 r. sprawy przewodnictwa znalazły się w kompetencjach Ministerstwa Robót Publicznych i od tego czasu przewodnicy w sprawach zawodowych podlegali starostwu w Nowym Targu. I tak np. w 1911 r. uprawnienia starostwa posiadało 28 czynnych przewodników. Niestety – kwerenda w Archiwum Państwowym, Archiwum Głównym Akt Dawnych w zachowanych zasobach C. K. Ministerstwa Robót Publicznych (inventarz zespołu PL, 311) nie przyniosła spodziewanego efektu w postaci odnalezienia aktów prawnych regulujących sprawy przewodnickie w owym czasie.

Zdjęcie 3. Druga połowa lat trzydziestych XX wieku. Przewodnicy huculscy i grupa turystów przed schroniskiem.

Na czele Komisji Przewodnickiej TT stał do wybuchu I wojny światowej Władysław Kulczyński. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Towarzystwo zmieniło nazwę na Polskie Towarzystwo Tatrzańskie, a po początkowym zajęciu się sprawami przewodnictwa ponownie przez Sekcję Turystyczną, w 1922 r. powołano nową Komisję do Spraw Przewodnictwa w Tatrach, której skład ustalała ST PTT.

15 października 1926 r. prezes i sekretarz Zarządu Oddziału PTT w Stanisławowie zwrócili się do Sekcji Turystycznej PTT (na ręce Mieczysław Świerza) z prośbą o nadesłanie „Regulaminu dla przewodników PTT” zatwierdzonego w 1909 r. Poproszono także o

przesłanie zasad określenia ich kompetencji i podziału na klasy¹⁴, a także wzoru książeczek służbowych i blach przewodnickich. 23 marca 1933 r. podczas spotkania w Dworcu Tatrzańskim w Zakopanem, w którym udział prócz 14 przewodników reprezentujących środowisko przewodnickie wzięli także przedstawiciele Zarządu Głównego PTT, Klubu Wysokogórskiego PTT i Pogotowia Ratunkowego ustalono treść nowego regulaminu przewodnictwa w PTT, zastępującego przedwojenny. Został zatwierdzony przez ZG PTT 11 czerwca 1933 r. Utrzymano podział przewodników na trzy klasy, przy czym klasę pierwszą mógł uzyskać przewodnik mający powyżej 24 lat po zdaniu przed Komisją tatrzańską egzaminu praktycznego i teoretycznego ze znajomości Tatr i zasad taternictwa a także miał odpowiednie doświadczenie taternicze¹⁵. W 1933 r. w skład Komisji dla Spraw Przewodnictwa Tatrzańskiego, która zajęła się wszelkimi sprawami związanymi z organizacją przewodnictwa w PTT wchodziło: dwaj przedstawiciele ST PTT (po 1935 r. Klubu Wysokogórskiego PTT), po jednym z TOPR i z Oddziału Zakopiańskiego PTT i dwóch przewodników klasy I. W owym czasie odnotowano 9 przewodników tatrzańskich klasy I, 7 klasy II i 6 klasy III¹⁶. W 1935 r. Komisja ta została podporządkowana KW PTT.

W wielu opracowaniach dotyczących historii przewodnictwa pojawiają się informacje wskazujące na to, że pod koniec okresu międzywojennego administracja państwowa aktami prawnymi w postaci zarządzeń starostów w powiatach górskich uregulowała status tego zawodu, nie podając jednakowoż szczegółów tych rozwiązań.

Ciekawą informację zawiera Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie za okres od 1.IV.1937 do 31. XII. 1937 R. Otóż wynika z niej, że w czerwcu 1937 r. Oddział Stanisławowski PTT przeprowadził kurs w Worochcie, w wyniku którego 19 kandydatów zdało egzamin i uzyskało uprawnienia przewodnickie. Kurs ten i jego wyniki zostały zatwierdzone przez Urząd Wojewódzki w Stanisławowie, szczegóły realizacji uprawnień zostały ustalone zarządzeniami poszczególnych starostów na terenie Gorganów i Czarnohory, a przewodnicy uzyskali legitymacje oraz miano dla nich wytłoczyć blachy przewodnickie w formie krzyża huculskiego. Dziewięciu z nich podjęło pracę przewodnicką i oprowadzało wycieczki, a Oddział Stanisławowski powołał Sekcję Przewodników PTT po Karpatach Wschodnich¹⁷.

Podstawowym dokumentem regulującym funkcjonowanie przewodnictwa w powiecie nadwórniańskim było Zarządzenie Starosty Powiatu Nadwórniańskiego z dnia 6 lipca 1937 r. w sprawie regulaminu porządkowego dla publicznych przewodników turystycznych na terenie powiatu nadwórniańskiego, które zostało opublikowane w Stanisławowskim Dzienniku Wojewódzkim Nr 20 w dniu 5 sierpnia 1937 r. poz. 108. Wedle treści tego dokumentu:

§ 1. Przemysłem publicznych (działalnością zawodową) przewodników turystycznych na terenie powiatu nadwórniańskiego mogą trudnić się obywatele polscy, którzy niezależnie od przewidzianego w art. 7 prawa przemysłowego – posiadają właściwe legitymacje i odznaki.

¹⁴ Korespondencja Oddziału PTT w Stanisławowie do Sekcji Turystycznej PTT z dnia 15 października 1926 r. k. 55.

¹⁵ *Przewodnictwo tatrzańskie*, Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie za okres od 1.IV.1932. do 2.IV.1933, 36.

¹⁶ *Przewodnictwo tatrzańskie*, Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie za okres od 3.IV.1933 r. do 31.III.1934 r. oraz finansowe za rok 1933, 27.

¹⁷ *Oddział w Stanisławowie*, Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie za okres od 1.IV.1937 do 31.XII.1937, 83.

§ 3. Wzory legitymacji i odznak publicznych przewodników turystycznych zatwierdza wojewoda stanisławowski.

§ 4. Legitymacje i odznaki dla publicznych przewodników turystycznych wydawać będzie starostwo powiatowe w Nadwórnej lub uprawniona przezeń instytucja, której zadaniem jest rozwój turystyki.

§ 7. W celu uzyskania legitymacji publicznego przewodnika turystycznego należy:

c) poddać się egzaminowi.

§ 10. W skład Komisji egzaminacyjnej wchodzi:

1) delegat Urzędu Wojewódzkiego w Stanisławowie, jako przewodniczący,

2) delegat Starostwa powiatowego w Nadwórnej, jako zastępca przewodniczącego,

3) delegat Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego oddział w Stanisławowie, jako członek.

§ 11. Starostwo powiatowe w Nadwórnej prowadzić będzie wykaz osób, którym wydano legitymacje przewodników, oraz ich akta osobowe. Akta prowadzone będą zarówno dla pracowników pracujących samoistnie, jak i pracujących w przedsiębiorstwach przewodników publicznych. W aktach uwidocznione będą dane, dotyczące kontroli przewodników.

§ 14. Publicznym przewodnikom turystycznym nie wolno pobierać opłaty wyższej ponad ustaloną taryfą, wydaną przez Starostwo powiatowe w Nadwórnej na podstawie art. 43 prawa przemysłowego.

Należy dodać, że w treści rozporządzenia pojawiła się informacja, że tworców akt konsultowano jego treść z przedstawicielami "Zarządu miejskiego w Delatynie i Zarządów gminnych w Worochcie, Mikuliczynie, Jaremczu, Zielonej i Porohach". Dzisiaj uznalibyśmy to za szerokie konsultacje z przedstawicielami administracji regionalnej¹⁸.

Podobnym dokumentem regulującym funkcjonowanie przewodnictwa w powiecie kołomyjskim było Zarządzenie Starosty Powiatu w Kołomyi z dnia 9 sierpnia 1937 r. w sprawie regulaminu porządkowego dla publicznych przewodników turystycznych na terenie powiatu kołomyjskiego, które zostało opublikowane w Stanisławowskim Dzienniku Wojewódzkim Nr 23 w dniu 10 września 1937 r. poz. 128. Jest ono identyczne co do treści za wyjątkiem odniesienia się do właściwego starosty. Konsultacje zostały przeprowadzone wyłącznie z "Zarządem gminnym w Kosmaczu"¹⁹.

Kolejnym dokumentem w tej sprawie było Zarządzenie Starosty Powiatu w Kosowie Huculskim z dnia 2 listopada 1937 r. w sprawie regulaminu porządkowego dla publicznych przewodników turystycznych na terenie powiatu kosowskiego, które zostało opublikowane w Stanisławowskim Dzienniku Wojewódzkim Nr 28 w dniu 27 listopada 1937 r. poz. 161. Jest ono identyczne w treści jak uprzednie z odniesieniem się do tego powiatu. Do komisji egzaminacyjnej przywołany jest przedstawiciel Oddziału PTT w Kosowie i delegat Polskiego Związku Narciarskiego²⁰. W tym samym Dzienniku Wojewódzkim ukazało się kolejne

¹⁸ "Zarządzenie Starosty Powiatu Nadwórnianńskiego z dnia 6 lipca 1937 r. w sprawie regulaminu porządkowego dla publicznych przewodników turystycznych na terenie powiatu nadwórnianńskiego", *Stanisławowski Dziennik Wojewódzki*, no. 20, 5 sierpnia 1937 r., poz. 108.

¹⁹ "Zarządzenie Starosty Powiatu w Kołomyi z dnia 9 sierpnia 1937 r. w sprawie regulaminu porządkowego dla publicznych przewodników turystycznych na terenie powiatu kołomyjskiego", *Stanisławowski Dziennik Wojewódzki*, no. 23, 10 września 1937 r., poz. 128.

²⁰ "Zarządzenie Starosty Powiatu w Kosowie Huculskim z dnia 2 listopada 1937 r. w sprawie regulaminu porządkowego dla publicznych przewodników turystycznych na terenie powiatu kosowskiego", *Stanisławowski Dziennik Wojewódzki*, no. 28, 27 listopada 1937 r., poz. 161.

Zarządzenie Starosty Powiatowego w Kosowie Huculskim z dnia 2 listopada 1937 r. poz. 162 w sprawie taryfy maksymalnej dla przewodników turystycznych na terenie powiatu kosowskiego oraz Zarządzenie Starosty Powiatowego w Kołomyi z dnia 2 listopada 1937 r. poz. 163 w sprawie taryfy maksymalnej dla przewodników turystycznych na terenie powiatu kołomyjskiego.

Były one identyczne w treści co do stawek wynagrodzenia przewodnickiego i zasad ich wypłacania. I tak:

§ 1. Wynagrodzenie przewodnika turystycznego składa się z taksy i strawnego.

§ 2. a) Taksa przewodnika za czas do 6 godzin pracy wynosi 2 zł 50 gr.

b) Strawne przewodnika za czas do 6 godzin pracy wynosi 1 zł 50 gr.

c) Taksa przewodnika za czas do 12 godzin pracy wynosi 4 zł.

d) Strawne przewodnika za czas do 12 godzin pracy wynosi 2 zł.

e) Taksa przewodnika za czas do 18 godzin pracy wynosi 5 zł.

f) Strawne przewodnika za czas do 18 godzin wynosi 2 zł 50 gr.

g) Taksa przewodnika za czas do 24 godzin wynosi 6 zł.

h) Strawne przewodnika za czas do 24 godzin wynosi 3 zł.

W przypadku dostarczenia przewodnikowi podczas wycieczki odpowiedniego wyżywienia odpada wypłata tytułem strawnego. Turyści winni przed wyruszeniem na wycieczkę omówić się z przewodnikiem odnośnie dostarczenia przewodnikowi żywności lub wypłaty strawnego.

§ 3. Opłaty wymienione w § 2 pod a), c), e), i g) obowiązują przy wycieczkach zbiorowych do 5 osób. Przy wycieczkach ponad 5 osób prócz opłat wymienionych w § 2 pod a), c), e), i g) należy się przewodnikowi dopłata, a to, w następującej wysokości:

1) od każdej następnej osoby ponad 5 osób do 10 włącznie – 30 gr.

2) od każdej następnej osoby ponad 10 osób do 20 włącznie – 20 gr.

3) od każdej następnej osoby ponad 20 osób – 10 gr.

Dopłaty powyższe obowiązują bez względu na czas trwania wycieczki, jeśli nie przekracza jednak 24 godzin. Strawne bez względu na ilość osób pozostaje w tej samej wysokości.

§ 7. Przewodnik obowiązany jest nieść bezpłatnie bagaż turystów łącznie do wagi 5 kg. Za każdy dalszy kg bagażu do maksymalnej wagi 20 kg łącznie z bagażem bezpłatnym, niesiony przez przeciąg czasu do 12 godzin, otrzyma przewodnik dopłatę po 15 gr.

§ 9. Wszystkie opłaty przewidziane niniejszą taryfą przy oprowadzaniu w zimie wyższe są o 30 %. Strawne przy oprowadzaniu w zimie wyższe jest o 20 %²¹.

Identyczne rozwiązania przyjął Starosta Powiatowy w Stryju²² i w Dolinie (choć tu nie odnaleziono rozporządzenie regulującego wynagrodzenie)²³.

²¹ "Zarządzenie Starosty Powiatowego w Kosowie Huculskim z dnia 2 listopada 1937 r., w sprawie taryfy maksymalnej dla przewodników turystycznych na terenie powiatu kosowskiego", *Stanisławowski Dziennik Wojewódzki*, no. 28, 27 listopada 1937 r., poz. 162; "Zarządzenie Starosty Powiatowego w Kołomyi z dnia 2 listopada 1937 r. w sprawie taryfy maksymalnej dla przewodników turystycznych na terenie powiatu kołomyjskiego", *Stanisławowski Dziennik Wojewódzki*, no. 28, 27 listopada 1937 r., poz. 163.

²² "Zarządzenie Starosty Powiatu w Stryju z dnia 16 grudnia 1937 r. w sprawie regulaminu porządkowego dla publicznych przewodników turystycznych na terenie powiatu stryjskiego", *Stanisławowski Dziennik Wojewódzki*, no. 1, 10 stycznia 1938 r., poz. 3.

²³ "Zarządzenie Starosty Powiatu w Dolinie z dnia 21 grudnia 1937 r. w sprawie regulaminu porządkowego dla publicznych przewodników turystycznych na terenie powiatu dolińskiego", *Stanisławowski Dziennik Wojewódzki*, no. 2, 5 lutego 1938 r., poz. 11.

W grudniu 1938 r. starosta powiatowy w Nowym Targu wydał zarządzenie regulujące sprawy zawodowe przewodników tatrzańskich, a PTT zwróciło się do niego z prośbą o powierzenie opieki i prowadzenie spraw przewodnictwa i takie uprawnienia uzyskało zgodnie z zapisem w sprawozdaniu PTT za rok 1938²⁴.

Poza tą informacją w wydawanych drukiem sprawozdaniach z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, czy też w zachowanych archiwaliach tego stowarzyszenia, nie odnotowano przejęcia nadzoru nad przewodnictwem przez administrację rządową lub samorządową. Niewątpliwie działacze PTT, stowarzyszenia które od ponad 60 lat starało się organizować przewodnictwo przyjęli z niezadowoleniem decyzje organów państwowych o przejęciu pełnego nadzoru nad przewodnictwem.

Jak zapisano w preambule do tego aktu prawnego przed jego wydaniem skonsultowano się z Zarządem Gminy Uzdrowskiej w Zakopanem (nie wspomina się tu o konsultacji z Polskim Towarzystwie Tatrzańskim). Warto przytoczyć kilka zapisów z tego dokumentu:

Rozdział I. Przepisy ogólne.

§ 1. Przemysłem zawodowych przewodników w Tatrach mogą się trudnić tylko osoby, które niezależnie od przewidzianego w art. 7 prawa przemysłowego potwierdzenia zgłoszenia przemysłowego posiadają nadto warunki przewidziane w niniejszym regulaminie porządkowym.

§ 2. Za przewodnika tatrzańskiego może być uznany godny zaufania, prowadzący moralny i trzeźwy tryb życia obywatel polski, pełnoletni, własnowolny i posiadający dostateczne uzdolnienie do przewodnictwa w Tatrach, które zostało stwierdzone złożeniem egzaminu przed Komisją.

Rozdział II. Warunki dopuszczenia do egzaminu na przewodników. Skład Komisji Egzaminacyjnej.

§ 3. Kandydat na przewodnika może być dopuszczony do egzaminu po przedłożeniu następujących dowodów:

d) zaświadczenia stwierdzającego, że kandydat uprawia co najmniej od trzech lat turystykę górską, bądź samodzielnie, bądź w charakterze praktykanta przy przewodniku I-szej lub II-giej klasy i posiada umiejętność jazdy na nartach.

Zaświadczenie o uprawianiu turystyki górskiej może wydać Klub Wysokogórski P.T.T., albo odpowiednie Towarzystwo turystyczne a praktykę może stwierdzić tylko przewodnik I-szej lub II-ej klasy.

§ 4. Komisja egzaminacyjna dla przewodników składa się z następujących osób:

- 1) Starosty Powiatowego nowotarskiego lub jego delegata jako przewodniczącego,
- 2) 2 delegatów Klubu Wysokogórskiego P.T.T.,
- 3) 2 delegatów Polskiego Związku Narciarskiego,
- 4) Lekarza – delegata Sekcji Ratowniczej P.T.T. (w owym czasie TOPR był częścią składową PTT i funkcjonował jako jego Sekcja Ratownicza przyp. autora),
- 5) 2 przewodników I-szej klasy, wybranych z grona przewodników na wniosek Towarzystwa opiekującego się przewodnictwem w Tatrach.

Nadto Starosta Powiatowy nowotarski może powołać według swego uznania 3-ch członków Komisji z pośród organizacji turystycznych.

²⁴ *Przewodnictwo górskie*, Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie za okres od 1.I.1938 r. do 31.XII.1938 r. oraz finansowe za rok 1938, 28.

§ 17. Przewodnik otrzymuje ze Starostwa powiatowego w Nowym Targu po odbyciu egzaminu z dodatnim wynikiem legitymację przewodnicką za zwrotem kosztów. Wzór legitymacji i odznaki przewodnickiej zatwierdza Starostwo powiatowe nowotarskie. Legitymacja przewodnicka jest imienna, zaopatrzona fotografią właściciela, uwzględnia adres i własnoręczny podpis przewodnika. Ważność legitymacji stwierdza corocznie Starosta powiatowy nowotarski.

§ 22. Starosta powiatowy nowotarski będzie ustalał corocznie taryfę za usługi świadczone przez przewodników, po zasięgnięciu opinii Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie oraz Zarządu Miejskiego w Zakopanem.

Rozdział VII. Przepisy końcowe i przejściowe.

§ 27. Obowiązujące dotychczas legitymacje i książeczki przewodnictwa, wydane przez Polskie Towarzystwo Tatrzańskie w Krakowie tracą swą ważność. Posiadacze ich winni zgłosić się w Starostwie powiatowym w Nowym Targu w terminie do trzech miesięcy, składając posiadane legitymacje celem zamiany na nowe, przy czym ze względu na ich dokumentacyjną treść, stare książeczki przewodnickie mogą być pozostawione dotychczasowym właścicielom po umieszczeniu na nich adnotacji o unieważnieniu.

§ 28. Starosta powiatowy nowotarski może powierzyć nadzór nad przewodnikami tatrzańskimi organizacji turystycznej. Poruczenie nadzoru i opieki uzależnione jest od zgody przez odnośną organizację²⁵.

O wydaniu opisanego powyżej zarządzenia wspomina w książce pt „Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” Władysław Krygowski, nieco bardziej szczegółowo niż Zofia Stecka. Stwierdza.... zaś Towarzystwu została powierzona opieka i prowadzenie fachowe przewodnictwa. Pod względem formalnym nie było to nic nowego, oraz.....W 1939 r. trwały prace nad zharmonizowaniem dotychczasowego regulaminu Komisji dla spraw przewodnictwa PTT z nowym zarządzeniem i jego biurokratycznymi tendencjami, lecz wybuch wojny wstrzymał jego realizację²⁶.

Trudno nie podkreślić, że pionierskie rozwiązania przyjęte na terenie powiatów leżących na terenie Karpat Wschodnich zostały zastosowane w powiecie nowotarskim Zarządzeniem Starosty Powiatowego Nowotarskiego z dnia 18 grudnia 1938 r. A więc to w Karpatach Wschodnich przed Tatrami dokonano pierwszych prób zmierzających do uregulowania statusu przewodnictwa górskiego w okresie międzywojennym.

THE BEGINNINGS OF MOUNTAIN GUIDELINES IN THE CARPATHIANS

JERZY KAPLON

*Central Center of Mountain Tourism PTTK
11 Senatorska st., 00-075 Warsaw, Republic of Poland
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4809-9148>
e-mail: jerzy.kaplon@pttk.pl*

²⁵ “Zarządzenie Starosty Powiatu w Nowotarskiego z dnia 18 grudnia 1938 r. obejmujące regulamin porządkowy dla zawodowych przewodników turystycznych w Tatrach”, *Krakowski Dziennik Wojewódzki*, no. 32, 23 grudnia 1938 r. Nr 32, poz. 221.

²⁶ W. Krygowski, “Rozwój przewodnictwa”, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego Warszawa*. (Kraków, 1988), 47.

SUMMARY

Tourist escort is an important element in shaping the tourist offer of the region and ensuring the safety of tourists, especially when engaged in mountain tourism.

The article proves that the profession of a mountain tourist guide has been causing emotions for many years related to its spirit, the rules for obtaining qualifications and the applied fee for the guide's services. The author states that there are ongoing discussions regarding the re-regulation of the legislation supporting this profession. In Poland, this is a regulated profession under the auspices of the state (Decree of the Minister of Sports and Tourism of June 26, 2014 on obtaining the qualification of a mountain guide, Journal of Laws, Item 868, issued on the basis of Article 34 (1) of the Act of August 29, 1997 on Tourist Services, Legislative newspaper of 2014, item 196). This means that the rules for obtaining licenses for mountain guides are governed by state regulations, and the licenses are issued by the Polish state.

The author revealed that professional guides appeared in the Tatras for the first time in Poland. The idea of their importance first appeared in the first charter of the Tatra Society, adopted on December 31, 1873. The question of the history of mountain guides is still relevant today, and the article entitled "The Beginnings of Mountain Guides in the Carpathians" describes what led to the organization and institutionalization of mountain guides in the period from 1873 to 1939 in the Carpathians in Halychyna, within the Second Polish Republic.

In the Tatra Society, since 1886, the activities of tour guides have been controlled by specially appointed commissions. In December 1938, the district headman in Nowy Targ issued an order regulating the professional affairs of the Tatra guides, and the PTT asked him to entrust him with the care and management of leading affairs, and was given such authority according to the PTT report for 1938.

Apart from this information, in the published reports on the activities of the Polish Tatra Society or in the preserved archives of this society, there is no record of the government or local administration taking over the leadership. Undoubtedly, activists of the PTT, the association that has been trying to organize the presidency for more than 60 years, were unhappy with the decisions of the state authorities to take over full oversight of the presidency.

The initiative to reorganize the tour guide service was raised by the researcher Vaclav Anchtyls in his speech at the meeting of the PTT Department on April 24, 1900. As Zofia Stetska writes in the already mentioned work, in 1900 a special Classification Commission was founded for the Tatra leadership, consisting of seven leaders of the 1st class and the chairman, who was a delegate of the PTT. In addition to the Steering Committee, an association, which we would call the Steering Self-Government, began its activities. In the "Memoirs of the Tatra Society", vol. 23 for 1902, in the reporting part we find a list of specialized commissions that existed at that time in the Chornohora Department of the PTT in 1902. Among them there was the Commission for Presiding, whose task was to organize the service of tour guides, keep records, control the work of guides, conduct courses, as well as supervise their activities, including receiving complaints about their work, as well as setting price lists for their services. Changes in the supervision of the chairmanship were caused by the establishment in 1903 of the Tourist Section of the PTT.

So, it was revealed that in the Eastern Carpathians in front of the Tatras the first attempts were made to regulate the status of the mountain chiefs in the interwar period.

Key words: mountain guide, tour guide, history of tourism, Polish Tatra Society, state bodies, county elders, self-government.

REFERENCES

- "183 Meeting of the Department", *Pam. TT*, no. 11, (1887), XVII. (in Polish).
"265 Meeting of the TT Department on April 17, 1893", *Pam. TT*, no. 15, (1894), XIV. (in Polish).
"330 Session of April 24, 1900", *Pam. TT*, no. 21, (1900), 30. (in Polish).
Branch in Stanyslaviv, Report on the Activities of the Polish Tatra Society in Krakow for the Period from 1.IV.1937 to December 31 1937, 83. (in Polish).

Correspondence of the PTT Department in Stanyslaviv to the Tourist Department of the PTT Village October 15, 1926, sheet 55. (in Polish).

“Decree of the District Head in Dolyna on December 21, 1937 on the Schedule of Public Tour Guides of the Dolyna District”, *Stanyslaviv Regional Magazine*, no. 2, February 5, 11. (in Polish).

“Decree of the District Head in Kosiv-Hutsulskyi Dated November 2, 1937 on the Regulation of Public Tourist Guides on the Territory of the Kosiv District”, *Stanyslaviv Regional Magazine*, no. 28, November 27, 1937, 161. (in Polish).

“Decree of the District Head in Stryi on December 16, 1937 on the Regulation of Public Tourist Guides on the Territory of Stryi County”, *Stanyslaviv Regional Magazine*, no. 1, January 10, 1938, 3. (in Polish).

“Decree of the Head of the Novotarg District Dated December 18, 1938 Including the Regulation on the Order of Professional Tourist Guides in the Tatras”, *Stanyslaviv Regional Magazine*, no. 32, December 23, 1938, 221. (in Polish).

“Field of Activity of the Executive Committees of the Chornohora Branch”, *Pam. TT*, no. 23, (1902), CXI. (in Polish).

Kaplon, J. “Mountain Management in the Tatra Society and the Polish Tatra Society before 1950”, *200 Years of Organized Management in the Sudetenland 1817–2017*. Krakow, 2018, 51–65. (in Polish).

Kryhovskiy, V. “Development of Leadership”, *History of the Polish Tatra Society* Warsaw. Krakow, 1988. (in Polish).

“Ordinance of the Governor of the Nadvirnianskyi Povit of August 9, 1937 on the Order Regulations for Public Tourist Guides in the Kolomyia District”, *Stanyslaviv Regional Magazine*, no. 23, 10 September 1937 item 128. (in Polish).

“Ordinance of the Governor of the Nadvirnianskyi Povit of July 6, 1937 on the Regulations for Public Tourist Guides in the Nadvirnianskyi Povit”, *Stanyslaviv Regional Magazine*, no. 20, August 5, 1937, item 108. (in Polish).

“Proceedings of the Faculty of the Tatra Society. 368th Meeting of the Department on April 18, 1903”, *Pam. TT*, no. 24, (1903), 26. (in Polish).

Radzikovskiy, V. Elyash. *Illustrated Guide to the Tatras, Pennines and Shchavnytsia*, published by J. K. Zhupanskyi. Poznan, 1870. (in Polish).

“Report on the Activity of the Tourist Section of the Society named after Tatrshansky in 1905”, *Pam. TT*, no. 27, (1906), 24. (in Polish).

Serotvinskyi, S. “Description of a Trip to the Tatras from 1841”, *Verkhhy*, no. 23, (1954), 198. (in Polish).

Statute of the Halychyna Tatra Society. Lviv, 1874, collection of the Tatra Museum in Zakopane.

Stetska, Z. “Tatra Guide”, *Polish Tourist and Excursion Society, Zakopane Branch*. Warsaw–Krakow, 1981. (in Polish).

Tatra Guide, Report on the Activities of the Polish Tatra Society in Krakow for the Period from 1.IV.1932. to 2.IV.1933. (in Polish).

Tatra Guide, Report on the Activities of the Polish Tatra Society in Krakow for the Period from 1.IV.1932. to 3.IV.1933 do 31.III.1934 and Financial for 1933. (in Polish).

Tatra Guide, Report on the Activities of the Polish Tatra Society in Krakow for the Period from 1.I.1938 to 31.XII. 1938 and Financial for 1938. (in Polish).

“The Composition of the Tatra Society on April 1, 1896”, *Pam. TT*, no. 17, (1896), 37. (in Polish).

Wytwyckiy, S. “Huculy”, *Pam. TT*, no. 1, (1876), 84–85. (in Polish).

УДК 903.1(477.8)

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТА ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В СХІДНОКАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН У ЄВРОПІ (НЕОЛІТ – ПІЗНЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ)

БОГДАН ТОМЕНЧУК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-8378>
e-mail: bogdan.tomenchuk@pnu.edu.ua*

У статті аналізуються етнокультурні та етнополітичні процеси, які відбувалися на території Східнокарпатського регіону (550х550 км) протягом неоліту – пізнього середньовіччя на фоні глобальних кліматичних змін у Європі. Це дало можливість в окремих випадках наблизитись до розуміння складних причин міграційних та етнокультурних процесів. У їхній основі часто були не лише соціально-економічні та політичні чинники, але і глобальні зміни клімату. Зокрема періоди великих багаторічних різких похолодань у часи енеоліту (кінець IV – початок III тис. до н. е.), раннього заліза (ціле I тис. до н. е.), раннього (IV – перша половина VII ст. н. е.) і пізнього середньовіччя (XIV – початок XVII ст. н. е.). Вони приводили до кардинальних змін природних ландшафтів та, відповідно, ресурсних зон. Крім того, в окремі періоди кліматичної кризи, вони надовго ставали непридатними для життя, що приводило до значного переміщення населення. У періоди потепління вони знову залюднювались, але вже часто новим населенням. Свідченням цього є періоди значного хронологічного розриву між археологічними культурами, які в подальшому більш монокультурні. У їхній основі вже декілька культур, інтеграція яких набула в зоні їхніх нових ресурсних зон у результаті міжетнічних контактів. З періодами різкого похолодання пов'язані в регіоні і великі міграційні рухи, зокрема іраномовних і тюркомовних народів та слов'ян.

У період пізнього середньовіччя, незважаючи на нові глобальні кліматичні зміни, ці етнокультурні процеси, вже в межах державних утворень, були більш стабільними, хоч етнополітичні і надалі залишалися складними і часто змінювались.

У цілому, можна зробити висновок, що глобальні кліматичні зміни протягом цілого досліджуваного нами періоду були важливим фактором впливу – як на етнокультурні, так і на етнополітичні процеси, зокрема на демографію населення Східнокарпатського регіону.

Ключові слова: Східнокарпатський регіон, глобальні кліматичні зміни, етнокультурні та етнополітичні процеси, археологічна культура, переселення, міграція, даки, північнофракійська спільність, слов'яни, номади.

Археологічна культура даного етносу, яка являє собою кристалізований слід його історичної долі, відображає і палеогеографічний стан ландшафту в епоху, яка піддається абсолютному датуванню
Л. Гумільов

Східнокарпатський регіон – це не лише велика природно-ландшафтна контактна зона, яка характеризується значними природними ресурсами і корисними копалинами,

але й велика етнокультурна та етнополітична контактна зона. Тут проживали в давні часи різні за походженням народи Європи й Азії, зокрема фракійці, германці, іраномовні й тюркомовні народи та слов'яни. Тут перехрещувалися впливи і багатьох перших світових цивілізацій та держав. Східнокарпатський регіон є не лише великим природним гірським європейським вододілом. Він довгий час відігравав роль великої важкодоступної “стіни” (лімесу) та “воріт” на шляху азійських народів до Європи.

Карпати – друга за площею гірська система в Європі, яка є частиною її головного вододілу між Північною Атлантикою та Середземним і Чорним морями. У ранні античні часи Карпати сприймалися як частина Ріпейських гір (Альпійсько-Карпатський масив), за якими на півночі була Гіперборея, а на півдні вони переходили в Балканські гори. В цілому, Карпати великим (довжиною біля 1500 км) півкільцем (від північного заходу до південного сходу) оточують Середньодунайську рівнину і Трансильванське плато (історико-географічна область Трансильванія).

У даній роботі нами аналізуються основні етнокультурні та етнополітичні процеси в умовах глобальних (північна півкуля) кліматичних змін*, які проходили на території Східнокарпатського регіону**. А саме, від Тиси на заході до Пруту на сході, та від Дністра на півночі до Дунаю на півдні (550х550 км). Його центральну частину займає велике (150х150 км) Трансильванське плато. У північній частині Східнокарпатського регіону розміщене Українське Прикарпаття (історико-географічні області Покуття і Північна Буковина). У східній частині розташоване Румунське Східне Прикарпаття (історико-географічна область Молдавія), у південній – південне Румунське Прикарпаття (історико-географічна область Мунтенія і Олтенія). У західній частині Східнокарпатського регіону розміщене Румунське Західне Прикарпаття (історико-географічні області Банат, Кришана і Марамуреш) та Угорська Потиська низовина (лівобережна). Всі ці історико-географічні області різняться як природними умовами, так і етнокультурними та етнополітичними процесами, які тут проходили впродовж усієї давньої історії. На території окремих із них, зокрема в Трансильванії, знаходяться поклади міді, золота, срібла і заліза (одні з найбільших в Європі), що сприяло ранньому зародженню тут металургії. Окремо слід згадати про наявність у Східнокарпатському регіоні (Трансильванія, Українське Прикарпаття та Закарпаття) покладів солі й соляних джерел. Усе це сприяло ранньому розвитку тут торгівлі через транскарпатські шляхи, які входили до системи великих торгово-міграційних транс'європейських і транс'євроазійських шляхів¹.

* У статті автором використано узагальнені палеокліматичні дані та реконструкції глобальних змін клімату в північній півкулі (неоліт – пізні середньовіччя) за В. Клименко.

** Східнокарпатський регіон, або Карпато-Дунайський, був одним з перших регіонів у Європі, який розглядався істориками, зокрема П. Шафариком (30-ті рр. XIX ст.), як “слов'янська прабатьківщина”. Незважаючи на появу нових теорій, карпато-дунайська концепція має своїх численних прихильників серед славістів, які вбачають у цій великій етнокультурній контактній зоні зі значною слов'янською архаїчною топонімікою територію вірогідної “слов'янської прабатьківщини”. Крім того, Балкано-Карпатський регіон розглядається окремими істориками як “предпрадівщина” та “прабатьківщина” протоіндоевропейців.

¹ Богдан Томенчук, “Україна в геополітичному просторі IX ст. (за Баварським географом)”, *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис “Галичина”*, по. 7, (2001), 58–66.

Східнокарпатський регіон є західною, крайньою частиною Великого Євразійського Степу (Хінгано-Карпатського, довжиною біля 8000 км)*, який був ареною великих міграцій. Особливо давніх номадів Сходу. Наприкінці шляху їхніх західних переселень та військових вторгнень до Європи стояли Карпати. Вони відігравали роль “великої природної стіни” і водночас “воріт у Європу”, де була побудована багатоешелонна система з “Довгих валів”. Зокрема Римом і Болгарією, а потім поновлена ранньодержавними утвореннями даного регіону².

До першого ешелону оборони відносилася східна система з “Довгих валів” (серед них “Траянових”), які були побудовані на Дністро-Прутсько-Серетському межиріччі та в Нижньому Подунав’ї на широкому фронті з метою не допустити вторгнень номадів до Карпатського регіону, ще на далеких підступах до нього. До другого ешелону належала вже сама інфраструктура оборони в системі карпатських перевалів та шляхів (зокрема городищ). Третій ешелон становила система з “Довгих валів”, які були споруджені вже з внутрішньої (південної і західної) сторони Карпат, з метою закрити номадам вихід з Карпат на Дунай і Тису.

Через Східнокарпатський регіон проходили численні міграції також народів Європи – як із півночі, так і з півдня та заходу. Все це перетворювало тоді його на велику етнокультурну й етнополітичну контактну зону, яка в окремі кліматичні періоди характеризувалася значною густотою населення. У цю справді “благодатну землю” прагнули дійти й поселитися десятки давніх племен і народів з Європи та Азії. Окремі з них навіть зафіксовані історично в самих назвах Карпат, зокрема як гори Ріпейські, Певкінські, Бастарнські, Сарматські, Венедські, Угорські, Руські тощо.

Загалом у Східнокарпатському регіоні давнє населення належало до чотирьох історико-географічних ареалів: Східносередземноморського, Центральноевропейського, Східноєвропейського і Євразійського Степу. Все це наклало відбиток на історичну долю його населення, що в кінцевому висліді привело до сформування тут окремих осередків культурогенезу – північнофракійського та ранньослов’янського. На основі першого виникла східнороманська народність. Територія Північного Прикарпаття була окремим осередком ранньослов’янського культурогенезу. А саме східнослов’янського, на основі якого, зокрема, сформувалася згодом уже давньоукраїнська народність**.

Не менший вплив на формування етнокультури давнього населення Східнокарпатського регіону мали і глобальні кліматичні зміни, які відбувались у Європі протягом

* У Східнокарпатському регіоні давніми степовими зонами, крім Трансильванського плато, були Прикарпатські області: Покутсько-Буковинське Прикарпаття (шириною 40–50 км), Молдавське (Берладське) плато (шириною 60–100 км), Нижньодунайська низовина (шириною 50–100 км) та Потиська як частина Середньодунайської низовини (шириною 70–100 км).

² М. П. Кучера, “Довгі вали”, *Проблеми походження та історичного розвитку слов’ян*, (1997), 221–228; Богдан Томенчук, *Галич і Мала Галицька земля XII–XIII ст. Історична топографія городищ*. (Івано-Франківськ, 2016), 217–220.

** Давнє населення Західнокарпатського регіону (від Морави до Тиси) в цілому належить до двох історико-географічних ареалів: Центральноевропейського (германського) і Східноєвропейського (слов’янського), що в кінцевому висліді привело до сформування тут трьох слов’янських народностей: чеської, словацької і моравської. У їхній основі лежить пражко-корчацька культура склавинів та місцевий субстрат. Саме тут були утворені такі перші слов’янські державні формування, як держава Само і Велика Моравія.

усієї історії³. Так, у часи кризових кліматичних явищ населення надовго переселялося з гір у низовинні передгірські райони, які ставали місцем проживання і в період політичної нестабільності. За сприятливих кліматичних умов люди поверталися в гірські райони, де залишалися і в період політичної стабільності. Це визначало, зокрема, особливість господарства давнього сільського населення, яке переважно мало скотарський характер, не применшуючи значення в окремих районах і землеробства (особливо в період потепління).

Всі ці наслідки глобальних кліматичних змін, за даними палеокліматологів, мають окремі характерні відмінності щодо різкого похолодання чи, навпаки, різкого потепління. Так, різке та довголітнє похолодання характеризується найперше наступом лісу та відступом степу. Це супроводжувалося довгою і надзвичайно холодною та морозною зимою і коротким літом. З іншої сторони, це період сильних повеней та розливів рік, ерозія їхніх русел. Унаслідок підтоплення зникають родючі заплави, на місцях яких виникають озера. Появляються великі лісові масиви та зникає давній (чистий) степовий пейзаж. На багато років стають запустілими гірські поселення та полонини. Закриваються трансірські перевали і переходи. Населення переселяється в нові, низовинні ресурсні зони, що часто ставало причиною і змін у типі їхнього господарства. У результаті “переселення”, поселення стають “височинними”, а житла заглибленими, з потужними опалювальними системами, що добре простежується археологічно.

Різке та довголітнє потепління вже характеризується найперше наступом степу і відступом лісу*. Це супроводжувалося короткими безсніжними зимами та теплим безводним літом. Зменшення опадів приводило до сильної засухи, коли висихали ріки, потічки й озера. Неврожаї, голод та епідемії також спричинювали переселення та зміни в типі економіки. Поселення ставали “низинними”, а житла наземними, що знову чітко спостерігається археологічно.

Глобальні зміни клімату, як визнають палеокліматологи й історики, визначали не лише ландшафт і рослинний та тваринний світ, але й історичний розвиток людського суспільства⁴. Зокрема впливали на всю матеріальну і духовну культуру населен-

³ Богдан Томенчук, “Україна в геополітичному просторі IX ст.”, 58–66.

* Різке і довге потепління, яке приводило до сильної засухи, було в цілому негативом – як для Європи, так і для Азії. Засуха – це знеліснення Європи, а в Азії засуха в степу – це війна за нові пасовища. Лише для Північної Європи різке потепління мало позитив для розвитку економіки й торгівлі та сприяло походам вікінгів (варягів). Тільки відносно м’який клімат дарував Європі добрі врожаї, а в Азії збільшення поголів’я худоби та загальне мирне співіснування їхнього населення. У цілому, кризові кліматичні явища – це голод і епідемії, різке обезлюднення великих територій, а потім їх заселення, часто вже новим населенням. Останнє “велике переселення народів” відбувалося після “великої зими” в часи раннього середньовіччя, коли германські племена заселяли “обезлюднілу Європу” Західної Римської імперії, а слов’яни – “обезлюднілі Балкани” Східної Римської імперії.

⁴ Л. Н. Гумилёв, *Этносфера: история людей и история природы. Этногенез и биосфера Земли*. (Москва, 2012), 556; В. В. Клименко, *Климат: непрочитанная глава истории*. (Москва, 2009), 408; В. В. Клименко, “Климат и история в эпоху первых высоких культур (3500–500 гг. до н. э.)”, *Восток*, по. 4, (1998), 5–25; А. В. Дулов, *Географическая среда и история России. Конец XV – сер. XIX вв.* (Москва, 1983), 255; С. В. Кирилов, *Человек и природа Восточноевропейской лесостепи в X – начале XIX вв.* (Москва, 1879); В. Г. Мыглан, *Климат и социум Сибири в малый ледниковый период*. (Красноярск, 2010), 230; Браян Фейген, *Велике потепління: Зміна клімату та піднесення й гибель цивілізації*. (Київ, 2013), 271; Леруа Ладюрі. *Коротка історія клімату : від середньовіччя до наших днів*. (Київ, 2009), 144; Л. Н. Кар-

ня. Окремо відзначається вплив глобальних змін клімату на переселення і міграцію давнього населення, його конфронтацію в боротьбі за ресурсні зони. З іншої сторони, відбувалися об'єднання та консолідація автохтонного населення перед загрозою появи нових мігрантів. У майбутньому це часто приводило до їхніх взаємовпливів та інтеграції, до появи нових етнокультурних і етнополітичних утворень.

Глобальні зміни клімату впливали не лише на зміну типу економіки, зокрема сільського господарства (землеробства чи скотарства). Вони визначали і сам тип поселення, житла, одягу, а в цілому особливості побуту, звичаїв та обрядів. Так, у цей час соціального хаосу, спричиненого природними катаклізмами, завжди активізується і релігійний фактор. Збільшується релігійність та духовність давнього населення, що позначається на появі нових культових об'єктів та релігійних центрів. При цьому інколи кардинально змінюється сама релігія та її компоненти, а в цілому вся міфологічна основа, боги якої “не захистили свій народ, а можливо і його покарали”. Слід зазначити, що глобальні зміни клімату особливо позначились на демографії населення, коли, у результаті переселення чи голоду й епідемії, на десятки років залишалися незаселеними (обезлюднілими) не лише окремі поселення і міста, але й цілі великі регіони.

У пропонованій роботі нами зроблена спроба розглянути основні історичні зміни, зокрема етнокультурні та етнополітичні, що проходили в Східнокарпатському регіоні в контексті відповідних глобальних кліматичних змін, які відбувалися в Європі протягом неоліту*, пізнього середньовіччя. Дана загальноєвропейська схема природно-кліматичних змін, яка лише почала розроблятися кліматологами, безперечно, ще є недосконалою і тим більше не завжди може співвідноситися з особливостями Східнокарпатського регіону, екосистема якого, до того ж, складається з десятка менших і часто дуже різних. Усе ж, загалом, вона дозволяє нам визначити для даного регіону Європи основні тенденції впливу глобальних кліматичних змін на історичний процес.

Доба європейського неоліту (VI–IV тис. до н. е.) була поворотною епохою для населення Європи, зокрема Східнокарпатського регіону, що пов'язано в першу чергу з “неолітичною революцією”. Появились і почали розвиватися відтворюючі форми господарства – землеробство і скотарство. Цьому сприяли і умови тогочасного (пізньоатлантичної фази голоцену) теплого природно-кліматичного періоду.

Ранній неоліт Східнокарпатського регіону в цілому формувався під впливом культур Малої Азії, зокрема Західної Анатолії. Ця неолітизація відбувалася переважно через Балкани і Подунав'я – спочатку носіями культур Кереш-Кріш (Кріш-Старчево), а потім пізнішої Дудешті. Наприкінці V тис. до н. е., в останній період існування культури Кріш-Старчево, на території Східнокарпатського регіону появились численні племена вже центральноєвропейського походження, які співвідносяться з культурою лінійно-стрічкової кераміки. Ранні міграційні процеси носіїв цієї спільноти пов'язані із Середнім Подунав'ям, а пізніші з верхів'ям Вісли та Сяну й Верхнього Подністров'я.

лин, И. Н. Самусевич, “Глобальный климат. История и культура”, *Общество, сфера, развитие*, no. 14, (2010), 130–138.

* Неоліт загалом є початком голоцену, який поділяється на 4 кліматичні періоди: бореальний, холодний і засушливий (X–VI тис. до н. е.); атлантичний, теплий і вологий (VI–III тис. до н. е.); суббореальний (III – середина I тис. до н. е.); субатлантичний (середина I тис. до н. е. – наш час). Своєю чергою вони складалися з окремих епізодів великих похолодань і потеплінь.

У Східнокарпатському регіоні вони зайняли Північне і Східне Прикарпаття та частково Трансильванське плато.

У часи пізнього неоліту в Східнокарпатському регіоні відомі такі археологічні культури, як Турдаш-Вінча (сформувалась на основі культури Кріш), Чумешті, Тиса (на основі культур лінійно-стрічкової кераміки і Хаманджія), Турдаш-Вінча і Боян (сформувалися на основі культур Дудешті, Хаманджія і лінійно-стрічкової кераміки).

Таким чином, у неоліті невеликі напівкочівницькі мисливські мезолітичні групи населення Східнокарпатського регіону (азільської культури середземноморського типу, свідерської та тарденуазької центральноєвропейських культур і мезолітичних культур північно-західного Причорномор'я) були заміщені прийшлими ранньоплемінними об'єднаннями, які належали до двох великих європейських ареалів: Східносередземноморського (Егеосхідносередземноморського) і Центральноєвропейського⁵. Їх взаємозв'язок і став причиною особливостей етнокультурного розвитку населення регіону – як в епоху неоліту, так – особливо – і в часи вже енеоліту (кінець IV – початок II тис. до н. е.).

Доба енеоліту була знову поворотною епохою для населення Європи. У цей період Східнокарпатський регіон став найважливішим культуротворчим центром Карпато-Балканського ареалу, що було пов'язано з продукуванням міді (холодна металургія) в Трансильванії та солі (солеваріння) на Північному Прикарпатті ("торгова колонізація" регіону).

У цей час попередній теплий природно-кліматичний період неоліту змінився дуже різким і довгим похолоданням (з другої половини IV тис. до н. е. до початку III тис. до н. е., максимум 3250–3100 рр. до н. е.), що спричинило зміни у використанні ресурсних зон, а також привело до значних переміщень населення. Це ж стосується і досить довгого періоду сильного потепління (середина – друга половина III тис. до н. е., максимум у 2300 рр. до н. е.).

В енеолітичну епоху в Східнокарпатському регіоні існувало кілька археологічних культур, які появилися в процесі розвитку культур неоліту. Зокрема Гумельниця на Південному Прикарпатті та Нижньому Подунав'ї (сформувалась на основі культур Боян і Хаманджія), Селкуце (на основі культури Вінча), Петрешті в Трансильванії (на основі культур Турдаш і Кріш). Серед них виділяється культура Тиса, яка була розміщена в Потиссі та в гірських районах, багатих на мідь і золото. Все ж, найбільш своєрідною і яскравою була культура Кукутені, яка сформувалась на основі місцевих неолітичних культур (Боян і лінійно-стрічкова) та впливів культур Балкан і Середнього Подунав'я, на початку потепління. Вона займала Східне і Північне Прикарпаття⁶. На останніх землях вона відома вже як трипільська культура (з середини IV тис. до н. е.), яка займала в період свого найбільшого розвитку велику територію, від Карпат до Дніпра й Волині. Наприкінці III тис. до н. е. вона припинила своє існування, переживши декілька глобальних кліматичних змін – як різкого похолодання, так і потепління, що вплинуло на розселення, економіку, релігію.

⁵ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*. (Москва, 1973), 34–48; М. А. Пелешишин, "Стародавні племена Східнокарпатського регіону за доби неоліту", *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 58–74.

⁶ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 48–64; В. М. Конопля, "Лендельсько-полгарська культурно-історична спільнота", *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 75–86.

На Північному Прикарпатті зустрілися дві великі енеолітичні культури: східно-європейська трипільська і культура лійчастого посуду західноєвропейського походження⁷. Західноєвропейського походження була і культура кулястих амфор (друга половина III тис. до н. е.), носії якої мігрували в часи потепління з Повісляння на Північне й Східне Прикарпаття⁸. Водночас у другій половині III тис. до н. е. в Східнокарпатському регіоні, у результаті міграції з Північного Причорномор'я, появилися пастуші племена, які почали процес витіснення місцевого населення з прикарпатських степових ресурсних зон. Унаслідок цих складних етнокультурних процесів виникли нові археологічні культури (Фолтешті, Чернавода, Коцофені)⁹. Саме в цей період кінця енеоліту і початку епохи бронзи почалися кардинальні зміни в господарстві населення Східнокарпатського регіону. Тепер воно здебільшого набуло рис скотарства з примітивним землеробством. Цей, переважно скотарський характер господарства населення Східнокарпатського регіону зберігався ще традиційно довго, до новітнього часу. Етнографами зафіксовано десятки весняних (осінніх) маршрутів, якими пастухи переганяли худобу на карпатські полонини. Їх використовувало не лише населення з близьких районів Прикарпаття (Північного, Східного і Південного), але і з Подністров'я (Середнього і Нижнього) та з Подунав'я (відгінне скотарство: степове і гірське). Зокрема, лише на території Гуцульщини ще недавно нараховувалося понад 270 гірських пасовищ-полонин.

Доба бронзи – епоха дуже нестабільного клімату. Все ж, більшою мірою, переважно надзвичайно дуже теплого. Різке, але невелике похолодання на початку II тис. до н. е. змінилося на довге потепління, яке тривало до середини II тис. до н. е. (максимум у 1800 р. до н. е.). Друга половина II тис. до н. е. була знову періодом невеликого похолодання, яке вже на рубежі II–I тис. до н. е. змінилося на невелике потепління.

Епоха бронзи була періодом безперервних великих міграційних рухів, пов'язаних як з внутрішніми переміщеннями племен у зоні Східнокарпатського регіону, так і з приходом нових народів, що приводило часто до симбіозу цілої низки археологічних культур. Таким чином, Східнокарпатський регіон знову став великою контактною зоною між населенням Центрально-Східної і Південної Європи. Крім того, у Трансильванії та у Верхньому Потиссі (станівська культура XIV–XI ст. до н. е.) сформувалася “Карпатська металургійна провінція” – найбільша в тогочасній Європі бронзового виробництва¹⁰. Не менше значення тут і надалі мало продукування солі, у тому числі традиційно і на Північному Прикарпатті¹¹. У цей час посилились і елементи територіальної спеціалізації в економіці племен регіону. Все ж, переважаючим у Східнокарпатському регіоні було і надалі скотарське господарство у відповідних екологічних зонах.

⁷ М. А. Пелешишин, “Культура лійчастого посуду”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*. (Львів, 1999), 103–110.

⁸ В. М. Конопля, “Культура кулястих амфор”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*. (Львів, 1999), 103–110.

⁹ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 58–60.

¹⁰ Л. І. Крушельницька, “Етнічна історія Східнокарпатського регіону в бронзовому віці”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 124; Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 96–99.

¹¹ Л. І. Крушельницька, “Етнокультурний розвиток населення Східнокарпатського регіону в добу середньої і пізньої бронзи”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*. (Львів, 1999), 139, 144.

В епоху ранньої бронзи – періоду надзвичайно довгого і дуже різкого потепління, у Східнокарпатському регіоні існували кілька археологічних культур, які появились в процесі розвитку культур енеоліту та культурних впливів з півдня і сходу. Зокрема, таких як Гліна Шнекенберг на Південному Прикарпатті та в Трансильванії, Коцофені-Килнік, Ватіна в Нижньому Потиссі, Періам-Печка й Отомані на Західному Прикарпатті в Потиссі. Так культури Періам-Печка і Ватіна були пов'язані з міграцією населення з Середньодунайської низовини¹².

На території Північного Прикарпаття на рубежі III–II тис. до н. е., у часи незначного і недовгого похолодання, появились племена шнурової кераміки центральноєвропейського походження. Вони почали заселяти ці землі ще в кінці існування тут культур лійчастого посуду та трипілля. У першій половині II тис. до н. е., у період значного потепління, племена культури шнурової кераміки опанували Поділля, правобережний лісостеп та Волинь. У середині II тис. до н. е. вони були інтегровані в комарівсько-тшинецьку культуру¹³.

В епоху середньої бронзи, коли було невелике похолодання, у Східнокарпатському регіоні появилася ціла низка нових культур. Серед них: Вербічоаре на Південно-Західному Прикарпатті (на основі культури Гліна), Тей на Південному Прикарпатті й у Нижньому Подунав'ї (на основі культур Черновода і Гліна), Монтеору на Східному Прикарпатті (на основі культури Гліна), Костіша на Північно-Східному Прикарпатті й Вітенберг у Трансильванії. Серед них особливо вирізняються культури Монтеору й Отомані, носії яких займалися металургією бронзи, міді й золота. Одна з тогочасних культур Гирла-Маре в південноприкарпатському Подунав'ї має чітке середземноморське походження¹⁴.

На Північному Прикарпатті в цю досить теплу епоху середньої бронзи відома комарівська культура (тшинецько-комарівська, XVII–XVI ст. до н. е.), яка сформувалася на основі шнурової кераміки та південних культур Карпато-Дунайського регіону. Вона займала велику територію Центральної та Східної Європи¹⁵.

Більшість культур Східнокарпатського регіону ранньої і середньої бронзи зникли в кінці епохи бронзи, що було пов'язано з новими великими міграціями періоду незначного похолодання. Зокрема в другій половині II тис. до н. е. в Східнокарпатському регіоні, включаючи і Північне Прикарпаття, появились племена східного походження зі степового Причорномор'я, які відділилися від культурного блоку культур Сабатинівка. Першою групою цих скотарських племен були, імовірно, носії культури Ноуа, які зайняли Східне Прикарпаття і Трансильванію та частково Північне Прикарпаття. Вони інтегрували в себе елементи культури Тей, Вітенберг, Монтеору і Костіша¹⁶. Другою групою були племена, які співвідносяться з культурою Кослоджені, поширеною

¹² Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 69–72.

¹³ М. А. Пелешишин, “Населення Карпатського регіону в ранньобронзовому часі”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 118–124.

¹⁴ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 72–93.

¹⁵ Л. І. Крушельницька, “Етнокультурний розвиток населення Східнокарпатського регіону в добу середньої і пізньої бронзи”, 124–133.

¹⁶ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 86–88; Л. І. Крушельницька, “Етнокультурний розвиток населення Східнокарпатського регіону в добу середньої і пізньої бронзи”, 133–139.

в Нижньому Подунав'ї та Західному Причорномор'ї. Вони інтегрували в себе елементи культури Монтеору¹⁷. Загалом ці дві племінні групи мають багато спільного зі скотарськими племенами зрубної культури Північного Причорномор'я, які дійшли в процесі міграційного руху до Карпат в XIV ст. до н. е. і проіснували тут до XII ст. до н. е. Можливо, носії цих двох культур являли собою великі групи індоєвропейських племен, що спільно з центральноєвропейськими групами населення (присутніми в культурах Вітенберг, Отомані, Періам-Печка, Ватіна, Вербічоаре) сформували основу північнофракійської етнокультурної спільноти, яка дістала своє завершення десь у VIII ст. до н. е.¹⁸.

Період XII–VI ст. до н. е. пов'язаний з настанням гальштатської епохи, часу раннього заліза. Це період культур фракійського гальштату і виникнення вже досить однорідної етнокультурної спільноти взамін численних культур епохи міді-бронзи, зокрема в Східнокарпатському регіоні – північнофракійської, а на Балканах – південнофракійської. Цей складний етнокультурний процес завершився у VIII ст. до н. е. То була епоха “полів поховань” у Центральній Європі, а в Східній Європі – передскіфський час.

У цей період коротке й незначне потепління на рубежі II–I тис. до н. е. почало змінюватися на надзвичайно різке й довге похолодання, яке тривало протягом цілого I тис. до н. е. (максимум у 600 р. до н. е.). За своїм характером воно подібне до істотного і довгого похолодання IV – початку III тис. до н. е.

У Східнокарпатському регіоні в період фракійського гальштату відома культура Басараб, яка склалась на основі місцевих культур пізньобронзового віку та прийшлого південнофракійського населення з Нижнього Подунав'я, Північних Балкан та праїллірійського населення з заходу (середина VIII – середина VI ст. до н. е.)¹⁹.

На Північному та Східному Прикарпатті сформувалась культура Гава-Голігради (XII–X ст. до н. е.), яка співвідноситься типологічно й етнокультурно з культурою Басараб. Крім того, вона зазнала впливу культур курганних поховань, а потім культур полів поховальних урн²⁰.

У IX–VIII ст. до н. е. на початку похолодання у фрако-кіммерійський час надалі існували складні міжплемінні відносини – як у Центральній, так і в Південно-Східній Європі. У Східнокарпатському регіоні виникли численні городища, які зникли у VIII ст. до н. е., а тоді знову появились вже в VII–VI ст. до н. е. Вони свідчать про досить складну політичну ситуацію в регіоні²¹. Це пов'язано, очевидно, як із кіммерійською, так із скіфською загрозою. Їхні впливи простежуються в низці нових культур регіону. Так, у цей час найбільшого похолодання, з другої половини VI ст. до н. е. і до початку V ст. до н. е. у Трансильванії появились пам'ятки групи Феріджеле, які залишені, можливо, агафірсами або іллірійськими переселенцями. З агафірсами інколи ідентифікують і куштановицьку культуру (кінець VII–III ст. до н. е.), яка утворена на основі місцевого

¹⁷ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 88–91.

¹⁸ Ibid, 118–123.

¹⁹ Ibid, 112–116.

²⁰ Л. І. Крушельницька, “Етнокультурний розвиток населення Східнокарпатського регіону в добу середньої і пізньої бронзи”, 139–144.

²¹ М. С. Бандрівський, “Етнокультурна ситуація у північно-східних Карпатах у період раннього заліза”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 147–150.

гава-голіградського населення і частини західноподільських переселенців, які мігрували на Північно-Східне Прикарпаття під натиском скіфів. Остання у своїй основі мала і пізньочорноліські та навіть скіфські компоненти, тому їх деколи взагалі відносять до скіфів*. Агафірси в VI ст. до н. е., у цей різко холодний період, сформували в Східнокарпатському регіоні велике політичне об'єднання, яке проіснувало тут до приходу на Дунай бастарнів (кінець III ст. до н. е.) і до піднесення даків²².

У середині дуже холодного V ст. до н. е. територія Південного і частина Східного Прикарпаття були підконтрольні південнофракійському Одриському царству, а потім і Македонській державі Філіпа IV й Олександра (друга половина IV ст. до н. е.), що дало можливість протистояти, зокрема, скіфській експансії в Нижньому Подунав'ї²³.

У IV–II ст. до н. е., коли закінчувалося велике похолодання, у Східнокарпатському регіоні остаточно завершувався процес формування гето-дакійської культури і на її основі почала утворюватися ціла низка гето-дакійських міжплементних союзів. Найпершим і найбільш відомим було царство Дроміхета (кінець IV ст. до н. е. – початок III ст. до н. е.), яке виникло в процесі боротьби з Македонією в східній частині Східнокарпатського регіону. В середині III ст. до н. е. це гетське плементне об'єднання було ліквідоване в результаті кельтського вторгнення²⁴.

У центральній і західній частині Східнокарпатського регіону кельти появилися ще в другій половині IV ст. до н. е. Вони принесли з собою західноєвропейську (латенську) культурну традицію, яка мала в майбутньому значний вплив на місцеву гето-дакійську культуру. Зокрема, в Трансильванії вони сприяли дальшому розвитку чорної металургії і обробки заліза. Водночас, південна частина Східнокарпатського регіону знаходилися здебільшого під впливом елліністичної і скіфської культур. Кельти масово мігрували до Східнокарпатського регіону ще на початку III ст. до н. е. в ході їхнього вторгнення на Балкани. Частина кельтських племен залишилася в Подунав'ї та в Східнокарпатському регіоні, зокрема й Північному Прикарпатті. У середині I ст. до н. е. кельтське населення зникло в результаті боротьби з дакійською державою Буребісти²⁵.

У кінці цього довгого періоду різкого глобального похолодання (кінець III – початок II ст. до н. е.) східна частина Східнокарпатського регіону зазнала вторгнення з півночі германських племен, які співвідносяться з історичними бастарнами (латинізованими германцями). На Прикарпатті (Північному і Східному) їм відповідає археологічна культура Поєнешті-Лукашівка (II–I ст. до н. е.). Бастарни в зоні свого розселення серед гето-дакійських племен утворили велике союзне об'єднання, яке перестало існувати, очевидно, в результаті походу на них Буребісти (60–48 рр. до н. е.)²⁶.

* Чорноліська культура (“скіфи-орачі” за Геродотом).

²² М. С. Бандрівський, “Етнокультурна ситуація у північно-східних Карпатах у період раннього заліза”, 157–162; Аурел Рустою, “Доримская Дакия”, *История Румынии*, (Москва, 2005), 14.

²³ Ibid, 15.

²⁴ Ibid, 16–17.

²⁵ Д. Н. Козак, “Особливості етнічної історії Східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 163–180; Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 130–134.

²⁶ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 135–136; Аурел Рустою, “Доримская Дакия”, 21–22; Д. Н. Козак. “Особливості етнічної історії Східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери”, 180–187.

Кінець I ст. до н. е. пов'язаний і з кінцем великого та довготривалого (600 років) періоду глобального різкого похолодання. На початку вже I тис. н. е. це похолодання змінилось на коротке потепління в I – першій половині III ст. н. е. (максимум в 120 р. н. е.). Від середини III ст. н. е. знову почалося різке похолодання, яке тривало до середини VII ст. н. е. (максимум у 500 р. н. е.). Усе ж, воно було значно меншим, ніж великі похолодання в IV – на початку III тис. до н. е. та в I тис. до н. е. Теплий період I ст. до н. е. – I ст. н. е. – час найбільшого розквіту гето-дакійської культури і формування ранньодержавних утворень, зокрема Буребісти (82–44 рр. до н. е.) та Децебала (87–106 рр. н. е.). Будували численні фортеці й протоміські торгово-ремісничі центри. У зв'язку з потеплінням клімату вони тепер перемістилися здебільшого з долин Дунаю, заселених гетами, до дакійської Трансильванії. У часи правління Буребісти було здійснено кілька військових походів – як на Верхнє і Нижнє Потисся (60-ті рр. до н. е.), так і на Дністро-Прутське межиріччя (55 р. до н. е.). Крім того, на початку було підкорено й окремі райони Північних Балкан (45 р. до н. е.) та грецькі колонії Західного Причорномор'я (55 р. до н. е.)²⁷.

У цей період на території Північного і Східного Прикарпаття та Подністров'я і Верхнього Потисся навпаки складається надзвичайно нестабільна політична ситуація. Так, із півночі, слідом за бастарнами, у середині I ст. до н. е. вторглися пшеворські племена, які мали у своїй основі як германські, так і поморські (поморсько-кльошова культура) етнічні компоненти. Вони зайняли Верхнє Подністров'я і Верхнє Потисся²⁸. Одночасно зі сходу почалося вторгнення сарматів-язигів, які в середині II ст. до н. е. остаточно підкорили Скіфію і стали могутньою військово-політичною силою в цілому Північному Причорномор'ї²⁹. Пройшовши через землі Північного Прикарпаття та через транскарпатські перевали, вони зайняли Середньодунайську і Потиську низовину. Друга група сарматів-роксоланів вторглася на Східне Прикарпаття, дійшовши до Нижнього Подунав'я. У I ст. н. е. на території Північного Прикарпаття і Подністров'я появились окремі групи нових дакійських племен (липецька археологічна культура I–III ст. н. е.), ставши північними сусідами старого дакійського населення цього Прикарпатського регіону³⁰. У цей же час у Подністров'я також перемістилися і перші великі групи зарубинецьких племен з Подніпров'я і Прип'ятського Полісся, у результаті також сарматської експансії³¹.

Таким чином, на Північному Прикарпатті на початку I тис. н. е. була сформована надзвичайно складна етнокультурна контактна зона, у якій закономірно розпочались і відповідні інтеграційні процеси. Зокрема, інтеграція зарубинецьких і пшеворських культур привела до утворення зубрицької культури, яка співвідноситься вже переважно з ранньослов'янськими венетами³². Наприкінці I ст. н. е. засвідчено археологічно і пересування венедів до Східнокарпатського регіону, в зону дакійського населення.

²⁷ Аурел Рустою, “Доримская Дакия”, 22–25.

²⁸ Д. Н. Козак, “Особливості етнічної історії Східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери”, 188–196.

²⁹ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 260–262.

³⁰ Д. Н. Козак, “Особливості етнічної історії Східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери”, 198–208.

³¹ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 260–262.

³² Д. Н. Козак, “Особливості етнічної історії Східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери”, 198–208.

На початок I ст. н. е. Дунай на цілому своєму проміжку став кордоном Римської імперії. На Середньому Дунаю була утворена провінція Паннонія, а на Нижньому Дунаю — Мезія. Остання стала прикордонною землею з Дакійською державою, яка найбільшого піднесення досягла за правління Децебала³³. Її територія тоді охоплювала увесь Східнокарпатський регіон, від Тиси до Серету. Західними сусідами були сарматизази, північними — костобеки, бастарни, карпіани, тірагети, на сході — сарматі-роксолани.

Наприкінці I ст. н. е. (89 р. н. е.) Рим підписав з Децебалом мирний договір, за яким Дакія мала стати могутнім заслоном проти сарматів, германців і венедів, що зосередились у великій кількості на Північному й Східному Прикарпатті та в Подністров'ї і Потиссі, готуючись до широкомасштабних вторгнень у межі Римської імперії. Проте Дакія Децебала не виправдала сподівань Риму, тому спочатку в 101 та в 102 рр., а остаточно в 106 р. н. е. вона була завойована легіонами Траяна (98–117 рр. н. е.). Новостворена Римська провінція Дакія мала зупинити цей рух північних і східних “варварських народів”*. Крім того, у Дакії були родовища золота й солі, а самі землі зручні для колонізації в цей теплий період, який почався після довгих десятиліть похолодання в Європі.

Землі Дакії почали організовано й швидко заселятися — як римськими ветеранами, так і колоністами (переважно з Малої Азії). Римська Дакія ставала гігантською фортецею на кордоні-лімесі з великим і густо заселеним північним “варварським світом”, де було побудовано десятки заструмів (104 військові табори), у яких несли службу римські легіонери (зокрема XIII-го легіону Геміна та V-го Македонського). Крім каструмів, у Дакії було засновано цілу низку міст і сільських поселень та великих садиб римської провінційної аристократії. Все ж, незначна кількість дакійського населення ще збереглась в окремих районах (зокрема в східних) та в горах, хоч більшість із них і була насильно переселена в інші провінції імперії. Частина дакійського населення емігрувала на сусідні землі, серед них традиційно і на Північне та Східне Прикарпаття.

У Римській Дакії були створені сприятливі умови для піднесення економіки і торгівлі в Східнокарпатському регіоні, орієнтовані також і на “варварський північний схід”. У результаті північні археологічні культури набували “провінційноримського характеру”. Треба відзначити активну розробку в цей час добування і металургію залізної руди, золота, срібла й міді. Для того сюди серед інших було переселено іллірійців — знавців згаданих промислів. Цей активний, поступальний розвиток провінції Дакії, однієї з найбагатших тоді в Римській імперії, було невдовзі перервано. У 271 р. Рим “несподівано” залишив свої дакійські володіння, де панував 106 р.³⁴. Це було, очевидно, викликано не лише готською експансією, яка привела до великого міграційного руху нових германських племен та венедів у зону Карпатського регіону. Основною причиною, імовірно, став початок нового різкого і довготривалого похолодання, яке почалося в середині III ст. н. е. Воно мало катастрофічний вплив на всю економіку і життя цієї в цілому гірської провінції в зоні Східнокарпатського регіону. Населення Римської Дакії

³³ Хорациу Опряну Кориолан. “Северодунайские земли провинции Дакия в период зарождения румынского языка”, *История Румынии*, (Москва, 2005), 36–43, 61–64.

* Зокрема сарматів, які займали прикарпатські землі. У 174 р. н. е. з ними тут воював Марк Аврелій, дійшовши до верхів'їв Тиси, де були вже землі бастарнів.

³⁴ Ibid, 43–45.

було переселено на правий берег Дунаю, між двома провінціями Мезія, де утворено нову Дакию. З цього часу “стара Дакия” почала знову інтенсивно заселятись, у тому числі гето-даками, які повертались на батьківські землі.

Готська навала перервала і поступальний процес формування в Центрально-Східній Європі венедської давньослов'янської етнокультурної спільноти. Так, наприкінці II – на початку III ст. н. е. готи завоювали Волинь і Південне Побужжя та Поділля. Значна частина ранньослов'янських племен з цих земель була змушена мігрувати, зокрема на Подністрів'я і Прикарпаття, де вже було близьке їм венедське населення часів зарубинецької і зубрицької культур³⁵. Це привело знову до різкого збільшення тут ранньослов'янського населення, яке згодом почало рух і в зону Східнокарпатського регіону, залишеного Римом.

З другого боку, в цей час початку похолодання Верхнє Подністрів'я і Північне Прикарпаття зазнали нашествия германських племен гепідів, які, як і готи, рушили з Прибалтики на південь³⁶. У середині III ст. н. е. вони досягли зони розселення західних венедів, а потім вийшли на Дунай. Наприкінці III ст. н. е. гепіди й лангобарди підпорядкували увесь Західнокарпатський регіон, у той час як готи почали захоплення Східнокарпатського. У 290 р. н. е. гепіди спільно з гревтунгами й вандалами виступили проти готів з метою завоювання і Східнокарпатського регіону. Спроба була невдалою. Все ж, вони оволоділи Верхнім Потиссям, тоді як сармати-язиги продовжували займати Нижнє Потисся до Дунаю.

На території Північного Прикарпаття в цей період кінця потепління і початку великого й глобального похолодання сформувалася своєрідна археологічна культура Карпатських курганів (III–V ст. н. е.), яка належала дако-германо-венедській спільноті. Її політичним стрижнем, очевидно, стали германці-тайфали³⁷. Остготи (вельбарська культура), імовірно, були політичною основою одночасної їй черняхівської культури, поширеної на великій території Східної Європи. На початку IV ст. н. е. черняхівське населення появилось і на Східному Прикарпатті, де була сформована ними культура Синтана-де-Муреш³⁸. У цій провінційно-римській археологічній культурі були присутні елементи як гето-дакійські, так і германські, сарматські та слов'янські, що свідчить про її поліетнічність*.

У кінці IV – на початку V ст. н. е. вона перестала існувати під ударами гунів. У 375 р. н. е. вестготи під натиском гунів перейшли Дунай та осіли в Північній Фракії. Остготи в ті часи осіли в Паннонії та Далмації. З готами за Дунай перейшли і окремі групи венедів. Наприкінці IV–VI ст. н. е. готи здійснювали свої знамениті походи на Балкани, до Іспанії та Італії.

³⁵ Д. Н. Козак “Особливості етнічної історії Східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери”, 200–222.

³⁶ Ibid, 43–45; Хорациу Кориолан, “Северодунайские земли провинции Дакия в период зарождения румынского языка”, 102–103.

³⁷ Л. В. Вакуленко, “Населення Східних Карпат в пізньоримський час”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 230–258.

³⁸ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 277–278; Хорациу Кориолан, “Северодунайские земли провинции Дакия в период зарождения румынского языка”, 100.

* Політичним стрижнем її були вестготи, які в 332 р. н. е. стали союзниками Риму. Це був час найбільшого економічного розквіту цієї поліетнічної культури.

На початку V ст. н. е. в цей холодний кліматичний період гуни через Північне Прикарпаття пройшли, як колись і сармати-язиги, в Потисся і осіли там у Середньодунайській низовині. Вона стала центром їхньої великої поліетнічної імперії Атілли, включаючи і західну частину Східнокарпатського регіону³⁹. Проте скоро, після його смерті (453 р. н. е.) вона розпалася. Після готів і гунів Східнокарпатський регіон було остаточно підпорядковано гепідами. У той час “Готська Дакия” стає “Гепідською.”

Після відходу готських племен під ударами гунів, а також сарматів (аланів) у Подунав'я, в середині I тис. н. е. слов'яни стали основною політичною силою в Центральній-Східній Європі. З цього часу почався і період формування ранньослов'янських культур склавинів (празько-корчацька культура) і антів (пеньківська культура)⁴⁰. Північне Прикарпаття стало їхньою південною контактною зоною. Географічним кордоном між ними було “Мурсіанське озеро” (за Йорданом), яке утворювалось у Бистрицькій низовині в часи різкого похолодання і ставало болотом, а потім висихало в часи потепління. Це була і межа двох великих географічних зон: давньої степової (західний край Великого Євразійського Степу – Покуття) і лісової (“*Silva ricszyngarum*” – Чорний ліс), які відповідали, як ресурсні зони, антам і склавинам⁴¹. У зоні антського племінного об'єднання (Середнє Подністров'я) почала формуватися група племен під загальною назвою “хорвати”, яку їм надали колись іраномовні народи (“охоронці худоби” взимку і “пастухи” влітку)⁴².

Слов'янські племена швидко поширювалися, зокрема в Карпато-Дунайському регіоні. Так, на території Східного Прикарпаття східнослов'янськими групами племен (склавинів і антів) була сформована в VI–VII ст. н. е. археологічна культура Костіша-Ботошани, а на Південному Прикарпатті – культура Іпотешті-Чурел-Киндешті. У Трансильванії утворилася подібна до них культура Братей-Цага-Біхаря. У їхній основі було і місцеве романізоване населення, яке влилось у слов'янський субстрат⁴³. Орієнтовно з кінця VI – на початку VII ст. н. е., у кінці епохи великого похолодання, слов'янські племена вже почали більш інтенсивний процес заселення і Подунав'я та Північних Балкан, зокрема Нижнього Подунав'я – антами, а Середнього і Верхнього – склавинами⁴⁴. Останні появились від середини VI ст. н. е. і в Західнокарпатському регіоні*. Така первинна слов'янська колонізація, викликана на початку і різким похолоданням, очевидно була якоюсь мірою навіть урегульована (як завжди) візантій-

³⁹ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 263–276.

⁴⁰ В. Д. Баран, “Східнокарпатський регіон у V–VII ст. н. е.”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 236–308.

⁴¹ О. Йордан, *О происхождении и деяниях гетов*. *Getica* (пер. Е. Скржинской). (Москва, 1960), 71–72; Богдан Томенчук, “Галицько-Буковинське Прикарпаття, як контактна етнокультурна зона склавинів і антів. До проблеми локалізації “Мурсіанського озера” Йордана”, *Тези доповідей міжнародної наукової конференції (до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимощука)*, (Чернівці, 2019), 105–107.

⁴² Богдан Томенчук, *Галич і Мала Галицька земля XII–XIII ст.*, 209–210.

⁴³ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 297–300.

⁴⁴ В. Д. Баран, “Східнокарпатський регіон у V–VII ст. н. е.”, 294–302; Хорациу Кориолан, “Северодунайские земли провинции Дакия в период зарождения румынского языка”, 105–110.

* Вже від середини VI ст. слов'яни здійснюють цілий ряд військових походів за Дунай (склавини – у Паннонію та Іллірію, анти – у Фракію). Так, у 550–551 рр. слов'яни в процесі війни з Візантією дійшли аж до Греції та Далмації, підступивши до стін Константинополя. Цей далекий похід став початком і першого значного переселенського руху слов'ян на Балкани.

ською владою. Зокрема, анти стали короткочасно союзниками Візантійської імперії, яка захочувала їх і до військової служби, і до охорони лімесу на Нижньому Подунав'ї. У цей час для Візантії більш небезпечними стали болгари (праболгари) “від хазар” та авари. Так, перші почали походи у Фракію та Іллірію на початку VI ст. н. е., а в кінці VI ст. н. е. ці землі вже були розорені й обезлюднілі. Візантійські хроністи говорять про них як про “мезійську пустелю”. Авари в середині VI ст. н. е. зайняли Північне Причорномор'я (558 р.), а в Дністро-Дунайському межиріччі воювали з антами, які тоді були союзниками Візантії. У 561–567 рр. авари, пройшовши через землі склавинів, дійшли до східних володінь франків. Підкоривши склавинів, 576 р. вони зайняли Потиську низовину (де перемогли гепідів), яка стала центром їхнього каганату. Після цього, вони захопили і Паннонію, вийшовши таким чином за Дунайський римський лімес. У 580–600 рр. авари вже підпорядковували цілі Західні Балкани, дійшовши до верхів'їв Сави і Драви та до Східних Альп. Через Далмацію 586 р. вони навіть здійснили далекий похід до Греції. Всі ці військові походи відбувалися за участю слов'ян. Останні почали й організовану аварами колонізацію західнобалканських земель, включаючи і переселення слов'ян на західні території Східнокарпатського регіону (зокрема в Трансильванію).

Таким чином, Аварський каганат порівняно швидко заволодів великою територією від Східних Альп до Карпат⁴⁵. На початку VII ст. авари розпочали широкомасштабний наступ і на візантійські володіння на Східних Балканах. На цей час (602 р.) візантійські війська покинули Дунайський лімес у результаті повстання в армії. Аварський наступ у цьому регіоні розпочався з походу проти антів, тоді ще союзників Візантії⁴⁶. Розгром антів дав можливість позбутися небезпеки з-за Дунаю та відкрив шлях до балканських провінцій Візантії і до самого Константинополя*.

Як у Західному поході, так тепер і в Східному, спільно з аварами були і слов'яни. Очевидно, як склавини, так і нещодавно підкорені анти. Одною з найбільших подій Східного походу аварів була битва біля Константинополя в 626 р., у якій взяли участь і перські війська. До аварської армії входили загони слов'ян, гепідів і протоболгар. Поразка аварської коаліції стала початком занепаду і розпаду Аварського каганату. Серед підвладних аварам слов'янських народів розпочались повстання і свої державотворчі процеси. Зокрема одною з перших таких ранньослов'янських держав була утворена в Західнокарпатському регіоні “державою Само”. На той час Візантійська імперія почала відроджувати свою могутність. Змінилась і її політика щодо слов'ян, яких вона вирішила використати проти аварів, а з іншої сторони стала сприяти їхній колонізації (внутрішньому розселенню) обезлюднених Балкан з метою включення їх до системи своєї економіки й оподаткування. Для визволення Далмації від аварів було організовано Іраклієм (610–641 рр.) переселення сюди “білих хорватів”⁴⁷. Проти персів було розпочато переміщення окремих груп слов'ян і до Малої Азії**.

⁴⁵ Ibid, 302–308.

⁴⁶ Б. П. Томенчук, “Хорвати Галицько-Буковинського Прикарпаття і шляхи їх міграції на Балкани в VII ст.”, *Тези доповідей II наукового семінару*. (Чернівці, 2018), 82–86.

* Візантія навіть була змушена сплачувати данину аварам, підписавши відповідні мирні умови (604–619 рр.). Але це не зупинило військового вторгнення аварів.

⁴⁷ Богдан Томенчук, “Чорногора в історії давніх слов'ян (за Аль Масуді)”, *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис “Галичина”*. Івано-Франківськ, по. 8, (2002), 5–15.

** Слід згадати, що ще в I ст. н. е., у зв'язку з утворенням провінції Паннонія, Рим переселив сюди “50 000 гетів”, а до провінції Мезія “100 000 задунайських мешканців”. Це свідчить як про малозаселеність цих новоутворених тоді провінцій, так і про значну чисельність тодішнього населення Східнокарпатського регіону.

У середині VII ст. н. е. закінчилось велике і довге (від середини III ст. н. е.) глобальне похолодання і почалося різке потепління (максимум у 720 р. н. е.), яке тривало майже до середини VIII ст. н. е. Це був період і кінця Великого переселення народів, і початку їхнього стабільного розвитку – як економічного, так і політичного, що привів до відносного збільшення романського (волохів) населення Східнокарпатського регіону, яке почало набувати рис нової етнічної спільноти. Причиною цього стала міграція окремих груп карпато-дунайських слов'ян на Балкани, а інших повернення на свої первинні північні землі (Подністров'я, Поділля, Волинь, Подніпров'я). Останнє почало сприйматись як переселення з “Дунайської прабатьківщини” (Дунайська концепція Нестора Літописця), яка насправді була лише довготривалою “Карпато-Дунайською зупинкою” в часи Великого переселення слов'ян на Балкани, що привело і до значної концентрації їх у Східнокарпатському регіоні. Історики відзначають, що слов'янське населення тоді тут було більш численним, ніж місцеве, яке почало повертатись на свої землі після римської колонізації та екологічної кризи. Очевидно, саме до періоду “Карпатської зупинки” відноситься і повідомлення Аль Масуді (X ст.) про святилище (“храм”) на Чорній горі (“Північна гора” і тепер гора Піп-Іван у системі Чорногірського хребта), яке, за його словами, було одним з трьох найбільших у слов'янському світі^{*48}. Таким чином, Східнокарпатський регіон у часи тимчасового, але відносно довгого періоду перебування тут слов'ян став їхньою “другою прабатьківщиною”. Візантійські історики VI ст. (Прокопій, Менандр, Маврикій) відзначали, що слов'яни, які проживали на території лівобережного Подунав'я, вже називали ці землі своєю “батьківщиною” і “землею батьків”.

Після міграції слов'ян на Балкани і їхнього часткового повернення на “прабатьківські землі”, місцеві археологічні культури в Східнокарпатському регіоні надалі вже розвивалися з меншим слов'янським компонентом. На кінець VII ст. н. е. та з початку VIII ст. н. е. на Східному Прикарпатті вони еволюціонували в культуру Хлінча I, а на Південному Прикарпатті – у культуру Дріду. Перша співвідноситься дослідниками переважно ще з давньослов'янським населенням, а друга – з романським (волохами)⁴⁹. Все ж, очевидно, слов'янське населення Східнокарпатського регіону було ще довго досить значним, що наклало відбиток на всю матеріальну і духовну культуру літописних волохів. Крім того, в кінці VIII ст. н. е. відзначено ще одну хвилю нового слов'янського переселення в цей регіон у результаті кліматичних змін.

Від середини VIII ст. н. е. знову почалось різке і довге похолодання, яке тривало переважно до середини X ст. н. е. (максимум у 820 р. н. е. і 890 р. н. е.). У другій половині X ст. н. е. воно змінилось на недовге і різке потепління, яке тривало до початку XI ст. н. е. (максимум у 980 р. н. е.). З початку XI ст. н. е. знову почалося різке і довге похолодання, яке тривало до середини XII ст. (максимум у 1120 р. н. е.). Воно археологічно добре фіксується відповідними змінами в матеріальній культурі тогочасного населення.

* Слов'янське святилище на Чорній горі, про яке в X ст. згадує Аль Масуді, очевидно стало найбільшою святиною для слов'ян Східнокарпатського регіону вже в IX–X ст., коли ці терени були підконтрольні Першому Болгарському царству.

⁴⁸ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 290–294; Хорациу Кориолан, “Северодунайские земли провинции Дакия в период зарождения румынского языка”, 110–111.

⁴⁹ Ibid.

Наприкінці VIII ст. (790 р. н. е.), ослаблений невдачами в боротьбі з Візантійською імперією Аварський каганат було ліквідовано в результаті війни з Франкською імперією Карла Великого (768–814 рр.). До того ж, почалося велике похолодання, яке особливо вразило скотарську економіку аварського суспільства. Франки, перемігши аварів, почали займати їхні землі, зокрема в Західнокарпатському регіоні. Скориставшись загибеллю Аварського каганату, на терени Східнокарпатського регіону стала поширюватися Болгарська держава Крума (803–814 рр. н. е.)⁵⁰. При цьому, зокрема, переселяли сюди болгарських слов'ян і особливо в Трансильванію. Згодом, у результаті політичної кризи у Франкській державі після смерті Карла Великого, у Західнокарпатському регіоні була утворена Великоморавська держава (830–906 рр.). Тиса стала кордоном між Великою Моравією і Першим Болгарським царством. Крім того, Моравія почала контролювати Повісляння і Верхнє Подністров'я, в той час як Болгарія – Північне і Східне Прикарпаття та Середнє і Нижнє Подністров'я. У Східнокарпатському регіоні з Першим Болгарським царством пов'язана Балкано-Дунайська археологічна культура (IX–XI ст.)⁵¹. Місцевому, східному романському населенню (історичним волохам) належала культура Дріду (Буков)⁵².

У VIII ст., на початку відносно холодного періоду, який тривав до середини X ст., на східнослов'янських землях, від Дніпра до Карпат, праязська та пенківська культури змінилися на культуру (культури) Лука Райковецька, яка є археологічним відповідником східнослов'янських племінних князів⁵³. Серед них: літописних полян, древлян, дреговичів, сіверян, бужан, дулібів, волинян, тиверців, уличів і хорватів. Останнім належали землі Північного Прикарпаття і Середнього та Верхнього Подністров'я. У IX ст. хорватські племена Прикарпаття опинились у зоні політичного впливу Першого Болгарського царства. На початку X ст. почався політичний вплив на хорватів і Київську державу, яка в цей період підкорила і тиверців Нижнього Подністров'я⁵⁴. Зокрема у 907 р. Олег у поході на Візантію мав “пособниками” дулібів, хорватів і тиверців. У 920, 943–944 рр., коли почалося потепління, на Візантію організував кілька походів Ігор, а дорогою “пустошив болгарську землю”, яка переживала велику політичну кризу після смерті Сімеона (927 р.). У 968, 969–970 рр. Святослав здійснив два походи на Болгарію. Взявши “80 міст на Дунаю”, він зробив Переяславець своєю дунайською столицею. У 971 р. він покинув північні болгарські землі, які стали візантійською провінцією. Територія хорватів на той час була під управлінням київоруських намісників⁵⁵. На початку X ст. прикарпатські землі хорватів опинилися також у зоні

⁵⁰ *История на България*. Т. 2. Първа Българска държава. (София, 1981), 130–138; 147–150; 152–153; Хорациу Кориолан, “Северодунайские земли провинции Дакия в период зарождения румынского языка”, 111–119.

⁵¹ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, 310–324; Хорациу Кориолан, “Северодунайские земли провинции Дакия в период зарождения румынского языка”, 104–105.

⁵² *Ibid*, 307–310; 110–111.

⁵³ О. П. Приходнюк, “Східні Карпати у VIII–IX ст.”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*, (Львів, 1999), 309–340.

⁵⁴ О. П. Моця, “Карпати в VIII–XIV ст.”, *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*. (Львів, 1999), 341–360.

⁵⁵ Богдан Томенчук, “Археологія долітописного Галича як культового і релігійного центру “Великої Білої нехрещеної Хорватії”, *Галич*, по. 3, (2018), 10–16.

політичних впливів Угорщини. Але її тут зупинила Києворуська держава*⁵⁶. Угорські племена появилися в Карпатському регіоні в кінці холодного IX ст.⁵⁷. Покинувши 896 р. Нижнє Подністров'я під натиском болгар і печенігів, вони зайняли Паннонську степову зону, пройшовши через Бойківські перевали, зокрема через Верецький перевал, який, на відміну від північноприкарпатських, не був підконтрольний тоді ще сильній Болгарії, а контролювався Моравією. Під натиском войовничих угорських племен скоро впала Великоморавська держава (906 р.), а її землі в Західнокарпатському регіоні відійшли до угорської племінної конфедерації. Після в цілому невдалих походів угорців до Західної Європи, яка почала відходити від десятиліть різкого похолодання, вони почали наступ у Східнокарпатський регіон (після 955 р.). На цей час Болгарія, яка перебувала в стані зтяжної політичної кризи, поступово втрачала контроль над цими задунайськими північними землями (літописна “Болгарія за Дунаєм”). Зокрема в середині X ст. територія Східного Прикарпаття була захоплена печенігами (наприкінці XI ст. половцями).

На середину X ст. в Східнокарпатському регіоні існувало вже декілька племінних князівств (воєводатів), підконтрольних Болгарії⁵⁸. Найбільшими з них були князівство Менуморта в Трансильванії, воєводат Глада на Південному Прикарпатті та князівство Джелу на Східному Прикарпатті. Вони і стали для Угорщини метою підкорення. Перша завоювала Трансильванію, яка ще довго була автономією в складі Угорської конфедерації. Інші стали частиною Угорського королівства лише в 1103 р. У середині XII ст. в східні райони Східнокарпатського регіону (на пограничні землі) було переселено велику угорську групу сікеїв, а на південні окраїни (“Семиграддя”) – німецьких колоністів (“саксів”)⁵⁹.

На території Північного Прикарпаття та у Верхньому й Середньому Подністров'ї, у результаті політичної кризи в Києворуській державі, у другій половині X ст. було утворене Великохорватське князівство⁶⁰. У 992–993 рр. після “русько-хорватської війни” за Володимира (980–1015) його було ліквідовано та включено до складу Волинської доменіальної області. Наприкінці XI ст., у часи феодалної роздробленості в Київській Русі, на території старохорватських земель було утворено три князівства: Перемишльське, Теревовлянське і Звенигородське. На початку XII ст. на теренах Галицько-Буковинського Прикарпаття сформувалося і Галицьке князівство. У середині XII ст. всі чотири князівства об'єднано в одне Галицьке князівство. Його столицею став Галич на Дністрі, який був колись ще політико-релігійною столицею Великохорватського князівства. У цей період нового короткочасного потепління Галицьке князівство досягло свого найбільшого політичного, економічного й культурного піднесення. Саме тоді до його складу належали і землі Східного Прикарпаття, вздовж Серету до Дунаю. На початку XIII ст. Галич став столицею вже Галицько-Волинської держави, яка в середині XIII ст. зазнала нашествия монголів⁶¹.

* Угорська інтервенція в Західнокарпатському та Східнокарпатському регіонах привела знову до значного переселенського руху місцевого населення, зокрема слов'ян.

⁵⁶ Богдан Томенчук, *Галич і Мала Галицька земля XII–XIII ст.*, 216.

⁵⁷ Тудор Селеджан, “Румынское общество раннего средневековья (IX–XIV вв.)”, *История Румынии*. (Москва, 2005), 128–130.

⁵⁸ Ibid, 123–127.

⁵⁹ Ibid, 145–146.

⁶⁰ Богдан Томенчук, *Галич і Мала Галицька земля XII–XIII ст.*, 216–223.

⁶¹ Ibid, 214–232.

На початку XIII ст. знову почалося різке і довге глобальне похолодання, яке з перервами тривало до середини XIV ст. (максимум у 1200 р., 1240, 1320, 1360 рр.). Наприкінці XIV ст. воно змінилось на невелике потепління. На початку XV ст. знову почалося різке, тепер дуже довге похолодання, яке тривало до початку XVIII ст. Невелике потепління було лише в середині XVI ст.

У середині XIII ст. в Східнокарпатський регіон прийшли монголи – остання велика хвиля східних кочівницьких племен⁶². Усе ж, на відміну від попередніх, це не була міграція і переселення, а військовий похід великої різноетнічної армії з метою завоювання Угорщини, а пізніше підкорення Європи.

У 1236 р. монголи захопили Куманський (половецький) степ. Після поразки від монголів 40 000 половців Котяна мігрували до Угорщини, перейшовши через галицькі транскарпатські перевали. У грудні 1240 р. монголи зайняли Київ і війною пройшли через волинські й галицькі землі. На початку 1241 р. вони вторглися до Угорщини. Потиська степова ресурсна зона мала забезпечити їхню підготовку до подальшого походу в Західну Європу, яка тоді переживала важкі роки різкого похолодання.

Завоювання Угорщини, якій було підпорядковано вже тоді значну територію Східнокарпатського регіону, відбувалося трьома колонами. Праве (західне) крило Байдара після взяття Кракова (березень 1241 р.) рушило через перевали Західнокарпатського регіону (перевал Яблонка), пройшовши Сілезію, Богемію і Моравію. Центральне крило Батія, після взяття Галича, рушило через ближні галицькі карпатські перевали (Верецький*, Вишківський, Татарівський), які виходили у Верхнє Потисся та в Паннонську низовину (березень 1241 р.). Ліве (східне) крило Кадана рушило через галицько-буковинські перевали, але з виходом у центральні райони Трансильванії. Вийшовши до Родни, де були копальні срібла й значне населення, зокрема німецькі рудокопи, вони розділилися на три загони. Один пройшов уздовж східної і південної дуги Східнокарпатського регіону. Другий мав завдання пройти через цілу середню Трансильванію. Третій загін пройшов через Північну Трансильванію, зруйнувавши та знищивши десятки міст і сіл та набравши в полон сотні мешканців краю, у тому числі 600 німецьких рудокопів з Родни. Всі три загони вийшли в Потиську низовину, де з'єдналися з армією Батія. 11 квітня 1241 р. армія Бату і Субедея розбила угорців біля впадіння ріки Шайо (Солони) в Тису, в північній крайній частині Потиської низовини.

Ціле холодне літо монголи перебували в Угорщині, розорюючи країну та готуючись у дальший похід на Європу. Взимку один корпус монголів перейшов Дунай і вторгся в Хорватію та Далмацію, вийшовши до Адріатичного моря (квітень 1242 р.). Другий корпус рушив на Відень. Основні сили Батія і надалі залишались в Угорщині. Навесні 1242 р. звістка про смерть Угедея (грудень 1241 р.) та різко несприятливі погодні умови в цей холодний період (позначилося на ресурсній зоні Покутської низовини) змусили монголів повернутися в зону своїх степів. Зокрема військовий загін, який перезимував у Далмації, ішов через Сербію і Болгарію. Основні сили армії Батія, очевидно, рухалися через Східнокарпатський регіон – тим шляхом, який вони вже проходили 1241 р. Він був найбільш зручним і найкоротшим з виходом у Пруто-Дністровський

⁶² Тудор Селеджан, “Румынское общество раннего средневековья”, 154–156.

* Основні загони армії Батія пройшли через Верецький перевал (як колись угри), обійшовши Подільське плато з заходу. Тут була ресурсна степова зона, яка забезпечила багатотисячну кінноту й обоз.

степовий коридор, через землі Галицько-Волинської держави. Починаючи з 1241 р. вони перебували вже у васальній залежності від Золотої Орди. Юридично вона була оформлена в 1246 р. в Сараї між Данилом Романовичем і Батиєм. Усе ж, очевидно, це була лише номінальна залежність (данина та участь у спільних походах), яка давала можливість галицько-волинським князям проводити досить незалежну й активну зовнішню політику проти агресивних зазіхань своїх сусідів (Угорщини, Польщі й Литви). Так, галицько-волинські полки ходили спільно з монголами на Литву (1259–1260 рр.), на Польщу (1286–1288 рр.) і на Угорщину (1285 р.). У зв'язку з тим, що галицько-волинські князі перебували на той час на волинських землях (Холм, Володимир), монголи також не раз вимагали “віддати” їм Галич (прикарпатську “півотчину”), адже вони вже володіли тоді галицьким Пониззям і болохівськими містами. Романовичі, все ж, зуміли зберегти єдність галицько-волинських земель, незважаючи на інколи досить складні відносини з монголами, кочів'я яких підходили аж до східних країв Галицької землі в Пруто-Дністровському й Пруто-Серетському межиріччях.

Зокрема, одна з монгольських орд – улус темника Ногая займала Нижньодунайську низовину. Їх кочів'я появилися на Східному й Південному Прикарпатті, де ще донедавна кочували половці. У 1285–1286 рр. відбувся похід Ногая на Угорщину. Він ішов через Північне Прикарпаття з галицькими “союзниками” військами. Повернувшись до Галича із цього невдалого походу, вони здійснили ще один похід, тепер на Польщу (1286–1288 рр.).

Улус Ногая невдовзі перетворився на “Ногайську імперію”, у васальній залежності від якої були землі Галицького Пониззя (Поділля), Південного Прикарпаття та північні Балкани. Зокрема, васалітет від Ногая визнали Болгарія і Сербія (1293 р.).

Наприкінці досить холодних XIII–XIV ст. у Східнокарпатському регіоні появилися два нові державні утворення. На Південному Прикарпатті Валахське князівство, а на Східному Прикарпатті – Молдавське⁶³. Вони сформувалися в боротьбі проти Угорщини, яка продовжувала володіти Трансильванією, та проти монголів. Матеріальна культура обох князівств мала в основі як волоські, так і слов'янські елементи із сильними ще візантійськими впливами. Це був час (похолодання і початок потепління) також інтенсивного заселення цих земель – як із угорської Трансильванії, так і з Північних Балкан. Усе ж, при цьому помітні значні монгольські впливи, особливо на підвладних їм територіях Східнокарпатського регіону, що позначилось на окремих елементах одягу, звичаїв і мови місцевого населення. Подібна “монголоїзація” засвідчена і в самій Угорщині, особливо в часи правління Ласло IV (1272–1290 рр.). Валахія (Цара Роминяска) довгий час зберігала свою незалежність, на відміну від Молдавії, яка до середини XIV ст. залишалась під владою Золотої Орди. Потім Молдавія на короткий час попала під владу Угорського королівства. У 1359 р., в результаті повстання, Молдавія здобула незалежність від Угорщини, яку не вдалося надовго зберегти. У другій половині XIV ст. Молдавія визнала вже васалітет від Польського королівства.

⁶³ Виктор Спинеи, “Господство Золотой Орды в Валахии и Молдавии”, *Золотоордынское обозрение*. Т. 4. (2016), 734–766.

* Особливо холодними для Європи стали XV і XVI ст., які інколи називають “епохою запустіння” – обезлюднення великих територій, зокрема, очевидно, і Східнокарпатського регіону в гірських місцевостях.

У першій половині XIV ст. почався занепад Золотої Орди, пов'язаний з її внутрішньою роздробленістю. На галицько-волинських землях також тривало постійне князівсько-боярське протистояння. Все це разом привело до того, що зміцнілі Польща, Угорщина й Литва почали їх захоплення. У середині XIV ст. (1349–1356 рр.) Галицько-Волинську державу розділили між собою Литовська і Польська держави. Галицька земля перетворилася на “Руське королівство” під управлінням окремого намісника польського короля. У 1378 р. галицькі землі стали короточасно угорською провінцією під управлінням угорських воєвод за Людовіка Анжу – короля Польщі й Угорщини. У 1387 р., за польської королеви Ядвіги, Галичина була знову підпорядкована Польщі (з 1385 р. Польсько-Литовській державі). На той час Буковина, яка до цього часу традиційно входила до галицьких земель, була включена до складу Молдавського князівства. У 1772 р. Галичина стала частиною Австрійської держави.

На кінець XIV ст., у часи нового різкого великого похолодання, монголи покинули галицькі й молдавські землі*. У той час на Дунаї появилися нові вороги – турки-османи, які завоювали майже цілий Балканський півострів. У XV ст. почалася цілеспрямована експансія Османської імперії проти Валахії і Молдавії⁶⁴. Перша визнала васалітет від неї 1417 р., друга – 1485 р. Трансильванія стала залежною від Османської імперії лише в 1660 р. У 1687 р. вона перейшла під протекторат Австрії, а 1690 р. стала частиною Австрійської імперії. У 1865 р. Трансильванія, як частина Угорщини, увійшла до складу вже Австрійської імперії. Валахія і Молдавія перебували під владою Османської імперії ще до кінця XIX ст. У 1881 р. на їхніх землях було утворене Румунське королівство.

Таким чином, аналіз етнокультурної та етнополітичної ситуації в Східнокарпатському регіоні протягом неоліту – пізнього середньовіччя, у контексті з глобальними природно-кліматичними особливостями цих епох, дав можливість в окремих випадках наблизитися до розуміння складних причин міграційних (переселенських) та етнокультурних і етнополітичних процесів, які відбувалися в різних областях окресленого регіону. В їхній основі, крім, безперечно, соціально-економічних і політичних факторів, часто простежуються і причини, викликані саме глобальними природно-кліматичними змінами, які відбувалися в Європі. На жаль, ще недостатньо сформована джерельна база цих кліматичних змін, зокрема в Східнокарпатському регіоні конкретно, дозволяє лише в загальних рисах зробити попередні висновки щодо їхнього взаємозв'язку з історичними процесами.

Так, у цілому теплий клімат неолітичної доби (VI–IV тис. до н. е.) в Східнокарпатському регіоні дав можливість його інтенсивного заселення різними ранньоплеменними об'єднаннями, які належали до двох великих європейських ареалів: Східносередземноморського і Центральноевропейського. Результатом цього стало формування численних неолітичних культур, на противагу невеликим напівкочівницьким групам попереднього мезолітичного населення.

Початок епохи енеоліту співпав з періодом надзвичайно сильного похолодання (друга половина IV – поч. III тис. до н. е.), яке привело до різкого зменшення населення в гірських районах Східнокарпатського регіону та до його переселення, зокрема

⁶⁴ Иоан-Аурел Поп, “От “христианской республики” к “восстановлению Дакии” (XIV–XVI вв.)”, *История Румынии*, (Москва, 2005), 192–193.

в прикарпатські області. На розвиток культур місцевого населення в цей час засвідчено впливи південних культур Середнього Подунав'я та Балкан – як безпосередні (переселення), так і опосередковані. У середині – другій половині III тис. до н. е. почалося різке потепління, яке сприяло розвитку цілої низки нових, уже землеробських культур, серед них кукутені-трипілля, яка швидко поширилася далеко на північ, до Дніпра і Прип'яті. У цей час засвідчено міграції і нового населення західноєвропейського походження та появу кочівницьких племен з Північного Причорномор'я.

Епоха бронзи характеризується надзвичайно нестабільними природно-кліматичними умовами, які в цілому, все ж, були більше теплими, ніж холодними. Різке недовге й невелике похолодання було в кінці III тис. до н. е. та в другій половині II тис. до н. е., різке довге потепління – у першій половині II тис. та невелике на рубежі II–I тис. до н. е. Всі ці часті кліматичні зміни вплинули і на появу безперервних міграційних рухів у Східнокарпатському регіоні – як середземноморських і середньодунайських племен, так і з півночі. Крім них, у період похолодання знову появились окремі групи населення з Північного Причорномор'я. Саме в цей час, очевидно, проходило формування основи північнофракійської етнокультурної спільноти, яка дістала своє завершення приблизно у VIII ст. до н. е.

Гальштатська епоха раннього заліза була в цілому періодом різкого і надзвичайно довгого похолодання. На рубежі II–I тис. до н. е. невелике потепління вже не початку I тис. до н. е. змінилось на довге і надзвичайно сильне похолодання, яке тривало аж до кінця I тис. до н. е. Це був час формування місцевих північнофракійських археологічних культур, які еволюціонували на основі культур попереднього періоду, в умовах складної політичної ситуації, пов'язаної як із кіммерійською, так і скіфською загрозою.

На їхній основі скоро виникли перші місцеві протодержавні утворення (зокрема “царство Дроміхета”), які були включені спочатку в Одриську, а потім у Македонську державу. Крім того, наприкінці цього довготривалого похолодання в Східнокарпатському регіоні появились з Центральної Європи кельти, а з Північної Європи – германці-бастарни. Різке похолодання в I–II ст. н. е. змінилось на короточасне потепління, яке сприяло розквіту гето-дакійської культури й формуванню нових ранньодержавних утворень. Найбільшими серед них була держава Буребісти, а пізніше царство Децебала. У цей час Дунай став кордоном Римської імперії, яка в 106 р. н. е. завоювала Дакійську державу Децебала, перетворивши її на римську провінцію, одну з найбагатших. Через 106 років настання періоду великого і різкого похолодання в середині III ст. н. е. та германо-венедська загроза з півночі змусили Рим покинути Східнокарпатський регіон. Це похолодання тривало до середини VII ст. н. е. Саме воно, очевидно, стало й основною причиною Великого переселення народів у Європі, зокрема склавинів та антів на Подунав'я та Балкани. У середині VII ст. н. е. почалось велике (до середини VIII ст. н. е.) потепління. На цей час уже цілі Балкани були повністю підпорядковані слов'янам.

З кінця VIII ст. н. е. до середини X ст. н. е. тривав період нового різкого похолодання. Це був час надзвичайно напруженої політичної ситуації в Центрально-Східній Європі, що мало вплив і на Східнокарпатський регіон. Зокрема, перестав існувати Аварський каганат. Західнокарпатський регіон був підпорядкований Франкською імперією, а потім Великою Моравією. Східнокарпатський регіон став частиною Болгарської держави. Наприкінці IX ст. в Карпатський регіон вторглися угорські племена. На

Північному Прикарпатті й Подністров'ї, де були сильні впливи Першого Болгарського царства, тепер посилювалися політичні впливи Київоруської держави.

У другій половині X – на початку XI ст. н. е. почалося нарешті нове різке потепління. У Східнокарпатському регіоні появилася ціла низка племінних князівств (воєводатів), які невдовзі почала підкорювати Угорська держава.

Північне Прикарпаття стало основою формування тут Великохорватського князівства, яке в 992–993 рр. було включено до складу Волинської доменіальної області (князівства) Київоруської держави.

У середині XI – середині XII ст. знову настало різке похолодання. У цей час на території старої Великохорватської держави було утворено чотири князівства: Перемишльське, Тереховлянське, Звенигородське і Галицьке. У середині XII ст. вони об'єдналися в одне Галицьке князівство зі столицею в Галичі на Дністрі, який наприкінці X ст. був політико-релігійним центром Великохорватського князівства.

Ціла друга половина XII ст. була періодом значного потепління, що сприяло розвитку як Галицько-Волинського, так й інших князівств у Східнокарпатському регіоні.

З початку XIII ст. і до середини XIV ст. тривав період довгого і різкого похолодання. У середині XII ст. монголи в боротьбі з Угорською державою короткочасно володіли Східнокарпатським регіоном, зокрема найдовше Східним Прикарпаттям, де були володіння Ногайської орди. Утворена на початку XIII ст. Галицько-Волинська держава в середині XIII ст. стала залежною від Золотої Орди. У протистоянні з Угорською державою і монголами на Південному Прикарпатті утворилося Валахське князівство, а на Східному – Молдавське.

У другій половині XIV ст. було недовге потепління, яке в кінці XIV ст. змінилось на велике і надзвичайно довге (до XVII – початку XVIII ст.) похолодання*. Саме тоді монголи покинули галицькі й молдавські землі. Галичина стала короткочасно угорською провінцією, потім надовго частиною Польської держави, а 1772 р. – вже частиною Австрійської імперії.

Трансильванія, як частина Угорського королівства, 1660 р. стала короткочасно залежною від Османської імперії, а 1690 р. включена до складу Австрійської імперії, пізніше – Австро-Угорщини.

Валахія (Цара Роминяска) довго зберігала свою незалежність. Проте в 1417 р. вона визнала васалітет від Османської імперії. Молдавія до середини XIV ст. залишалася під владою Золотої Орди. У другій половині XIV ст. вона визнала васалітет від Польщі, 1485 р. – від Османської імперії. І Валахія, і Молдавія перебували під владою Османської імперії до кінця XIX ст.

Цей останній пізньосередньовічний період, який пов'язаний з більш як трьохсотрічним різким похолоданням, уже має досить численні документально засвідчені повідомлення в історичних хроніках про факти впливу природно-кліматичних змін на життя

* Це був час початку найбільшого похолодання в Європі за попередні 4500 років, який, за образним визначенням кліматологів, отримав назву "Малий Льодовиковий період". Він надовго зробив малозаселеними значні території Східнокарпатського регіону та степові зони, де знаходилися, зокрема, кочів'я монголів. Наприкінці XIV ст. монголи остаточно покинули галицькі землі, які від середини XIV ст. перебували вже в складі Польської держави. Тоді Галичина стала короткочасно і угорською.

і побут населення Європи⁶⁵. Зокрема про небувало довгі сніжні зими, довготривалі дощі й паводки чи – навпаки – засухи, які призводили до неврожаїв, голоду й епідемій, у цілому до різкого зменшення населення та до значних переселенських рухів, коли на десятки років приходили в запустіння великі області Європи й особливо гірські місцевості, до яких належать і окремі райони Східнокарпатського регіону. Як і в давні часи, у цей період тут знову простежуються міграційні рухи, зумовлені як зовнішньою (державною) колонізацією, так і переселенськими внутрішніми й зовнішніми розселеннями. Якщо в південній частині Східнокарпатського регіону вони були переважно південними, то в північній традиційно пов'язані з Подністров'ям, Поділлям і Волинню та навіть з Подніпров'ям. Історично фіксується інтенсивне заселення з цих теренів передгірських і гірських районів, що привело до збільшення тут населення. У періоди різкого похолодання історично засвідчено і зворотний процес переселення з гір та підгір'я на Подністров'я і Поділля чи навіть у східну та південну частину Східнокарпатського регіону. В часи потепління частина цього населення поверталася. Так, історичні джерела фіксують для другої половини XIV–XVI ст. багато “пустих”, “запущених” місць, а вже з XVII ст. появляються нові села й містечка, відзначається різке збільшення населення. При тому навіть у періоди різких кліматичних змін продовжували існувати окремі покутсько-буковинські поселення в передгірських районах, мешканці яких займалися продукуванням солі. Саме вони і ставали основними центрами розвитку нової поселенської інфраструктури у своїх регіонах у часи стабілізації кліматичних умов.

Важливим у цих переселенських рухах пізнього середньовіччя був і політичний фактор, адже Східнокарпатський регіон і надалі залишався великою етнополітичною контактною зоною, де проходили кордони трьох держав: Польщі, Угорщини й Молдавії.

Ця велика етнокультурна контактна зона вплинула і на надзвичайну різноманітність та своєрідність численних етнографічних груп населення регіону. Вони відображають як окремі давні, так і особливо пізньосередньовічні традиції, набуті в процесі цих переселенських і міграційних рухів, зокрема спричинених глобальними кліматичними змінами, які відбувалися в Європі.

ETHNO-CULTURAL AND ETHNO-POLITICAL PROCESSES IN THE EASTERN CARPATHIAN REGION IN THE CONDITIONS OF GLOBAL NATURAL AND CLIMATE CHANGES IN EUROPE (NEOLITH – LATE MIDDLE AGES)

BOHDAN TOMENCHUK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Ethnology and Archeology
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-8378>
e-mail: bogdan.tomenchuk@pnu.edu.ua*

⁶⁵ С. И. Барраш, *История неурожаев и погоды в Европе*. (Ленинград, 1989), 238; Е. П. Борисенко, В. М. Пасецкий, *Тысячелетняя летопись необычных явлений природы*. (Москва, 1998), 522; И. Е. Бучинский, *Климат Украины в прошлом, настоящем и будущем*. (Киев, 1963); А. В. Дулов, *Географическая среда и история России (конец XV – середина XIX вв.)*. (Москва, 1983), 255; С. І. Копчак, *Населення Українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період*. (Львів, 1974), 185; С. В. Кириков, *Человек и природа Восточной Европейской лесостепи в X – начале XIX вв.* (Москва, 1979); В. С. Мыглан, *Климат и социум Сибири в малый ледниковый период*. (Красноярск, 2010), 230; Е. Леруа Ладюрі, *Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів*. (Київ 2009), 144.

SUMMARY

The Eastern Carpathian region is not only a large natural-landscape contact zone, which is characterized by significant natural resources and minerals, but also a large ethno-cultural and ethno-political contact zone. In ancient times, peoples of different origins from Europe and Asia lived here. Including Thracians, Germans, Iranians and Turkic-speaking peoples and Slavs. The influences of many first world civilizations and states intersected on this territory. The Eastern Carpathian region is a large natural mountainous European watershed. For a long time, it played the role of a large, hard-to-reach “wall” (limes) and “gate” on the way of Asian peoples to Europe.

The article analyzes the ethno-cultural and ethno-political processes that took place on the territory of the Eastern Carpathian region (550x550 km) during the Neolithic – Late Middle Ages against the background of global climate changes in Europe. This made it possible in some cases to get closer to understanding the complex causes of migration and ethno-cultural processes. Their basis was often not only socio-economic and political reasons, but also global climate change. In particular, the periods of large multi-year sharp cooling during the Eneolithic (the end of the 4th – the beginning of the 3rd millennium BC), the Early Iron Age (the whole Ist millennium BC), the early (the 4th – the first half of the 7th centuries AD) and the late Middle Ages (the 14th – beginning of the 17th centuries AD). They led to drastic changes in natural landscapes and, accordingly, resource zones. In addition, during certain periods of climate crisis, they became unsuitable for life for a long time, which led to a significant displacement of the population. During periods of warming, they were settled again, but often by a new population. This is evidenced by periods of significant chronological discontinuity between archeological cultures, which are later more monocultural. At their core there are already several cultures, the integration of which was acquired in the area of their new resource zones as a result of interethnic contacts. Periods of sharp cooling are also associated with large migration movements in the region, in particular, of Iranians and Turkic-speaking peoples and Slavs.

In the period of the late Middle Ages, despite new global climatic changes, these ethno-cultural processes, already within the boundaries of state formations, were more stable, although ethno-political ones continued to be complex and often changed. The political factor was also important in these migratory movements of the late Middle Ages. After all, the Eastern Carpathian region continued to be a large ethno-political contact zone, where the borders of three states: Poland, Hungary and Moldova passed. This large ethno-cultural contact zone also influenced the extraordinary diversity and originality of numerous ethnographic groups of the region's population. They reflect both separate ancient and especially late medieval traditions acquired in the process of these resettlement and migration movements. In particular, they were caused by global climate changes that occurred in Europe.

In general, we can conclude that global climate changes during the entire period we studied were an important influencing factor – both on ethno-cultural and ethno-political processes, in particular on the demography of the population of the Eastern Carpathian region.

Key words: Eastern Carpathian region, global climate changes, ethno-cultural and ethno-political processes, archeological culture, resettlement, migration, Dacians, North Thracian community, Slavs, nomads.

REFERENCES

- Aurel, Rustoy. “Dorinskaya Dacia”, *History of Romania*. Moscow, 2005. (in Russian).
Bandrivskyi, M. S. “Ethnocultural Situation in the Northeastern Carpathians During the Early Iron Age”, *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 147–150. (in Ukrainian).
Baran, V. D. *Ancient Slavs*. Kyiv, 1998. (in Ukrainian).
Baran, V. D. “The Eastern Carpathian Region in the V–VII Centuries. AD”, *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 236–308. (in Ukrainian).
Barrash, S. I. *History of Harvests and Weather in Europe*. Leningrad, 1989. (in Russian).
Borysenko, E. P., Pasetky, V. M. *Thousand-year Chronicle of Unusual Natural Phenomena*. Moscow, 1998, 522. (in Russian).

- Bryan, Fagen. *The Great Warming: Climate Change and the Rise and Fall of Civilization*. Kyiv, 2013, 271. (in Ukrainian).
- Buchynskyi, I. E. *Climate of Ukraine in the Past, Present and Future*. Kyiv, 1963. (in Ukrainian).
- Dulov, A. V. *Geographical Environment and History of Russia. The End of the 15th Century – 19th Century*. Moscow, 1983, 255. (in Russian).
- Fedorov, G. B., Polevoi, L. L. *Archeology of Romania*. Moscow, 1973. (in Russian).
- Gumiliov, L. N. *Ethnosphere: the History of People and the History of Nature. Ethnogenesis and the Biosphere of the Earth*. Moscow 2012, 556. (in Russian).
- History of Bulgaria*. Vol. 2. *The First Bulgarian State*. Sofia, 1981. (in Ukrainian).
- Karlynn, L. N., Samusevich, I. N. "Global Climate. History and Culture", *Society, Sphere, Development*, no. 1 (14), (2010), 130–138. (in Ukrainian).
- Klymenko, V. V. "Climate and History in the Era of the First High Cultures (3500–500 BC)", *Vostok*, no. 4, (1998), 5–25. (in Ukrainian).
- Klymenko, V. V. *Climate: the Unread Chapter of History*. Moscow 2009, 408. (in Russian).
- Kobychev, V. P. *In Search of the Ancestors of the Slavs*. Moscow, 1973. (in Russian).
- Konoplia, V. M. "Culture of Spherical Amphorae", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 103–110. (in Ukrainian).
- Konoplia, V. M. "Lendelsko-Polgar Cultural and Historical Community", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 75–86. (in Ukrainian).
- Konoplia, V. M. "Trypil Culture", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 86–103. (in Ukrainian).
- Kopchak, S. I. *Population of Ukrainian Prykarpattia (Historical and Demographic Essay). Pre-capitalist Period*. Lviv, 1974, 185. (in Ukrainian).
- Koriolanus, Horatio. "North Danube Lands of the Province of Dacia in the Period of the Birth of the Romanian Language", *History of Romania*. Moscow, 2005. (in Russian).
- Kozak, D. "Peculiarities of the Ethnic History of the Eastern Carpathian Region in the Latin Period and in the First Centuries of Our Era", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 163–180. (in Ukrainian).
- Kozak, D. *Venedy*. Kyiv, 2008. (in Ukrainian).
- Krushelnytska, L. I. "Ethnic History of the Eastern Carpathian Region in the Bronze Age", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 124. (in Ukrainian).
- Krushelnytska, L. I. "Ethnocultural Development of the Population of the Eastern Carpathian Region in the Middle and Late Bronze Age", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999. (in Ukrainian).
- Kuchera, M. P. "Long Shafts", *Problems of the Origin and Historical Development of the Slavs*. Kyiv–Lviv, 1997, 221–228. (in Ukrainian).
- Kyrylov, S. V. *Humanity and Nature of the East European Forest-Steppe in the 10th and Early 19th Centuries*. Moscow, 1879. (in Russian).
- Leroy Laduree, E. *A Brief History of Climate: From the Middle Ages to the Present*. Kyiv, 2009, 144. (in Ukrainian).
- Motsia, O. P. "Carpathians in the 13th–14th Centuries", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 341–360. (in Ukrainian).
- Myglan, V. G. *Climate and Society of Siberia in the Little Ice Age*. Krasnoiarsk, 2010, 230. (in Russian).
- Peleshchyshyn, M. A. "Ancient Tribes of the Eastern Carpathian Region During the Neolithic Period", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 58–74. (in Ukrainian).

Peleshchyshyn, M. A. "Culture of Ware", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 103–110. (in Ukrainian).

Peleshchyshyn, M. A. "Population of the Carpathian Rin the Early Bronze Age", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 118–124. (in Ukrainian).

Pop, Ioan-Aurel. "From the "Christian republic" to the "Restoration of Dacia" (14th–16th centuries)", *History of Romania*. Moscow, 2005. (in Russian).

Prykhodniuk, O. P. "Eastern Carpathians in the 8th–9th Centuries", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 309–340. (in Ukrainian).

Selejan, Tudor. "Romanian Society of the Early Middle Ages (9th–14th Centuries)", *History of Romania*. Moscow, 2005. (in Russian).

Shafaryk, P. *Slovian Antiquities*. Prague, 1837. (in Czech).

Spiney, Victor. "The Dominion of the Golden Horde in Wallachia and Moldavia", *Golden Horde Review*, vol. 4, (2016), 734–766. (in Russian).

Tomenchuk, B. "Archeology of Prehistoric Halych as a Cult and Religious Center of "Great Unbaptized Croatia", *Halych*, no. 3, (Ivano-Frankivsk, 2018), 10–16. (in Ukrainian).

Tomenchuk, B. "Chornohora in the History of Ancient Slavs (According to Al Masudi)", *Scientific and Cultural and Educational Local History Journal "Halychyna"*, no. 8, (Ivano-Frankivsk, 2002), 5–15. (in Ukrainian).

Tomenchuk, B. P. "Croats of Halychyna-Bukovyna Prykarpattia and the Ways of their Migration to the Balkans in the 7th Century", *Abstracts of Reports of the II Scientific Seminar*. Chernivtsi, 2018, 82–86. (in Ukrainian).

Tomenchuk, B. "Halychyna-Bukovyna Prykarpattia, as a Contact Ethnocultural Zone of the Sklavins and the Antis. To the Problem of the Localization of the "Mursian Lake" of Jordan", *Abstracts of Reports of the International Scientific Conference (to the 100-year anniversary of the famous archeologist Borys Tymoshchuk)*. Chernivtsi, 2019, 105–107. (in Ukrainian).

Tomenchuk, B. *Halych and Small Halych Land 11th–13th Centuries. Historical Topography of Settlements*. Ivano-Frankivsk, 2016. (in Ukrainian).

Tomenchuk, B. "Ukraine in the Geopolitical Space of the 9th Century. (According to the Bavarian Geographer)", *Scientific and Cultural and Educational Local History Journal "Halychyna"*, no. 7, (Ivano-Frankivsk, 2001), 58–66. (in Ukrainian).

Trubachev, O. N. *Ethnogenesis and Culture of the Ancient Slavs*. Moscow, 1991. (in Russian).

Vakulenko, L. V. "Population of the Eastern Carpathians in Late Roman Times", *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Archeology. Anthropology*. Lviv, 1999, 230–258. (in Ukrainian).

Yordan, O. *On the Origin and Actions of the Ghetto. Getica (translated by E. Skrzhyńska)*. Moscow, 1960. (in Russian).

РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ – АРХАІКА, ТРАНСФОРМАЦІЇ УЯВЛЕНЬ ТА РИТУАЛІВ*

ОЛЕГ ПАВЛИШИН

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0388-3278>
e-mail: pavlyshynoleh@yahoo.com

Автор розглядає традиції святкування у XIX – першій половині XX ст. т. зв. Рахманського Великодня – празника, який належав до весняного циклу свят. Цей празник, відсутній в сусідніх слов'янських народів, українські селяни здебільшого відзначали в середу четвертого тижня після Великодня, коли припадала половина (25 днів) періоду від Воскресіння Христового до Трійці. Специфічний ритуал святкування засвідчує його дохристиянські корені. Церкві Східного обряду не вдалося ані заборонити цей поганський звичай, ані переконливо інкорпорувати його в літургійний цикл. Тому Київська Церква обмежилася включенням свята у святці під назвою Преполовеніє П'ятидесятниці. Вчені-етнологи зафіксували різні дати святкування у XIX – на початку XX ст. Рахманського Великодня в регіонах України, навіть з уваги рухомих дат Великодня і Трійці. Попри те, це свято залишалося в межах, визначених юліанським календарем цих двох великих свят. В історії та в специфічних традиціях відзначення Рахманського Великодня цікавими є не тільки архаїчні уявлення селян традиційного суспільства, але також їх пояснення українськими вченими XIX–XX ст., котрі намагалися розглядати це свято в ширшому контексті національного дискурсу.

Ключові слова: Рахманський Великдень, весняний цикл, ритуал, Трійця, традиція, вчені.

На українських землях Церква закріплювала християнство двома шляхами: рішучим поборюванням поганських звичаїв або їх засвоєнням, якщо вони виразно не суперечили Святому Писанню¹. Таким чином християнізація вплинула на звичаєву практику, виконувану селянами впродовж року, а дні християнських свят стали для сільського населення віхами його хліборобського циклу². Зокрема, давні язичницькі звичаї групувалися навколо свята Великодня, набираючи все більше християнських

* Стаття є доповненою і уточненою версією авторської публікації: Pawłyszyn Oleh, “Rachmańska Wielkanoc” – tradycja i interpretacje”, *W kręgu tradycji kulturowych środkowo-wschodniej Europy. Tom poświęcony pamięci prof. Edwarda M. Pietraszka*, redactor naukowy Mieczysław Trojan. (Wrocław, 2017), 159–174.

¹ Іларіон, митрополит [Огієнко Іван]. *Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія*. Видання друге. (Київ : АТ “Обереги”, 1994), 319–328; Богдан Микитюк, “Християнські і позахристиянські елементи в українських народних звичаях”, *Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів Наукової конференції у Рокка ді Папа (18–20.X.1963)*, спільне видання НТШ, УБНТ, УВАН, УВУ на пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого Почесного та Дійсного Члена НТШ у 75-ліття народин та 50-ліття священства, за ред. Володимира Янева. Мюнхен–Рим–Париж, 1966. 122.

² Богдан Микитюк, “Християнські і позахристиянські елементи в українських народних звичаях”, 122.

елементів³. З віками первісна природа поганських звичаїв втрачала свій сенс, натомість християнський зміст закріплював їх ритуали в церковній практиці. Проте така адаптація не завжди була досконалою, що можна прослідкувати на прикладі відзначення українськими селянами т. зв. Рахманського Великодня⁴. Інша назва, зафіксована на початку XX ст. на українських землях Вороніжчини – “Рухманський Великдень”⁵. Забутий сьогодні Рахманський Великдень – взірець християнсько-язичницького синкретизму, яскраво ілюструє архаїчні уявлення селян домодерного суспільства.

Цей празник, відсутній в сусідніх слов'янських народів, русини-українці здебільшого відзначали в середу четвертого тижня після Великодня, коли припадала половина (25 днів) періоду від Воскресіння Христового до Трійці⁶. У церковних святцях цей день фігурує як “Преполовлення (Переполювання) Пятидесятниці”, “Преполовлення Праздника” або “Права середя”.

Спробуємо систематизувати й проаналізувати описи та пояснення ритуалів святкування Рахманського Великодня, які опублікували вчені-етнографи в XIX–XX ст. на підставі переказів чи польових досліджень у різних регіонах України.

Особливо шанобливий характер мало святкування цього празника на Буковині, Гуцульщині та Покутті. Найдетальніше ритуал Рахманського Великодня в гуцулів описав етнограф і письменник Софрон Вітвицький, який майже тридцять років мешкав серед гуцулів у селі Жаб'є (нині смт Верховина): “Rachmanski Welykdeń obchodzą tez Huculi z uszanowaniem. Wypada to w środe, równie między Wielkanocą a Zielonymi Świętami, w księgach cerkiewnych znane jako *Prepołowlenyje Prazdnyka*. Ten dzień cały poszczą Huculi tak, że aż na wieczór raz jedzą (razowaty), to na intencyję, by Pan Bóg ich było chronił od ukąszenia gadów, lub innej napaśnej śmierci.

Przy zachodzie słońca, gdy się już pojawi na nieboskłoniu gwiazda wieczorna, schodzi się cała familia Hucula do chaty, tam daje gospodyni domu ojcu jedno tylko jajko gotowane, kładnie małą Paskę na stole, zatrzymaną jeszcze z dnia Zmartwychwstania samego, gdyż Huculi bogatsi zwykle święcą trzy Paski, jedną zjadają na Wielkanoc, drugą w Przewodnią Niedzielę, a trzecią, zatrzymują na ów Rachmański Welyk-deń. Najbiedniejsi choc krychtę, z Paski świeconej do tego czasu przechowują.

Trzymając podane jajo w ręku, staje ojciec w śród chaty i mówi: “*chodit dity, budem sia wsi sym jajcem dilyty nini*”, na odpowiada kto z domowników, *ta jakze my wsi tutka odnym jajcem zmozem sia dilyty?* Wtedy ojciec uroczyscie rzecze: “*oj koly mohly sia na sej Welyk-den dwanajciat Rachmanyniw odnym jajcem podilyty, to biziwno (pewnie) i dlia nas odnoho stane*. To powiedziawszy obiera łupkę z jaja poważnie, kładzie ją na stole, a jajo dzieli na tyle części ile jest dusz w chacie, o jedną część więcej, obdziela wszystkich, a pozostałą część daje najmniejszemu dziecku. I my obchodząc Wielkanoc zwyczajem od wiekopomnych przodków naszych przyjętym patryarchalnym, dzielimy też święcone jajo na

³ Ibid, 120.

⁴ Олекса Воропай, *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*. Т. II. (Мюнхен : Українське видавництво, 1966), [Репринт :]. (Київ : МВП “Оберіг”, 1991), 48–60.

⁵ М. Дікарев, “Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині”, *Материяли до Українсько-руської етнології*. Видане Етнографічної комісії, за ред. Хв. Вовка. Львів, 1905. Т. VI. 122.

⁶ Грабовичь. “Рахманскій великдень”, *Вѣстникъ для Русиновъ Австрійской Державы*. Ч. 73. (Вѣдень, 1851, 23 Юнія – 5 Юлія), 292.

drobne części, pewnie że nie z nędzy, kto wie czyli niema to styczności jakowej historycznej dawnej, dziś tego śladu zatarte.

Po obchodzeniu dietwy owem jednym jajem, zbiera gospodarz domu posostalą łupkę i razem z dziećmi idzie nad brzeg rzeki, tam rzuca ją na wodę, mówiąc “*Jajce ne zajde do Rachmanyna, ale szkaralupa zajde, taj zajde biziwno*”, potem wracają do chaty, pożywają zatrzymaną Paskę, inne postne potrawy”. Kto był ten Rachmanyn niewiadomo, ale jak w rozdziale VIII. wzmiarkowałem, oznacza to u Huculów ideał wspólności i zgodliwego pożycia”⁷.

Олекса Воропай у своїй книзі процитував свідчення про Рахманський Великдень респондентів з різних регіонів України. Зокрема, Івана Глушка з Полтавщини: “Як їдять крашанки на Великдень, то лушпиння збирають і несуть до річки та кидають його на воду. Вода понесе те лушпиння десь далеко аж за моря до рахманів; припливе воно до них на десяту п’ятницю тоді й буде Рахманський великдень”⁸. Марія Т-ко з Київщини свідчила: “... Шкарлупи з яєць, викинені на Великдень на воду, допливають до якихось людей, що живуть за далекими морями й називаються рахманами; вони не знають, коли має бути Великдень і чекають крашанок з України...”⁹.

О. Воропай стверджував, що на Херсонщині існувало повір’я, що в ніч на Рахманський Великдень мерці сходяться до церкви на всеношну; співають, моляться, а потім розговляються тими дарами, що були принесені ними в день Проводів, а тому тут Рахманський Великдень називають Навським Великоднем¹⁰. На тотожності цих обох свят наполягав Іван Огієнко: “Р а х м а н с ь к и й Великдень це теж Наський (мертвецький) Великдень, але часто його відділюють і святкують у середу четвертого тижня по Великодні на т. зв. Переполовене”¹¹.

Версію, що “навський” (мавський), мертвецький чи русальний великдень, крім Зеленого четверга, подекуди відзначали також у перший понеділок Великого посту чи на “праву середу” (Преполовене), оприлюднив Михайло Грушевський. Він при тім зауважив: “Мабуть тут єсть пам’ять про кілька свят покійників і предків”¹².

Вірування щодо потойбічної природи “рахманів” записав Іван Франко в с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту: “На Рахманський Великдень коли приложити вухо до землі і прислухати ся добре, то можна почути голос дзвонів; то Рахмани святкують”¹³.

Хоча в день Преполовене у церкві спеціально не відправляли Служби Божої, селяни утримувались від усякої роботи¹⁴. Польський археолог Адам Гонорі Кіркор,

⁷ [Witwicki X. Sofron], *O Huculach Rys historyczny*, napisał X. Sofron Witwicki. Wydanie wznowione. Na korzyść zakładu głuchoniemych we Lwowie. (We Lwowie u Karola Wilda, 1873), 105–106. Подаємо цитату С. Витвицького в оригінальному вигляді зумисне. Більшість авторів цитують цей фрагмент в українському перекладі, не вказуючи, що його частина звучить українською в транслітерації. – О. П.

⁸ Олекса Воропай, *Звичай нашого народу. Етнографічний нарис*, 48.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid, 49.

¹¹ Іларіон, митрополит [Огієнко Іван], *Дохристиянські вірування українського народу*, 290.

¹² Михайло Грушевський, *Історія України-Руси*. В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Т. I: (Київ : Наукова думка, 1991), 338.

¹³ Галицько-Руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Том III, 13.

¹⁴ Ігор Чеховський, *Демоніологічні вірування і народний календар українців карпатського регіону*. (Чернівці : Зелена Буковина, 2001), 239.

досліджуючи місцевості Покуття, зіткнувся в Рахманський Великдень зі складністю залучити місцевих селян до роботи: “Робітника цього дня за жодні гроші неможливо найняти, тому що лякаються якогось Рахмана”¹⁵. Так само не працювали в цей день і гуцули (горяни). Петро Шекерик-Доників стверджував: “Рахманцький Великдень, бувало, дуже твердо усі горене держали. Тої днини ніхто нічо ни робив, бо казали, що якби тої днини “шо робив у земни, то витак земня сім років би нічо ни родила – банувала би”¹⁶.

Вояк Української Галицької армії Петро Голинський зафіксував у своїх спогадах за 1920 р. під час перебування на хуторі Требушівка біля Одеси: “У цей день був якийсь “Рахманський Великдень” – свято, то й роботи не було ніякої”¹⁷.

Селяни вважали, що працювати на Рахманський Великдень – гріх, Бог карає того, хто цього не дотримується¹⁸. Зі слів Галини М. із села Боришпольці біля Кам’янця-Подільського записана легенда про таку “Божу кару”: “Колись-то давно, на Рахманський Великдень, сестра з братом поїхали в поле орати, їх за це Бог покарав: вони разом з волами та плугом увійшли в землю і над ними виросла висока могила. “Тепер, якщо на Рахманський великдень піти в поле, і лягти на могилі вухом до землі, то можна почути, як сестра з братом воли поганяють: “Гей!...гей!...””¹⁹. Подібною до цієї оповіді є легенда, записана Грабовичем: “Повѣдають далее, що на Рахманській великдень гдєсь тамъ на земли нашли перед вѣками, плугъ съ волами и плугаторами вѣ землю запался, що праотцем нашим повод подати имѣло, ежегодно в среду преполовенія Рахманській великдень урочисто праздновати”²⁰.

На Східній Волині цей празник називали Переполовинна середа, коли забороняли будь-що сіяти чи садити в полі, інакше врожаю буде менше, ніж наполовину. Натомість вважалося, що цей день є сприятливим для збору рослин, які використовуються в народній медицині²¹. Українські селяни Вороніжчини до роботи в “Рухманський Великдень” ставилися по-різному: “Р у х м а н а . Як хто празнує так, хоч і не звонять у церкві, а як хто – робе”²². Тут розпочинали весняну сівбу наступного дня після цього свята: “На другий день після Рухмана їздять сіять. Кажуть, що не посій на Рухмана, так усе зойде”²³. Серед приповідок, зібраних І. Франком, знаходимо й таку: “На Рахманський Великдень годить ся сіяти васильок, то буде пахучий”²⁴.

¹⁵ Адам Гонорі Кіркор, *Покуття з археологічного погляду (1874 р.). Дослідження*. (Коломия : Вік, 2009), 36.

¹⁶ Петро Шекерик-Доників. *Рік у віруваннях гуцулів*. (Верховина : Редакція журналу (видавництво) “Гуцульщина”, 2009), 48.

¹⁷ Петро Голинський, “Останні дні УГА (Уривки зі споминів)”, *Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1931 рік*. (Львів : Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1930), 160.

¹⁸ Олекса Воропай. *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*, 49.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Грабович, *Рахманській великдень*, 292.

²¹ Юрій Пуківський, “Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-географічної Волині: загально-етнічні риси і локальна специфіка”, (Автореферат канд. іст. наук. Львів, 2014), 12–13.

²² М. Дікарев, “Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині”, 122.

²³ Ibid.

²⁴ Галицько-Руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Т. III, 13.

У деяких місцевостях, де Рахманський Великдень був фіксований як Преполовлення, відбувався ярмарок. Зокрема в Горожанці та Завалові²⁵. А. Г. Кіркор звернув увагу на інформацію в календарі про місцевість Фельштин на Поділлі: “2-й ярмарок на Рахманський Великдень 13 травня”²⁶.

Хто ж такі рахмани в уявленнях українських селян? 1845 року Генрік Фельштинський спостерігав, як у Войнилові після великодніх свят селянка закопувала на городі шкаралупу від великодніх писанок. Він спитав її: “А на шо тое закопуєте?” – “Для Рахманів”, – відповіла вона. Однак пояснити, хто такі рахмани, жінка не могла²⁷. Грабович дізнався від селян “о людехъ под землею, то есть на оборотной странѣ кулъ земской обитающихъ Рахманами зваемыхъ,.... и по дальшомъ мнѣнію цѣлый годъ поста, на великдень только шо 24 особъ одним яйцем скоромитись имеютъ”²⁸.

Священник Михайло Зубрицький записав у с. Мшанець Старосамбірського повіту: “Р а х м а н с ь к и й В е л и к д е н ь (Преполовлення). Рахмани живут під землев. Через цілий рік постять, а на Великдень тече їм молочна ріка. Хто не має корови і молока, бесідує: “Пошу як Рахман””²⁹.

Те, що рахмани – це люди з потойбіччя, зафіксував у селі Зелениця у верхів'ях Надвірнянської Бистриці Антін Онищук. Одна з версій, яку записав дослідник, звучить так: “Як дивитисі у воду, у ріку – то видитсі, що там є другий світ під водов: є й дерева, й трава, й небо, й хмари так, як на сім світі. То кажут, що на тім світі є тоти Рахмани. Кажут, якби чоловік упав у воду й потав, то би пішов на “тот світ””³⁰.

Іван Франко у своєму коментарі до прислів'я “Постимо як Рахмане” відзначив: “Рахмани – таємничий народ, що жиє десь за горами і за морями і визначається святістю свого життя. Постити як рахмани значить: не їсти нічого м'ясного або молочного”³¹. Далі, пояснюючи приповідку “То не чьоловік, а Рахманин”, Франко процитував почуту від гуцула оповідь про рахманів: “То такі люде за третизнов землев, – пояснив Гуцул, – дуже добрі. Їйк до них від нас допливе шкаралуща з яйце, а він то знайде, то зараз та шкаралуща стане повна, а вони всі тим яйцем обділет си, тай ше повне лишит си”³².

Григорій Ількович приповідку “Постимо як Рахмане” пояснював так: “Розказують, що є люде (народ) далеко десь на сход сонця за чорними морями, котрі зуться Рахмане. Онї суть у Бога щасливії – дуже твердо постять, лише раз в рок на великдень мясо їдять”³³.

²⁵ Генрикь Фельштинский, “о. Рахманский Великдень”, *Сборникъ*. [Відень], Рочникъ V, Ч. 24, (1857), 187.

²⁶ Адам Гонорі Кіркор. *Покуття з археологічного погляду (1874 р.). Дослідження*. (Коломия : Вік, 2009), 37.

²⁷ Генрикь Фельштинский, “о. Рахманский Великдень”, 185.

²⁸ Грабовичъ, *Рахманский великдень*, 292.

²⁹ Михайло Зубрицький, “Народній календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тижни і до рокових съвят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах)”, *Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали*. У 3 т., редкол. Франк Сисин (голова) та ін. Т. 1: Наукові праці. (Львів : Літопис, 2013), 150.

³⁰ Ігор Чеховський, “Пожертва для рахманів-брахманів”, *Час*. Ч. 19. (Київ, 2002, 2 травня).

³¹ *Галицько-Руські народні приповідки*. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Т. III: Рабунок – Ячмінь. (Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007), 13.

³² *Галицько-Руські народні приповідки*. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Т. III. 13; Тимошик Г. “Ісус є Христос, Божий син”: новозавітна містерія крізь призму мовних візій “Галицько-руських народних приповідок” Івана Франка”, *Міфологія і фольклор*, по. 3–4 (21), (Львів, 2016), 97–98.

³³ *Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем*: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. Ред. Н. Бічуя; Авт. післямови Р. Кирчів. (Львів, 2003), 78.

У оповіданні, записаному наприкінці XIX ст. на Волині, йдеться: “Десь дуже далеко за морем, на другому кінці світу є царство Рахманів, і живуть в ньому люди Рахмани, такі ж християни, як і ми. Вони календарів не мають і лічити часу не вміють. Тому вони не знають, коли саме припадає Великдень, а святкують його тоді, як до них припливе водою від нас шкаралуща з крашанок, що ми їх по третім дні свят пускаємо з свячених яєць за водою. А шкаралуща та від нас припливає до них якраз, коли у нас ПРЕПОЛОВЕНЬЄ буває. Тоді й вони святкують свій Великдень, а ми разом із ними”³⁴.

Раймунд Фрідріх Кайндль оприлюднив дві версії щодо рахманів, про які він дізнався від селян-гуцулів наприкінці XIX ст.: “Рахмани живуть далеко внизу, на кінці рік, і своїми чеснотами вони є взірцем для людей. Гуцули посилають їм на потоках і ріках шкаралупи свячених яєць, “бо яйце до рахманів не дійшло би, а шкаралупи дійдуть туди”. Згідно з іншою думкою, рахмани – це карлики, які живуть на морському березі і вони такі малі, що дванадцяттеро могли б молотити у хлібній печі. Але вони не знали в який час повинен би святкуватися Великдень. Тоді люди вирішили повідомляти їм про це, тому кидали шкаралупи яєць, що служили для готування страв, у потоки, щоб вони понесли карликам звістку про це. Коли шкаралупи потрапляли туди, рахмани святкували Великдень. Це, кажуть, трапляється щороку, і разом з карликами святкують і люди”³⁵.

Про те, що рахмани мешкають не так уже й далеко, дізнався В. Шухевич від горян: “Гуцули повіствують, що Рахмани – се ченці, справедливі Руснаки; вони такої віри, як і ми. Вони жиють далеко на сході в монастири (деякі гуцули додають до того – “в Сочеві”), де ведуть богомільне жите; ми за них жиємо на світі, бо вони відпокутовують наші гріхи, говіючи через цілий рік, скоромиться тільки тим, що у Великдень ділит ся їх 12 одним яйцем”. І. Чеховський робив висновок, що з такої версії випливає, що уявним місцем життя рахманів були середньовічні монастирі Південної Буковини: Путна, Молдавиця, Сучавиця, які були важливим осередком духовної культури українців і молдаван³⁶.

Г. Фельштинський у своїй статті про Рахманський Великдень подав фантастичну оповідь, яка виразно дисонує з поширеними поясненнями ймення Рахман. Ця легенда починається з історії про єврея на ім'я Зельман, який нібито узяв в оренду кілька церков у Стрийському та Самбірському повітах. Зельман відкривав церкви в Страстну неділю для відправлення циклу великодніх літургій щойно тоді, коли відповідна громада складала йому певну суму грошей. Тому, нібито, у Великодній понеділок біля церкви водили хороводи і співали пісню про Зельмана. Однак, як стверджував далі Г. Фельштинський, були громади, які не могли до Великодня вчасно зібрати кошти, тому їхні церкви відкривали пізніше – зокрема, у середу по третій після Великодня неділі. Тим слугою, хто відкривав церковні двері в Стрийському повіті, довгий час був такий собі Райхман – зять і спільник Зельмана, який мешкав у Стрию. “И тоє было поводомъ, що сіе опоздненное дополнение великонеделных обрядовъ, стали називати рахманскимъ великоднемъ”³⁷. Ця версія не витримує жодної критики – напевно її автор

³⁴ Євген Онацький. Рахмани, Його ж. *Українська мала енциклопедія*. (Буенос-Айрес, [б. д.]. Літери : На-Риз), 1562.

³⁵ Раймунд Фрідріх Кайндль. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази*. (Чернівці : Молодий буковинець, 2000), 105, 107.

³⁶ Ігор Чеховський, “По жертва для рахманів-брахманів”, *Час*. Ч. 19, (Київ, 2002, 2 травня).

³⁷ Генрикъ Фельштинскій, “о. Рахманскій Великдень”, *Сборникъ*. [Відень], Рочникъ V. Ч. 24. 186–187, (1857).

не уявляв, що Рахмана святкують майже по всій Україні. Однак згадку в цьому контексті Жельмана не можна вважати випадковою. О. Партицький сказав, що: “Многі держать Жельмана за жида, що забиравъ церкви в аренди. Но вже ся обстановка, що пісні за Жельмана співаються на Мазурахъ и в Моравіі, каже намъ чого іншого догадуватися. Чи не є Жельманъ те, що у Индійцівъ Сомъ. живитель и отецъ богів?...”³⁸.

Етимологію слова “рахман” Р. Шухевич пов’язував з турецьким словом, що означає – лагідний, “милосердний”³⁹. Таким чином, рахманин в уявленнях українців уособлював ідеал праведника. Так, про людину, яку хтось скривдив, але котра вибачала без жодних відшкодувань, говорили: “Сесе не чоловік, але якийсь Рахманин”⁴⁰.

А. Г. Кіркор стверджував: “У тому, що Рахман відіграє роль міфу, а не історичної постаті, здається, немає найменшого сумніву”⁴¹.

Деякі вчені ототожнювали рахманів з індійською кастою брахманів. Г. Ількович пояснював прислів’я про рахманів так: “Чи не є то яка темна повесть о Браманах Индійских, або ведавъ пам’ять колишньої звязи нашого народа з далеким востоком, або знать походження Словен из Индии!”⁴². Такої ж думки був Омелян Партицький⁴³. Про те, що “Рахмани – це індійська каста Брахманів”, писав й Іван Огієнко⁴⁴.

В українській літературній традиції найдавніша згадка про “брахманів” зустрічається у літописі Нестора. Літописець цитує фрагмент “Хроніки” візантійського історика Георгія Амартола (Георгія Монаха, “грішника”), завершеної 847 р., що висвітлює події всесвітньої історії від “сотворіння світу” до 842 р. Цікавий для нас фрагмент у перекладі Леоніда Махновця звучить так: “Говорить Георгій (Амартол) у літопису, що кожному народові (дано) закон. В одних є писаний, а в других – звичай, який ті, що не мають (писаного) закону, вважають отчим законом.... Такий же в законі бактріан, яких називають брахманами й островичами, – котрі за настановами прадідів і з благочестя м’яса не їдять, вина не п’ють, блуду не чинять і ніякого зла не коять через страх великий перед богом”⁴⁵.

Подібність змісту літописного фрагмента з переказами Карпатського регіону безперечна. Постає питання, яким чином відомості з середньовічного тексту збереглися в історичній пам’яті галицьких селян XIX ст.?

Якою була природа свята? А. Г. Кіркор стверджував, що головну роль у ритуалі Рахманського Великодня відігравало яйце, яке “від правіків завжди несло символічне значення. Уособлювало день і ніч, життя і смерть, теперішнє і минуле, силу, що

³⁸ О. Партицький, “Рахманський Великдень”, *Правда*. Ч. 11. (Львів, 1867. 11 Липця), 87.

³⁹ Див.: Ігор Чеховський, “Пожертва для рахманів-брахманів”, *Час*, Ч. 19. (Київ, 2002, 2 травня). Так само пояснюється значення цього слова в словниках української мови (Тимошик Г., “Ісус є Христос, Божий син”: новозавітна містерія крізь призму мовних візій “Галицько-руських народних приповідок” Івана Франка. Галина Тимошик. “Ісус є Христос, Божий син”, по. 3–4 (21). (Львів, 2016), 97.

⁴⁰ Ігор Чеховський, “Пожертва для рахманів-брахманів”.

⁴¹ Адам Гонорі Кіркор, *Покуття з археологічного погляду (1874 р.). Дослідження*. (Коломия : Вік, 2009), 41.

⁴² Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем, 78.

⁴³ “О. Партицький, Рахманський Великдень”, *Правда*. Ч. 10. (Львів, 1867. 1 Липця), 79; Ч. 11. (Львів, 11 Липця), 87–88.

⁴⁴ Іларіон, митрополит [Огієнко Іван]. *Дохристиянські вірування українського народу*, 290.

⁴⁵ *Літопис Руський*. Пер. з давньоруського Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. (Київ : Дніпро, 1989), 10.

творить і нищить одразу”⁴⁶. Л. Покровська відзначила, що яйце, яке містило в собі нове життя, представлялося давній людині як джерело світобудови й широко застосовується в землеробській обрядовості як символ родючості⁴⁷. Вчена перелічила низку магічних дій, у яких яйце використовувалося як символ врожайності і які виконували при початку сільськогосподарських робіт: орач мав з’їсти яйце при першому виїзді в поле, яйце клали під колеса плуга, шкаралупу від яєць домішували до насіння ярових і льону, закопували яйце в центрі поля⁴⁸. Жертвоприношення в первісних суспільствах осмислювалися як об’єкти, наділені магічною та виробничою силою, яка мала б допомогти виконанню побажань жертводавця. У тому плані серед найбільш поширених дарів були курячі яйця, а навіть їх шкаралупа, які приурочували до весняних свят⁴⁹.

Інше символічне значення жертви яйця чи його шкаралупи може бути пов’язане з культом померлих. Як відзначила інша дослідниця – Н. Лісова, основна мета жертвоприношення мала подвійне значення, яке було характерне раннім віруванням: отримати допомогу і в той же час оборонити себе від можливого шкідливого впливу божества чи духа. Звідси був поширений звичай їсти на могилах чи залишати там хліб, кашу, яйця – у греків, румунів чи інших слов’янських народів⁵⁰.

Характерний для святкування момент – розтягнутість у часі та невизначеність точної дати Рахманського Великодня. За Григорієм Ількевичем Рахманський Великдень “припадає на переполовлення (25 дня по наших великодніх святках), коли шкаралупа свяченого яйця від нас аж до них через море перепливе”⁵¹. Г. Фельштинський стверджував, що селяни Червоної Русі (Галичини. – О. П.) називали Рахманським Великоднем цілий четвертий тиждень після свята Воскресіння Христового. В деяких місцевостях Рахманським Великоднем величали семиденний період від середи третьої неділі до середи четвертої; інші саме третій тиждень після Воскресіння⁵².

Адам Гонорі Кіркор зауважив різницю в даті святкувань Рахманського Великодня на Покутті та Гуцульщині. У покутських селян його відзначали на 20 день після Великодня, у гуцулів – у середу перед Зеленими Святами⁵³. Інша дата святкування – на Поділлі⁵⁴. Можна припустити, що він помилявся щодо дати, але, правдоподібно, був достовірний щодо різниці в сусідніх регіонах.

У Березові, що на Гуцульщині, Рахманським Великоднем називали Зелений четвер і саме цього дня кидали на воду збережені від Великодня шкаралупи свячених яєць і писанок⁵⁵.

⁴⁶ Адам Гонорі Кіркор, *Покуття з археологічного погляду (1874 р.)*, 41.

⁴⁷ Л. В. Покровская, *Земледельческая обрядность. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев*. Академия наук СССР. Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. (Москва : Наука, 1983), 70.

⁴⁸ Л. В. Покровская, *Земледельческая обрядность*, 80.

⁴⁹ Э. А. Рикман, “Место даров и жертв в календарной обрядности”, *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев*. Академия наук СССР. Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. (Москва : Наука, 1983), 175, 181.

⁵⁰ Н. М. Лісова, “Пища в обрядах и обычаях”, *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев*, 166.

⁵¹ Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ільковичем, 78.

⁵² Генрик Фельштинський, “о. Рахманський Великдень”, 187.

⁵³ Адам Гонорі Кіркор. *Покуття з археологічного погляду*, 37.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Іван Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*. (Детройт, 1962), 96.

Ще одне трактування свята – подібне до терміна “руські свята”⁵⁶ – означало віддалений невизначений термін, бачимо в прислів’ї, записаному Гнідк.: “Сего би ждати аж до Рахманського великодня”⁵⁷. Г. Ількевич записав таку приказку: “На Юра-Ивана, на рахманській (брахманській?!) великдень”⁵⁸.

Г. Фельштинський зауважив, що на Червоній Русі вислів “На рахманський Великдень” означав те саме, що подібні приказки: “на святого Юра, – як висхне баюра”; “як рак свисне”; або польське “Na święty Fic, – gdy będą kozy strzydz”; одним словом: ніколи⁵⁹. Він стверджував, що такі вислови вживали боржники у зверненні до своїх кредиторів, щоб заявити, що вони ніколи не віддадуть борг⁶⁰.

Розбіжності чи невизначеність у часі святкування Рахманського Великодня можна розглядати як підтвердження тези С. Серова, що для селянина взагалі не існувало твердих дат. Вони з’явилися спочатку в календарях, складених поганськими жерцями, а пізніше в церковному календарі, не настільки пов’язаному з сільськогосподарською практикою. Тому певні традиційні святкування були розтягнуті в часовому просторі, подібно як не були фіксованими початок зими чи початок літа. Особливо це характерно для весняних свят. Таким чином, у народній свідомості свято являло собою не “точку” фіксованого дня, а радше – “пляму”, в якій зливалися кілька дат⁶¹.

Мирослав Попович, розглядаючи стосунок архаїчної онтології до часу, звернув увагу на той факт, що в давніх слов’ян у день астрономічного весняного рівнодення не було свята. На думку вченого, треба зважати на те, що розселення слов’ян (у нашому випадку – пращурів українців. – О. П.) на територіях з такими різноманітними природними умовами і термінами сезонних змін клімату посунуло свято весни з традиційних точок. М. Попович вважає, що не можна також нехтувати деформуючою роллю християнської обрядовості, зокрема її центрального свята – Великодня⁶².

З розходженням самої дати Рахманського Великодня пов’язаний **різний час ритуалу викидання шкаралупи**. За Грабовичем селяни знімали її з яєць, які вони приготували для освячення, і вкидали її у річку або в будь-яку водойму, починаючи з Великодньої суботи. Вважалося, що до Преполовлення ця шкаралупа мала дістатися “до Рахмана”⁶³. У Г. Ількевича шкаралупу кидали у воду саме на церковний Великдень⁶⁴. Так само читаємо в записках О. Воропая⁶⁵. І. Огієнко писав про викидання шкаралупи третього дня Великодніх свят⁶⁶. Натомість гуцули, як вказано вище в С. Вітвіцького, шкаралупу

⁵⁶ Про “руські свята” див.: Олег Павлишин, “З історії впровадження григоріанського календаря у церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина”, *Україна модерна*. Ч. 7. (Київ; Львів : Критика, 2002).

⁵⁷ Галицько-Руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Т. III, 13.

⁵⁸ Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р., ред. Н. Бічуя; авт. післямови Р. Кирчів. (Львів, 2003), 59.

⁵⁹ Генрикь Фельштинській, “о. Рахманській Великдень”, 189.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ С. Я. Серов, “Календарный праздник и его место в европейской народной культуре”, 46.

⁶² Мирослав Попович, *Мировоззрение древних славян*. (Київ : Наукова думка, 1985), 117.

⁶³ Грабовичь, *Рахманській великдень*, 292.

⁶⁴ Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем, 78.

⁶⁵ Петро Шекерик-Доників, *Рік у віруваннях гуцулів*, 49.

⁶⁶ Іларіон, митрополит [Огієнко Іван], *Дохристиянські вірування українського народу*, 290.

викидали щойно в день Преполовенія. Так само стверджував Омелян Партицький⁶⁷. Петро Шекерик-Доників зафіксував, що викинена гуцулами на Великдень шкаралупа мала приплисти до рахманів за “півчверті тижня”⁶⁸.

Про викидання шкаралупи після Великодня, яка має доплисти “до рахманів” щойно в Преполовеніє, ідеться у Г. Ільковича. У селах Звенигородського повіту на Черкащині над різними притоками р. Тікач дотримувалися звичаю кидати лушпиння від крашанок на Великдень, аби в четвер на Провідному тижні “рахмани мали змогу розговітись”⁶⁹.

З відмінними уявленнями щодо рахманів – “живуть за морями” чи “під землею”, пов’язані й **різні способи викидання шкаралупи**. У Бережанському та Стрийському повітах її не кидали в річку, а закопували на грядках разом з кістками від м’ясних продуктів⁷⁰. Так само закопували шкаралупу в селах над Сяном, “где о Рахманахъ ничего не знаютъ”⁷¹. На Наддніпрянщині закопували в городі⁷². Автор згадує, як в Обертині на Покутті його бабуся Ольга Комісарук з Ковтунів закопувала шкаралупу в землю, однак не в “Рахманський Великдень”, а в будь-який робочий день незабаром після Великодня.

Чому шкаралупи зі свяченого яйця селяни кидали **насамперед у воду** – знаходимо пояснення в Анни Заздрожинської: вона відзначила сакральний характер, якого набувала вода після Великодня в уяві традиційного суспільства⁷³. У Подільській губернії в другій половині XIX ст. вважали, що “При водосвятті в цей день обливають один одного водою... Якщо в цей день буде облита водою відьма, то вона не посміє затримувати дощів і літо буде врожайне”⁷⁴. Дослідниця Леся Горошко з’ясувала, що вода для селян мала сакральний характер не лише після Великодня, але й у тиждень перед Воскресінням – звідси традиція вмиватися у Чистий четвер⁷⁵. Володимир Шухевич дотримувався думки, що звичай кидати у воду насправді виходив з того, що шкаралупа мала доплисти до турецьких володінь, де до того часу залишилися люди, забрані колись у ясир. І таким способом вони мали б дізнатися про час Великодня⁷⁶. Інший шлях шкаралупи у версії Данила Лепкого: “Проте старанно ховають свячені шкаралупи и разом кидають ихъ на воду до рѣки, чтобы помчали быстрыми хвильми въ далеку даль ажъ пѣд землю и “Рахманамъ” ъд нас сказали на привѣтъ: ”Христось Воскресъ!”⁷⁷.

В уявленнях селян Північно-Східної України Рахманський Великдень – **межовий час**, який започатковує пробудження природи: “На Рухмана трава, птиця і весь гад рухне: усе зьвіря рухне та повилазе, і птиці повилітають з вирію де зімують”⁷⁸. За

⁶⁷ О. Партицький, “Рахманський Великдень”, 70.

⁶⁸ Петро Шекерик-Доників, *Рік у віруваннях гуцулів*, 49.

⁶⁹ Леся Горошко, “Обрядодії з водою у великодній традиції Черкащини”, 174–175.

⁷⁰ Генрикь Фельштинскій, “о. Рахманскій Великдень”, 188.

⁷¹ Ibid.

⁷² Леся Горошко, “Обрядодії з водою у великодній традиції Черкащини”, 175.

⁷³ Anna Zazdrożyńska, *Świąty, zaświąty. O tradycji świętowań w Polsce*. (Warszawa : Twój Styl, 2000), 121.

⁷⁴ Олекса Воропай, *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*, 48–49.

⁷⁵ Леся Горошко, “Обрядодії з водою у великодній традиції Черкащини”, 170–176.

⁷⁶ Ігор Чеховський, “По жертва для рахманів-брахманів”.

⁷⁷ Дан Лепкій, “Весняны звычаѣ, обряды та вѣрованя на Руси”, *Зоря*. 1 (13) Липця. Ч. 13. (Львѡвъ, 1883), 214.

⁷⁸ М. Дікарев, “Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині”, 122.

цим повір'ям бачимо, що етимологія слова “Рахманський” від “рухати”. У примовці зафіксоване межове значення й іншого характеру – дозвіл з цього дня купатися у водоймах: “Преполоwienie; починають купацьця”⁷⁹. Тут фігурує назва – “Переplавна” (або Права) середом⁸⁰.

Підсумовуючи свій опис практик і пояснень Рахманського Великодня, А. Г. Кіркор 1874 р. зауважив: “Як бачимо, суперечностей немало. Сам факт, його первинне значення, забуте сьогодні русинами, назавжди залишається загадковим. Відзначають і сьогодні свято Рахмана, проте значення його не розуміють”⁸¹.

Омелян Партицький наголосив, що Рахманський Великдень святкують тільки на Русі (Україні. – О. П.): “У іншихъ Славянъ, як у Поляківъ и Москалівъ, за Рахманський Великдень жадної звістки не маємо, чи єсть”⁸². Наприкінці своєї розвідки О. Партицький висловив таке пояснення унікальності цього свята: “Русини, будучи й так на найдальшіймъ всході Европи, далеко пізніше в неї замандрували, чим інші славянські народи”⁸³.

Ставлення Церкви. Здавалося б, Рахманський Великдень, з його специфічними ритуалами та змістом, Церква Східного обряду могла б адаптувати – подібно до свят Юрія чи Івана Купала. Проте цей ритуал поганського звичаю належав до тих, які Церква намагалася заборонити, але зустрічала опір селян. У звіті священника Чернігівської єпархії Василя Качуровського, датованому 1774 р., ідеться про таке: “И еще есть в простонародѣ, кроме безчисленныхъ суеверий, праздники, а именно: на свѣтло седмице Воскресенія Христова четверок, називаемый ими “навський” (мертвеців) великдень; на пятидесятой седмице кривій четверг; первій понедѣльных Петрова поста називаютъ Розигри. Сіи дни простий народъ празднуетъ с великой осторожностью и почитанием. Все суевѣрія и праздники сіи хотя онъ, священникъ, увещеваетъ прихожанъ оставить и на исповѣди претить страхомъ Божіимъ, еднaкъ ничего не успеваетъ, – они крепко держатся своїхъ обичаев и говорятъ: “се з віку так і не у нас однихъ; як ділали, так і ділати будем”⁸⁴.

Намагання канонізувати чи, навпаки, суворо заборонити цей поганський звичай ускладнювала та проблема, що “рахмани” були відсутні у Святому Писанні й у різних місцевостях легенди про них були суперечливими. З цим, очевидно, пов’язане звернення автора віденського “Вісника” Грабовича до читачів з проханням зібрати переконливі відомості про походження Рахманського Великодня: “Понеже о великодни Рахманскомъ що вѣсь инна пѣснь, не отъ вещи было бы чтобы кто зъ ч. читателей имѣя близшии о тыхъ блудныхъ, с мнѣньемъ болшой части селянъ соглашаемыхъ преданіяхъ извѣстія, до общой подаль вѣдомости, що бы на основанію истинного изясненія сего поганями или кимъ иннымъ вынайденного, и на земли нашої запровадженного свята, селянъ от блуду и празднованія якогось религіи и правленію супротивляющося оурочистого великодня Рахманского отвести возможно стало”⁸⁵.

⁷⁹ М. Номис, *Українські приказки, прислів'я и таке инше* (Збірники О. В. Марковича и других. Видання А. Лободи. (Харків, 1928), 12.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Адам Гонорі Кіркор, *Покуття з археологічного погляду*, 41.

⁸² О. Партицький, “Рахманський Великдень”, 69–70.

⁸³ Ibid, 88.

⁸⁴ Богдан Микитюк, “Християнські і позахристиянські елементи в українських народних звичаях”, 115–116.

⁸⁵ Грабовичъ, “Рахманскій великдень”, 292.

Церква поборювала язичницькі звичаї культового походження, часто як складову їх частину – певний обряд. Зокрема священники негативно оцінювали забобонні практики, засновані на магічному світосприйнятті, тобто на переконанні, що відповідно вчиненими чарівницькими діями можна вплинути на зовнішній світ і викликати в ньому бажані зміни⁸⁶. Зокрема архидиякон Св. Юра у Львові Михайло Малиновський критикував звичай залишати на столі під час різдвяної вечері окремі страви, особливо кутю, нібито для духів прадідів, які нібито навідуються “до своїх”⁸⁷.

Чи були якісь магічні дії в обрядовому ритуалі Рахманського Великодня?

Формально – ні, адже на практиці здійснювався лише специфічний спосіб повідомлення далекого народу про Христове Воскресіння.

Врешті Київська Церква в Україні погодилася з традицією, зафіксувавши це свято в літургійному календарі старого стилю як Преполовлення (ділення навпіл) П’ятидесятниці. Та з огляду на те, що свято було рухоме й на цей день припадало святкування інших святих, Служби Божої в церквах не відправляли, хоча згадували цей день у святцях “Преполовлення Пятидесятниці” (Преполов. Пятъд.)⁸⁸. Окрім того в деяких храмах запровадили традицію т. зв. малого освячення води⁸⁹. Однак така адаптація, очевидно, не задовольняла ані селян, ані Церкву. Через неспроможність Церкви пояснити це свято, селяни придумували історії нібито зі Святого Писання, подібні до записаної розповіді в с. Солов’ївка Радомиського повіту: “На переполовлення Мати Божа з Ісусом Христом перепливали річку “на трісці” до Єгипту – “щоб Гирид не вбив””⁹⁰.

Фактично, церковна ієрархія не толерувала Преполовлення, а місцева влада та поміщики виступали проти того, що селяни в цей день не працювали. Проте ніякі урядові чи консисторські розпорядження не могли відмовити місцевих жителів відзначати Рахманський Великдень. Українські селяни Галичини не тільки вперто здійснювали відповідні ритуали й святкували його в певний день, але й вимагали від священників оголошувати свято в церкві⁹¹.

Таку наполегливість зауважив В. Шухевич у гуцулів: “навіть при церковних обрядах обходять вони ще чимало не признаних церквою церемоній, головню на те, щоби устерегти себе від уроків а також за прощу”⁹². На Покутті навіть окремі спроби відміни подібного роду свят були безуспішними. Часопис “Наука” з цього приводу повідомляв: “Не такіи были мудрецы, и паны били нагайками, а таки въ Коломыйщинѣ, що хочешъ роби, не скасуешъ святкованье Перенесенія мощей св. Николая ни св. Іоанна Богослова, ни

⁸⁶ Богдан Микитюк, “Християнські і позахристиянські елементи в українських народних звичаях”, 109.

⁸⁷ Михайль Малиновскій, “О суевѣріяхъ (пустовѣріяхъ, забобонахъ)”, *Временникъ Института Ставропигійского съ Мѣсяцесловомъ на годъ обыкновенный 1890 числящій 365 дней*. (Львовъ, [б. д.]), 136. За нашими спостереженнями, такий ритуал у Карпатському регіоні практикується досі. – О. П.

⁸⁸ *Временникъ Института Ставропигійского съ Мѣсяцесловомъ на годъ обыкновенный 1890 числящій 365 дней*. (Львовъ, [б. д.], XXX); Православный Русскій Календарь на годъ 1926. Вишній Свидникъ на Словенску, 1925, 26.

⁸⁹ Олекса Воропай, *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис; Православний Церковний Календар*. (Київ : Видавниче управління УПЦ Київського Патріархату), 116.

⁹⁰ Олекса Воропай, *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*, 48.

⁹¹ Грабович, “Рахманскій великдень”, 292.

⁹² Володимир Шухевич, *Гуцульщина*. (Львів, 1899), 64.

преполовинія Пятдесятниці (рахманській великдень). Сами наши священники касовали и не правили службы, а народъ прійшолъ пѣдъ церковь, помолился, и таки въ поли не робилъ, и робота таки про то вся зробилася”⁹³. Про ситуацію зі святкуванням такого роду празників ішлося в іншій публікації, пов’язаній з календарними дискусіями в другій половині ХІХ ст.: “Идѣтъ, ксенже Стояловскій, за Днѣстръ на Покутье, и скажѣтъ там народу, что Перенесеніе мощей св. о. Николая, или день апостола Іоанна Богослова, или вторникъ по Сош. Св. Духа, или Преполовеніе пятдесятницы, не суть праздниками, хотя священники въ тѣ дни даже литургіи не служатъ, – но стережѣтся, чтобы вы вышли цѣлы. У священника ти дни не праздничны, у народа же твердо сохраняются”⁹⁴. Традиція Рахманського Великодня, як і інших свят весняного циклу, які визначалися за юліанським календарем, була однією з причин, чому для селян дотримання старого стилю мало особливе значення.

Дослідник Костянтин Рахно на прикладі того, як народну традицію Ренкавки в Польщі було включено до циклу Великодніх свят, зауважив, що в цьому випадку Римокатолицька церква виявилася толерантнішою до народних звичаїв, аніж Православна (Церква Східного обряду. – О. П.)⁹⁵.

У свідомості сучасних українців назва Рахманський Великдень майже забута. Старші люди ще пам’ятають назву Преполовеніє, однак без дотримання давнього ритуалу. У календарі Православної церкви Київського патріархату на 2016 р. 25 травня (за старим стилем – 12 травня) фігурує як Переполовення П’ятдесятниці. У цей день, окрім нерухомого свята Єпифанія та низки святих, відзначається “День Моздокської та Дубенсько-Красногорської ікон Божої Матері (перехідне святкування в Преполовення П’ятидесятниці).... Цього дня, за традицією, звершується мале освячення води”⁹⁶.

Ігор Чеховський згадував, що в селах над рікою Рибниця на Станіславщині (нині Івано-Франківщина) традиція викидати у Великодню суботу шкаралупу з яєць, “аби Рахмани мали що їсти”, зберігалася до кінця 1930-х рр.⁹⁷ Мирон Щеглюк, який народився 1946 р. у селі Тяпче Долинського району Станіславської (нині Івано-Франківської) області, пригадував, що в його дитинстві батько Роман розповідав йому про рахманів, які живуть під землею. Леся Горошко, за матеріалами польових досліджень, відзначила, що лише в кількох селах Золотоніщини (Домантово, Ковтуни і Кропивна) занотовано згадки про вкидання шкаралупок від освячених яєць у річку. А жінка зі села Дробівці пригадала, що так чинила в дитинстві на прохання матері: “Не питалъа чого”, а “поперлъа, однеслъа і всьо”⁹⁸.

Професор Львівського національного університету імені Івана Франка Михайло Глушко вважає, що причиною зникнення традиції та ритуалів Рахманського Великодня є зміна уявлень селянства про географію та світ. У модерній свідомості селянина вже

⁹³ “Никитинъ сватъ. Ни напередъ ни назадъ!”, *Наука*. (Львовъ, 1883, дня 4 и 18 рус. Марта. Н-ръ 5 и 6, 67–68).

⁹⁴ И. Н. [Наумович I.] “Имѣеть ли затѣянная ксендзомъ Стояловскимъ календарная агитация какое практическое значеніе?”, *Слово*. Ч. 30 и 31. (2), (1883, 24 марта (5 апрѣля)).

⁹⁵ Костянтин Рахно, “Глиняні вироби в календарній обрядовості слов’янських етносів (на прикладі свистопляски та ренкавки)”, (Автореф. дис. доктора іст. наук. Львів, 2015), 23.

⁹⁶ 2016. *Православний Церковний Календар*. (Київ : Видавниче управління УПЦ Київського Патріархату), 116.

⁹⁷ Ігор Чеховський, “Пожертва для рахманів-брахманів”.

⁹⁸ Леся Горошко, Обрядодії з водою у великодній традиції Черкащини, 169–180.

немає місця для міфічних “рахманів”. На нашу думку, до сьогодні з поганських звичаїв збереглися насамперед ті, які Церква не тільки адаптувала в християнські практики, але й наполегливо культивувала їх як церковну та національну традицію.

RAHMANISH EASTER – ARCHAICS TRANSFORMATIONS OF IMAGINATIONS AND RITUALS

OLEH PAVLYSHYN

Lviv Ivan Franko National University
Department of Modern History of Ukraine named after Mykhailo Hrushevskyi
1 Universytetska st., Lviv, Ukraine, 79000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0388-3278>
e-mail: pavlyshynoleh@yahoo.com

SUMMARY

The author examines the traditions of the celebration in the 19th and the first half of the 20th centuries. The so-called Rahmanish Easter is a holiday that belonged to the spring cycle of holidays. This holiday is not celebrated by the neighboring Slavic peoples. Ukrainian peasants mostly celebrated it on Wednesday of the fourth week after Easter, when half (25 days) of the period from the Resurrection of Christ to the Trinity fell. The specific ritual of the celebration testifies to its pre-Christian roots. The Church of the Eastern Rite failed neither to ban this pagan custom nor to convincingly incorporate it into the liturgical cycle. Therefore, the Kyiv Church limited itself to the inclusion of the holiday called Half-Pentecost. Ethnologists recorded different dates of the celebration of Rahmanish Easter in the 19th and early 20th centuries in the regions of Ukraine, even considering the moving dates of Easter and the Trinity. Nevertheless, this holiday remained within the limits of these two great holidays determined by the Julian calendar. In the history and specific traditions of celebrating Rahmanish Easter, not only the archaic ideas of the peasants of traditional society are interesting, but also their explanations by Ukrainian scientists of the 19th–20th centuries, who tried to consider this holiday in the broader context of national discourse. The Rahmanish Easter, with its specific rituals and content, could be adapted by the Church of the Eastern Rite – similar to the feasts of Yurii or Ivan Kupala. However, this ritual of pagan custom belonged to those that the Church tried to prohibit, but met the resistance of the peasants. In our opinion, the pagan customs that have survived to this day are primarily those that the Church not only adapted it into Christian practices, but also persistently cultivated as a church and national tradition. The church fought pagan customs of cultic origin, often as a part of them – a certain rite. In particular, the priests negatively evaluated superstitious practices based on the magical worldview, that is, on the belief that by performing magical actions, one can influence the external world and cause desired changes in it.

The main role in the ritual of the Rahmanish Easter played the egg, which has had a symbolic meaning from ancient times. It personified day and night, life and death, present and past, the power that creates and destroys at once. The egg, which contained a new life, was presented to ancient people as the source of the universe and was widely used in agricultural rituals as a symbol of fertility. The egg was used as a symbol of productivity at the beginning of agricultural work: the plowman had to eat the egg when he first went to the field, the egg was placed under the wheels of the plow, the eggshell was mixed with spring and flax seeds, and the egg was buried in the center of the field. Sacrifices in primitive societies were interpreted as objects endowed with magical and productive power, which should help fulfill the wishes of the donor. In this regard, among the most common gifts were chicken eggs, and even their shells, which were timed for spring holidays. The main purpose of the sacrifice had a double meaning, which was characteristic of early beliefs: to get help and at the same time to defend oneself from the possible harmful influence of a deity or spirit. Hence the widespread custom of eating on graves or leaving bread, porridge, eggs there were among Greeks, Romanians and other Slavic peoples.

In our opinion, the pagan customs that have survived to this day are primarily those that the Church not only adapted into Christian practices, but also persistently cultivated as a religious and national tradition.

Key words: Rahmanish Easter, spring cycle, ritual, Trinity, tradition, traditional society, scientists.

REFERENCES

2016. *Orthodox Church Calendar*. Kyiv : Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate, 116. (in Ukrainian).
- Chekhovskiy, I. *Demonological Beliefs and Folk Calendar of Ukrainians of the Carpathian Region*. Chernivtsi : Zelena Bukovyna, 2001, 239. (in Ukrainian).
- Chekhovskiy, I. "Donation for Rahman-Brahmins", *Chas*. Part 19, (Kyiv, 2002, May 2). (in Ukrainian).
- Chekhovskiy, I. "Sacrifice for Rahman-Brahmins", *Chas*. Part 19. (Kyiv, 2002, May 2). (in Ukrainian).
- Dikarev, M. "People's Calendar of Valuy District (Borysiv Volost) in Voronizh Region", *Materials for Ukrainian-Russian Ethnology*. Edition of the Ethnographic Commission, ed. F. Vovk. Vol. VI. Lviv, 1905, 122. (in Ukrainian).
- Felshtynskiy, Henryk. "Rahmanish Easter", *Collection*. [Vienna], Rochnyk V. Ch. 24. 186–187, (1857). (in German).
- Halychyna Proverbs and Riddles. Collected by Hryhorii Ilkevich: Reprint reproduction from ed. 1841*, ed. N. Bichuya; author afterwords by R. Kyrchiv. Lviv, 2003. (in Ukrainian).
- Halychyna-Rus Folk Tales*. Collected, organized and explained by Dr. Ivan Franko. Vol. III. Lviv : Ivan Franko LNU Publishing Center, 2007. (in Ukrainian).
- Holynskiy, Petro. "The Last Days of UHA (Excerpts from Memories)", *Historical Calendar-Almanac of Chervona Kalyna for 1931*. Lviv : Published by the publishing cooperative "Chervona Kalyna", 1930, 160. (in Ukrainian).
- Hrabovych "Rahmanish Easter", *Herald for the Rus of the Austrian State*. Ch. 73. Vienna, 1851, June 23 – July 5, 292. (in German).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *History of Ukraine-Rus*. In 11 vol., 12 books. Vol. I: (Kyiv : Naukova Dumka, 1991), 338. (in Ukrainian).
- I. N. [Naumovych I.] "Does the Calendar Agitation Started by Father Stoyalovsky Have Any Practical Significance?", *Word*. Ch. 30 and 31. 2, (1883, March 24 (April 5)). (in Ukrainian).
- Kaindl, Raimund Friedrich. *Hutsuls: Their Life, Customs and Folk Tales*. Chernivtsi : Molodyi Bukovynets, 2000). (in Ukrainian).
- Kirkor, Adam Honori. *Penance from an Archeological Point of View (1874). Research*. Kolomyia : Vik, 2009, 36. (in Ukrainian).
- Lepkyi, Dan. "Spring Customs, Rites and Beliefs in Rus", *Zoria*. 1 (13) July. Part 13. (Lviv, 1883), 214. (in Ukrainian).
- Malinovskiy, M. "About Superstitions", *Journal of the Stavropygus Institute with a Monthly Word for an Ordinary 1890 Year of 365 Days*. (Lviv, [b. d.]), 136. (in Ukrainian).
- Mykytiuk, Bohdan. "Christian and non-Christian Elements in Ukrainian Folk Customs", *Religion in the Life of the Ukrainian People. Collection of Materials of the Scientific Conference in Rocca di Papa (18–20. X. 1963)*, a joint publication of the SSSh, UBNT, UVAN, UVU in honor of His Beatitude Supreme Archbishop Cardinal Joseph the Blind Honorary and Active Member of the SSSh on the 75th anniversary of the nation and the 50th anniversary of the priesthood, edited by Volodymyr Yanev. Munich–Rome–Paris, 1966, 122. (in Ukrainian).
- Mytropolyt, Ilarion [Ohienko Ivan]. *Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People: Historical and Religious Monograph. The second edition*. Kyiv : JSC "Oberegy", 1994, 319–328. (in Ukrainian).
- "Nikitin's Matchmaker. Neither Forward nor Backward!", *Nauka*. (Lviv, 1883, days 4 and 18, March, no. 5 and 6, 67–68. (in Ukrainian).
- Nomys, M. *Ukrainian Sayings, Proverbs and Other Things* (Collections of O. V. Markovych and others. Edition of A. Loboda). Kharkiv, 1928. (in Ukrainian).

Onatskyi, Yevhen. Rahmansky, His Excellency. *Ukrainian Small Encyclopedia*. Buenos Aires, [b. d.]. Letters : Na-Riz, 1562. (in Ukrainian).

Partytskyi, O. "Rahmanish Easter", *Pravda*. Part 10. (Lviv, 1867. July 1), 79; Part 11. (Lviv, July 11), 87–88. (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. "From the History of the Introduction of the Gregorian Calendar into the Church Life of Ukrainians: the Calendar Reform of Bishop Hryhorii Khomyshyn", *Modern Ukraine*. Part 7. (Kyiv; Lviv : Krytyka, 2002). (in Ukrainian).

Periodical of the Stavropygus Institute with a Monthly Term for an Ordinary 1890 Year of 365 Days. Lviv, [b. d.], XXX; *Orthodox Rus Calendar for the Year 1926*. Vyshnyi Svidnyk in Slovensk, 1925. (in Slovakian).

Pokrovskaiia, L. V. *Agricultural Rituals. Calendar Customs and Ceremonies in the Countries of Foreign Europe. Historical Roots and Development of Customs*. USSR Academy of Sciences. Institute of Ethnography named after N. N. Mykluho-Maklay. Moscow : Nauka, 1983, 70. (in Russian).

Popovych, Myroslav. *Worldview of the Ancient Slavs*. (Kyiv : Naukova Dumka, 1985), 117. (in Ukrainian).

Pukivskyi, Yurii. "Spring Calendar and Household Rites of Ukrainians of Historical-Geographical Volyn: General Ethnic features and Local Specifics", (Author's abstract of candidate of historical sciences, Lviv, 2014), 12–13. (in Ukrainian).

Rakhno, Kostiantyn. "Clay Products in the Calendar Rites of Slavic Ethnic Groups (on the Example of Svystoplaska and Renkavka)", (Author's thesis of the Doctor of Historical Sciences, Lviv, 2015), 23. (in Ukrainian).

Rickman, E. A. "The Place of Gifts and Sacrifices in Calendar Rituals", *Calendar Customs and Rites in Foreign Europe. Historical Roots and Development of Customs*. USSR Academy of Sciences. Institute of Ethnography. N. N. Myklukho-Maklay. (Moscow : Nauka, 1983). (in Russian).

Rus Chronicle. Trans. from Old Rus L. E. Makhnovets; Ans. ed. O. V. Myshanych. (Kyiv : Dnipro, 1989), 10. (in Ukrainian).

Shekeryk-Donykiv, Petro. *The Year in Hutsul Beliefs*. Verkhovyna : Editorial office of the journal (publishing house) "Hutsulshchyna", 2009. (in Ukrainian).

Tymoshyk, H. "Jesus is Christ, the Son of God": a New Testament Mystery through the Lens of Linguistic Visions of Ivan Franko's "Halychyna-Rus Folk Tales", *Mythology and Folklore*, no. 3–4 (21), (Lviv, 2016), 97–98. (in Ukrainian).

Voropai, Oleksa. *Customs of Our People. Ethnographic Essay*. Vol. II. Munich : Ukrainian Publishing House, 1966), [Reprint:]. Kyiv : MVP "Oberih", 1991. (in Ukrainian).

[Witwicki X. Sofron], *About the Hutsuls Historical Outline*, wrote X. Sofron Witwicki. Reissue. For the benefit of the institution for the deaf and dumb in Lviv. In Lviv at Karol Wild's, 1873, 105–106. (in Ukrainian).

Zazdrozhynska, Anna. *Worlds, Afterlife. About the Tradition of Celebrations in Poland*. (Warsaw : Your Style, 2000), 121. (in Polish).

Zubrytskyi, Mykhailo. "People's Calendar, Folk Customs and Beliefs, Tied to the Days of the Week and Annual Holidays (Recorded in Mshantsi, Staromisky District and Neighboring Villages)", *Collected Works and Materials*, in 3 vol., editor. Frank Sysyn (head) and others. Vol. 1: Scientific Works. Lviv : Litopys, 2013, 150. (in Ukrainian).

УДК 398.332.416(=161.2:292.452)

ДЕРЕВО В ТРАДИЦІЙНІЙ РІЗДВЯНІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГОРЯН

ТЕТЯНА НАКОНЕЧНА (ГОЩІЦЬКА)

*Інститут народознавства Національної академії наук України
відділ історичної етнології*

пр. Свободи, 15, Львів, Україна, 79005

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

e-mail: hoshchitska.tetiana@gmail.com

Обрядове дерево та його семантичні відповідники в обрядовості різдвяного циклу фігурували дещо менше, ніж, наприклад, при відзначенні свят весняно-літнього періоду. Однак у зимових величальних піснях-колядках українських горян ми бачимо функціонування міфологеми світового дерева, причому в доволі різноманітних варіантах. Також напередодні Різдва, інколи на другий-третій день після нього та вже перед святом Богоявлення Господнього в Українських Карпатах побутував звичай “лякання” неродючих дерев, який, на нашу думку, був зафіксований у вже значно зредукваному вигляді. Між тим як первісним його змістом було своєрідне жертвоприношення, а дерево в цьому випадку виступало як свого роду “місток”, медіатор між світом живих та потойбіччям. Також у відзначенні свята Господнього Богоявлення зафіксовано побутування як обрядового дерева, так і його алоформ.

Ключові слова: Українські Карпати, традиційна обрядовість, Різдво Христове, обрядове дерево, Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина.

Домінуючими мотивами відзначення ключових дат зимового календарного комплексу були початок нового господарського року та намагання позитивно вплинути на майбутній урожай. У такому контексті важливими були поминальні мотиви, пов’язані з бажанням для цього отримати допомогу та сприяння духів померлих предків (“дідів”), яких “запрошували” у світ живих та “відпроваджували” в потойбіччя після відзначення свята Господнього Богоявлення. Загалом саме ці ідеї пронизують різноманітні вірування, ворожіння, прикмети та обряди, що й склали різдвяну обрядовість. Побутування обрядового дерева та його семантичних відповідників тут зафіксовано меншою мірою, ніж в обрядовості весняно-літнього циклу. Проте саме у відзначенні різдвяно-новорічного циклу виявлено деякі цікаві його особливості, які, на нашу думку, потребують окремого уважного розгляду, адже певною мірою доповнюють наші знання про власне дохристиянські вірування українських горян. Як засвідчили попередні дослідження, обрядове дерево побутувало в різних обрядах календарного циклу, життєвого циклу людини, присутнє також у ритуалах, що носили оказійний характер. Попри всю різноманітність варіантів його побутування та зовнішнього втілення, обрядове дерево та його алоформи завжди виступали символічною “дорогою”, медіатором між світом живих і потойбіччям. Саме з їхньою допомогою, відповідно до зафіксованих уявлень, духи “своїх” небіжчиків залучалися до життєво важливих ритуалів і так само пізніше “відпроваджувалися” у потойбіччя.

Вивченню обрядовості різдвяно-новорічного циклу в ареалі Українських Карпат було присвячено доволі багато уваги – як дослідниками в минулому, так і нашими

сучасниками. Описи та дослідження комплексу цих обрядодій знаходимо в роботах Ігнаці Любіч-Червінського¹, Оскара Кольберга², Яна Фальковського³, Михайла Шмайди⁴, Надії та Йосипа Вархолів⁵, Володимира Галайчука⁶, Олени Серебрякової⁷. Певною мірою питання міфології світового дерева в текстах колядок також висвітлювали Людмила Виноградова⁸ та Марія Маєрчик⁹. Проте побутування обрядового дерева та його семантичних відповідників у відзначенні різдвяних свят, його особливостей та семантики здебільшого залишалося поза дослідницьким фокусом. Між тим цей цікавий аспект відкриває нову сторінку дохристиянських уявлень та вірувань наших предків, містить значний дослідницький потенціал. Тим більше, що ці алоформи дерева зрештою стали частиною суто християнської обрядовості. Як влучно зазначив з цього приводу Іван Франко: “Християнство середніх віків являє нам із сього погляду дивний вид: поборюючи поганські вірування та обряди воно рівночасно всисає їх у себе, іноді аккомодує ся до них, змінює їх зверхню подобу лишаючи нетиканою їх суть. Таким способом останки поганства, злегка підкріплені християнською красою, толеровані, а іноді навіть піднесені до ступеня церковної догми (віра в особисте вмішування чорта в людські діла і звязана з нею віра в чари) живуть і лишають ся далі довгі століти, набираючи іноді такої сили й значіння, яких не мали за поганських часів”¹⁰.

Переходячи безпосередньо до предмету нашого розгляду, зазначимо, що насамперед увагу привертає загальноукраїнський звичай (який широко побутував і в Українських Карпатах) “лякання” неродючих плодових дерев, що надалі мало стимулювати їхню

¹ Ignacu Lubicz-Czerwiński. *Okolica zadniestrzka między Stryjem i Lomnicą: czyli opis ziemi, dawnych kłesk, lub odmian tej okolicy*. (Lwów, 1811).

² Oskar Kolberg, “Pocuzie: Obraz etnograficzny. Cz. 1”, *Kolberg O. Dzieła wszystkie*. т. 29. (Wrocław; Poznań, 1962); Oskar Kolberg, “Rus Chervona. Cz. 1”, *Kolberg O. Dzieła wszystkie*. т. 56. (Wrocław; Poznań, 1972).

³ Jan Falkowski, Basyl Pasznyi, *Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem. Zarys etnograficzny*. (Lwów, 1935); Jan Falkowski. *Połnocno-wschodnie pogranicze Huculsczyzny*. (Lwów : Nakładem Towarzystwa Ludoznawczego, 1938).

⁴ Михайло Шмайда, “Новорічні звичаї”, *Нове життя*, по. 2 (Додаток) (1968); Михайло Шмайда, ...*А іші вам вінчую...* (Братіслава–Пряшів : Словацьке педагогічне товариство, відділ української літератури, 1992).

⁵ Надія Вархол, “Народна уява про дерево”, *Науковий збірник музею української культури у Свиднику*, (Братіслава–Свидник, 1992. вип. 18), 228–244; Йосип Вархол, *Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини*. (Київ : ІМФЕ, 2019).

⁶ Володимир Галайчук, “Міфологічні уявлення про рослини”, *Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат*. т. II *Етнологія та мистецтвознавство*, (Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006), 590–608; Володимир Галайчук, Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини, *ЗНТШ*, том 259 (2010), 138–178; Володимир Галайчук, “Зимово календарна обрядовість Богородчанщини”, *Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Серія історична, спецвипуск*, (2017), 805–856.

⁷ Олена Серебрякова, “Ритуальне застосування води у різдвяно-водохресній обрядовості жителів Покуття”, *Народознавчі Зошити*, по. 3 (2018), 577–585.

⁸ Людмила Виноградова, *Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян: Генезис и типология колядования*. (Москва : Наука, 1982).

⁹ Марія Маєрчик, “Шляхи трансформації символу світового дерева. Спроба структурально-семіотичного підходу до явища трансформації символу космогонічного дерева”, *Народознавчі Зошити*, по. 1, (1995), 25–31.

¹⁰ Іван Франко, “Руське духовенство в боротьбі з народніми віруваннями при кінці XVIII ст.”, *Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віки. Зібрані Михайлом Зубрицьким, Юрієм Кмітом, Іваном Франком, за редакцією Івана Франка*, (Львів, 1902), 51.

плодючість. Це доволі давній звичай, опис якого, зокрема, наводив ще на початку XIX ст. І. Любіч-Червінський¹¹. Суть його полягала в тому, що господар дому на Святвечір, ішов у сад до неродючого дерева та погрожував йому сокирою, кажучи при цьому: “Як ти на другий рік не вродиш, то я тебе зрубаю”, а після цього перев’язував рослину перевеслом (“повереслом”) із соломи¹²: “Роди-роди, барабаю, як не зродиш, то зрубаю. Ще ті перший рік подарую, а на другий – тя зрубаю” (с. Лолин, Долинського р-ну, Івано-Франківської обл.)¹³; “Котра деревина не хоче родити, то йшли на Свят Вечір і страшили – йшли ніби рубати, а вона сі напудить і на другий рік вже родить” (с. Дністрик, Старосамбірського р-ну, Львівської обл.)¹⁴; “Зрубам тя на дырва, бо не родиш овочів”¹⁵; “[господар]: “Тобі вже кінець, я Тебе зрубаю, бо Ти не родиш”. І стукав три рази обухом: “та вже на другий рік родит” (с. Нижня Стинава, Стрийського р-ну, Львівської обл.)¹⁶; “Абы-с нам на літо добрі обродило”¹⁷; “жебы було вельо садовини”¹⁸ (с. Курів, Бардіївська округа, Пряшівського краю, Словаччина). Окрім того міг відбуватися ще й своєрідний діалог – господар погрожував дереву сокирою: “Я рубаяю – в[о]на не родит”, а хтось інший (здебільшого хтось із дітей) в’язав повересло і відказував: “Не рубай, – в[о]на буде родити”¹⁹. Так, на Західній Бойківщині господар, обв’язуючи садовину, запитував: “Чи зацвило?”, а діти відповідали: “Зацвило, зацвило як молоко!” (с. Верхнє Висоцьке, Турківського р-ну, Львівської обл.)²⁰. На Лемківщині інколи побутував варіант, коли сад обходили вже самі хлопці-підлітки, при цьому один замахувався на дерево сокирою, а другий його відганяв перевеслом²¹.

Відповідно до зафіксованих матеріалів з Бойківщини, перевеслами в’язали всі плодові дерева (“яблуньки”, “щепи”, “щіпи”, “садовину”, “в’язали сад кожную деревину”) і навіть кущі ягід, що теж росли в саду (с. Лолин, Долинського р-ну, Івано-Франківської обл.)²². За отриманими поясненнями, робили це, “щоби не опускати цвіт, щоби родили дерева”, “щоб щіпи родили” (с. Великосілля, Верхній Лужок, Виців, Дністрик, Тиха Старосамбірського р-ну, Львівської обл.)²³. Цікаво, що інколи перевеслами на

¹¹ Lubicz-Czerwiński, *Okolica zadniestrzka między Stryjem i Lomnicą*, 192.

¹² У даному контексті цікаво згадати, що німці вірили, ніби, перев’язуючи садовину соломою напередодні Нового року та Різдва, можна вберегти дерева від нечистої сили (Джеймс Фрезер, *Золотая ветвь: исследование магии и религии*. (Москва : Политиздат, 1986), 526).

¹³ Руслан Дубина, “Новорічний цикл свят народного календаря Східної Бойківщини”, *Джерела до української етнології: матеріали польових досліджень*, (Київ : Задруга, 2011), 135.

¹⁴ Володимир Галайчук, *Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини*, 153.

¹⁵ Марія Горбаль, *Різдвяна обрядовість Лемківщини: семантика, типологія, етнічний контекст*. (Львів, 2011), 43.

¹⁶ Польові етнографічні матеріали до теми “Народне будівництво”, зібрані в Сколівському, Стрийському та Дрогобицькому р-нах Львівської обл., Рожнятівському р-ні Івано-Франківської обл., Гошціською Тетяною Богданівною 09–18.07.2009. Архів Інституту народознавства Національної академії наук України (далі: Архів ІН НАН України), ф. 1, оп. 2, спр. 595, арк. 8.

¹⁷ Юрій Бортнянський, “Святий вечір в нашій селі,” *Лемківщина*, по. 1 (1980), 10.

¹⁸ Микола Мушинка, “Заговори и календарная обрядность села Куров”, *Мушинка М. Від отчого порога. Зібрані твори* т. 1. Автобіографія. Праці про с. Курів та його околиці. (Пряшів, 2008), 479.

¹⁹ Володимир Галайчук, *Міфологічні уявлення про рослини*, 602.

²⁰ Петро Зборовський, “Різдвяний цикл свят за традицією села Верхнє Висоцьке на Турківщині”, *Народознавчі Зошити*, по. 1–2, (2008), 50.

²¹ Марія Горбаль, *Різдвяна обрядовість Лемківщини*, 43.

²² Руслан Дубина, *Новорічний цикл свят*, 135.

²³ Володимир Галайчук, *Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини*, 153.

Святвечір в'язали навіть драбини – “щоб завжди держалися купи”²⁴. У с. Верховина-Бистра (Великобerezнянського р-ну, Закарпатської обл.) перевеслами з ячмінної соломи в'язали також жінок – “щоб легко родили”²⁵.

У лемківському селі Поляни це робили на другий день після Різдва, коли соломі, яка на Святвечір була простелена на підлозі, виносили з хати й саме з неї скручували перевесла²⁶. На Лемківщині дерева подекуди перев'язували на Різдво, на другий чи третій день після Різдва, на свято Василя, на Щедрий вечір²⁷. На Бойківщині, де-не-де на Покутті²⁸ часто садовину в'язали не на перший, а на другий Святвечір (перед Йорданом)²⁹ – подібним чином, як і, наприклад, на Волині (в околицях Кременця). Так само на бойківсько-гуцульському пограниччі дерева в'язали перед Йорданом, при цьому використовували соломі з дідуха, а залишки закидали на яблуньку³⁰ або згодовували пташкам: “Дідо стояв аж до другого Святого вечера, а тоді обв'язували тими колосками сад. Половинку. А половинку кладут пташкам їсти”; “На другий Святий вечір посвячували його і вішали на садовину, [від]дбирали волотки і в'язали новий садочок, аби родило, на гілочці, пару колосків. А є тако – йдемо коло керниці, посвятили водичку свічену, і – на садовину – пташки його об'їдають. Ввечір щадрують діти, а вже на рано виносимо того діда з хати. То вже коляда кончаєсі” (с. Міжгір'я, Богрівка, Богородчанського р-ну, Івано-Франківської обл.)³¹. Так робили в селах Міжгір'я, Богрівка, Росільна, Глибока й Старі Богородчани. Водночас у селах Хмелівка й Саджава з цією ж метою використовували не “діда”, а звичайне колосся вівса чи жита. Суттєвою деталлю із Саджави є також те, що господар ішов у садок із хлібом: “На Другий Святий вечер кожде дерево вівсом перев'язували. З зерном мало бути, але то не з діда брали, а так з снопа. Аби родила садовина, приказували”; “Обв'язували дерева житніми перевеслами на другий Святий вечір. Перед вечором, аби вспіти до вечері. Обв'язувати мав тільки батько, з хлібом йшов”³². На прибойківському Підгір'ї це інколи робили на свято св. Степана (“якщо дерево не родить, на Стефанія його обв'язували повереслом з соломи, що принесли до хати на Святвечір”, с. Конюхів, Стрийського р-ну, Львівської обл.³³), при цьому, як традиційно, погрожували: “...роди – бо зрубаю!” (с. Колодниця, Стрийського р-ну, Львівської обл.)³⁴.

Подібним чином після святвечірньої трапези, рідше на Різдво дерева перев'язували соломію і “страшили” й західнослов'янські етноси, але при цьому дерева ще й “будили”.

²⁴ П. Буряк, “Свят-Вечір на Бойківщині”, *Літопис Бойківщини*, по. 1, (1973), 27.

²⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних етнографічно-фольклорних матеріалів т. 6. *Календарна обрядовість*. (Київ : ІМФЕ ім. Рильського, 2016), 99.

²⁶ Володимир Ардан, *Мої рідні Поляни. Штрихи до історії села*. (Львів, 2011), 13.

²⁷ Марія Горбаль, *Різдвяна обрядовість Лемківщини*, 44.

²⁸ Олена Серебрякова, *Ритуальне застосування води*, 581.

²⁹ Любомира Василечко, *Стежками відлуння*. (Івано-Франківськ, 2003), 253; Галайчук, *Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини*, 154.

³⁰ Володимир Галайчук, *Зимова календарна обрядовість Богородчанщини*, 825.

³¹ Ibid, 826.

³² Ibid, 851.

³³ Польові етнографічні матеріали до теми “Народне будівництво”, зібрані в Стрийському р-ні Львівської обл., Наконечною Тетяною Богданівною 25–30.08.2004. Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 522, арк. 9.

³⁴ Ibid, 13.

Так, польські господині доторкалися до стовбурів плодкових дерев хлібом, примовляючи: “Чому не родиш? Маєш родити”. Як варіант, дерева обіймала господиня чи діти, або ж господиня доторкалася до них руками, вимашченими в тісті (Чехія та Словаччина). Цікаво, що формули, які при цьому виголошували, мали вже християнське забарвлення: “Груші, яблуні (та інші дерева), поверніться до мене, я вас бужу. Христос народився, все звільняє”; “Прокинься, дерево неродюче, Ісус народився”; “Встань, родящий плоди, йдемо на службу, Ісус народився”³⁵.

Більш повно цей звичай зберігся на Українському Поліссі, на Овруччині, де “страшення” дерева доповнювалося ще й “кормлінням”. Так, подекуди вже після вечері на Святвечір, чи напередодні Нового року, господар, який обв’язував фруктові дерева солом’яними перевеслами, набирив у миску потрошку всіх страв і кидав під кожну деревину. При цьому приказував: “Дай боже, щоб нам родили, як ми вам даємо!”. А вранці все це мали поїсти горобці³⁶. На рівненському Поліссі побутував і варіант, коли до неродючих дерев приходили з хлібом, чи безпосередньо до дерева перевеслом прив’язували млинець, чи обходили сад із макітрою вареників³⁷. На Західному Поліссі ми зафіксували варіант цього звичаю, коли неродюче дерево легенько вдаряли хлібною лопатою і виливали під нього воду, якоюмили миску з-під тіста (с. Ворокомле, Камінь-Каширського р-ну, Волинської обл.)³⁸.

У Карпатському ареалі, на Покутті, подекуди святвечірні помії теж виливали в саду саме під дерево: “під яблінку тако зливали, аби вона так сі живила. Так казали казати: “Аби ек яблінка сі живила, так і ми сі усім живили нинька!” (с. Репужинці, Городенківського р-ну, Івано-Франківської обл.)³⁹. Українці Словаччини теж після миття посуду на Різдво виливали воду під дерево: “...жеби ястраб курята не брав” (с. Руський Грабовець)⁴⁰. На Лемківщині, коли господиня місила тісто на Святу вечерю, то руками в тісті обтирала стовбури неродючих дерев, щоб таким чином забезпечити урожай фруктів (с. Нижня Полянка, Бандіївського округу, Словаччина)⁴¹. Так само подекуди на Лемківщині робили і перед Великоднем, коли пекли паску⁴².

Окрім того, респонденти засвідчили, що ще перед святвечірньою трапезою господар “закусував” “кра(е)плики” з капустою і цибулею, під час перев’язування дерев перевеслами. При цьому їх ще кропили свяченою водою і примовляли: “Вставай, гаю, до розмаю! Христос народився!” (с. Копачинці, Городенківського р-ну, Івано-Франківської обл.)⁴³. На Лубенщині для перев’язування неродючих дерев, використовували перевесла, якими перед тим перев’язували сало чи солому,

³⁵ Ольга Ганцкая и др. “Западные славяне”, *Календарные обычаи и обряды народов зарубежной Европы: XIX – начало XX в. Зимние праздники*, (Москва : Наука, 1973), 213–214.

³⁶ Корнелій Кутельмах, “Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків”, *Полісся України. Вип. 2. Овруччина 1995*, (Львів, 1999), 203.

³⁷ Тетяна Пархоменко, “Календарні звичаї та обряди”, *Етнокультура Рівненського Полісся*, (Рівне, 2009), 130.

³⁸ Польові етнографічні матеріали до теми “Народне будівництво”, зібрані Наконечною Тетяною Богданівною у Камінь-Каширському р-ні Волинської обл. 7–19.07.2004. Архів Львівського національного університету ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, од. зб. 71-Е, арк. 32.

³⁹ Олена Серебрякова, *Ритуальне застосування води*, 578.

⁴⁰ Надія Вархол, *Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини*, 49.

⁴¹ Надія Вархол, “Народна уява про дерево”, 230

⁴² Михайло Шмайда, *...А іші вам вінчую...*, 392.

⁴³ Олена Серебрякова, *Ритуальне застосування води*, 581.

“оставшуюся после осмаленного кабана”⁴⁴. У даному контексті дуже цікавим є той факт, що інколи частину принесеної до хати на Святвечір соломи українські горяни спалювали в саду (знову ж таки – щоб садовина добре родила)⁴⁵, а решту виносили в поле⁴⁶. На Гуцульщині протягом усіх днів від Різдва до Нового року, замітаючи в хаті, сміття збирали під припічком, а вже перед Новим роком виносили в сад чи на город і спалювали. Респонденти пояснювали, що від цього вогню краще родитиме сад і будуть вдячні душі померлих⁴⁷. Подібні уявлення побутували і на Лемківщині, де дівчина, запаливши соломі і сміття, повинна була також “загукати”, і з якого боку почується відлуння – звідти й мали прийти свати⁴⁸. На Лубенщині це робили на Новий рік, до сходу сонця, при цьому обкурювали дерева – щоб вони краще родили⁴⁹. Цікаво, що на Рахівщині соломі, різне сміття та тріски в саду спалювали також на свято Юрія, мотивація була аналогічною – від цього добре родитиме садовина (с. Лазещина, Рахівського р-ну, Закарпатської обл.)⁵⁰. Взагалі запалювання ритуальних вогнів традиційно призначалося для зустрічі духів померлих предків і практикувалося у багатьох етносів напередодні ключових свят.

В описаних діях дослідники схильні вбачати насамперед приклади застосування магії подібності та намагання активізувати вегетативну функцію дерев⁵¹. Проте, на нашу думку, семантика цих звичаїв дещо ширша і включає виразні поминальні мотиви. На це вказує звичай спалювати сміття чи соломі в саду, щоб він краще родив, що викликає аналогії із запалюванням ритуальних вогнів (звичаєм “гріти діда”, купальських “субіток”), свічок на кладовищі в поминальні дні. На думку Олександра Потебні, запалювання різдвяних вогнів було символом не нового народження, а повернення, приходу з іншого світу⁵². Також привертає увагу доповнення страшення дерев їх кормлінням, яке, як бачимо, побутувало в багатьох регіонах України, у тому числі й у Карпатах. Потрібно теж пам’ятати про загальнослов’янський звичай ховати в саду, під плодовими деревами небіжчиків, які померли “до часу”, в першу чергу дітей. У цілому дослідниками вже було зауважено певний символічний зв’язок, що існував у традиційній свідомості, між плодовими деревами, які росли на обійсті, та членами сім’ї, що там проживала⁵³. Наприклад, звичай обв’язувати ланцюгом ніжки стола на Святвечір на Закарпатті респонденти пояснювали, що робили це для того, аби сила скутого столу (за

⁴⁴ Василь Милорадович, “Житье-бытье лубенского крестьянина”, *Українці: народні вірування, повір’я, демонологія*, (Київ : Либідь, 1991), 235.

⁴⁵ Надія Вархол, *Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини*, 49.

⁴⁶ Марія Горбаль, *Різдвяна обрядовість Лемківщини*, 44.

⁴⁷ Корнелій Кутельмах, “Прадавня основа у календарній обрядовості українців Карпат”, *Народознавчі Зошити*, по. 4, (1995), 206.

⁴⁸ Микола Мушинка, *Заговори и календарная обрядность села Куров*, 479.

⁴⁹ Василь Милорадович, *Житье-бытье лубенского крестьянина*, 235.

⁵⁰ Михайло Красиков, “Магія Свята у традиційній народній культурі закарпатців (за матеріалами польових досліджень на Рахівщині 2017 р.)”, *Етніка Карпат: науковий щорічник. Статті та матеріали етнографічних експедицій*. Вип. 3, (Ужгород, 2018), 89.

⁵¹ Татьяна Агапкина, “Южнославянские поверья и обряды, связанные с плодовыми деревьями, в общеславянской перспективе”, *Славянский и балканский фольклор: Верования. Текст. Ритуал*, (Москва : Наука, 1994), 105–106.

⁵² Александр Потебня, *Символ и миф в народной культуре*. (Москва : Лабиринт, 2000), 94.

⁵³ Татьяна Агапкина, *Южнославянские поверья и обряды, связанные с плодовыми деревьями*, 99–101.

яким за святковою трапезою сидить ціла родина) передалася плодовим деревам, щоб їх надалі не міг трясти вітер⁵⁴. Цей символічний зв'язок відобразився і в обрядовому фольклорі. Так, розглядаючи тексти колядок, знаходимо зразки, у яких, поруч із традиційними величальними мотивами, господар та його родина ототожнюються саме з плодовим деревом:

У нашого газди срібні ворота,
Срібні ворота із самого злата,
У него вдома, як у раю.
У него верби, як груші родять,
У него сини у царя служать,
А царевичу собі дружать,
У него воли все половії,
У него плуги все золотії....
А на цій яблінці золота кора,
Золота кора – то його жена,
А що віточки – то його дочечки,
А що сучечки – то його синочки...⁵⁵

Тобто ми вважаємо, що звичай “страшити дерева” напередодні Святого вечора дійшов до нас у вже дуже спрощеному, модифікованому вигляді, а первісно він імовірно носив характер жертвоприношення, адресатом яких були духи померлих предків.

Розглядаючи далі функціонування символу дерева в різдвяній обрядовості, варто згадати, що в українських лемківських селах, на території сучасної Словаччини, зранку на Різдво по хатах ходили по 3-4 хлопці – “віншувальники”; за віншування вони отримували винагороду, а в хаті натомість залишали ліщинові гілочки (“ліскові пруті”). Господиня брала цей прут і “повштрикала” ним попід ноги віншувальникам, а ті швидко підскакували – щоб корови швидко бігали⁵⁶. Цікаво, що в словацьких селах “полазники” приносили із собою ялинову гілку, прикрашену квітами та стрічками (“полазничку”). За цю гілку діти отримували подарунки. Надалі її застромлювали над дверима, а під час бурі (для того, щоб її відвернути) спалювали в печі⁵⁷. Взагалі побутування цього звичаю в українських селах, найімовірніше, пов'язане з іноетнічними, у даному випадку словацькими, впливами, і для українців не характерне. Проте є цікавим для розуміння загальної картини побутування дерева як атрибута слов'янської обрядовості.

Крім того потрібно згадати про звичай на Різдво вносити до хати невеличке деревце і прикрашати його, що був характерним для багатьох європейських народів. У деяких етносів (наприклад, у поляків) прикрашене деревце чи гілку підвішували до сволака (цей звичай, безумовно запозичений, подекуди побутував і на Лемківщині⁵⁸).

⁵⁴ Пётр Богатырев, “Магические действия, обряды и верования Закарпатья”, *Вопросы теории народного искусства*, (Москва : Искусство, 1971), 176.

⁵⁵ Іван Сеньків, *Гуцульська спадщина. Праці з життя та творчості гуцулів*. (Київ : Українознавство, 1995), 218.

⁵⁶ Марія Горбаль, *Різдвяна обрядовість Лемківщини*, 92.

⁵⁷ Ольга Ганцкая, *Западные славяне*, 218.

⁵⁸ Михайло Желем, *Мащина Велика – село лемківське. Історико-краєзнавчий нарис*. (Дрогобич, 2008), 34.

Проте в деяких районах Словаччини⁵⁹ та Польщі до сволока підвішували вже не деревце, а сніп збіжжя колоссям униз⁶⁰. Даний варіант близький до звичаю вносити дідуха, який широко побутував в українців загалом та в горян зокрема. Вчені стверджують про зв'язок “діда” чи “дідуха” з культом померлих предків (так само, як і обрядового дерева) та про надзвичайну давність цього звичаю⁶¹. У цьому контексті цікаво, що на Поліссі дідух (“коляду”) виготовляли саме у вигляді деревця⁶². Натомість звичай прикрашати ялинку на Різдво для досліджуваного ареалу, згідно з наявною інформацією, видається доволі пізнім, характерним уже для міжвоєнного періоду й асоціюється насамперед з міськими впливами на традиційну культуру. Проте в деяких лемківських селах побутував звичай на Різдво на хатній причілок прибивати гілочки смереки та ялини, що виразно асоціюється зі звичаєм клечання⁶³. Однак наявність обрядового деревця і в цій частині календарного циклу є цілком логічною, з огляду на його роль важливого місткого символу в традиційній обрядовій культурі загалом.

Можемо тільки припустити, що колись такий елемент усе ж був частиною зимового календарного циклу українців, а пізніше – напевне під впливом християнізації – поступово зник. На користь цієї думки говорять матеріали, знайдені в одному з жител на Київській Борщагівці, яке датується періодом другої половини XI–XII ст.⁶⁴. Так, у заповненні житла, у південно-східному його куті, розташованому навпроти входу до житлової камери, по діагоналі від печі (тобто в місці покуті в традиційному житлі), з горілого шару над дном споруди було взято зразок для палеоетноботанічних досліджень. Результати показали наявність великої кількості добірного зерна жита, дещо менше зерен пшениці-двозернянки, вівса, проса та ячменю. Також у цьому ж куті виявлено багато соснових вуглинок та обгорілі її гілки різного діаметру. Дану знахідку в ході аналізу матеріалів дослідники впевнено проінтерпретували саме як залишки першого чи останнього снопа, або дідуха, а соснові гілки – як рештки його оздоблення⁶⁵. Цілком можливо, що ці обгорілі гілки й були обрядовим деревцем, яке ймовірно функціонувало в обряді поруч із дідухом⁶⁶.

⁵⁹ Ольга Ганцкая, *Западные славяне*, 213.

⁶⁰ Jan Bystron. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII*, vol. 2. (Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976), 42.

⁶¹ Корнелій Кутельмах, *Прадавня основа в календарній обрядовості*, 207.

⁶² Тетяна Пархоменко, “Календарні звичаї та обряди”, 121.

⁶³ Михайло Шмайда, *Новорічні звичаї*, 4.

⁶⁴ Сергій Горбаненко та інші. *Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними: нариси*. (Київ : Наукова думка, 2020), 104.

⁶⁵ Сергій Горбаненко, *Побутова магія східних слов'ян*, 112.

⁶⁶ Взагалі потрібно зазначити, що побутування зимового обрядового деревця було характерним для різних етносів, які населяли Європу. Зокрема на Заході Грузії був дуже цікавий його варіант “чічілагі”. Тут обрядове деревце в основі мало гілку молодого горіха (довжиною приблизно сажень, шириною від ½ до ¼ вершка). З гілки зрізали всі гілочки та сучки. Далі цю палицю обстругували і цими ж довгими стружками її декорували таким чином, що вони з неї звисали донизу гірляндами. Опісля на неї одягали обруч, звитий з виноградної лози, прикрашений листям, плодами та гілочками вічнозеленого сарсапареля та ліщини. На цеж древко одягали круглий пиріг з отвором посередині. Один кінець палиці розколювати і вставляли в нього навхрест палички. На ці палички настромлювали маленькі хлібці, плоди граната чи яблука. Сюди ж вішали тушку общипаного дрозда (цілим залишали тільки хвіст), фрукти, солодощі, золоті та срібні прикраси, намиста з бурштину. Це деревце робили в кожній домівці, незадовго до свята зимового сонцестояння і воно

Повертаючись до розгляду святкування різдвяних свят, потрібно згадати, що в Карпатах здебільшого вже після Святвечора починали ходити колядники (інколи на саме Різдво) від хати до хати (Світлина 1).

Світлина 1. Колядницький гурт, с. Жаб'є (нині смт Верховина) (опубл.: Уляна, Старосольська. Гуцульщина: Перлина українських Карпат. Альбом. (Філядельфія, 1998), 332).

Взагалі прихід колядників та саме колядування були кульмінаційними і, напевне, найяскравішими моментами відзначення Різдва, якого всі чекали з нетерпінням: “Юж під вікном видно звізду і чути дзвіночок. “Бог предвічний...” співають гардіма голосами колядники. Газда вынимат з пуляриса пару грайцарів, а газдиня несе ім мисочку оріхів. “Боже заплатит за коляду”, дякуют колядники и идут до сусідньої хыжы... За єдныма колядниками приходят други и треті, и так аж до півночы”⁶⁷. Колядницький гурт мав ватажка, якого, ймовірно не випадково, на Гуцульщині називали “береза”. Ця назва побутувала й на Центральній Україні та в інших етносів, наприклад, у болгар (“брезая”) та румунів (“бреза”). “Береза” повинен був знати всі колядки напам’ять, він же підбирав колядників та музик до гурту, керував яку коляду співати, скільки колядувати, у цілому виступав свого роду розпорядником дійства. Він же перший сідав за стіл – і до “коляди, і до їди”; доки він не встав з-за столу, то вставати не мав права

було центром обрядів і привітань. На думку дослідників, “чічілагі” усособлювало дерево життя і достатку. З ним у руках господар обходив ціле своє обійстя, у тому числі й виноградник. Далі його часто вішали в “марані” – місці, де зберігали вино. Знищувати його не дозволялося, тому що року в кінці свята зустрічі нового року до старих “чічілагі” додавалося нове. (Вера Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен*. (Тбилиси : Caucasian House, 2006), 75–76). Таким чином, бачимо, наскільки широким був ареал побутування обрядового зимового деревця та універсальність символіки, яку воно втілювало.

⁶⁷ Марія Горбаль, *Різдвяна обрядовість Лемківщини*, 90.

ніхто з колядників⁶⁸. Окрім назви, в особі ватажка колядників нашу увагу привертає те, що в Карпатах обов'язковим його атрибутом була патериця, часто з дзвіночком – так званий “коледницький хрест” (а в деяких слов'янських етносів – маленьке деревце чи гілка, прикрашена яблуком⁶⁹). Коли “береза” заходив до хати, то на Гуцульщині господиня мала поцілувати його палицю і вчепити на неї “файне повісно, бо на страшнім суді Пречиста Діва тим повісом ретує из пекла грішників. Уна три рази сегає тим повісом у пекло и кілька грішних душ за тоти три рази имутси за то повісмо, то всі урятовані. Идут до неба”⁷⁰.

Вже в наш час Лесею Горошко було зафіксовано таке: “І обов'язково перший заходив в хату з хрестом, покривалося: кожна газдиня повинна була виткати чи вишити рушничок, яким вона покривала хрест, з яким заходили колядники в хату, – це для того, щоб у них усе парувалося, щоб у них водилася маржинка в хазяйстві, щоб все було добре. Жінка повинна була за рік вишити рушник, виткати і покрити цей хрест, з яким приходили колядники до хати”⁷¹. Стійке існування цієї традиції упродовж тривалого часу підтверджує ритуальну значимість цього атрибута. Аргументація ж ритуальних дій свідчить про ймовірне сприйняття патериці “берези”, як і інших алоформ обрядового дерева, як своєрідного медіатора, “дороги” між “світами”.

У контексті предмета нашого дослідження надзвичайно цікавим є більш детальний розгляд текстів величальних пісень зимово-новорічного циклу – колядок та щедрівок. Власне вони становлять найбільшу і найкраще зафіксовану групу зразків календарно-обрядової поезії українців Карпат. Окрім того, традиційний колядковий матеріал містить змістові мотиви та образи, що своїм генетичним корінням сягають сивої давнини, доносять відгомін архаїчного побуту, історичних подій та світоглядних уявлень наших предків з чітко вираженим їхнім ще язичницьким чи дуалістичним погансько-християнським забарвленням⁷². Українські горяни часто розрізняли колядки “церковні” (“христосанки” – бойк.) та ті, що їх співали “під хатою”. Виконання саме цих “домашніх”, “старосвіцьких” колядок, поєднувалося з декламацією та елементами театрального дійства, танцем, іграми, колядуванням усім членам сім'ї та навіть померлим родичам, що ще більше підкреслювало їхню загальну величально-побажальну і магічно-ритуальну значимість⁷³. Цікаво, що деякі вчені вважають, що зимові величальні пісні первісно розвинулися із закликів, якими духів предків раніше кликали на Святвечірню трапезу⁷⁴.

⁶⁸ Петро Шекерик-Доників, *Рік у віруваннях гуцулів. Вибрані твори*. (Верховина, 2009), 85.

⁶⁹ Людмила Виноградова, “Колядование”, *Славянские древности: этнолингвистический словарь*. Т. 2. Д–К, под редакцией Никиты Толстого. (Москва : Международные отношения, 1995), 573.

⁷⁰ Петро Шекерик-Доників, *Рік у віруваннях гуцулів*, 99.

⁷¹ Л. М. Горошко, “Календарні та родинні звичаї та обряди в селах Дрогобицького та Сколівського р-ну Львівської обл. та Косівського р-ну Івано-Франківської обл, Путильського р-ну Чернівецької обл. (Польові матеріали 2004 р.)”. Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 521, арк. 13.

⁷² Роман Кирчів, “Усна народна творчість бойків”, *Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті*, (Львів : Інститут народознавства НАНУ, 2002), 40.

⁷³ Роман Кирчів, “Усна народна словесність гуцулів”, *Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті*, (Львів : Інститут народознавства НАНУ, 2002), 122.

⁷⁴ Корнелій Кутельмах, *Прадавня основа в календарній обрядовості*, 206.

Карпатська традиція зберегла унікальний архаїчний пласт колядкових текстів, у яких відображено мотив створення світу, що для нас є особливо цікавим, адже центральним його елементом дуже часто виступав саме символ світового дерева:

...Коли не було з нащада світа,
Тогди не було й неба і землі,
Ано лем було синее море.
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять як світ сновати...⁷⁵

У карпатському обрядовому фольклорі взагалі і в колядках зокрема світове дерево як символ часто означається просто як дерево, без уточнення його породи. При цьому привертає увагу, що воно “росте” десь дуже віддалено – посеред моря, на горі, при дорозі, у лісі (“Ой в ліску, в ліску на жовтім піску...”⁷⁶), рідше – на подвір’ї господаря:

Ой течут, течут бистрі річеньки,
На тих річеньках сплавиноченьки,
На тих сплавоньках по три вершечки:
В першій вершечку сив соколонько,
В другій вершечку сив зазуленька,
В третій вершечку ластов’ятонько.
Ой не то то єсть сив соколонько,
Але то то єсть господаренько.
Ой не то то єсть сив зазуленька,
Але то то єсть господиненька.
Ой не то то єсть ластов’ятонько,
Але то то єсть їх дитятонько⁷⁷.

На думку дослідників, дерево (як і в багатьох ділянках обрядової культури) у колядках виступає символічною “дорогою”, свого роду мостом⁷⁸, що з’єднує два світи: живих і мертвих⁷⁹. Не випадково в деяких зафіксованих зразках колядники спускаються безпосередньо з неба (цей мотив зустрічається і в зимових величальних піснях із Центральної України⁸⁰). Так, у зразку з Гуцульщини мовиться: “У лісі, в лісі та й на дубові / Ой, дай Боже! / Блудило блудів, сімсот молодців, / Приблудили вни, до цієї

⁷⁵ Степан Килимник, *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*, Т. 1 (Зимовий цикл). (Київ : Обереги, 1994), 69.

⁷⁶ Василь Сокіл, Ганна Сокіл, *Фольклорні матеріали з отчого краю*. (Львів, 1998), 31.

⁷⁷ Микола Дмитренко, “Календарно-обрядовий фольклор: категорія жанру та особливості світотворення”, *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу. Збірка наукових праць. Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”*. (Одеса, 2011), 106.

⁷⁸ До цього хочемо зазначити, що загалом уявлення про дерево як про свого роду міст між світами є доволі поширеним і в інших етносів, часом дуже віддалених від слов’янського ареалу. Так, у мікронезійських легендах фігурує сюжет про дівчину, яка, щоб дістати до неба, залізла саме на дерево (Юлиус, Липс. *Происхождение вещей: из истории культуры человечества*. (Москва : Издательство иностранной литературы, 1954), 373).

⁷⁹ Людмила Виноградова, *Зимняя календарная поэзия*, 167.

⁸⁰ Михайло Максимович, *Дні та місяці українського селянина: етнографічна розвідка*. (Київ : Обереги, 2002), 174.

хати...”⁸¹. Окрім того у похоронних голосіннях услід за питанням: “Відки-ж я маю тибє визирати?”, горяни часто перепитували: “Чи на Різдво з коледниками, чи на Великдень з писаночками?”⁸². Тобто, попри значну християнізацію різдвяно-новорічних обрядів, бачимо виразне співвіднесення колядників саме з померлими предками та з деревом як дорогою між світами⁸³. Подібне навантаження, а саме маркування “приходу предків”, намагання залучити їх до ритуалу, на нашу думку, мають і багаточисленні алоформи дерева, що побутували в різноманітних обрядах українських горян⁸⁴.

Привертає увагу те, що в зразках зимового обрядового фольклору добре виражена трирівнева будова світового дерева. Так, розглянувши наявні матеріали, бачимо, що по вертикалі дерево ділиться на три частини: корінь – підземний світ, стовбур – земний світ, крона – небесний світ. Кожну його частину населяли відповідні тварини: внизу – змії, жаби, риби; посередині – куниці, олені, коні, ведмеді, вовки; на вершині – птахи, бджоли, небесні світила⁸⁵:

Стоїть яворець тонкий, високий, –
Гей, дай Боже!
Тонкий, високий в корінь глибокий.

⁸¹ Марія Влад, *Стрітеннє. Книжка гуцульських звичаїв і вірувань*. (Київ, 1992), 109.

⁸² Антін Онищук, “Похоронні звичаї й обряди в селі Карлові, Снятинського повіта”, *Етнографічний збірник*, по. XXXI–XXXII, (1912), 335, 337.

⁸³ До цього хочемо згадати, що в карпатській казковій прозі теж простежується образ золотої яблуні, яка родить золоті яблука. Цей образ, на нашу думку, подібно, як і образ дерева в колядках, має в собі ознаки належності до “іншого” світу. Золота яблуня, як бачимо з текстів, є рідкісною дивовижею, росте тільки в царя в саду або ж її привозять дуже здалеку (Оскар Кольберг, *Казки Покуття*. (Ужгород : Карпати, 1990), 136), з “краю світу”, причому харчується її плодами золотий птах, не менш дивовижний, теж не “тутешній” (Кольберг, *Казки Покуття*, 138). Побутував і варіант, коли на золоту яблуню перетворюється померла мати й таким чином допомагає доньці вийти заміж за царського сина. Більш пряме втілення образу дерева як “дороги” на інший світ, звідки можна також отримувати дуже предметну допомогу в скрутній ситуації, бачимо в казці, записаній Іваном Рудченком на Полтавщині. У цьому варіанті мати, помираючи, дає доньці чарівну насінину, з якої потім на леваді виростає верба. Надалі, коли було потрібно, дерево відчинялося і з нього вилітали “панни”, які виконували те, що їх просили дівчина, яка з їхньою допомогою вийшла заміж за князенка. Цікаво, що згідно з цим сюжетом і верба зрештою “пішла в землю та й знов у князенковому саду вийшла” (*Сто казок. Найкращі українські народні казки*. т. 1. (Київ : Аба-ба-га-ла-ма-га, 2014), 49–52).

⁸⁴ Аналізуючи карпатську казкову прозу та демонологічні оповідання, ми також звернули увагу на доволі часто присутній мотив неприступної гори (часто кам’яної чи скляної), куди “птах не долітає, звір не добігає”. Герой казки здебільшого потрапляє на неї та повертається якимось незвичайним чином (багато днів летить на орлі чи його несе змії-шаркань або й чорт). На самій горі ніхто не живе, окрім царівни, по яку прийшов герой, та відьми або змія, котрий її поневолив, або “майки” з дитиною котра втекла від чоловіка. Інколи таки вийшовши на цю гору, чоловік відразу помирає (Володимир Галайчук, *Українська міфологія*. (Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016), 171). Те, як описано цю місцевість, викликає виразні аналогії з потойбічним світом, а таку пригоду можна трактувати як “подорож на той світ”. Проте нашу увагу привернуло те, що при цьому в одній з карпатських казок образ гори замінений образом гігантської тополі. Дерево змальоване таким високим, що лізти по ньому, щоб дістатись верхівки, потрібно кілька днів. На його гілках розміщено три палаци, а на верхівці ростуть молодильні яблука, за якими і прийшов герой (*Таємниця скляної гори. Закарпатські народні казки, зібрані Михайлом Фінцицьким*. (Ужгород : Карпати, 1974), 129–133). На нашу думку, тут аналогічно, як і в текстах колядок, виражене традиційне сприйняття дерева як свого роду дороги, що з’єднує два світи – живих і мертвих.

⁸⁵ Вікторія Гойсак, *Мовна картина світу, відображена у народних колядках з Лемківщини*. (Горлиці, 2010), 159.

А в коріньку чорні куноньки,
А в середині ярі пчілоньки,
А на вершечку сив соколонько⁸⁶.

Інколи, поруч із традиційним возвеличенням господаря та його родини, бачимо мотив певної антропоморфізації дерева, співвіднесення його з членами родини господаря: А в пана Івана золотая верба,

А на тій вербі золотая кора,
А на тій вербі золотії квіти.
Ой то ж не верба – Йванова жона,
Ой то ж не кора – Йванова неня,
Ой то ж не квіти – Йванові діти...⁸⁷

Подібні зразки взагалі доволі поширені й походять з інших частин України, зокрема з Наддніпрянщини⁸⁸.

Стосовно конкретних порід дерева, які виступають у ролі прадерева, то найчастіше в карпатських прикладах бачимо явір та дуб. Так, часто посеред моря стоять “два дубойки”, “два яворове”⁸⁹, на їхній кроні сидять два голуби або соколи (“сив соколойко віє гніздонько”⁹⁰), які пірнають на дно моря і дістають пісок та камінь (як варіант траву і збіжжя) та творять землю і небесні світила⁹¹. Образ явора теж надзвичайно популярний і виступає в кількох варіантах: на ньому сидить сокіл, у якого хоче влучити хлопець, проте птах просить не губити його, натомість обіцяє допомогти здобути руку дівчини⁹². Також у багатьох варіантах з явора зроблено колыску, часто золоту, для Божого сина (“Божої дітиньки”, “милого Господа”, “Божої дитяти”)⁹³:

Меже горами два яворове.
Люляй же, гей люляй, люляй,
Біле дитя, люляй же.
А в тых яворах з кедри колыска,
А в тій колысці біле дитя...⁹⁴

Крім того в колядках господарю, при його величанні та підкресленні добробуту, часто згадуються столи яворові (рідше кедрові), вишитими обрусами накриті і т. д.⁹⁵. Інколи в карпатських колядках парубкові зустрічається і мотив трьох труб, на яких він грає; переважно це мідна, срібна й золота. Проте в деяких текстах зустрічається і труба яворова – коли в неї затрубить парубок, то “голос піде по долинах та яворинах”⁹⁶, “підут голоса попід небеса”⁹⁷.

⁸⁶ Олекса Воропай, *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*. (Київ : Обереги, 1993), 74.

⁸⁷ Ксенофонт Сосенко, *Різдво – Коляда і Щедрий вечір. Культурологічна оповідь*. (Київ : Український письменник, 1994), 229.

⁸⁸ Ibid, 231.

⁸⁹ Василь Сокіл, Ганна Сокіл, *Фольклорні матеріали з отчого краю*, 47.

⁹⁰ Oskar Kolberg, “Pocuzie”, 108.

⁹¹ Іван Сеньків, *Гуцульська спадщина*, 218.

⁹² Олекса Воропай, *Звичаї нашого народу*, 74.

⁹³ Вікторія Гойсак. *Мовна картина світу, відображена у народних колядках*, 163.

⁹⁴ Василь Сокіл, Ганна Сокіл, *Фольклорні матеріали з отчого краю*, 61.

⁹⁵ Володимир Шухевич, “Гуцульщина”, *Матеріали з українсько-руської етнології*, Т. VII (1904), 40.

⁹⁶ Гойсак, *Мовна картина світу, відображена у народних колядках*, 163.

⁹⁷ Василь Сокіл, Ганна Сокіл, *Фольклорні матеріали з отчого краю*, 35.

Інколи як світове дерево також фігурує сосна⁹⁸ (“Ой, в ліску, ліску, на жовтім піску, там росла сосна, тонка, висока в корінь глибока...”⁹⁹; “Виросла сосна, золота, красна”¹⁰⁰). Дещо рідше, переважно в колядках дівчині чи вдові, як світове дерево виступають береза¹⁰¹, груша (“винна грушка”¹⁰²; “А в чистім полі грушечка стоїть/ Ой, дай Боже!/ А на тій грушечці золота ряска...”¹⁰³) та яблуня (“зелена яблонь”¹⁰⁴):

За воротами на муравоньці
Зеленій, зеленій,
Яблунь червоні ябка зродила.
Там дівчина ябка вержить;
Вийшов до неї батенько єї:
– Ой доню-душко, звержи яблушко!
– Ні, вам не звержу, бо милому держу!...¹⁰⁵

Яблуня¹⁰⁶, що цвіте та плодоносить, у колядках символізує насамперед заміжжя, чого і бажають дівчині колядники. У народній українській традиції яблуко було символом плідності – його ми бачимо, зокрема, серед прикрас обрядового весільного деревця; під яблуню (особливо під ту, що родить солодкі яблука) часто виливали першу купіль дитини тощо. Також, зокрема в бойківських колядках, інколи зустрічаємо калину та горіх у ролі “світового дерева”:

...У густім полі камінець стоїть,
На тім камінці три прутки ростуть,
Єдин ми пруток чом калиновий,
Другий ми пруток, чом малиновий,
Третій ми пруток, чом горіховий.
Третій ми пруток, чом горіховий,
На калиновім – сив соколонько,
На малиновім – сива зозулька,
На горіховім – ярі пчолоньки...¹⁰⁷

У пізніших християнізованих колядках на місці птахів постає Господь Бог або Ісус Христос, ангели, а мотив виникнення світу замінено мотивом побудови церкви (“Камінь лупає, церков мурує з трьома верхами...”¹⁰⁸; “Ой, у чистім полі близько дороги/ Стоїть ми, стоїть церквиця нова...”¹⁰⁹). “Світове дерево” чи “дерево життя” замінено кедром, на якому було розіп’ято Ісуса Христа:

Де кровця кане, церквиця стане.
Церквиця стане з п’ятьма верхами.

⁹⁸ Oskar Kolberg, “Pocuzie”, 108.

⁹⁹ Ігор Сеньків, *Гуцульська спадщина*, 223.

¹⁰⁰ *Українські народні пісні у записах Володимира Гнатюка*. (Київ : Музична Україна, 1971), 47.

¹⁰¹ Володимир Шухевич, *Гуцульщина*, 69.

¹⁰² Василь Сокіл, Ганна Сокіл, *Фольклорні матеріали з отчого краю*, 62.

¹⁰³ Oskar Kolberg, *Rus Chervona*, 106.

¹⁰⁴ Василь Сокіл, Ганна Сокіл, *Фольклорні матеріали з отчого краю*, 55.

¹⁰⁵ Олекса Воропай, *Звичаї нашого народу*, 76.

¹⁰⁶ Jan Falkowski, Basyl Pasznyi, *Na pograniczu łemkowski-bojkowskiem*, 97.

¹⁰⁷ *Народні пісні у записах Івана Вагилевича*. (Київ : Музична Україна, 1982), 39.

¹⁰⁸ Василь Сокіл, Ганна Сокіл, *Фольклорні матеріали з отчого краю*, 31.

¹⁰⁹ *Народні пісні у записах Івана Вагилевича*, 23.

З п'ятьма верхами, з трьома вікнами,
У першій віконці, а сходить сонце,
У другій віконці у полудни сонце
У третій віконці заходить сонце...¹¹⁰
А у пана Йвана, та й на його дворі,
Стояло дерево тонке, високе, листом широке,
І з того дерева церковка рублена,
А в тій церковці стоять три престоли...¹¹¹.

Розглядаючи далі обрядодії, приурочені до періоду Різдва та Нового року, бачимо, що в деяких лемківських селах Словаччини (с. Ганігівці, Дрениці, Лютин) побутовували цікавий звичай носіння по селу “новорічного колача”. Переважно він відбувався на Новий рік після обіду, інколи на наступний день після Різдва. За тиждень до того для дівчат зрубували одну велику ялинку та дві малі. В одній із хат ялинки прикрашали хустками, гусячим пір'ям, а на верхівку чіпляли калачі. Дівчата переодягалися в білий одяг, вибирали з-поміж себе двох “панічок” (віком 11–12 років) – мали нести менші ялинки та парубка “пана”, який на чолі процесії ніс головну ялинку. За “паном” і “панічками” йшли решта дівчат і селяни. Процесія співаючи обходила село з нижнього кінця до верхнього. Старші люди виходили зі своїх хат до дороги і парубок з ялинкою вклонявся їм. Обійшовши село, процесія йшла до хати, де їх було домовлено прийняти, перед дверима співали “Отче наш” і заходили. Прикрашені деревця ставили в кут, і дівчата старалися так само, як і з весільної “річки”, непомітно зірвати собі букетик з пір'я – щоб швидше вийти заміж¹¹². У с. Ганігівці старші жінки старалися зірвати з ялинок пір'я – щоб мати багато гусей, а дівчата шмагали одна одну гілочками – щоб швидше вийти заміж¹¹³. Калачі, що були на верхівках ялинок, віддавали “панові” та “панічкам”. Хлопці теж заходили до хати і намагалися викрасти “панічок”, а якщо їм це вдавалося, то дівчата повинні були відкупитися горілкою. Далі відбувалася гостина і грала музика. Подекуди побутовували й варіанти, коли ялинку носили декілька груп дівчат (наприклад, 11–12-річні окремо і 15–16-річні свою окремо)¹¹⁴.

Заключним у низці зимових свят українських горян було свято Богоявлення, або Хрещення Господнє (Водохреща, Йордан, Ардан), що його відзначали 19 січня. Основним моментом цього дня було освячення води в потоках. У Карпатах зранку на Водохреща на ріці вирубували ополонку, коло неї встановлювали хрест із льоду, обливали його буряковим квасом¹¹⁵, прикрашали стрічками чи паперовими квітами (с. Лолин, Долинського р-ну, Івано-Франківської обл.)¹¹⁶ (“Там на річці, на Ярдані, / Золотий хрест вишиваний...”¹¹⁷). Нашу увагу привернуло те, що, як бачимо з матеріалів,

¹¹⁰ Іван Сеньків, *Гуцульська спадщина*, 223.

¹¹¹ Oskar Kolberg, *Rus Chervona*, 77.

¹¹² Михайло Шмайда, *Новорічні звичаї*, 6–7.

¹¹³ Ibid, 8.

¹¹⁴ Ibid, 6–7.

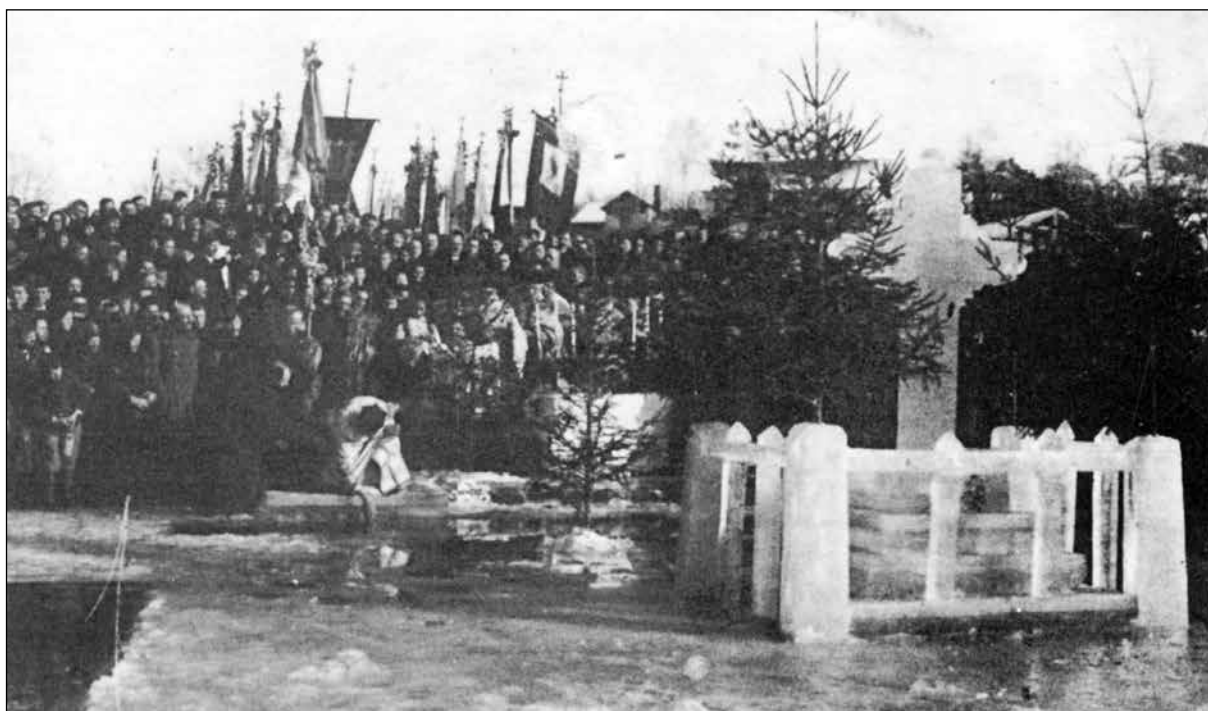
¹¹⁵ Володимир Галайчук, *Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини*, 167.

¹¹⁶ Руслан Дубина, *Новорічний цикл свят*, 137.

¹¹⁷ *Бойківський мій краю. Пісні з голосу Марії Ільницької з села Ільник Турківського р-ну, Львівської обл.* (Львів, 2004), 98.

коло цієї ополонки на Бойківщині та Гуцульщині встановлювали також невеличкі ялинки¹¹⁸, смерічки¹¹⁹, що, зокрема, відображено на багатьох світлинах того часу (“По річці стояли ялинки – одним рядом і другим рядом. Б’ють дірки в леді і туди ялинки. Ялинки вбрані так файно кольоровим папером”, с. Лолин, Долинського р-ну, Івано-Франківської обл.¹²⁰). На Богородчанщині хрест прикрашали вінком із ялини, паперовими квітами і васильком, а позаду нього встановлювали дві прибрані ялинки¹²¹. На Лемківщині ополонку також “замаювали сосною”¹²² (Світлини 2–4).

Ялинки, які попередньо стояли в церкві, коло йорданської ополонки встановлювали також і на Рівненському Поліссі¹²³. Відповідно до зафіксованих уявлень, гілочки цього деревця, принесені додому, мали здатність захищати оселю від грому¹²⁴. Подібні свідчення зафіксовані й на Західній Бойківщині (с. Чорна, сучасна територія Польщі). На Опіллі (Жовкіщина) вважали, що від зубного болю рятує підкурювання гілочками зі смерічок, встановлених коло йорданської ополонки¹²⁵.

Світлина 2. На Йорданські свята, с. Печеніжин (нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.), 30-ті рр. XX ст. (опубл.: Юзеф Шнайдер. Печеніжинські люди. Етнографічний нарис. (Коломия : Фоліант, 2017), вклейка).

¹¹⁸ Володимир Галайчук, *Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини*, 167; На Лемківщині побутовало цікаве повір'я, що якщо хтось на Йордан “запне яличку до гною, то не будут киртиці [кроти] поле рити” (Іван Бугера. *Звичаї та вірування Лемківщини*. (Львів, 1939), 25).

¹¹⁹ Іван Сеньків, *Гуцульська спадщина*, 181.

¹²⁰ Руслан Дубина, *Новорічний цикл свят*, 137.

¹²¹ Володимир Галайчук, *Зимова календарна обрядовість Богородчанщини*, 852.

¹²² Микола Сивицький, “Духовна культура”, *Лемківщина: земля, люди, історія, культура*, кн. 2. (Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1988), 14.

¹²³ Людмила Пархоменко, *Календарні звичаї та обряди*, 135.

¹²⁴ Елена Левкиевская, *Славянский оберег. Семантика и структура*. (Москва : Индрик, 2002), 155.

¹²⁵ Ярослав Пастернак, “Йордан–Водохрищі”, *Життя і знання*, по. 12, (1936), 11.

На гравюрі Юрія Глоговського кінця XVIII–XIX ст. (яка ілюструє одяг населення Львова, передмість та підміських сіл) “Жінка повертається з Йордану” бачимо міщанку, зображену з глечиком та гілочками ялиці чи смереки в руках¹²⁶. Аналогічні уявлення побутували і в інших слов’янських етносів. Наприклад, білоруси гілки з ялинки, встановленої на Йордан, застромлювали в стріху, прив’язували до плодкових дерев у саду, клали під підвалини хати – як оберіг від бурі та грому¹²⁷. Цікаво, що принесеною додому йорданською водою, з метою захисту від усього злого, окрім людей та житла, покутяни також кропили поле, дерева в саду й город¹²⁸.

Світлина 3. Водохреща, с. Цінева, Рожнятівського (нині Калуського) р-ну Івано-Франківської обл. 90-ті рр. XX ст. (опубл.: Василечко, Стежками відлуння, 253).

У деяких місцевостях Гуцульщини та Покуття в цей день святили “трійцю” – три свічки, зв’язані квітчатою хусткою, намистом і барвистими стрічками. До цього ще додавали пучки калини та сухих квітів – безсмертників і васильків. З “трійцею” йшли “на Йордан” переважно жінки та дівчата.

¹²⁶ Український народний одяг XVII – початок XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського, за редакцією Юрія Гошка. (Київ : Наукова думка, 1988), 89.

¹²⁷ Тетяна Агапкина, “Ель”, *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*, (Москва : Международные отношения, 2002), 155.

¹²⁸ Олена Серебрякова, *Ритуальне застосування води*, 580.

Світлина 4. Йордан у с. Брустури (опубл.: Старосольська, Гуцульщина, 393).

Під час богослужіння її запалювали від свічок, що горіли на престолі, а коли вода вже була посвячена, то перед тим, як іти додому, цю “трійцю” гасили, занурюючи свічки в ополонку¹²⁹. На Покутті використовували також дерев’яні хатні свічники-трійці¹³⁰, які, на нашу думку, за особливостями свого художнього вирішення та символічної наповненості виразно співвідносяться із символікою світового дерева. Загалом вважаємо, що семантика “трійць” із воску чи свічників-“трійць” поєднує в собі мотиви вогню та дерева (у значенні міфологеми світового дерева з трьома вершками) (Світлина 5).

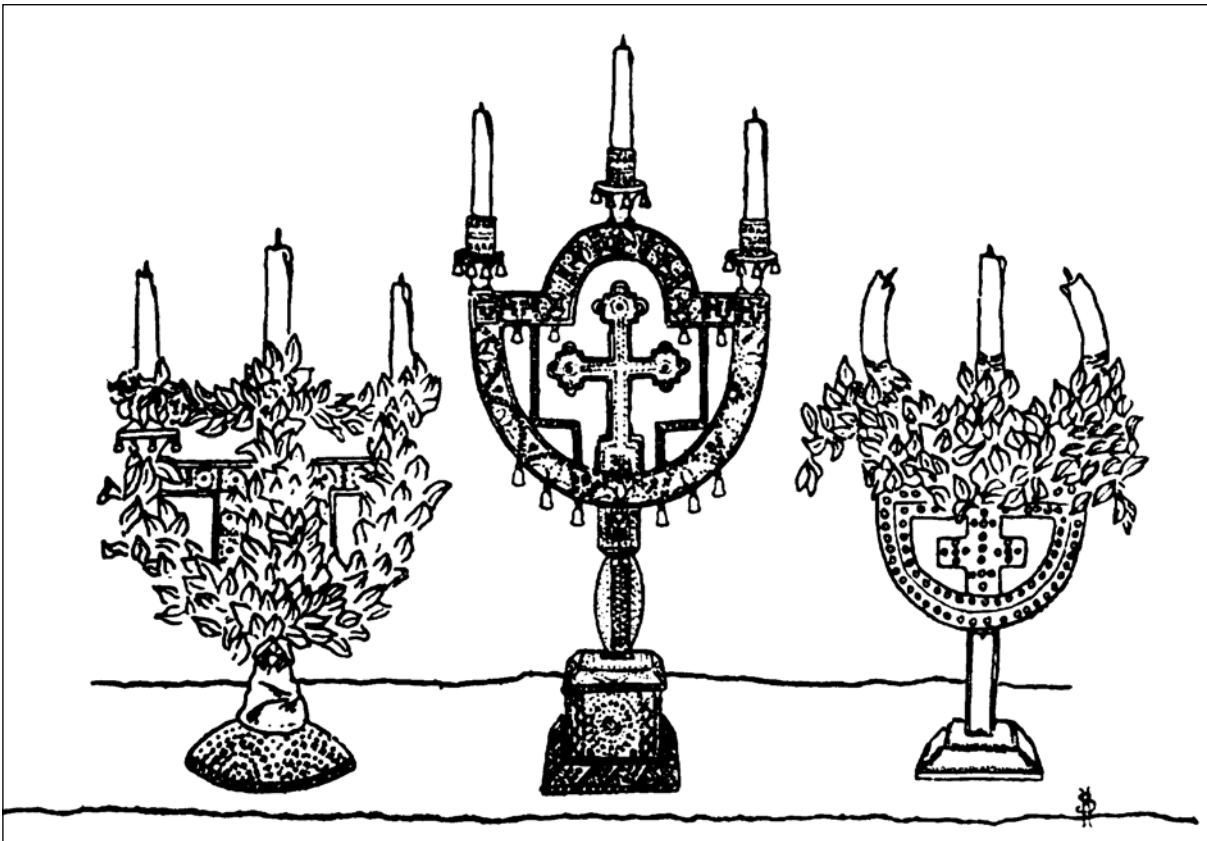
На Лемківщині (в околицях м. Ясло¹³¹) вранці цього дня невеликі групи хлопців ходили від хати до хати і колядували. За це господарі винагороджували їх вівсом, хлібом або сушенею. Вони натомість давали господареві “лісковий” (ліщиновий) прут до двох метрів завдовжки та бажали щасливо дочекати наступного року. Як зазначив Ярослав Пастернак, значення цієї ритуальної дії вже втрачене, але цікавим є той момент, що господар саме з цього прута виготовляв хрестики-обереги й розвішував їх на обійсті¹³².

¹²⁹ Олекса Воропай, *Звичай нашого народу*, 120.

¹³⁰ Józef Schnajder, “Lud Peczeniżyński. Część II”, *Lud*, no. III, (1907), 28.

¹³¹ Подібний звичай побутовув і в інших лемківських селах. Хлопці-щедрувальники подекуди возили за собою санчата, повні ліщинових прутів, і давали їх господареві стільки, скільки він мав худоби (с. Київ). Цікаво, що в селі Тихий Потік хлопчик на чолі процесії ніс хрест, зроблений з цих прутиків (Шмайда, *Новорічні звичаї*, 11). Натомість у Нижніх Репашах щедрувальники несли довгі ліщинові палиці, на кінцях яких були причеплені 2-3 ялинові гілочки (Ibid, 13). У селі Лівові натомість щедрувати ходили дівчата, алозові пруті, отримані від них, потім вживали, коли вперше виганяли худобу на пашу чи вели її продавати на ярмарок (Ibid, 14). В Ольці отриманий від щедрувальників прут господар відносив до стайні й клав за “мештерну гряду”, щоб худоба була здорова та давала добрий приплід (Шмайда, ...*А іші вам вінчую...*, 279).

¹³² Ярослав Пастернак, *Йордан-Водохрищі*, 9.

Світлина 5. Гуцульські свічники-трійці (опубл.: Шухевич, Гуцульщина, 209).

Такі дерев'яні хрестики робили майже в цілому ареалі Українських Карпат на Гуцульщині, Покутті, Східній Бойківщині: “на Ардан на ворота кладут хрестики: хто з вільхі має зроблений, хто з дерева та й вбирає той хрестик” (с. Росохач, Городенківського р-ну, Івано-Франківської обл.)¹³³; “...два патичка, відстругала ножом трошки та й сколола цівочками, збила та й убрала зіллячком... Тільки вовняною, більшов ниточкою обвити файно і рано хрестик” (с. Липовиця, Рожнятівського р-ну, Івано-Франківської обл.)¹³⁴; “...батько витинав з дерева такий хрестик і прибивав його на воротах”¹³⁵. У с. Нижній Струтин, Рожнятівського р-ну, Івано-Франківської обл., уточнювали, що хрестики прибивали вранці, перед тим як йшли на водосвяття¹³⁶. Інколи респонденти конкретизують, що ці хрестики робили саме з ліщини¹³⁷. На Покутті дані обереги також

¹³³ Олена Серебрякова, *Ритуальне застосування води*, 582.

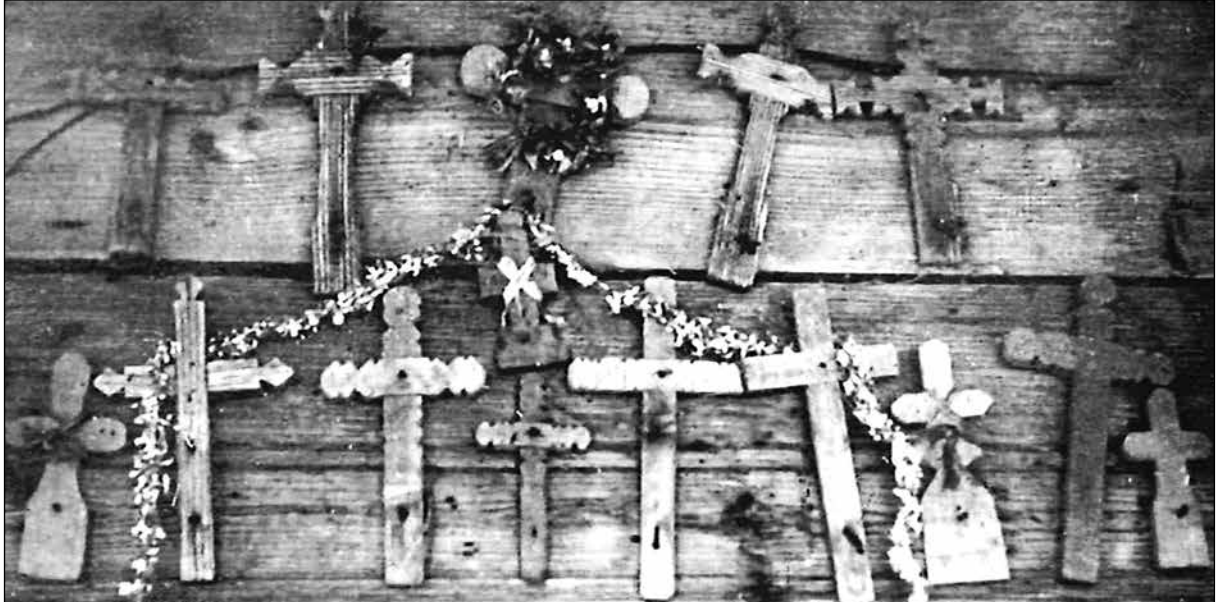
¹³⁴ Руслан Дубина, *Новорічний цикл свят*, 133.

¹³⁵ Іван Сеньків, *Гуцульська спадщина*, 179.

¹³⁶ Ірина Домбчевська, “Різдвяні звичаї у Струтині Нижній”, *Життя і знання*, по. 1, (1938), 29.

¹³⁷ Зокрема таке уточнення знаходимо в матеріалах зі Східної Бойківщини Любомири Василечко (Василечко, *Стежками відлуння*, 147). Взагалі це добре корелюється з у цілому позитивним уявленням українських горян про ліщинове дерево. Наприклад, на Богородчанщині, заблукавши, місцеві жителі, щоб знайти дорогу, ламали гілку ліщини: “бо кажуть, що під нею янгелики сидять”. Ця мотивація пов'язана, ймовірно, з відомою легендою про Божу Матір, якій ліщина надала прихисток під час грози. Дерево після цього стало немов святе, зокрема в нього не влучає блискавка (Галайчук, *Українська міфологія*, 30). Подібні уявлення характерні для багатьох слов'янських народів і зумовили використання ліщини для виготовлення різноманітних оберегів (Татьяна Агапкина, “Мифология деревьев в традиционной культуре славян: лещина

виліплювали з тіста¹³⁸. Їх прикрашали різним зіллям, стрічками з кольорового паперу¹³⁹, пір'ям, китицями калини, фарбованою вовною¹⁴⁰, колосками жита і "позліткою" (фольгою)¹⁴¹ та вивішували на видноті: на воротах, на колодязях, над входом до хати, стайні. На Закарпатській Гуцульщині їх несли також у поле та в сад¹⁴². Горяни вірили, що ці апотропеї здатні знешкодити будь-які лихі задуми поганих людей, з якими вони наближаються до хати¹⁴³ ("щоб ніяка паскуда к хаті не лізла", с. Лолин, Долинського р-ну, Івано-Франківської обл.¹⁴⁴).

Світлина 6. Йорданські хрестики, присілок Завоели с. Космач (нині Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) кін. XIX – поч. XX ст. (опубл.: Михайло, Станкевич. Українське художнє дерево XVI–XX ст. (Львів, 2002), 245).

Йорданські хрестики виготовляли щорічно і не викидали, а, як ритуально значимий атрибут, за якийсь час пускали на воду за течією або після Благовіщення спалювали ("...бо то свічене аби не толочити ногами", с. Репужинці, Городенківського р-ну, Івано-Франківської обл.¹⁴⁵). Проте інколи їх на обійсті висіло й кілька десятків¹⁴⁶ (Світлини 6–7).

(*Corylus avellana*)", *Studia mythologica slavica I*, (Москва, 1998), 186), зокрема хрестиків, що їх горяни вивішували на Йордан. До цього хочемо сказати, що древко для весільної хоругви, чи фани (алоформи весільного деревця, яка побутувала там, де не робили деревце, або й синхронно з ним), хрестик, що його встановлювали на місці закладки майбутнього житла, теж часто виготовляли саме з ліщини.

¹³⁸ Олена Серебрякова, *Ритуальне застосування води*, 582.

¹³⁹ Jan Falkowski, *Połnocno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny*, 71.

¹⁴⁰ Józef Schnaider, *Lud Peczeniżynski. Część I*, 48.

¹⁴¹ Любомира Василечко, *Стежками відлуння*, 147.

¹⁴² Володимир Король, "Етнографічні замітки з закарпатської Гуцульщини в записах Г. Стрипського", *Етніка Карпат: науковий щорічник. Статті та матеріали етнографічних експедицій*, вип. 3. (Ужгород, 2018), 191.

¹⁴³ Корнелій Кутельмах, "Народні звичаї та обряди. Календарна обрядовість", *Гуцульщина: історико-етнологічне дослідження*, (Київ : Наукова думка, 1987), 292.

¹⁴⁴ Руслан Дубина, *Новорічний цикл свят*, 137.

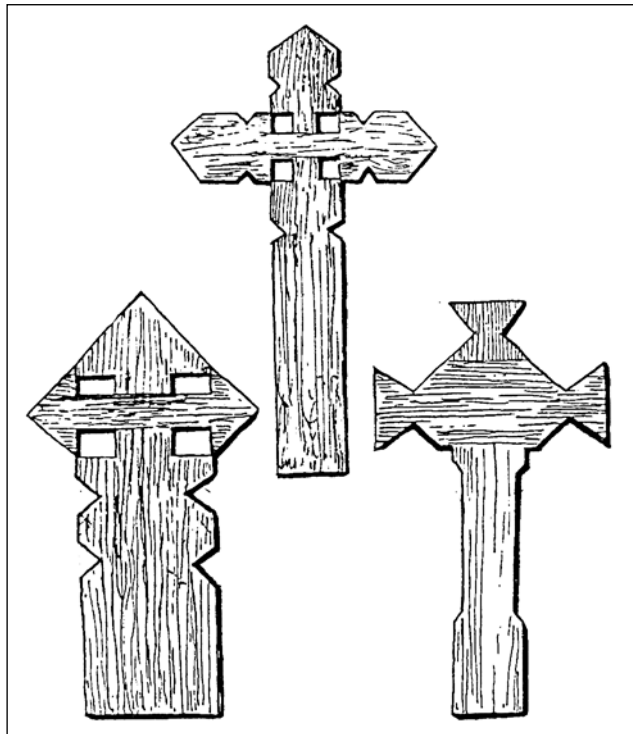
¹⁴⁵ Олена Серебрякова, *Ритуальне застосування води*, 582.

¹⁴⁶ Корнелій Кутельмах, *Календарна обрядовість*, 292.

Також на Бойківщині на дверях поруч із хрестиками тістом малювали символ “трійці”¹⁴⁷, а подекуди ялинку (Світлини 8–9) (с. Липовиця, Рожнятівського р-ну, Івано-Франківської обл.)¹⁴⁸, так само, як і, наприклад, на теренах Полісся (“щоб погань не лізла”, “від нечистої сили”)¹⁴⁹. На Центральній Бойківщині ми зафіксували, що: “І хрести, і трійцю, хто як... На всіх дверях. Як не мав крейди, то й тістом малювали...” (с. Ямельниця, Сколівського р-ну, Львівської обл.)¹⁵⁰.

З Покуття походить інформація, що священник сам, коли приходив освячувати обійстя, малював ці хрестики розведеним з водою подрібненим насінням(!), яке лежало в хаті під скатертиною впродовж усіх свят, (Снятинщина, Коломийщина)¹⁵¹. На нашу думку, все це ще раз свідчить про глибоку пов’язаність або й тотожність цих оберегових символів у народній свідомості.

Також до цього потрібно згадати про лемківську традицію малювати саме розлоге “дерево роду” на вхідних

Світлина 7. Хрести, які прибивали на обійсті на Йордан, Гуцульщина (опубл.: Михайло Станкевич. “Структура художнього тексту хреста”, *Українська хрестологія: мистецтвознавчі дослідження. Спеціальний випуск Народнознавчих Зошитів Інституту народознавства НАН України*, (1997), 15).

Світлина 8. Знаки, які малювали на дверях на свято Богоявлення мешканці с. Мшанець (опубл.: Михайло Зубрицький. “Селянські будинки у Мшанці, Старосамбірського повіту”, *Матеріали до українсько-руської етнології*, по. XI (1909), 15).

¹⁴⁷ Михайло Зубрицький, “Селянські будинки у Мшанці, Старосамбірського повіту”, *Матеріали до українсько-руської етнології*, по. XI, (1909), 15.

¹⁴⁸ Руслан Дубина, *Новорічний цикл свят*, 133.

¹⁴⁹ Людмила Пархоменко, *Календарні звичаї та обряди*, 135.

¹⁵⁰ Польові етнографічні матеріали до теми “Народне будівництво”, зібрані в Сколівському р-ні Львівської обл., Гошціською Тетяною Богданівною 09–18.07.2008. Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 576, арк. 76.

¹⁵¹ Олена Серебрякова, *Ритуальне застосування води*, 582.

дверях¹⁵². Нашу увагу також привернуло цікаве свідчення із Західної Бойківщини, що “...На шандрый (щедрий) вечѣрь робять зъ тѣста житнього на дверяхъ хрестики и закусують. Газдиня робить хрестики, а газда закусує. Закусує ся такъ: газда бере хлѣбъ непочатый, йде до стайнѣ и говорить: “Пан Біг всюди, на небі, на земли и въ моеї стайни” и закусить. Такъ чинить в коморѣ, въ боцѣи, въ склепѣ и въ рожку (в шопѣ)”¹⁵³. Подібний звичай побутував і в інших частинах України, зокрема на Поліссі, Слобожанщині. Тобто нанесення хрестиків супроводжувалося своєрідним “кормлінням”, подібно як страшення дерев напередодні Різдва. Ймовірно йдеться про тотожні явища, а адресатом цього кормління були душі покійних предків, яких на Щедрий вечір уже “відпроваджували” в потойбічний світ. У цілому це питання безумовно потребує подальших досліджень.

Світлина 9. Молода пара із с. Славське Сколівського (нині Стрийського) р-ну Львівської обл. На стіні хати намальовані знаки “трійці”. Фото 30-х рр. XX ст.

¹⁵² Юрій Тарнович, *Лемківщина. Матеріальна культура*. (Краків : Українське видавництво, 1941), 73.

¹⁵³ Іван Кузьмъ, “Житє–бутє, звичаѣ и обичаѣ горского народу”, *Зоря: письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ*, по. 21, (1889), 351.

Підсумовуючи, можемо сказати, що в особливостях відзначення свят зимового календарного циклу українців Карпат простежуємо дифузію різних культів, що знайшли відображення в численних ритуалах та звичаях, які у своїй основі поєднують аграрні мотиви та релікти культу померлих предків. Саме в цьому контексті, на нашу думку, варто розглядати, наприклад, звичай страшити плодови дерева, який широко побутував у ареалі Українських Карпат, замаювання прикрашеними ялинками йорданської ополонки і нанесення ялинок як оберегових знаків на двері. Проте особливо яскраво образ дерева проявився у карпатських зимових величальних піснях – колядках та щедрівках, серед яких ми бачимо надзвичайно архаїчні зразки, де відтворено картину створення світу. У його центрі, відповідно до народних уявлень, власне і знаходилося світове дерево (дуб, явір, сосна, береза). Бачимо, що цей мотив виражено доволі яскраво, відтворено його трирівневу будову, показано різноманітних звірів та комах, які населяють їх. Також у карпатських колядках відображено і символічний зв'язок дерева з людиною. Так, бачимо, що явір часто росте на подвір'ї у господаря, частини дерева – це члени його сім'ї і т. д. Світове дерево виступає в символічному плані як з'єднувальна ланка, свого роду дорога між світом живих та мертвих. Також як алоформу дерева, на нашу думку, варто розглядати так званий колядницький хрест, атрибут ватажка карпатських колядників. Таким чином, ми побачили, що основним сенсом доволі широкого залучення дерева та його алоформ у ритуали різдвяної обрядовості українських горян були вірування, пов'язані з померлими предками, мотив зустрічі та “проводів” духів предків – як у кульмінаційні моменти господарського року, так і в менш важливі його періоди.

A TREE IN THE TRADITIONAL CHRISTMAS RITE OF THE UKRAINIAN HIGHLANDERS

TETIANA NAKONECHNA (HOSHCHITSKA)

Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Department of Historical Ethnology

15 Svoboda Avenue, Lviv, Ukraine 79005.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

e-mail: hoshchitska.tetiana@gmail.com

SUMMARY

The main motives of celebrating important dates of the winter calendar complex by our ancestors were the beginning of a new farming year and efforts to positively influence the future harvest. That is why in the rites the memorial motifs were important, related to the attempt to get the help and support of the spirits of deceased ancestors who were “invited” to the world of the living before Christmas and “sent off” to the afterlife after celebrating the holiday of the Lord's Epiphany. In general, these very ideas pervade various beliefs, divination, omens and rituals which make up the Christmas ritualism. The ritual tree and its semantic equivalents appeared somewhat less in the ritualism of the Christmas cycle than when celebrating the holidays of the spring-summer period. Despite a fairly solid body of literature devoted to this calendar cycle, the existence of the ritual tree and alloforms in the celebration of the Christmas holidays was mostly left out of the research focus. However, this interesting aspect opens a new page of pre-Christian ideas and beliefs of our ancestors and contains significant research potential. It is important that these alloforms of the tree became a part of purely Christian ritualism. Thus, in the majestic winter songs-carols of the Ukrainian highlanders mythologemes of the world tree function in quite different variants. There was an extremely archaic layer of samples in which the picture of the creation of the world was reproduced. In the center of this world, according to folk

beliefs, there was a world tree (oak, sycamore, pine, birch). This motif is expressed quite vividly, its three levels and various animals and insects inhabiting them are reproduced. Also, in Carpathian carols, the connection between a tree and a person is quite clearly expressed. Thus, a sycamore tree often grows in the master's yard, parts of the tree are members of his family, etc. The world tree acts as a connecting link, a kind of a symbolic road between the world of the living and the dead. Also, in our opinion, it is worth considering the so-called "carol cross", a rod (paterytsia) and the status attribute of the leader of the Carpathian carolers as an alloform of the tree. It should be mentioned that on the eve of Christmas, sometimes on the second or third day after it, already on the eve of the Epiphany, in the Ukrainian Carpathians there was a custom of "scaring" barren trees which, in our opinion, was recorded in a more simplified form. Meanwhile, its original meaning was a peculiar sacrifice, and the tree in this case appeared as a kind of "bridge", a mediator between the world of the living and the afterlife. In the celebration of the holiday of the Lord's Epiphany the presence of a ceremonial tree and its alloforms is also recorded. It is about nailing wooden crosses, decorated with wool, ribbons and foil, for protective purposes on the homestead. Thus, we can see that the main meaning of the fairly wide involvement of the tree and its alloforms in the rituals of the Christmas rites of the Ukrainian highlanders was beliefs related to deceased ancestors, the motive of meeting and "seeing off" the spirits of ancestors both at the climax of the farming year and in its less important periods.

Key words: Ukrainian Carpathians, traditional rituals, Christmas, ceremonial tree, Boikivshchyna, Lemkivshchyna, Hutsulshchyna.

REFERENCES

- A Hundred Tales. The Best Ukrainian Folk Tales* vol. 1. Kyiv : Aba-ba-ga-la-ma-ga, 2014. (in Ukrainian).
- Agapkina, Tatiana. "South Slavic Beliefs and Rites Connected with Fruit trees, in the All-Slavic Perspective", *Slavic and Balkan Folklore: Verovaniya. Text. Ritual*. (Moscow : Science, 1994), 105–106. (in Russian).
- Agapkina, Tatiana. "Spruce", *Slavic Mythology: Encyclopedic Dictionary*. (Moscow : International Relations, 2002), 155–156. (in Russian).
- Agapkina, Tatiana. "The Mythology of Trees in the Traditional Culture of the Slavs: Hazel (Corylus avellana)", *Studia Mithologica Slavica I*. (Moscow, 1998), 183–194. (in Russian).
- Bardavelidze, Vera. *Ancient Religious Beliefs and Ritual Graphic Art of the Georgian Tribes*. Tbilisi : Caucasian House, 2006. (in Russian).
- Bogatyrev, Petr. "Magical Actions, Rites and Beliefs of Transcarpathia", *Issues of the Theory of Folk Art*, (Moscow : Art, 1971), 167–296. (in Russian).
- Boikivshchyna is My Region. Songs from the Voice of Maria Ilnytska from the Village of Ilnyk, Turkiv District. Lviv Region*. Lviv, 2004. (in Ukrainian).
- Bortnianskyi, Yurii. "Holy Evening in Our Village", *Lemkivshchyna*, no. 1, (1980), 10–11. (in Ukrainian).
- Bugera, Ivan. *Customs and Beliefs of Lemkivshchyna*. Lviv, 1939. (in Ukrainian).
- Buriyak, Petro. "Holy Evening in Boikivshchyna", *Chronicle of Boikivshchyna*, no. 1, (1973), 26–30. (in Ukrainian).
- Bystron, Jan. *History of Customs in Old Poland: 16–18 Centuries*, vol. 2. Warsaw : State Publishing Institute, 1976. (in Polish).
- Dmytrenko, Mykola. "Calendar-Ritual Folklore: Genre Category and Features of World Creation", *Calendar Ritual in the Life Activity of the Ethnic Group. Collection of Scientific Papers. Materials of the International Scientific Conference "Odesa Ethnographic Readings"*, Odesa, 2011, 104–112 (in Ukrainian).
- Dombchevska, Iryna. "Christmas Customs in Strutyn Nyzhnii", *Life and Knowledge*, no. 1, (1938), 28–29. (in Ukrainian).
- Dubina, Ruslan. "The New Year's Cycle of Holidays of the Folk Calendar of Eastern Boikivshchyna", *Sources of Ukrainian Ethnology: Materials of Field Research*. (Kyiv : Zadruga, 2011), 131–137. (in Ukrainian).

Ethnographic field materials on the topic “National construction”, collected in Skole, Stryi and Drohobych districts of the Lviv region, Rozhnyativskiy district of the Ivano-Frankivsk region, by Hoshchitska Tetiana Bohdanivna 07–18.07.2009. Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (hereinafter: Archive of IE NASU). Fund 1, Series 2, File 595. (in Ukrainian).

Ethnographic field materials on the topic “National construction”, collected in the Stryi district of the Lviv region, by Nakonechna Tetiana Bohdanivna 25–30.08.2004, Archive of IE NASU, Fund 1, Series 2, File 522. (in Ukrainian).

Ethnographic field materials on the topic “National construction”, collected by Nakonechna Tetyaia Bohdanivna in the Kamin-Kashyrskiy district of the Volyn region. 7–19.07.2004. Archive of Lviv National University named after I. Franko, Fund 119, Series 17, File 71-E. (in Ukrainian).

Ethnographic field materials on the topic “National construction”, collected in the Skole district of the Lviv region, by Tetiana Bohdanivna Hoshchitska 09–18.07.2008. Archive of IE NASU, Fund 1, Series 2, File 576. (in Ukrainian).

Ethnographic Image of Modern Ukraine. Corpus of Expeditionary Ethnographic and Folklore Materials vol. 6. Calendar Ceremony, Kyiv : IMFE named after Rytskyi, 2016. (in Ukrainian).

Falkowski, Jan. *North-Eastern Border of the Hutsuls Region*. Lviv : Nakładem Towarzystwa Ludoznawczego, 1938. (in Polish).

Falkowski, Jan, Pasznyi, Basyl. *On the Borderland of Lemko and Boyko. Ethnographic Outline*. Lviv, 1935. (in Polish).

Folk Songs in the Records of Ivan Vahylevych. Kyiv : Musical Ukraine, 1982. (in Ukrainian).

Franko, Ivan. “Russian Clergy in the Struggle with Folk Beliefs at the End of the 18th Century”, *Materials for the Cultural History of the Halychyna of the 17th and 19th Centuries. Collected by Mykhailo Zubrytskyi, Yuriy Kmit, Ivan Franko, published under the editorship of Ivan Franko*. (Lviv, 1902), 51–54. (in Ukrainian).

Fraser, James. *The Golden Bough: A Study of Magic and Religion*. Moscow : Politizdat, 1986. (in Russian).

Gantskaya, Olga et al. “Western Slavs”, *Calendar Customs and Rituals of the Peoples of Foreign Europe: 19 – Beginning of 20 Centuries. Winter Holidays*. (Moscow : Nauka, 1973), 213–214. (in Russian).

Halaichuk, Volodymyr. “Mythological Ideas about Plants”, *Ethnogenesis and Ethnic History of the Population of the Ukrainian Carpathians. Vol. II Ethnology and Art History*. (Lviv : Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2006), 590–608. (in Ukrainian).

Halaichuk, Volodymyr. “Traditional Calendar Customs and Rites of Starosambir Region”, *Notes of the Shevchenko Scientific Society*, volume 259. (Lviv, 2010), 138–178. (in Ukrainian).

Halaichuk, Volodymyr. *Ukrainian Mythology*. Kharkiv : Klub Simeynoho Dozvillya, 2016. (in Ukrainian).

Halaichuk, Volodymyr. “Winter Calendar Rites of the Bohorodchanshchyna”, *Bulletin of LNU named after I. Franko. Historical Series*, no. Special issue (2017), 805–856. (in Ukrainian).

Hoisak, Victoria. *Language Picture of the World, Reflected in Folk Carols from Lemkiv Region*. Gorlytsi, 2010. (in Ukrainian).

Horbanenko, Serhiy and others. *Household Magic of Eastern Slavs According to Archeological data: Essays*. Kyiv : Naukova Dumka, 2020. (in Ukrainian).

Horoshko, L. M. Calendar and Family Customs and Rites in the Villages of Drohobych and Skoly District, Lviv Region and Kosiv District, Ivano-Frankivsk region, Putyla District, Chernivtsi Region. (Field Materials 2004). Archive of IE NASU, Fund 1, Series 2, File 521. (in Ukrainian).

Hutsulshchyna: Pearl of the Ukrainian Carpathians. Album, edited by Uliana Starosolska. Philadelphia : Ukrainian Hutsul Society “Cheremosh”, 1998. (in Ukrainian).

Jelem, Mykhailo. *Matsyna Velyka – Lemkiv Village. Historical and Local History essay*. Drohobych, 2008. (in Ukrainian).

Kolberg, Oskar. “Pokuttia: An Ethnographic Image. Part 1”, *Kolberg O. All Works*, vol. 29, Wroclaw; Poznan, 1962, 1–358. (in Polish).

Kolberg, Oskar. "Rus Chervona. Part 1", *Kolberg O. All Works*, vol. 56, Wroclaw-Poznan, 1972, 1–441. (in Polish).

Kolberg, Oscar. *Tales of Pokyttia*. Uzhhorod : Carpathians, 1990. (in Ukrainian).

Korol', Volodymyr. "Ethnographic Notes from Transcarpathian Hutsulshchyna in the Records of H. Strypsky", *Etnika Carpathians: Scientific Yearbook. Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*, Issue 3, Uzhhorod, 2018, 182–194. (in Ukrainian).

Krasikov, Mykhailo. "Magic of the Holidays in the Traditional Folk culture of the Carpathians (Based on the Materials of Field Research in the Rakhiv Region in 2017)", *Etnika Carpathians: Scientific Yearbook. Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*, Issue 3, Uzhhorod, 2018, 79–93. (in Ukrainian).

Kulumnyk, Stepan. *Ukrainian Year in Folk Customs in Historical Light*, volume 1 (Winter Cycle). Kyiv : Oberegy, 1994. (in Ukrainian).

Kuziv, Ivan. "The way of Life, Customs and Traditions of the Highlanders. Collected in Dydiv village by Ivan Kuziv", *Zoria*, no. 21, (1889), 351–352. (in Ukrainian).

Kyrchiv, Roman. "Oral Folk Art of the Boiks", *From Folklore Regions of Ukraine. Essays and Articles*. (Lviv : Institute of Folklore of the National Academy of Sciences, 2002), 34–114 (in Ukrainian).

Kyrchiv, Roman. "Oral Folk Literature of the Hutsuls", *From Folklore Regions of Ukraine. Essays and Articles*. (Lviv : Institute of Folklore of the National Academy of Sciences, 2002), 115–164. (in Ukrainian).

Kutelmakh, Corneliu. "Folk Customs and Rites. Calendar Rituals", *Hutsulshchyna: Historical and Ethnological Research*, Kyiv : Naukova Dumka, 1987, 286–301. (in Ukrainian).

Kutelmakh, Corneliu. "The Ancient Basis in the Calendar Rituals of the Carpathian Ukrainians", *Ethnological Notebooks*, no. 4, (1995), 204–208. (in Ukrainian).

Kutelmakh, Corneliu. "Agrarian Motifs in the Calendar Rituals of Polish Pike", *Polissya of Ukraine. Issue 2. Ovruchchyna 1995*. (Lviv, 1999), 164–171. (in Ukrainian).

Levkievskaya, Elena. *Slavic Amulet. Semantics and Structure*. Moscow : Indrik, 2002. (in Russian).

Lips, Julius. *The Origin of Things: from the History of Human Culture*. Moscow : publishing house of foreign literature, 1954. (in Russian).

Lubicz-Czerwinski, Ignacy. *The Zadniestr Region Between Stryi and Limnyca: a Description of the Land, Past Disasters, or Varieties of This Area*. Lviv, 1811. (in Polish).

Maierchuk, Mariia. "Ways of Transformation of the World Tree Symbol. An Attempt at a Structural-Semiotic Approach to the Phenomenon of the Transformation of the Symbol of the Cosmogonic Tree", *Ethnological Notebooks*, no. 1, (1995), 25–31. (in Ukrainian).

Mushynka, Mykola. "Conspiracies and Calendar Rites of the Village of Kurov", *Mushynka M. From the Father's Threshold. Collected Works. Vol. 1. Autobiography. Papers about the Village of Kuriv and Its Surroundings*, (Pryashiv, 2008), 442–498. (in Ukrainian).

Myloradovych, Vasyl. "Life of a Luben Peasant", *Ukraine: Folk Beliefs, Superstitions, Demonology*, Kyiv : Lybid, 1991, 170–341. (in Ukrainian).

Onyshchuk, Antin. "Funeral Customs and Rites in the Village of Karlovy, Sniatyn District", *Ethnographic Collection*, no. 31–32, (1912), 315–338. (in Ukrainian).

Parkhomenko, Tetiana. "Calendar Customs and Rites", *Ethnoculture of Rivne Polissia*. (Rivne, 2009), 119–192. (in Ukrainian).

Pasternak, Yaroslav. "Yordan-Vodokhryshchi", *Life and Knowledge*, no. 12, (1936), 9–12. (in Ukrainian). Potebnia, Alexander. *Symbol and Myth in Folk Culture*. Moscow : Labirinth, 2000. (in Russian).

Schnaider, J. *Pechenighe People*. Kolomyia, 2009. (in Ukrainian).

Schnajder, J. "Pechenighe People. Part II", *Lud*, no. 3 (1907), 21–33. (in Polish).

Senkiv, Ivan. *Hutsul Heritage. Works from the Life and Creativity of the Hutsuls*. Kyiv : Ukrainian Studies, 1995. (in Ukrainian).

Serebriakova, Olena. "Ritual Use of Water in the Christmas and Epiphany Rites of Residents of Pokuttia", *Ethnological Notebooks*, no. 3, (2018), 577–585. (in Ukrainian).

Shekeryk-Donykiv, Petro. *The Year in Hutsul Beliefs. Selected Works*. Verhovyna, 2009. (in Ukrainian). Shmaida, Mykhailo.... *And I Congratulate You...* Bratislava–Priashiv: Slovak Pedagogical Society, Department of Ukrainian Literature, 1992. (in Ukrainian).

Shmaida, Mykhailo. "New Year Customs", *Nove Zhytva*, no. 2 (Appendix), (1968), 1–15. (in Ukrainian).

Shukhevych, Volodymyr. "Hutsulshchyna", *Materials on Ukrainian-Russian Ethnology*, no. VII, (1904), 1–272. (in Ukrainian).

Sokil, Vasyl, Sokil, Hanna. *Folklore Materials from the Homeland*. Lviv, 1998. (in Ukrainian).

Sosenko, Ksenofont. *Christmas – Christmas Eve and Generous Evening. Cultural Narrative*. Kyiv : Ukrainian writer, 1994. (in Ukrainian).

Stankevych, Mykhailo. "The Structure of the Artistic Text of the Cross", *Ukrainian Christology: Art Studies. Special Edition of Ethnological Notebooks of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. (Lviv, 1997), 7–20. (in Ukrainian).

Stankevych, Mykhailo. *Ukrainian Artistic tree of the 16th – 20th centuries*. Lviv : Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002. (in Ukrainian).

Syvytskyi, Mykola. "Spiritual Culture", *Lemkivshchyna: Land, People, History, Culture*, book 2, New-York–Paris–Sydney–Toronto, 1988, 14–19. (in Ukrainian).

Tarnovych, Yurii. *Lemkivshchyna Material Culture*. Krakow : Ukrainian Vydavnytstvo, 1941. (in Ukrainian).

The Secret of the Glass Mountain. Transcarpathian Folk Tales Collected by Mykhailo Fintsytskyi. Uzhhorod : Carpathians, 1974. (in Ukrainian).

Ukrainian Folk Clothes of the 17th – Early 19th Centuries in Watercolors by Y. Glogovskyi, edited by Yuriy Goshko. Kyiv : Naukova Dumka, 1988. (in Ukrainian).

Ukrainian Folk Songs Recorded by Volodymyr Hnatyuk. Kyiv : Musical Ukraine, 1971. (in Ukrainian).

Vasylechko, Liubomyra. *Echo Trails*. Ivano-Frankivsk, 2003. (in Ukrainian).

Vinogradova, Liudmila. "Caroling", *Slavic Antiquities: an Ethnolinguistic Dictionary*. Vol. 2. D–K, edited by Nikita Tolstoy, Moscow : International Relations, 1995, 570–575. (in Russian).

Vinogradova, Lyudmila. *Winter Calendar Poetry of the Western and Eastern Slavs: Genesis and Typology of Caroling*. Moscow : Science, 1982. (in Russian).

Vlad, Maria. *Stritennie. Book of Hutsul Customs and Beliefs*. Kyiv, 1992. (in Ukrainian).

Voropai, Oleksa. *Customs of our People. Ethnographic Essay*. Kyiv : Oberehy, 1993. (in Ukrainian).

Warhol, Joseph. *Calendar and Family Rituals of Ukrainians in Slovakia*. Kyiv : IMFE, 2019. (in Ukrainian).

Warhol, Nadia. "People's Imagination about a Tree", *The Scientific Collection of the Museum of Ukrainian Culture in Svydnyk*, issue 18, Bratislava–Svydnyk, 1992, 228–244. (in Ukrainian).

Zborovskiy, Petro. "The Christmas Cycle of Holidays According to the Tradition of the Village of Verkhne Vysotske in the Turkivshchyna", *Ethnological Notebooks*, no. 1–2, (2008), 49–53. (in Ukrainian).

Zubrytskyi, Mykhailo. "Peasant Houses in Mshanets, Starosambir District", *Materials for Ukrainian-Rus Ethnology*, no. 9, (1909), 1–22. (in Ukrainian).

УДК 911.3:338

ДЕЩО З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ГУЦУЛЬСЬКОГО КОСМАЧА

ПЕТРО СІРЕДЖУК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії, етнології і археології Карпат
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-6848>
e-mail: petro.siredzhuk@gmail.com*

У статті йдеться про етапи розвитку туризму в гуцульському селі Космач на Косівщині Івано-Франківської області. Встановлено дату започаткування туризму та його нижню межу розвитку в населеному пункті. Зроблено спробу висвітлити хід розвитку туризму від 1858 р. до наших днів.

Ключові слова: маршрут, похід, сходження, туризм, Космач.

Початок туризму в Космачі сягає не пізніше середини XIX ст. Першим знаним туристом, який відвідав село, був М. Романовський. Він 1858 р. з Космача через Рокиту, Гордю, Шекелівку, Синяк дістався до Чорногори. Назад мандрівник через Ворохту, Татарів, Микуличин, Надвірну добрався до Станиславова¹.

Другим відомим туристом у Космачі був І. Турчинський – піонер туристичного руху на Гуцульщині. Враження від свого перебування в Космачі він описав в окремій замітці, яка 1887 р. опублікована в розвідці “Мандрівка до Слободи Рунгурської, Космача даліше в гори до Жаб’єго*, далі вздовж долини Чорного Черемошу на високі вершини Чорногори”².

Витоки організованого туризму в Космачі сягають 10 лютого 1878 р., коли в Коломиї виник Чорногірський відділ краківського Татранського товариства. Це товариство й займалося організацією мандрівок гуцульськими горами, зокрема до Космача³. Мандрівники ходили за заздалегідь розробленими маршрутами. Вони дуже добре описані членом Чорногірського товариства Генсьорським, який зазначив, що туристи в Космачі мали три маршрути.

Галицька преса міжвоєнного періоду засвідчує, що дуже популярним був вихід туристів з Микуличина на гору Лисину, а далі прямували на вершини Мунчіль, Гордю і сходили до залізничної станції у Ворохті. Знаним і популярним у міжвоєнний час був туристичний маршрут зі Слободи Рунгурської через Березови до Космача⁴.

¹ М. Romanowski, “Kilka dni w gorach Pokucia”, *Gazeta codzienna*, no. 40–46, (1858).

* Тепер смт Верховина.

² I. Turczyński, “Wycieczka do Słobody Rungórskiej, Kosmacza na górze dalsze do Żabiego, następnie wzdłuż doliny Czarnego Czeremoszu na wysokie szczyty Czarnogory”, *Dodatek Literacki do Kurjera Lwowskiego*, no. 19, (1887), 21–23.

³ “Sprawozdanie z czynności Zarządu Oddziału Towarzystwa Tatrzańskiego pod nazwą Czarnohorskiego w Kołomyi za czas od 10 lutego do końca r. 1878 odczytane na posiedzeniu II. walnego gromadzenia oddziału Czarnohorskiego”, *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*. T. III. (Kraków, 1878), LIII.

⁴ *Głos Pokucia*, 17 lipca, 1938, 4.

З 1932 р. Чорногірський відділ Татранського товариства в Коломиї для туристів розробив два нові маршрути: Космач – Ворохта та Космач – Жаб'є. Туристи з Космача до Жаб'я добиралися протягом 11, а до Ворохти – 12 годин. На шляху туристи долали найвищі півторатисячні вершини: Білу Кобилу (1472 м) при маршруті Космач – Жаб'є та Гордю (1478 м) при слідуванні курсом Космач – Ворохта⁵.

Завдяки школі О. Новаківського Космач став одним із провідних центрів туризму на Гуцульщині. Перша реклама про нього в галицькій пресі з'явилася 1930 р. “Цього року, – писала газета “Новий час” 1 вересня 1930 р., – до Космача завітало більше українських літників як звичайно. Між ними було багато співучих людей. Дмитро Миколишин з Коломиї організував гарний хор, який щонеділі співає в місцевій церкві. Хор цей теж співав на Службі Божій на празнику святого Іллі в сусідній Прокураві. Літники також ходять на всі вистави і концерти, що відбуваються в Космачі і таким чином з місцевим населенням мають сталі контакти, чим немало причиняються до його усвідомлення”⁶.

У іншому повідомленні зазначалося: “Космач – село в високій долині між високими горами і смерековими лісами. В селі дві річки, два водоспади, гарно доглянуті оселі. Біля 80 добірних мешкань. Камінь Довбуша-Новаківського.

Космач село відоме з того, що тут жила Довбушева любка. Доїзд до Яблунова автобусом. Харчі дбає кооператива”⁷.

1 липня 1936 р. журнал “Жіноча доля” повідомляв: “Сам Космач положений на 640 м. над поземом моря. Місцевість сама добре хоронена від вітрів з півночі й заходу. Добре діяння соняшних променів. Купелі можна брати в бистрій Пістиньці. На місці можна подостатком дістати м'яса, риби (пструги), набілу (молока. – П. С.), грибів й лісних овочів. Городовину треба спроваджувати з Яблунева. Одначе комунікація між Яблуновом і Космачем так добре налагоджена, що постачання городовини звідти не справляє ніякої трудности. Треба тільки “замовити” собі. В селі є кружок “Союзу українок”, якого членкині відбули куховарський курс. В членкинь “Союзу українок” можна дістати дуже гарні помешкання, що відповідають вимогам гігієни й естетики. Є ще помешкання, спеціально для літників призначені. Церква в місці. На Богородицю (28 серпня) маємо в Космачі “храм”. Космач славний своїм “Космацьким” народним мистецтвом: писанками, вишивками, килимами.

З Космачем в'яжеться ім'я й найбільшого українського месника Довбуша. Тут мав він свою любку Дзвінку. Тут постигла його смерть від того, що зрадила його Дзвінка. Досі є ще рід Дзвінчуків, які, до речі, горді з того, що виводяться від Довбушевої любки”⁸.

Пропагувала Космач як туристичний центр Гуцульщини і польська періодика. Зокрема, польська “Gazeta Kōłomyjska” 14 травня 1932 р. твердила читачам, що найкращим доїздом до Космача є дорога з Микуличина. Там можна було сісти на лісовий потяг і 15 км мальовничою долиною Прутця доїхати до Поляниць. Звідти розмаїтими гірськими стежками протягом трьох годин прийти до Космача. Доїзд автобусом, зазначалося у згаданому часописі, можливий тільки з Коломиї через Яблунів однією з наймальовничіших доріг Гуцульщини⁹.

⁵ *Gazeta Kōłomyjska*, 14 maja, 1932, 2.

⁶ *Новий час*, 1 вересня, 1930, 3.

⁷ *Громадський Голос*, 18 червня, 1932, 6.

⁸ “Наші літництва. Космач”, *Жіноча доля*, 1 липня, 1936, 12.

⁹ *Gazeta Kōłomyjska*, 14 maja, 1932, 2.

У міжвоєнному періоді організована туристика до Космача започаткована влітку 1923 р. коломийськими євреями. Вони винаймали у військових 49-го піхотного полку польської армії карети й таким способом туристи вибиралися з Коломиї на відпочинок у гори до гуцульського Космача¹⁰.

Перші масові сходження на вершини космацьких гір Лисина і Грегит зафіксовано в недільні й святкові дні в травні 1932 р. Потім широко відомий і знаний туристичний похід у Космачі відбувся 16–18 червня 1933 р., коли з ініціативи польської влади Станиславівського воєводства в селі було проведено Свято Гуцульщини¹¹.

Оскільки потік туристів до Космача з кожним роком зростав, то Товариство приятелів Гуцульщини в 1935 р. звело з каменю і бетону оглядовий майданчик на горі Рунок при дорозі Яблунів – Космач, а при шляху Космач – Ворохта на горі Мунчелик розпочало будівництво туристичного притулку, спорудження якого завершено наступного року. Він був розрахований на прийняття 30–40 туристів¹².

Завдяки газетній рекламі та проведенню в селі Свята Гуцульщини до Космача приїжджали на відпочинок з різних околиць Галичини й Польщі. Насамперед, до нього на сходження прибували туристи з теренів Станиславівського воєводства, особливо з Коломиї.

За статистичними даними 1938 р. у селі побувало й відпочивало 847 осіб, з яких 835 проживало на теренах II Речі Посполитої, а 12 за її межами, у тому числі з Варшави – 22, Кракова – 17, Люблінського – 3, Львівського – 159, Станиславівського воєводств – 613 осіб. Серед відпочивальників було 250 чоловіків, 448 жінок і 149 дітей. Більшість із них складали євреї та поляки. За соціальним станом серед них було двоє військових, 130 домашніх робітників (прислуга), 310 купців і 350 службовців¹³.

Організатором регулярних туристичних походів до Космача був Чорногірський відділ Татранського товариства та бюро туристичних подорожей “Орбіс” із Коломиї. Так, 3 і 10 липня 1938 р. туристичне бюро “Орбіс”, що знаходилося в Коломиї на вул. Юзефа Пілсудського, організувало два виїзди до Космача. У липні й серпні 1938 р. відбулися виходи туристів у гори на вершини Збановець, Лисина і Грегит, організовані Чорногірським відділом Татранського товариства в Коломиї¹⁴.

Відомо, що в селі перед Другою світовою війною дуже інтенсивно почав розвиватися і оздоровчий туризм. Для забезпечення цього в селі існував пансіонат “Стефанія”. Ним володіла Стефанія Антошевська. Крім своїх місць, пансіонат ще орендував для відпочивальників у космацьких гуцулів приміщення на 14 осіб. Отже, С. Антошевська започаткувала в Космачі зелений туризм.

У цьому пансіонаті ціни за проживання в ньому були дешевшими, ніж сучасні. Так, номер на одну особу коштував 7, на двох – 5, на трьох – 4,5 злотого. Для відпочинку туристів тут були створені комфортні умови, які відповідали тодішнім стандартам

¹⁰ *Prawda Pokucka*, 7 października, 1923, 5.

¹¹ *Gazeta Kolomyjska*, 21 maja, 1932, 3; 3 czerwca, 1933, 2.

¹² Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО), ф. 370, оп. 1, спр. 17, арк. 35 зв.

¹³ M. Ciężkowski, *Ruch uzdrowiskowo-letnikowy w województwie Stanisławowskim. Kraków* (1939), 14.

¹⁴ *Głos Pokucia*, 17 lipca, 1938, 4.

туристичного сервісу. Туристи-меломани мали можливість пограти на піаніно, послухати музику по радіо чи платівки улюблених артистів і композиторів на патефоні¹⁵.

Для об'єктивності варто додати, що до перетворення Космача в осередок туризму доклалася також і польська держава, яка в січні 1936 р. виділила 50 000 польських злотих на зведення в селі пансіонату матері і дитини. Згідно з проектом відпочивальники після прогулянок по горах мали змогу скупатися в лазничці. Медичну допомогу в разі потреби мали їм надавати лікар та гігієніст. За даними офіційних польських джерел у червні 1939 р. у Космачі “Будинок матері і дитини” був уже споруджений під дах¹⁶.

Відомо, що в 1938 р. у пансіонаті пані Лисинецької, дочки покійного сільського пароха, готували їжу на замовлення туристів, котрі ночували в оселях космачан. Це засвідчує, що зелений туризм напередодні Другої світової війни в Космачі був розвинений. Разом з тим село поруч із Ворохтою, Микуличином і Яремчею стало важливим туристичним центром Галицької Гуцульщини. Доказом такого міркування є той факт, що в 1939 р. з 27 липня тут був інструкторський табір з 12 учасників, а з 28 липня того року – тижневий збір для дівчаток¹⁷. 16 червня 1939 р. сільська гміна, очолювана Адамом Попілем, звернулася до “Спілки повітів” надати селу позику на суму 25 000 польських злотих на закупівлю земельної ділянки під парк. У мотиваційній частині документа зазначалося, що “Kosmacz musi być w najbliższym czasie rozbudowany i przygotowany dla swej niewątpliwej bliskiej przyszłości wielkiego letniska gorskiego”^{18*}.

Краєзнавчий туризм у Космачі став розвиватися з 1926 р. Молодіжна організація “Пласт” заклала в селі окружний пластунський табір. Основою таборування були краєзнавчо-туристичні мандрівки тривалістю сім днів. Українська студентська молодь, незважаючи на заборону польських властей, у 1937–1939 рр. знову організувала пластунський табір на подвір'ї “Рідної школи” в присілку Плаюци. Пластуни строєм у святкові й недільні дні йшли до Петро-Павлівської церкви та співали патріотичних пісень. Пластунською похідною піснею стала пісня “Гей-гу, гей-га – таке то в нас життя”. Слова і музику до неї написав Тарас Крушельницький, якого розстріляли радянські кати у в'язниці 17 грудня 1934 р.¹⁹.

Плаюци стали також улюбленим місцем відпочинку української дітвори “Рідної школи” зі Львова. Табором мешкання було подвір'я “Рідної школи”. Збереглися цікаві газетні репортажі про відпочинок молодого покоління в цій околиці села напередодні приходу “визволителів” “золотого” вересня 1939 р.

Окрім українських пластунів, туристичні мандрівки селами і прилеглими околицями здійснювали також і польські харцери. Зокрема, коломийські харцери вперше в Космачі відпочивали протягом місяця у серпні 1930 р. Отаборилися вони в урочищі Штабина над рікою Пістинька. У кількох наметах тут відпочивало 40 учнів польської гімназії. Посередині табору стояв флагшток з польським національним прапором і гербом. Звідси

¹⁵ ДАІФО, ф. 369, оп. 1, спр. 49, арк. 11.

¹⁶ *Gazeta Pokucka*, 1936, 12 stycznia, 4; 12 maja, 5.

¹⁷ “Космач”, *Діло*, 1939, 3 серпня, 4.

¹⁸ ДАІФО, ф. 369, оп. 1, спр. 47, арк. 64.

* “Космач має бути невдовзі розбудований і приготований для своєї близької перспективи – стати великим гірським центром туризму”.

¹⁹ Л. Вардзарук, *Дорога до безсмертя*. (Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2003), 99, 101.

харцери щоденно робили походи космацькими горами, а ввечері збиралися біля вогнища й співали національних харцерських пісень.

Враження про перебування в Космачі в харцерів залишилися добрими й незабутніми. Один з них написав до “*Gazety Kołomyjskiej*”, яка 10 жовтня 1930 р. опублікувала його спогад. Ось із нього короткий уривок: “...wieczorem poznała się ognisko, dokoła zasiadło grono chłopców otulonych w kocie przed chłodem pocznym, brzmi śpiew harcowski...”²⁰.*

Для всіх категорій туристів у 1936 р. випущено у світ перший туристичний довідник-путівник польською мовою, котрий у перекладі звучить “Космач. Літній курорт”. Він має кілька сторінок широкого і високого формату, проілюстрований вісьма світлинами; виданий на кошти пансіонату “Стефанія”. Найціннішими з них є знімок вілли “Стефанія” і зруйнованого повинню водозбірника – кляузи (Світлина 1)²¹.

Світлина 1. Вілла “Стефанія” у Космачі.

Він зберігся в єдиному екземплярі в приватній колекції Юрія Каплона, директора Центрального Осередку гірського туризму Польського туристично-краєзнавчого товариства (ПТКТ) у Кракові, котрий 2019 р. відвідав Космач з нагоди 70-річчя автора.

По Другій світовій війні Космач знову повернув собі славу туристичного центру. З ініціативи радянської влади першим відродився краєзнавчий туризм для дітей. Його

²⁰ *Gazeta Kołomyjska*, 10 października, 1931, 4.

* “...ввечері розпалюють вогнище, довкола якого сідає група хлопчаків з накинутими від нічного холоду коцями, бринить харцерський спів...”

²¹ J. Karłow, “Poznanie turystyczne Czarnogory”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, no. 4, (2012), 274–279.

відліком є 1949 р., коли в селі Яблунівським райвно для дітей Прикарпаття в приміщенні місцевої школи було організовано піонерський табір.

Великим ентузіастом розвитку туризму в селі в 70–80 рр. ХХ ст. був мій однокласник, випускник Івано-Франківського технікуму фізичного виховання Микола Недобійчук, який мав фахову освіту й виучку (майстер спорту з альпінізму. – П. С.), працював інструктором з туризму на туристичній базі в Шешорах. Часто ходив з туристами з Шешор через космацькі гори на Ворохту і Жаб'є. Саме для туристів цього маршруту й був збудований 1975 р. туристичний притулок біля гори Мунчіль, який сьогодні розібрали до основи й продали за безцінь у с. Люча на розбудову сільської туристичної інфраструктури біля водоспаду при дорозі Яблунів – Космач.

Пропагандистом туризму на Гуцульщині й у селі був і другий космачанин – Петро Костюк із Завоєл, колишній інструктор Яремчанської туристичної бази. Він з туристами не раз проходив через космацькі гори на Шешори, а звідти назад.

Сьогодні туризм у селі через дорожнечу й економічну депресію держави занепав. Туристи зі Львова, Києва та інших великих українських міст, які влітку інколи приїжджають до села, – поодинокі випадки. Отже, сьогодні туристичний рух у селі є не регулярним, а епізодичним явищем.

Дещо краще справи з відпочинковим туризмом. На горі Діл у 1991 р. відкрито відпочинково-оздоровчу базу київського пивоварного заводу “Оболонь”. Вона розрахована на 50 відпочивальників. Від заводу за путівками сюди на відпочинок прибувало 20–30 осіб. Вони і здійснювали космацькими горами прогулянки туристичного характеру. Отже, щорічно в селі оздоровлювалося 240–300 киян. Завідував туристичною базою космачанин Василь Остафійчук. Щоправда, ця база нещодавно припинила своє існування.

Сьогодні в селі робляться перші кроки у відродженні зеленого туризму. Піонером на цій ниві в Космачі є Дмитро Дмитрович Бербеничук, який має всі сучасні комфортні умови для відпочинку. Також непогані умови проживання для прибулих у село туристів мають Параска Бойчук, Марія Линдюк та Петро Линдюк²². Для них у 2008 р. космачанин, журналіст Д. Пожоджук у видавництві “Писаний Камінь” випустив путівник, у котрому на свій розсуд описав 4 маршрути: “Повстанськими пляями”, “До святилищ на гору Лисина”, “На поле Космацької битви” та “Кільце космацькі майстри”. Видання ілюстроване рідкісними кольоровими фотографіями й багате на фактологічний матеріал, котрий не завше перевірений, а тому подекуди недостовірний. Зокрема, на сторінці 4 поміщено фото нібито космацької нафтової копальні, а насправді це знімок нафтопромислу с. Космач на Богородчанщині. Ніхто досі не знає, де була резиденція сотрудника – отця Григорія Ковча, у якій народився 1884 р. його син Омелян. У той час біля автостанції дійсно була дерев'яна хата-резиденція пароха Іоана Драгомирецького, а не сотрудника Г. Ковча. В 1895 р. на її місці новий парох Емануїл Лисинецький звів нову резиденцію, але не з дерева, а з цегли. Це був перший у селі цегляний будинок, котрий у реставрованому вигляді дійшов до наших днів, але немає ніяких підтверджень, що сюди в гості з села Цапівці (нині Поділля Заліщицького району Тернопільської області) приїздив колишній

²² Інформація респондента Василя Книшука від 3 листопада 2022 р. Приватний архів П. Сіреджука. Матеріали до теми: “Космач над Пістинькою. Нариси історії села”.

сотрудник Григорій Ковч із сином Омеляном, а тому меморіальна дошка О. Ковчу на цьому будинку поставлена неправомірно. Автор путівника очевидно не володіє знаннями з релігієзнавства, тому в ньому закралася прикра помилка: він твердить, що в урочищі Фабрика був костел, а насправді каплиця. Різниця між костелом і каплицею полягає в тому, що перший має функції парафії, а друга – дочірньої святині. До того ж, космацька католицька святиня не мала свого окремого ксьондза. Сюди на богослужіння він приїздив з Яблунева, бо каплиця підпорядковувалася Яблунівській католицькій парафії. Такої неточної і неперевіреної інформації у путівнику немало, але в цілому він заслуговує довіри, адже теж має правдиві зерна фактологічного матеріалу, а тому є придатний для користування провідниками в роботі з туристами²³.

Влітку 2021 р. активісти ГО “Територія Карпат” під керівництвом космачанина Василя Книшука зі знанням туристичної справи промаркували перший пізнавально-відпочинковий туристичний маршрут довжиною 5 км. Він бере початок у центрі села й закінчується в присілку Завоєли біля річки Ставник. Встановлено дороговкази та інформаційні таблиці. Побудовано два місця зупинки з оглядовим майданчиком біля вершини Джугрин. На початку маршруту туристи мають змогу відвідати понад столітню церкву Святих Апостолів Петра і Павла, де колись стояв ще старіший храм. Далі можна познайомитися з музеєм Олекси Довбуша та його засновником Михайлом Юсипчуком-Дідишином.

Після смакування запашного меду на екопасіці “У Ярослава” туристи піднімаються на присілок Клифа, де є лікувальна вода з місцевого джерела під назвою “Залізна”. Далі – до підніжжя гори Джугрин, 766 м над рівнем моря. Після спуску до потоку Кічера – підйом на гору Прокіреци заввишки 848 м. А там потрапляєте до Каменя Дванадцяти Опришків, на якому гуцульських легінів посвячували в опришки. По відвідуванню язичної святині туристи сходять до річки Ставник²⁴.

Варто зазначити, що сьогодні активним пропагандистом туризму в горах Гуцульщини серед поляків є географ, професор Варшавського університету Я. Гудовський. Він обійшов цілу Гуцульщину, відвідав і Космач, де побував на всіх найвищих вершинах. Та найважливіше те, що вчений побував на Лисині й там дослідив язичницьке святилище. Науковець оповістив про нього громадськості в другому томі тритомника “Карпати”.

Припущення відомого вченого повністю підтверджено науковими експедиціями “Карпати-Дністер” факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника 2006 і 2007 рр. Справді, на цій горі знаходиться календарне святилище типу Стоунхендж у Англії, яке вперше ґрунтовно досліджене професором М. Кугутяком і є унікальною пам’яткою історії і культури не лише на Гуцульщині, але й на цілому Прикарпатті. Воно датується не пізніше 1500 р. до н. е., тобто його вік щонайменше три з половиною тисячі років²⁵. Доречно сказати, що Космач має ще чотири унікальні святилища первісної епохи: на Гаршиці, Завоєлах,

²³ Дмитро Пожоджук, *Космач. Путівник*. (Косів : Писаний Камінь, 2008), 3–24.

²⁴ Дорогою опришків – до Космача. Інформація респондента Людмили Стражник від 3 серпня 2021 р. Приватний архів П. Сіреджука. Матеріали до теми: “Космач над Пістинькою. Нариси історії села”.

²⁵ Микола Кугутяк, *Кам’яні старожитності Космача*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007), 46–77.

Греготі та Прокірецах. Останнє відоме під назвою Камінь Дванадцяти Опришків, проіснувало до відкриття в селі православної церкви візантійського обряду між 1649 та 1651 рр. Отже, наявність цих святилищ є рідкісною унікальною підставою для розвитку в селі не лише оздоровчого, але й краєзнавчого туризму. Тут справа за керівництвом села та району – саме від них цілковито залежить дальший розвій туризму в Космачі.

Нині Космач, як туристичну місцевість, яка заслуговує на увагу, також популяризує великий знавець туризму на Гуцульщині польський вчений А. Вельох. Про туристичний Космач він розповів шанувальникам краю в книзі “Гори Гуцульщини”²⁶.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що туризм у Космачі започаткований 1858 р. У своєму розвитку він пройшов три етапи: зародження, становлення, відродження. Перший датується 1858–1914 рр., другий 1923–1939 рр., третій 1956–1991 рр. Якщо порівняти усі три етапи, то другий був найінтенсивнішим, тобто туризм у селі сягнув свого піку й надалі вже не зміг повторно зажити передвоєнної популярності. Саме тоді, напередодні Другої світової війни, у Космачі започаткували краєзнавчий туризм. Його ініціаторами були українські пластуни, діти “Рідної школи” зі Львова та харцери польської гімназії з Коломиї.

Сьогодні туризм Космача знаходиться в стадії стагнації, яка триває з 1992 р. Підставою виведення його з кризи є популяризація в засобах масової інформації кам’яних старожитностей, зокрема Космацького Стоунхенджу гори Лисини та язичницьких святилищ Грегота і Гаршиці.

Зрозуміло, що фрагментарний огляд не дає повної картини розвитку туризму в Космачі впродовж його періодів. Ця розвідка є лише підґрунтям до окремої серйозної монографічної студії. Надіємося, що якнайскоріше відомості про космацький туризм поповняться новими працями вітчизняних дослідників.

SOMETHING FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN HUTSUL KOSMACH

PETRO SIREDDZHUK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Institute of History, Ethnology and Archeology of the Carpathians
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-6848>
e-mail: petro.siredzhuk@gmail.com*

SUMMARY

The article deals with the stages of tourism development in the Hutsul village of Kosmach in Ivano-Frankivsk region. The date of the origin of tourism in this locality has been established. According to the author, the beginning of tourism in Kosmach dates back not later than to the middle of the 19th century.

The first famous tourist who visited the village was M. Romanovskyi. The second famous tourist in Kosmach was I. Turchynskyi, a pioneer of the tourist movement in the Hutsul region. The author emphasizes that the organized tourism in Kosmach dates back to February 10, 1878, when the Chornohirsky branch of the Krakow Tatra Society was established in Kolomyia. This society organized trips to the Hutsul mountains, in particular to Kosmach. The tourist route from Sloboda Rungurska

²⁶ А. Вельох, *Гори Гуцульщини*. (Краків : Центральний Осередок Гірського туризму ПТТК, 2006), 202.

through Berezovy to Kosmach was especially popular in the interwar period. Thanks to the school of O. Novakivskyi, Kosmach became one of the leading centers of tourism in the Hutsul region.

The author analyzed newspaper articles of the interwar period devoted to tourism in Kosmach. It was noted that the press wrote about the development of folk arts and crafts in the village and local cultural attractions. The Polish press also promoted Kosmach as a tourist center. The first mass ascents to the peaks of the Kosmach Mountains were recorded in May 1932. On the initiative of the Polish authorities, on June 16–18, 1933, the Hutsul Festival was held in the village. Thanks to newspaper advertising and holding the Hutsul Festival in the village, a lot of people came to rest in Kosmach from various regions of Halychyna and Poland.

The author established that health tourism began to develop very intensively in the village before the Second World War. To ensure this, there was a boarding house “Stefaniia” in the village. In addition to its own places, the boarding house also rented places for 14 people in other hutsul houses. The village also created conditions for the development of family tourism. Since 1926, local history tourism began to develop in Kosmach. The “Plast” youth organization established a district camp in the village. The basis of the camping was local history and tourist trips lasting seven days.

The article noted that after the Second World War, Kosmach again regained its glory as a tourist center. On the initiative of the Soviet authorities, local history tourism for children was the first to be revived. Today, tourist traffic in the village is not a regular, but an episodic phenomenon. The village is taking the first steps in the revival of “green tourism”.

In general, the author concludes that tourism in Kosmach has gone through three stages: birth, formation and revival. The first stage dates from 1858–1914, the second one – from 1923–1939, and the third stage from 1956–1991. The second stage was the most intense. Tourism in the village reached its peak and was unable to gain its pre-war popularity. It is necessary to popularize the stone antiquities of Kosmach as a tourist brand in the mass media.

Key words: route, hike, ascent, tourism, Kosmach, stone antiquities, family tourism.

REFERENCES

- Cięzkowski, M. Health and Summer Movement in the Stanyslaviv Voivodeship. Krakiv, 1939. (in Polish).
- DAIFO, fund 370, series 1, file 17. (in Polish).
- Gazeta Kołomyjska*, October 10, 1931; May 14, 1932; May 21, 1932; June 3, 1933. (in Polish).
- Gazeta Pokucka*, January 12, 1936; May 12, 1936. (in Polish).
- Głos Pokucia*, July 17, 1938. (in Polish).
- Information from respondent Vasyl Knyshuk dated November 3, 2022. Private archive of P. Siredzhuk. Materials on the topic: “Kosmach over Pistynka. Essays on the History of the Village”. (in Ukrainian).
- Kaplon, J. “Chornohora Touristic Knowledge”, *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 4, (2012), 274–279. (in Polish).
- “Kosmach”, *Dilo*, 1939, August 3, 4. (in Ukrainian).
- Kugutyak, Mykola. *Stone Antiquities of Kosmach*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2007. (in Ukrainian).
- New Time*, September 1, 1930. (in Ukrainian).
- On the Road of Opryshky – to Kosmach. Information from respondent Liudmyla Strazhnyk dated August 3, 2021. Private archive of P. Siredzhuk. Materials on the topic: “Kosmach over Pistynka. Essays on the History of the Village”. (in Ukrainian).
- “Our Litnyshcha. Kosmach”, *Women’s Fate*. July 1, 1936. (in Ukrainian).
- Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*. Year 1878. Krakow, 1878. Vol. III. LIII. (in Polish).
- Pozhodzhuk, Dmytro. *Kosmach. Guidebook*. Kosiv : Pysanyi Kamin, 2008. (in Ukrainian).
- Prawda Pokucka*, October 7, 1923. (in Polish).
- Public Voice*, June 18, 1932. (in Ukrainian).
- Romanowski, M. “A Few Days in the Pokuttia Mountains”, *Gazeta codzienna*, no. 40–46, (1858). (in Polish).

State Archive of Ivano-Frankivsk Region (then DAIFO), fund 369, series 1, file 47; 49. (in Polish).

Turczynski, I. "A Trip to Sloboda Rungurska, to the Top of Kosmach, Then to Zhabie, Then through the Valley of Black Cheremosh to the High Peaks of Chornohora", *Dodatek Literacki do Kurjera Lwowskiego*, no. 19, (1887), 21–23. (in Polish).

Vardzaruk, Lukian. *The Road to Immortality*. Ivano-Frankivsk : Misto-NV, 2003. (in Ukrainian).

Velokh, A. *Mountains of Hutsul Region*. Krakow : Central Center of Mountain Tourism PTTK, 2006. (in Ukrainian).

УДК 271.4:2-774:32.019.5(477.86-21Долина)“20”

БОГ І ХРИСТІЯНСЬКА ВІРА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ МІСТА ДОЛИНА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (НА ПРИКЛАДІ ПАРАФІЇ СЕРЦЯ ІСУСА І СЕРЦЯ МАРІЇ)*

ОЛЕКСАНДР КОЛОМІЙЧУК

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
відділ “Український етнологічний центр”
вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, 01001
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2865-2396>
e-mail: kolsasha7@gmail.com*

У статті на основі матеріалів інтерв'ювань, опрацьованої наукової літератури, газетної періодики та інтернет-ресурсів розглянуто тісне переплетення релігійного життя з культурно-просвітньою та громадською діяльністю парафії Серця Ісуса і Серця Марії Української греко-католицької церкви, що в м. Долина Калуського району Івано-Франківської області. Простежено історичний шлях формування означеної парафії, її боротьбу за свою святиню у часи виходу УГКЦ з підпілля. Окреслено основні вияви релігійного життя парафії, її кількісний склад та динаміку розвитку. Визначено пріоритетні напрями та основну соціальну базу діяльності парафіяльної громади поза церковним життям, що стало невід'ємною частиною концепції її розвитку в сучасній Україні. Встановлено, що через різноманітні форми творчої і культурно-мистецької роботи з дітьми та молоддю, ґрунтуючись на принципах християнської моралі, зусиллями парафії Серця Ісуса і Серця Марії та особисто її пароха о. Вітольда Левицького вдалося відродити кращі традиції української духовної пісні в краї, вивести їх на новий, національний рівень.

Ключові слова: парафія, церква, громада, християнський, творчий, культурний, ансамбль, о. В. Левицький.

У повсякденному та святковому просторі будь-якої територіальної громади релігійна сфера становить її невід'ємну складову. Події воєнного сьогодення чітко продемонстрували, що якою би сильною не була тенденція до секуляризації релігії і чіткої диференціації суспільства за принципом світське/релігійне, у кризових ситуаціях вона набуває абсолютно нового, часто протилежного змісту, проникаючи у більш віддаленні сфери людського життя. Проте подібна дифузія релігійного в секулярне і, навпаки, секулярного в релігійне не є наслідком процесу десекуляризації українського суспільства, а криється у його історичному минулому. Йдеться про те, що українці ніколи не жили в ситуації чи добі виключно світській або ж релігійній¹.

* Складаємо велику подяку сім'ї Вуйчиків – п. Ігорю та п. Жанні за їхню щиросердечну гостинність і доброту, можливість та умови для проведення польових етнографічних досліджень у м. Долина.

¹ Людмила Филипович, “Релігійні і секулярні світи: проблеми взаємин з огляду на суспільні трансформації ХХІ ст.”, *Історія релігій в Україні: актуальні питання*, заг. ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук; Львівський музей історії релігії; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, (Львів : “Логос”, 2019), 196.

Особливо ця грань зникає у досвіді громадського життя часів незалежної України, де релігійна й світська сфери впродовж усього періоду дуже часто тісно співпрацювали, перепліталися і взаємодоповнювали одна одну. Згадані процеси проявляються і на сучасному етапі суспільних потрясінь і морально-психологічної напруги, де на окремих мікро- й макрорівнях громадського життя з допомогою релігійного чинника згладжується певна соціальна стратифікація суспільства, докладаються зусилля до інтеграції соціально ізольованих груп населення, на новий рівень підносяться власні національні й культурні здобутки.

Тому за мету цього дослідження ставимо на прикладі конкретної парафіяльної спільноти простежити переплетення різних форм її релігійного життя з культурно-просвітньою та громадською діяльністю, визначити її пріоритетні напрями та соціальну базу. Фактично в ракурсі такого тісного взаємозв'язку прагнемо ширше подивитися на громадсько-культурні й релігійні вияви міської громади, проаналізувати певні здобутки на цьому шляху та окреслити їхні тенденції в майбутньому. Окрім того саме така оптика наукової проблеми відкриває перед нами подальші перспективи у вивченні різних форм взаємопідтримки та допомоги в умовах сучасної російсько-української війни.

Основу джерельної бази пропонованої праці становлять матеріали польових досліджень у формі біографічних та глибинних інтерв'ю, сучасна газетна періодика, а також дані із соціальних мереж. Власне, що стосується матеріалів інтерв'ювань, то тут слід зауважити, що, з огляду на їхній значний обсяг, у цій статті використано лише певну основоположну інформацію, яка дає нам змогу належним чином їх аналізувати та інтерпретувати. Висвітлення більш повного інформативного потенціалу зібраних матеріалів знайде своє відображення у подальших студіях над обраною проблематикою. Також відзначимо, що діяльність досліджуваної парафіяльної громади, її активне життя протягом останніх років широко представлені в соціальній мережі "Фейсбук", а тому в цій публікації зосередимось на певних ключових аспектах означеної проблеми.

Методологічний інструментарій цього дослідження опирається на принципи холізму та есенціалізму, з допомогою яких ми намагалися цілісно поглянути на сформульовану проблему, окреслити в ній суттєві зв'язки та структуроутворюючі елементи. Окрім того в цій розвідці, базуючись на методологічних принципах американської антропологині К. Ваннер, при дослідженні явищ релігійного життя ми застосовували часткове (мікрорівень) для розуміння цілого (макрорівень)². У цьому дослідженні значна роль відведена методам глибинного інтерв'ю, а також фотофіксації, що дозволило більш виважено й ґрунтовно підійти до означеної проблеми.

Потрібно сказати, що греко-католицька громада є найчисленнішою у полі-конфесійному складі населення сучасного м. Долина Калуського району Івано-Франківської області. Вона об'єднує вірян чотирьох парафій: Різдва Пресвятої Богородиці, Святого Архистратига Михаїла, Серця Ісуса і Серця Марії та Святого Апостола Андрія Первозваного³. Найстарішою громадою цієї конфесії є парафія церкви Різдва Пресвятої

² Кетрін Ваннер, "Вступ. Використання антропології для розуміння релігії та культурних змін", *Антропологія релігії: порівняльні студії від Прикарпаття до Кавказу*, уклад. К. Ваннер, Ю. Буйських, (Київ : Дух і Літера, 2019), 18.

³ Роман Козій, "Релігійне життя. Сакральні споруди міста Долини", *Історія Долини: Долинська міська рада, Долинський краєзнавчий музей "Бойківщина" Тетяни і Омеляна Антоновичів*, (Долина, 2015), 193–214.

Богородиці, розташована в історичній частині міста під назвою Стара Долина⁴. Саме тут під час виходу УГКЦ з підпілля у 1989–1990 рр. і знаходився один із осередків відродження релігійного життя краю⁵.

Якщо говорити про парафіяльну громаду Серця Ісуса і Серця Марії в Долині, то однією з перших форм її самоорганізації було гуртування довкола ідеї та наміру будівництва власної греко-католицької святині. Однак у тій частині міста, де мешкали представники аналізованої громади – а це колишня німецька колонія Брочків – уже була культова споруда, котра в радянський період слугувала іншим цілям у дусі комуністичного атеїзму. Утім, її історія своїм корінням сягає ще періоду Австро-Угорської імперії і пов'язана з представниками німецької етнічної спільноти, котрі тоді компактно проживали на теренах цілої Галичини. Щоб цілісно осягнути значення храму для функціонування досліджуваної релігійної громади, звернемось більш детально до його історії.

Відомо, що на околицях Долини було дві німецькі колонії – Брочків і Обліски, у яких проживали католики і євангеліки. На Брочкові була зведена дерев'яна кірха, яку в 1904 р. перебудували на цегляну⁶. Саме зі спорудженням кірхи німцями-євангеліками й пов'язаний початок історії церкви Серця Ісуса і Серця Марії однойменної парафії у м. Долина, що на Івано-Франківщині.

Кірха була прямокутною спорудою, збудованою в готичному стилі. Вхід у святиню був у формі чотиригранної вежі зі стрімким дахом, увінчаний хрестом. У 1939 р., зі вступом радянських військ на територію Галичини, розпочалися масові репатріації етнічного німецького населення цих теренів до Третього Рейху. Така ж доля спіткала мешканців Брочкова й Облісок у Долині. Згідно зі свідченнями О. Котули, усі німці тоді масово виїжджали на возах до Німеччини⁷. З від'їздом німецьких колоністів перестала виконувати свої функції і протестантська святиня.

Фактично, релігійна споруда була закинута близько десятка років. Такою її застали українські переселенці, які прибували до Долини в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. у зв'язку з масовими депортаціями з етнічних земель на польсько-українському пограниччі. Уродженка с. Любича-Солтиси колишнього Рава-Руського району Львівської області (Любачівщина) пригадує стан приміщення кірхи під час окупації радянською владою теренів Долини: “Нехай буде, але це було святе місце. І ось, коли ми сюди приїхали в [19]46 році, то я то всьо знаю – я ще була маленька, мені було 10 років. Ну, бо одна хата тут-во, де поворот на базар, була остання, а друга – аж вище церкви. Отой проміжок не було ні одної хати. А ми були бідні такі. Мама, я носила молоко на вокзал продавати, до поїзда ввечір, знаєте, щоб гаряче молоко, щоб якусь копійку... Потому ітак ті гроші пропали. І треба було вертатися,

⁴ Роман Козій, “Церква Різдва Пресвятої Богородиці”, *З історії Долини. Збірник історико-краєзнавчих статей, доповідей і повідомлень за матеріалами науково-практичної конференції “Долина: історія та сучасність”*, вип. 1, (Долина, 2009), 7–9.

⁵ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 14.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

⁶ Роман Козій, “Церква Серця Ісуса і Серця Марії”, *З історії Долини. Збірник історико-краєзнавчих статей, доповідей і повідомлень за матеріалами науково-практичної конференції “Долина: історія та сучасність”*, вип. 1, (Долина, 2009), 24.

⁷ Інтерв'ю з Котулою Олексом Івановичем, 1927 р. н. Записано О. Коломийчуком 11.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

і вже було темно, а там вили сови, знаєте, бо там було страшне місце таке. Я так тікала, що вже аж оглянулась тут коло повороту, ген... А ми таки вирішили. Значить оця церква, знаєте, дорогу розширили, потому ту прибудову зробили, і вона була досить так від дороги далеко. І так через такий рівчак. Цей рівчак був зарослий такими кущами, двері були забиті дошками. Ну, а ми тако діти, якось взяли, та й подивмося, що там є. Знаєте. Коли ми там пролізли, то я вже Вам казала, що ми там побачили. Там той будинок був вщент зруйнований. На... підлога вся була зруйнована. Вікна, двері побиті, поламані. І не було нічого: ні іконостасу, нічого. Тільки було два написи на стінах, стіни були голі. І написані готичним шрифтом. Я вже потім в інституті вміла читати, а тоді де я вміла, що... Та це було якесь... вислів з Біблії. Ми потім зрозуміли, що це був протестантський цей... Отут жили німці-протестанти. [...] Дядько мій розказував, що [німці. – О. К.] дуже були релігійні, було... хоть би що, було лишали всьо, брали молитовник і йшли молитися”.

У 1949 р. з відкриттям у Долині потужного нафтового родовища постало питання забезпечення інфраструктури промислу. Тому було вирішено в запустілому приміщенні колишньої німецької кірхи облаштувати механічну майстерню⁸. Усередині розмістили токарні станки, стелажі, станки для свердління та інше токарне приладдя⁹. Проте об'єм бурових робіт зростав дуже інтенсивно, тому це приміщення невдовзі виявилось замалим. Майстерню перевели в інше місце, а тут у 1952 р. відкрили клуб нафтовиків¹⁰. Було сформовано бібліотеку технічної літератури¹¹. Цього ж року влада розробила проєкт реконструкції з добудовою приміщення кірхи під клуб. Було прибудовано зі східного та північного боків різні підсобні й допоміжні приміщення, а в церкві влаштували зал для глядачів. Клуб ввели в експлуатацію 1953 р. Тут відбувалися урочисті партійні збори, концерти, демонстрації кінофільмів, танці молоді¹². Також у прибудованій частині були сходи на другий поверх. Зверху займалися дитячі гуртки. А в тій частині церкви, де зараз вітвар, був буфет¹³. Парох парафії Серця Ісуса і Серця Марії о. Вітольд Левицький зізнається, що в часи своєї юності також бував на подібних молодіжних розвагах у приміщенні церкви, ще коли навіть і не задумувався про своє майбутнє священниче покликання. Окрім того в часи атеїзму молодому поколінню зчаста не було відоме справжнє призначення будівлі, а радянська влада всіляко намагалась укорінити думку про неї як будинок культури, а згодом будинок піонерів¹⁴.

У 1971 р., після спорудження нового будинку культури нафтовиків, старе приміщення передали під будинок піонерів¹⁵. Упродовж усього часу перебування святині в “користуванні” радянської влади було старанно замасковано, а то й знищено всі ознаки

⁸ Козій, “Церква Серця Ісуса і Серця Марії”, 24.

⁹ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

¹⁰ Козій, “Церква Серця Ісуса і Серця Марії”, 24.

¹¹ Інтерв'ю з Дубей Іриною Іванівною, 1936 р. н. Записано О. Коломийчуком 11.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

¹² Козій, “Церква Серця Ісуса і Серця Марії”, 24.

¹³ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

¹⁴ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 14.08.2022.

¹⁵ Козій, “Церква Серця Ісуса і Серця Марії”, 25.

культової споруди. Отець Левицький пригадує: “Звичайно, що шпиль зняли з церкви. Розпис був знищений, заштукатурений, забілений, хоть там німці-лютерани не мали такого особливого розпису”¹⁶.

Крах тоталітарного режиму й проголошення державної незалежності України створили передумови для відродження релігійного життя на всій території країни загалом і на теренах м. Долина зокрема. Говорячи про боротьбу підпільної Греко-Католицької церкви за свою легалізацію саме на теренах Долини й околиці, не можна обійти увагою таку постать дисидентського руху в краї, як Ярослав Лесів¹⁷. Він був членом підпільного Українського національного фронту. За участь у цій організації у 1967 р. 22-річного Я. Лесіва, учителя фізкультури, позбавили волі на 6 років. Відбував покарання у таборах ГУЛАГу в Мордовії¹⁸. Після свого звільнення Я. Лесів вступив до Української Гельсінської спілки, за що 1979 р. був арештований повторно. Ще в ув'язненні він твердо вирішив стати священником¹⁹.

Я. Лесів був відомим у краї діячем через свою громадянську позицію. Вийшовши на волю, він долучився до складу новоствореного громадського органу – Комітету захисту Української католицької церкви (УКЦ)²⁰. У 1988 р. Я. Лесів підпільно закінчив духовну семінарію. Вже як священник він активно боровся за легалізацію ГКЦ. Поета о. Я. Лесіва наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. називали “запеклим греко-католиком”. Він мав значний суспільний авторитет, володів великим масивом секретної інформації, зокрема про діяльність на теренах Долинщини мережі КДБ, а тому був дуже незручною персоною для тодішньої влади. У перехідний період виходу УГКЦ із підпілля часто до о. Я. Лесіва в Гошеві стояли черги людей на сповідь. Священника неодноразово викликали до прокуратури м. Долина на допити. Досі залишаються до кінця не з'ясованими обставини його резонансної загибелі, яка сталася у ніч із 9 на 10 жовтня 1991 р. внаслідок загадкової автомобільної аварії. Велелюдний похорон священника з Болехова Я. Лесіва ще раз засвідчив його авторитет серед вірян УГКЦ на теренах Долинщини²¹.

Значну роль у духовному відродженні УГКЦ на теренах Долини й околиць, а також підтримці релігійного життя посеред вірян краю, безсумнівно, відіграв Гошівський монастир Преображення Господнього оо. Василіян. У березні 1950 р. його було закрито, а ченців, які там залишилися, заарештовано й кинуто до Станіславської тюрми²². Монастирські келії віддали під дитячий будинок. Проте, коли розпочалися процеси виходу УГКЦ із підпілля уже наприкінці 1980-х рр., сюди все частіше

¹⁶ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

¹⁷ Інтерв'ю з Дубей Іриною Іванівною, 1936 р. н. Записано О. Коломийчуком 08.11.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

¹⁸ Галина Терещук, “192 дні голодування не зламали священника УГКЦ Ярослава Лесіва”, *Радіо Свобода*, 9 жовтня 2018. Доступ отримано, <https://www.radiosvoboda.org/a/rokovyny-zahybeli-otcia-lesiva-9-zhovtnia/29532524.html>.

¹⁹ Галина Терещук, “Не великими будьте, а святими”. 18 років від загибелі священника Ярослава Лесіва”, *Радіо Свобода*, 3 вересня 2009. Доступ отримано, <https://www.radiosvoboda.org/a/1842412.html>.

²⁰ Степан Кобута, Лариса Кобута, “Місце Гошівського монастиря у процесах боротьби за легалізацію УГКЦ на Долинщині наприкінці 1980-х років”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, no. 7–8, (2017–2018), 148.

²¹ Галина Терещук, “192 дні голодування не зламали священника УГКЦ Ярослава Лесіва”.

²² Ігор Андрухів, *Цариця Карпатського краю*. (Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002), 100–103.

прибували прочани, потайки молилися і запалювали свічки, спільно з греко-католицькими священниками відправляли богослужіння у дерев'яній каплиці на монастирському цвинтарі. У ніч із 16 на 17 липня 1988 р. на честь 1000-ліття хрещення Русі була організована хресна хода на Ясну Гору до Гошівського монастиря. Тоді великі маси людей зібралися в центрі Гошева та з кількома священниками, серед яких був вищезгаданий о. Я. Лесів, вирушили в хресну дорогу до монастиря²³. Участь у цьому святковому дійстві, за офіційними даними тогочасної міліції, взяли понад 5 тисяч осіб. В урочистих проповідях лунали заклики до влади повернути монастир церковній громаді, відновити його церковно-релігійний статус²⁴. Подібна публічна акція дуже занепокоїла тоді місцеве православне духовенство, водночас підсилила роль Гошева як важливого релігійного осередку відродження духовного життя краю.

Потрібно підкреслити, що саме в наближеності до Гошівського монастиря Чину Святого Василя Великого формувалась духовність і молитовна ревність Катерини Бабич, Катерини Михайлишин, Катерини Онуфрик та Анни Шепетак – фактичних засновниць парафії Серця Ісуса і Серця Марії в Долині. Ці жінки входили до так званого Третього чину Св. Василя Великого – мирянської спільноти²⁵, яка мала багато спільних елементів духовності з чернечим Чином Святого Василя Великого²⁶. Відновлення її діяльності на Прикарпатті розпочалось у 70-х рр. XX ст.²⁷. Відповідно до спогадів респондентів, у Долині цю спільноту очолювала К. Бабич²⁸. Власне, в часи перебування УГКЦ у підпіллі члени Третього чину василіан потайки часто ходили молитись на Ясну Гору до Гошева, за можливості брали участь у підпільній Службі Божій²⁹.

Відомо, що починаючи від 1946 р. Українська Греко-Католицька церква перебувала в підпіллі й щойно, у листопаді 1989 р., отримавши офіційний дозвіл радянської влади на реєстрацію релігійних громад³⁰, розпочала засновувати й творити власні парафії. Однак на теренах західної частини України, де проживала більша частина вірян відродженої УГКЦ, цей процес зустрів опір з боку православного населення краю, що до цього вільно користувалося місцевими святинами, оскільки належали до єдиної легальної церкви в атеїстичному просторі радянського режиму. Тому відновлення релігійного життя УГКЦ в краї проходило на фоні значного протистояння з місцевими православними громадами. Подібна проблема вирішувалася шляхом повернення колишніх греко-католи-

²³ Михайло Борис, *Сяйво Ясної Гори*. (Івано-Франківськ, 1993), 60–61.

²⁴ Степан Кобута, Лариса Кобута, “Місце Гошівського монастиря у процесах боротьби за легалізацію УГКЦ на Долищині наприкінці 1980-х років”, 150.

²⁵ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 09.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області; Інтерв'ю з Г. О., 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 13.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

²⁶ Олег Жерноклеєв, “Василіанська духовність у Третьому чині”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 7–8, (2017–2018), 192.

²⁷ Олег Жерноклеєв, “Третій чин у підпіллі: організації мирян-греко-католиків на Прикарпатті в 70–80-х роках XX ст.”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 5, (2014), 79.

²⁸ Інтерв'ю зі Смолій Оксаною Василівною, 1947 р. н. Записано О. Коломийчуком 12.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

²⁹ Марія Голомидова (сестра Християна, МЧСВВ), “Мирянський Чин святого Василя Великого – динаміка розвитку”, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, по. 7–8, (2017–2018), 215.

³⁰ Микола Вегеш та ін., *Українська Греко-Католицька церква: минуле і сучасне*. (Фермонт, 2020), 133.

цьких святинь у користування новостворених громад, а для православного населення різних населених пунктів Долини зводили нові храми. Щодо церкви Серця Ісуса і Серця Марії, то тут ситуація розгорталася в дещо іншому ключі, адже до того святиня ніколи не належала греко-католицькій громаді.

Частина місцевих жителів греко-католицького віросповідання почали вимагати у влади дозволу повернути приміщення колишньої кірхи саме під релігійну споруду. Великих зусиль у цій справі докладали місцеві мешканці К. Бабич, К. Михайлишин, М. Стефківський, І. Смолій³¹. Саме вони оббивали пороги райкому з вимогою повернути споруду в користування релігійної громади. Однак такі наміри ініціативних осіб викликали на початках шквал емоцій у певної частини мешканців міста, зокрема тих, які були православного віросповідання. Останні обурювалися – мовляв, як можна відроджувати релігійну споруду на місці колишнього будинку культури, де раніше панували світські заходи й гульби. Тому представники греко-католицької громади віднайшли потрібні документи, які засвідчували, що приміщення колишнього будинку культури колись слугувало саме релігійним потребам місцевого населення, хоч і протестантського віросповідання³². Врешті, так як церкви в тій частині міста на той час не було, місцева влада своїм рішенням передала будівлю релігійній громаді УГКЦ³³.

Однак облаштування приміщення саме під культову споруду вимагало надзвичайно ґрунтовної реконструкції та ремонту. В. Шимін, один з активних членів місцевої греко-католицької громади, пригадує, що ремонтні роботи з відновлення святині тривали достатньо довго, близько двох років. Люди зчаста, незважаючи на втому, приходили сюди після своєї основної роботи, аби допомогти якомога швидше відбудувати храм: “Або ввечері йшли. Робили допізна ввечері, чистили цеглу, всьо складали так, як повинно бути”³⁴.

Богослужіння у храмі розпочалися у 1992 р. Настоятелем заснованої парафії було призначено о. Вітольда Левицького, який щойно в серпні того ж року прийняв священницьку хіротонію з рук преосвященного владики Софрона Дмитерка³⁵. Створена громада під керівництвом о. В. Левицького з ентузіазмом взялася за подальше відновлення Божого храму. Місцеві парафіяни пам’ятають, як вони в передріздвяний вечір до пізньої ночі з величезним запалом і бажанням поспішали впорядкувати храм перед його освяченням наступного дня³⁶. 7 січня 1993 р. на Різдво Кир Іриней Білик освятив першу частину храму, так звану прибудову, де до відкриття оновленого основного залу церкви відбувалися усі богослужіння³⁷.

Присвята церкви в Долині “Серцю Ісуса і Серцю Марії” є доволі незвичною для релігійних святинь і дана в дусі католицької християнської традиції. А все пов’язане з тим, що біля витоків цієї назви стояли глибокорелігійні особи, які навіть у часи

³¹ Інтерв’ю з Шиміном Василем Васильовичем, 1930 р. н. Записано О. Коломийчуком 10.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області; Інтерв’ю зі Смолій Оксаною Василівною, 1947 р. н. Записано О. Коломийчуком 12.08.2022.

³² Інтерв’ю з Дубей Іриною Іванівною, 1936 р. н. Записано О. Коломийчуком 11.08.2022.

³³ Козій, “Церква Серця Ісуса і Серця Марії”, 25.

³⁴ Інтерв’ю з Шиміном Василем Васильовичем, 1930 р. н. Записано О. Коломийчуком 10.08.2022.

³⁵ “о. Вітольд Левицький. Слуга Божий і місіонер-просвітянин”, *Дуброва*. Доступ отримано, <https://dubrova.if.ua/tserkva-sv-vasiliya-velikogo-ugkts/o-vitold-levitskiy/>.

³⁶ Інтерв’ю зі Смолій Оксаною Василівною, 1947 р. н. Записано О. Коломийчуком 12.08.2022.

³⁷ Ibid.

переслідувань ГКЦ підпільно продовжували сповідувати власну віру. За словами пароха о. В. Левицького, таку назву парафії, а згодом і церкви дали фактичні її засновники – уже згадувані К. Бабич і К. Михайлишин³⁸.

Свято Найсвятішого Серця Христового в УГКЦ відзначається у п'ятницю на 19-й день після Зіслання Святого Духа (Зелені свята), і зазвичай переноситься на неділю. Власне, в Галичині, яка впродовж століть перебувала в складі Речі Посполитої, культ Христового Серця є достатньо поширеним. Свято найчастіше припадає на червень³⁹. В останні роки в умовах пандемії коронавірусної хвороби, а пізніше – повномасштабного російського воєнного вторгнення на терени України, за словами о. В. Левицького, парафіяльне (храмове) свято є доволі скромним, головними подіями цього дня є урочисте богослужіння та освячення води на подвір'ї храму⁴⁰. Проте до того, особливо в останні роки перед введенням обмежень у зв'язку з пандемією, парафія надзвичайно яскраво й гостинно відзначала своє храмове свято, про що ще скажемо пізніше.

На початках становлення церкви й парафії було нелегко справитися з усіма труднощами довкола її організації. О. Смолій, котра брала активну участь у цій роботі, пригадує: “Та, то таке. Шо змогли, то зробили, знаєте. А потім пішло. Навіть було таке, ми не мали рушників вишитих, то таке. Бо тоді і не було! Тоді ж і не було. То що хто міг – приносив. Ну, так скромно було, ну, але дякувати Богу, що зараз всьо є”⁴¹. Власне, гостру проблему з вишитими рушниками було згодом вирішено. Значні зусилля у цій справі доклала одна із засновниць парафії – К. Бабич⁴².

Власне, впродовж 1990-х рр. відновлювальні роботи з реконструкції та ремонту церкви продовжувались. Великою проблемою залишалась постійна присутність ґрунтових вод довкола храму та відповідно руйнівний вплив на фундамент приміщення. Парох о. В. Левицький розповідає: “Проблема тої церкви вийшла в тому, що вона збудована була на такому як підвищенні, знаєте. Церква завжди будується. Але поскільки почали освоювати ті вулиці і т. д., підсипали-підсипали, і центральна дорога стала вище, а церква стала нижче. Зараз підшкірні води... води, грибок і т. д. Це є велика проблема цієї церкви. Ми багато боролися з тим, навіть стіни деякі, ну, до вікон, а деколи і вище, знімали ту цеглу, що поражена була тим грибком, а тоді підливали цей фундамент, і то все одно мало помагало. Тому що фундамент тягне, знаєте, і то не так просто є”⁴³. Тодішній настоятель зізнається, що йому пропонували взагалі знести так звані прибудови до храму, залишивши лише центральне приміщення. Однак священник сказав своє тверде “ні” і не дозволив цього зробити, через що навіть мав певні проблеми⁴⁴.

³⁸ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 09.08.2022.

³⁹ Наталія Павлишин, “Свято Найсвятішого Серця Ісуса”, *Дивен Світ*, 26 червня 2020. Доступ отримано, <https://dyvensvit.org/top/1025875/>.

⁴⁰ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 04.08.2022.

⁴¹ Інтерв'ю зі Смолій Оксаною Василівною, 1947 р. н. Записано О. Коломийчуком 12.08.2022.

⁴² Ibid.

⁴³ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

⁴⁴ Ibid.

Для осушення приміщення парафіяни вирішили спочатку здійснити дренажні роботи, які велися впродовж 1992–1993 рр. Пізніше розпочали закладку фундаментів під колони, на які опирається головна баня церкви, а також під колони, на які опираються хори. Усі ці роботи виконували жителі навколишніх вулиць, зчаста в позаробочий час⁴⁵. О. Котула, який мешкає, як кажуть місцеві, “на Брочкові” (тобто якраз у тій частині міста, де знаходиться святиня), пригадує, як відбувались подібні роботи: “Так, копали каналізацію, пускали, воду відкачували, агрегати. А потім пустили в каналізацію вже тут-во сюди. Ми то робили по черзі. І робили такий, щоб... той купол як робили. Шо то... Я там учавствував дві неділі і вже на пенсії був”⁴⁶. А ще О. Котула пам’ятає, як його дружина готувала їсти для майстрів, які працювали біля церкви, а він возив приготоване автомобілем⁴⁷.

До ремонту церкви та її розбудови суттєво доклалися, окрім уже згаданих К. Бабич, К. Михайлишин, М. Стефківського, І. Смолія, також подружжя Богдан та Анна Шепетак, К. Онуфрик, А. Пахович, Й. Витвицький, А. Волощак, О. Котула, В. Шимін, І. Глеб, І. Бойко, Б. Бойко, парафіяни Данилик, Стефанишин, Андрейчук. Г. Яренко пригадує, як її покійний батько Й. Витвицький віддав чимало своїх сил і здоров’я, щоб церква була такою, якою є зараз. За її словами, батько був безвідмовний і при першому дзвінку пароха залишав справи, якщо була така можливість, відразу їхав на допомогу. Він усюди встигав: узимку встановлював ялинку для дітей, за потреби допомагав чіпляти на стінах храму вишиті рушники та ін. Так само, відповідно до спогадів доньки, Й. Витвицький брав активну участь у будівництві каплички⁴⁸. У ці роки і в подальшому значних зусиль до відродження храму, його внутрішнього облаштування доклали, окрім уже згаданих вище парафіян, також О. Смолій, М. Сеник, А. Макар, О. Талалаєва, Г. Яренко, С. Стефанишина, М. Матішак та багато інших активних членів громади.

Наполеглива й копітка праця принесла бажані результати. Свого сучасного вигляду святиня набула завдяки архітектору Мирону Далявському (Світлини Д 1–Д 2). Із завершенням основних будівельних робіт у 2001 р. почали оздоблення головного залу церкви. Розписи стін виконували художники з м. Дрогобич під керівництвом І. Орищака. 7 січня 2006 р. Кир Володимир (Війтишин) разом з Кир Іринеем (Біликом) довершили освячення храму, посвятивши новий обрядовий зал церкви⁴⁹. Сьогодні це тепле і затишне приміщення, не в останню чергу через те, що тут зроблене підлогове опалення, а над ним – вистелена плитка. Щоб придбати це підлогове покриття, що є достатньо вартісним, у 2017 р. був організований збір коштів, що вийшов поза рамки парафіяльної спільноти⁵⁰.

⁴⁵ Козій, “Церква Серця Ісуса і Серця Марії”, 25–26.

⁴⁶ Інтерв’ю з Котулою Олексою Івановичем, 1927 р. н. Записано О. Коломийчуком 11.08.2022.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Інтерв’ю з Яренко Галиною Йосипівною, 1968 р. н. Записано О. Коломийчуком 08.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

⁴⁹ “Церква “Серця Ісуса і Серця Марії” м. Долини”. Доступ отримано, <https://sertsia-isusa-i-sertsia-marii.business.site/>.

⁵⁰ “У Долині церква “Серця Ісуса і Серця Марії” просить про допомогу”, *Стик-Антикорупція*, 13 грудня 2017. Доступ отримано, <https://styknews.info/novyny/sotsium/2017/12/13/u-doly-ni-tserkva-sertsya-isusa-sertsya-mariyi-prosy-t-pro-dopomogu>.

Так само пізніше парафіяльна спільнота чимало доклалась і до облаштування церковного подвір'я. Зусиллями місцевої громади було замінено дзвони⁵¹. Причому на початках один із дзвонів за власний кошт придбали учасники хору при церкві, а пізніше парафіяльна громада спільними зусиллями здійснила заміну старих дзвонів на нові, що були придбані в Польщі⁵². Стараннями о. В. Левицького посеред церковного подвір'я облаштовано дитячий майданчик.

Церква становить значний інтерес як сакральна споруда. Її особливістю є два іконостаси. Це спричинене тим, що, як уже йшлося вище, до відкриття нового залу святині у 2006 р. усі богослужіння проводились у прибудованій частині храму. Весь час у церкві знаходиться різдвяна шопка (вертеп), яку можна побачити в будь-яку пору року. Так само в приміщенні храму є: катехитичні класи; спальний корпус, який служить для ночівлі учасників духовних таборів та потребуючих прочан-паломників; ігрова дитяча кімната, де батьки разом з дітьми можуть брати участь у Службі Божій⁵³.

Становлення та розвиток парафіяльного життя громади – як колись, так і тепер – не можна уявити без її першого, а тепер уже вислуженого пароха – о. В. Левицького. Він народився 19 квітня 1950 р. в с. Оболоня на Івано-Франківщині в польсько-українській сім'ї. Незважаючи на польське коріння, В. Левицький завжди відчував себе частиною українства: “Прадід, – розповідає священник, – приїхав сюди – женився. На українці. Дідусь народився вже як поляк від нього, але женився теж на українці. Тато рахувався поляк, і женився на українці. Ну, а я вже не чув себе поляком ніяким, то моя була воля, може, батько був, може, і ображений трошки, ну, я казав, що я є українцем, бо я чув себе українцем, я тут жив на тій землі, знаєте”⁵⁴.

В. Левицький здобув освіту стаціонарно в Івано-Франківському музичному училищі ім. Д. Січинського. Відтак, учителював за фахом у Вигодській та Долинській музичних школах. Працюючи педагогом і маючи великий талант до музики, пішов шляхом священницького служіння. В. Левицький зізнається: “Я був вчителем і ніколи не думав собі, що я буду священником. Навіть коли в дитинстві мені щось пропонували там вже... вже закінчив школу. Я махав руками: “Не-не-не”. То не для мене. Я вважав, що це велика відповідальність. А тут так сталося, що коли наша Греко-Католицька церква виходила з підпілля, в Старій Долині під церквою молилися. [...] Там в той час служив такий о. Рафаїл⁵⁵, який пізніше мені дав рекомендацію до священства. Ну, і я так молився з ними, там щось трохи підспівував. Ну, я так Літургію знав [...], колись ходив до церкви – бабуся водила. Я не можу сказати, що я був далекий від церкви, але не можу сказати, що я був близький до церкви, знаєте. Мене те не дуже захоплювало. Тим більше пізніше я почав працювати в школі, я бачив себе добрим музикантом, і т. д. Я працював добре в школі, в мене добрі учні були і т. д.”⁵⁶.

⁵¹ Інтерв'ю з Яренко Галиною Йосипівною, 1968 р. н. Записано О. Коломийчуком 08.08.2022.

⁵² Інтерв'ю зі Смолій Оксаною Василівною, 1947 р. н. Записано О. Коломийчуком 12.08.2022.

⁵³ “У Долині церква “Серця Ісуса і Серця Марії” просить про допомогу”.

⁵⁴ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 14.08.2022.

⁵⁵ о. Рафаїл (Роман) Проців – підпільний греко-католицький ієромонах Чину Св. Василя Великого, переслідуваний у часи радянської влади. З 1958 р. перебував у Долині, де своєю душпастирською і жертвною працею надзвичайно багато зробив для відродження УГКЦ в краї.

⁵⁶ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

Священник твердить, що чи не вирішальну роль у його виборі духовного покликання відіграла зустріч з одним із національно свідомих мешканців Долини, чия родина свого часу була репресована і виселена до Сибіру. Після розмови з ним, В. Левицький приїхав додому до матері своєї дружини, яка його остаточно й переконала. “І тоді, – твердить парох, – я собі так, знаєте, дав таке слово – випробування: кажу, якщо я зможу бути священником таким, як має бути, ну, то я буду священником. Якщо я відчую, що я не зможу бути, тому що треба покінчити з попередніми думками, різною такою працею, яку я... від якої я діставав задоволення і так далше. Треба все залишити. Тому що це... не можна одне з другим поєднувати. І я пішов на такий випробувальний термін”⁵⁷. Отож, майбутній священник вступив на навчання до Івано-Франківського теологічно-катехитичного духовного інституту, який закінчив у 1993 р.⁵⁸

Очолити парафію Серця Ісуса і Серця Марії в Долині з метою духовного і національного відродження українських християнських традицій та моралі, о. В. Левицький у порозумінні з органами державної влади та різними громадськими і політичними організаціями розпочав широку місіонерсько-просвітницьку діяльність. Передусім, слід відзначати, що о. В. Левицький доклав чимало зусиль для поглиблення вивчення християнської етики у всіх школах Долини, де заняття стали проводити не звичайні педагоги, а спеціалісти-катехити з вищою освітою⁵⁹. На цьому шляху були чималі перепони, зокрема в особі директорів шкіл тодішнього Долинського району Івано-Франківської області, котрі наполягали, що церква, як і релігія, відокремлені від держави, а тому подібної співпраці бути не може. Однак тверда й цілеспрямована позиція настоятеля парафії, котрий іще в роки навчання у семінарії розпочав катехитичну працю у школах району, дала свої плоди⁶⁰.

Окрім того, за ініціативи й діяльної активності пароха було розпочато надзвичайно плідну й різносторонню роботу з молоддю. Було створено різні духовно-мистецькі колективи, зокрема творчий ансамбль, гуртки, а також спортивний клуб, де діти, молодь і дорослі могли на засадах християнської моралі та національних традицій розвивати свої таланти й у такий спосіб примножувати культурну спадщину України⁶¹.

У червні 1996 р. о. В. Левицький заснував дитячий вокальний ансамбль “Діти Світла”, з яким розгорнув надзвичайно активну просвітницьку роботу не лише на теренах Долини, а й у різних областях України (Світлина А). Собі за мету цей ансамбль поставив “нести світло в душі людські, сіяти там плодородні зерна добра, благословенні ласкою Божою”⁶². Окрім того, треба відзначити помітне місце цього духовного ансамблю у релігійному житті місцевої громади другої половини 1990-х рр., його роль в утвердженні моральних та християнських цінностей не лише на Прикарпатті, а й далеко поза його межами. Учасники співочого гурту, будучи ще школярами, усвідомлювали високу мету, заради якої постав цей колектив: “Ми добре розуміємо, що основана наша мета – бути місіонерами серед наших краян, які по спустошливім

⁵⁷ Інтерв’ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 14.08.2022.

⁵⁸ “о. Вітольд Левицький. Слуга Божий і місіонер-просвітянин”.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Інтерв’ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

⁶¹ “о. Вітольд Левицький. Слуга Божий і місіонер-просвітянин”.

⁶² І. Галка, “Діти Світла” на Сході”, *Свіча*, no. 69, 1997.

часі атеїстично-комуністичної руїни прагнуть духовної обнови, мають взаєморозуміння з нами та взаємний обов'язок"⁶³.

Перший склад колективу налічував 40 осіб, пізніше – в середньому 8–10 осіб. Однією з колишніх учасниць цього талановитого ансамблю була Таїсія Шафранська – тепер провідна солістка Одеського національного академічного театру опери та балету. Оскільки його засновник і перший керівник о. В. Левицький мав багатий досвід роботи викладачем музики, то, відповідно, було вдало підібрано формат колективу – естрадно-симфонічний. Його репертуар був багатий різножанровою українською мелодикою – сюди входили духовні, національно-патріотичні, ліричні та інші пісні. Композитором ансамблю став виходець із Долинщини Володимир Домшинський. На посаду музичного керівника співочої спільноти було запрошено Божену Сіркович. А о. В. Левицький залишився його засновником та духовним наставником⁶⁴. Перші свої виступи, що відбувалися у школах Долинського району, творчий колектив у вдалий спосіб поєднував зі священничо-місійною діяльністю. Засновник ансамблю пригадує: “Я їздив по школах, і ми з дітьми давали концерт. А я між тими піснями тоді не співав – говорив проповіді”⁶⁵. Згодом аудиторія подібних заходів суттєво розширилася: члени творчого колективу відвідували з концертами церкви й парафії на теренах деканату та єпархії, влаштовували виступи в місцевих будинках культури. У такий спосіб ансамбль міцно увійшов у культурний простір Прикарпаття. За словами о. В. Левицького, у ті часи досить незвично було на сцені бачити священника або ж дітей, які співають релігійних пісень⁶⁶.

Зовсім скоро духовний ансамбль “Діти Світла” вийшов поза межі області та єпархії. У 1997 р. колектив на чолі з його музичним керівником Б. Сіркович із 10-денними гастролями відвідали південні регіони України – Одещину та Миколаївщину⁶⁷. “Діти Світла” з концертними програмами побували в різних кутках України, зокрема у великих містах: Києві, Львові, Запоріжжі⁶⁸.

Через якийсь час колектив був уже достатньо відомим на Прикарпатті. У серпні 2000 р. ансамбль став лауреатом дитячого обласного конкурсу-фестивалю популярної музики “Карпатські соловейки” і з часом отримав звання “Зразковий аматорський вокальний ансамбль”⁶⁹. Державні органи місцевої влади все частіше співпрацювали з дитячим творчим об'єднанням, особливо в період Великого посту, запрошуючи його до виступів із духовною піснею під час ушанування різних державних та національних свят⁷⁰. Із започаткуванням та широкою діяльністю згаданого креативного гурту вдалося відродити кращі традиції української духовної пісні в краї, вивести їх на новий, національний рівень⁷¹.

⁶³ О. Витязь, “Апостольство “Діти Світла”, *Нова Зоря*, 27 січня, 1999, 6.

⁶⁴ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 09.08.2022.

⁶⁵ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

⁶⁶ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 09.08.2022.

⁶⁷ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ “о. Вітольд Левицький. Слуга Божий і місіонер-просвітянин”.

⁷⁰ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 09.08.2022.

⁷¹ Ibid.

Власне, саме цій меті був підпорядкований щорічний фестиваль-конкурс української духовної сучасної пісні “З піснею до Бога” ім. кардинала Мирослава-Івана Любачівського⁷², започаткований з ініціативи о. В. Левицького у 2012 р. (Світлина Л). За всю історію проведення таких фестивалів, а їх було вісім до моменту спалаху коронавірусної хвороби, у ньому щорічно брали участь у середньому від 100 до 260 конкурсантів – переважно із західних регіонів України (Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська області), а також із м. Кривий Ріг на Дніпропетровщині. Фестиваль традиційно проходив у м. Долина на Прикарпатті та передбачав змагання юних виконавців духовної пісні в різних вікових категоріях і номінаціях⁷³.

Відзначаючи роль подібних мистецьких заходів, а також окремих творчих колективів у процесі відродження культурних традицій України в 1990-х рр., потрібно звернути увагу на такий факт. Своєю діяльністю духовний ансамбль “Діти Світла” в практичний спосіб доклався до налагодження контактів поміж релігійними спільнотами на теренах України та в діаспорі, певною мірою став виразником національно-культурних запитів та інтересів українців за кордоном. У 2003 р. із концертною програмою духовної пісні ансамбль відвідав Францію (міста Роже, Париж, Люрд) та Німеччину (м. Оберштейн). У Франції учасники колективу зустрілися з членами Об’єднання українців у Франції та його головою В. Косиком. Власне, на запрошення цієї організації, а також Спілки української молоді й прибули до Західної Європи юні виконавці⁷⁴.

У 2008 р. “Діти Світла” побували з творчою програмою у Польщі (в Перемишлі та Ряшеві), де виступали перед мешканцями будинку для літніх людей, а також в одному з місцевих римо-католицьких костелів. У травні того ж року талановиті виконавці відвідали з духовною програмою Північну Італію – міста Падую та Венецію, де в ході 10-денного перебування активно спілкувались також із українською діаспорою вказаних міст. Фактично через духовно-релігійні пісні та основи християнської моральності молодий творчий колектив зумів збагатити українські культурні традиції тамтешньої діаспори, допомогти на психологічно-ментальному й релігійно-світоглядному рівнях зміцнити зв’язок емігрантських спільнот Італії з материнською частиною українського етносу⁷⁵.

Згаданий ансамбль “Діти Світла” також доклався до популяризації та примноження етнографічної самобутності України через участь у щорічному Міжнародному Фестивалі лемківської культури “Лемківська ватра”, що традиційно проводиться у с. Ждиня на території Польщі⁷⁶. Щодо теренів цієї держави, то тут потрібно відзначити також активну роботу парафії Серця Ісуса і Серця Марії в Долині в напрямі

⁷² Присвята конкурсу Мирославу-Івану Любачівському – предстоятелю УГКЦ у перехідний період виходу Церкви з підпілля була невинною, адже саме в Долині народився цей церковний ієрарх.

⁷³ Тетяна Яблінська, “У Долині пройшов VI фестиваль-конкурс української духовної сучасної пісні “З піснею до Бога”, *Патріарша катехитична комісія. Українська Греко-Католицька Церква*. Доступ отримано, <https://ct.ugcc.ua/catechism/catechism-activity/22003>.

⁷⁴ Тетяна, Клей-Матвеева, “Діти Світла” у Франції та Німеччині”, *Свіча*, 30 липня, 2003, по. 59, 2.

⁷⁵ В. Марчук, “Якщо нема духовної опіки, то нема і доброї держави”, *Вісник міської ради*, 23 травня, 2008, по. 20, 9.

⁷⁶ Інтерв’ю з Данилів Оксаною Петрівною, 1963 р. н. Записано О. Коломийчуком 13.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

збереження національної пам'яті та комеморації. Ідеться про участь о. В. Левицького та вищезгаданого творчого колективу в поїздках на українсько-польське прикордоння. Подібні виїзди з метою упорядкування місцевих кладовищ та встановлення пам'ятних христів неодноразово організовувались відомим на Прикарпатті громадсько-культурним активістом і діячем Юрієм Марканичем. По завершенні таких заходів о. В. Левицький виступав з концертами духовної пісні⁷⁷.

Невід'ємною складовою діяльності парафії Серця Ісуса та Серця Марії у м. Долина були та залишаються літні духовні табори для дітей (Світлини К 1–К 2). Перші подібні збори дітей у 1999 р. о. В. Левицький організував у гірській місцевості в урочищі Ільма на околицях с. Мислівка Долинського району Івано-Франківської області. Тут священники та катехити провадили активну роботу з молоддю, дбали про підтримку здорового способу життя⁷⁸. Пізніше з допомогою архітектора Василя Мазурика на території табору було споруджено невеликий дерев'яний храм. Окрім того ініціативний та енергійний парох о. В. Левицький прагнув згодом перетворити це місце на вагомий культурно-пізнавальний і туристичний центр Прикарпаття. Саме з цією метою з часом тут з'явився костюмований св. Миколай, імпровізована гора подарунків та юрби дітей⁷⁹. Проте подібна ініціатива потребувала певної фінансової підтримки з боку державної влади, адже навіть кошти на подарунки для найменших парох В. Левицький разом із парафіяльним співробітником о. Ігорем Грибовичем вимушені були шукати серед місцевих підприємців та меценатів⁸⁰. Тому, не отримавши потрібного фінансування, ідея о. В. Левицького про заснування "Помістя св. Миколая" залишилася нереалізованою.

Із часом подібні літні християнські табори стала приймати місцева церква парафії Серця Ісуса і Серця Марії. Для цього тут були створені відповідні умови, де діти або ж прочани могли довготривало залишатися на нічліг, харчуватись та проводити різноманітні конкурси і навчання⁸¹. "Духовна Ватра", а саме так називаються літні духовні табори для дітей при парафії Серця Ісуса і Серця Марії, триває у середньому 10–14 днів. У цьому таборі беруть участь діти віком від 6 до 15 років, поділені на три групи. Географія учасників буває достатньо широкою: діти прибувають як із різних кутків Івано-Франківщини, так і з Львівщини, і навіть Луганщини⁸².

Програма духовних християнських таборів при парафії Серця Ісуса і Серця Марії є надзвичайно насиченою і різносторонньою. Її провадять катехитки місцевої церкви Тетяна Яблінська, Лілія Стахнів, Наталія Левицька-Феденчук та Уляна Дмитрів. Упродовж усього періоду перебування тут діти мають змогу долучатися до ранкових та вечірніх богослужінь, які для них провадять місцеві священники – о. Вітольд Левицький, о. Ігор Яблонь та о. Ігор Грибович. Окрім того, діти беруть участь у молитвах

⁷⁷ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

⁷⁸ "о. Вітольд Левицький. Слуга Божий і місіонер-просвітянин".

⁷⁹ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 10.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

⁸⁰ Інтерв'ю з Грибовичем Ігорем, 1977 р. н. Записано О. Коломийчуком 10.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

⁸¹ Інтерв'ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

⁸² Інтерв'ю зі Стахнів Лілією Михайлівною, 1977 р. н. Записано О. Коломийчуком 10.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

на вервичці, ігрових конкурсах на християнську тематику, музичному гуртку, заняттях із вивчення англійської мови, розважальних іграх, творчих майстернях тощо. Загалом основна мета подібних таборів на засадах християнської моралі розвинути в дітях позитивні риси їхнього характеру, сформувати почуття товариськості й згуртованості, навчити певної самостійності, а також прищепити любов до культурних традицій своєї Батьківщини⁸³.

Власне, подібна робота приносить свої плоди. Одна з катехиток Л. Стахнів, працюючи певний час із дітьми в біблійному гуртку, що діяв при церкві, зауважила: “Зараз я бачу тих діток, які повиростали і стали вже батьками. І ті, що були при церкві, у більшості вони – так, якась частина може роз’їхалася – але все ж таки в них та основа залишилася”⁸⁴.

Моральні цінності, а також національні традиції, які організатори таких духовних християнських таборів намагаються передати їхнім учасникам, відчуються в іншому надзвичайно показовому прикладі. Так, після початку бойових дій на сході нашої держави, у 2015 р. на Прикарпаття прибули діти з м. Рубіжне Луганської області. Парох церкви Серця Ісуса і Серця Марії залучив їх до літнього духовного табору, що діяв тоді на теренах парафії. За 10 днів перебування у цьому християнському таборі діти зі східного регіону країни зуміли надзвичайно швидко влитися у місцеве середовище. “Вони так були привикли, що вони не хотіли їхати звідсіля”, – розповідає о. В. Левицький⁸⁵.

Відповідно до розповіді однієї з організаторок мандрівки, батьки спершу побоювались відпускати своїх дітей з Луганщини в західну частину України. Це було спричинене тамтешніми переважно негативними стереотипами стосовно мешканців цього краю. Однак батьки та місцеві чиновники Рубіжного, котрі зустрічали прибулих із Прикарпаття на пероні вокзалу, були дуже здивовані, коли їхні діти, вийшовши з вагона, прямо на пероні розгорнули синьо-жовтий стяг і виконали державний гімн “Ще не вмерла України...”⁸⁶. Примітно, що ті молоді люди, які у 2015 р. із приємними враженнями поверталися з Прикарпаття додому на Луганщину, у наші дні боронять рідну землю від російських загарбників⁸⁷.

Катехитична робота при парафії Серця Ісуса та Серця Марії ведеться не лише в таких періодичних формах, як духовні табори, але й за допомогою заснованої там катехитичної парафіяльної школи “Полум’я любові” ім. кардинала Мирослава-Івана Любачівського⁸⁸ (Світлина Ж 1–Ж 3). Цікаво, що на початках існування “недільної” (парафіяльної) школи її відвідували навіть дорослі⁸⁹. У складних умовах сучасної російсько-української війни парафіяльна школа зуміла відновити свою роботу. Тут мають змогу навчатися діти дошкільного (5–6 років) віку, а також школярі 7–13 років,

⁸³ Тетяна, Яблінська. “Християнський табір “Духовна Ватра”, м. Долина”, *Вісник міської ради*, 21 липня, 2017, по. 28, 7.

⁸⁴ Інтерв’ю зі Стахнів Лілією Михайлівною, 1977 р. н. Записано О. Коломийчуком 10.08.2022.

⁸⁵ Інтерв’ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ “о. Вітольд Левицький. Слуга Божий і місіонер-просвітянин”.

⁸⁹ Інтерв’ю з Яренко Галиною Йосипівною, 1968 р. н. Записано О. Коломийчуком 08.08.2022.

які розділені на дві групи⁹⁰. Заняття у школі провадять уже згадувані парафіяльні катехитки. У 1997 р. була започаткована також молодіжна організація “Українська молодь – Христові”, де вивчали Святе Письмо, проводилися християнсько-практичні заняття і тематичні вечори⁹¹.

Сьогодні парафією Серця Ісуса і Серця Марії опікуються три священнослужителі: о. Ігор Яблонь, адміністратор вказаної парафії, о. Вітольд Левицький – вислужений парох парафії, а також о. Ігор Грибович – отець-сотрудник парафії. Паламарем церкви вже понад два десятки років є Андрій Витязь, який після втрати зору о. В. Левицьким став фактично його правою рукою і є надійною опорою місцевого парафіяльного життя. За інформацією о. В. Левицького, у часи свого найбільшого розквіту парафія налічувала приблизно 600–700 осіб. Пізніше скорочення кількості вірян відбулося через те, що недалеко від церкви була зведена інша греко-католицька святиня – церква Св. Апостола Андрія Первозваного, і частина християн, які проживали поблизу, стали членами новоствореної парафії⁹². У 2019 р. на відвідуваності церкви в парафії Серця Ісуса і Серця Марії суттєво позначився спалах коронавірусної хвороби, а збройна агресія Росії в Україні породила масовий виїзд за кордон молодих людей, що ще більше знелюднило розглядувану парафію⁹³.

Незважаючи на це, релігійна громада активно протистоїть усім труднощам і викликам теперішнього важкого часу та продовжує забезпечувати потреби в спільній молитві та духовному й культурному розвитку своїх вірян. При церкві були започатковані та достатньо активно співдіють різноманітні мирянські спільноти. Їх є кілька: Третій чин св. Василя Великого, Апостольство молитви, Апостольство доброї смерті, “Сім’я Найсвятішого Серця Ісуса” та “Матері в молитві”⁹⁴ (Світлина 3). Як уже йшлося вище, біля витоків частини з цих спільнот (Третій чин св. Василя Великого, Апостольство молитви) на теренах міста стояли К. Бабич, К. Михайлишин, К. Онуфрик і А. Шепетак⁹⁵. Сьогодні активними учасниками перелічених вище молитовних спільнот та їхніх груп є Оксана Смолій (очолює одну з молитовних груп Апостольства молитви), Наталія Бабич-Гандз (очолює дві інші молитовні групи Апостольства молитви), Ольга Гамес (координатор спільноти “Матері в молитві” Долинського деканату; слугиня (очолює) “Матерів в молитві” при парафії; апостол (очолює) спільноту “Сім’я Найсвятішого Серця Ісуса” в окрузі), Мирослава Сеник, Марія Матішак, Галина Яренко та ін.⁹⁶.

Потрібно відзначити, що на практиці висока духовність подібних молитовних груп усередині церкви дуже часто підкріплюється активною діяльною позицією. Так, у розглядуваній парафії одна зі спільнот “Матері в молитві” в порозумінні з рештою

⁹⁰ “Катехитична школа “Полум’я любові” відновлює свою роботу!”, *Facebook*, 10 вересня 2022. Доступ отримано, <https://www.facebook.com/groups/2497455227202704/permalink/3346716888943196/>.

⁹¹ “о. Вітольд Левицький. Слуга Божий і “місіонер-просвітянин”.

⁹² Інтерв’ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 14.08.2022.

⁹³ Інтерв’ю з Матішак Марією Олексіївною, 1962 р. н. Записано О. Коломийчуком 08.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Інтерв’ю зі Смолій Оксаною Василівною, 1947 р. н. Записано О. Коломийчуком 12.08.2022; Інтерв’ю з Г. О., 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 13.08.2022.

⁹⁶ Ibid.

подібних спільнот Івано-Франківщини організували спільну збірку коштів на карети швидкої допомоги для військових у зоні активних бойових дій⁹⁷. Так само учасники подібних спільнот нарівні з іншими парафіянами церкви активно відгукуються на різноманітні місцеві ініціативи зі збору коштів для потреб українського війська⁹⁸.

У місцевій церкві діє хор, який також має свою цікаву історію. Зараз, у зв'язку з кризовими явищами, хор тимчасово не має свого художнього керівника. Його місце заступає так званий староста хору, функції якого виконує місцева мешканка М. Грицай. Проте ще кілька років тому керівником хору була Ярослава Соловій – професіонал своєї справи, під орудою якої перебував на той час не один хор м. Долина. Потрібно сказати, що Я. Соловій виховувалась у священничій родині, а тому цінності й пріоритети досліджуваної парафії їй були дуже близькі. Власне, Я. Соловій віддала хору парафії Серця Ісуса і Серця Марії майже 25 років своєї творчої діяльності⁹⁹. За цей час у неї також були помічники, зокрема значну роль у розбудові цієї ділянки роботи парафії відіграв Ярослав Новицький. Тут ще варто сказати, що хористи свого часу суттєво доклались до реконструкції та ремонту своєї святині. Саме за пожертвування хористів у храмі були споруджені хори¹⁰⁰.

При церкві Серця Ісуса і Серця Марії функціонує братство та сестринство. До складу братства входить кілька осіб, переважно зрілого віку. Очолює його Б. Кузів. Незважаючи на свою малочисельність, браття активно співпрацюють із рештою громади: допомагають у прибиранні храму тим групам жінок, які позмінно щосуботи проводять цю роботу, разом із ними облаштовують приміщення храму відповідно до різних дат і свят літургійного календаря тощо¹⁰¹.

Одним із таких свят, а разом із історичних віх досліджуваної релігійної громади та її церкви в Долині стало 25-річчя парафії, яке відзначали у 2017 р. (Світлина Б). Власне, ці святкування віряни приурочили також до храмового свята своєї парафії, яке відзначається тижнем пізніше. У день свята Пресвятої Євхаристії 15 червня, що традиційно припадає на четвер, однак переноситься здебільшого на неділю, парафіяни активно долучились до духовних наук – реколекцій, які для них проводив священник із чернечого Згромадження Найсвятішого Ізбавителя (Редemptористів). Так само в цей день парафіяни разом із парохом робили обхід довкола храму, поклонялись мощам священномученика Василя Величковського, які після цього були розміщені на постійне зберігання всередині святині для загального почитання. Наступного дня по завершенні богослужіння перед парафіянами зі святковим концертом виступили учні катехитичної школи “Полум’я любові” під керівництвом місцевих катехитів Т. Яблінської та Л. Стахнів, а також парох о. В. Левицький. Під час духовного концерту були нагороджені переможці конкурсу “Кращий вірш та малюнок про парафію Серця Ісуса і Серця Марії”. У неділю парафіяни урочисто зустрічали правлячого архиєрея Івано-

⁹⁷ Інтерв'ю з Г. О., 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 13.08.2022.

⁹⁸ Інтерв'ю з Сенік Мирославою Василівною, 1954 р. н. Записано О. Коломийчуком 08.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області.

⁹⁹ Інтерв'ю зі Смолій Оксаною Василівною, 1947 р. н. Записано О. Коломийчуком 12.08.2022.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Інтерв'ю з Куцмидою Михайлом Степановичем, 1959 р. н. Записано О. Коломийчуком 14.08.2022 у м. Долина Калуського району Івано-Франківської області; Інтерв'ю з Сенік Мирославою Василівною, 1954 р. н. Записано О. Коломийчуком 08.08.2022.

Франківської митрополії УГКЦ Кир Володимира Війтишина, який очолив урочисте богослужіння та уділив усім присутнім своє благословення. Парох о. В. Левицький від імені всіх вірян та священників здійснив символічний жест – подарував архієпископу хрест і ключ від парафіяльної церкви. Після завершення урочистої відправи відбулося святкове посвячення води, відтак усі присутні були нею окроплені¹⁰².

Потрібно сказати, що до цієї святкової події парафіяни активно й старанно готувались. Фасад храму було оздоблено красивими композиціями з квітів. Усіх присутніх, хто тоді долучився до святкових урочистостей, на завершення запросили на гостину, яка відбувалась усередині храму. На святковому столі були домашні випічка (“плячки”) та узвар, різноманітні солодощі та ін.¹⁰³

У контексті окресленої проблеми варто також коротко згадати про благодійну діяльність досліджуваної парафії Серця Ісуса і Серця Марії. У 1997 р. тут була започаткована благодійна християнська організація “Любов і Милосердя” для допомоги нужденним групам населення¹⁰⁴. Певний час при парафії працювала благодійна їдальня. Місцеві парафіяни пригадують, як тоді вони допомагали готувати їжу на кухні. Частину людей із соціальними проблемами приймали безпосередньо на кухні, а решті – гуртом розносили в різні кутки міста¹⁰⁵. Однак активна діяльність цієї організації тривала недовго, адже подібна структура, за словами її засновника о. В. Левицького, потребує значних державних дотацій, певної її орієнтованості на будь-який вид підприємницької діяльності. Окрім того, на шляху стабільної роботи організації стояли різні бюрократичні перепони¹⁰⁶.

Різні форми соціальної підтримки та благодійної допомоги продовжують діяти в житті парафіяльної громади, причому нерідко вони засновані на давніх культурних традиціях України. Так, за ініціативи катехитки парафії Серця Ісуса і Серця Марії Т. Яблінської кілька років тому було започатковано передріздвяну благодійну акцію “Свята ніч доброти” (Світлини В 1–В 2). Суть її полягає у тому, що діти місцевої катехитичної школи “Полум’я любові” разом із особою, переодягненою у св. Миколая, у передноворічні дні (між 19 та 25 грудня) відвідують із подарунками нужденних, самотніх та літніх людей зі своєї парафії. Подібне відчутно впливає на емоційно-психологічний стан останніх, переконує у небайдужості до їхніх життєвих негараздів та долає почуття відкинутості. Одна із очевидиць підкреслила: “Знаєте, їхали з світлом, заходили сюди під хату, колядували. То дуже гарно було!”¹⁰⁷.

Так само деякі форми соціальної опіки й реабілітації функціонують у парафіяльній громаді відповідно до викликів складного воєнного сьогодення. Напрочуд активну роботу в цьому напрямі проводить особисто парох парафії Серця Ісуса і Серця Марії о. В. Левицький. Незважаючи на втрату зору й певні проблеми зі здоров’ям, о. Вітольд їздив з волонтерською та християнсько-психологічною допомогою до шпиталів Львова,

¹⁰² “25-річчя парафії “Серця Ісуса і Серця Марії”, *Facebook*. Доступ отримано, <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.648329405370707&type=3>.

¹⁰³ “25-річчя парафії “Серця Ісуса і Серця Марії”.

¹⁰⁴ “о. Вітольд Левицький. Слуга Божий і “місіонер-просвітянин”.

¹⁰⁵ Інтерв’ю з Сенік Мирославою Василівною, 1954 р. н. Записано О. Коломийчуком 08.08.2022.

¹⁰⁶ Інтерв’ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 09.08.2022.

¹⁰⁷ Інтерв’ю з Дубей Іриною Іванівною, 1936 р. н. Записано О. Коломийчуком 11.08.2022.

де на лікуванні перебувають військові; надавав духовну підтримку українським військовослужбовцям, які проходили навчання на Яворівському полігоні на Львівщині; бував із концертами разом із оновленим складом ансамблю “Діти Світла” у військовому містечку “Ложний”, що в с. Дубровиця Яворівського району Львівської області¹⁰⁸.

Також у сьогоднішній час гарячої фази російсько-української війни парафія Серця Ісуса і Серця Марії певним чином сприяє морально-психологічній та соціокультурній адаптації внутрішньо переміщених осіб із постраждалих регіонів України. Однією з форм подібної роботи, зокрема, є екскурсійна діяльність. Так, парох парафії о. В. Левицький у співпраці з Долинським краєзнавчим музеєм Тетяни і Омеляна Антоновичів “Бойківщина” для дітей вимушених переселенців 2022 р. організував екскурсію до мальовничих Скель Довбуша – унікального скельно-печерного комплексу в с. Бубнище Калуського району Івано-Франківської області. Дорогою екскурсанти заїхали до Гошівського монастиря Преображення Господнього оо. Василян – відомої на Прикарпатті релігійної пам’ятки¹⁰⁹.

Отже, як демонструє приклад парафії Серця Ісуса і Серця Марії, що в м. Долина Івано-Франківської області, культурно-просвітні та громадські контури діяльності релігійної міської громади можуть набувати достатньо виразних і самодостатніх форм. Звісно ж, велику роль при цьому відіграє особистість самого настоятеля чи пароха громади, цілеспрямованість і креативність якого націлені на різні вияви діяльності його спільноти, не лише виключно церковно-релігійні або ж благодійні. Ґрунтуючись на культурних та національних традиціях України й втілюючи в практичній активності принципи християнської моралі, як це простежено на прикладі парафії Серця Ісуса і Серця Марії та її пароха о. Вітольда Левицького, можна досягти надзвичайно плідних і суспільно важливих результатів. Фактично щирий ентузіазм і наполеглива самовіддана праця у парафіяльному житті громади здатна вийти на досить широкі обрії, де тісно переплітається і соціальна сфера, і культурно-просвітня, громадсько-культурна та національно-патріотична. За умови належної державної підтримки чи бодай сприяння з боку меценатів релігійний/конфесійний чинник спроможний суттєво зміцнити й розвинути різні форми громадської та соціальної роботи, допомогти спрямувати культурне відродження України в національно-патріотичні й духовно-ціннісні рамки, утвердити національне соціокультурне обличчя міської громади.

GOD AND CHRISTIAN FAITH IN THE CONTEMPORARY SOCIO-CULTURAL LIFE OF DOLYNA TOWN OF IVANO-FRANKIVSK REGION (ON THE EXAMPLE OF THE HEART OF JESUS AND HEART OF MARY PARISH)

OLEKSANDR KOLOMYICHUK

Ukrainian Ethnological Centre

Department M. Rylskyi Institute for Art Studies,

Folkloristics and Ethnology of the Ukrainian National Academy of Sciences

4 Hrushevskyyi, st., Kyiv, Ukraine, 01001

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2865-2396>

e-mail: kolsasha7@gmail.com

¹⁰⁸ Інтерв’ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 09.08.2022.

¹⁰⁹ Інтерв’ю з Левицьким Вітольдом Августовичем, 1950 р. н. Записано О. Коломийчуком 07.08.2022.

SUMMARY

The article is based on interview materials, researching of scientific literature, newspaper periodicals and the Internet resources about close interrelating of religious life with cultural, educational and public activities of the Heart of Jesus and Heart of Mary Parish of the Ukrainian Greek Catholic Church, located in Dolyna town of Ivano-Frankivsk region. The historical way of the formation of the parish, its struggle for its shrine at the time of the emergence of the UGCC from the underground, has been traced.

The main manifestations of the religious life of the parish, its quantitative composition and the dynamics of development in current conditions have been outlined. The priority directions and the main social base of the activity of the parish community outside their church life have been determined, which has become an integral part of the concept of its development in contemporary Ukraine. Based on the principles of Christian morality through various forms of creative and cultural-artistic work with children and youth it has been found out, that the efforts of the Heart of Jesus and Heart of Mary Parish and personally its parish priest the Father Vitold Levytskyi managed to revive the best traditions of Ukrainian spiritual song in the region, to raise them to a new, national level.

Various forms of social support and charitable activities, which are actively functioning in the contemporary urban space of Precarpathian region, on the example of the Heart of Jesus and Heart of Mary Parish of the UGCC have been researched and analysed. Moreover, some of them are based on the ancient cultural traditions of Ukraine, devoted to celebration of the day of St. Mykolai. Essentially they constitute revitalized traditional practices in their modern forms.

Another aspect of the public activity of the researched parish is the charity that responds to the challenges of the present military time. There are various forms of volunteer and social assistance in the environment of the religious community: fundraising to support the Ukrainian Army, moral-psychological and socio-cultural rehabilitation of internally displaced persons, material support and assistance to war victims, etc. Such activities increasingly integrate the religious community into the processes of social transformations during wartime.

Culturally enlightening and public contours of activity of a religious urban community can acquire sufficiently expressive and self-sufficient forms. Of course, a great role is played by the personality of the abbot or parish priest of the community, whose purposefulness and creativity are aimed at various manifestations of the activities of his community, not only exclusively church-religious or charitable. Based on the cultural and national traditions of Ukraine and embodying the principles of Christian morality in practical activities, as demonstrated by the example of the parish of the Heart of Jesus and the Heart of Mary and its priest Vitold Levytskyi, it is possible to achieve extremely fruitful and socially important results. In fact, sincere enthusiasm and persistent self-sacrificing work in the parish life of the community can reach quite wide horizons, where the social sphere is closely intertwined with the cultural-educational, public-cultural and national-patriotic sphere. Under the condition of proper state support or at least assistance from patrons, the religious/confessional factor is capable of significantly strengthening and developing various forms of public and social work, helping to direct the cultural revival of Ukraine into national-patriotic and spiritual-value frameworks, and establishing the national socio-cultural face of the urban community.

Key words: parish, church, community, Christian, creative, cultural, ensemble, the priest Vitold Levytskyi.

REFERENCES

“25th Anniversary of the Harish “Heart of Jesus and Heart of Mary”, *Facebook* Accessed, <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.648329405370707&type=3> (in Ukrainian).

Andruhiv, Ihor. *Queen of the Carpathian Region. Essay on the History of the Basilian Monastic Monastery and Miraculous Icon of the Mother of God in Hoshiv*. Ivano-Frankivsk, 2002. (in Ukrainian).

Borys, Mykhailo. *Glow of Clear Mountain*. Ivano-Frankivsk, 1993. (in Ukrainian).

“Catechetic School “Polumbia Liubovi” Has Resumed Work Again!”, *Facebook*, September 10, 2022. Accessed, <https://www.facebook.com/groups/2497455227202704/permalink/3346716888943196/> (in Ukrainian).

Fylypovych, Liudmyla. “Religious and Secular Worlds: Problems of Relations in View of Social Transformations of the 21st Century”, *History of Religion in Ukraine: Current Issues*, edited by O. Kyrychuk, I. Orlevych, M. Omelchuk; Lviv Museum of the History of Religion; M. S.Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies; H. Skovoroda Institute of Philosophy; I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv : Lohos, 2019, 192–197. (in Ukrainian).

Halka, I. “Children of Light” in the East”, *Svicha*, 1997, no. 69. (in Ukrainian).

Holomidova, Khrystyiana. “Lay Order of Saint Basil the Great – Dynamics of Development”, *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 7–8, (2017–2018), 201–220. (in Ukrainian).

Interview with Danyliv Oksana Petrivna, born in 1963. Recorded by O. Kolomyichuk on August 13, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Dubei Iryna Ivanivna, born in 1936. Recorded by O. Kolomyichuk on August 11, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Dubei Iryna Ivanivna, born in 1936. Recorded by O. Kolomyichuk on November 8, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with H. O., born in 1950. Recorded by O. Kolomyichuk on August 13, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Hrybovych Ihor, born in 1977. Recorded by O. Kolomyichuk on August 10, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Kotula Oleksa Ivanovych, born in 1927. Recorded by O. Kolomyichuk on August 11, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Kutsmyda Mykhailo Stepanovych, born in 1959. Recorded by O. Kolomyichuk on August 14, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Levytskyi Vitold Avhustovych, born in 1950. Recorded by O. Kolomyichuk on August 7, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Levytskyi Vitold Avhustovych, born in 1950. Recorded by O. Kolomyichuk on August 9, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Levytskyi Vitold Avhustovych, born in 1950. Recorded by O. Kolomyichuk on August 10, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Levytskyi Vitold Avhustovych, born in 1950. Recorded by O. Kolomyichuk on August 14, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Matishak Mariia Oleksiivna, born in 1962. Recorded by O. Kolomyichuk on August 8, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Senyk Myroslava Vasylivna, born in 1954. Recorded by O. Kolomyichuk on August 8, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Shymin Vasyl Vasylovych, born in 1930. Recorded by O. Kolomyichuk on August 10, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Smolii Oksana Vasylivna, born in 1947. Recorded by O. Kolomyichuk on August 12, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Stakhniv Lilia Mykhailivna, born in 1977. Recorded by O. Kolomyichuk on August 10, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Interview with Yarenko Halyna Yosypivna, born in 1968. Recorded by O. Kolomyichuk on August 8, 2022, in Dolyna of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region.

Klei-Matvieieva, Tetiana. “Children of Light” in France and Germany”, *Svicha*, July 30, 2003, no. 59. (in Ukrainian).

Kobuta, Stepan, Kobuta, Larysa. “The Place of the Hoshiv Monastery in the Struggle for Legalization of the Ukrainian Greek-Catholic Church (UGCCh) in the Dolyna Region at the End

of 1980th”, *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 7–8, (2017–2018), 146–157. (in Ukrainian).

Kozii, Roman. “Religious Life. Sacred Buildings of the City of Dolyna”, *History of the Dolyna: Dolyna Town Council, Dolyna Local Lore Museum “Boikivshchyna” by Tetiana and Omelian Antonovych*. Dolyna, 2015, 192–224. (in Ukrainian).

Kozii, Roman. “The Church “Heart of Jesus and Heart of Mary”, *From the History of the Dolyna. A collection of historical and national knowledge of the state, support and guidance for the materials of the scientific and practical conferences “Dolyna: History is Such a Clear”*. Dolyna, 2009, volume 1, 23–27. (in Ukrainian).

Kozii, Roman. “The Church of the Nativity of the Blessed Virgin”, *From the History of the Dolyna. A collection of historical and national knowledge of the state, support and guidance for the materials of the scientific and practical conferences “Dolyna: History is Such a Clear”*. Dolyna, 2009, volume 1, 7–13. (in Ukrainian).

Marchuk, V. “If There Is No Spiritual Guardianship, then There Is No Good State”, *Bulletin of the Town Council*, May 23, 2008, no. 20. (in Ukrainian).

Pavlyshyn, Nataliia, “The Feast of the Most Sacred Heart of Jesus”, *Dyven Svit*, June 26, 2020. Accessed, <https://dyvensvit.org/top/1025875/> (in Ukrainian).

Tereshchuk, Halyna, “Don’t be Great, but be Holy.” 18 Years Since the Death of Priest Yaroslav Lesiv”, *Radio Svoboda*, September 3, 2009. Accessed November 19, 2022, <https://www.radiosvoboda.org/a/1842412.html> (in Ukrainian).

Tereshchuk, Halyna, “192 Days of Hunger Strike did not Break UGCC Priest Yaroslav Lesiv”, *Radio Svoboda*, October 9, 2018. Accessed, <https://www.radiosvoboda.org/a/rokovyny-zahybeli-otcia-lesiva-9-zhovtnia/29532524.html> (in Ukrainian).

“The Church “Heart of Jesus and Heart of Mary”. Accessed, <https://sertsia-isusa-i-sertsia-marii.business.site/> (in Ukrainian).

“The Church “Heart of Jesus and Heart of Mary” Is Asking for Help” in Dolyna, *Styk-Antykoruptsiia*, December 13, 2017/ Accessed, <https://styknews.info/novyny/sotsium/2017/12/13/u-doly-ni-tserkva-sertsia-isusa-sertsia-mariyi-prosy-t-pro-dopomogu> (in Ukrainian).

“The Father. Vitold Levytskyi. Servant of God and Missionary-Enlightener”, *Dubrova*. Accessed, <https://dubrova.if.ua/tserkva-sv-vasiliya-velikogo-ugkts/o-vitold-levitskiy/> (in Ukrainian).

Vanner, Ketrin. “Introduction. Using Anthropology to Understand Religion and Cultural Changes”, *Anthropology of Religion: Comparative Studios from Prykarpattia to the Caucasus*, edited by Ketrin Vanner, Yuliia Buislykh. Kyiv : Dukh i Litera, 2019, 13–32. (in Ukrainian).

Vehesh, Mykola, Nataliia Kontsur-Karabinovych, Vasyl Marchuk, Mykola Palinchak, Yan Holonych. *Ukrainian Greek Catholic Church: Past and Present*. Fairmont, 2020. (in Ukrainian).

Vytiaz, O. “Children of Light” Apostolate”, *Nova Zoria*, January 27, 1999. (in Ukrainian).

Yablinska, Tetiana. “Christian Camp “Duhovna Vatra” in the Town of Dolyna”, *Bulletin of the Town Council*, July 21, 2017, no. 28. (in Ukrainian).

Yablinska, Tetiana, “The 6th Festival-Competition of Ukrainian Spiritual Modern Song “With a Song to God” Took Place in Dolyna”, *Committee of the Catholic Patriarchate. Ukrainski Kosciol Greckokatolicki*, October 4, 2017. Accessed, <https://ct.ugcc.ua/catechism/catechism-activity/22003> (in Ukrainian).

Zhernokleiev, Oleh. “Basilian Spirituality in the Third Order”, *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 7–8, (2017–2018), 189–194. (in Ukrainian).

Zhernokleiev, Oleh. “The Third Order in the Underground: Lay Organizations of the Ukrainian Greek Catholic Church in Precarpathian Region in the 70s–80s of the 20th Century”, *The Carpathians: Populace, Ethnos, Civilization*, no. 5, (2014), 75–85. (in Ukrainian).

Світлина А. о. Вітольд Левицький разом із першим складом ансамблю “Діти Світла”. Справа поряд зі священником – тодішня керівниця ансамблю Божена Сіркович. 1999 р. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

Світлина Б. Відзначення 25-річчя парафії Серця Ісуса і Серця Марії в м. Долина Івано-Франківської області. Духovenство та парафіяни процесійно зустрічають архієпископа і митрополита Івано-Франківського УКГЦ Кир Володимира (Війтишина). 17 червня 2017 р. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

Світлина В 1. Щорічна акція “Свята ніч доброти” в парафії Серця Ісуса і Серця Марії. 2016 р. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

Світлина В 2. Щорічна акція “Свята ніч доброти” в парафії Серця Ісуса і Серця Марії. 2019 р. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

Світлина Д 1. Церква Серця Ісуса і Серця Марії у м. Долина Івано-Франківської області. Фасадна сторона з центральним входом до головного залу святині. Світлина автора. 2022 р.

Світлина Д 2. Церква Серця Ісуса і Серця Марії у м. Долина Івано-Франківської області. Фасадна сторона з входом до старого залу святині, що зведений у радянський період. Світлина автора. 2022 р.

Світлина Ж 1. Різдвяне дійство-вертеп за участю учнів катехитичної школи “Полум’я любові” 2021 р. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

Світлини Ж 2 – Ж 3. Різдвяне дійство-вертеп за участю учнів катехитичної школи “Полум’я любові” 2018 р. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_album

Світлина З. Відзначення 10-річчя мирянської спільноти “Матері в молитві” в парафії Серця Ісуса і Серця Марії. 2021 р. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

Світлина К 1. Літній християнський табір “Духовна Ватра” в парафії Серця Ісуса і Серця Марії. 2021 р. На світліні поруч із дітьми місцеві священники – о. В. Левицький та о. І. Яблонь. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

Світлина К 2. Літній християнський табір “Духовна ватра” в парафії Серця Ісуса і Серця Марії. 2021 р. На світлині поруч із дітьми місцеві катехитки – Л. Стахнів (крайня зліва) та Т. Яблінська (посередині). Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

Світлина Л. VIII фестиваль-конкурс української духовної сучасної пісні “З піснею до Бога”. Гала-концерт. Посередині – о. В. Левицький разом з доньками Наталією Левицькою-Феденчук (справа) та Лілією Левицькою (зліва). 2019 р. Взято з персональної сторінки о. В. Левицького в соціальній мережі “Фейсбук”. Доступ отримано, https://www.facebook.com/olevytskiy/photos_albums.

УДК 94 (477.83/.86)

ОТЕЦЬ ПАВЛО ХРУЩ: ШТРИХ ДО ПОРТРЕТА СВЯЩЕННИКА І ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

ОЛЕГ ЄГРЕШІЙ

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>
e-mail: ludyna@ukr.net*

У статті автор розкриває громадську діяльність пароха греко-католицької церкви Святого Норберта упродовж 1932–1944 рр. парафії Воздвиження Святого Хреста в Кракові отця Павла Хруща. Церква була осердям громадсько-культурного життя української спільноти міста, а парафіянами та відвідувачами храму відомі українці – жителі Кракова: Богдан Лепкий, Іван Зелінський, Володимир Кубійович, Юліан Генік-Березовський та ін. Автор з'ясовує роль священника в діяльності товариств: “Рідна школа”, “Просвіта”, Українська студентська громада та ін.

Ключові слова: священник, Павло Хрущ, громадська діяльність, м. Краків, церква Св. Норберта, товариство “Просвіта”, Українська студентська громада.

Дослідження в рамках історичної персоналістики як окремого наукового напрямку уможливають “підняття на поверхню” біографій маловідомих, напівзабутих громадських, культурно-просвітницьких, суспільно-політичних діячів, які залишили помітний слід в історії Галичини, України назагал. Окрему нішу вже традиційно займають греко-католицькі священнослужителі, діяльність яких, як відомо, виходила за межі виключно душпастирства. Зазвичай вітчизняні дослідники вивчають біографії священників безпосередньо на території Галичини, порівняно менше – поза межами регіону. До нашої призми потрапив священник, громадський діяч, парох греко-католицької церкви Святого Норберта парафії Воздвиження Святого Хреста в Кракові отець Павло Хрущ. Церква Св. Норберта була, без перебільшення, осердям громадсько-культурного життя української спільноти міста, а парафіянами чи відвідувачами храму відомі українці – жителі Кракова: Богдан Лепкий, Іван Зелінський, Володимир Кубійович, Юліан Генік-Березовський та ін. До 1939 р. названа парафія налічувала близько 2,5 тисяч вірних.

Метою статті є висвітлення громадської діяльності отця П. Хруща в міжвоєнний період. Джерельною базою виступили передусім неопубліковані матеріали Державного архіву в Кракові (Archiwum Państwowe w Krakowie), повітового староства в Грибові впродовж 1919–1930 рр. Серед історіографічних розвідок виділимо роботи Івана Парнікози “Краків для українця”, ч. 4 (Під крилами білого орла: 1924–1939 рр.)¹ та “Краків для українця”, ч. 5 (В кігтях Чорного орла: 1939–1945 рр.)². Праці автора, не маючи виразно наукового характеру, об’ємно розкривають історико-культурну

¹ І. Парнікоза, *Краків для українця*. Ч. 4 (Під крилами білого орла: 1924–1939 рр.). Доступ отримано, <https://h.ua/profile/74078/1/>

² І. Парнікоза, *Краків для українця*. Ч. 5 (В кігтях Чорного орла: 1939–1945 рр.). Доступ отримано, <https://h.ua/story/362697/>

спадщину українців у Польщі доби міжвоєннє. Іван Парнікоза підготував низку електронних путівників із цієї теми, які є доступними на сайті “Хайвей”. Варто згадати також окремі науково-публіцистичні й публіцистичні статті отця Івана Гриньоха³, Єви Яніни Садовської⁴, М. Чебана⁵, С. Гуркіної⁶, Д. Блажейовського⁷. Упродовж 1914–1918 рр. адміністратором, а згодом, у 1924–1932 рр. – парохом греко-католицької церкви Святого Норберта парафії Воздвиження Святого Хреста в Кракові був отець Іван Уруський. Він був активним громадським діячем, достатньо лояльно сприймав польську владу, про що спецслужби неодноразово повідомляли у своїх донесеннях. Отець П. Хрущ протягом 1920-х рр. був сотрудником цього храму, активно долучався до різних громадських заходів у Кракові, які організовувала українська спільнота міста. 31 травня 1931 р. українські організації в Кракові провели на Раковецькому цвинтарі урочистості з нагоди вшанування українців, полеглих у Першій світовій війні. Від греко-католицької церкви Св. Норберта процесія вирушила в кількості 400 осіб. Отець І. Уруський відправив панахиду, а о. П. Хрущ виголосив промову, в якій, зокрема, відзначив: “Народ український сповнив приказання Боже любити ближнього, а не вітчизну”. Водночас священник у своєму виступі радив “не боятися не слідувати” безпосередньо цій Божій заповіді. Отець П. Хрущ у проповіді підкреслив: “Кожна людина чи народ, який хоче щось збудувати, мусить отримати

Світлина 1. Інтер'єр церкви Воздвиження Св. Хреста парафії Св. Норберта (за книгою Парнікози І. Краків для українця. Ч. 4 (Під крилами білого орла: 1924–1939 рр.), <https://h.ua/profile/74078/1/>

³ о. Іван Гриньох, “Ще у справі українського військового духівництва”, *Патріархат. Греко-католицьке аналітичне видання*, no. 2, (254), 1992. Доступ отримано, <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/sche-u-spravi-ukrajinskoho-vijskovoho-duhivnytstva/>

⁴ Єва Яніна Садовська, *Греко-Католицька Церква св. Норберта в Кракові*. Доступ отримано, <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/9032/1/19.pdf>

⁵ М. Чебан, *Історіографічні дослідження Миколи Андрусика. Історія історичної науки*. Доступ отримано, <http://history.org.ua/JournALL/graf/19/5.pdf>

⁶ С. Гуркіна, *Український Мойсей. Митрополит Андрей Шептицький та український національний рух*. Доступ отримано, <http://www.sde.org.ua/zmi/zvoda/item/3079-ukrajinskyj-mojsej-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-ta-ukrajinskyj-nacionalnyj-rukh.html>

⁷ “Krakiv (Kraków). St. Norbert-Exaltation of the Holy Cross”, Блажейовський Д. *Історичний шематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини (1828–1939)*. (Львів : Каменярі, 1995), 244–245.

від Бога благословення. Церква повинна вчити не лише науки християнської... повинні пам'ятати про померлих,... які зложили голови за волю народу українського". На цвинтарі академічний хор відспівав посмертну пісню "Заквітчали" та музичний твір "Не пора, не пора", а українці Кракова залишили вінки з написами: "Борцям за волю від Братства Апостол молитви", "Найкращим синам від нащадків" та "Мученикам з Домб'я від Товариства охорони військових могил"⁸.

На початку 1930-х рр., через поважний вік о. І. Урусського, о. П. Хрущ нерідко підміняв його під час громадських заходів української спільноти в Кракові, виїжджав до сусідніх регіонів. У липні 1931 р. він відслужив панахиду на могилах січових стрільців у с. Підлисса Золочівського повіту. Організувало цю акцію Товариство імені Маркіяна Шашкевича в Золочеві до 120-ї річниці від дня народження священнослужителя і поета⁹.

4 грудня 1932 р. у Кракові в православній каплиці на вулиці Повіслії за участю о. П. Хруща відбулося жалобне набоженство за полеглих у війні з більшовиками. Згодом у залі Краківського технічного товариства на вулиці Стражевського пройшла жалобна академія з нагоди роковин розстрілу 359 вояків Української армії біля м. Базар і річниці Зимового походу армії УНР¹⁰. Під час академії реферати читали інженер А. Поляков "Похід армії і трагедія 359" та А. Кузьмін "Матеріали походу Зимового армії УНР 1919–1920 рр.". Хор виконав музичні твори: "Вічна пам'ять", "Журавлі", "Вкраїно мати" та "Ще не вмерла країна". Схожий захід 4 грудня 1932 р. за участю 50 осіб провів також Український центральний комітет. Українська студентська громада в Кракові 11 грудня 1932 р. в залі Білінського на Ринковій площі організувала академію, присвячену пам'яті гетьмана Івана Мазепи. У ході зустрічі виконувались українські пісні, було виголошено реферат про життя і діяльність гетьмана І. Мазепи та українсько-російські відносини початку XVIII ст. У заході взяло участь близько 200 осіб¹¹.

Очілництво о. П. Хрущем сприяло помітному зростанню значення парафії у житті української громади. Отець Павло активно діяв у рамках існуючих громадських організацій. Зокрема він належав до ревізійної комісії товариства "Просвіта", був заступником голови Українського педагогічного товариства "Рідна школа" тощо¹².

До слова, лише 1932 р. краківська "Просвіта" організувала п'ять лекцій, п'ять театральних вистав, два вечори-концерти, одне свято книги та чимало інших акцій для української спільноти міста. Зростання значення краківської "Просвіти" відбулося після 1936 р., коли схожі організації на території Західної України були розпущені польською владою. У Кракові це товариство діяло, хоча траплялися ситуативні проблеми, переважно через націоналістичні вподобання української молоді.

Так, 20 березня 1938 р. "Просвіта" вступила в конфлікт зі староством через донос, що на захід, присвячений річниці смерті Т. Шевченка, було допущено українських

⁸ Archiwum Państwowe w Krakowie St. 10 Starostwo Powiatowe w Grybowie z lat 1919–1930. *Referat bezpieczeństwa publicznego. Sprawy polityczne i bezpieczeństwo publicznego 1919–1923*, 838.

⁹ Ibid, 921.

¹⁰ Ibid, 1025.

¹¹ Ibid, 1035.

¹² І. Парнікоза, *Краків для українця*. Ч. 4 (Під крилами білого орла: 1924–1939 рр.). Доступ отримано, <https://h.ua/profile/74078/1/>

Світлина 2. Отець Павло Хрущ (за книгою Парнікози І. Краків для українця. Ч. 4 (Під крили білого орла: 1924–1939 рр.), <https://h.ua/profile/74078/1/>

солдатів, які проживали тоді в Кракові. Як наслідок 3 серпня 1938 р. “Просвіта” була тимчасово розпущена¹³.

30 січня 1933 р. о. П. Хрущ відправив жалобну панахиду за українськими вояками, які полягли в Карпатах під час сутичок з російською армією в роки Першої світової війни. Між тим, польські спецслужби висловили сумнів, що панахида була відслужена в цьому наміренні. Комендант Кракова поляк Віктор Олеарчик припустив, що насправді потаємно українці молилися за душі українських патріотів Василя Біласа і Дмитра Данилишина, які були страчені польською владою у грудні 1932 р. у Львові (українців, які молилися, на думку польських спецслужб, видали націоналістичні “атрибути” – червоний шалик на чорному полотні й тризуб). Після цього інциденту польські урядовці значно пильніше відстежували діяльність о. П. Хруща, якого вважали “одним із головних зачинателів тих справ”. На думку коменданта державної поліції в Кракові, греко-католицька церква Св. Норберта поступово ставала “руським центром у місті”, а сам о. П. Хрущ, на відміну від свого попередника – адміністратора цього храму о. І. Уруського, дуже активно співпрацював з різними українськими товариствами, жваво цікавився політичними справами, у товаристві “Рідна школа” нерідко виступав з лекціями на теми історичного минулого України¹⁴.

Краківський часопис “Ілюстрований кур’єр щогодинний” (“*Ilustrowanyj Kurjer Godziannyj*”) у січні 1933 р. надрукував статтю, у якій звинуватив о. П. Хруща в “політич-

¹³ Ibid.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Krakowie St 10 Starostwo Powiatowe w Grybowie z lat 1919–1930. *Referat bezpieczeństwa publicznego. Sprawy polityczne i bezpieczeństwo publicznego. 1919–1923*, 1057, 1059.

ній заангажованості, що межує з антипольськістю”. У відповідь греко-католицький священник заявив, що в умовах суспільно-політичних обставин священнослужитель не може зосереджуватися лише на релігії, не вникаючи в політичне життя. Водночас отець П. Хрущ просив, аби вказаний часопис спростував компрометуючі уривки статті в одному зі своїх наступних номерів, в іншому разі погрожував подати в прокуратуру позов за наклеп. Разом з тим, польські урядові структури, як показують архівні матеріали, намагалися заборонити о. П. Хрущу проводити публічну діяльність, активно співпрацювати з товариством “Просвіта” та брати участь у заходах, де виконувалися українські народні пісні. Крім того, під час релігійних богослужінь у проповідях о. П. Хрущу радили не торкатися політичних тем та не проводити грошові збірки на громадські цілі¹⁵. Постерунки польської поліції доповідали урядовим структурам, що, всупереч забороні, о. П. Хрущ у присутності широкої української громади, зокрема академічної молоді м. Краків, на Зелені свята на Раковицькому цвинтарі відслужив панахиду за похоронених українців, полеглих у Першій світовій війні. Постерунки поліції були занепокоєні тональністю написів на вінках: “Ваша пам’ять не вмере, не загине” (від “Товариства охорони воєнних могил”), “Молодим лицарям” (від товариства “Відродження”), “Спіть, хлопці, спіть” (від товариства “Просвіта”), “Не забудим брат-тям і сестрам” (від Союзу Українок) та ін.¹⁶

Незважаючи на погрози, греко-католицький священник продовжував активну громадську діяльність у Кракові. З ініціативи Української студентської громади 13 березня 1933 р. в залі Болонського на площі Головний Ринок у присутності 300 осіб відбулася академія, присвячена пам’яті Тараса Шевченка¹⁷. Отець П. Хрущ був також одним із членів організаційного комітету загальноукраїнської акції “Українська молодь – Христові”, приуроченої 1900-річчю Страстей Христових. Академія відбулася 21 травня 1933 р. в будинку отця Кузновича в Кракові на вул. Скарбовій за участю членів товариства “Просвіта”, парафіян греко-католицької церкви Св. Норберта¹⁸. 30 січня 1936 р. о. П. Хрущ долучився до організації вечора-пам’яті героїв Крут, що відбувся в локальні товариства “Просвіта”. Участь у заході, зокрема, взяли відомі українські громадські діячі – жителі Кракова: професори Б. Лепкий, І. Зелінський, колишній урядовець Й. Пацкан та ін.

Своєрідним авангардом українського громадського життя міжвоєнного Кракова було студентство. Українські студенти створили тут організацію самоуправління – Українську студентську громаду (далі – Громада), перше зібрання якої відбулося 29 жовтня 1924 р. Отець П. Хрущ узяв активну участь у заходах цього товариства. 9 червня 1928 р. в Лікарській залі на вул. Радзивілівській у Кракові з ініціативи Громади відбулося свято товариства “Сільський господар”, де пролунала промова о. Павла Хруща “Роль товариства “Сільський господар” в економічному відродженні українського села” та Миколи Бажанського на тему “Ліквідація панщини в 1848 р.”¹⁹. 30 січня 1934 р. у залі тодішнього Товариства ремісничої молоді (бурса о. Кузновича на

¹⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie, 1061, 1063, 1065, 1119.

¹⁶ Ibid, 1109, 1111.

¹⁷ Ibid, 1081, 1083, 1085, 1101.

¹⁸ Ibid, 1091, 1093, 1097.

¹⁹ І. Парнікоза, *Краків для українця*.

вул. Скарбовій) відбувся організований Громадою захід на честь українських студентів, полеглих під Крутами, що зібрав близько 200 осіб²⁰.

29 жовтня 1933 р. о. П. Хрущ відправив літургію за душі померлих від голодомору на Великій Україні. Під час проповіді священнослужитель зачитав основні положення Пастирського листа греко-католицьких владик Андрея Шептицького і Григорія Хомишина “В справах подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі”²¹ та закликав допомогти “чи грішми чи в натурі”²². Священник часто долучався і до інших харитативних акцій. 1 грудня 1936 р. він організував “зимову допомогу” для безробітних робітників, інтелігентів та бідних українських студентів²³, сприяв християнському рухові “Католицька Акція” в Кракові тощо²⁴.

Нерідко священнослужитель зустрічався з українськими громадськими діячами, які приїжджали до Кракова зі Східної Галичини: делегатом пластової секції Централі українських організацій Волошином зі Львова (18 квітня 1933 р.), членом товариства “Просвіта” з Дрогобича – о. М. Гарасимом (6 червня 1935 р.) та ін.²⁵.

Польські органи влади прагнули з’ясувати які українські політичні партії мали найбільший вплив на греко-католицьке духовенство в Кракові і якою мірою священники, зокрема о. П. Хрущ, вділяли увагу політиці. Крім того, польські спецслужби намагалися виявити хто з українських греко-католицьких священників відправив панахиду за душу маршала Польщі Й. Пілсудського, який помер 12 травня 1935 р. Згодом з’ясувалося, що 16 червня 1935 р. набоженство відправив перемишльський єпископ Йосафат Коциловський за участю о. П. Хруща²⁶. Водночас між українськими націоналістами та о. П. Хрущем у Кракові нерідко бували непорозуміння. У січні 1936 р. представники ОУН у Кракові звинуватили священника в полонофільстві за дозвіл польським клірикам узяти участь у святі Водохреща (Йордану) за Східним обрядом²⁷. Своєю чергою, священник звинуватив представників українських націоналістичних організацій у ворожому впливові на алуменів (вірогідно, йдеться про випускників духовних навчальних закладів, які не висвятилися на священників. – О. Є.).

Як зазначає історикиня Єва Яніна Садовська, зі смертю о. П. Хруща 1945 р. життя греко-католицької парафії в Кракові зазнало змін. Обов’язки пароха почав виконувати отець-редемпторист із Бельгії – Маурицій ван де Мальє, який був призначений єпископом Й. Коциловським. У 1947 р. святиня була включена до Краківської архієпархіальної курії (вона опікувалася як об’єктами, так і трьома сестрами-йосафатками, які проживали в плебанії греко-католицької церкви)²⁸.

Без сумніву, о. П. Хрущ – помітна постать громадського життя української спільноти Кракова доби міжвоєнтя. Парафія Воздвиження Святого Хреста греко-католицької церкви Святого Норберта, парохом якої упродовж 1932–1944 рр. був о. П. Хрущ, була

²⁰ Ibid.

²¹ “Український Греко-Католицький Єпископат Галицької Церковної Провінції в справах подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі”, *Діло*, Ч. 194, 1933, 27 липня.

²² Archiwum Państwowe w Krakowie, 1121.

²³ Ibid, 287.

²⁴ Ibid, 1191.

²⁵ Ibid, 1201.

²⁶ Ibid, 1199.

²⁷ Ibid, 27, 33.

²⁸ Єва Яніна Садовська, Греко-Католицька Церква.

осердям громадсько-культурного життя української громади міста. По суті, без участі священника не обходилася жодна значима подія української громади. Отець П. Хрущ відіграв помітну роль у діяльності товариств “Рідна школа”, “Просвіта”, Українська студентська громада та ін. Вважаємо, що біографія о. П. Хруща впродовж 1932–1944 рр. була характерною для значної кількості греко-католицького духовенства, яке послідовно обстоювало свою громадянську позицію. Польські органи влади намагалися інтернувати, конфінувати, арештувати найбільш активну частину духовенства ГКЦ. Урядовці усвідомлювали, що отці, маючи значний авторитет серед вірян, сприяли формуванню національної свідомості українців, стояли на заваді інкорпорації Галичини до складу Другої Речі Посполитої, рішуче опиралися полонізації краю.

FATHER PAVLO KHRUSHCH: A DETAIL TO THE PORTRAIT OF THE PRIEST AND PUBLIC FIGURE

OLEH YEHRUSHII

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>
e-mail: ludyna@ukr.net*

SUMMARY

Church of St. Norbert, where Pavlo Khrushch was the parish priest, was at the heart of the social and cultural life of the Ukrainian community of the city. Ukrainians – residents of Krakow, known to be parishioners or visitors to the church, were Bohdan Lepkyi, Ivan Zelinskyi, Volodymyr Kubiiiovych, Yulian Genyk-Berezovskyi and others. (By 1939, the parish had about two and a half thousand faithful).

The purpose of the article is to find out about the public activity of the priest P. Khrushch in the interwar period. The source of the publication was primarily the unpublished materials of the State Archives in Krakow (Archiwum Państwowe w Krakowie) of the county council in Grybiv during 1919–1930.

He was an active public figure, perceived by the Polish authorities quite loyally, as the special services repeatedly reported in their reports. P. Khrushch, during the 1920s, was an employee of this church, actively participated in various public events in Krakow, held by the city's Ukrainian community. On May 31, 1931 Ukrainian organizations in Krakow held a commemoration ceremony at the Rakovec Cemetery to honor the Ukrainians who died in the First World War. A procession of 400 people moved from the Greek-Catholic church of St. Norbert.

In July 1931, Khrushch served a memorial liturgy on the graves of Sich shooters in the village of Pidlyssia of Zolochiv District. In October 1933 Khrushch gave a liturgy for the souls of those who died of famine in Soviet Ukraine. During the sermon, the cleric read out the basic provisions of the Pastoral Letter of the Greek Catholic Bishops, Andrei Sheptytskyi and Hryhorii Khomyshyn, “On matters of events in Soviet Ukraine to all people of good will” and called for help “whether in money or in kindness”. During 1936, Priest Khrushch organized “winter assistance” for unemployed workers, intellectuals and poor Ukrainian students, and promoted the Christian Movement “Catholic Action” in Krakow.

P. Khrushch is a prominent figure in the public life of the Ukrainian community of Krakow during the interwar period. The parish of the Exaltation of the Holy Cross of the Greek Catholic Church of St. Norbert, whose priest during 1932–1944 was P. Khrushch, was the center of the social and cultural life of the city's Ukrainian community. In fact, no significant event of the Ukrainian

community was complete without the priest's participation. P. Khrushch played a prominent role in the activities of the "Native School", "Prosvita", Ukrainian Student Association, etc. We believe that the biography of P. Khrushch during 1932–1944 was the characteristic of a significant number of Greek Catholic clergy who consistently defended their civil position. The Polish authorities tried to intern, confine, and arrest the most active part of the clergy of the GCC. Government officials were aware that the priests, having significant authority among the faithful, contributed to the formation of the national consciousness of Ukrainians, stood in the way of the incorporation of Halychyna into the Second Commonwealth of Nations, and resolutely resisted the polonization of the region.

Key words: priest Pavlo Khrushch, community service, Krakow, Church of St. Norbert, the "Prosvita" Society, the Ukrainian Student Community.

REFERENCES

Cheban M. Historiographical Studies of Mykola Andrusiak. History of Historical Science. Accessed, <http://history.org.ua/JournALL/graf/19/5.pdf>. (in Ukrainian).

Gryniokh, I. In the Case of the Ukrainian Military Clergy. Patriarchy. Greek Catholic Analytical Edition No. 2 (254) 1992. Accessed, <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/sche-u-spravi-ukrajinskoho-vijskovoho-duhivnytstva/> (in Ukrainian).

Gurkina, S. Ukrainian Moses. Metropolitan Andrey Sheptytskyi and the Ukrainian National Movement. Accessed, <http://www.sde.org.ua/zmi/zvoda/item/3079-ukrajinskyj-mojsej-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-ta-ukrajinskyj-nationalnyj-ruk.html> (in Ukrainian).

"Krakow. St. Norbert-Exaltation of the Holy Cross", Blazheyovskyi D. *Historical Schematism of the Diocese of Peremyshchyna with the Inclusion of the Apostolic Administration of the Lemko Region* (1828–1939). Lviv : Kameniar, 1995, 244–245. (in Polish).

Parnikosa, I. Krakow for the Ukrainian. Part 4 (Under the Wings of the White Eagle: 1924–1939). Accessed, <https://h.ua/profile/74078/1/> (in Ukrainian).

Parnikosa, I. Krakow for the Ukrainian. Part 5 (In Black Eagle Claws: 1939–1945). Accessed, <https://h.ua/story/362697/> (in Ukrainian).

Sadovska, Yeva Yanina. Greek Catholic Church of St. Norbert in Krakow. Accessed, <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/9032/1/19.pdf> (in Ukrainian).

State Archives in Krakow St. 10 County Office in Grybow from 1919–1930. Public Safety Report. Political Matters and Public Safety. 1919–1923. (in Polish).

"Ukrainian Greek Catholic Episcopate of the Halychyna Provincial Church on the Events in Soviet Ukraine to All Goodwill People", *Case*. 1933, 27 Jul. (in Ukrainian).

УДК 2-384:323.3-057.34

РОЛЬ ГАЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XX ст.

ОЛЬГА ІГНАТЮК

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
факультет історичної освіти, кафедра історії України
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна, 02000
e-mail: olyaignatyuk@gmail.com*

У статті визначено роль галицького духовенства Української греко-католицької церкви в підготовці й проведенні Листопадової революції 1918 р. в Галичині та становленні української державності на західноукраїнських землях на початку XX ст., а також політику австрійського уряду щодо українських священнослужителів.

Проблема полягає в тому, що не всі опубліковані документи називали імена священнослужителів, які брали активну участь у процесі підготовки й проведенні Листопадової революції 1918 р. та у створенні ЗУНР. Варто підкреслити, що на основі аналізу опублікованих архівних документів, спогадів колишніх січових стрільців, методом порівняння та ретроспекції з'ясовано, що Листопадова революція 1918 р. в Галичині досягла успіху через те, що величезну підготовчу роботу провели цивільні особистості – члени Конституанти у Львові, Відні та на місцях, а саме: митрополит Галицький УГКЦ Андрей Шептицький, єпископ Станиславівський Григорій Хомишин, єпископ Йосафат Коциловський і священники: Степан Онишкевич з Перемишля, Омелян Погорецький з Ярослава, Северин Метелля з Люблинця Нового, Іван Яворський та Капустинський, Олександр Стефанович – катехит учительської семінарії у Львові та інші.

Ключові слова: *Українська греко-католицька (уніатська) церква, Листопадова революція 1918 р., Конституанта, поручники Дмитро Паліїв і Петро Бубела, тимчасовий Центральний військовий комітет (ЦВК), преподобництво, отець Микола Їжак.*

Через 100 років після закінчення Першої світової війни й проголошення Західно-Української Народної Республіки важливо переосмислити наслідки Першої світової війни – цієї страшної трагедії для країн Європи і світу. На фоні війни відбулася подія, яка пройшла майже тихо й непомітно для Європи, оскільки стосувалася невеликої території Західної України – Листопадова революція 1918 р. в Східній Галичині, Буковині й Закарпатті.

Якщо проаналізувати роль галицького духовенства у формуванні національної свідомості українського народу, то варто наголосити вслід за отцем-доктором Ісидором Сохоцьким, що українське греко-католицьке духовенство протягом XIX ст. сформувало не лише ідею проголошення незалежної Української держави (єпископ Григорій Яхимович, о. Василь Подолинський (1815–1876) “Голос перестороги” (1849); Юліан Бачинський “Ukraina irredenta” (1895), Лонгин Цегельський (1874–1950) “Русь-Україна і Московія-Росія” (1901), Степан Рудницький (1877–1937) “Чому ми хочемо самостійної

України?” (1914))¹, а й усвідомлення того, що для цього потрібні відповідні політичні сили (партії, громадські організації, політичні діячі) та відповідне законодавство, правові та силові структури. Більше того, значна частина освіченого уніатського духовенства робила все можливе, щоб українці відчували себе єдиним народом через створення або участь у діяльності таких товариств, як “Просвіта” (1868), Руське товариство педагогічне (1881), “Сокіл” (1881), Наукове Товариство імені Шевченка (1893), “Пласт” (1911, 1912)².

Ідея щодо зміни політичного устрою Австро-Угорської імперії (ідея федералізації) виникла ще наприкінці XIX – на початку XX ст. і підтримувалася наступником австрійського престолу принцом Францом-Фердинандом (1863–1914) та його однодумцями, що були представниками різних слов'янських народів, котрі входили до складу імперії, в тому числі й українцями Західної України, про що згадували безпосередні учасники тих подій (уродженець села Березів Горішний (Вижний) із Коломийського повіту автономного краю Галичина й Володимирія капітан Василь фон Урбанович, отець Йосип Фолис (ЧСВВ; 1862–1917) та депутати австрійського парламенту Кость Левицький, Лонгин Цегельський та інші)³, а також сучасні українські дослідники⁴.

Навіть після вбивства австрійського кронпринца Франца-Фердинада в Сараєво 26 червня 1914 р. ідея федералізації зберігалася в середовищі вищого державного керівництва, а згодом її взяв на озброєння останній австро-угорський імператор Карл I (1887–1922), коли попередньо погодився на проголошення окремих слов'янських держав (Польщі, Чехословаччини, Хорватії та інших й автономію Галичини).

Коли стало зрозуміло, що Перша світова війна підходить до кінця, то відносно цієї ідеї федералізації здійснювалася підготовка щодо передачі влади українськими політичними силами, які входили в політичну орбіту Австро-Угорщини. З весни 1918 р. почала свою діяльність т. зв. Конституанта, яка 18 жовтня проголосила Західно-Українську Народну Республіку. Про це написав у своєму дослідженні отець-доктор Іван Лебедович “Полеві духовники Української Галицької Армії”⁵.

Саме на діяльності Конституанти варто зупинитися більш детально. До складу тимчасового перехідного політичного органу – Конституанти – в основному входили депутати австро-угорського парламенту, Галицького сейму й місцева інтелігенція, серед них представники духовенства (УГКЦ), а саме: депутат вищої палати парламенту

¹ А. Великий, *З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану*: у 9 т. (Рим : Вид-во оо. Василян: Т. 8, 1976), 275; І. Сохоцький, *Що дали греко-католицька Церква й духовенство українському народові*. (Філадельфія : Америка, 1951), 105; С. Рудницький, *Чому ми хочемо самостійної України?* упор., передмова О. І. Шаблія. (Львів : Світ, 1994), 416.

² Любов Геник, *Релігійно-моральне виховання в навчальних закладах Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. Наукове видання*. (Івано-Франківськ : Плай, 2000), 272.

³ *Березуни: Біографічні відомості*, упоряд. М. Томащук, С. Симчич, С. Перцович. (Коломия : Вік, 1995), 77; І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*. (Детройт : Наклад. автора, 1962), 320; К. Левицький, *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914*. (Львів-Жовква : друкарня оо. Василян), 1926, 736; А. Дж. Т. Тейлор, *Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини*. (Львів : ВНТ-Класика, 2002), 268.

⁴ Любов Геник, “Ідея федерації Австрії й ЗУНР”, *Визвольний шлях*, по. 1, (2003), 36–45.

⁵ І. Лебедович, *Полеві духовники Української Галицької Армії*. (Вінніпег : The new Parhway Publishers LTD, 1963), 31.

митрополит Галицький, доктор права, доктор теології, доктор філософії Андрей Шептицький; єпископ-ординарій Станиславівський Григорій Хомишин; єпископ-ординарій Перемишльський Йосафат Коциловський і священники УГКЦ: о. Степан Онишкевич, о. Омелян Погорецький – катехит у Ярославі і депутат австрійського парламенту, о. Северин Метелля – парох і декан в Люблинці Новім (Чесанівський деканат), о. Іван Яворський, о. Іван Капустинський і о. Олександр Стефанович – катехит учительської семінарії зі Львова⁶. Звідси стає зрозуміло, що до передачі влади мирним шляхом митрополит Шептицький і єпископи Хомишин та Коциловський на місцях залучили перш за все священників та тих свідомих українців, до кого мали довіру.

Але мирний план передачі влади українцям, якого чекали члени Конституанти, передбачав письмову урядову вказівку зверху. А воєнно-політичні реалії весни-літа 1918 р. в Західній Україні були зовсім іншими, ніж очікували члени Конституанти: надто багато сусідніх з Україною держав не бачили її незалежною в майбутньому, а Східну Галичину – окремим суб'єктом міжнародних суверенно-правових відносин. І цю проблему швидше зрозуміла частина українських військових, що відбувала службу в армії Австро-Угорщини, перебувала у відпустках або проходила лікування після поранення. Саме військові і взялися за підготовку й здійснення всіх заходів щодо реального перебрання українцями влади. Особливість західноукраїнських політичних реалій полягала в тому, що члени Конституанти, зрозумівши свої прорахунки, активно долучилися до реальних дій членів таємного тимчасового Центрального військового комітету (далі – ЦВК), до якого входили: поручник Іван Рудницький, чотар Караван, хорунжий Ватран з пресового відділу МКЛ (Мілітеркоманда Лемберг), чотар Любомир Огоновський з військової поліції, студент В. Полянський – від залізничників, який поділив коронний край Галичину і Володимирію на військові округи⁷.

Щоб зрозуміти роль і місце українського греко-католицького духовенства, проаналізуємо на основі архівних документів, опублікованих спогадів учасників тих подій їхню участь у крайових, повітових, місцевих окружних комітетах Східної Галичини з приводу підготовки і реальної передачі влади від Австро-Угорщини до українських представників.

На Бережанщині, яка зазнала кривавих військових подій Першої світової, була українська гімназія і вся громада брала участь у Листопадовому чині 1918 р. Передачею влади займалися поручник Бабяк Франц, підстаршина Бородайко, чотар Карась, поручник Кекіш, майор-доктор Конишевич, поручник Козловський, булавний Лямбінг, сотник Ж. В. Олексин, чотар Сікорик, але “душею і організатором перевороту та переняття влади в українські руки був лікар, доктор медицини Осип Ковшевич”⁸, – наголошує о. І. Лебедович. Кур'єром до Бережан висланий студент-богослов Ісидор Сохоцький (псевдонім – Сидір Ярославин), згодом автор важливих досліджень про воєнні події на західноукраїнських землях 1914–1920-х рр.⁹ Членами повітової ради й активними виконавцями формування української державності стали: канонік Теодор Кордуба,

⁶ Ibid, 31.

⁷ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*. (Нью-Йорк–Ванкувер, 1973), 24.

⁸ Ibid, 45, 156; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 54.

⁹ І. Сохоцький, *Що дали греко-католицька Церква*, 105; С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 роках*. (Філадельфія : Америка, 1956), 182.

священники-катехити Бережанської гімназії Василь Дубицький та Михайло Осадца, Омелян Гавриш – парох Урманя та майже всі священники повіту, бо згодом були заарештовані й ув'язнені у львівських Бригідках¹⁰.

У Бродах між членами окружної команди обов'язки розподілили так: сотник Подолук – комендант військового гарнізону, помічники – хорунжий Степан Оришин та підхорунжий Микола Швалюк, начальник пошти Северин Левицький став повітовим комісаром, поручник Ярослав Олесишин – комендантом міста, священник Іван Микитюк (зі Старих Бродів) – начальником харчового відділу та катехит Бродівської гімназії Софрон Глібовицький – інспектором шкіл. Наказ до Бродів привезли студенти-богослови 4 курсу зі Львова Степан Клепарчук та Іван Прокопчук і з допомогою стрільців 30-го полку роззброїли військових інших національностей¹¹.

У Винниках, біля Львова, повітовим комісаром став отець Володимир Семків – парох Миклашева¹².

Як свідчать документи, лишень у Галичі передачею влади займалися цивільні без священників, а саме: нотаріус Лев Гузар, селяни Василь Дирда, син Івана, і Роман Дирда, син Василя, Семко Кіліба, Олекса Лаховецький та гімназійний учень А. Макарушка, десятник Легіону УСС Василь Мирон¹³.

У повіті Городок (на Львівщині), крім громадських діячів та військових, у процесі перебрання влади були задіяні також отці Володимир Ліско та Степан Чарнецький¹⁴.

Культурно-освітня і державницька праця в Гусятинському повіті відбувалася за активної участі трійки священників: отця-декана Анатолія Малиновського – пароха Чабарівки, о. Северина Матковського – пароха Босир і отця (згодом капелана УГА 9-ї бригади) Івана Бриковича – пароха в Кривенькім, які й здійснили передачу влади, долучилися до створення Української держави та формування УГА¹⁵, – наголошує І. Лебедович.

Посередині дороги між Перемишлем і Сяноком над річкою Сян лежить містечко Динів і Динівський греко-католицький деканат, що належав до Березівського повіту. У час Першої світової війни майже всі священники цього повіту були арештовані й відправлені в табір Талергоф. Стараннями депутата австрійського парламенту Василька більшу частину греко-католицьких священників звільнено, в тому числі й отця Теодора Савойку, що з липня 1916 р. став капеланом австрійської армії на Італійському фронті¹⁶. Саме він та інші священники підготували ґрунт для мирної передачі влади в українські руки, бо здійснила це сама молодь, а тимчасову українську адміністрацію очолив студент Брій Солтикевич – син пароха с. Улючі (село, де багато років трудився і був

¹⁰ І. Лебедович, *Полевi духовники*, 54–55; *Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи i Золотої Липи: Історично-мемуарний збірник*, ред. кол. Б. Гошовський, В. Верига, А. Жуковський. (Торонто–Нью-Йорк–Париж–Сідней, 1981), 1056.

¹¹ *Броди i Брідищина. Історично-мемуарний збірник*, ред. Я. Чумак. (Торонто, 1988), 671; М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 156; І. Лебедович, *Полевi духовники*, 54, 65.

¹² І. Лебедович, *Полевi духовники*, 55.

¹³ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 156.

¹⁴ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи i матеріали*: у 5 т. Т. 1, кер. роб. i відпов. ред. проф. О. Ю. Карпенко. (Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2001), 327.

¹⁵ І. Лебедович, *Полевi духовники*, 62.

¹⁶ Ibid, 33–36.

похований автор музики для Гімну України “Ще не вмерла Україна” отець Михайло Вербицький)¹⁷.

У Долинському повіті передача влади відбувалася 2 листопада 1918 р. під проводом чотаря Гладія, чотаря Стисловича, поручника Щирби, священника-капелана Притуляка, а народна міліція зайняла всі державні установи в місті¹⁸.

У Дрогобицькому повіті передачею влади займалися старшина Вовк, старшина-учитель Кужіль, хорунжий Микола Спанчак, старшина Тустанівський. Комісаром Дрогобицького повіту був доктор Антон Горбачевський, згодом став д-р Микола Бодруг, а комісаром міста Дрогобич був отець Рудницький¹⁹.

Як підтверджують документи, у повіті Жидачів кадрових військових було мало, про що свідчать події перебрання влади в містечку, де, крім вістуну Івана Біденчука та чотаря Івана Голембйовського, до складу Тимчасового військового комітету входили: директор школи Іван Білинський, абсолювент теології Петро Хомин та священник Іван Щербатюк із Жидачева²⁰.

У Жовкві й Золочеві, де були великі монастирі і друкарня отців василіян, підготовчу роботу духовенство провело так, що передачу влади очолив санітарний медик Ярослав Рибак та поручник Н. Вовк, вістун Гавриленко, учні гімназії Григорій Дубно, Михайло Кицяк, Стефан Савчук та учитель гімназії Микола Кульчицький, сотник Гнат Стефанів, пластун М. Ткачук перейняли всю владу мирним шляхом.

У Калуші священник Павло Джулинський ще 22 жовтня отримав від Конституанти доручення перебрати владу 1 листопада 1918 р. у цілому Калуському повіті. Було створено повітову Національну раду зі: священників Миколи Яновича, Володимира Тисовського, Палієва (батька Д. Палієва), Івана-Володимира Павлусевича (ув’язненого в концтаборі на Познанщині), Антона Лучаковського, священника-капелана Андрія Бандери (батька Степана Бандери), лікаря, доктора медицини Миколи Желіховського (став повітовим комісаром), а пізніше судді Юліана Білинського, директора гімназії Поповича, теолога Яціва. З допомогою двох підстаршин – Семена Захнея і Осипа Ткачука роззброєно австрійську залогоу й перебрано владу в місті, а по селах цю працю виконано при допомозі священників²¹.

Те ж саме було в Камінці Струмиловій (тепер Кам’янка-Бузька, Львівська обл.), де головою повітової Української Національної Ради став священник Михайло

¹⁷ Ibid, 37.

¹⁸ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 156; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*: у 5 т. Т. 1, кер. роб. і відпов. ред. проф. О. Ю. Карпенко. (Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2001), 312; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 45; *Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болахівщини, Долинищини, Рожнітівщини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини*, ред. І. Пеленська, К. Баб’як, у 2 т. Т. 1. (Нью-Йорк–Торонто–Париж–Сідней, 1986), 634.

¹⁹ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 43–44; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*: у 5 т. Т. 1, 320–321; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 156.

²⁰ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 156; І. Лебедович, *Полеві духовники Української Галицької Армії*, 46; *Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болахівщини, Долинищини, Рожнітівщини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини*, 634.

²¹ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 156; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 46–47.

Цегельський, членами були: професор гімназії Бачинський, підхорунжі УСС Береза, О. Глодзінський, Гула, Семен Лісовець, Меркун, Мода, Л. Нестор, Пашкевич, булавний Іван Гашин, директор школи Іван Вертипорох, Михайло Дем'янчук, священник Петро Казанівський – заступник повітового комісара, чотарі Омелян Косаревич, Савчук і Михайло Салек, хорунжі УСС Володимир Назаревич та Юрій Шепарович, суддя Роман Петрушевич, доктор-правник Роман Савойка, чотар УСС Володимир Черевко, старший десятник Франк Фалинський, лікар, доктор медицини Теодор Яців, а господарським референтом був отець Сивенький – парох з Дернева²².

У місті Коломия і на цілому Покутті (повіти: Коломия, Городенка, Снятин) душею військового комітету були поручник, доктор Володимир Бемко, поручник Омелян Паліїв та десяток священників: Александер Русин (Коломия), Василь Залуцький (Белелуя), Іван Ісаїв (Ліски), Олександр Кадайський (Грушка), Микола Луцький (Обертин), Василь Мидловський (Росохач), Василь Навроцький (шкільний інспектор), Микола Руденський (Старий Гвіздець), Константин Цісик (Виноград), Стебельський (Күти), Микола Терлецький (Підгайці), Миколай Гоянюк (Залуча)²³.

Як згадують учасники тих подій, “перед переворотом у Коломиї стояли залогою коші двох австрійських полків – 24-й (елітарний) полк піхоти і 36-й полк стрільців. Окружним військовим комендантом був сотник Теодор Приймак²⁴, а його ад'ютантом – хорунжий Іван Данищук. Заступником був поручик В. Бемко, а шефом штабу – поручик Омелян Паліїв, який зорганізував і пустив у рух весь командний апарат. Комендантом міста був поручник Степан Галібей, комендантом поліції – чотар Іван Василишин, а в телефонній сотні – хорунжий Кабарівський. Інтендантом був поручник Михайло Татух, а капеланом залоги – о. Микола Яросевич.

Окружна військова команда розпоряджалася ще граничним (прикордонним) куренем у Городенці (комендант – сотник Світлик), таким же куренем у Снятині (комендант – сотник Небиловець) і граничною сотнею в Кутах”, де проходив кордон²⁵.

Отець Лев Сілінський деякий час був священником у Бродівському повіті, а в 1900–1919 рр. став парохом с. Рожнів на Косівщині й разом із дружиною Євгенією, що була родом із сусіднього с. Кобаки, почав активну працю так, що в час революції 1918 р. селяни обрали його війтом Рожнева, і він на цьому посту пильнував, щоб усі обов'язки щодо української держави (постачання продовольства і добровольців до УГА) селяни виконали сповна²⁶.

Таку ж активну роль виконав і отець Євген Данилович (1868–1920) – парох Середнього Березова (тепер Косівщина) у 1913–1920 рр., під час Листопадових подій 1918 р. в Коломийському повіті. Всі три його сини – студенти Сидір (1897–1914), Орест-Василь (†1914) і Микола (1895–1993) воювали в УСС. В усіх Березовах передача

²² *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали* у 5 т. Т. 1, 318–319; М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 156–157; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 65.

²³ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 157; *Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле*, ред. Богдан Романенчук. Т. 46. НТШ Укр. архів. (Філадельфія : Видання комітету коломиян, 1988), 751; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 47.

²⁴ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 157.

²⁵ *Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле*, 751.

²⁶ І. Лебедович, *Полеві духовники УГА*, 64–65.

влади відбулася спокійно і без спротиву, а місцеві урядовці, хто мав бажання, навіть склали присягу служити Українській державі. З нагоди підписання Брестського миру 1918 р. та проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки був великий похід з усіх навколишніх сіл на віче до Яблунева. Саме в той період о. Євген Данилович на одній із проповідей сказав пророчі слова про Україну: “Помолімося, щоб Бог поблагословив Україну, яка ступила на шлях нового життя. Та журить мене дуже, що уряд України прийняв за герб не знак хреста, не архистратига Михаїла, що від віків був київським гербом, а знак грецького поганського бога Посейдона. Бог не поблагословить державу, яка прийняла поганський знак...”²⁷.

На Лемківщині керівником Сяніцького комісаріату ЗУНР з перебрання влади був о. Пантейлмон Шпилька – парох з Вислока, а до нього входили селяни, інтелігенція, священники (о. Гробельський – декан зі Щавного, о. Вареха – з Волі Мигової, о. Венгринович – з Команчі, о. Пристай – з Явірника) з осідком у с. Команчі (т. зв. Команецька Республіка), яка охоплювала майже половину населення краю. На жаль, українські збройні сили через непідготовленість самими військовими всієї операції, до Лемківщини так і не дійшли, віддавши їх напризволяще²⁸.

У повіті Ліско о. Йосип Ганяк провів вибори місцевої української влади (місцевих сільських Тимчасових військових комітетів) по населених пунктах Лопінка, Бук, Тисова та інших за завданням повітового комітету займатися перебранням влади²⁹.

Вся місцева інтелігенція повіту Любачів разом зі священниками Юрієм Черкавським (парохом з Дахнова), Александром Коритком (парохом зі Щуткова) та випускником-богословом Василем Клосом брала участь у перебранні влади 1 листопада 1918 р. та творенні Української Галицької армії³⁰.

Волею митрополита Галицького УГКЦ кир А. Шептицького 1911 р. на Надвірнянщині (Гуцульщина) опинився на парохії в селах Микуличин-Ямна о. Михайло Ганушевський, який з 1913 р. отримав ще й Дору (де був перший відновлений монастир отців-студитів) та Яремча, де, як декан надвірнянський, перебував до 1927 р. Ця непересічна постать в історії України взагалі й Гуцульщини зокрема відіграла важливу роль у долі Листопадової революції на Підкарпатті. Отець Михайло Ганушевський (1880–09.02.1962) народився в с. Суховоля біля Львова, випускник Львівської класичної гімназії, Духовної семінарії Святого Духа у Львові; навчався на філософському та юридичному факультетах Львівського університету; продовжив навчання в Австрії, богослов'я закінчив у Барбареум (1905 р., у Відні). Протягом студентських років був організатором хорів (як соліст хору “Боян”), читалень товариства “Просвіта”, різних кооперативів та братств тверезості при церквах. З приходом на парохію до сіл Ямна-Микуличин заснував Товариство тверезості, кооперативну спілку “Гаразд” із власною пекарнею, молочарнею, кредитівкою (кредитна спілка для селян), а за ними – читальню “Просвіти”. Про роль отця Ганушевського його сучасник отець-капелан І. Лебедович писав: “Села, де працював о. М. Ганушевський, змінювалися до невпізнан-

²⁷ Василь Ігнатюк, *Середній Березів: школа в житті села*. (Косів : Писаний Камінь, 2007), 137; *УСС: 1914–1920. Українські Січові Стрільці*, за ред. Б. Гнаткевича та ін. Репринт. вид. 1935 р. (Львів : Слово, 1991), 18; І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 260–261.

²⁸ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 32.

²⁹ Ibid, 37.

³⁰ Ibid.

ня. 1918 р. застав його знов у своїй парохії. У час побудови ЗУНР 1918 року їхали на Угорщину поїзди з мадярським військом та військовим майном. Отець М. Ганушевський організував “Гуцульську сотню” і як комендант, із допомогою колишнього австрійського фельдфебеля Яківчука поставив військо (українське. – О. І.) на залізничній лінії Делятин – Ворохта. Добра застава з барикадами в Делятині та гостра постава о. М. Ганушевського (та його знання німецької мови. – О. І.) і його сотні дали добрі висліди. Мадьяри (добровільно. – О. І.) віддавали зброю і військове майно, яке зараз же відправлялось до Уряду ЗУНР в Станиславові, а їх самих відправляли додому.

Організаційний хист о. М. Ганушевського виявився вповні. Маючи до диспозиції “власний поїзд”, зложений з льокомотиви і кількох вагонів, їздив о. М. Ганушевський із залогою по селах, розвозив харчі, переводив набір до війська (УГА. – О. І.) та висилав транспорти палива й інших потрібних матеріалів до молоді української держави. Часто виїздив до Станиславова, де брав участь у важливих засіданнях”³¹.

На цьому організаторська діяльність о. М. Ганушевського не закінчилася. Відбувши ув’язнення 1921 р., вже з 1928 р. був кілька каденцій депутатом польського парламенту (Варшавського сейму) від Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО) та організатором численних товариств і кооперативів, а згодом повернувся до своєї діяльності священника в с. Угорники біля Станиславова. Відбув друге ув’язнення в Краківському гестапо 1939 р. й залишився на своїй парохії до 1944 р. На еміграцію не поїхав, хоч єпископ Хомишин дав йому дозвіл (через родину – 9 дітей). Більшовицька влада вивезла його до Сибіру, звідки повернувся 1957 р. За 2 дні до смерті попередив родину і попросив поховати його на останній парохії. У день його похорону 11 лютого 1962 р. склав чернечі обіти його онук Роман у далекій Америці³².

Саме такі постаті священників і здійснювали перебрання влади там, де прогавили політики чи не вистачало рук військових.

У Радехівському повіті тимчасовий комітет на чолі з отцем Михайлом Кордубою – парохом с. Суші – перебрав владу вночі з 1 на 2 листопада 1918 р. Членами повітової влади стали: інж. Олександр Росткович – комісар, заступник комісара – парох Радехова отець-доктор Володимир Пелліх, члени: отець І. Халавка, отець І. Курчинський, отець Березницький і отець Петро Клебан. Комендантом міста став сотник Іван Мартинюк³³.

На Рогатинщині передачею влади в основному займалися сотник Михайло Юрків, український землевласник Миронович, отець-шамбелян Степан Городецький, парох Рогатина отець Павло Кудрик, хорунжий УСС Іван Поритко та гімназійний учень Харітон Мосора Текля³⁴.

У повіті Рудки теж не обійшло без участі священників, бо отець Степан Онишкевич – парох у Купновичах Старих і депутат до віденського парламенту – зі своїми 80-ма парафіянами взяв під контроль у ніч із 1 на 2 листопада 1918 р. всі важливі об’єкти повітового міста³⁵.

³¹ Ibid, 48–49.

³² Ibid, 47–51.

³³ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*: у 5 т. Т. 1, 286–286, 317, 355; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 65–66.

³⁴ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 158; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 42–43, 51–52.

³⁵ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 158; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. Т. 1, 311; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 42–43.

У Самбірському повіті священники тільки підготували передачу влади на місцях, а в повіті це здійснили цивільні люди. Очевидець тих подій священник Володимир Рабій із Самбора згодом написав: “По більших містах Східної Галичини провід організованого українського життя перенимали поволі вже цивільні люди, переважно адвокати. До таких у Самборі належали д-р Старуха і д-р права Андрій Чайківський, письменник. Наше патріотичне духовенство було “душею” в структурі державництва в Західній Україні. В Самборі – о. Франц Рабій, парох і декан, о. Володимир Петрик, парох Бабини, о. Андрій Мельник, парох Берегів”³⁶.

До Станиславова (тепер м. Івано-Франківськ) наказ про передачу влади привіз д-р Іван Макух, адвокат із Товмача (тепер – Тлумача). Персональний склад міського уряду: посадник міста – проф. гімназії Павло Чайківський, харчовий уряд – проф. Михайло Лаврів, начальник дирекції шляхів – інж. Іван Мирон (від січня державний секретар тої ділянки в уряді ЗУНР); санітарний шеф – д-р Володимир Янович, місцевий лікар і громадський діяч; шкільний інспектор – проф. Гнат Павлюх; прилюдна безпека – учитель Іван Слободянюк; справи селянства: війти з сіл Черніїв – Королук і Радчі – Остап’як. Комендантом поліції був поручник Степан Калинович. У Станиславові налічувалося 300 осіб жандармерії, а їхнім комендантом став поручник Ващук³⁷.

У Стрийському повіті діячі місцевої влади доручили очолювати повітову раду отцю Остапу Нижанківському (композитору, члену “Просвіти”, засновнику хору товариства “Боян”), який захищав поляків від погромів у час революції, його три сини пішли в УГА, організовував перехід влади в українські руки, поляки його розстріляли разом із о. Михайлом Татомиром³⁸.

На Теревовлянщині у Листопадовий зрив 1918 р. головою повітової влади обрано отця Степана Мохнацького, а членами повітових рад і на місцях були: о. Іван Волянський – згодом капелан в Америці, парох Острівчика; о. Теодор Цегельський – парох Струсова, о. Михайло Світенький – катехит і капелан з Перемишля, о. Савин Дурбак³⁹.

Найскладніша ситуація була на Тернопільщині. Розташована найближче до лінії фронту, ця територія часто переходила з рук до рук, тут перебували тисячі військовополонених. За передачу влади в самому м. Тернополі взялися: отець-канонік Володимир Громницький – парох Тернополя, отець-доктор бельгієць Ксаверій Бонн (редемпторист, ЧНІ) – дипломат ЗУНР, отець Зарихта – парох зі Шляхтинців, студент-теолог С. Колянківський з Білої, підхорунжий Григорій Лучанко, залізничник Лисий і “ухвалу УНР перевели тихо і мирно, а населення дізналося як побачило dokonаний факт”⁴⁰.

³⁶ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 41.

³⁷ *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*, у 2 т. Т. 1. Ред. упоряд. Б. Кравців, М. Климишин. (Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен–Париж, 1975), 84, 86–90; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали* у 5 т. Т. 1, 285.

³⁸ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали* у 5 т. Т. 1, 323, 361; *Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болахівщини, Долинищини, Рожнітівщини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини*, 634; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 45.

³⁹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали* у 5 т. Т. 1, 323, 361; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 61.

⁴⁰ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 159; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 57–58; “Шляхами Золотого Поділля”, *Регіональний збірник Тернопільщини. Збірник спогадів*. Т. II. (Філадельфія, 1970), 13, 89.

У містечку Турка, що на Львівщині, 1 листопада 1918 р. о. Іван Федевич перебрав владу разом з о. Григорієм Морозом від австрійських урядників, а “селяни з села Лип’є під проводом свого пароха о. Юліана Присташа, зібралися у Хащові і під проводом чотаря Василькова та о. Присташа роззброїли станицю жандармерії в Лімній”, – наголошує о. І. Лебедович⁴¹.

Учасник тих подій отець-капелан Іван Лебедович наголошує, що “до свідомих повітів, які взяли визначну участь у творенні української держави належить Яворівщина”, а серед тих, хто здійснював це, були: парох Яворова і катехит української учительської семінарії сестер василіанок – о. Лев Левицький (4 сини в УГА); о. Юрій Кміт – катехит 9-класної школи сестер василіанок; о. Теодор Чайківський (†1920) – катехит Яворівської жіночої учительської семінарії сестер василіанок, польовий духівник УГА; о. Омелян Крайчик – катехит Яворівської української гімназії; о. Венгринович – парох села Наконечне; о. Кручковський – парох с. Нагачова; о. С. Чичолович – парох із с. Кобильниця Руська та чотар Дмитро Волощак, хорунжий УСС Микола Хархаліс, стрільці Степан Британ та Теодор Старчак, старший десятник Йосиф Квас, абсолювент теології Британ, студент гімназії М. Маренін, а по селах у повіті передачу влади організували священники⁴².

До Комітету з передачі влади в Ярославі входили: отець-канонік Кипріян Хотинецький, о. Омелян Погорецький – катехит гімназії і депутат австрійського парламенту, о. Григорій Канда, Кімакевич та директори й учителі гімназій і шкіл – суддя. Правда, “кадри 77 і 34 полків, де було багато українських військових, але замість того, щоб взяти під контроль стратегічно важливі об’єкти в самому місті та міст через річку Сян, займалися пустими дискусіями”⁴³, – підкреслює сучасник тих подій о. І. Лебедович.

Відомо, що паралельно кадрові військові в особі чотаря Л. Огоновського, поручників В. Баб’яка, Каравана, Гарасимовича, І. Рудницького, підхорунжого Дмитра Паліїва та поручника Петра Бубели разом із поручниками Теодором Мартинцем (41-го піхотного полку) та Тимотеєм Гумковським готували військову сторону передачі й здобуття влади представниками українських сил, про що детально інформує учасник цієї військової групи Михайло Гуцуляк⁴⁴. Проблема полягала в тому, що українські депутати в Австрійському парламенті розраховували тільки на мирний шлях передачі влади в українські руки. Тому до складу тимчасового політичного органу – Конституанти – в основному входили депутати парламенту, Галицького сейму з місцевою інтелігенцією і здійснення Листопадової революції частково було підготовлено Українською Конституантою (тимчасова перехідна українська влада), до складу якої входили українці-депутати австро-угорського парламенту, старшини й офіцери, які служили в діючій австрійській армії, та, в основному, духовенство⁴⁵.

⁴¹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали* у 5 т. Т. 1, 315; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 43.

⁴² М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 159; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 40–41; *Яворівщина і Краковеччина. Регіональний історико-мемуарний збірник*, ред. В. Лев і В. Барагура. (Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1984), 852.

⁴³ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 37.

⁴⁴ М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 37–38.

⁴⁵ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали* у 5 т. Т. 1, 320–321; М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 152–159; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 31–32, 39.

Розпад Австро-Угорської імперії застав військові частини УСС, на яких покладався основний розрахунок, на Буковині. Ситуація там була вкрай складною, бо в цій частині України почалася окупація румунських військ, а до Львова стягувалися польські війська. Сил УСС, приблизно 2500 осіб, було явно замало, щоб утримати ситуацію під контролем. До того ж, українці не мали достатньої кількості своїх власних офіцерів і старшин, щоб почати формувати українську армію. Тут би дуже згодилися такі офіцери вищих рангів, як Станіслав Шептицький із його зв'язками з колишніми південнослов'янськими військовими Австро-Угорщини, але українські політики-соціалісти їх відкинули.

Та ж сама ситуація була із Січовими стрільцями, бо вони не визнавали депутатів-державників ще діючого парламенту Австро-Угорщини, що разом із духовенством готували Листопадову революцію 1918 р. в Галичині, бо ті не захоплювалися соціалізмом. Військову сторону Листопадового чину взяли на себе навіть не січові стрільці, а священники та два кадрові старшини австрійської армії поручники – Дмитро Паліїв та Петро Бубела⁴⁶, які й були справжніми військовими командирами революції. Саме вони з іншими офіцерами і старшинами, українцями за походженням, разом із окремими депутатами австро-угорського парламенту, юристами, священниками, священниками-капеланами обійшли всі військові частини з австро-угорськими військами та військами інших іноземних країн, що волею Першої світової війни опинилися на території Східної Галичини, і домовилися про їхній нейтралітет під час листопадових подій, підкреслював пізніше Л. Цегельський⁴⁷. Авторитету додавало те, що до складу Конституанти від українців Галичини входив отець-василіанин, депутат до австро-угорського парламенту Платонід-Петро Філяс (1864–1930)⁴⁸, який був авторитетним і знаним громадським діячем, а на місцях свою активну роль теж відіграли уніатські священники, які мали чіткі вказівки від митрополита А. Шептицького як члена Конституанти.

Коли все до революції було готово, то з Буковини запросили окремі курені УСС, якими тоді командував сотник Дмитро Вітовський. Але “усусуси” згаяли час на переговори, і якби не втручання Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного), який переконав стрільців таки їхати до Львова, і якби члени Конституанти не пообіцяли сотнику Д. Вітовському посаду міністра військових справ, то хто знає, як би розгорнулися події далі. До того до Львова вже почали інкогніто прибувати польські війська. Фактично, Д. Вітовський прибув до Львова вже на все підготовлене як майбутній військовий міністр-керівник, а тому військовий переворот пройшов успішно.

Але уряд ЗУНР у Львові довго не перебував, бо його швидко змінили польські та французькі війська з армії генерала Галлера, а з 13 листопада 1918 р. вже переїхав до Станиславова.

Членами Української Національної Ради (тобто парламенту ЗУНР), крім депутатів австрійського парламенту, від духовенства тут були: митрополит Галицький

⁴⁶ Довідник з історії України. Вид. у 3 т. Т. 1, 2, за ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. (Київ : Генеза, 1993–1995); *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина*: у 10 т. Т. 1–10. Т. 5, гол. ред. В. Кубійович. (Нью-Йорк : Молоде життя, 1955), 1984, 1582.

⁴⁷ Л. Цегельський, *Від легенд до правди. Спомины про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.* (Нью-Йорк–Філадельфія : Булава, 1960), 313.

⁴⁸ *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина* у 10 т. Т. 9, гол. ред. В. Кубійович. (Нью-Йорк : Молоде життя, 1955–1984), 3517.

УГКЦ Андрей Шептицький, єпископ Станиславівський Григорій Хомишин, єпископ Перемишльський Йосафат Коциловський і священники: Степан Онишкевич, Омелян Погорецький, Северин Метелля, Іван Капустинський, Олександр Стефанович, Юліан Дзерович, Степан Височанський, Платон Карпінський, Євстахій Качмарський, Северин Матковський, Степан Петрушевич, Іван Федевич (з Турки), Михайло Цегельський (з Камінки Струмилової), Теодор Чайківський (катехит з Яворова), Степан Яворський, Андрій Бандера (батько Степана Бандери), отець-доктор Спіридон Кархут, отець-доктор Степан Юрик (із Золочева), о. Платонід Філяс (ЧСВВ)⁴⁹, а звідси стає зрозуміло, чому так швидко спрацювали всі секретаріати та були складені відповідні законодавчі документи, в тому числі й щодо навчання, виховання та діяльності вчителів, священників-катехитів та капеланів.

Тому Державний секретаріат військових справ, який таки очолив сотник Дмитро Вітовський, саме на базі колишніх сотень і куренів Легіону УСС почав творити Українську Галицьку армію (УГА), яка захищала Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР). Прикладом цьому може бути знову ж таки дільність усусусів Ілька Бодруга та Гриця Голинського і їхніх земляків. Коли українські державні діячі, члени австрійського парламенту, почали 1918 р. готувати передачу влади українським політичним чинникам у Галицькому краї, сотник УСС Ілько (Ілля) Бодруг (1893–1929?); з Березова Вижнього), чотар УСС Іван Генік (Катунів, 1891–18.04.1923; з Березова Нижнього), чотар УСС Григорій Голинський (1895–27.06.1941; з Березова Вижнього), чотар Петро Васкул (1895–02.08.1941; з Березова Вижнього), чотар Петро Арсенич (Марусіків, 1894–29.11.1976; з т.Березова Нижнього)⁵⁰, старший десятник Іван Арсенич-Березовський (Сарамчіків, 1889–1927; з Березова Нижнього) розпочали підготовку щодо передачі влади в Березівському куці, яка, за спогадами учасника цієї групи Івана Антоновича Кузича-Березовського (Збірна, 1898–04.11.1977), пройшла мирно й тихо⁵¹, а от уже формування Української Галицької армії, за спогадами І. М. Кузича-Березовського, відбувалося з більшими труднощами, але навіть священники москвофільської орієнтації в Березовах сприяли формуванню УГА, оскільки з проголошенням ЗУНР комендантом Гуцульського куреня УГА було призначено Григорія Голинського, який, за твердженням історика І. М. Кузича-Березовського, на 80 відсотків склався з березунів (земляків авторки дослідження)⁵².

Розуміючи роль духовенства в новоствореній УГА, Державний секретаріат військових справ (ДСВС) 1 січня 1919 р. завершив формування духовної опіки військових

⁴⁹ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 32.

⁵⁰ Петро Арсенич, *Березуни*. (Івано-Франківськ, 1994), 7, 12; *Березуни: Біографічні відомості*, упоряд. М. Томащук, С. Симчич, С. Перцович. (Коломия : Вік, 1995), 30, 32; Любов Генік, *Релігійно-моральне виховання в навчальних закладах Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст.* (Івано-Франківськ : Плай, 2000), 24, 41–42, 43, 45, 183; *Звіт Дирекції ц. к. II гімназії в Коломий за рік шкільний 1913–1914*. Коломия, 1914, 26; О. Ігнатюк, “Комендант сотні Легіону УСС та Гуцульського куреня УГА Григорій Голинський-Гурбіч (1895–1941)”, *Європейський вибір України в контексті безпекових викликів та сучасних реалій*. (Київ : Київський міжнародний університет, 2016), 132–135; *Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле*, ред. Богдан Романенчук. НТШ Укр. архів. Т. 46. (Філадельфія : Вид-ня комітету коломиян, 1988), 761.

⁵¹ *Коломийщина. Зб. споминів і статей про недавнє минуле*, ред. Богдан Романенчук. НТШ Укр. архів, 46. (Філадельфія : Вид-ня комітету коломиян, 1988), 761.

⁵² І. Кузич-Березовський, *Березівське боярство на тлі історії України*, 261–262.

УГА. При ДСВС було створено вищий духовний уряд під назвою “Преподобництво”, яке реорганізовувало капеланську службу Австро-Угорщини і котре очолив отець Микола Їжак (колишній капелан УСС). Цьому відділу за розпорядженням ДСВС, яке було надруковано у “Віснику Державного Секретаріату військових справ” (1919. Ч. 6. 15 лютого. С. 617), підпорядковувалися усі духівники в УГА, які мали право також видавати юридичні документи: про смерть, вінчати військових (документ про одруження), фіксувати на саморобних картах місця смерті та розташування могил загиблих стрільців, хрестити (документ про народження)⁵³.

ДСВС подбав (розпорядження від 11 лютого 1919 р.) про відповідні похідні палатки-каплиці та церковні речі й документи для священників-капеланів, одностроїв капеланів у війську, відзнаки (див. Додаток А)⁵⁴ та впорядкування і про зовнішній вигляд могил загиблих героїв УГА, а 28 лютого 1919 р. вже було відібрано студентів-богословів, які призвані до війська як капелани⁵⁵.

Як підкреслює отець-доктор Іван Лебедович, серед організаторів капеланства в ЗУНР слід виділити отців: Миколу Їжака, Івана Озімкевича, Дмитра Панасевича, Осипа Балу, Володимира Галайчука, Альберта Галібея, Теофіла Горникевича, д-ра Карла Єрмі, Івана Косоного, д-ра Мирона Костишина, Василя Лазоріва, Івана Мащака, Василя Опарівського, Луку Палажія, Ореста Проскурницького, Романа Рубеля, Михайла Твердохліба, Федора Чайківського і поручника Петра Бубелу⁵⁶.

Уряд ЗУНР подбав і про відповідну освіту учнів і студентів, визначивши діяльність капеланів-катехитів у навчальних закладах⁵⁷. Після перемоги Листопадової революції у Львові 1 листопада 1918 р. й проголошення ЗУНР відкрилися нові можливості для розвитку українського шкільництва та духовного поступу. Незважаючи на те, що з перших днів свого існування ЗУНР вела війну проти польських окупантів (бо 23 жовтня 1916 р. цісарі Австрії та Німеччини видали маніфест про відновлення Польської держави), вже з 6 листопада 1918 р. діяв Державний Секретаріат освіти і віросповідань, а до квітня 1919 р. Секретаріат освіти (так ми його скорочено будемо називати) вже підготував випуск “Вісника Державного Секретаріату освіти і віросповідань”⁵⁸.

Державний Секретаріат освіти і віросповідань повністю сформовано 9 листопада 1918 р. і “наступного ж дня приведений до присяги”, – згадував депутат до австрійського парламенту Л. Цегельський у книзі “Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв’язані з Першим Листопадом 1918 р.” (Нью-Йорк–Філадельфія : Булава, 1960, 313 с.). Першим секретарем освіти та віросповідань тимчасово став професор Олександр Барвінський (ця посада була зарезервована для представника Буковини). З січня 1919 р. цю посаду зайняв доктор Агенор Артимович, а з 17 квітня 1919 р. – Антін Крушельницький⁵⁹.

⁵³ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 76–77.

⁵⁴ Капелани. Доступ отримано, [https://uk.wikipedia.org/wiki/05.05.2017/12:05; Chaplain](https://uk.wikipedia.org/wiki/05.05.2017/12:05;Chaplain). Доступ отримано, <https://en.wikipedia.org/wiki//27.10.2016/16:32>.

⁵⁵ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 77, 78.

⁵⁶ Ibid, 78.

⁵⁷ Любов Генік, *Релігійно-моральне виховання в навчальних закладах Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст.* (Івано-Франківськ : Плай, 2000), 272.

⁵⁸ Ibid, 72.

⁵⁹ Л. Цегельський, *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв’язані з Першим Листопадом 1918 р.* (Нью-Йорк–Філадельфія : Булава, 1960), (Львів : Свічадо, 2003), 68.

Перед Секретаріатом освіти стояло складне завдання – в умовах війни організувати навчально-виховний процес у краї. На нашу думку, з цим завданням Секретаріат справився. Для того він мав певну законодавчу базу. Перш за все цьому сприяли конституційні основи – “Тимчасовий основний Закон”, прийнятий 13 листопада 1918 р., “Проект Основ державного Устрою Галицької Республіки”, запропонований урядом ЗУНР в еміграції Лізі Націй 30 квітня 1921 р. У Статті III цього документа в статті 3 сказано: “В Галицькій Республіці визнається отсі три народности: українська, польська і єврейська жидівська. Вони користуються рівними правами на области публічного життя. Прочі народности в державі творять національні меншости, та їх права і охорону запоручує конституція. А у статті IX (“Національні права”) в статті 22 констатується, що “школи народні і середні мають бути зорганізовані в міру потреби зокрема для всіх трьох головних національностей та науки в сих школах маєтсья подавати в матірній мові учеників”⁶⁰.

Секретаріат освіти своїми постановами та законами підтвердив рішення Конституанти щодо національних меншин. У законі “Про основні уладження шкільництва в ЗОУНР”, що був прийнятий 13 лютого 1919 р., гарантувалося неукраїнському населенню право на школи з навчанням рідною мовою. Згідно з розпорядженням Секретаріату освіти від 30 березня 1919 р., яке було видане під заголовком “В справі польської та німецької мови”, було вирішено, що в народних школах з українською мовою навчання на прохання батьків дозволяти від третього класу вводити польську та німецьку мови як факультативні предмети щотижнево. Так само дозволялося запроваджувати і єврейську мову. Як бачимо, західноукраїнська держава не тільки проголосила, але законодавчо закріпила освітні потреби національних меншин⁶¹.

Учасник тих подій отець Ісидор Сохоцький (псевдонім – Сидір Ярославин) писав: “Національні меншости мали теж змогу відкрити свої школи під умовою, що вчителі зложать приречення на вірність українській державі. Скористали з цього Жиди й Німці. У Станиславові відкрито жидівську й німецьку гімназії. Жиди організовували свої гімназії ще в Тернополі, Стрию і Коломиї. Для поляків теж були призначені гімназії (приватні) в Тернополі, Коломиї, Станиславові й Дрогобичі, однак їх не відкрито, бо вчителі відмовились зложити приречення” (присягу). У квітні 1919 р. Державний секретаріат освіти та віросповідань звернувся до вчительства, духовенства та інтелігенції з проханням забезпечити належну підготовку до нового навчального року та завершення 1918/1919 н. р.⁶².

Наслідком демократичної політики ЗУНР був Жидівський курінь І-го корпусу УГА, сформований у червні 1919 р. у Тернополі з добровольців єврейської меншості за почином поручника Соломона Лайнберга, який мужньо боровся за незалежність України⁶³.

⁶⁰ Кость Костів, *Конституційні акти відновлення Української держави 1917–1919 років та їхня політично-державна якість*. (Торонто : Українська друкарня, 1964), 186; Л. Цегельський, *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв’язані з Першим Листопадом 1918 р.* (Нью-Йорк–Філадельфія : Булава, 1960), (Львів : Свічадо, 2003), 69.

⁶¹ Ibid, 71.

⁶² Л. Цегельський, *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв’язані з Першим Листопадом*, 1313; С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 роках*. (Філадельфія : Америка, 1956), 182.

⁶³ М. Косів, “Воскресають лиш там, де могили”, *Дзвін*, по. 6, (1990), 89–93; С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях*, 94.

Самі ж стрільці-студенти та випускники університетів організовували школи. Один із перших дослідників стрілецького руху М. Литвин у книзі “Історія галицького стрілецтва” наводить дані про діяльність сотника Дмитра Вітовського, який зі Станиславова викликав свою наречену, вчительку Марію Ліщинську, і, одружившись на Волині, разом із чотарем Михайлом Саєвичем заснував там близько 46 українських шкіл. Такі школи організовували згодом усюди, де перебували січові стрільці після проголошення незалежної української держави УНР і ЗУНР, – на Вінничині, Одещині, Кіровоградщині, Буковині, Волині, Київщині, Херсонщині⁶⁴. Так своєю просвітницькою діяльністю усусуси несли українську ідею по цілій Україні.

Після злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р. УГА стала частиною військ Української Народної Республіки, яка з усіх боків стала ареною боротьби. З півночі та зі сходу черговий раз наступали більшовики та білогвардійці, з півдня – іноземна інтервенція та царський генерал Врангель, а на заході України почалася українсько-польська війна, бо вже в листопаді 1918 р. поляки захопили Львів, а згодом інші міста Галичини. Українська Галицька армія змушена була перейти р. Збруч. Протягом 1918–1920 рр. серед стрільців УГА та армії УНР діяв 91 капелан⁶⁵.

Найстрашнішим на війні був не голод чи холод, а тиф, котрий косив усіх. Тому ці втрати УГА та армії УНР дістали назву “чотирикутник смерті: Жмеринка, Немирів, Вінниця і тиф”. Тут загинули як галичани-стрільці так і капелани. Серед них варто згадати священників-капеланів, які померли від тифу: Володимир Ванчицький (1875–1919), Володимир Галайчук (1882–1919), Володимир Ганицький (1859–1919), отець-доктор Теофіль Гординський (1887–1919), Володимир Гинилевич (1863–1919), Микола Їжак (1886–1919), Петро Кашуба (1890–1919), Григорій Ковч (1861–1919) – батько мученика (канонізованого Папою Іваном-Павлом II як блаженненого УГКЦ) о. Омеляна Ковча (1884–1943), отець-доктор Дмитро Колтун (1889–1919), Іван Косович (1884–1919), Григорій Микитюк (1889–1919), Іван Орловський (1894–1919), Лука Палажій (1892–1919), Степан Петрушевич (1855–1920), Микола Рибак (†1919), Микола Романюк (1866–1919), Михайло Твердохліб (1888–1919), Яким Фещак (1881–12.02.1920), Василь Чарнецький (1867–1919), Михайло Якубів (1885–1919), Іван Яворський (1882–1919), а разом із померлими від ран (Теодор Чайківський (1888–1920), Василь Ошарівський (1890–1919), Василь Пелех (1887–1921), Григорій Рибчак (1881–1921)) втрати капеланів становлять 27,6% від усіх діючих в армії капеланів УГА⁶⁶.

Вижив після захворювання на тиф тільки один священник: Іван Брикович (1875–1951). Тепер зрозуміло, що втрати військових були ще більші, бо священників таки знайомили із санітарно-гігієнічними правилами.

Крім тифу, що косив стрільців і вояків Армії УНР, частина населення сіл містечок Великої України і частина галичан (частини ЧУГА) купилася на брехливі обіцянки про безплатну поміщицьку землю чи майно і не підтримала ідею галичан про незалежну державу Україна, віддавши перевагу краденому в багатших. Зі 125-тисячної УГА на фронтах і від тифу в “чотирикутнику смерті” загинуло майже 40 тисяч галичан, кращих

⁶⁴ М. Литвин, К. Науменко, *Військова еліта Галичини*. (Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001), 376; С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях*, 42–43.

⁶⁵ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 81.

⁶⁶ Ibid, 86.

синів України. Колишній стрілець УСС та УГА, поет Роман Купчинський з боєм писав: “Засумуй, трембіто, та по всьому світу, що зів’яло галичанам – сорок тисяч цвіту!”⁶⁷.

Не менших втрат зазнали жителі Великої України, але матеріальне перемогло в їхній свідомості перед великою ідеєю – ідеєю своєї незалежної держави. Стрільці УСС та УГА, прийшовши на Одещину і Київщину, Херсонщину і Полтавщину, просили своїх братів-українців не попадатися на брехливу соціалістичну пропаганду: брати-східняки були глухі й тверді до свого рідного, українського, і галичанам не повірили про те, що треба будувати свою державу⁶⁸. І не лишень галичани дорого заплатили за вагання щодо створення Української держави і прагнення до наживи, але й усі українці, бо продовжує далі січовий поет Роман Купчинський:

Засумуй, трембіто,
Що галицька сила,
Та від Збруча по Славуту
Трупом застелила.
Засумуй, трембіто,
Та на все Поділля,
Щоб не ждала дівчинонька
Хлопця на весілля⁶⁹.

Підсумовуючи опрацьовані матеріали про діяльність духовенства в УГА, висловлюємо вдячність самим січовим стрільцям та їхнім командирам, словами капелана УГА, професійного історика та духівника Ісидора Сохоцького, який написав важливу, оперту на первісні архівні джерела, історичну працю під заголовком “Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 роках” і наголошував: “Галицька армія (бл. 125 тис.) була правильною, здисциплінованою армією. Це було найкраще військо новочасної української історії, вицвіт, виховуваного на християнських засадах народу. Хоч босе й голодне, не грабило ніколи населення, билосся завзято, а з ворогом поводитися по-джентельменськи. Тим-то всюди, де появилось, здобувало собі симпатію і любов населення, без уваги на національність”⁷⁰.

Водночас варто підкреслити, що для виховання такого війська потрібен був час і певна традиція Церкви, школи, громадських товариств і організацій. Факт створення ЗУНР показав, що попередня тривала виховна діяльність навіть початкових галицьких шкіл, Української греко-католицької церкви, родин, громадських організацій у державницькому дусі дала свої результати⁷¹. Бо вже той факт, що за короткий час

⁶⁷ *Стрілецька Голгофа. Спроба антології*, упоряд., авт. вст. ст. і прим. Т. Ю. Салига; Худож. оформл. І. П. Плесканка. (Львів : Каменяр, 1992), 143.

⁶⁸ *УСС: Українські січові стрільці, 1914–1920*, за ред. Б. Гнаткевича та ін.; іл. оформл. І. Іванця. Репринт. Вид. 1935. (Львів : Слово, 1991), 160; І. Нагаєвський, *Історія Української держави двадцятого століття*. (Рим–Київ : Український письменник, 1989–1994), 413; С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях*, 182.

⁶⁹ *Стрілецька Голгофа. Спроба антології*, 143.

⁷⁰ С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях*, 34.

⁷¹ Ігор Андрухів, *Західноукраїнські товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”*. (Івано-Франківськ, 1992), 78; І. Боберський, *Українське сокілство: 1894–1939*. (Львів : Вид-во Сокіл-Батько, 1939), 16; Любов Генік, *Релігійно-моральне виховання в навчальних закладах Східної Галичини*, 272; Микола Кугутяк, *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху XIX ст. – 1939 р.* (Івано-Франківськ, 1993), 199; В. Леник, *Українська організована молодь (молодіжні організації від початків до 1914 року)*. (Мюнхен–Львів : 1994), 215; Борис Савчук, *Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичи-*

(близько двох місяців) у бойовому складі УГА було 60 000 воїнів, а з тилловими частинами близько 125 000⁷², свідчить сам за себе.

Звідси випливає логічне запитання: яку ж роль у цьому процесі відіграло галицьке духовенство в цей складний для українського народу воєнний час, із якими труднощами вони зіткнулися на практиці? Зрозуміло, що лише добра підготовка революції напередодні її проведення як блискавичної військової операції привели до того, що ця подія відбулася і стала першим етапом у створенні Української держави.

Уважний порівняльний аналіз документів, спогадів учасників Листопадової революції свідчить про те, що здійснення Листопадової революції в основному було підготовлено Українською Конституантою, до складу якої входили українці-депутати австро-угорського парламенту, старшини й офіцери, які служили в діючій австрійській армії, та, частково, духовенство. Але на місцях, починаючи від населених пунктів (сіл і містечок) до повітів і по всьому Галицькому краю фактично створенням перехідних органів державного правління ЗУНР займалися переважно (бл. 90%) лише місцева інтелігенція на чолі з греко-католицькими єпископами й священниками. Були населені пункти чи цілі повіти, де військові не мали надійних збройних сил, щоб прислати їх на місця, і тоді це здійснювали загони самооборони, які заздалегідь були сформовані місцевими священниками (наприклад, Турківський повіт). Там, де священники були ідеологічними прихильниками москвофільства, переважно відповідальність на себе брали військові (наприклад, майже в цілому Коломийському повіті перебранням влади займалися по селах священники, а в місті Коломия та в Березівському кущі узяли на себе відповідальність військові та інтелігенція). Були випадки, коли місцеві православні священники, що ближче до Волині, розуміючи, що відбувається процес творення нової держави, вирішили зберегти нейтралітет, ба більше – допомогти місцевим греко-католицьким священникам в отриманні влади, заради мирного перебігу подій, про що наголошує І. Лебедович та інші⁷³.

Узагальнюючи роль галицького духовенства на початку ХХ ст., варто відзначити, що священнослужителів, котрі діяли в Австро-Угорській державі в цей період, можна поділити на такі групи:

а) священники, які виконували свої душпастирські обов'язки в конкретному храмі того чи іншого населеного пункту в Австро-Угорщині, на українських землях Галичини і Володимирії (автономний край), Буковини і Закарпаття та серед українських емігрантів Європи та Америки;

ні (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х рр. ХХ ст.). (Івано-Франківськ : Плай, 1999), 136; І. Сохоцький, *Що дали греко-католицька Церква й духовенство*, 105; Б. Трофим'як, *Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.)*. (Тернопіль : Економічна думка, 2001), 695.

⁷² С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях*, 189.

⁷³ *Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Документи і матеріали* у 5 т. Т. 1, 320–321; М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*, 152–159; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 31–32, 39, 186; *Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923. Ілюстрована історія*, авт. ідеї, гол. ред. і кер. автор. кол. Микола Кугутяк. Львів–Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. 524; *Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923), уряди, постаті*. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; гол. ред. ради Ярослав Ісаєвич; упоряд. Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. (Львів, 2009), 350; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали*, відпов. ред. проф. М. В. Кугутяк. Т. 1. Кн. 1: (1919–1929). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2012), 600.

б) священники-катехити, які виконували обов'язки вчителів того чи іншого навчального закладу (якщо вони закінчили гімназію та університет, незалежно від факультету, то могли викладати не лише релігієзнавчі предмети, але й фізику чи математику, іноземну мову чи історію, музику чи хімію);

в) священники-капелани, які діяли як душпастирі в армійських частинах (українців-священників було понад п'ять десятків)⁷⁴, у в'язницях, лікарнях, військових госпіталях та серед місцевого населення;

г) священники, котрі, перебуваючи в таборах для військовополонених чи інтернованих осіб, продовжували свої священничі обов'язки⁷⁵;

г) під час Першої світової війни до священників-капеланів армії Австро-Угорщини додалися священники-капелани, що відповідали за виховну роботу з воїнами-українцями, котрі добровільно пішли на фронт, для створення майбутньої української армії, їх було зовсім небагато. Спираючись на джерельну базу, якою користувався отець-капелан УГА Іван Лебедович, можемо сказати, що їх було близько трьох десятків. Основним завданням таких капеланів було надати морально-духовну та медичну⁷⁶ підтримку не лише українським воїнам, але й військовослужбовцям інших національностей, що служили в австрійській армії поряд із січовими стрільцями. Саме ці священники в окремих випадках узяли на себе відповідальність за мирну передачу влади в окремих неселених пунктах або створення загонів самооборони, переговори з командирами іноземних військових частин для їх нейтралізації в перехідний момент.

Водночас війна дуже дивна й непередбачувана справа, бо під час затишшя до капеланів УГА (наприклад о. Порфірія Боднара, ЧСВВ) звертались і військовослужбовці царської армії, тобто ворожої сторони, з проханням про сповідь перед боями⁷⁷. Позиція капелана в цій ситуації збігалася з позицією лікаря: надавати допомогу хворому чи пораненому незалежно від національності. Але водночас ці священники виконали роль мосту-примирення між воюючими по різні боки українців.

Один із капеланів згадує, що після переходу через австрійсько-російський кордон, коли капелани домовилися з місцевими священниками про спільні богослужіння, то змогли досягнути порозуміння з місцевим українським населенням, адже підготовлені капелани були досить добре: більшість із них мали не лише духовну, але й університетську освіту.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що на основі аналізу опублікованих архівних документів, спогадів колишніх січових стрільців, методом порівняння та ретроспекції з'ясовано: те, що: Успіх Листопадового чину 1918 р. в Галичині пройшов так тихо й спокійно через

А) величезну підготовчу роботу провели не військові, а цивільні люди – члени Конституанти у Львові, Відні та на місцях, а саме митрополит Галицький УГКЦ Андрей Шептицький, єпископ Станіславівський Григорій Хомишин, єпископ Йосафат Коциловський і священники: Степан Онишкевич з Перемишля, Омелян Погорецький – катехит

⁷⁴ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 158.

⁷⁵ *Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Документи і матеріали* у 5 т. Т. 4, 584; І. Лебедович, *Полеві духовники*, 212; С. Ярославин, *Визвольна боротьба на Західно-Українських землях*.

⁷⁶ І. Лебедович, *Полеві духовники*, 137.

⁷⁷ Ibid, 93–94.

з Ярослава, Северин Метелля – парох Люблинця Нового, Іван Яворський і Капустинський, Олександр Стефанович – катехит учительської семінарії у Львові та інші, які й здійснили основні підготовчі заходи до проголошення і створення ЗУНР;

Б) офіцери і старшини з Тимчасового військового комітету, які командували переворотом на місцях, зуміли знайти порозуміння з членами Конституанти (і місцевим духовенством) й за допомогою священників-капеланів, священників-парохів і священників-катехитів чи семінаристів, які знали іноземні мови, теж здійснили відповідну роботу військовими Австро-Угорської імперії, домагаючись їхнього нейтралітету;

В) військові і священники змогли залучити до переговорів і капеланів іноземних частин, пообіцявши їм якнайшвидше відправити додому їхніх солдатів і офіцерів зі зруйнованої Першою світовою війною Галичини;

Г) і найважливіша частина успішного проведення Листопадової революції в Галичині: всі учасники подій виконали головне правило лицарської честі офіцера – дотрималися слова честі у виконанні своїх обіцянок. Українці справді не порушили правило нейтралітету, так само як і австро-угорські військові, вищі урядові чинники Австро-Угорщини виконали обіцянку для українців, дану ще до початку Першої світової війни, наступником престолу Францом-Фердинандом, згодом убитим⁷⁸. Немаловажну роль у цьому відіграли й капелани іноземних військових частин;

Ґ) духовенство і капелани на місцях теж виконали свою важливу місію у проведенні Листопадової революції 1918 р., але при цьому головну роль відіграв сам Галицький митрополит Андрей Шептицький⁷⁹, який не лишень чітко скоординував діяльність священників щодо отримання влади, але й закликав їх допомогти у формуванні УГА, провівши відповідну роз'яснювальну роботу серед місцевого населення, що дало можливість швидко забезпечити її діяльність.

Ми вже підкреслювали⁸⁰, що українські капелани в УСС та в УГА, у госпіталях і лікарнях, в окремих парохіях, серед полонених та інтернованих, в окопах і армійських частинах, у тилу і навіть на ворожій території, використовуючи всі форми священничої діяльності (по уділенню Святих тайн) як учнів Христа та виховної діяльності провідників свого народу, виконували взяті обов'язки чесно, використовували кожную нагоду, на всьому європейському просторі в 1914–1918 рр., щоб як гуманісти вести людей до світла, як робив це Данко (проповідями й сповіддю, Літургіями й шкільними уроками, першою медичною допомогою і причастям, віршами й піснями, пошуком їжі та виставами);

ґ) високий освітній рівень (університетська освіта) та практична (багатомовна і духовна) підготовка священників і капеланів була запорукою їхньої здатності бути корисними для людей (хворих, поранених, у школах, на полі бою, полонених, у храмах,

⁷⁸ Любов Генік, "Ідея федерації Австрії й ЗУНР", *Визвольний шлях*, по. 1, (2003), 43; Л. Цегельський, *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом*, 313.

⁷⁹ *Конференції Архієреїв Української Греко-Католицької церкви: 1902–1937*, ред. А. Кравчук. (Львів : Свічадо, 1997), 108.

⁸⁰ О. Ігнатюк, "Душпастирська діяльність в Легіоні УСС під час Першої Світової війни", *Східноєвропейський історичний вісник*. Спецвипуск II. (Дрогобич : Посвіт, 2017), 26–34; О. Ігнатюк, "Комендант сотні Легіону УСС та Гуцульського куреня УГА Григорій Голинський-Гурбіч (1895–1941)", *"Європейський вибір України в контексті безпекових викликів та сучасних реалій"*. (Київ : Київський міжнародний університет, 2016), 132–135.

госпіталях, для психологічної підготовки перед боями тощо) не лишень для українських військових підрозділів, але й з гуманістичною місією та пропаганди ідеї української державності навіть на ворожій території.

Свою місію галицьке греко-католицьке духовенство щодо формування Української держави виконало чесно з високою відповідальністю, за що заплатило життям (частина священників була розстріляна під час різних окупацій без суду й слідства; частина була відправлена до Сибіру чи інтернована в табори, ще інша зазнавала політичних чи моральних утисків, і майже всі вони були репресовані (хто не емігрував) під час першої і другої більшовицької окупації України в 1939–1960-х рр.)⁸¹.

Існування та діяльність Легіону УСС, Західно-Української Народної Республіки та Української Галицької армії мали велике значення для формування національної та державницької свідомості української нації на цілій території українських етнічних земель та визнання її права на самовизначення на міжнародній арені.

Світлина А. Військова форма з епитрахиллю греко-католицького капелана УГА (1918–1921). Реконструкція Богуслава Любіва.

⁸¹ І. Лебедович, *Полеві духовники; Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болахівщини, Долиниці, Рожнітівщини, Журавениці, Жидачівщини і Миколаївщини; Рогатинська земля. Збірник історико-мемуарних матеріалів*: у 2 т. Т. 1. (Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1989), 998; “Шляхами Золотого Поділля”, *Регіональний збірник Тернопільщини; Яворівщина і Краковеччина; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали*, відпов. ред. проф. М. В. Кугутяк. Т. 1. Кн. 1: (1919–1929). (Івано-Франківськ : КПФ “Лік”, 2012), 600; С. В. Адамович, *Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918)*. (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018), 80; В. Ігнатюк, О. Ігнатюк, “Віра – не одежина, яку можна міняти щодень: пам’яті отця Михайла Сулятицького (1894–1977)”, *Добрий пастир. Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету імені святого Івана Золотоустого УГКЦ. Збірник наукових праць*. Випуск 9: до 70-ї роковини Львівського псевдо-собору 1946 р., Івано-Франківськ, (2016), 212–225; О. Ігнатюк, “Діяльність Галицького митрополита А. Шептицького (1865–1944) у часі Першої світової війни”, *Проблеми державного будівництва в Україні*. у 2 т.: збірник матеріалів XX Міжнародної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу “Європейський вибір України в контексті безпекових викликів та сучасних реалій” 14 березня 2015 року. Т. 1, по. 23, (Київ : КиМУ, 2015), 133–135.

THE ROLE OF THE HALYCHYNA SPIRITUALITY IN FORMATION OF UKRAINIAN STATE IN THE FIRST QUARTER OF THE 20th CENTURY

OLHA IHNATIUK

National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov

Faculty of Historical Education

Department of History of Ukraine

9 Pyrohov st., Kyiv, Ukraine, 02000

e-mail: olyaignatyuk@gmail.com

The purpose and objective of this article is to determine what role the Halychyna Uniate clergy of the Ukrainian Greek Catholic Church played in preparing and conducting the November Revolution in Western Ukraine (Halychyna) and the establishment of Ukrainian statehood in Western Ukrainian lands in the first quarter of the 20th century, as well as the policy of the Austrian government regarding Ukrainian clergy.

The problem of the study is that not all published documents had the names of the clergy involved in the process of preparation, the November Revolution of 1918 and the creation of the WUPR.

In the history of Western European countries, in most cases, clergy did not participate in the conduct of revolutions, and if individual cases were recorded, this was more an exception to the rule than a regularity.

At the beginning of the 20th century, in the Austro-Hungarian state, which included Eastern Halychyna, which was mostly inhabited by the Ukrainian ethnic group, the role of the Ukrainian political elite was insignificant, since both the Polish and Ukrainian elites wanted to recreate their independent states.

Due to mutually exclusive goals, the Poles and Ukrainians could not come to an agreement. The Austrian political elite hoped to implement the plan of the deceased crown prince Franz Ferdinand by turning the Austro-Hungarian monarchy into a federal state, allowing the proclamation of independent states by the peoples of Hungary, Poland, the Czech Republic, Slovakia, Croatia, Slovenia, Serbia, Bosnia, Herzegovina and Eastern Halychyna. Although events after World War I unfolded very quickly, the Austrian authorities foresaw the worst possible scenario for the collapse of their empire and allowed all its constituent peoples to create temporary transitional governments – Constituents who were obliged to take responsibility for all events that would take place on the ground during transfer of power.

In Eastern Halychyna, as part of the empire, the former deputies of the Austrian parliament, led by the Halychyna Metropolitan of the Ukrainian Greek Catholic (Uniate) Church Count Andrey Sheptytskyi, assumed this responsibility.

Unfortunately, the political parties of Halychyna did not consider and did not prepare either a peace plan for taking power, or a military plan for seizing power, if necessary. This was done by the members of the Constitution, who considered only a peaceful way of gaining power, and the military plan was developed from mid-October 1918 by Ukrainian military commanders and lieutenants from the acting Austro-Hungarian army – members of the interim Central Military Committee (CVC) Dmytro Paliiiv and Petro Bubela and others. There were very few military commandants (generals and colonels) among Ukrainians and they were not attracted to the organization to create a state because of political prejudice.

It follows that all responsibilities for the transitional period rested with the members of the Constitution and a few Ukrainian military officers.

It was at this crucial moment that the Ukrainian Greek Catholic clergy played an important role, which, having received clear instructions from the Metropolitan in parishes and counties, took on the role of the leader of all the events that took place in creating provisional self-government bodies, army and police units, the judiciary and prosecutors supervision, self-defense units and negotiators with foreign military units that are deployed in the Eastern Halychyna.

The few military, realizing that their forces were not enough, managed to find understanding among the representatives of the Constitution.

In the region and in settlements, with the help of deputies, students, Ukrainian and foreign chaplains, neutralized foreign troops and the Austro-Hungarian military. On the night of October 31 to November 1, they brilliantly conducted the creation of all the provisional bodies of state power by peaceful means throughout the Eastern Halychyna, completing the entire field operation until November 4, 1918. An interesting phenomenon was revealed by the comparative methods of recollections of participants in the November events, analysis and synthesis of foreign and domestic documents, because in almost all counties it was the Uniate clergy that played the role of the leader of all processes of creating the state – the Western Ukrainian People's Republic.

All these events showed:

a) great authority on the organizational skills of Metropolitan Halytskyi Andrey Sheptytskii not only as a church leader, but also as a politician;

b) Undoubtedly, they revealed the special authority of the Ukrainian clergy on the ground and in the politics of the Austro-Hungarian government;

c) they reaffirmed the role that the Uniate clergy have performed since the very moment of their existence on Ukrainian lands, the vigilant of national traditions and culture, the creator of the state.

Key words: Ukrainian Greek Catholic (Uniate) Church, the November Revolution of 1918, the Constituent Assembly, lieutenants Dmytro Paliiiv and Petro Bubela, the provisional Central Military Committee (CVK), chaplain priest Mykola Yizhak.

REFERENCES

Adamovych, S. *Stanyslaviv During the Times of the Great War (1914–1918)*. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2018, 80. (in Ukrainian).

Almanach of the Stanyslaviv Land. Collections of Materials for the History of Stanyslaviv and Stanyslavivshchyna. In 2 vol., editor – compiled B. Kravtsiv, M. Klymyshyn. New-York–Toronto–Munich–Paris. Vol. 1. 1975, 959; Vol. 2. 1985, 900. (in Ukrainian).

Andrukhiv, I. *Westukrainian Society “Sokil” (“Falkon”), “Sich”, “Plast”, “Luh” (“Meadow”)*. Ivano-Frankivsk, 1992, 78. (in Ukrainian).

Arsenych, P. *Berezuny*. Ivano-Frankivsk, 1994, 31. (in Ukrainian).

Austria-Hungary 1867–1918. Accessed, http://familypedia.wikia.com/wiki/Kingdom_of_Hungary // 13:03:26/22.04.2014. (in Ukrainian).

Berezuny: Curriculum Vitae, compiled M. Tomashchuk, S. Symchych, C. Perzovych. Kolomyia : Vik, 1995, 77. (in Ukrainian).

Brody and Bridshchyna. Historical and Memoir Collection, editor Ya. Chunak. Toronto, 1988. 671. (in Ukrainian).

Buchach and Buchachchyna. Historical and Memoir Collection, editor M. Ostroverkha. New-York–London–Paris–Sydney–Toronto, 1972, 943. (in Ukrainian).

Chaplains. Accessed, https://uk.wikipedia.org/wiki/05.05.2017_12:05/ (in Ukrainian).

Chaplain. Accessed, https://en.wikipedia.org/wiki/27.10.2016_16:32 (in Ukrainian).

Conferences of the Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church, editor A. Kravchuk. Lviv : Svichado, 1997, 108. (in Ukrainian).

Encyclopedia of Ukrainian Studies: Vocabulary part. In 10 vol. Vol. 1–10. Chief editor V. Kubiiiovych. New York: Molode Zhyttia, 1955–1984. (in Ukrainian).

Genyk, L. “Religious and Moral Education in Schools in Eastern Halychyna Late 19th – Early 20th Century”, *Scientific publication: monograph. Ivano-Frankivsk : Plai, 2000, 272. (in Ukrainian)*.

Genyk, L. “The Idea of Federation Austria and the Western Ukrainian People's Republic (WUPR)”, *The Liberation Path. Book 1. (2003), January, 132. (in Ukrainian)*.

Handbook of the History of Ukraine. In 3 vol. Vol. 1, 2, ed. I. Z. Pidkova, R. M. Shust. Kyiv : Heneza, 1993–1995. (in Ukrainian).

Hutsuliak, Mychailo. *The First November 1918 in the Western Ukrainian Lands of Ukraine from the Memoirs and Biographies of Members of the Committee of the Exsecutors of the November Revolution Implements Comittee*. Kyiv : Lybid, 1993. 405. (in Ukrainian).

Ihnatiuk, O. V. "Activities of the Halychyna Metropolitan A. Sheptytskyi (1865–1944) During the First World War", *Problems of State Building in Ukraine*. Issue no. 23: in 2 vol. Vol. 1. Kyiv : KiMU, 2015, 133–135. (in Ukrainian).

Ihnatiuk, Olha V. "Hryhori Holynskiy-Hurbych, Commandant of the Hutsul Hundreds of the Legion USS and of the Hutsul Kurin of the UHA (1895–1941)", *European Choice of Ukraine in the Context of Security Challenges and Modern Realities*. Kyiv : Kyiv International University, 2016, 132–135. (in Ukrainian).

Ihnatiuk, Olha. "Pastoral Activities in the Legion of Ukrainian Sich Riflemen During the First World War", *East European Historical Bulletin*. Special issue II. [chief editor Vasyl Ilnytskyi; Vasyl Futala, Mykola Haliv]. Drohobych : Posvit, 2017. Special issue II. 284, 26–34. (in Ukrainian).

Ihnatiuk, V., Ihnatiuk, O. "Faith is not Clothes, You Can Have a Little Time: Memory of Father Mykhailo Suliatytskyi (1894–1977)", *Dobryi Pastor. The Science Newsletter of the Ivano-Frankivsk Theological University of Saint Ivan the Golden-Eight UGCC. Collection of scientific works*. 2016. Issue 9: until the 70th anniversary of the Lviv Pseudo-Councils 1946. Ivano-Frankivsk : IFBU, 2016, 212–225. (in Ukrainian).

Ihnatiuk, Vasyl. *Serednii (Middle) Bereziv: a School in the Life of the Village*. Kosiv : Pysanyi Kamin, 2007, 204. (in Ukrainian).

Kolomyia, 1914. 41. Archive of the Kolomyia Gymnazium. Ivano-Frankivsk Region, Ukraine. (in Ukrainian).

Kolomyia and Kolomyishchyna. A Collection of Memories and Articles about the Recent Past, editor Bohdan Romanenchuk. Taras Shevchenko Scientific Society (NTSh): Ukr. Archive, vol. 46. Philadelphia : Vydannia Kolomyiskoho Komitetu, 1988, 980. (in Ukrainian).

Kosiv, M. "Resurrect (They Rise Only) Where the Graves Are", *Ringin*, no. 6, (1990), 89–93. (in Ukrainian).

Kostiv, Kost. *Constitution Acts of the Renewel of Ukrainian State of 1917–1919 and Their Political-State Quality*. Toronto : Ukrayinska Drukarnia, 1964, 186. (in Ukrainian).

Kugutyak Mykola. *Halychyna: Pages of History. Essay on Social and Political Movement (19 Century – 1939)*. Ivano-Frankivsk, 1993, 200. (in Ukrainian).

Kuzych-Berezovskiy, I. *Bereziv Boyars (Gentry) Against the Backround of the History of Ukraine*. Detroit : Naklad avtora, 1962, 320. (in Ukrainian).

Lebedovych, I. *Field Confessors of the Ukrainian Halychyna Army*. Winnipeg : The New Parhway Publishers LTD, 1963, 326. (in Ukrainian).

Lenyk, V. *Ukrainian Organized Youth (Youth Organizations from the Beginning until 1914)*. Munich–Lviv, 1994, 215. (in Ukrainian).

Levytskyi, K. *The History of Political Thought of Halychyna Ukrainians 1848–1914*. Lviv–Zhovkva : Drukarnia Ottsiv Vasyliian, 1926, 736. (in Ukrainian).

Lytvyn, M., Naumenko, K. *Halychyna Military Elite*. Lviv : Institute of the Ukrainian Studies named after Ivan Krypiakevych NAS of Ukraine, 2001, 376. (in Ukrainian).

Nahaievskiy, I. *The History of the Ukrainian State of the 20th century*. 2-nd Edition. Rome–Kyiv : Ukrayinskyi Pysmennyk, 1989–1994, 413. (in Ukrainian).

Report of the Directorate of the Central Classical Gymnasium in Kolomyia for the School Year 1913–1914. (in Ukrainian).

Rohatynska Land. Collection of Historical Memoirs: in 2 vol. New-York–Paris–Sydney–Toronto. Vol. 1. 1989, 998; Vol. 2. 1996, 845. (in Ukrainian).

Rudnytskyi, S. L. "Why Do We Want an Independent Ukraine?", *Compil, foreword of O. I. Shablii*. Lviv : Svit, 1994, 416. (in Ukrainian).

Savchuk, B. *Education and Socio-Economic Activities of Ukrainian Public Organizations in Halychyna (the last third of the 19th century – the end of the 30s of the 20th century)*. Ivano-Frankivsk : Plai, 1999, 136. (in Ukrainian).

Shooting Calvary. *An Attempt to Anthology*, compiled, The author of foreword articles and notes T. Yu. Salyha; The artist. framed. I. P. Pleskanka. Lviv : Kameniar, 1992, 399. (in Ukrainian).

Sokhotskyi, I. *What did the Greec-Catholic Church and the Clergy Give to the Ukrainian People?* Philadelphia : America, 1951, 105. (in Ukrainian).

Stryishchyna: Historical and Memoir Collection of Stryishchyna, Skilshchyna, Bolechivshchyna, Dolynshchyna, Rozhnitivshchyna, Zhuravenshchyna, Zhydachivshchyna and Mykolaiivshchyna, editor I. Pelenska, K. Babyak. In 2 vol. Vol. 1. New-York–Toronto–Paris–Sydney, 1986, 634. (in Ukrainian).

Tailor, A. G. T. *Habsburg Monarchy 1809–1818. History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*. Lviv : VNT–Classic, 2002, 268. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic (1918–1923). Documents and Materials in 5 vol. Vol. 1–5. Head of work and executive editor prof. O. Yu. Karpenko. Ivano-Frankivsk : Lileia–NV, 2001. Vol. 1. 584; Vol. 4. 886. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic (1918–1923). Government. Personalities. Institute of the Ukrainian Studies: named after Ivan Krypiakevych NAS of Ukraine; Chief editor. Yaroslav Isaievych; compiler Mykola Lytvyn, Ivan Pater, Ihor Soliar. Lviv, 2009, 350. (in Ukrainian).

The Western Ukrainian People's Republic: 1918–1923. Illustrated History. The author of the idea, chief editor, the head of the team of autors Mykola Kugutyak. Lviv–Ivano-Frankivsk : Manuscript–Lviv, 2008, 524. (in Ukrainian).

Trofymiak, B. *Gymnastics and Sports Organizations in the National Liberation Movement of Halychyna (Second Half of the 19th – the First Half of the 20th Century)*. Ternopil : Economic Thought, 2001, 695. (in Ukrainian).

Tsehelskyi, L. *From Legends to Truth. Memories of Events in Ukraine Related to the First November of 1918*. New-York–Philadelphia : Bulava, 1960, 313. (in Ukrainian).

Ukrainian National Liberation Movement in Prykarpattia in the 20th century. Documents and Materials, resp. ed. M. Kugutyak. Vol. 1. Book 1. (1919–1929). Ivano-Frankivsk : KPF “Lik”, 2012, 600. (in Ukrainian).

USR: Ukrainian Sich Riflemen, 1914–1920, editor B. Hnatkevych and others; Ivanets illustration design. 1935 reprint edition. Lviv : Word, 1991, 160. (in Ukrainian).

Velykyi, A. H. *From the History of Christian Ukraine. Church-Historical Radio Lectures from the Vatican*: in 9 vol. Rom : Publishing House of Fathers Vasylian: Vol. VIII. 1976, 275; Vol. IX. 1977, 304. (in Ukrainian).

Ways of Golden Podillia. Regional Collection of Ternopil Region: in 2 vol. Vol. 2. Philadelphia, 1970, 280. (in Ukrainian).

Yaroslavyn, S. *The Liberation Struggle in Western Ukrainian Lands in 1918–1923*. Philadelphia : America, 1956, 182. (in Ukrainian).

Yavorivshchyna and Krakovechchyna. Regional Historical Memoir Collection, editors V. Lev and V. Balahura. New-York–Paris–Sydney–Toronto. 1984, 852. (in Ukrainian).

Zborivshchyna. Over the Shores of Seret, Strypa and Zolota Lypa: Historical and Memoir Collection, editorial team: B. Hoshovskyi, V. Weryha, A. Zhukovskyi. Toronto–New-York–Paris–Sydney, 1981, 1056. (in Ukrainian).

УДК 39.(477.85./87)

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОГРАФІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

ІРИНА СОЛОНЕЦЬ

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1853-4652>
e-mail: iryna.solonets@pnu.edu.ua*

У статті зроблено спробу дослідити внесок української інтелігенції у вивчення етнографії Гуцульщини в кінці XIX – на початку XX ст. Особлива увага приділена ролі української інтелігенції у дослідженні матеріальної та духовної культури гуцулів, а також проаналізовано етнографічні студії даного періоду про Гуцульщину.

Ключові слова: інтелігенція, Гуцульщина, демонологія, звичай.

Україна – це держава, яку населяють різні етнографічні групи, що відрізняються між собою способом життя, особливостями духовної і матеріальної культури. До такої унікальної етнографічної групи належать гуцули. Їм притаманна надзвичайно своєрідна культура, що робить їх особливо цікавими для вивчення.

Етнографічне дослідження Гуцульщини здійснювалося завдяки старанням української інтелігенції. Наприкінці XIX – на початку XX ст. до неї належали вчителі, духовенство, юристи та інші представники освіченої верстви населення, яким була небайдужа доля рідної землі та простого люду. Вони змогли чітко усвідомити наскільки важливим є збереження та вивчення самобутньої духовної та матеріальної культури окремих етнографічних груп України. Тому саме завдяки титанічній праці української інтелігенції було зібрано сотні записів з гуцульськими звичаями та фольклором; досліджено різні аспекти традиційної духовної та матеріальної культури гуцулів, які лягли в основу багатьох наукових монографій та статей.

На жаль, дана проблема не знайшла належного висвітлення у вітчизняній науковій літературі. Так, П. Арсенич видав праці, присвячені окремим дослідникам Гуцульщини, серед яких є книги про В. Шухевича¹ та родину Заклинських²; наукові статті про А. Онищука³, П. Шекерика-Дониківа⁴ та інших. Також цікаві відомості про представників української інтелігенції, які займалися вивченням етнографії Гуцульщини,

¹ Петро Арсенич, *Володимир Шухевич (1849–1915). Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. До 150-річчя від дня народження.* (Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999), 88; Петро Арсенич, *Рід Шухевичів.* (Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005), 264.

² Петро Арсенич, *Родина Заклинських.* (Івано-Франківськ, 1995), 56.

³ Петро Арсенич, “Етнографічна діяльність Антона Онищука”, *Народна творчість та етнографія*, no. 4, (1989), 22–28.

⁴ Петро Арсенич, “Народознавець і громадський діяч Гуцульщини”, *Верховинські вісті*, 16 квітня, 1999.

подають О. Сапеляк⁵, І. Пелипейко⁶, В. Качкан⁷. Незважаючи на це й досі не має праці, яка б узагальнювала увесь наявний матеріал з даної теми.

Тому мета пропонованої наукової розвідки полягає в тому, щоб проаналізувати та показати внесок української інтелігенції у вивчення етнографії Гуцульщини. Зокрема, авторка даної статті спробує дослідити рівень вивчення матеріальної та духовної культури гуцулів представниками міської та сільської української інтелігенції; проаналізувати їхній науковий доробок та виокремити коло питань, які отримали недостатнє висвітлення в етнографічних працях кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Розпочали дослідження Гуцульщини діячі “Руської трійці” ще в середині ХІХ ст.⁸. Згодом ініціативу щодо вивчення етнографії Гуцульщини підхопили й інші представники української інтелігенції. Серед них був відомий громадський діяч та науковець Мелітон Бучинський. Він проявив себе і як спостережливий етнограф. Так, цінними є його записи в щоденнику, зроблені після мандрівки Гуцульщиною влітку 1867 р. Він не тільки занотував пісні та перекази про Олексу Довбуша, а й докладно описав побут і звичаї гуцулів на полонинах. Тут також знаходимо назви і пояснення різних знарядь праці разом з відповідними малюнками. М. Бучинський зробив замальовки різних гуцульських сіл та господарських будівель, вивчав гуцульський діалект⁹.

Багато долучилися до запису та вивчення гуцульських звичаїв, фольклору й сільські священники. Так, у ХІХ ст. на Гуцульщині жив і працював отець В. Козаришук. Він зібрав чимало матеріалів про похоронні звичаї гуцулів, їхні вірування та забобони, які, на жаль, так і не були опубліковані¹⁰.

У 1863 р. світ побачила праця Софрона Витвицького “Про гуцулів”, яка фактично була першою книгою, що повністю присвячена цьому краю. У ній С. Витвицький спробував узагальнити весь наявний матеріал з етнографії Гуцульщини. Так, автор розповів про розселення гуцулів; навів різні, існуючі на той час, теорії про походження гуцулів; описував їхнє житло, господарство, вірування, одяг, мову. Упродовж усієї праці простежується власний погляд автора на гуцулів. Особливо його вразили такі риси їхнього характеру, як незалежність і гордовитість. Загалом автор зумів узагальнити та показати основні особливості життя гуцулів¹¹.

У 90-х рр. ХІХ ст. широко розгорнулася фольклорно-етнографічна діяльність на Гуцульщині. Налагоджувалося регулярне записування народної творчості за певними програмами, встановлювалися безпосередні зв’язки зі збирачами фольклору на місцях.

⁵ Оксана Сапеляк, *Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (1898–1939 рр.)*. (Львів, 2000), 208.

⁶ Петро Арсенич, Ігор Пелипейко, *Дослідники та краєзнавці Гуцульщини. Довідник*. (Косів : Писаний Камінь, 2002), 280.

⁷ Володимир Качкан, “З когорт етнографів (На берегах творчої біографії В. Шухевича)”, *Народна творчість та етнографія*, по. 3, (1993), 3–8; Володимир Качкан, *Українське народознавство в іменах*. Навчальний посібник: у 2 частинах. Ч. 1, за ред. А. Москаленка. (Київ : Либідь, 1994), 336.

⁸ Петро Костючок, “Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХ ст.”, *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, Випуск VIII, (Івано-Франківськ, 2004), 138.

⁹ Володимир Полек, Петро Арсенич, “Мелітон Бучинський: голос правди і громадянськості”, *Українство: національно-духовні виміри. Збірник наукових праць і матеріалів*, (Івано-Франківськ : НТШ, 2005), 361–362.

¹⁰ Петро Арсенич, Ігор Пелипейко, *Дослідники та краєзнавці Гуцульщини*, 124.

¹¹ Софрон Витвицький, *Історичний нарис про гуцулів*, (Коломия : Світ, 1993), 95.

Збирання та публікація народної творчості здійснювалися на рівні наукових досягнень народознавства того часу. З цього приводу І. Франко писав: “Виробляються збирачі нового типу, такі, як Осип Роздольський, Володимир Гнатюк, Володимир Шухевич, що, обіймаючи широкі наукові горизонти, рівночасно стараються вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці, подати, приміром, увесь репертуар пісень, оповідань даної околиці і, з другого боку, обняти запас доступного однорідного матеріалу в цілім краю. У всіх тих збирачів видно порядний метод; записи виходять стенографічно вірні; матеріали записуються від найліпших оповідачів, про яких подаються докладні відомості”¹².

Говорячи про цей період збирацької роботи на Гуцульщині, І. Франко мав на увазі її чітке керівництво, яке здійснювалось після утворення у Львові Наукового Товариства імені Шевченка (далі – НТШ) та Етнографічної секції при ньому. Власне він і став одним з перших керівників даної секції, а його заступником був відомий антрополог Ф. Вовк.

Найбільше студював гуцульський край етнограф В. Шухевич. Вивчати Гуцульщину він почав ще з 1873 р., під час ботанічних екскурсій Карпатами. Побачивши цей мальовничий край та його жителів, він був вражений їхнім оригінальним побутом, мистецтвом і фольклором. В. Шухевич почав ретельно вивчати його духовну і матеріальну культуру. З цією метою він кожного літа виїжджав у гуцульські села, зокрема Космач і Яворів¹³.

Згодом він долучився до збирання експонатів гуцульського мистецтва для багатьох українських та закордонних музеїв. На основі фольклорних записів він підготував повідомлення про мову та вірування гуцулів; опублікував декілька статей про гуцульські танці, народні музичні інструменти, писанки.

Так, у фонді НТШ у Львові зберігся “Малий словарець уживаних слів гуцульських, зібраних у Жаб’ю” В. Шухевича. По суті, це великий альбом на 92 сторінки, у якому рукою автора зроблено численні замальовки типів людей, гуцульського одягу, життя тощо. Є тут і цікавий пісенний зразок – “Коляда гуцульська”, яка була записана 1896 р.¹⁴. Все це показує широке коло зацікавлень дослідника.

Але найвагомішим результатом його багаторічної етнографічної праці була п’ятитомна монографія “Гуцульщина”. Її перша частина вийшла у Львові 1899 р.¹⁵. У ній В. Шухевич описав природні умови проживання гуцулів, їхню антропологію та окремі психологічні риси, а також звернув увагу на особливості гуцульського села, церкви, одягу та їжі¹⁶. У наступних частинах “Гуцульщини” етнограф досліджував матеріальну культуру гуцулів, традиції святкування різних календарних та родинних свят і гуцульську демонологію.

Ця ґрунтовна монографія змогла побачити світ не лише завдяки праці В. Шухевича, а й копіткій збирацькій роботі багатьох сільських священників та вчителів. Серед

¹² Іван Хланта, *Коштовні перлини Карпат*. Казки Карпат: Українські народні казки, (Ужгород, 1989), 18.

¹³ Петро Арсенич, *Володимир Шухевич (1849–1915)*, 30–31.

¹⁴ Володимир Качкан, *З когорти етнографів*, 5; Володимир Качкан, *Українське народознавство в іменах*, 110.

¹⁵ Петро Арсенич, *Рід Шухевичів*, (Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005), 140–141.

¹⁶ Володимир Шухевич, *“Гуцульщина”*, Ч. 1. Матеріали до українсько-руської етнології, Т. 2, (Львів, 1899), 146.

них варто відзначити пароха О. Волянського та вчителя Т. Кисілевського. Вони записали від селян багато переказів, легенд і звичаїв, які лягли в основу п'ятитомної "Гуцульщини"¹⁷. Також В. Шухевич у процесі підготовки своєї праці неодноразово звертався за допомогою до фахівців з окремих питань. Так, при написанні розділу про традиції гуцульського лікування він консультувався з В. Кобринським¹⁸.

"Гуцульщина" В. Шухевича була високо оцінена його сучасниками. Вона отримала схвальні відгуки від багатьох відомих науковців того часу, серед яких можна назвати І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Вовка та інших¹⁹.

Чимало зробив для дослідження етнографії Гуцульщини й В. Гнатюк, який на початку ХХ ст. був секретарем Етнографічної комісії. З-під його пера вийшло багато цікавих наукових монографій, статей та різноманітних збірників з фольклорними записами. Так, він упорядкував зібрані матеріали про похоронні звичаї на Гуцульщині, причому подав і детальний аналіз історіографії з даної проблеми²⁰.

Також В. Гнатюк у праці "Причинки до пізнання Гуцульщини" вмістив погляди сільських інтелігентів на гуцулів у середині ХІХ ст. Серед них є описи священника М. Козаневича, надвірнянського мандатора Мянєвського та урядовця Т. Краха. Подавши ці записи, автор зміг показати поширені серед представників тогочасної інтелігенції погляди на спосіб життя, характер та звичаї гуцулів. Дослідник не лише записував усе почуте, а й ретельно аналізував та прагнув позбутися хибних точок зору, які побутували серед інтелігенції²¹.

Записував В. Гнатюк і гуцульські колядки, щедрівки, легенди. Для прикладу, він вивчав походження назви, хронологічні та генетичні витоки, взаємини з іншими видами пісенності й систематизацію коломийок²². Багато уваги дослідник приділяв рецензуванню етнографічних праць про Гуцульщину, які виходили в той час. Так, він прорецензував 3 роботи відомого австрійського етнографа Р. Кайндля. Ці рецензії становлять особливу цінність для науковців тому, що їх можна поставити на рівень статті й трактувати як вміло підібраний, науково опрацьований фактичний матеріал²³.

У Косівському повіті на Гуцульщині плідно займався збором етнографічного матеріалу учитель Лука Гарматій. Він учителював у таких гуцульських селах, як Голови, Краснолілля та Ростоки²⁴. Етнограф записав багато текстів колядок та щедрівок, які переслав В. Гнатюку²⁵.

¹⁷ Петро Арсенич, Ігор Пелипейко, *Дослідники та краєзнавці Гуцульщини*, 46, 116.

¹⁸ Петро Арсенич, *Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури*, (Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000), 96.

¹⁹ Петро Арсенич, "Збірка Володимира Шухевича "Гуцульщина" в оцінці українських та зарубіжних вчених", *Народна творчість та етнографія*, по. 6, (2004), 23–27.

²⁰ Володимир Гнатюк, "Похоронні звичаї й обряди", *Етнографічний збірник*, Т. XXXI–XXXII, (Львів, 1912), 131–424.

²¹ Володимир Гнатюк, "Причинки до пізнання Гуцульщини", *Записки НТШ*, Т. CXXXIII–CXXXIV, (Львів, 1917), 1–58.

²² Наталія Шумада, "Коломийка у дослідженнях В. Гнатюка", *Народна творчість та етнографія*, по. 2, (1992), 23.

²³ Валентин Маланчук, *Розвиток етнографічної думки в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.* (Київ : Наукова думка, 1977), 88–89.

²⁴ Павло Попов, "Дослідник культури гуцулів", *Народна творчість та етнографія*, по. 6, (1969), 46–48.

²⁵ Петро Арсенич, "Этнографическое изучение Гуцульщины народными учителями", *Карпатский сборник*. (Москва : Наука, 1976), 144.

Колоритним записувачем був селянин Петро Шекерик-Доників. Ще з 13 років він почав нотувати легенди про опришків і посилав їх В. Гнатюку. Кожне оповідання містило ім'я інформатора, а також час та місце запису. Згодом він сам опублікував статті про похоронні обряди Гуцульщини, описав традиції під час народження та хрестин дитини й гуцульську коляду²⁶.

Також у 1935 р. П. Шекерик-Доників заснував часопис "Гуцульський календар". У ньому подавалась коротка інформація про соціально-політичне становище краю, етнічний склад населення, його культурно-побутові та родинні традиції і звичаї, релігійні вірування. Журнал був популярним серед простого люду. На жаль, у той час було видано тільки два номери, оскільки початок Другої світової війни перервав цей процес. Лише з 1996 р. було відновлено видавництво однойменного часопису²⁷.

Трагічною була й доля засновника журналу. За активну громадську діяльність П. Шекерика-Доників в 1940 р., разом з братом Василем, було заслано до Сибіру, де він і помер²⁸.

Займалися збирацькою роботою і такі вчителі на Гуцульщині, як Д. Бойчук із с. Текуча, М. Матвійчук із Ясенева Горішнього та Брустурів, М. Тим'яківна з Бабина та багато інших²⁹. У Печеніжині учень гімназії І. Чупрей записував легенди, небилиці й вірування. Його записи були позитивно оцінені Етнографічною комісією НТШ³⁰.

У 1909 р. НТШ у Львові надрукувало роботу вчителя із с. Зелениці Надвірнянського повіту А. Онищука про гуцульську демонологію. Вона містила унікальні легенди про всіх міфологічних істот, у яких вірили гуцули. Також А. Онищук цікавився матеріальною культурою гуцулів, свідченням чого є праці про їжу та залишки первісної культури на Гуцульщині. Його роботу високо оцінили сучасники. Так, В. Гнатюк назвав А. Онищука третім серед дослідників Гуцульщини, після В. Шухевича і Р. Кайндля³¹.

Протягом 1869–1877 рр. Р. Заклинський на Гуцульщині записував коломийки, казки, народні історичні перекази. Також він опублікував цікаву наукову статтю під назвою "Гуцули", у якій детально охарактеризував їхні заняття, їжу, житло. Позитивним моментом у дослідженні Р. Заклинського було те, що він не ідеалізував життя гуцулів, а правдиво відтворив їхній побут³².

Згодом роботу Р. Заклинського продовжив його син Богдан. У 1918 р. він опублікував статтю "Народна пожива у Косівським повіті". У ній дослідник висвітлював особливості харчування кожного села, способи приготування окремих страв та наголосив на важливих аспектах раціону багатого та бідного населення Гуцульщини³³.

Захоплювався Гуцульщиною й І. Франко. Його перше знайомство з цим чарівним краєм розпочалося 1880 р., коли він відпочивав у Нижньому Березові. З того часу

²⁶ Василь Зеленчук, "Етнографічні гуцулознавчі записи П. Шекерика-Доників", *Верховинські вісті*, 23 квітня, 1999; Петро Шекерик-Доників, *Рік у віруваннях гуцулів. Вибрані твори*, (Верховина : Гуцульщина, 2009), 352.

²⁷ Петро Шкрібляк, "Відродження доброї традиції", *Гуцульський календар на 1996 р.*, (1996), 15–16.

²⁸ Петро Арсенич, "Народознавець і громадський діяч Гуцульщини", 2.

²⁹ Петро Арсенич, "Етнографічна діяльність на Гуцульщині народних учителів", *Гуцульська школа*, по. 2, (1995), 13.

³⁰ Оксана Сапеляк, "Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка", 51.

³¹ Петро Арсенич, "Етнографічна діяльність Антона Онищука", 23–24.

³² Петро Арсенич, "Родина Заклинських", 12–14.

³³ Петро Арсенич, "Етнограф Б. Р. Заклинський", *Народна творчість та етнографія*, по. 3, (1987), 53.

письменник майже щороку приїжджав на Гуцульщину. Він розпочав збір фольклорних матеріалів, які не лише публікував, а й використовував у своїх художніх творах³⁴.

І. Франко серед іншого цікавився походженням гуцулів, а також відзначав особливості їхньої культури та побуту. Так, він писав: “Гірняки в нас здавна провадили життя більш скотарське, ніж рільниче і заховали до наших днів багато таких архаїзмів у мові, одежі, способі життя, звичаях і віруваннях, які на долах давно пережилися і попали в забуття”³⁵.

Проводив свої антропологічні студії гуцулів і відомий науковець Ф. Вовк. Здійснені дослідження переконують, що гуцули галицькі, буковинські й закарпатські майже цілком ідентичні з етнографічного й антропологічного боку³⁶. Також у результаті його численних наукових експедицій було опубліковано ґрунтовну монографію з етнографії та антропології України. Незважаючи на те, що праця розповідає про весь український народ, вона містить багато цікавих даних, які взяті з Гуцульщини³⁷.

Долучився до вивчення гуцульського краю також учитель із с. Голови М. Ломацький. Він записував фольклорні та етнографічні матеріали, які лягли в основу його численних художніх та наукових студій. На жаль, 1944 р. він змушений був емігрувати й не залишив своєї дослідницької праці. М. Ломацький є автором таких відомих книг, як “Гомін гуцульської давнини”, “Країна чарів і краси”, “Гуцульський світ” і багатьох інших, виданих за кордоном, у яких описав традиційну матеріальну та духовну культуру гуцулів³⁸.

Отже, бачимо, що внесок української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. у дослідження етнографії Гуцульщини великий. Нею було зібрано значний фактичний матеріал, який ліг в основу багатьох наукових монографій і статей. Дослідники даного періоду змогли порушити низку важливих питань, які стосуються маловивчених проблем етнографії Гуцульщини. Зокрема, було детально вивчено звичаї гуцулів під час релігійних та родинних свят, демонологію, а також зроблено описи гуцульського одягу, їжі, житла та господарства.

Проте в цих працях були і певні недоліки, які полягали в тому, що вчені не завжди публікували перевірені факти або послуговувались працями іноземних дослідників, які іноді невірно тлумачили окремі аспекти життя та побуту гуцулів. Так, мало уваги приділили вивченню гуцульських традицій під час народження дитини та ініціацій молоді, традиційного лікування та інших питань. Але, незважаючи на це, здобутки української інтелігенції високі й ми досі посилаємось на праці даного періоду та намагаємось дослідити окремі питання з етнографії Гуцульщини, які порушили дослідники того часу. Однак залишається ще багато “білих плям” у даній темі, що робить її актуальною для подальшого вивчення.

³⁴ Іван Франко, *О гарний ти, краю! Твори про Гуцульщину і гуцулів*, (Косів : Писаний Камінь, 2006), 393–412.

³⁵ Олекса Воропай, “Іван Франко як етнограф і фольклорист”, *Визвольний шлях*, кн. 10, (1966), 1147.

³⁶ Василь Бурдуланюк, “Творча співпраця народознавців Галичини й Наддніпрянської України в кінці XIX – на початку XX ст.”, *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, по. 11, (2005), 196.

³⁷ Федір Вовк, *Студії з української етнографії та антропології*. (Київ : Мистецтво, 1995), 336.

³⁸ Михайло Ломацький, *Гуцульський світ*, (Косів : Писаний Камінь, 2005), 7–11.

**THE CONTRIBUTION OF THE UKRAINIAN INTELLIGENCE INTO
THE RESEARCHES OF ETHNOGRAPHY OF HUTSULSHCHYNA
(THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES)**

IRYNA SOLONETS

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Faculty of History,

Political Science and International Relations, Department of Ethnology and Archeology

57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1853-4652>

e-mail: iryna.solonets@pnu.edu.ua

SUMMARY

An attempt was made to investigate the contribution of the Ukrainian intelligentsia to the study of the ethnography of the Hutsulshchyna at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Ethnographic research of the Hutsul Region was carried out thanks to the efforts of the Ukrainian intelligentsia. At the end of the 19th – at the beginning of the 20th centuries it included teachers, clergy, lawyers and other representatives of the educated population, who cared about the fate of their native land and common people. They were able to clearly understand how important to preserve and study the original spiritual and material culture of certain ethnographic groups of Ukraine. Therefore, thanks to the titanic work of the Ukrainian intelligentsia, hundreds of records with Hutsul customs and folklore were collected; various aspects of the traditional spiritual and material culture of the Hutsuls were investigated, which formed the basis of many scientific monographs and articles.

Special attention is paid to the role of the Ukrainian intelligentsia in the study of material and spiritual culture of the Hutsuls, and ethnographic studies of the given period about the Hutsul region are also analyzed. The research of the Hutsul region was started by the members of the “Ruska Triitsia” as early as the middle of the 19th century. Subsequently, other representatives of the Ukrainian intelligentsia took up the initiative to study the ethnography of the Hutsul region. Among them, there was the famous public figure and scientist Meliton Buchynskyi. He proved himself as an observant ethnographer. So, his diary entries, made after traveling through the Hutsul region in the summer of 1867, are valuable. Many village priests also contributed to the recording and study of Hutsul customs, folklore. In the 19th century priest V. Kozaryshchuk lived and worked in the Hutsul region. He collected a lot of materials about Hutsul funeral customs, their beliefs and superstitions.

Ethnographer V. Shukhevych studied the Hutsul region the most. He began to study the Hutsul region as early as 1873, during botanical excursions in the Carpathians. V. Shukhevych began to study carefully its spiritual and material culture. V. Hnatiuk, who at the beginning of the 20th century did a lot for researching of the ethnography of the Hutsul Region, was the secretary of the Ethnographic Commission. Many interesting scientific monographs, articles and various collections with folklore records came out from his pen. So, he organized the collected materials about funeral customs in the Hutsul region. The colourful recorder was the peasant Petro Shekeryk-Donykiv. From the age of 13, he began to write down legends about opryshky and sent them to V. Hnatiuk. Each story contained the informant's name and the time and place of recording. Later, he himself published articles about the funeral rites of the Hutsul region, described the traditions during the birth and christening of a child and the Hutsul carol. I. Franko admired Hutsulshchyna as well. Among other things, I. Franko was interested in the origin of the Hutsuls, and also noted the peculiarities of their culture and lifestyle. He began collecting folklore materials, which he not only published, but also used in his artistic works. The famous scientist F. Vovk also conducted his anthropological studies of the Hutsuls. The conducted studies prove that the Hutsuls of Halychyna, Bukovyna and Zakarpattia are almost completely identical from the ethnographic and anthropological point of view.

The contribution of the Ukrainian intelligentsia of the end of the 19th – the first half of the 20th centuries in the study of the ethnography of the Hutsul region is great. They collected significant

factual material, which formed the basis of many scientific monographs and articles. Researchers of this period were able to raise a number of important questions that relate to the little-studied problems of Hutsul region ethnography. In particular, Hutsul customs during religious and family holidays, demonology, and descriptions of Hutsul clothing, food, housing, and economy were studied in detail.

Key words: intellectual, Hutsulshchyna, demonology, ritual, traditions, everyday life, ethnography.

REFERENCES

- Arsenych, Petro. "An Ethnographer and Public Figure of the Hutsul Region", *Verkhovyna News*, April 16, 1999. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. "Collection of Volodymyr Shukhevych "Hutsulshchyna" in the Assessment of Ukrainian and Foreign Scientists", *Folk Creativity and Ethnography*, no. 6, (2004), 23–27. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. "Ethnographer B. R. Zaklynskyi", *Folk Creativity and Ethnography*, no. 3, (1987), 53. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. "Ethnographic Activity of Anton Onyshchuk", *Folk Creativity and Ethnography*, no. 4, (1989), 22–28. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. "Ethnographic Activity of National Teachers in the Hutsul Region", *Hutsul School*, no. 2, (1995), 13. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. "Ethnographic Study of Hutsul Region by National Teachers", *Carpathian Collection*. Moscow : Nauka, 1976. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. *Kryvorivna in the Life and Creativity of Ukrainian Writers, Figures of Science and Culture*. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria, 2000. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. *The Family of Shukhevychs*. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria, 2005. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. *The Zaklynskyi Family*. Ivano-Frankivsk, 1995. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro. *Volodymyr Shukhevych (1849–1915). Life and Cultural, Social and Ethnographic Activity. To the 150-th anniversary of the birth*. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria, 1999. (in Ukrainian).
- Arsenych, Petro, Pelypeiko, Ihor. Researchers and Local Historians of Hutsul Region. Directory. Kosiv : Pysanyi Kamin, 2002. (in Ukrainian).
- Burdulaniuk, Vasyl. "Creative Cooperation of Ethnologists of Halychyna and Trans-Dnieper Ukraine at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Centuries", *Scientific and Cultural and Educational Regional History Journal "Halychyna"*, no. 11, (2005), 196. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. *Oh Beautiful You, Land! Works about Hutsul Region and Hutsuls*. Kosiv : Pysanyi Kamin, 2006. (in Ukrainian).
- Hnatiuk, Volodymyr. "Funeral Customs and Rites", *Ethnographic Collection*, Vol. XXXI–XXXII, (Lviv, 1912), 131–424. (in Ukrainian).
- Hnatiuk, Volodymyr. "Reasons for the Knowledge of Hutsulshchyna", *Notes of NTSh*, Vol. XXIII–XXIV, (Lviv, 1917), 1–58. (in Ukrainian).
- Kachkan, Volodymyr. "From the Cohort of Ethnographers (On the Shores of the Creative Biography of V. Shukhevych)", *Folk Creativity and Ethnography*, no. 3, (1993): 3–8. (in Ukrainian).
- Kachkan, Volodymyr. *Ukrainian Ethnology in Names: in 2 parts. Tutorial*. Part 1, edited by A. Moskalenko. Kyiv : Lybid. 1994. (in Ukrainian).
- Khlanta, Ivan. *Precious Pearls of the Carpathians. Tales of the Carpathians: Ukrainian Folk Tales*. Uzhhorod, 1989. (in Ukrainian).
- Kostiuchok, Petro. "Hutsulshchyna in Ethnographic Studies of the Late 19th – Early 20th Centuries", *Bulletin of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. History*, Issue VIII, (Ivano-Frankivsk, 2004), 138. (in Ukrainian).
- Lomatskyi, Mykhailo. *Hutsul World*. Kosiv : Pysanyi Kamin, 2005. (in Ukrainian).

Malanchuk, Valentyn. *The Development of Ethnographic Thought in Halychyna at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Centuries*. Kyiv : Naukova Dumka, 1977. (in Ukrainian).

Poliek, Volodymyr, Arsenych, Petro. *Meliton Buchynskyi: the Voice of Truth and Citizenship. Ukrainianness: National and Spiritual Dimensions. Collection of Scientific Works and Materials*. Ivano-Frankivsk, 2005. (in Ukrainian).

Popov, Pavlo. "Researcher of Hutsul Culture," *Folk Creativity and Ethnography*, no. 6, (1969): 46–48. (in Ukrainian).

Sapeliak, Oksana. *Ethnographic Studies at the Scientific Society named after T. Shevchenko (1898–1939)*. Lviv, 2000. (in Ukrainian).

Shekeryk-Donykiv, Petro. *The Year in Hutsul Beliefs. Selected Works*. Verkhovyna : Hutsulshchyna, 2009. (in Ukrainian).

Shkribliak, Petro. "Revival of a Good Tradition", *Hutsul Calendar for 1996*, 1996. (in Ukrainian).

Shukhevych, Volodymyr. "Hutsulshchyna. Part 1," *Materials for Ukrainian-Rus Ethnology*, Vol. 2, (Lviv, 1899), 146. (in Ukrainian).

Shumada, Natalia. "Kolomyika in the Studies of V. Hnatiuk," *Folk Creativity and Ethnography*, no. 2, (1992), 23. (in Ukrainian).

Voropai, Oleksa. "Ivan Franko as an Ethnographer and Folklorist", *Liberation Path*, no. 10, (1966), 1147. (in Ukrainian).

Vovk, Fedir. *Studies in Ukrainian Ethnography and Anthropology*. Kyiv : Mystetstvo, 1995. (in Ukrainian).

Vytvytskyi, Sofron. *Historical Essay about the Hutsuls*. Kolomyia : Svit, 1993. (in Ukrainian).

Zelenchuk, Vasyl. "Ethnographic Records of Hutsul Studies by P. Shekeryk-Donykiv", *Verkhovyna News*, April 23, 1999. (in Ukrainian).

УДК 394(477.86 /.87)

ЗБЕРЕЖЕННЯ БОЙКІВСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ ВИШКІВ І СЕНЕЧІВ ВИГОДСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ КАЛУСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

СВІТЛАНА БОЯН-ГЛАДКА

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра етнології і археології
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1834-9425>
e-mail: svitlana.boyan-gladka@pnu.edu.ua*

Використавши методи польових досліджень, нам вдалося здійснити мету і завдання проблематики. У результаті роботи етнографічної експедиції в даний регіон, було доведено культурну “ізолюваність” бойків Вишкова і Сенечева, а також виокремлено її причини – природно-географічне розташування, господарське життя, духовний світ. Саме “ізоляція” на гірських перевалах Вишкова і Торуня допомогла бойкам зберегти традиційну культуру в первісному вигляді. Під час опитування респонденти надали інформацію про особливості відзначення календарної та родинної обрядовості, а саме святкування Різдва, Великодня, Івана Купала та інших свят, обряди, пов’язані з весіллям, хрестинами, похоронами тощо. Зібрано відомості про соціальні відносини, господарський устрій, особливості матеріальної і духовної культури бойків. Важливим для збереження звичаїв та обрядів залишається їх популяризація та ґрунтовне дослідження.

Ключові слова: *традиційна культура, природно-географічні умови, культурна “ізолюваність”, духовний світ, етнографічна експедиція.*

Українська нація у своїй історії має великий досвід духовного життя, бо з покоління в покоління передає набуті знання, що стали невід’ємною частиною традиційної культури. Нинішнє відродження України як суспільства, як держави неможливе без духовного оновлення її народу. Дедалі ширшої актуалізації набирає формування нових духовно-ціннісних орієнтирів, культурне відтворення нації. Перед українським суспільством постійно постає проблема збереження традиційної культури та історичного минулого, оскільки з кожним роком покоління українців, на жаль, втрачає зв’язок з попередніми. Тому сьогодні етнографи шукають оптимальні шляхи збереження культурної спадщини нашого народу.

Старшому поколінню відомо чимало обрядів, звичаїв, традицій, які своєю чергою українці повинні зберегти і донести до молодого покоління, а ті передавати наступним. Збережені традиції, звичаї та обряди українського села в первинному вигляді на сьогодні є рідкісним явищем сучасної традиційної культури. Саме Українські Карпати виявились у ХХІ ст. духовною колыскою архаїчних елементів культури, що становить основу національної ідентифікації. Попри значну втрату культурної спадщини українців, Карпатський регіон береже в собі унікальну традиційну культуру. Такою є Бойківщина – один з етнографічних районів Карпат, що сьогодні став осередком збереження самотності.

Загалом проблематика бойківської традиційної культури, її шанування та особливості функціонування в різних населених пунктах Бойківщини були наукової значимості серед вітчизняних дослідників ХХІ ст., зокрема українських етнологів Н. Громової¹, З. Небесної², О. Коломийчука³, котрі у своїх працях приділяли увагу сучасному стану розвитку елементів традиційної культури бойків. Проте комплексних спеціальних праць, присвячених даній проблематиці, поки що немає. На часі постає потреба наукової розробки поставленої тематики.

Метою даної наукової розвідки є дослідження самобутності традиційної культури бойків на прикладі польових опитувань мешканців гірських населених пунктів – Вишків і Сенечів (Семичів). Виходячи з поставленої мети, встановлено завдання: з'ясувати причини “культурної ізоляваності” Вишкова і Сенечева та показати збереження елементів духовної культури на сучасному етапі.

Етнографічне вивчення згаданої частини Східної Бойківщини (села Вишків і Сенечів Івано-Франківської області) здійснювалося нами під час етнографічних експедицій 2015–2022 рр. (етнографічна практика студентів ІІІ курсу спеціальності “Історія та археологія” Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника), де було виявлено так зване “ізольоване суспільство” зі збереженою традиційною культурою.

У адміністративному плані сьогодні дані села знаходяться у південній частині Вигодської територіальної громади Калуського району, на заході Івано-Франківської області. Вишків та Сенечів займають фізико-географічну зону Горганів, а саме належать до групи Зовнішніх (Скибових) та району Свіцько-Мізунські Горгани (межиріччя Свічі–Мізунки–Лужанки–Сукеля) – група середньогірних ландшафтів, розташованих у найвищій частині Горганів⁴.

Річка Мізунка протікає вздовж села Вишків і розділяє його на дві рівномірні частини, хоча кількість населення більша на правому березі, а на лівому розкинулися полонини, ліси та окремі закутки села (Багна та ін.). Згадана ріка бере свій початок саме у Вишкові, де вона має характер великого потоку, що переходить у малу річку. Саме у Вишкові спостерігається V-подібність річкової долини. Очевидно, р. Мізунка відігравала ключову роль у розселенні на її берегах у попередні століття, тому варто детальніше зупинитися на описі етнокультурних впливів і причин формування такого типу розселення.

Слід відзначити, що Вишків у природно-географічному плані оточений двома гірськими перевалами – Вишківським (988 м над рівнем моря) і Торунським (941 м над рівнем моря), що протягом історичного часу відігравали важливу роль. Села Вишків

¹ Наталія Громова. “Специфіка святкування Нового року на Бойківщині на початку ХХІ сторіччя”, *Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 06–07 червня 2014 р.)*. Київ : ГО “Київська наукова суспільнознавча організація”, 2014. 6–11.

² Зоряна Небесна. “Трансформація сучасного весільного обряду українців на Бойківщині”, *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Вип. 29. Київ, 2009. 52–63. Доступ отримано, http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2009_29_7.

³ Олександр Коломийчук. “Календарні осінні обряди бойків (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)”, *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 22. 155–162. Доступ отримано, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2012_22_21

⁴ *Історичні карти Габсбурзької імперії: Кадастрові карти (ХІХ ст.)*. Доступ отримано, <http://mapire.eu/en/map/cadastral/?bbox=2632362.266656239%2C6232185.61166082%2C2638888.077946086%2C6235009.0043931035>

і Сенечів розкинулися в зоні Верховинського вододільного хребта, або Східних Бещад, де розташовується Торунський перевал, який тисячоліттями служив шляхом для переміщення населення із Закарпаття в басейн Дністра й далі на північ і схід. Цим перевалом проходили важливі торговельні шляхи, що сполучали міжнародні зони торгівлі (Галичину, Потисся, Паннонію, Трансильванію, Марамуреш). Своєю чергою це зумовило виникнення торговельної інфраструктури – доріг, “постоялих домів”, корчем та ін. Таким чином, на торговельних шляхах виникали населені пункти, одним з яких, очевидно, постало село Вишків. Імовірно воно було спершу сателітом села Сенечів. У письмових джерелах с. Вишків датується з 1678 р., проте, за переказами місцевих мешканців, засноване в середині XIII ст. Одна з відомих легенд свідчить, що дані населені пункти виникли в результаті поділу земель великого землевласника між його синами (Семеном і Вишеком), а згодом села успадкували назви на їхню честь – Сенечів і Вишків⁵.

Легенда від місцевих жителів с. Вишків сповіщає, що “першими його жителями були втікачі від татаро-монгольської навали. В одній такій сім’ї батько вирішив розділити освоєну ним землю між двома дорослими синами. На межі забив ків (так горяни називають кіл). Та молодшому синові дістався гірший шмат поля і він, розсердившись, убив брата. Батько прогнав убивцю, а старшого сина звелів поховати на “виші” (високій горі) і на могилі забити той “ків” розбрату. Щодня згорьований батько ходив на виш до кола, і на згадку про цю трагедію люди назвали своє поселення Вишків”⁶. Займаючи важливе географічне розташування серед Карпатських гір на межі трьох областей – Івано-Франківської, Львівської і Закарпатської, Вишків став ареною кровопролитних боїв між австрійським і російським військами в Першій світовій війні. Свідченням цього і досі на Торунському перевалі є військовий цвинтар, де поховано загиблих воїнів. Хрести на кладовищі розташовані чотирма концентричними колами, радіус яких зменшується ближче до центру. Написи на епітафіях викарбувані латиною. Їх дослідження показало, що серед загиблих, похованих на цьому цвинтарі, є солдати і австро-угорської, і російської армій; траплялися також хрести на могилах невідомих солдатів. Частина епітафій є добре збереженою, інші знищені або перебувають під загрозою руйнування.

Вишків займає площу 40 квадратних кілометрів і простягається 8 км уздовж р. Мізунка. Через село проходить автомобільна дорога Долина–Хуст, що відсуває с. Сенечів на задній план у стратегічному розташуванні, проте можна припустити, що раніше шлях проходив уздовж р. Мізунка і частково пролягав через с. Сенечів. Тому вважаємо, що саме с. Сенечів, як і сьогодні, являлося більшим за розміром і чисельністю населення і було ключовим пунктом шляху, що перетинав Карпати. Згідно з “Першим військовим обстеженням Австро-Угорської імперії (1763–1787)” у с. Сенечів налічувалося 74 двори й одна церква, а у Вишкові – 36 дворів⁷. Це підтверджує версію ключового пункту Сенечева на шляху перетину Карпатських доріг. Село Сенечів –

⁵ Олександр Коломийчук, “Календарні осінні обряди бойків (друга половина XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Вип. 22. (2012), 155–162. Доступ отримано, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2012_22_21

⁶ Науковий етнографічний архів факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Далі НЕА ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника), ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 458. Історія с. Вишків Вигодської ОТГ Калуського району Івано-Франківської області. Записано Боян-Гладкою С. П. від Буртина Ярослава Юрковича, 3 арк.

⁷ Історичні карти Габсбурзької імперії: Перше військове обстеження (1763–1787). Доступ отримано, <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=2625000.425369523%2C6235441.351334341%2C2638052.047949217%2C6241088.136798909>

найвіддаленіший від адміністративного центру населений пункт, розташований за 50 км від м. Долина у мальовничій гірській місцевості.

Вишківський перевал знаходиться між населеними пунктами Мислівка і Вишків – звідси й назва, раніше не був придатним для пересування і прокладення тут доріг. Стверджуємо, що, очевидно, транспортування відбувалося по р. Мізунка, де попередніми ключовими пунктами були с. Мізунь та Вигода (місце впадання р. Мізунка в р. Свіча). Згодом (імовірно в другій половині XIX ст. – першій половині XX ст.) дорогу проклали між урвистими берегами р. Свіча та її притоки р. Ільниця, що й зараз служить автомобільною дорогою Долина–Хуст.

Невід’ємною особливістю населених пунктів є їхня віддаленість від інших поселень регіону, зокрема таких міст, як Вигода (36 км), Долина (44 км) та Міжгір’я (33 км). Розташовані між схилами Горганів, села опинилися в культурній “ізоляції” від решти бойківського “світу”, що дозволило зберегти самотність культуру, традиції та відносно ведення традиційного господарства. Згадані причини можуть стати найголовнішими у вивченні даної проблематики, оскільки з цілої Бойківщини саме цей регіон незначною мірою зачепили глобалізаційні процеси, елементи європейської культури, але розвиток туристичної галузі, будівництво відпочинкової інфраструктури, переорієнтування населення з сільського господарства на сферу обслуговування можуть завдати непоправної шкоди культурі, побуту й традиційному господарству, які є основними предметами дослідження.

За повідомленням респондента п. Миколи, до другої половини XX ст. закладені господарства в с. Вишків розташовувалися на значній відстані від р. Мізунка (500–2000 м) і не входили в її заплаву⁸. Це пояснюється значною акумуляцією ґрунтових водних артерій. Численні джерела й неглибоке залягання підземних вод дозволили місцевому населенню не прив’язуватися до річки як основного джерела питної та технічної води.

На нашу думку, лівий берег Мізунки є досить стрімким і не придатним для будівництва житлових та господарських будівель, без сучасних досягнень будівельної індустрії. Таким чином, у попередні століття у Вишкові фактично не було житлових масивів, за винятком хутора Багна, який розташовується на відстані 1,5 км від даної річки. Інші господарства були закладені вже після 40-х рр. XX ст.

Правий берег р. Мізунка похилій та придатніший для розвитку господарства, на що вказує практично повне знищення лісів і переведення земель під сінокоси, полонини та невеликі (до 10 арів) орні ділянки землі. Високогірна місцевість Вишкова заліснена. Починаючи з висоти 900–950 м територія покрита лісом, який у другій половині XIX ст. зазнав повної рекультиваци і був з листяного замінений на хвойний.

Місцеві жителі стверджують, що заселення заплави Мізунки відбулося в другій половині XX ст. з проникненням сюди технологій іригації та водовідведення, бетонного та цегляного будівництва на твердій фундаментальній основі. На сьогодні в заплаві проживає більшість населення, тут розташовуються всі культурні установи (церква, каплиця, школа, будинок культури, шкільний інтернат), адміністративні будівлі (сільська рада, пожежна частина), медичні заклади (медична амбулаторія та аптека), а також крамниці, туристичні бази та ін. Село не захищене дамбою від річки, що потенційно може викликати підтоплення частини заселеної території. Багато приватних домогосподарств

⁸ НЕА ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 462. Традиції і звичаї с. Вишків Вигодської ОТГ Калуського району Івано-Франківської області. Записано Боян-Гладкою С. П. від Кітраль Миколи Дмитровича, 4 арк.

розташовуються безпосередньо вздовж берега р. Мізунка, що становить значну небезпеку в час повені, проте така форма свідчить про давню збережену традицію забудови.

Згідно з кадастровими картами (XIX ст.), що містяться в “Історичних картах Габсбурзької імперії”, згадується про Велике Городище (1370 м) – вкриту хвойним лісом гору⁹, яка розташована в північному напрямі від Вишкова. Очевидно, як стверджують місцеві респонденти, сама назва гори вказує на язичницьке призначення. Найстарішою і найцікавішою пам’яткою в межах с. Вишків є залишки Вишківського городища. Відомо, що воно датується XII–XIII ст., а також колись там розміщувалися фортифікаційні оборонні споруди домонгольського і монгольського часу. З південно-західної сторони Вишкова вдалині помітно два камені чи кам’яні залишки великих розмірів, що виступають з лісового покриву гори в межах населеного пункту. Улітку 2016 р. нашої експедиції вдалося побувати безпосередньо на місці його розташування, проте, на жаль, не знайшли жодних матеріальних залишків.

У процесі дослідження було звернуто увагу на ґрунтовий покрив сіл Вишкова і Сенечева. На правому березі Мізунки – невеликий, до 70 см, на лівому – фактично змішаний з гірськими породами, що зменшує потенціал розвитку земельного господарства. У силу цих обставин, господарське життя населеного пункту є досить низьким. Складні природно-кліматичні умови спричинили розвиток традиційного для Карпатського регіону сільського господарства, що в більшості й до сьогодні орієнтується на розведення великої рогатої худоби, овець (зменшується промисел), кіз, свиней (на сучасному етапі). Несприятливі кліматичні умови, котрі характеризуються нерівномірними опадами по роках, змушують жителів села запасатися сировиною (сіном) для розведення худоби. Таким чином, дощовий рік (сприятливий для нагромадження сіна) є ключовим для запасу кормів для худоби (сіна, соломи) на наступні роки, які можуть виявитися посушливими.

Домашні господарства, котрі знаходяться ближче до річки, понад заплавою, захищені від морозних весняних вітрів, вирощують картоплю, овочі, жито, овес, крім пшениці, кукурудзи, які не досягають. “Верхні” домоволодіння, що розташовані вище 950 м над рівнем моря, орієнтуються на скотарство, яке має в основному молочний і молочно-м’ясний характер¹⁰. Тепла пора триває – з кінця травня до середини жовтня. Прихід тепла коливається залежно від висоти над рівнем моря.

Особливо збережені елементи бойківської традиційної культури в одному із закутків Вишкова – на хуторі Діл, який розташований на відстані трьох кілометрів від села на висоті 950–1000 м. Як вказують респонденти, він виник у результаті вирубки лісу під пасовища і луки, є частково сприятливим для вирощування картоплі.

Таким чином, на схилах гір випасають худобу, овець, у долині вирощують різні сільськогосподарські культури. Попри таку специфіку ведення господарства, все ж таки в с. Сенечів респондентка п. Наталія повідомляє, що вирощують картоплю, цибулю, боби. При цьому практикують традиційне орне землеробство: “...оремо кіньми. Але в нас так не добре, бо город такий на схилі, берег стрімкий. То недобре, але кіньми і виорюємо бульбу. Кіньми приоруємо бульбу”¹¹.

⁹ *Історичні карти Габсбурзької імперії: Кадастрові карти.*

¹⁰ U. Janicka-Krzywda. Wojkowie, “Encyklopedyczna notka o kulturze ludowej”, *Poloniny-04. Rocznik krajoznawczy poświęcony Beskidom Wschodnim*. (Warszawa, 2004), 8–25.

¹¹ НЕА ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 464. Традиції і звичаї с. Сенечів Вигодської ОТГ Калуського району Івано-Франківської області. Записано Боян-Гладкою С. П. від Чепенюк Наталії Василівни, 3 арк.

Крім землеробства і скотарства, популярним серед гірського населення Вишкова і Сенечева залишається збиральництво (чорниці, гриби). Воно до сьогодні відіграє важливу роль у господарстві місцевих жителів як важливе джерело фінансових надходжень. Базою збиральництва є ліси, де поширені природні, частково окультурені плантації чорниці. З другої половини XX ст. почала розвиватися туристична індустрія – спочатку як гірськолижний курорт, згодом як центр літнього гірського туризму.

Спосіб життя у згаданих населених пунктах наповнений не лише щоденною працею, а й багатим духовним життям, а саме традиціями, звичаями, обрядами і віруваннями, що проявляються через різноманітні забави, гуляння, відзначення релігійних та родинних свят. Досліджуваний регіон Східної Бойківщини акумулює доволі значну і цікаву етнокультурну спадщину, що зберігається в пам'яті та практикується з покоління в покоління. Відірвані від урбанізації, мешканці сіл підтримують натуральний спосіб господарства, поєднуючи з духовним світом.

Особливо яскраво простежується тенденція тяглості у звичаєвій обрядовості календарного та родинного циклів. У деякій мірі зберігаються весільні звичаї і традиції в с. Сенечів. Так, респондентка п. Марія зазначила, що обряд весілля відбувається зараз аналогічно, як і раніше, тільки заможніше: “Окремо було весіле. У мене – там було, а в нього – тут. Він прийшов звідси з людьми, музиками і забрав мене сюди. Свати мене забрали. Так і зараз молодий приходив до молоду і забирає. Але зараз весіле справляють багате, а колись були бідні весілля”¹². Як бачимо, весільна обрядовість на сьогодні зберігається, проте саме побутова (фінансова) складова видозмінилася.

Згідно з твердженнями респондентів, традиційна календарна обрядовість у бойків досліджуваного гірського регіону має незмінну форму. А саме, як повідомляє п. Галина, жителька с. Вишків, “як і колись, так і зараз святкують Святий вечір, Різдво (7 січня), лише люди не тоті і часи інакші. Зараз краще жити, є всього, продукти, а тогди не було, бідні були...”¹³. На Святий вечір готували 12 пісних страв і вечеряли цілою родиною. Така тенденція зберігається сьогодні. Респондентка п. Єва з с. Сенечева розповіла, що “12 страв рехтували обов'язково, але такого пісного всього, м'ясо не дай Бог. Рибу не їли і не їмо зараз. Колись було написано, що Ісус Христос як хрестився та й рибка прийшла, бігала у воді коло нього. А він підняв її, та й погладив, та й сказав: “Іди собі, я знаю, що ти прийшла мені на поживу, але я тебе споживати не буду, йди собі”. І відпустив її у воду. Тому не, не мож рибу їсти. Отак”¹⁴. І тепер у бойків існує чимало заборон щодо святкування церковних днів упродовж календарного року.

Збережені цінності духовної культури простежуються також у використанні музичних інструментів, тільки уже в змінній формі. Місцевий житель Вишкова п. Микола здавна був музикантом і вмів виготовляти музичні інструменти (трембіта, сопілка, цимбали). Він розповів цікаву інформацію про значення трембіти в побутовому, духовному житті бойків та про технологію її виготовлення: “Споконвіку трембіта була єдиним засобом

¹² НЕА ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 468. Традиції і звичаї с. Сенечів Вигодської ОТГ Калуського району Івано-Франківської області. Записано Боян-Гладкою С. П. від Микичин Марії Костянтинівни, 5 арк.

¹³ НЕА ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 469. Традиції і звичаї с. Вишків Вигодської ОТГ Калуського району Івано-Франківської області. Записано Боян-Гладкою С. П. від Теренчин Галини Василівни, 4 арк.

¹⁴ НЕА ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 472. Традиції і звичаї с. Сенечів Вигодської ОТГ Калуського району Івано-Франківської області. Записано Боян-Гладкою С. П. від РошкоЄви Федорівни, 6 арк.

зв'язку чабана з селом: за трембітовими звуками люди дізнавалися про місцеперебування ватага з отарою, про те, як триває випас маржини (худоби)"¹⁵. Трембіта на полонині з діда-прадіда виконувала утилітарну функцію, замінюючи годинник. Ще в давні часи, коли в гірських селах був відсутній будь-який комунікаційний зв'язок (телеграф, радіо, годинник), пастухи на полонинах визначали час за тінню від сонця. Ватаг ("потрембач"), ставши обличчям до сонця, слідкував, коли його тінь з'єднається з його ростом, що означатиме початок обідньої пори ("південь"). Визначений таким чином час ватаг оповіщав трембітною мелодією-сигналом ("вівці йдуть на обід до стаї"). Особливі звуки інструмента попереджали і про небезпеку. Вживалася трембіта і для подання сигналів про початок та закінчення робочого дня. Цей інструмент супроводжував традиційні обряди, народні та церковні свята. За давньою традицією жодні урочистості не відбувалися без трембіти – цієї, на перший погляд, довгої дерев'яної труби з яворовим мундштуком та нехитрою, здається, навіть спрощеною мелодією. Саме трембіта сповіщала про народження в сім'ї дитини. Мелодія цього інструмента припрошує людей на весілля. Трембіта "плакала", коли проводжали людину в останню путь. З приходом у гори радіозв'язку й телебачення ці функції трембіти майже втрачені. Нині вона слугує здебільшого мистецтву – часом її включають до оркестру, на фестивалях етнографічної музики, проте п. Микола за бажанням будь-коли біля свого дому грає на трембіті.

Загалом, слід звернути увагу, що основну частку опитаних респондентів у Сенечеві та Вишкові становили люди старшого покоління – після 60 років. Такі респонденти надали інформацію про святкування Різдва, Великодня, Івана Купала та інших, пов'язані з ними обряди. Вони розповіли про весільний обряд, сімейні та соціальні відносини, господарський устрій, тобто про збережені особливості матеріальної і духовної бойківської культури.

Респонденти, старші 75 років, надали інформацію про період Другої світової війни в цих селах, розповіли про повстанців, голод. Було зібрано багатий і цікавий матеріал про приготування їжі, добування вогню природним шляхом, випікання хліба, щоденне харчування, ведення народного господарства, пов'язану з ним матеріальну культуру тощо. Респонденти, молодші 60 років, надали інформацію про весільні традиції, господарство, вечорниці, ворожіння, замовляння, котрі практикуються в їхньому побуті та духовному житті й сьогодні.

У результаті етнографічної експедиції 2015–2022 рр. до східної частини Бойківщини нам вдалося певною мірою реалізувати мету і завдання дослідження. Слід підкреслити, що внаслідок роботи експедиції можна виокремити причини культурної "ізолюваності" даних населених пунктів – природно-географічне розташування, господарське життя, духовний світ. Саме ізоляція в Карпатах допомогла бойкам зберегти культурні особливості майже в первісному вигляді, у той час як інші, менш замкнені культури були перемішані, наповнені запозиченнями. Можливо, саме завдяки ізоляції у селах Вишків і Сенечів вдалось до сьогодні втримати традиційне господарство, духовну й елементи матеріальної культури. Завдяки цій тенденції окреслена проблематика сьогодні є неабияк актуальною.

Таким чином, слід зазначити, що на території сіл Вишків і Сенечів, розташованих на гірських перевалах – Вишківському і Торунському, людині дотепер не вдалося

¹⁵ НЕА ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 462. Традиції і звичаї с. Вишків Вигодської ОТГ Калуського району Івано-Франківської області. Записано Боян-Гладкою С. П. від Кітраль Миколи Дмитровича, 4 арк.

цілковито підкорити сили природи. Місцеві бойки підтримують традицію пристосовування до географічних і кліматичних умов, що визначають найважливіші аспекти ведення господарства, розселення, культури та побуту.

PRESERVATION OF BOIKIVSKA TRADITIONAL CULTURE (BASED ON THE MATERIALS OF THE FIELD RESEARCH IN THE POPULATION AREAS OF VYSHKIV AND SENECHIV IN THE VYHODA TERRITORIAL COMMUNITY KALUSH DISTRICT OF IVANO-FRANKIVSK REGION)

SVITLANA BOIAN-HLADKA

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Faculty of History, Political Science and International Relations
Department of Ethnology and Archeology
57 T. Shevchenko st., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1834-9425>
e-mail: svitlana.boian-gladka@pnu.edu.ua*

SUMMARY

The problem of preserving Ukrainian traditional culture, its traditions and innovative changes is quite relevant nowadays. In the 21st century traditional Ukrainian culture was widely reproduced in the mountainous ethnographic regions, and this trend is especially visible in the Boikivskiy region, where it was little affected by neighboring influences and remained in its original proto-Ukrainian form. The topic is relevant for Ukrainian society, as it reflects the traditions of our ancestors, reveals all trends of preservation in the modern dimension. Despite the active globalization processes taking place in the 21st century in recent times in Ukraine have led to the erasure and simplification of numerous traditions and customs that were preserved by our ancestors for a long time, but in the mountain settlements of Boikivshchyna – Vyshkiv and Senechiv, the elements of material culture and especially the spiritual world are preserved in the most complete form in their original form, while other, less closed cultures were mixed, filled with assimilation and borrowing. By using the methods of field research, we managed to achieve the goal and task of the problem. As a result of the work of the ethnographic expedition to this region, the cultural “isolation” of the Vyshkiv and Senechiv settlements was proven, and its reasons were also identified – natural and geographical location, economic life, spiritual world. It was the “isolation” in the mountain ranges of Vyshkiv and Toruń that helped the Boikos to preserve their traditional culture in its original meaning. During the survey, the respondents provided information about the peculiarities of celebrating calendar and family rituals, namely the celebration of Christmas, Easter, Ivan Kupala and other holidays, rites related to the celebration of weddings, christenings, funerals, etc. They provided information about social relations, economic system, preserved features of the material and spiritual culture of Boikos. Their popularization and thorough research remain very important for the preservation of customs and rites.

As a result of the work of the 2015–2022 ethnographic expeditions to the eastern part of Boikivskiy region, the author managed to some extent to realize the goal and task. The majority of the surveyed respondents in Senechiv and Vyshkiv were people of the older generation – over 60 years old. Such respondents provided information about the celebration of Christmas, Easter, Ivan Kupala and other ceremonies related to them. They talked about the wedding ceremony, family and social relations, the economic system, that is, about the preserved features of the material and spiritual culture of Boiky. Presumably, it was thanks to the isolation of the studied settlements that made possible to keep the traditional economy, spiritual and material culture elements to this day. As a result of this trend, the outlined issues are quite relevant today.

Thus, it should be noted that on the territory of the villages of Vyshkiv and Senechiv, located on the mountain passes – Vyshkivskiy and Torunskiy, a man has not yet succeeded in completely subduing the forces of nature. Local settlements support the tradition of adaptation to geographical and climatic conditions, which determine the most important aspects of farming, settlement, culture and life.

Key words: traditional culture, natural and geographical conditions, cultural “isolation”, spiritual world, ethnographic expedition, customs, rites.

REFERENCES

- Baitsar, A. “The Upper Limit of the Forest in the Landscapes of the Ukrainian Carpathians, Its Protection and Optimization”, *Bulletin of Lviv University. The Geographical Series*. Issue 45, (2014), 166–177. Accessed: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Geograf_2014_45_21. (in Ukrainian).
- Historical Maps of the Habsburg Empire: Cadastral maps (19 century). Accessed: <http://mapire.eu/en/map/cadastral/?bbox=2632362.266656239%2C6232185.61166082%2C2638888.077946086%2C6235009.0043931035>
- Historical Maps of the Habsburg Empire: The First Military Survey (1763–1787). Accessed: <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=2625000.425369523%2C6235441.351334341%2C2638052.047949217%2C6241088.136798909>
- Hromova, N. “The Specifics of the New Year Celebration in Boikivshchyna at the Beginning of the 21st Century”, *The Role of Social Sciences in Ensuring the Stability of the Development of Global World Processes in the 21st Century: Materials of the International Scientific and Practical Conference (Kyiv, June 06–07, 2014)*. Kyiv : NGO “Kyiv Scientific Social Science Organization”, 2014, 6–11. (in Ukrainian).
- Janicka-Krzywda, U. Boikos. Encyclopedic Note on Folk Culture. Polonyny-04. Excursion Yearbook Dedicated to the Eastern Beskids. Warsaw, 2004. 8–25. (in Polish).
- Kolomyichuk O. “Calendar Autumn Rites of the Boikos (Second Half of the 19th – Beginning of the 20th Century)”, *Bulletin of the Carpathian University. History*. Issue 22, (2012), 155–162. Accessed: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2012_22_21. (in Ukrainian).
- Nebesna, Z. “Transformation of the Modern Wedding Ceremony of Ukrainians in Boikivshchyna”, *Ethnic History of the Peoples of Europe: Collection of Scientific Works*. Issue 29. Kyiv, 2009. 52–63. Accessed: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2009_29_7. (in Ukrainian).
- Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, f. 1 Manuscript materials, op. 6, reference 458. History of the village. Vyshkiv of Vyhoda UTC of Kalush District of Ivano-Frankivsk Region. Recorded by Boian-Hladka S. P. from Yaroslav Yurkovich Burtyn, 3 sheets. (in Ukrainian).
- Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, f. 1 Manuscript materials, op. 6, reference 462. Traditions and customs of Vyshkiv of Vyhoda UTC of Kalush District of Ivano-Frankivsk Region. Recorded by Boian-Hladka S. P. from Mykola Dmytrovych Kitral, 4 sheets. (in Ukrainian).
- Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, f. 1 Manuscript materials, op. 6, reference 464. Traditions and customs of Senechiv Vyhoda UTC of the Kalush District of the Ivano-Frankivsk Region. Recorded by Boian-Hladka S. P. from Nataliia Vasylivna Chepeniuk, 3 sheets. (in Ukrainian).
- Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, f. 1 Manuscript materials, op. 6, reference 468. Traditions and customs of Senechiv Vyhoda UTC of the Kalush District of the Ivano-Frankivsk Region. Recorded by Boian-Hladka S. P. from Mariia Kostiantynivna Mykychyn, 5 sheet. (in Ukrainian).
- Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, f. 1 Manuscript materials, op. 6, reference 469. Traditions and customs of Vyshkiv of Vyhoda UTC of Kalush District of Ivano-Frankivsk Region. Recorded by Boian-Hladka S. P. from Halyna Vasylivna Terenchyn, 4 sheet. (in Ukrainian).
- Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, f. 1 Manuscript materials, op. 6, reference 472. Traditions and customs of Senechiv Vyhoda UTC of Kalush District, Ivano-Frankivsk Region. Recorded by Boian-Hladka S. P. from Roshko Yeva Fedorivna, 6 sheets. (in Ukrainian).

УДК 639.1

ВИКОРИСТАННЯ КАПКАНІВ У ТРАДИЦІЙНОМУ ПОЛЮВАННІ ГАЛИЧИНИ XVI – ПОЧАТКУ XX ст.

ОЛЕГ ПРОЦІВ

*Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії
державного управління при Президентові України, кафедра державного управління
Івано-Франківське управління мисливським і лісовим господарством
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6692-7835>
e-mail: oleg1965@meta.ua*

У праці розглянуто правові аспекти полювання з використанням капканів, силець та інших аналогічних знарядь добування дичини. Описано нормативно-правові акти Галичини та Другої Речі Посполитої, які регламентували полювання з використанням капканів. Виявлено причини, які впливали на способи полювання з застосуванням капканів. Проведено порівняльний аналіз використання капканів в інших країнах Європи досліджуваного періоду. Описано особливості його правозастосування. Проілюстровано діяльність промислових організацій Галичини, які займались виготовленням капканів. Проаналізовано економічні, соціальні, політичні чинники, звичаєве право, що впливали на організацію полювання з використанням капканів. Описано психологічні особливості ставлення галицького суспільства до браконьєрів, які добували дичину таким способом. Праця проілюстрована оголошеннями, опублікованими в тогочасних засобах масової інформації щодо реклами зброї.

Ключові слова: Галичина, мисливство, звичаєве право, нормативно-правові акти, полювання, капкани, силеця.

Відомо, що людство при полюванні застосовує декілька методів. На нашу думку, добування дичини за допомогою капканів поступається лише її добуванню з використанням вогнепальної зброї. У Галичині це явище було розповсюджене в період, поки не почали широко застосовувати зброю при полюванні. Більше того, капкани охоронялися законом ще за панування Владислава Ягайла (1351–1434). Крадіжка капканів прирівнювалася до крадіжки дичини¹. Згодом у статуті Великого князівства Литовського 1588 р. стаття 12 визначала “псування принад злодійським звичаєм”: якщо б хтось чийсь принади попсував (під принадами тут розуміється капкани, різноманітні пастки), намазавши їх часником чи дьогтем, то повинен був заплатити власнику принад три рублі. Треба зазначити, що дьоготь і часник відлякують тварин, і капкани стають непридатними для подальшого використання. Якщо б хтось украв приманку (“шатро”) на тетерука або сітку для відлову куріпок, то мав би заплатити штраф: за шатро на тетерука – три рублі, на куріпок – рубель².

З входженням Галичини у 1772 р. до складу Австрійської імперії було встановлено законодавство, яке регламентувало ведення мисливського господарства та полювання. Відповідно до Австрійського патенту від 28 лютого 1786 р. було дозволено знищувати шкідливу дичину і на чужій землі, навіть за допомогою капканів³. Так, наприклад, у

¹ Przewodnik myśliwca. *Leszno i Gniezno* : Nakładem i drukiem E. Gynthera, 1848, 3–22.

² “Encyklopedia staropolska”, Łowcy. Доступ отримано, http://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/%C5%81owy

³ E. Till, *Wykład prawa rzeczowego austriackiego (prawo własności, prawo służebności i prawo zastawu)*. T. II, wyd. drugie. (Lwów : Nakładem księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1892), 177–184.

Галичині до такої зараховували диких качок та гусей, які пристали до свійських стад, тоді як у Бельгії, Німеччині, Голландії та Іспанії шкідливою дичиною вважалися дики кролики. В Англії, крім кроликів, до шкідливих зараховували зайців, відповідно до Закону від 7 вересня 1880 р. У цих країнах кожен власник землі мав право полювати на кроликів, в Англії – ще й на зайців. Добувати хижаків із вогнепальною зброєю мав право лише представник мисливського господарства; інші мали право виловлювати їх за допомогою отрути, силець та капканів⁴.

Від 7 березня 1849 р. вступив у дію “Патент про полювання”, яким скасовано дію Патенту від 1786 р.⁵. У ньому визначалося, що селянам дозволено на власній земельній ділянці виловлювати лише ту дичину, яка їм робить шкоду⁶, але в цьому випадку добута дичина ставала власністю пана, якому селяни повинні були віддати трофей⁷.

З 30 січня 1875 р. у Галичині було введено в дію перший Мисливський закон Галичини, який встановлював заборону добування дичини за допомогою капканів, силець та інших подібних споряджень. Винятком був лише вилов перепілок та дроздів⁸.

Наступний Мисливський закон дозволяв використовувати капкани лише на хижаків, але в цьому випадку відповідальність за безпеку людей та запобігання їхньому каліцтву покладалась на особу, яка розставила капкани. Крім того, у разі, коли кабани або ведмеді завдавали збитків власникам сільгоспугідь, то власникам земельних ділянок також дозволялось виставляти капкани, але виключно за дозволом повітової влади (сучасний аналог райдержадміністрацій)⁹. За дозволом повітової влади можна було використовувати отруту для зменшення чисельності поголів'я хижаків¹⁰. Мисливський закон Галичини 1910 р.¹¹ визначав, що для відлову дичини заборонено застосовувати капкани¹², але з припискою, що кожен власник земельної ділянки має право добувати хижаків¹³ із застосуванням капканів¹⁴. Штраф за недотримання цих вимог складав від 10 до 100 золотих¹⁵.

Заборона використання капканів була визначена і в наступному Мисливському законі 1927 р. Виняток складали хижаки¹⁶, до яких відносились вовки, видри, куниці,

⁴ Tadeusz Bresiewicz, *Ustawodawstwo łowieckie w Europie*. (Lwów : Drukarnia W. Łozińskiego, 1898), 67.

⁵ J. R. Kasperek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem: [w 6 t.]*. T. 1. (Lwów : Wyd-wo H. Altenberga, 1884), 361.

⁶ Józef Piórkowski, *O łowiectwie i ochronie zwierząt dzikich jako też ptactwa*. (Warszawa : Drukarnia Jana Jaworskiego, 1869), 71–77.

⁷ K. L. Slotwiński, *Katechizm poddanych galicyjskich o prawach i powinnościach ich względem Rzędu, Dworu i samych siebie*. (Kraków : zakład nar. im. Ossolińskich, 1832), 132–135.

⁸ J. R. Kasperek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*, 379.

⁹ *Nowa ustawa łowiecka dla Galicyi i W. Ks. Krakowskiego*. (Kraków : Wisła, 1898).

¹⁰ “W sprawie ustawy łowieckiej”, *Łowiec*, no. 9, (1890), 136–138.

¹¹ “Nowe prawo myśliwskie”, *Łowiec Polski*, no. 22, (1909), 340–344.

¹² *Wiedza i życie*. Serya IV. T. VII. (Lwów–Warszawa : Wydawnictwo związku naukowo-literackiego we Lwowie, 1910), 43–55.

¹³ R. Balko, “Kilka uwag o projekcie nowej ustawy łowieckiej dla Galicyi”, *Łowiec*, no. 15, (1908), 172–173.

¹⁴ Posiedzenie 1–36. *Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskie z roku 1908 od 15 września do 5 listopada 1908*. Lwów, 1908.

¹⁵ “Wymiar kar,” *Przegląd myśliwski i łowiectwo polskie*, no. 6, (1924), 15.

¹⁶ M. K. Pawlikowski, *Prawo łowieckie: komentarz dla województw wschodnich z dołączeniem rozporządzeń wykonawczych i kalendarza myśliwskiego*. (Wilno : Nakładem policyjnego klubu sportowego, 1929), 89.

тхори, горностаї, кролики, сороки, яструби¹⁷. У Німеччині, яка найбільше в Європі славилась культурою мисливства, відповідно до Мисливського закону 1934 р. повністю було заборонено використання капканів, у тому числі й на хижаків¹⁸. У Королівстві Пруссії на початку XIX ст. особи, які використовували капкани, прирівнювалися до злодіїв і несли покарання за крадіжки¹⁹. Забороняли використовувати капкани й у Царстві Польському при полюванні на благородну дичину. Для добування хижаків дозволяли встановлювати ловчі ями, гаки, сітки, отруту, капкани²⁰. Відповідно до Мисливського закону 1871 р. винуватець підлягав покаранню від півтора до 10 рублів штрафу або ув'язненню від 3 до 7 днів²¹. За спорядження капканів у період, коли заборонялося будь-яке полювання, штраф подвоювався²². Виняток становило використання сіток для відлову дроздів²³, а в державних лісах капканами, відповідно до Закону 1853 р., дозволяли добувати ще й білок²⁴. Але, як свідчать історичні джерела, звичаєве право домінувало над законодавством. Так, на початку XIX ст., коли вогнепальна зброя ще не була досконалою, основним методом для добування боязкої серни в Галицьких Татрах були капкани, сильця та самостріли²⁵.

Полювання з застосуванням капканів на благородні види тварин було заборонено на початку XX ст. у Пруссії²⁶ та Моравії²⁷. У Данії (1931 р.) було дозволено використовувати капкани виключно при полюванні на видру або на загороджених ділянках²⁸. Лише для добування зайців, глухарів, тетеруків, куріпок дозволяли з 1900 р. застосовувати капкани в Норвегії²⁹. Також на початку XX ст. можна було для полювання використовувати капкани й у Японії³⁰.

Капкани, як недозволені методи полювання, цікавили широкі верстви населення і вузьких спеціалістів. Зокрема, на зборах Галицького мисливського товариства 14 жовтня 1882 р. керівництво Львівської лісової школи звернулося до мисливців, щоб

¹⁷ W. Kałuski, *Prawo Łowieckie*. (Warszawa : Wydawnictwo związku pracowników administracji gminnej rz. p., 1928), 1–81.

¹⁸ J. Gieysztor, “Nowa ustawa łowiecka Rzeszy Niemieckiej”, *Łowiec Polski*, no. 16, (1935), 303–305.

¹⁹ I. Stawiariski, *Powszechne prawo kryminalne dla Państw Pruskich*. Cz. 2. (Warszawa : Drukarnia Rządowa, 1813), 226.

²⁰ I. Szlezigier, *Myśliwy ze strzelbą*. (Warszawa : Drukiem A. Pujewskiego, 1880), 202–209.

²¹ “Przepisy o polowaniu w guberniach Królestwa Polskiego z najwyższego zezwolenia 17 lipca 1871 roku,” *Kalendarz myśliwski na rok 1904*. (Warszawa : Druk P. Laskauera i S-ki, 1904), 49–53.

²² M. Reuman, *Gospodarstwo łowieckie z historią starożytną łowiectwa polskiego*. (Warszawa : Drukarnia Orgelbranda, 1845).

²³ Сборник административных постановлений Царства Польского. Ведомство финансов, Т. 12: О казенных лесах. (Варшава : типография С. Оргельбранда, 1867), 469–472.

²⁴ K. Wydrzyński, *Przewodnik dla służby leśnej rządowej*. T. 1. (Warszawa : Redakcja Sylwana, 1853), 382–397.

²⁵ J. Brinken, H. Cielecki Sylwan, *Dziennik nauk leśnych i łowieckich*. T. 7. (Warszawa : drukarnia A. Gałęzowskiego i komp, 1830), 29–30.

²⁶ *Ustawa o łowiecką obowiązująca na terenie dawnego zaborze Pruskim*. (Poznań : Czcionkami drukarni “Dziennika Poznańskiego”, 1921).

²⁷ R. Balko, “Kilka uwag o projekcie nowej ustawy łowieckiej dla Galicyi”, *Łowiec*, no. 11, (1908), 122.

²⁸ W. Szablowski, “O prawie łowieckim w Danji i Finlandji”, *Łowiec Polski*, no. 2, (1932), 32.

²⁹ “Drobiazgi myśliwskie”, *Łowiec Polski*, no. 2, (1900), 11.

³⁰ J. Sztocman, “Ze stosunków łowieckich w Japonii”, *Łowiec*, no. 12, (1904), 142–144.

вони направляли конфісковані капкани в організований при школі мисливський музей³¹. Також велике зацікавлення капканами викликала виставка у Львові 1894 р., на якій лісові управління з Гриняви й Татарова представили автентичні капкани, котрими гуцули добували ведмедів³². На виставці мисливських трофеїв у Ковелі 12 березня 1939 р. не лише експонували капкани й сильця, але й було показано, яким чином виставляли. Тільки в одному з мисливських господарств біля Ковеля їх протягом 1925–1938 рр. було конфіковано 2900 штук³³.

Існувала також проблема виявлення та притягнення до відповідальності браконьєра-петельника. Якщо браконьєри, які полювали із застосуванням зброї, змушені були організовуватись у великі групи, носити із собою зброю, а постріли під час полювання видавали факт і місце перебування браконьєрів, то осіб, які добували дичину із застосуванням капканів, було важко виявити через специфічну злочинську технологію. Тогочасні літературні джерела відзначали, що хитрий петельник при собі петлі не носить і не тримає їх вдома. При наставлянні петель вони зазвичай ідуть парою: один із них наставляє петлі, а інший спостерігає, де знаходиться гайовий, щоб повідомити свого спільника. Виймаючи з петлі задушених зайців, вони завжди приносили їх додому по одному, щоб у разі затримання можна було послатись на те, що випадково знайдено тварину в петлі. Заячих шкурок петельник теж удома не тримав, а одразу направляв їх через свого спільника або жінку до найближчого єврея-торгівця, який мав особистий інтерес його не видавати. Ці чинники спричинялись до того, що петельника важко було притягнути до відповідальності, і лише в нечислених випадках можна було довести його провину³⁴.

Якщо петельник усе ж був пійманий гайовим з добутою дичиною, то браконьєр на своє виправдання ще й звинувачував гайового за даремні наговори, бо він “йшов по лісі і знайшов у капкані дичину, вийняв з капкана, щоб вона не змарнувалась, і навіть мав намір повідомити про цей факт поліцію”, одним словом – невинна жертва збігу обставин. Треба сказати, що в багатьох випадках цей спосіб давав свої результати. Бувало, що навіть сам гайовий вірив браконьєрові. А якщо такий петельник таки був затриманий, то староста найчастіше навіть не викликав на засідання гайового, а довіряв словам петельника.

Дослідники мисливства Галичини звертали особливу увагу на те, що застосування капканів завдавало більше шкоди, ніж браконьєрське полювання із застосуванням зброї³⁵. Галицьке мисливське товариство вживало заходів, щоб не допустити цей вид браконьєрства. На зборах 25 травня 1898 р. було прийнято звернення до старост, у якому наголошувалося, що звичай добування дичини петельниками в Галичині є дуже розповсюдженим і завдає багато шкоди³⁶. Більше того, питання застосування капканів розглядалось і на Міжнародному мисливському конгресі у Відні 1910 р. Було ухвалено резолюцію для всіх країн імперії – цілковито заборонити полювання із застосуванням

³¹ “Sprawozdanie stenograficzne z Walnego zgromadzenia galic. Towarzystwa łowieckiego z dnia 14. października 1882,” *Łowiec*, no. 11, (1882) Dodatek nadzwyczajny do no. 11.

³² Juliusz Starkl, Zygmunt Fiszer, *Powszechna wystawa krajowa 1894 r. i siły produkcyjne kraju: Łowiectwo i rybactwo*. (Lwów : Wydział krajowy, 1896).

³³ “Piękny dzień myśliwych w Kowlu”, *Łowiec Polski*, no. 7, (1939), 225.

³⁴ Józef Ożegalski, *Uwagi myśliwskie dla wszystkich myśliwych i właścicieli dóbr ziemskich w Galicji jako też w Królestwie Polskiem*. (Kraków : drukiem W. Kornickiego, 1879), 15.

³⁵ “Stan zwierzyny w oswobodzonej Galicji”, *Łowiec*, no. 21–22, (1915), 173–175.

³⁶ F. Rożyński, Dr. E. Schechtel, *Ekonomiczne znaczenie łowiectwa dla naszego kraju*. (Warszawa : Nakładem polskiego towarzystwa łowieckiego, 1921).

капканів у своїх законодавствах³⁷, адже велика кількість браконьєрів, які полюють з капканами, призводить до значного зменшення дичини³⁸.

Під час Першої світової війни браконьєрське полювання значно зросло через російських солдатів, яких здебільшого мобілізували із Сибіру, і вони були вправними мисливцями. Саме вони конфісковували в лісників та місцевого населення всі капкани. Доходило до того, що під час обшуку зривали навіть підлоги в хатах³⁹. За свідченням багаторічного керівника мисливського господарства в Мізуні Долинського повіту, росіяни конфіскували всі капкани⁴⁰.

У фаховій мисливській пресі Галичини в міжвоєнний період відзначалося, що особи, які застосовували для добування дичини капкани, отримали визначення “добувальники”. Суспільство зневажливо характеризувало таких осіб. Так, у порівнянні з капканщиком, браконьєр, який використовував вогнепальну зброю для полювання на дичину, стояв на вищій ієрархічній сходинці браконьєрства. Браконьєрство шляхом добування дичини за допомогою силець було звичайним злочином, яке опиралося лише на гроші. Браконьєр-петельник відрізняється від звичайного браконьєра тим, що він, як той тхір, не має амбіцій. Звичайно петельники зовсім не чинять опору при їх затриманні, вдають із себе невинну жертву⁴¹. Вважалося, що ця категорія взагалі не знає любові ні до мисливства, ні до дичини. Петельщика-добувача тягне до лісу лише через гроші, і чим більша вартість хутра, тим частіше вони використовують своє ремесло. В. Кравчинський відзначав, що дріт, який петельники використовували для виготовлення петель, завжди носили на голому тілі, а в разі, якщо їх зловлять із задушеною дичиною, вони вдавали, нібито щойно її знайшли⁴².

Аналогічна ситуація спостерігається і сьогодні. Так, заступник начальника відділу Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства Руслан Люшук стверджує, що існуюча практика правозастосування при покаранні браконьєрів є малоефективною, а довести, що браконьєр виставляє петлі чи капкани, можна лише в 10 % випадків⁴³.

Тогочасна мисливська преса (1929 р.) відзначала, що в Богородчанському повіті до розширення діяльності капканщиків значною мірою причетні євреї, які вимінювали дичину на дріт. Автор статті стверджував, що діти у віці 6–15 років найбільше займаються наставлянням петель на зайців та куріпок⁴⁴. Поширеним добування дичини було й на Гуцульщині. Зокрема, часопис “Ловець” у 1901 р. писав, що мешканець села Макимець Надвірнянського повіту Іван Старунь за допомогою капканів протягом 20 років добув 9 ведмедів, 13 рисей, 10 вовків і три лисиці⁴⁵. Про великий розмах застосування

³⁷ S. Krogulski, “Międzynarodowy kongres myśliwski w Wiedniu”, *Łowiec*, no. 21, (1910), 245–247.

³⁸ W. Baworowski, “Kilka uwag u sprawie reformy Ustawy łowieckiej”, *Łowiec*, no. 11, (1887), 173–176.

³⁹ Jan Marcinków, “Jeleń karpacki”, *Przegląd myśliwski i łowiectwo polskie*, no. 13–14, (1924), 15.

⁴⁰ Jan Marcinków, “Z Mizunia”, *Łowiec*, no. 11, (1922), 3–4.

⁴¹ Bolesław Świętorzecki, *Podstawy łowiectwa oraz zarys teorii strzału śrutowego*. (Wilno : Wydanie nakładem F. Zawadzkiego, 1936).

⁴² W. Krawczyński, *Łowiectwo: Przewodnik dla leśników zawodowych i amatorów myśliwych*. (Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolfa), 64.

⁴³ “Відомості. UA”, no. 14 (549), 31 березня 2011.

⁴⁴ S. Graf, “Korespondencje”, *Łowiec*, no. 7, (1929), 112.

⁴⁵ J. Martyniec, “Przygoda z niedźwiedziem”, *Łowiec*, no. 21, (1901), 291.

капканів у Галичині свідчить той факт, що на виставці з нагоди 60-ї річниці Галицького мисливського товариства (Львів, 5–30 вересня 1936 р.) експонувалися мисливські трофеї хижих мисливських тварин, добутих за допомогою капканів. Зокрема, інженер Вітольд Рошковський представив шкіру добутого 1928 р. ведмеда у Рафайлові (сучасна Бистриця Надвірнянського району). Довжина шкіри від носа до кінця хвоста сягала 240 см, а ширина лівої лапи – 19 см. На правій лапі не було трьох кігтів, так як перед тим тварина потрапила в капкан. Автор стверджував, що це найбільший ведмідь, добутий будь-коли в Карпатах. Жодні колекції чи музеї не мають такого серйозного трофею. З цього ж таки Надвірнянського повіту представлено шкіру рисі, відзначеної 65.87 пунктами. Її було добуто в 1930 р. в ревірі Піги села Татарів. Було представлено також шкіру дикого kota, добутого 1931 р. у Ворохті на території державних лісів. Трофей був відзначений золотою медаллю, а власником трофею був граф Юліуш Бельський⁴⁶. Слід відмітити, що 3 грудня 1927 р. у Другій Речі Посполитій прийнято Мисливський закон, стаття 41⁴⁷ якого дозволяла використовувати капкани виключно для добування хижаків⁴⁸. Незаконне добування мисливських тварин за допомогою капканів прирівнювали до важкого порушення правил полювання і в міжвоєнний період карали штрафом у 600 злотих або ув'язнення до шести місяців. Натомість незаконне полювання з застосуванням вогнепальної зброї належало до категорії легких порушень і каралося штрафом до 300 злотих⁴⁹.

Для запобігання випадків добування дичини за допомогою капканів у деяких мисливських товариствах діяла норма, відповідно до якої мисливські охоронці були зобов'язані протидіяти незаконному полюванню із застосуванням зброї, і при використанні капканів, петель, отрути⁵⁰. У країнах Австро-Угорської імперії питання незаконного добування дичини за допомогою капканів контролювали на високому рівні. Так, у Крайні для жандармів, які проходили службу в сільській місцевості, були запроваджені спеціальні курси для боротьби з особами, які незаконно використовували капкани для добування дичини⁵¹.

Велику проблему на початку ХХ ст. становив низький моральний рівень населення, який спричинявся до того, що селяни в Галичині не лише застосовували капкани для вилову пернатих, але також розорювали гнізда птахів сапами та вилами⁵². Негативний вплив на мисливство мав і розвиток залізниці – робітники, які будували колії, масово використовували капкани для добування дичини: “Злапаного зайця, або косулю колійовий майстер несе до першого жида, або продає знайомому машиністові”⁵³.

Цікаво, що негативне ставлення до поведінки петельників, притаманне Галичині, не було зразком для інших частин Європи. Зокрема, у статті “Що край, то свій звичай” (1935 р.) відзначалося, що в Галичині мисливство сприймається як спорт або галузь економіки, де використання капканів чи петель під час полювання – недопустиме. Натомість у Європі сітки та силця застосовують. Велике здивування у галичан

⁴⁶ “Klasyfikacja eksponatów”, *Łowiec*, no. 10, (1936), 176–182.

⁴⁷ Alfred Sander, „Legalna ochrona lisa”, *Łowiec*, no. 1–2, (1939), 8–10.

⁴⁸ “Kilka słów o Polskim Prawie łowieckim”, *Łowiec*, no. 13, (1928), 210–211.

⁴⁹ *Kodeks karny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*. wyd. IV. (Warszawa–Poznań : Skład główny w księgarni Św. Wojciecha w Poznaniu, 1925), 204.

⁵⁰ *Statut i regulamin towarzystwa łowieckiego “Knieja” w Stanisławowie: rok założenia 1901*. (Stanisławów : drukarnia L. Gellera, 1932), 35.

⁵¹ “Drobiazgi myśliwski”, *Łowiec Polski*, no. 4, (1906), 61.

⁵² “Korespondencye”, *Łowiec*, no. 5, (1904), 55–56.

⁵³ “Łowiectwo a koleje żelazne”, *Łowiec Polski*, no. 11, (1911), 165.

викликав той факт, що у Європі виловлюють для споживання дроздів, солов'їв та інших "співочих птахів", а також продають паштет з горобців. У галицьких традиціях мисливство служило виключно для отримання позитивних емоцій, що в подальшому стало предметом гордості: "Також, слава Богу, ми дійшли до такого рівня культури, при якій у нас співаючі види птахів не вважаються споживчими видами". Обурення викликала зареєстрована в Бельгії спілка капканщиків. Більше того, до громадськості просочилась інформація, що ця спілка лобювала для себе ще й продовження термінів полювання порівняно з мисливцями⁵⁴.

Проте й галичани мали свої "особливі методи". Найбільше під час полювання використовували капкани гуцули. Географічно цьому сприяло гірське, лісисте, важкодоступне розташування Карпат і клімат. У тісному спілкуванні з дикою природою ціле життя гуцулів проходило високо в горах, де вони випасали худобу, косили сіно. Саме життя спонукало їх бути вправними мисливцями. Якщо до рук гуцула, який мав мисливську жилку, потрапляла зброя, то він ставав першим ворогом дичини, так як бив усе, що потрапляло під приціл. За допомогою капканів гуцули полювали на вовків, рисів і ведмедів, виставляючи їх перед риковищем. На Чорногорі були випадки, коли один гуцул добував до 30 ведмедів на капкани. Але така обставина була зумовлена тим, що ці хижаки становили загрозу їхній свійській худобі.

Коли худобу зводили з полонин і в горах панувала тиша перед риковищем, гуцули вирушали ставити капкани. Це спричинило різке зменшення чисельності ведмедів та рисів у Чорногорі. Зрозуміло, що в тих умовах створити заповідник дичини було утопією. Але, порівнюючи стан дичини за Другої Речі Посполитої та Австро-Угорської монархії, слід сказати, що він кількісно і якісно був кращим, ніж у сучасній Україні. Випадки браконьєрства на оленів були рідкісними завдяки мисливській та лісовій охороні, яка була в цьому матеріально зацікавлена. Інакше справа виглядала з ведмедем та риссю, яких гуцули добували, щоб захистити свою худобу, бо за її вбивство хижакон вони не отримували відшкодування⁵⁵.

Таке "захоплення" гуцулів капканами пояснювалося дуже просто: у горах важко було купити вогнепальну зброю. Більше того, зброя коштувала дорого, а сильця чи капкани – дешевше, їх можна було виготовити власноруч. Та й при затриманні жандармами конфісковувався лише малоцінний капкан, а не дорога вогнепальна зброя. Крім конфіскації капканів мисливською охороною чи жандармерією, його могли викрасти односельці-гуцули, які ревно відслідковували один одного під час виставлення капканів. На петлі ловили переважно зайців та козуль. Капкани на вовка виставляли біля падалі або копали вовчі ями⁵⁶.

Траплялись і трагічні випадки на полюванні при застосуванні капканів. Так, у Рафайлові 1932 р. у капкані замість ведмеда знайшли тіло мертвої людини, яку поховали, навіть не встановивши її особи⁵⁷.

Можливість використовувати капкани для добування хижаків дала поштовх дослідженням щодо ефективності такого методу. Так, у книзі Ігнатія Бобятинського "Наука про полювання" (1825 р.) описано способи добування вовків за допомогою капканів та

⁵⁴ W. Zabiełło, "Co kraj, to obyczaj", *Łowiec Polski*, no. 1, (1935), 3–5.

⁵⁵ Rajmund Scholz, "Na tematy Żabiowskie", *Łowiec*, no. 3–4, (1938), 28–29.

⁵⁶ "Słowo o huculach i polowaniu", *Łowiec*, no. 6, (1879), 81–83.

⁵⁷ Ferruccio De Lupis F., *Jeleń na "Zarostem"*. (Lwów, 1932), 12.

вовчих ям, живоловушок, а лисиць – з використанням силець⁵⁸. У 1918 р. у Варшаві для лісових та рільничих шкіл вийшов підручник “Мисливство” авторства Я. Штольцмана, який викладав у лісовій школі курс “Мисливство”. Підручник складався з двох частин та охоплював широкий спектр питань ведення мисливського господарства. Один із розділів був присвячений знищенню пернатих шкідників через встановлення капканів⁵⁹.

Використання капканів на полюванні спровокувало виготовлення їх кустарним і промисловим способами. У спеціалізованій мисливській періодичній пресі публікували рекламу та оголошення про реалізацію різноманітних знарядь для відлову дичини й хімічних речовин, які її приваблювали або отруювали.

Łapek żelaznych na zwierzęta drapieżne:

 na wilki, dziki, lisy, kuny, wydry, koty, niedźwiedzie, na ptactwo drapieżne, dostarcza dla najdalszych nawet okolic z dawna znana i ceniona fabryka łapek **Adolfa Piepera w Mörs nad Renem**. Ilustrowany cennik nadsyła po przysłaniu marki pocztowej.

Світлина 1. Оголошення фабрики Адольфа Піпера про реалізацію капканів на вовків, кабанів, видр, ведмедів, хижих птахів (“Ogłoszenia”, *Łowiec*, no. 2, (1881), 32).

Najstarsza niemiecka fabryka
paści (żelaz) na zwierzęta drapieżne
W. Willigera
(przedtem R. Webera)
w Haynau na Szląsku
poleca swoje sławne w całym świecie
ORYGINALNE PAŚCIE
na wszelką zwierzynę drapieżną, szczególnie znane z swej doskonałości okryte kauczukiem żelaza słupkowe na ptaki drapieżne.
Cenniki posyła się franko i gratis.

Світлина 2. Оголошення першої німецької фабрики В. Віллігера (W. Willigera) з виробництва капканів на хижаків про реалізацію капканів (“Ogłoszenia”, *Łowiec*, no. 2, (1889), 32).

⁵⁸ Ignacy Bobiatynski, *Nauka łowiectwa*. T. II. (Wilno : drukiem J. Zawadykiego, 1825), 360.

⁵⁹ Jan Sztolcman, *Łowiectwo: podręcznik dla szkół leśnych i rolniczych*. (Warszawa : Gazeta rolnicza, 1918), 376.

JAN SCHUMANN

LWÓW

NOWY LOKAL — — — — —
— — — UL. AKADEMICKA L. 3

OGRODZENIA — — —
OGRODOWE, PARKOWE
i DLA ZWIERZYŃCÓW

DRUT KOLCZASTY, ŁAPKI NA LISY, KUNY
WILKI i t. p. — — — — —

Narzędzia ogrodnicze: Noże, scyzoryki, naczynia kuchenne i nowości praktyczne dla gospodarstwa wiejskiego i domowego — poleca PO NISKICH CENACH — — — — —

Jan Schumann

UL. AKADEMICKA L. 3 — — — — —

Світлина 3. Реклама фірми Яна Шумана, що спеціалізувалась на виготовленні капканів на лисицю, куницю і сіток для організації волерів (Львів, вул. Академічна, 3) (*Kalędarz myśliwski i rybacki na rok 1902*. (Lwów : Galicyjskie towarzystwo łowieckie, 1902)).

Różne sieci do łowienia zwierzyny i ptactwa, jak:
Rękawniki (Treibzug) do łowienia bażantów, kurowatw
i dzikich kaczek.

Troiste sieci (Steckgarne) do łowienia zajęcy, bażantów,
kuropatw, przepiórek i jarząbków.

Sieci do śniegu (Schneehauben) i **Sieci ramowe** do łowienia bażantów i kuropatw.

Sieci dla ochrony do komór. Sieci do łowienia kuropatw
nocną porą (Türassen) i różne inne na zamówienie
wyrabia starannie ze znajomością fachową.

O zamówienia uprasza zawczasu

CYRYL SWOBODA
KOZARA P. BUKACZOWCE.

Світлина 4. Оголошення Кирила Свободи з села Козари про реалізацію різних видів мисливських знарядь для відлову зайців, куріпок, перепілок, рябчиків, фазанів ("Ogłoszenia", *Łowiec*, no. 2, (1906), 23.).

Trucizna na lisy!

Kapsułki stearynowe Nr. I (mocne) i Nr. II (słabsze)
napęłnione silną dawką najlepszej strychniny, za załączo-
nem pozwoleniem c. k. starostwa — również wypróbo-
wana przynęta z dokładnym przepisem użycia, jest do na-
bycia w aptece pod „Matką Boską“ w Rzeszowie.

Cena 10 kapsułek Nr. I wynosi 2— K.

„ 25	„	„ I	„ 4.50	„
„ 10	„	„ II	„ 1.40	„
„ 25	„	„ II	„ 3—	„

Світлина 5. Реклама отрути на лисицю, яку можна було придбати в аптеці біля пам'ятника Святої Марії в місті Жешові. Залежно від ступеня дії отрути (сильніші / слабші) її вартість коливалась від 2 до 4,5 крон ("Ogłoszenia", *Łowiec*, no. 24, (1907), 295.).

Truję lisy i wykopuję przy moim jamniku.

Łaskawe zgłoszenia „DLA SPECJALISTY” przyjmuje
z grzeczności sekretarz Małop. Towarz. Łowieckiego
prof. Rudolf Wacek, Lwów, Zyblikiewicza 21.

Світлина 6. Оголошення Рудольфа Вацека про виконання робіт щодо отруєння лисиць
("Огłoszenia", *Łowiec*, no. 1, (1922), 11).

Najlepsze żelaza na wilki

poleca: „ARMA” Lwowskie warsztaty broni Plac Bema I. 3.

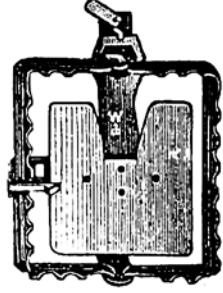
Світлина 7. Оголошення фірми "Арма" про реалізацію найкращих капканів на вовків
("Огłoszenia", *Łowiec*, no. 11, (1923), 1.).

LWOWSKA SPÓŁDZIELNIA MYŚLIWSKA SP. Z OGR. ODP. WE LWOWIE UL. LINDEGO 9 — TELEFON 10-74

Nr.		W cenie od	Zł.
122.	Linewki skórzane i łańcuskowe w różnych długościach	3.—	8.—
123.	Obrożę skórzane zaciągane do tresury psów	4.—	6:50
124.	" " z kolcami	8.—	"
125.	Pasy do strzelb skórzane i brezentowe	3.—	6.—
125a)	" " podszyte gurtiem (dowolny kolor)	6.—	8:50
126.	Kosz do łapania jastrzębi, bardzo solidnie wykonany		32.—

127.	Łapki (żelaza) na wilki, liśy, wydry, kuny i tp. w cenie	16.—	do 24.—
128.	Potrząski na jastrzębie z drewnkiem		15.—
129.	Łaski myśliwskie stalowe skórzane, nadzwyczaj wygodne		
	w cenie od	40.—	do 55.—
130.	Krzeselka myśliwskie na trzech nóżkach, skórzane, bardzo trwałe	18.—	„ 26.—

Світлина 8. Капкани фабрики зброї "Арма" у Львові (Cennik broni i przyborów myśliwskich firmy "Lwowska spółdzielnia myśliwska": katalog, 25.).

„Pato!

jest przynętą
dla drapieżnej
zwierzyny ce-
lem złapania
tejże

„PATO“ posypuje się na pewne miejsce koło paszy lub pułapki, gdyż posiada zapach przyciągający zwierzynę nawet na kilometry, jak: lisy, kuny i inne, przeto chwytanie zapom. tego środka jest pewne.

„PATO“ nie jest żadnym chemicznym środkiem, lecz sporządzony tylko z naturalnych części — użycie nie jest również wcale szkoliwem dla skór.

„PATO“ cena 1 flaszki o zawartości $\frac{1}{3}$ litra 10 zł, 3 flaszki 25 zł — wysyłka za zal. poczt. Sposób użycia dołączony jest do każdej przesyłki.

Nadto dostarczam oryginalne łapki (potrzaski) Grell 11. B. na lisy, kuny itd. w cenie po 25 zł za sztukę. Dla odbiorców mej przynęty „PATO“ dla szkodników, liczę 1 oryginalną łapkę Grell 11. B. przy odbiorze 3 flaszek „PATO“ po 20 zł za sztukę.

Wytwórnia „PATO“ P. Tomaszek
Wodzisław — Górny Śląsk

**Dostarcza przywiatr (przynęty)
„RAPID” i „MAGNES”**

„MAGNES” najodpowiedniejszy środek na zakładanie placówek (nęcisk) dla wszelkich drapieżników, nie wyłączając wilka.

Wymagana ilość na jedno nęcisko 2—3 puszek.

Cena puszeki 5 zł

„RAPID” jest przywiatr i smakowitość żeru na placówki, służy także do chwytania w żelaza i upolowania drapieżnika zasadzką przy nęcisku.

Cena puszeki 10 zł.

Również dostarcza się przynęty na wydry i kuny.

**Polskie Przedsięb. Ochrony Łowiectwa św. Huberta
Rzędówka p. Leszczyny — Górny Śląsk**

Світлина 10. Польське підприємство охорони мисливства імені Святого Губерта пропонує засоби для приманки хижаків “Rapid” і “Magnes” за ціною 5–10 злотих. Рекомендовано використовувати для приманювання тварин до капканів (“Ogłoszenia”, *Łowiec*, no. 21, (1928), 340)

**PRZYNĘTA DLA
DZICZYZNY**

$\frac{1}{3}$ ltr. wystarczającej dla 10 lisów, tchórzów, kun itd. Przynęta przyciąga dziczyznę pierwszej nocy do pułapki. Skutek pod gwarancją. Sposób użycia przy każdej przesyłce.

$\frac{1}{3}$ ltr. butelka P A T O 10 zł, 3 butelki 25 zł
za pobraniem.

Wytwórnia P A T O, Paweł Tomaszek, Wodzisław G. Śl.
Tel. 96.

Світлина 11. Реклама приманки для дичини “Pato”: Лише 330 г рідини приваблює 10 лисиць. Вартість засобу 10 злотих, а 1 л – 25 злотих (“Ogłoszenia”, *Łowiec*, no. 21, (1928), 340).

Nowości

Nr. 005a

Taki sam, lecz zastosowany z drzewkami automatycznymi, które otwierają się w momencie schwytania się jastrzębia, gołąb wtenczas może wylecieć, nie cierpiąc strachu, a przyleciawszy do domu, sygnalizuje o schwytaniu się drapieżnika
zł 46.—

Nr. 005

Nr. 011

Nr. 006

Żelazo talerzowe o pałkach okrągłych zębatych 15×17 cm. na kuny, tchórze, łaski i króliki zł 12.50

Nr. 006 a

Żelazo talerzowe o pałkach gładkich 10×15 cm. na łaski, gronostaje, tchórze zł 9.—

Nr. 006

Nr. 011

Żelazo słupkowe o pałkach 13×15 cm. na jastrzębie do przymocowania na słupie zł 9.—

Nr. 012

Żelazo takie same jak powyższe, lecz z pałkami okrytymi gumą, które ochraniają nogi ptaka od zmiżdżenia 15×17
zł 10.50

Nr. 030

Nr. 028

Żelazo na kreta zł 7.50

Nr. 029

„ „ „ zł 4.50

Nr. 030

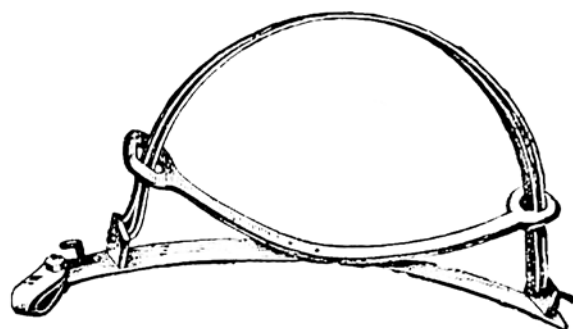
„ „ „ zł 2.—

Nr. 029

-- 57 --

FRYDERYK HOPPEN :: KATOWICE

Nr. 009, 010 i 009 a. Żelazo o pałkach formatu szyi łabędzia.

Nr. 015 F. Żelazo talerzowe o pałkach zębatych na lisy, długie z podwójną sprężyną, bardzo pewne żelazo zł 32.50

Nr. 009. Żelazo większe do łapania lisów, wyder, wilków, o rozpiętości pałków 60×70 cm. zł 55.—

Hak do naciągania sprężyn zł 6.50

Nr. 010. Żelazo o rozpiętości pałków 46×58 cm. wagi około 5 1/2 kg., na lisa, borsuka, wyderę zł 40.—

Світлина 12. Реклама капканів з книги “Каталог зброї Фридерика Хоппена з Katowice”. Fryderyk Hoppen, *Hurtowy skład broni i amunicji*. (Katowice, 56).

FRYDERYK HOPPEN :: KATOWICE

Żelaza na drapieżniki

Nr. 003-008

Nr. 003

Żelazo talerzowe o pałkach kwadrato-
wych zębatych 17×19 cm, bardzo praktycz-
ne żelazo na lisy, wydry, borsuki zł 17.—

Nr. 008

Żelazo talerzowe na wydry o pałkach
kwadratowych i karbowanych 19×20 cm,
mocniejsze żelazo zł 18.—

Lis za przynętą
(zawłoką)

Nr. 008a

Takie samo żelazo jak powyższe, lecz z wystającymi kolcami na wydry
zł 20.—

Nr. 008b

Żelazo talerzowe jak Nr. 008 z podwójną sprężyną o pałkach kwadra-
towych 30×35 cm, na wilki, rysie, dziki i t. p., wagi około 4 kg
zł 45.—

Nr. 004—11

Żelazo talerzowe o pałkach okrągłych, karbowanych 20×24 cm,
bardzo praktyczne żelazo na wilki, wydry i t. p. zł 23.—

Uniwersalne żelazo
talerzowe

Nr. 004—11
i Nr. 004—11b

Nr. 004a

O pałkach kołczastych na wydry zł 24.50

Nr. 004b

O pałkach owalnych 18×19 cm zł 17.50

Zastawianie potrzasku
na wydę

Nr. 004—11b

Żelazo talerzowe o pałkach okrągłych, karbowanych 18×19 cm, bardzo prak-
tyczne żelazo na lisy, borsuki i t. p. zł 17.—

Cena łańcucha z kotwicą do Nr. 003	zł 4.—
" " " " " " 008	" 5.—
" " " " " " 008a	" 5.—
" " " " " " 008b	" 6.—
" " " " " " 004	" 4.—
" " " " " " i sprężyna więcej	" 3.50

Nr. 020

Nr. 020

Pułapka skrzynkowa, opleciona siatką drucianą, długa 1 mtr., wysoka 25 cm, szeroka 25 cm, na kuny,
tchórze, do zastosowania z przynętą zł 48.—

У процесі гуманітарного розвитку людство визначалося з повною заборонаю застосування капканів та подібних знарядь на полюванні. Ці норми ввійшли до міжнародного права, а саме: до Директиви Ради Євросоюзу від 2 квітня 1979 р., де в статті 8 визначено, що під час полювання заборонено використовувати засоби масового знищення, до яких, крім капканів, віднесено також використання силець, живих птахів для принади, приладів, які уражають птахів електричним струмом, магнітофонів⁶⁰.

Підсумовуючи викладене, слід відмітити, що у своєму еволюційному розвитку людство в методах полювання пройшло етапи від використання капканів, силець та інших механічних засобів для добування дичини до цілковитої їх заборони. Головним чином капкани застосовували з метою добування хижих тварин. З розвитком науково-технічного прогресу та ширшим використанням вогнепальної зброї на полюванні зменшується частка застосування капканів та методів отруєння дичини з метою полювання. Виявлено, що галицьке суспільство негативно ставилося до добування дичини із застосуванням капканів. Особливе несприйняття виявили мисливці, які орієнтувались не лише на м'ясо дичини, а й на мисливські трофеї, якими можна похвалитись на організованих мисливських виставках. Виготовленням капканів у Галичині займалися на промисловій основі, а в мисливських часописах широко рекламували капкани та інші знаряддя для добування дичини, дозволені тогочасним законодавством.

THE USE OF TRAPS IN TRADITIONAL HUNTING IN HALYCHYNA OF THE 16th – THE BEGINNING OF THE 20th CENTURIES

OLEH PROTSIV

*Lviv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine, Department of Public Administration Ivano-Frankivsk
Department of Hunting and Forestry
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6692-7835>
e-mail: oleg1965@meta.ua*

SUMMARY

In our opinion, hunting game with the help of traps goes after hunting it with the use of firearms. In Halychyna, this phenomenon was widespread in the period before they began to use weapons in hunting. Moreover, traps were protected by law even during the reign of Vladyslav Jagail (1351–1434), the theft of traps was equated to the theft of game. With the accession of Halychyna to the Austrian Empire in 1772, legislation that regulated hunting was established. According to the Austrian patent of February 28, 1786, it was allowed to kill harmful game even on foreign land, even with the help of traps.

It is described that Halychyna had their own “special methods” of hunting. Hutsul traps were mostly used during hunting. Geographically, the mountainous, forested, hard-to-reach location of the Carpathians and the climate contributed to this. The entire life of the Hutsuls was spent in close contact with wild nature high in the mountains, where they grazed cattle and cut hay. Life itself encouraged them to be skilled hunters. If a gun fell into the hands of a hutsul, who had a hunting streak, then he became the first enemy of game, as he shot everything that came into his sights. Hutsuls hunted wolves, lynxes and bears with the help of traps.

The work examines the legal aspects of hunting with the use of traps, forceps and other similar game hunting tools. The normative legal acts of Halychyna and the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, which regulated hunting with the use of traps, were described. The reasons that

⁶⁰ Stec R. *Łowiectwo w prawie europejskim*. (Warszawa : Oficyna wydawnicza ASPRA-JR, 2008), 330.

influenced the methods of hunting with the use of traps were revealed. A comparative analysis of the use of traps in other European countries during the studied period was carried out. Features of its enforcement were described. The activity of industrial organizations of Halychyna, which manufactured traps, is illustrated. Economic, social, political factors, customary law that influenced the organization of hunting with the use of traps were analyzed. The psychological features of Halychyna society's attitude towards poachers, who hunted game with the help of traps, were described. The work is illustrated by advertisements published in the mass media of that time regarding the promotion of weapons.

In its evolutionary development, mankind has gone through stages in hunting methods from the use of traps, forceps and other mechanical means for hunting game to their complete prohibition. Traps were mainly used to catch predators. With the development of scientific and technical progress and the wider use of firearms in hunting, the share of using traps and methods of poisoning game for the purpose of hunting was decreasing. It was found that the Halychyna society had a negative attitude to hunting game with the use of traps. The hunters, who focus not only on game meat, but also on hunting trophies, which could be shown off at organized hunting exhibitions, showed particular disapproval. The production of traps in Halychyna was carried out on an industrial basis, and hunting magazines widely advertised traps and other tools for catching game, allowed by the legislation of the time.

Key words: Halychyna, hunting, customary law, legal acts, hunting, traps, force.

REFERENCES

- "A Beautiful Day of Hunters in Kowel", *Łowiec Polski*, no. 7, (1939), 225. (in Polish).
"A Few Words on the Polish Hunting Law", *Łowiec*, no. 13, (1928), 210–211. (in Polish).
"A Word about Hutsuls and Hunting", *Łowiec*, no. 6, (1879), 81–83. (in Polish).
Balko, R. "Some Remarks on the Draft New Hunting Act for Halychyna", *Łowiec*, no. 11, (1908), 122. (in Polish)
Balko, R. "Some Remarks on the Draft New Hunting Act for Halychyna", *Łowiec*, no. 15, (1908), 172–173. (in Polish).
Baworowski, W. "Some Remarks on the Reform of the Hunting Act", *Łowiec*, no. 11, (1887), 173–176. (in Polish).
Bobiatsynskyi, Ignacy. *Learning to Hunt*. Vol. II. Vilnius : printed by J. Zawadykiego, 1825, 360. (in Polish).
Bresiewicz, Tadeush. *Hunting Legislation in Europe*. Lviv : Drukarnia W. Łozińskiego, 1898. (in Polish).
Brinken, J., Cielecki, H. Sylwan, *Journal of Forest and Hunting Sciences*. Vol. 7. Warsaw : drukarnia A. Gałęzowskiego i komp, 1830, 29–30. (in Polish).
"Classification of Exhibits", *Łowiec*, no. 10, (1936), 176–182. (in Polish).
Collection of Administrative Regulations of the Kingdom of Poland. Department of Finance. V. 12: About state forests. (Warsaw : drukarnia S. Orgelbranda, 1867, 1867), 469–472. (in Polish).
"Correspondence", *Łowiec*, no. 5, (1904), 55–56. (in Polish).
"Data. UA", no. 14 (549), March 31, 2011. (in Ukrainian).
Ferruccio, De Lupis F., Jelen on "I Have Grown Up". (Lviv, 1932), 12. (in Polish).
Fighter Guide. *Leshno and Gniezno*: Published and printed by E. Gunther, 1848. (in Polish).
Gieysztor, J. "The New Hunting Act of the German Reich", *Łowiec Polski*, no. 16, (1935), 303–305. (in Polish).
Graf, S. "Correspondences", *Łowiec*, no. 7, (1929), 112. (in Polish).
Hoppen, Frederick. *Wholesale Store of Weapons and Ammunition*. Katowice, 1956. (in Polish).
Hunting and Fishing Calendar for 1902. Lviv : Galicyjskie Towarzystwo Łowieckie, 1902. (in Polish).
"Hunting and Railways", *Łowiec Polski*, no. 11, (1911), 165. (in Polish).
"Hunting Trifles", *Łowiec Polski*, no. 2, (1900), 11. (in Polish).

- "Hunting Trifles", *Łowiec Polski*, no. 4, (1906), 61. (in Polish).
- Kaluski, W. *Hunting Law*. Warsaw : Wydawnictwo związku pracowników administracji gminnej rz. p., 1928. (in Polish).
- Kasperek, J. R. *Collection of Laws and Administrative Regulations in the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków: [in 6 vol.]*. Vol. 1. (Lviv : H. Altenberg, 1884), 361. (in Polish).
- Knowledge and Life*. Series IV. Volume VII. Lviv–Warsaw : Wydawnictwo Związku Naukowo-Literackiego we Lwowie, 1910. (in Polish).
- Krawczyński, W. *Hunting: A Guide for Professional Foresters and Amateur Hunters*. Warsaw : Nakład Gebethnera i Wolfa), 64.
- Krogulski, S. "International Hunting Congress in Vienna", *Łowiec*, no. 21, (1910), 245–247. (in Polish).
- Marcinkiw, Jan. "Carpathian Deer", *Przegląd myśliwski i łowiectwo polskie*, no. 13–14, (1924), 15. (in Polish).
- Marcinkiw, Jan. "From Mizun", *Łowiec*, no. 11, (1922), 3–4. (in Polish).
- Martyniec, J. "Adventure with a Bear", *Łowiec*, no. 21, (1901), 291. (in Polish).
- Meeting 1–36. Shorthand Reports from the First Session of the Ninth Period of the National Parliament of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1908 from September 15 to November 5, 1908*. Lviv, 1908. (in Polish).
- New Hunting Act for Galicia and W. Ks. Krakowski*. Krakow : Wisła, 1898. (in Polish).
- "New Hunting Law", *Łowiec Polski*, no. 22, (1909), 340–344. (in Polish).
- "Old Polish Encyclopedia", *Łowiec*. Accessed: http://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/%C5%81owy
- "On the Hunting Act", *Łowiec*, no. 9, (1890), 136–138. (in Polish).
- Ozegalski, Józef. *Hunting Notes for All Hunters and Landowners in Galicia as Well as in the Kingdom of Poland*. Krakow : drukiem W. Kornickiego, 1879. (in Polish).
- Pawlikowski, M. K. *Hunting Law: a Commentary for Eastern Voivodships with the Addition of Executive Regulations and a Hunting Calendar*. Vilnius : Nakładem policyjnego klubu sportowego, 1929. (in Polish).
- "Penalty", *Przegląd myśliwski i łowiectwo polskie*, no. 6, (1924), 15. (in Polish).
- Piorkowski, Joseph. *On Hunting and Protection of Wild Animals as Well as Birds*. Warsaw : Drukarnia Jana Jaworskiego, 1869. (in Polish).
- "Regulations on Hunting in the Provinces of the Kingdom of Poland from the Highest Permission on July 17, 1871", *Kalendarz myśliwski na rok 1904*. (Warsaw : Druk P. Laskauera i S-ki, 1904), 49–53. (in Polish).
- Reuman, M. *A Hunting Farm with the Ancient History of Polish Hunting*. Warsaw : Drukarnia Orgelbranda, 1845. (in Polish).
- Rozhynski, F., Schechtel, Dr. E. *The Economic Importance of Hunting for Our Country*. Warsaw : Nakładem polskiego towarzystwa łowieckiego, 1921. (in Polish).
- Sander, Alfred. "Legal Conservation of the Fox", *Łowiec*, no. 1–2, (1939), 8–10. (in Polish).
- Scholz, Raymond. "On Topics from Zabow", *Łowiec*, no. 3–4, (1938), 28–29. (in Polish).
- Shablowskyi, W. "On Hunting Law in Denmark and Finland", *Łowiec Polski*, no. 2, (1932), 32. (in Polish).
- Shlezigier, I. *A Hunter with a Shotgun*. Warsaw : Drukiem A. Pujewskiego, 1880. (in Polish).
- "Shorthand Report from the General Assembly of Halychyna of the Hunting Society of October 14, 1882", *Łowiec*, no. 11, (1882) Extraordinary Supplement to no. 11. (in Polish).
- Slotwinski, K. L. *Catechism of Halychyna Subjects on Their Rights and Duties Towards the Government, Court and Themselves*. (Krakow : zakład nar. im. Ossolińskich, 1832), 132–135. (in Polish).
- Starkl, Juliusz, Fiszer, Zygmunt. *General National Exhibition of 1894 and the Productive Forces of the Country: Hunting and Fishing*. Lviv : Wydział krajowy, 1896. (in Polish).

- Statute and Regulations of the "Knieja" Hunting Society in Stanislawow: Founded in 1901.* Stanyslaviv : printing house of L. Geller, 1932, 35. (in Polish).
- Stawiarski, I. *Common Criminal Law for the Prussian States*. Vol. 2. Warsaw : Drukarnia Rządowa, 1813, 226. (in Polish).
- Stec, R. *Hunting in European Law*. Warsaw : Wydawnictwo ASPRA-JR, 2008, 330. (in Polish).
- Stolcman, J. "From Hunting Relations in Japan", *Łowiec*, no. 12, (1904), 142–144. (in Polish).
- Stolcman, J. *Hunting: a Textbook for Forestry and Agricultural Schools*. Warsaw : Gazeta rolnicza, 1918, 376. (in Polish).
- Swietorzecki, Boleslaw. *The Basics of Hunting and the Outline of the Shotgun Theory*. Vilnius : Wydanie nakładem F. Zawadzkiego, 1936. (in Polish).
- The Hunting Act in Force in the Former Prussian Partition*. Poznań : Czcionkami drukarni "Dziennika Poznańskiego", 1921). (in Polish).
- The Penal Code in Force in the Western Territories of the Republic of Poland*. ed. IV. Warszawa–Poznań : Skład główny w księgarni Św. Wojciecha w Poznaniu, 1925, 204. (in Polish).
- "The State of the Game in Liberated Halychyna", *Łowiec*, no. 21–22, (1915), 173–175. (in Polish).
- Till, E. *Lecture of Ausriyat Property Law (Property Law, Servitude Law and Pledge Law)*. Vol. II, ed. second. Lwow : Nakładem księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1892. (in Polish).
- Wydrzyński, K. *Guide for the Government Forestry Service*. Vol. 1. Warsaw : Redakcja Sylwana, 1853. (in Polish).
- Zabiello, W. "Every Country, Customs", *Łowiec Polski*, no. 1, (1935), 3–5. (in Polish).

РЕЦЕНЗІЇ

НА НИВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНО- РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

(Рецензія: *Kapłon J. Oddział Lwowski Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego 1883–1939. Kraków, 2021. 252 s. [Studia i materiały do dziejów turystyki górskiej. T. III]*)

АНДРІЙ КОРОЛЬКО

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7435-5806>
e-mail: korolko_andr@ukr.net*

Дослідження в історичній ретроспективі діяльності культурно-просвітницьких, молодіжних та інших громадських товариств є важливим для розуміння суспільного життя і розвитку культури, має духовно-психологічну мотивацію у пізнанні витоків минулого. Вивчення форм і змісту їхньої роботи стимулюється, з одного боку, практичними, утилітарними потребами, з іншого – генетичне успадкування традицій спонукає до передачі від покоління до покоління і між людьми одного покоління духовних елементів та історичних знань про ці товариства.

Нова хвиля читацького попиту винесла на передній план літературу про рідний край, етнографічні та туристично-рекреаційні корені його минулого, яку не тільки читають, але й опрацьовують етнологи, туризмознавці, а також учителі для проведення уроків з історії, географії, природознавства, краєзнавства, спонукають науковців та краєзнавців до нового витка пошуків історичних документів щодо вивчення маловідомих сторінок літопису культурно-просвітницьких, молодіжних та інших громадських товариств. Для цього необхідні нові дослідження, які б творилися у своєрідних етнологічних, історико-краєзнавчих та туристично-краєзнавчих лабораторіях. Такі лабораторії повинні міститися у кожній науково-дослідній установі, закладі вищої освіти.

Відрядно, що вивченням туристичних товариств нашого краю займаються і польські дослідники, які фокусують свою увагу на їхній спадщині, що є важливою передумовою для організації розвитку вітчизняного туризму та етнологічних досліджень сьогодні. Потрібно розуміти, що культурно-історичні простори, утворені окремими етнофорами, великою мірою визначають локалізацію туристсько-рекреаційних потоків та напрями екскурсійних маршрутів на сучасному етапі.

У 2021 р. у м. Краків у рамках проекту “Дослідження та матеріали до історії гірського туризму” вийшла книга польського дослідника, президента Польського туристично-краєзнавчого товариства (Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze) Єжи Каплона “Львівське відділення Польського Татранського товариства. 1883–1939” (“Oddział Lwowski Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego 1883–1939”). До речі, товариство, яке очолює дослідник, було засноване в 1950 р. шляхом якраз злиття Польського Татранського товариства та Польського туристичного товариства. Завданням товариства є сприяння кваліфікованому туризму та екскурсіям у Республіці Польща.

Єжи Каплону належить ще одна праця, яка вийшла у 2020 р., – “Карпатське лижне товариство у Львові 1907–1939. Початки польського лижного спорту. Нарис історії” (“Karpackie Towarzystwo Narciarzy we Lwowie 1907–1939. Początki narciarstwa polskiego. Zarys dziejów”).

Вихід у світ монографії про витоки, становлення та діяльність Львівського відділення Польського Татранського товариства нас зацікавив тому, що в ній міститься багато пізнавального матеріалу про туристично-краєзнавчу роботу та етнологічні студії членів цієї організації з вивчення Українських Карпат у досліджуваний автором період.

У вступі (с. 5–9) Є. Каплон відзначає, що історія туризму є вагомим елементом суспільного життя та засвідчує про наполегливу працю багатьох громадських діячів, відданих ідеї розвитку туристичної справи. Прикладом цього стала практична робота Татранського товариства, яке після Першої світової війни отримало назву Польське Татранське товариство (ПТТ). Його члени були також співробітниками Польського краєзнавчого товариства, Карпатського лижного товариства, Татранського лижного товариства, Подільського туристсько-краєзнавчого товариства. Автор наголошує, що діяльність таких товариств часто підтримувалася державними органами влади (починаючи від Австро-Угорської монархії і завершуючи періодами Другої та Третьої Речі Посполитої), але інфраструктура для активного ведення професійного туризму свого часу була сформована переважно звичайною громадськістю. Дослідник відзначає: “Ця справа охопила створення тисяч кілометрів маркованих стежок і сотень об’єктів. В організаційному плані це спонукало до організації проведення тисяч заходів, сотень туристичних маркувань, що популяризували туризм. Для когось це заняття стало, можна сказати, сенсом життя” (с. 6).

Діяльність ПТТ епізодично згадується у різноманітних публікаціях. Однак лише в трьох із них – у 18-му тому “Верхів” (“Wierchów”), опублікованому 1948 р. з нагоди 75-ї річниці заснування Товариства, книзі Владислава Криговського “Діяльність Польського Товариства Татранського” (Варшава – Краків, 1988) та розгорнутій гасловій статті в “Словнику польських наукових товариств” 1990 р. міститься детальна інформація про практичну роботу цього товариства. Незважаючи на певний доробок окремих дослідників щодо вивчення діяльності ПТТ, все ж, на думку автора, ця туристична організація потребує синтетичної праці, у якій всебічно було б представлено її історію та показано місце в суспільному житті Польщі. Разом з тим, важливим є дослідження місцевих осередків цього товариства, адже його члени формували туристичну інфраструктуру, прокладали і маркували стежки в горах, відкривали притулки, видавали путівники, періодичні видання, карти, листівки, організовували туристичне життя в районах своєї діяльності тощо. Одним з них було і Львівське відділення ПТТ, яке в австрійський і польський міжвоєнний періоди у своїй практичній діяльності охоплювало туристичне вивчення Українських Карпат.

Перший розділ монографії під назвою “Перший період діяльності відділу (1883–1914)” (с. 10–36) містить матеріали про діяльність Львівського відділення ПТТ до початку Першої світової війни. Автор на початку розділу зазначає, що появі цієї туристичної організації передувало створення наприкінці 1873 р. у м. Новий Тарг Галицького Татранського товариства, яке займалося організацією туризму, особливо гірського, популяризацією гірського регіону та сприянням дослідженню гір. Однак через віддаленість Східних Карпат на території Східної Галичини наступного року керівництво

в статуті змінило назву товариства, вилучивши слово “Галицьке”. У діяльності Татранського товариства (ТТ) було покладено завдання створення регіональних відділень. Здійснено промоційні кампанії щодо організації роботи цього товариства на території краю. У 1876 р., окрім м. Львів, виконавчі комітети товариства вже діяли в с. Жаб’є Косівського повіту та в м. Станиславів. На кінець 1877 р. відділення ТТ функціонували в Станиславові та Коломиї, у стані зародження опинився осередок товариства в м. Стрий.

Автор відзначає, що перші кроки щодо заснування Львівського відділення ПТТ належать члену Чорногірської філії у м. Коломия Марцелію Туркавському. 23 лютого 1883 р. (вважається датою створення відділення товариства) у Львові на засіданні 50 членів підготували лист до керівництва ПТТ з проханням про заснування осередку цього товариства в столиці коронного краю Галиції і Лодомерії. Діяльність відділення мала охопити м. Львів та півтора десятка повітів з центрами в містах Бібрка, Грудек, Рудки, Мостиська, Перемишль, Доброміль, Самбір, Старе Місто, Стрий, Жидачів, Турка, Бжозів, Сянок, Ліско, а також Дрогобич. Через кілька тижнів прийнято рішення про перенесення центру філії товариства з м. Стрий, відкритої ще у 1879 р., до Львова. Згідно зі статутом Львівського відділення ПТТ від 19 березня 1883 р., переданим на затвердження до Галицького намісництва в м. Львів, його діяльність поширювалася на повіти з центрами в містах Львів, Бібрка, Жидачів, Стрий, Старе Місто, Турка, Самбір, Дрогобич, Рудки та Городок.

Єжи Каплон аналізує перші засідання Львівського відділення цього товариства. До першого керівного складу відділення товариства ввійшли: Володимир Дідушицький (голова), Мар’ян Ломницький (заступник голови), Фелікс Беньковський, Еміль Говкевич, Ігнацій Петеленж, Кароль Строменгер, Марцелій Туркавський, Владислав Зонтан, Людвік Дзедзіцький, Альфред Ельснер, Кароль Франц, Александр Гіршберг, Зигмунт Ріхтман, Генрік Стшелецький. На момент заснування відділення налічувало 184 члени, серед яких багато відомих громадсько-політичних та культурних діячів краю.

Дослідник завдяки виявленим матеріалам у польськомовних часописах “Кур’єр Львівський” і “Турист” детально описує перші пізнавальні туристичні поїздки та екскурсії членів товариства: одноденна в околиці містечка Янів та печери на горі Страдч; кількаденна в районі населених пунктів Стрий і Сколе, що включала похід на гору Парашку (найвища вершина – 1271 м над рівнем моря – однойменного хребта в Сколівських Бескидах), скелі в с. Бубнище (знаходиться гірський масив Скелі Довбуша) і с. Урич (залишки давньоруського оборонного комплексу); одноденна в міста Олесько та Підгірці з нагоди вшанування 200-річчя битви біля м. Відень (розгром османського війська об’єднаними польсько-австрійсько-німецько-українськими військами під проводом Яна Собеського 12 вересня 1683 р.) (с. 22–29).

Також автор торкається організаційних питань діяльності Львівського відділення ТТ. Зокрема, у 1884 р. керівництво осередку товариства планувало впровадити для своїх членів залізничні квитки, створити метеостанцію в м. Сколе (її мав обслуговувати парох греко-католицької парафії отець Марцінків, отримавши відповідну згоду та обладнання відділення ТТ), видати “Путівник по Східних Карпатах”, захистити природно-рекреаційний ландшафт Стрийських гір. Відрадно, що в перший період своєї діяльності Львівське відділення ТТ мало намір провести роботу, пов’язану з маркуванням туристичних шляхів. Так, на межі 1883 і 1884 рр. керівництво вирішило промаркувати шлях до

привабливого для туристів скельного комплексу в с. Бубнище. Однак автор зауважує, що важко сказати, чи вдалося реалізувати цей намір, оскільки інформації, яка б підтверджувала його реалізацію, знайти не вдалося (с. 30–31).

У монографії зазначається, що була виконана серйозна робота членів товариства щодо укладення “Путівника по Східних Карпатах”. До його впорядкування залучено більше десятка фахівців, створено редакційну колегію і літературну комісію інформаційно-довідкового видання, до якої ввійшли Мар’ян Ломницький, Марцелій Туркавський, Люціан Татомір, Юзеф Баковський, Людвік Дзедзіцький, Юзеф Лозінський, Влодзімеж Ганкевич, Владислав Губринович (усі з м. Львів), Леопольд Вайгель з Коломиї, Сюрчинський з Дрогобича, Каєтан Косінський зі Стрия, Северин Брисевич з Турки та Северин Обст із с. Дора. Її очільником обрано вчителя історії та географії, автора низки підручників з вказаних шкільних предметів Л. Татоміра. Проте головним рушієм реалізації цієї справи вважався Леопольд Вайгель, який прагнув опублікувати “Путівник по Чорногорі”, що мав стати частиною великого “Путівника по Східних Карпатах” (с. 31–32).

З кінця 1885 р. діяльність Львівського відділення ТТ почала занепадати. Причиною такого стану стала відсутність членів, які б хотіли вести належним чином організаційну роботу осередку. Активну діяльність проводили лише його окремі представники, які хоч і проживали у Львові, проте були членами Чорногірського відділення ТТ у м. Коломия. На думку автора, з одного боку, це свідчило про значну роль ТТ в туристичному житті Львова, а з іншого – про низьку громадську активність членів місцевого осередку. Ситуацію погіршував розпад подібного осередку товариства в м. Станиславів після смерті його багаторічного голови Марцелія Еміновича, що неминуче призвело до зменшення зацікавлення вивчення Східних Карпат членами ТТ.

Автор відзначає, що справа відновлення діяльності львівського осередку ТТ неодноразово ставилася у 1890-х – на початку 1900-х рр. Зокрема, на XXVII загальних зборах ТТ, які відбулися 2 квітня 1901 р., висловлена ідея перенесення штаб-квартири Чорногірського відділення ТТ з м. Коломия до м. Львів. Проте така ініціатива зустріла значний спротив активістів цієї філії на 24-му засіданні Чорногірського відділення ТТ 26 травня 1901 р. у с. Яремче. Ідея відновлення осередку в столиці коронного краю Австро-Угорської монархії виголошувалася також на XLII надзвичайних зборах ТТ 27 червня 1913 р., на яких Романові Кордису та Мечиславові Орловичу доручено розпочати заходи для заснування філії ТТ у Львові. Але їхня діяльність у цій справі була перервана початком Першої світової війни (с. 33–35).

Другий розділ “Міжвоєнний період” фактично охоплює більшу частину монографії (с. 36–200). У ній Є. Каплон розкриває основні напрями практичної діяльності Львівського відділення ТТ між двома світовими війнами.

Автор зазначає, що після закінчення війни і повернення до нормального життя діяльність філії Товариства була відновлена в 1920 р. Перші післявоєнні збори відбулися 4 травня 1921 р., на них розглядалися статутні та інші загальні питання. Головою відділення обрано Р. Кордису, а до керівного проводу та контрольної комісії ввійшли 20 членів. У тогочасній місцевій польськомовній пресі вказувалася нова назва осередку – Львівське відділення ПТТ; наголошувалося, що основним завданням Товариства є популяризація гір і гірського туризму та проведення наукових досліджень, пов’язаних з гірською тематикою. Передбачалася співпраця з членами відділення ПТТ в м. Львів, Карпатським лижним товариством та Чорногірським відділенням ПТТ (с. 36–38).

З початком відновлення роботи осередку його членами організовувалися поїздки та походи до Сколівських Бескидів (Тухля, Зелемінь), Горганів (Мізунь) та Чорногори (Попадя, Сивуля, Довбушанка), які анонсувалися у польськомовній пресі, зокрема в газеті “Польське слово” (“Słowo Polskie”).

Автор стверджує, що наступним кроком популяризації туристичної діяльності осередку товариства стала організація різноманітних лекцій та відчитів. Поряд з цим Львівське відділення ПТТ спільно з іншими туристичними організаціями краю проводили культурно-мистецькі заходи, вечори й атракціони. Члени осередку фінансово підтримали Карпатське лижне товариство у відбудові притулку в містечку Славське, який згорів у роки Першої світової війни (с. 39–43).

Дослідник детально зупиняється на характеристиці статуту товариства, прийнятого на загальних зборах ще в австрійський час – 19 червня 1911 р. Зокрема, автор розмірковує над повноваженнями філій та осередків товариства. Вказується, що після завершення війни на XLV і XLVI загальних зборах ТТ відповідно 28 червня 1919 р. і 26 червня 1920 р. прийнято рішення про його перейменування на Польське Татранське товариство (ПТТ). Особливо долучився до зміни окремих пунктів статуту товариства голова Львівського відділення ПТТ Р. Кордис. Згідно з його новою післявоєнною редакцією, вагома роль у практичній діяльності ПТТ мала належати місцевим філіям товариства. Новий статут прийнятий 10 грудня 1922 р. та затверджений провінційною адміністративною владою в м. Краків рескриптом від 10 березня 1923 р. (с. 40–41, 44–46).

Ежи Каплон характеризує матеріали загальних зборів Львівського відділення ПТТ першої половини 1920-х рр., їхню фінансову звітність про утримання притулків та відповідні рішення з цього приводу, подає прізвища переобраного керівництва товариства.

Звернуто увагу на передумови видання ПТТ фотоілюстративного щорічника “Wierchy” (головний редактор – Ян Гвалберт Павліковський), його зміст і редакційну політику. На думку автора, вихід у світ 1923 р. першого числа цього туристичного часопису започаткував відлік різноманітної діяльності товариства. “Wierchy” стали не лише майданчиком “для звітів про діяльність ПТТ та його місцевих відділень, але, перш за все, форумом для обміну інформацією про гори – у багатьох випадках безцінним джерелом знань, які не збереглися б донині без записів у щорічнику” (с. 53–58).

Автор висвітлює організаційну діяльність членів Львівського відділення ПТТ у справі пропагування подорожей та розвитку туристичної інфраструктури краю (маркування маршрутів, спорудження та облаштування притулків у Західних Горганах у с. Осмолода та в урочищі Яла). Зокрема, притулок у заповідному урочищі Яла на Рожнятівщині було введено в дію 16 червня 1927 р. У церемонії його відкриття взяли участь понад 150 осіб з усіх куточків Другої Речі Посполитої. Про необхідність будівництва притулку в цьому місці свідчив той факт, що з червня до листопада 1927 р. ним користувалося понад 700 осіб. У притулку було 25 місць, а вартість проживання виявилася невеликою. Наступного року для полегшення походів туристів у бік с. Осмолода, що привело б до збільшення відвідування місцевого притулку, за сприяння Міністерства громадських робіт відремонтовано дорогу з с. Перегінськ до с. Осмолода. Також це дозволило запустити автобусний транспорт на цьому маршруті (с. 60–65, 72–74). До речі, 15 жителів селища Рожнятів на зборах 3 липня 1929 р. ухвалили заснувати

гурток Львівського відділення ПТТ та підготували відповідні документи для реєстрації осередку товариства (с. 77).

У монографії аналізується співпраця членів Львівського відділення ПТТ з іншими туристичними товариствами краю. Особливо плідно розвивалися відносини з представниками Карпатського лижного товариства, які стосувалися питання надання в користування туристичних притулків їхнім членам за помірною ціною. До керівних органів обох цих товариств у різний час подекуди входили одні й ті ж люди.

Члени Львівського відділення ПТТ були причетні до маркування гірських туристичних маршрутів Головного карпатського шляху, яке проводили представники Станиславівської і Коломийської філій ПТТ. З огляду на труднощі з маркуванням на схилах та у вершинних частинах Горганів, пов'язані з великими площами, вкритими осипами, було погоджено, що траси будуть марковані там за допомогою сталевих стовпів. На засіданні Міжвідомчої комісії для СхідноїBeskidщини, яке відбулося 16 листопада 1928 р. у Львові, розпочато обговорення щодо уточнення маршруту Головного карпатського шляху в Горганах і Чорногорі; було домовлено, що до 1930 р. там має бути завершено значну частину маркувальних робіт. Встановлено також поділ зони діяльності між Львівським і Станиславівським відділеннями ПТТ в контексті створення Станиславівської філії в м. Долина. У 1929 р. було визнано необхідним виконати роботи з розмітки на ділянці між Хом'яком і Довбушанкою (через станиславівську гілку) та на ділянці Попада – Ілемське Яйце (через львівську гілку). Також керівник Львівського відділення ПТТ Ян Гвалберт Павліковський опікувався природоохоронною роботою, пов'язаною зі створенням у другій половині 1920-х рр. Татранського національного парку (с. 66–71, 75–77).

За словами автора, ця робота Міжвідомчої комісії мала своє продовження у 1930 р. На одному із засідань, яке відбулося 3 травня 1930 р. у м. Станиславів, прийнято рішення про проведення маркувальних робіт. Під час наради було визнано потребу здійснення маркувальних робіт на ділянці г. Кукул – ур. Козьмешик з перенесенням стежки від г. Кукул до устя Форещенки вздовж р. Прут до ур. Заросляк, а звідси до ур. Козьмешик. Встановлено такі маршрути: в Горганах – від г. Попада через г. Парашка до г. Грофа, від с. Рафайлів (нині с. Бистриця) до г. Братківська, від ур. Пороги до г. Висока, г. Ігровець та г. Сивуля; у Бещадах – від г. Парашка до групи ур. Зелемінь; у Чорногорі – від ур. Завоєли до г. Костриця, від г. Говерла до г. Піп-Іван, від г. Шпиці через с. Бистрець до с. Жаб'є. Вважалося за необхідне встановити орієнтувальні дошки та глазуровані карти в таких населених пунктах: Надвірна, Дора, Ямна, Микуличин, Подліснів (нині входить до с. Микуличин), Татарів, Ворохта, Брошнів, Долина та Ділок (с. 78–83).

На нараді цієї комісії 12 червня 1931 р. визначено обсяг роботи новоствореного відділення ПТТ в м. Стрий, а також встановлено, що гурток у м. Косів належить до Чорногірського відділення ПТТ та прийнято постанову про створення великих заповідників на Чорногорі, у Горганах та Чивчинських горах. Визначено розподіл коштів із субсидії на маркувальні роботи для Станиславівської, Дрогобицької, Львівської, Коломийської філій та Косівського осередку ПТТ. Встановлені правила координації маркувальних робіт, основою яких мала стати інвентаризація вже позначених маршрутів і окреслення їхнього ходу на карті, а нові маршрути можна було позначати лише після їх попереднього погодження міжгалузевою комісією (с. 95–96).

Єжи Каплон звертає увагу на матеріальні труднощі в організації роботи товариства на початку 1930-х рр., через попередні витрати на будівництво притулку в заповідному ур. Яла на Рожнятівщині. У 1930 р. Львівському відділенню ПТТ вдалося організувати не лише походи на хребти Близниця і Свидовець, але також у Мармарошські Карпати. На думку автора, це було зумовлено і зовнішніми причинами, адже розширення мережі маршрутів та рівень туристичної освіти, пов'язані зі знанням правил підготовки та поведінки під час гірських походів, привели до збільшення індивідуальних походів або невеликих груп, організованих учасниками без участі членів товариства (с. 83–84).

Львівське відділення ПТТ долучилося до створення лижної секції туристичного товариства. Це питання порушувалося його членами на з'їзді лижних секцій відділень ПТТ, який відбувся в Кракові 30 листопада 1930 р. Зокрема, один з очільників Львівського відділення ПТТ Р. Кордис звернув увагу на потребу більшого розвитку лижного спорту, спираючись на організаційну діяльність ПТТ. Він вважав за необхідне активізувати кампанію з популяризації гірськолижного туризму серед молодого покоління, особливо шляхом видання друкованих матеріалів, проведення бесід з використанням привабливих форм спілкування у вигляді слайдів, популяризації гірськолижних зон. Також висловив думку, що потрібно розвивати обидва напрями лижного спорту, а саме туристичний і спортивний. Важливою формою популяризації лижного спорту Р. Кордис вважав проведення колективних екскурсій по суботах і неділях з використанням підготовлених до зимових умов укриттів, підкріплених мережею нерозбудованих притулків у віддалених гірських ділянках. Сприяння розвитку зимового туризму полягало також у виданні зимових гірськолижних путівників, карт із маркуванням лижних маршрутів, запровадженні спеціального маркування зимових туристичних маршрутів (с. 84–89).

Автор зазначає, що Львівське відділення ПТТ продовжувало вести активну діяльність із захисту довкілля Карпат. Так, у 1930 р. його члени виступили з ініціативою щодо закриття фабрики косметичних олій під назвою “Говерла”, яка могла погіршити екологічне становище Чорногори (с. 89–90).

Єжи Каплон аналізує окремі публікації членів Львівського відділення ПТТ, які виходили на початку 1930-х рр. у польськомовній періодиці краю. Так, особлива увага дослідника була звернута на дві статті Пйотра Контного про проблеми охорони природи в польському туризмі та польсько-румунський туристичний з'їзд з вивчення Карпат, які вийшли в додатку “Кур'єр туристичний” (“Kurier Turystyczny”) газети “Кур'єр Львівський” (“Kurier Lwowski”) у квітні й травні 1931 р. (с. 92–95).

У монографії детально охарактеризовано участь членів Львівського відділення ПТТ у роботі семінару (“анкети”) з вивчення проблем Східних Карпат (м. Станиславів, 29–30 травня 1931 р.) та VI з'їзду Ради Асоціації слов'янських туристських товариств (м. Львів, вересень 1931 р.). Серед інших здобутків осередку товариства в 1931 р. вказується на прокладання нових маркувальних маршрутів, формування на польсько-румунському кордоні туристичної зони, обладнання притулків у Ялі й Славському, друкування нового тижневого додатку “Кур'єр туристичний” (“Kurier Turystyczny”) до газети “Кур'єр Львівський” та вихід у світ комплексного путівника Східними Beskidaми, написаного Генриком Гонсьоровським, тощо (с. 97–102).

Автор виокремлює такі практичні кроки діяльності членів Львівського відділення ПТТ у 1932 р.: проведення експедиції на Чорногору та Мармароські гори 15–21 травня;

будівництво нового притулку в Горганах у долині р. Свіча та його урочисте освячення 21 жовтня; публікація у періодиці статей щодо популяризації прокладених нових туристичних маршрутів та проведення відповідних походів; формування двох осередків Львівського відділення – у м. Перемишль та в м. Іваничі (с. 103–112).

Єжи Каплон охарактеризував діяльність лижної секції Львівського відділення ПТТ у 1933 р. (с. 112–115). Цього року, крім двох притулків, осередок товариства заснував туристичні станції в м. Долина, с. Вигода, у присілках та урочищах Жаклі, Максимівці, Сокіл над р. Сян, а також гірський притулок в урочищі Солотвинка в Західних Горганах (с. 119). У 1933 р. Львівським відділенням ПТТ були втілені в життя такі цікаві заходи з популяризації туризму на території краю: картографічні тренінги за участю професора університету Юзефа Вонсовича; читання лекцій про захист Карпатських гір і розвиток лижного туризму; розмітка нових туристичних маршрутів; екскурсійно-туристичні поїздки й походи в с. Бубнище, с. Ворохта, с. Татарів, с. Рахів, м. Сколе, м. Трускавець; лижний похід на початку грудня до с. Лавочне із зупинками в м. Сколе, с. Гребенів, с. Тухля та м. Славське. У середині червня Дрогобицькою філією ПТТ було відкрито новий притулок біля г. Парашка в Сколівських Бескидах (с. 119–124). Автор детально охарактеризував святкування 60-річчя ПТТ в грудні 1933 р., у якому активну участь узяли члени Львівського відділення ПТТ (с. 124–127).

Висвітлюючи діяльність осередку в 1934 р., дослідник спочатку фокусує на роботі лижної секції, яка в січні проводила зимові експедиції, курси і змагання у Сколівських Бескидах (у м. Сколе був відкритий невеликий багатофункціональний лижний трамплін), Чорногорі (у с. Ворохта 3–4 лютого відбулися гірськолижні змагання, а 3–4 березня – потрійний лижний похід і міжнародні спортивні змагання) та біля м. Львів. Цьому сприяло відкриття Дрогобицькою філією ПТТ притулку біля гірської вершини Тросян у Сколівських Бескидах (с. 127–133, 136–138).

Автором звернуто увагу на важливі рішення Східнобескидської комісії, яка працювала в с. Ворохта 3–4 лютого 1934 р. Її робота стосувалася основних проблем розвитку туризму в Східних Карпатах, передусім щодо маркування туристичних маршрутів (с. 133–135).

Серед інших практичних кроків діяльності Львівського відділення ПТТ у 1934 р. Є. Каплон виокремлює: формування оновленої мережі туристичних станцій; відкриття секції каное, у розпорядженні якої було три байдарки; проведення одно- і дводенних походів у гори, переважно на Чорногірський хребет, експедицій та екскурсій, зокрема для студентської молоді; читання лекцій на туристично-спортивну тематику; рекламно-інформаційна робота (у жовтні правління філії уклало угоду з польською туристичною фірмою “Орбіс”, яка займалася організацією подорожей і туристичних заходів, продажем туристичних квитків на “популярні” потяги, прийомом заявок на закордонні поїздки, укладанням картотеки курортів і місць відпочинку); участь у роботі з’їзду “Розвиток туризму на курортах та літніх базах польських Карпат”, який відбувся у с. Яремче 8–9 червня (с. 138–145).

На думку автора, великим успіхом Львівського відділення ПТТ стало будівництво та відкриття на початку 1935 р. лижного трампліна в передмісті Львова Брюховичах. Цей трамплін за своїми функціональними можливостями мало в чому поступався подібним спортивним об’єктам у м. Закопане та с. Ворохта. Перші лижні змагання команд спортивних товариств Львівщини у Брюховичах відбулися 10 лютого 1935 р.

Лижною секцією ПТТ 3–17 березня 1935 р. також організовано лижний зліт на маршруті від Славська через Горгани до Ворохти, у якому взяло участь десять учасників. Загалом у звітному сезоні 1934/1935 рр. до 16 зимових екскурсій, організованих цією секцією, долучилися 293 особи (с. 147–150, 152–156). Серед оригінальних кроків діяльності лижної секції Львівського відділення ПТТ варто виокремити формування власної атрибутики та екіпірування (бейджі, нашивки, значки) (с. 157–158).

Єжи Каплон зауважує, що в середині 1930-х рр. до популяризації розвитку зимового туризму долучилася дирекція державних залізниць у м. Львів, адже головним транспортом для туристів тоді вважався залізничний. Здійснивши моніторинг привабливості залізничного туристичного сполучення, керівництво прийняло рішення, щоб потяги відправлялися не лише зі Львова, але й зі Станиславова та Перемишля. Це мало оживити туризм не тільки шляхом спрощення комунікації, значного зниження цін на квитки, але й полегшити товариствам, подібним до Львівського відділення ПТТ, організацію групових поїздок (с. 150–151).

Члени Львівського відділення ПТТ продовжували активну рекламно-інформаційну діяльність щодо поїздок та походів у Карпати. Так, завдяки цьому успішно виявилася дводенна поїздка на Чорногору в червні 1935 р.: з транспортуванням туристів ліською залізницею до ур. Форощенки та розміщенням їх у притулку в ур. Заросляк, виїздом на автобусі до с. Жаб'є та походами навколишніми вершинами, до г. Піп-Іван. Загалом у цій комплексній екскурсії взяли участь близько 300 осіб (с. 159).

Серед інших реалізованих практичних кроків Львівського відділення ПТТ у 1935 р. автор виділяє такі: участь його членів у з'їзді делегатів ПТТ в Станиславові (23 червня), роботі загальних зборів лижної секції (17 жовтня), виставці спортивного зимового спорядження (2–3 грудня); маркування нових карпатських шляхів; читання просвітницьких лекцій; публікація довідкових видань і пресрелізів з популяризації лижного спорту (с. 159–163).

Єжи Каплон ґрунтовно зупиняється на характеристиці двох притулків Львівського відділення ПТТ, які діяли в 1935 р., – у заповідному ур. Яла на Рожнятівщині (52 км до найближчої станції Брошнів) та в долині р. Свіча (49 км до найближчої залізничної станції Вигода). Будувалися нові притулки в ур. Молода на Вишківському перевалі та на полонині Рущина за гірським хребтом Сивуля. Лижна секція філії мала туристичний пункт у м. Славське на 16 місць. Також Львівське відділення ПТТ розпоряджалося кемпінгом у с. Людвиківка та примітивними притулками на полонинах Рущина і Солотвинка (с. 164–165).

Розглядаючи здобутки Львівського відділення ПТТ на початку 1936 р., Є. Каплон характеризує участь членів лижної секції товариства в зимових спортивних змаганнях зі стрибків з трампліна, альпійської комбінації, які відбувалися у с. Ворохта, м. Львів, с. Брюховичі, м. Закопане, ур. Заросляк. Функціонували також секції каное (20 членів) і спортивних ігор (10 членів) (с. 163–164).

Автор виокремлює такі напрями діяльності осередку товариства в 1936 р., які були характерні й для попередніх років: відновлення або маркування нових туристичних маршрутів у Карпатах; організація восьми залізничних поїздок у гори в межах використання т. зв. популярних потягів; облаштування п'яти притулків; активна робота лижної секції; проведення спортивних змагань, у т. ч. за участю школярів; читання просвітницьких лекцій, зокрема в рамках “чайних” вечорів; видання популярної

туристичної літератури, передусім на зимову тематику (с. 166–171). Серед нововведень 13 травня 1936 р. було створено відділ гірської охорони товариства (с. 166).

Аналізуючи діяльність Львівського відділення ПТТ у 1937 р., Є. Каплон детально зупиняється на характеристиці роботи гуртка лижної секції в м. Іваничі та залучення їх членів у спортивних змаганнях (с. 171–173). Автор констатує, що в рамках роботи товариства цього року функціонували чотири спеціальні комісії: праці в горах та будівництва притулків; туристична; відчитова і товариського життя; пресово-пропагандистська. Дослідник здійснює аналіз ділянок роботи цих комісій, зокрема щодо облаштування притулків та роботи секцій (лижної, каякової (каное), охорони гір і товариського життя) (с. 173–179). Відзначається, що члени правління Львівського відділення ПТТ входили до управ інших організацій – таких як “Союз гірських країв”, Асоціація підтримки туризму міста Львова, львівських осередків Товариства приятелів Гуцульщини і Ліги сприяння туризму та ін. (с. 174).

За словами Є. Каплона, подібні напрями роботи Львівського відділення ПТТ спостерігаємо і в 1938 р. Міститься характеристика структури товариства, діяльності лижної секції та залучення її членів у зимових спортивних змаганнях і туристичних походах, розбудови нових туристичних шляхів і маршрутів тощо (с. 180–191).

Автором наголошується, що 1938 р. правління філії доклало багато зусиль для покращення стосунків між ПТТ і Польським лижним союзом, між якими кілька років тривав конфлікт. Це було пов’язано з розширенням сфер впливу останнього на ділянки роботи, які знаходилися у віданні ПТТ (розвиток гірськолижного туризму, маркування туристичних маршрутів, популяризація туризму шляхом побудови системи туристичних знаків, а також доступ до коштів, виділених Міністерством шляхів на розвиток туризму) (с. 184–187).

Серед останніх великих змагань, які організували члени лижної секції товариства напередодні Другої світової війни, автор виокремлює чемпіонат з альпійської комбінації спортивних команд Львівського округу, що відбувся 8–9 квітня 1939 р. Останні загальні збори Львівське відділення ПТТ провело 1 квітня 1939 р. (с. 191–194).

В “Епілозі” до своєї монографії Є. Каплон проаналізував надзвичайно цінні два документи, виявлені в Центральному архіві гірського туризму Польського туристично-краєзнавчого товариства в м. Краків: лист від 25 квітня 1945 р. останнього секретаря відділу ПТТ у м. Станіславів та члена головної управи ПТТ Міхала Соболевського до президента товариства проф. Валерія Гетля і протокол надзвичайних загальних зборів ПТТ, які відбулися 15 вересня 1939 р. у Львові. У вирі завершення німецько-радянської війни товариство припинило своє існування, а документи про його діяльність з плином часу були передані в архівні фонди радянського КДБ (с. 195–199).

Наприкінці монографії автор помістив дві розгорнуті таблиці: “Керівництво Львівського відділення ТТ–ПТТ” (с. 200–207) та “Список членів відділення ТТ–ПТТ у м. Львові” (с. 208–242). У першій таблиці подано дати загальних зборів (за 1883, 1921–1939 рр.), імена й прізвища членів керівного проводу, ревізійної та арбітражної комісій. У другій таблиці перелічено 869 прізвищ членів Львівського відділення ПТТ та вказано роки їхнього перебування у товаристві. Окремим членам проводу товариства присвячені детальні біографічні довідки (Станіслав Б’ялікевич, Леон Білінський, Леон Цехак, Адольф Чибінський, Жигмунт Черни, Ян Добржанський, Максиміліан Дудрик, Влодзімеж Дзедушицький, Бенедикт Фулінський, Еміль Головкевич, Жигмунт

Клеменсевич, Роман Кордис, Адам Ленкевич, Мар'ян Ломницький, Антоній Ломницький, Вацлав Маєвський, Пйотр Панек, Роман Пухальський, Кароль Стромєнгер, Генрік Стшелецький, Владислав Зонтак). Видання оснащено іменним покажчиком (с. 243–250).

У своєму дослідженні автор використав усі наявні публікації (статті з львівської газетно-журнальної періодики) і джерельні матеріали, що зберігаються в польських та українських архівах, а також у приватних колекціях. Дуже цінними виявилися численні документи, підготовлені Львівським відділенням ПТТ, деякі з яких опубліковано в книзі у вигляді репродукцій.

Загалом, у монографії поміщено близько 150 унікальних світлин, більшість з яких узяті з приватних архівів родини Ленкевичів та Алісії і Єжи Каплонів: старі фотографії з учасниками вікопомних подій; фотокопії статутів і протоколів засідання товариства; листівки з краєвидами Карпат, міст і містечок краю; карти; вирізки з газет з повідомленнями про діяльність товариства; оголошення, відозви і запрошення; легітимаційні картки і квитки та ін. Вони є важливими історичними джерелами, які значно розширюють візуальний інформаційний ряд, дозволяють збагатити знання з вивчення діяльності туристичного товариства, будять у читачів творчу уяву своєрідної присутності, сприяють вільному і повному сприйняттю історичної ретроспективи людьми різного віку, освітнього та фахового рівня. Особливо цікавими є такі світлини: “Горгани. Хом’як” (с. 19), “Турист”, періодичний часопис Чорногірського відділення ТТ в м. Коломия, який виходив за редакцією Леопольда Вайгеля” (с. 25), “Скали в Бубнищу” (с. 26), “Скали в Уричу” (с. 27), “Скала Довбуша в Бубнищу” (с. 29), “Яремче. Загальний вигляд” (с. 34), “Притулок Карпатського лижного товариства в Славську” (с. 43), “Карта Західних Горганів Адама Ленкевича” (с. 49), “Рафайлів. Дорога Легіонів” (с. 51), “Статут Польського Татранського товариства. 1922 р.” (с. 58), “Притулок ПТТ у Ялі” (с. 62), “Квиток члена товариства. 1928 р.” (с. 73), “Туристична станція в Славську” (с. 89), “Притулок Тростян” (с. 102), “Лижний притулок в Розлучу” (с. 103), “Притулок Львівського відділення ПТТ в долині р. Свіча” (с. 109–110), “Залізничний міст над р. Прут у Ворохті” (с. 119), “Вигляд на Піп-Іван і Шурин” (с. 122), “Гуцули грають на трембітах. 1929 р.” (с. 123), “Чорногора. Притулок ПТТ на Заросляку під Говерлою. Близько 1930 р.” (с. 126), “Вигляд з лижного трампліна в Сколе” (с. 133), “Вершина Явірника в Горганах” (с. 135), “Пансіонат “Скарбувка” у Ворохті” (с. 137), “Притулок Станиславівського відділення ПТТ на Татарівському перевалі” (с. 141), “Ямна. Камінь Довбуша” (с. 143), “Трамплін у Брюховичах” (с. 145), “Фотоколаж “Привітання з Яремче”” (с. 151), “Притулок в ур. Молода” (с. 167), “Притулок на Ватанарці” (с. 175), “Притулок на Вишківському перевалі” (с. 177–178), “Притулок на Рущині” (с. 182), “Звіт Львівського відділення ПТТ за 1938 р.” (с. 185–186), “Квиток члена товариства. 1939 р.” (с. 192).

Сподіваємося, що нова ошатно оформлена монографія польського дослідника Є. Каплона спонукатиме небайдужих дослідників краю ґрунтовніше вивчати етнографічний та туристично-рекреаційний потенціал Карпатського регіону. Пошукова самовіддана праця науковців і краєзнавців сприятиме збереженню та популяризації минувшини, відкриватиме глибини національно-культурної спадщини та природно-рекреаційного ландшафту краю.

ОДНА З ВАЖЛИВИХ ПРАЦЬ ПРО УКРАЇНСЬКЕ БДЖІЛЬНИЦТВО

(Рецензія: Уляна Мовна. *Бджільництво: український обрядовий контекст*. Львів, 2017. 552)

МИХАЙЛО ПАНЬКІВ

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії, етнології і археології Карпат
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000*

Вже сама назва монографії Уляни Мовної “Бджільництво: український обрядовий контекст” підкреслює актуальність вибраної авторкою теми. Бджолярство на території України культивувалося від найдавніших часів. Проте воно як явище національної культури до середини XIX ст. залишалося майже недослідженим, оскільки етнографи більше звертали увагу на вивчення матеріально-культурних особливостей бджолярства. Лише від середини XIX ст. розпочалась поступова публікація певних відомостей про роль бджільництва в традиційній обрядовості українців. І хоча пасічницька обрядовість протягом середини XIX – початку XXI ст. загалом привертала до себе увагу українських та зарубіжних етнографів, проте вона залишилась недостатньо вивчена. Здебільшого подавався джерельний матеріал без ретельної систематизації, комплексного дослідження традиційного бджільництва всієї української етнічної території, не висвітлювалась національна специфіка традиційних уявлень, вірувань, звичаїв та обрядів бджолярів, їхнє місце в системі української обрядовості. Не дивно, що у своїй монографії авторка поставила завдання розкрити традиційні пасічницькі обряди як елемент обрядової культури українців, зокрема “як... українську народну візію бджоли включно зі статусом комахи у світоглядній традиції, історичним процесом формування інституту покровительства та визначенні ролі святих – опікунів в українському бджільництві. Його місце в системі традиційної національної обрядовості, зосібна окреслення колективного портрету пасічника... та цілісного осмислення пасічницьких мотивів народного календаря (обрядових чинностей весняно-літнього та осінньо-зимового циклу), ролі продуктів бджільництва в обрядовому житті українців...”¹.

Для реалізації цього завдання У. Мовна подала ґрунтовну історичну характеристику проблеми, охопивши майже всі праці про пасічницьку обрядовість вітчизняних та зарубіжних етнографів другої половини XIX – початку XXI ст. При цьому зауважила, що цієї літератури явно недостатньо. Адже відсутні аналітичні дослідження у формі спеціальних монографій, які б повною мірою розкривали національну специфіку традиційних уявлень, вірувань, звичаїв та обрядів – як вітчизняного, так і загальнослов'янського бджільництва.

Для вирішення поставленої проблеми, крім історіографії, авторкою використана значна джерельна база. Однією з груп джерел дослідження стала рукописна спадщина вітчизняних і зарубіжних учених XIX – початку XXI ст., яка знаходиться в архівах Інституту народознавства НАН України, Інституту мистецтвознавства, фольклору

¹ Уляна Мовна. *Бджільництво: український обрядовий контекст*. Львів, 2017, 456.

та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника та ін. Разом з тим найбільший масив джерельного матеріалу зібрала сама авторка, яка протягом 1995–2014 рр. за власним запитальником обстежувала 193 села Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької, Хмельницької, Житомирської, Черкаської, Полтавської областей, а також Люблінського воєводства Республіки Польща і тим самим охопила значну частину території України. Її респондентами були діючі чи колишні пасічники, родичі бджолярів, що дало можливість авторці визначити місце бджільництва в системі традиційної української культури, інформувати про обрядове використання продуктів бджільництва в повсякденному житті (меду й воску в календарних та родинних обрядах). Найменшою групою респондентів були найчастіше жінки, виконавиці керомантичних практик; зокрема вони володіли вмінням виливати віск та замовляти. Все це дало можливість У. Мовній в основному розкрити національну специфіку традиційних уявлень, вірувань, звичаїв та обрядів бджолярів і значимості бджільництва як явища, його місця у сфері національної культури. Сюди належить і ставлення до бджоли як священної комахи, що відобразилося ще в дохристиянських віруваннях. Появилися покровителі українського бджільництва серед християнських святих (Олексій, Зосим, Саватій) з відповідним святкуванням їхніх днів пам'яті, пов'язаних із дохристиянським календарем.

Авторка підкреслює, що сакральна значимість бджолярства виробила в українців особливий культ пасічників. У народі вважали, що бджільництвом займаються люди з високими моральними якостями, адже спілкування з бджолами облагороджує особистість, наділяє чеснотами і людинолюбством. “Пасічники, – зазначає вона, – з діда-прадіда користувалася у селянському середовищі великою повагою як чесні, сумлінні, працелюбні та добропорядні люди, що в кінцевому підсумку визначало їх традиційно високий статус морального авторитета в межах сільської громади”². Окремих представників цієї замкнутої професії ототожнювали з чаклунами.

Висвітлено ритуальну символіку продуктів життєдіяльності бджіл – меду і воску в календарних та родинних (родинно-хрестильні, весільні та похоронні) обрядах.

Таким чином, монографія У. Мовної є першим узагальнюючим дослідженням про традиційне бджільництво як духовно-світоглядну систему українців, у якому висвітлено його національну специфіку, а також розкрито зв'язок із загальнослов'янською і навіть частково із загальносвітовою наукою з даної проблематики. До найсуттєвіших наукових результатів, отриманих авторкою, належать такі:

– Проаналізована джерельна база та стан наукової розробки бджолярської обрядовості. Авторка стисло висвітлила історіографію, методологію та джерельну базу бджолярської обрядовості українців, причому охарактеризувала регіональні особливості. На основі документального та систематизованого бібліографічного матеріалу У. Мовній вдалося виявити цілу низку нових і деяких маловідомих імен українських етнологів, а також познайомити із зарубіжними дослідниками цієї теми, що значно збагачує та всебічно розкриває окреслену проблему.

– Авторка довела, що у вітчизняній етнологічній науці до цього дана тема недостатньо досліджена і що польові матеріали дозволили здійснити її комплексний аналіз.

² Ibid, 459.

– Багатоаспектність завдань, поставлених У. Мовною для реалізації мети, відкриває для інших дослідників перспективу поглиблення вивчення цієї проблеми в окремих регіонах України.

– Дослідження вітчизняних обрядових бджолярських особливостей протягом середини XIX – початку XXI ст. дозволило не лише заповнити чергову прогалину, але й з'ясувати особливості українського бджолярства та поповнити й поглибити знання про вітчизняну обрядовість загалом.

– На основі використаних джерельних та історичних матеріалів авторці вдалося визначити роль окремих продуктів бджільництва в календарних та сімейних обрядах. До речі, окремі їхні обрядові фрагменти збереглися дотепер.

Використання великого корпусу польових обстежень, неопублікованих архівних етнографічних матеріалів, публікацій уможливило здійснити правильні висновки щодо поставленої проблеми. Вони відповідають визначеній меті монографії. Крім того, теоретичні узагальнення та висновки У. Мовної відображені в трьох монографіях і 35 публікаціях, що передували даній праці.

Проте, відзначаючи високий рівень монографії, її значимість у тому, що до цього ця актуальна тема ще недостатньо досліджена, висловлюємо свої зауваження і побажання.

Так, щодо джерельної бази монографії, то її можна було б збагатити фольклорними матеріалами (пісні, ворожіння, приказки тощо) та, можливо, топонімією.

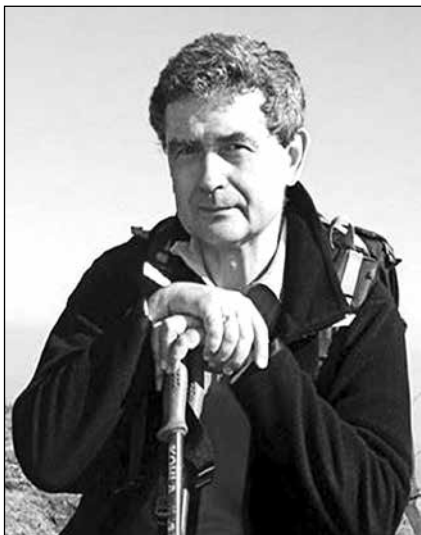
У четвертому розділі “Продукти бджільництва в обрядовому житті українців” було б доцільно звернути увагу, крім меду і воску, на інші продукти бджільництва, особливо ті, які мають цілющі властивості й використовуються народними цілителями, а також розкрити роль хмільного меду в обрядових діях.

Бджільництвом на території України займалися люди з часів палеоліту. Воно пройшло п'ять етапів свого розвитку. На нашу думку, варто було коротко розкрити ці етапи. Адже вони впливали не тільки на виробничий, але й на звичаєво-обрядовий процес. Незалежно від цих побажань і зауважень зазначаємо, що вихід у світ цієї монографії є важливою подією у дослідженні вітчизняного традиційного бджільництва та його ролі в українській обрядовій культурі.

ПРИЯТЕЛІ ГУЦУЛІВ

ПЕТРО СІРЕДЖУК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії, етнології і археології Карпат
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-6848>
e-mail: petro.siredzhuk@gmail.com*

Світлина 1. Єжи Каплон
у горах

Історія знає чимало прикладів популяризації чужоземцями вічнозеленої Гуцульщини у своїх країнах і їхню безкорисливу допомогу гуцулам. Їхні імена навічно вписані в літопис перлини України: це шотландка Марія Довіє, поляк Станіслав Вінценз, швейцарець Ганс Цбінден, француз Кирило Горішній та багато інших. У сузір'ї цієї когорти засвітилися прізвища двох нових приятелів гуцульського краю: Єжи Каплон і Рафала Грабовського. Обидва є громадянами Польщі. Перший народився 24 лютого 1956 р. у Забру. У Глівіцях закінчив Сломську політехніку. Здобув спеціальність інженеро-механіка і ступінь магістра.

1976 р. став членом Польського товариства туристично-краєзнавчого (скорочено ПТТК; громадської організації, котра у своїх лавах налічує близько 55000 туристів), де проводить активну діяльність у різних громадських структурах. У даний час є очільником Головної управи цього товариства. У 1980 р. отримав посвідчення бескидського провідника. Через 28 років за дозволом UIMLA став провідником міжнародного гірського туризму. З 2003 р. працює в Центральному осередку гірського туризму ПТТК у Кракові.

Член Вченої ради Татранського і Горчанського Національного парку, Ради Польської туристичної організації (урядової інституції, котра займається пропагандою польського туризму в межах польської держави і за рубежом), а також Вченої ради Союзу Підгалян (товариство горян, пропагує гори і гуральський край).

Автор 150 наукових праць, пов'язаних із туризмом, головним чином з історією гірського туризму. Більшість із них присвячені Польському Татранському товариству (скорочено ПТТ). Воно виникло 1873 р. у Галичині й діяло до 1950 р. Наступником цієї громадської організації сьогодні є ПТТК, котре курує польський туризм у Східних Карпатах.

Єжи Каплон є автором монографічних досліджень про Карпатське товариство лижників, котре засновано 1907 р. у Львові й опікувалося туристами-лижниками та відділами ПТТ. Львівське відділення ПТТ виникло в 1883 р. і функціонувало з кількарічною перервою до 1939 р. Є. Каплон є ініціатором багатьох проєктів, реалізованих у горах Польщі й за її межами, зокрема щодо сприяння розвитку розгалуженої мережі туристичних шляхів у Східних Карпатах і в Грузії (проєкти фінансовані Міністерством закордон-

них справ Республіки Польща під назвою “Польська допомога”), а також створення сучасної бази туристичних шляхів ПТТК.

Почесний член Гурту провідників татранських імені Матія Сечкі, Краківського Клубу природолюбів гірського туризму ПТТК. За активну громадську роботу нагороджений багатьма польськими державними нагородами, а також спеціальною відзнакою суспільно-культурного товариства “Гуцульщина” у Львові – “Патріот Гуцульщини”.

Єжи Каплон з Гуцульщиною вперше зазізнався 1993 р. З того часу декілька разів відвідував гуцульський край. Він побував на полонині Марічейка, ночував коло озера Марічейка, піднімався на гору Піп-Іван. Разом з автором кілька днів відпочивали в Буркуті й сходили на гору Чивчин, де гуцули до кінця XIX ст. добували срібло для своїх топирців, виговлення пістолетів і рушниць, оздоблення мистецьких виробів. Мандрівник зі своїми колегами бував на вершинах Луковиця, Баба Лудова, відвідав монастир на горі Дуконя.

У часі свого перебування нав'язав контакти з багатьма гуцулами, зокрема зі львівським осередком гуцулів і брав участь у його наукових конференціях, святкуванні чергових річниць товариства. За його ініціативою 2012 р. проведено “Рік Гуцульщини у Польщі” під назвою “Гуцульщина – слов'янська Атлантида”. Він розпочався в травні того року в Кракові й завершився у Варшаві. На його відкритті в Кракові з народних майстрів було дві найкращі писанкарки з Космача зі своїми мистецькими виробами: Марія Варцаб'юк і Марія Юсипчук та вишивальниця Оксана Шинкарук, а також двоє науковців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – Василь Марчук і Петро Сіреджук. У той час проведено концерти самодіяльного колективу с. Віпче на Верховинщині, виставки мистецтва гуцулів, наукові конференції з гуцулознавства, а також видано українською мовою дві пізнавальні книги: “Гуцульські гори” й “Бойки, гуцули і лемки”. Власне тому і відзначений спеціальною нагородою осередку всеукраїнського товариства “Гуцульщина” – “Патріот Гуцульщини”.

У нього налагоджені взаємовідносини з факультетом історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: подарував кафедрі етнології і археології факультету кілька випусків журналу “Верхи”, репринтні видання Татранського товариства австрійської доби, друкувався у науковому журналі “Карпати: людина, етнос, цивілізація”, проспонсорував два випуски цього журналу. Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету

Світлина 2. Серпень 1997 р. Буркут.
Зліва Єжи Каплон, посередині Петро Сіреджук,
праворуч – Адам Собчик із Нового Сонча.

імені Василя Стефаника має кілька його монографічних видань з історії розвитку польського туризму на теренах Східної Галичини. Особисто знайомий з ректором – професором, доктором політичних наук Ігорем Цепендою.

Як власний біль сприйняв напад росіян на суверенну Україну 2014 р. За цінами виробника привозив ліки для поранених бійців АТО, котрі лікувалися в госпіталі Західного військового округу у Львові. З широкомасштабним нападом російської федерації на суверенну соборну Україну Єжи Каплон став надавати волонтерську адресну допомогу бійцям 74-го батальйону 102-ї окремої бригади Територіальної оборони Збройних Сил України. Зокрема, за власні кошти придбав для взводу космачан під командуванням старшого лейтенанта Дмитра Палійчука радіостанцію “Моторола” вартістю 40 тис. доларів, а на другу зібрав кошти. Обидві “Мотороли” волонтер Рафал Грабовський передав захисникам України на фронт. Окрім радіостанцій, він доставив до міста Покровське Дніпропетровської області медичні аптечки натівського зразка, а також хімічні обігрівачі для рук і ніг та бездимні окопні свічки.

Світлина 3. Лютий 2023 р. Запорізький напрям російсько-української війни. Командир взводу космачан старший лейтенант Дмитро Палійчук зачитує Єжи Каплону подяку за придбану для них радіостанцію “Моторола”.

Сьогодні Єжи Каплон і Рафал Грабовський зібрали кошти серед краків'ян і придбали воїнам родом із Космача на Гуцульщині тепловізор з приладом нічного бачення. Його останній доставив комвзводу Дмитрові Палійчуку до Дніпра. Там фронтовик і волонтер познайомилися, сфотографувалися на згадку й навели сталі контакти.

Всеукраїнське суспільно-культурне товариство “Гуцульщина” високо оцінило подвижницьку працю для перемоги над спільним ворогом – російською федерацією: у березні 2023 р. Єжи Каплону нагороджено медаллю “За заслуги перед Гуцульщиною”, а Рафала Грабовського – спеціальною відзнакою Львівського відділення “Патріот Гуцульщини”. Їхній неоціненний внесок в оборону України є взірцем для наслідування, мостом зміцнення дружби між двома слов'янськими народами.

АВТОРИ

Берест Ігор – доктор історичних наук, професор кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи Української академії друкарства (м. Львів).

Берест Роман – доктор історичних наук, професор кафедри режисури та хореографії факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка.

Боян-Гладка Світлана – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бурачок Лілія – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вітенко Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки, директор навчально-наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху імені професора О. Карпенка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Геник Любов – кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри релігієзнавства, теології і культурології факультету психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Добржанський Олександр – доктор історичних наук, професор кафедри історії України, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Дрогобицька Оксана – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Єгрейшій Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ігнатюк Ольга – магістр історії Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова (м. Київ).

Karlon Jerzy – голова Центрального осередку гірського туризму Польського туристсько-краєзнавчого товариства в Кракові.

Кобильник Роман – фахівець I категорії навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат, старший викладач кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Коломийчук Олександр – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу “Український етнологічний центр” Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (м. Київ).

Королько Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Костючок Петро – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кочкін Ігор – старший викладач кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кугутяк Микола – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин, керівник Карпатської археологічної експедиції, в. о. директора навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Литвин Микола – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу “Центр дослідження українсько-польських відносин” Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м. Львів).

Міщук Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Міщук Мар’яна – кандидатка політичних наук, доцентка кафедри політичних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Нагірний Віталій – доктор історії, ад’юнкт кафедри новітньої історії відділу історії Східної Європи Інституту історії Ягеллонського університету (м. Краків, Республіка Польща).

Наконечна (Гоцицька) Тетяна – кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу історичної етнології Інституту народознавства Національної академії наук України (м. Львів).

Павлишин Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка.

Паньків Михайло – кандидат історичних наук, професор кафедри етнології і археології, провідний фахівець навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Проців Олег – головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства, докторант кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Райківський Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сіреджук Петро – доктор історичних наук, професор, провідний фахівець навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Солонець Ірина – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри етнології і археології, начальник навчально-методичного відділу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Томенчук Богдан – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Хруслов Борис – кандидат історичних наук, доцент кафедри військової підготовки та викладач Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Цепенда Ігор – доктор політичних наук, професор, ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Sekliaz Katarzyna – докторка гуманітарних наук у галузі етнології та культурної антропології, соціологиня, викладачка Інституту гуманітарних наук і туризму Подгальського державного професійного університету в Новому Таргу.

Щербін Лілія – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

КАРПАТИ:

*людина, етнос,
цивілізація*

**THE CARPATHIANS:
populace, ethnos, civilization**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
З ПРОБЛЕМ КАРПАТОЗНАВСТВА**

На першій сторінці обкладинки фото Роберта Лабчука,
на задній сторінці обкладинки фото Богдана Томенчука

За редакції Галини Пославської
Верстка Ігоря Стахіва

Підписано до друку 22.05.2023
Друк офсетний, папір офсетний
Видавництво “Манускрипт-Львів”
Львів, вул. Енергетична, 22/10 тел./факс.: 227 68 24